રાજપ્રશ્ન.

ભાગ ૧ લો-પૂર્વાવસ્થા.

૧. પ્રશ્ન—વિવેક એટલે શું?

[illegible]

[illegible]

૨. [illegible]

[illegible]

પણ સુખરૂપ કહેતા નથી. તલ જેટલી જગ્યા પણ એ સંસારની ઝેર વિના રહી નથી. એક ભુંડથી કરીને એક ચક્રવર્ત્તિ સુધી ભાવે કરીને સરખાપણું રહ્યું છે. એટલે ચક્રવર્ત્તિનો સંસાર સંબંધમાં જેટલો મોહ છે તેટલો જ બલકે તેથી વિશેષ ભુંડને છે. ચક્રવર્ત્તિ જેમ સમગ્ર પ્રજાપર અધિકાર ભોગવે છે તેમ તેની ઉપાધિ પણ ભોગવે છે. ભુંડને એમાનું કશુએ ભોગવવું પડતું નથી. અધિકાર કરતાં ઉલટી ઉપાધિ વિશેષ છે. ચક્રવર્ત્તિનો પોતાની પત્નિ પ્રત્યેનો પ્રેમ જેટલો છે તેટલો જ બલકે તેથી વિશેષ ભુંડનો પોતાની ભુંડણી પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે. ચક્રવર્ત્તિ ભોગથી જેટલો રસ લે છે તેટલો જ રસ ભુંડ પણ માની બેઠું છે. ચક્રવર્ત્તિની જેટલી વૈભવની બહોળતા છે તેટલી જ ઉપાધિ છે. ભુંડને એના વૈભવના પ્રમાણમાં છે. બન્ને જન્મ્યાં છે અને બન્ને મરવાનાં છે. આમ અતિ સુક્ષ્મ વિચારે ક્ષણિકતાથી, રોગથી, જરાથી બન્ને ગ્રહિત છે. દ્રવ્યે ચક્રવર્ત્તિ સમર્થ છે. મહા પુણ્યશાળી છે. શાતા-વેદની ભોગવે છે અને ભુંડ બિચારૂં અશાતાવેદની ભોગવી રહ્યું છે. બન્નેને અશાતા શાતા પણ છે, પરંતુ ચક્રવર્ત્તિ મહા સમર્થ છે. પણ જો એ જીવન પર્યંત મોહાંધ રહ્યો તો સઘળી બાજી હારી જવા જેવું કરે છે. ભુંડને પણ તેમ જ છે. ચક્રવર્ત્તિ શલાકાપુરુષ હોવાથી ભુંડથી એ રૂપે એની તુલના જ નથી; પરંતુ આ સ્વરૂપે છે ભોગ ભોગવ-વામાં પણ બન્ને તુચ્છ છે બન્નેના. શરીર પરૂ માંસાદિકનાં છે. સંસા-રની આ ઉત્તમોત્તમ પદવી આવી રહી ત્યાં આવું દુઃખ, ક્ષણિકતા, તુચ્છતા, અંધપણું એ રહ્યું છે તો પછી બીજે સુખ શા માટે ગણવું જોઇએ? એ સુખ નથી છતાં સુખ ગણો તો જે સુખ ભયવાળાં અને ક્ષણિક છે તે દુઃખ જ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક, અનંત દુઃખ જોઇને જ્ઞાનીઓએ એ સંસારને પુંઠ દીધી છે તે સત્ય છે. એ ભણી પાછું વાળી જોવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખ દુઃખને દુઃખ જ છે. દુઃખનો એ સમુદ્ર છે.

વૈરાગ્ય એ જ અનંતસુખમાં લઇ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોમિયો છે.

૨. પ્રશ્નઃ—ધર્મના મતભેદો કેમ થયા?

ઉત્તરઃ—ધર્મમતવાળાઓની જ્યાંસુધી બુદ્ધિની ગતિ પહોંચી ત્યાં સુધી તેમણે વિચારો કર્યા. અનુમાન, તર્ક અને ઉપમાદિક આધાર વડે તેઓને જે કથન સિદ્ધ જણાયું તે પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવું તેમણે દર્શાવ્યું. જે પક્ષ લીધો તેમાં મુખ્ય એકાંતિક વાદ લીધો. ભક્તિ, વિશ્વાસ કે નીતિ એમાંના એક વિષયને વિશેષ વર્ણવ્યો,

૯. પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનની આવશ્યકતા વિષે વિશેષ કહેશો ?

ઉત્તરઃ—એ મહત્ વિચારનું આવર્તન પુનઃ વિશેષતાથી કરીએ. મુખ્ય અવશ્ય સ્વસ્વરૂપ સ્થિતિએ શ્રેણિએ ચઢવું. અનંત દુઃખનો નાશ; દુઃખના નાશથી આત્માનું ઐહિક સુખ એ હેતુ છે કેમકે સુખ નિરંતર આત્માને પ્રિયજ છે; પણ જે સ્વસ્વરૂપિક સુખ છે તે. દેશ-કાળ ભાવને લઈને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ઇ૦ ઉત્પન્ન કરવાની આવશ્યકતા અને સમ્યક્ ભાવ સહિત ઉચ્ચગતિ, ત્યાંથી મહાવિદેહમાં માનવદેહે જન્મ, ત્યાં સમ્યક્ ભાવની પુનઃ ઉન્નતિ, તત્ત્વજ્ઞાનની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિ; છેવટે પરિપૂર્ણ આત્મસાધન જ્ઞાન અને તેનું સત્ય પરિણામ કેવળ સર્વ દુઃખનો અભાવ એટલે અખંડ, અનુપમ અનંત શાશ્વત પવિત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ સઘળાં માટે થઈને જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

૧૦ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનના ભેદ અનંત છે, પણ સામાન્ય દૃષ્ટિ સમજી શકે એટલા માટે થઈને સર્વજ્ઞ ભગવાને મુખ્ય પાંચ ભેદ કહ્યા છે. તે જેમ છે તેમ કહું છું. પ્રથમ મતિ, દ્વિતીય શ્રુત, તૃતીય અવધ, ચતુર્થ મનઃપર્યવ અને પાંચમું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવળ. એના પાછા પ્રતિભેદ છે. તેની વળી અતીંદ્રિય સ્વરૂપે અનંત ભંગજાળ છે.

૧૧ પ્રશ્નઃ—શું જાણવારૂપ છે ?

ઉત્તરઃ—વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું તેનું નામ જ્યારે જ્ઞાન, ત્યારે તો વસ્તુઓ તો અનંત છે એને કઈ પંક્તિથી જાણવી ? સર્વજ્ઞ થયા પછી સર્વદર્શિતાથી તે સત્પુરુષ તે અનંત વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વ ભેદે કરી જાણે છે અને દેખે છે, પરંતુ તેઓ એ સર્વજ્ઞ શ્રેણિને પામ્યા તે કઈ કઈ વસ્તુને જાણવાથી ? અનંત શ્રેણિઓ જ્યાં સુધી જાણી નથી ત્યાં સુધી કઈ વસ્તુને જાણતાં જાણતાં તે અનંત વસ્તુઓને અનંતરૂપે જાણીએ ? એ શંકાનું સમાધાન હવે કરીએ: જે અનંત વસ્તુઓ માની તે અનંત ભંગે કરીને છે, પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની બે શ્રેણિઓ છેઃ જીવ અને અજીવ. વિશેષ વસ્તુત્વસ્વરૂપે નવતત્ત્વ કિંવા ષડ્દ્રવ્યની શ્રેણિઓ જાણવારૂપ થઈ પડે છે. જે પંક્તિએ ચઢતાં ચઢતાં સર્વ ભાવે જણાઈ લોકાલોકસ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે. એટલા માટે થઈને જાણવારૂપ પદાર્થ તે જીવ અને અજીવ છે. એ જાણવારૂપ મુખ્ય બે શ્રેણિઓ કહેવાય.

એના ઉપભેદ સંક્ષેપમાં કહું છું. એ ચેતનલક્ષણે એક રૂપ છે. દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતાનુઅનંત છે. દેહસ્વરૂપે તેના

ઇંદ્રિયાદિક જાણવારૂપ છે. તેની ગતિ, વિગતિ ઇત્યાદિક જાણવારૂપ છે. તેની સંસર્ગ ઋદ્ધિ જાણવારૂપ છે. તેમ જ અજીવ, તેના રૂપી અરૂપી પુદ્ગલ આકાશાદિ વિચિત્ર ભાવ કાળચક્ર ઇ૦ જાણવારૂપ છે. જીવાજીવ જાણવાની પ્રકારાંતરે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શીએ નવ શ્રેણિરૂપ નવતત્ત્વ કહ્યાં છેઃ

જીવ,	અજીવ,	પુણ્ય,
પાપ,	આશ્રવ,	સંવર,
નિર્જરા,	બંધ,	મોક્ષ.

એમાંનાં કેટલાંક ગ્રાહ્યરૂપ, કેટલાંક જાણવારૂપ, કેટલાંક ત્યાગવારૂપ છે. સઘળાંએ તત્ત્વો જાણવારૂપ તો છે જ.

૧૨ પ્રશ્નઃ—જાણવાનાં સાધનો શું ?

ઉત્તરઃ—સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો જો કે જાણ્યાં છે, તોપણ વિશેષ કંઇક જાણીએ. ભગવાનની આજ્ઞા અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાતથ્ય જાણવું. સ્વયં કોઇક જ જાણે છે. નહિ તો નિર્ગ્રંથજ્ઞાની ગુરુ જણાવી શકે. નિરાગી જ્ઞાતા સર્વોત્તમ છે. એટલા માટે શ્રદ્ધાનું બીજ રોપનાર કે તેને પોષનાર ગુરુ એ સાધનરૂપ છે. એ સાધનાદિક અન્ય સાધનો છે. એ સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની વાટ કહીએ તોપણ ચાલે.

૧૩. પ્રશ્નઃ—જે ત્યાગવારૂપ છે તેને જાણીને કરવું શું ? જે ગામ ન જવું તેનો માર્ગ વા વાટ પૂછવી ?

ઉત્તરઃ—એ તમારી શંકાનું સહજમાં સમાધાન થઇ શકે તેવું છે. ત્યાગવારૂપ પણ જાણવા અવશ્ય છે. સર્વજ્ઞ પણ સર્વ પ્રકારના પ્રપંચને જાણી રહ્યા છે. ત્યાગવારૂપ વસ્તુને જાણવાનું મૂળતત્ત્વ આ છે કે જો તે જાણી ન હોય તો અત્યાજ્ય ગણી કોઇ વખત સેવી જવાય; એક ગામથી બીજે પહોંચતાં સુધી વાટમાં જે જે ગામ આવવાનાં હોય તેનો રસ્તો પણ પૂછવો પડે છે; નહિ તો જ્યાં જવાનું છે ત્યાં ન પહોંચી શકાય. એ ગામ જેમ પૂછ્યાં પણ ત્યાં વાસ કર્યો નહિ તેમ પાપાદિક તત્ત્વો જાણવાં પણ ગ્રહણ કરવાં નહિ. જેમ વાટમાં આવતાં ગામનો ત્યાગ કર્યો તેમ તેનો પણ ત્યાગ કરવો અવશ્યનો છે.

૧૪. પ્રશ્નઃ—આ કાળે ભરતક્ષેત્રે કેટલાં જ્ઞાન વિદ્યમાન છે?

ઉત્તરઃ—કાળાંતરે કરીને આ વખતે માત્ર મતિ અને શ્રુત એ જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે. બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન અવરોધ છે; જ્યાં

જેમ જેમ પૂર્ણ મહાભાગ્યથી એ નવ તત્વજ્ઞાનના વિચારોની ગુફામાં ઉતરાય છે તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ, આનંદ, સમર્થ તત્વજ્ઞાનની સ્ફુરણા, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભીર ચમત્કાર વિસ્મિત કરી દઈ શુદ્ધ સમ્યગ્જ્ઞાનને તે વિચારો બહુ ઉદય કરે છે. સ્યાદ્વાદવચનના અનંત સુંદર આશય સમજવાની શક્તિ આ કાળમાં આ દેશથી વિચ્છેદ થયેલી છતાં તે પરત્વે જે જે સુંદર આશયો સમજાય છે તે તે આશયો અતિ અતિ ગંભીર તત્વથી ભરેલા છે. પુનઃ પુનઃ તે આશયોનું મનન કરતાં ચાર્વાકમતિના ચંચળ મનુષ્યને પણ સદ્ધર્મમાં સ્થિર કરી દે તેવા છે. સંક્ષેપમાં સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ, પવિત્રતા, મહા શીલ, નિર્મળ, ઉંડા અને ગંભીર વિચાર, સ્વચ્છ વૈરાગ્યની ભેટ એ તત્વજ્ઞાનથી મળે છે.

૧૫. પ્રશ્ન—શ્રી મહાવીરના વિચારોમાં લોકાલોકનું જ્ઞાન રહ્યું છે તે કેમ માની શકાય?

ઉત્તરઃ—એકવાર એક સમર્થ વિદ્વાનથી નિર્દંભપણાની સ્તુતિ સંબંધી વાર્ત્તાલાપ થયો. તેના કથનમાં તે વિદ્વાને જણાવ્યું કે આટલું હું માન રાખું છું કે મહાવીર એ એક સમર્થ તત્વજ્ઞાની પુરૂષ હતા. એમણે જે બોધ કર્યો છે તે ઝીલી લઈ પ્રજ્ઞાવંત પુરૂષોએ અંગ ઉપાંગની યોજના કરી છે. તેના જે વિચારો છે તે ચમત્કૃતિ ભરેલા છે, પરંતુ એ ઉપરથી આખા લોકાલોકનું જ્ઞાન એમાં રહ્યું છે એમ હું કહી ન શકું. એમ છતાં એ તમે કંઈ એ સંબંધી પ્રમાણ આપતા હો તો હું એ વાતની કંઈ શ્રદ્ધા લાવી શકું. એના ઉત્તરમાં મેં એમ કહ્યું કે હું કંઈ જૈનવચનામૃતને યથાર્થ તો શું પણ વિશેષ ભેદે કરીને પણ જાણતો નથી; પણ જે સામાન્ય ભાવે જાણું છું એથી પણ પ્રમાણ આપી શકું ખરો. પછી નવતત્વવિજ્ઞાન સંબંધી વાર્ત્તાલાપ નીકળ્યો. મેં કહ્યું: એમાં આખા લોકાલોકનું જ્ઞાન આવી જાય છે, પરંતુ યથાર્થ સમજવાની શક્તિ જોઈએ. પછી તેઓએ એ કથનનું પ્રમાણ માગ્યું, ત્યારે આઠ કર્મ મેં કહી બતાવ્યાં. તેની સાથે એમ સૂચવ્યું કે એ સિવાય એનાથી ભિન્ન ભાવ દર્શાવે એવું નવમું કર્મ શોધી આપો. પાપની અને પુણ્યની પ્રકૃતિઓ કહીને કહ્યું. આ સિવાય એક પણ વધારે પ્રકૃતિ શોધી આપો. એમ કહેતાં કહેતાં અનુક્રમે વાત લીધી. પ્રથમ જીવના ભેદ કહી પૂછ્યું એમાં કંઈ ન્યૂનાધિક કહેવા માગો છો? અજીવદ્રવ્યના ભેદ કહી પૂછ્યું કંઈ વિશેષતા કહો છો? એમ નવ તત્વસંબંધી વાતચિત થઈ ત્યારે તેઓએ થોડીવાર વિચાર કરીને કહ્યું: આ તો મહાવીરની

૮. ઉત્પત્તિ વિધ્નતા પૃથક્ પૃથક્ દેહે સિદ્ધ થઇ માટે કેવળ
ક સિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.

૯–૧૪. શંકાનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદ સુધીના
ગયા.

૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્યાદ્વાદવચન સત્ય થયું એ
મો દોષ ગયો.

૧૬. કર્ત્તા નથી સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ
મો દોષ ગયો.

૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.

૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ
ઈ અઢારમો દોષ ગયો.

આપની યોજેલી યોજના હું ધારું છું કે આથી સમાધાન પામી
. આ કંઈ યથાર્થ શૈલી ઉતારી નથી, તોપણ એમાં કંઈ પણ
ાદ મળી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે બોહોળો
ત જોઇએ એટલે વધારે કહેતો નથી; પણ એક બે ટુંકી વાત
પને કહેવાની છે તે જો આ સમાધાન યોગ્ય થયું હોય તો કહું.
ી તેઓ તરફથી મનમાનતો ઉત્તર મળ્યો, અને એક બે વાત જે
વાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું.

પછી મેં મારી વાત સંજીવન કરી લબ્ધિ સંબંધી કહ્યું. આપે
લબ્ધિ સંબંધી શંકા કરી કે એને કલેશરૂપ કહો તો એ વચ-
ને અન્યાય મળે છે. એમાં અતિ ઉજ્વળ આત્મિક શક્તિ,
ગ્રતા અને વૈરાગ્ય જોઇએ છીએ. જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાં
ી લબ્ધિ વિષે શંકા રહે ખરી, પણ હું ધારું છું કે આ વેળા એ
બધી કહેવા બે બોલ નિરર્થક નહિ જાય. તે એ કે જેમ આ
ના નાસ્તિ અસ્તિપર યોજી જોઇ તેમ એમાં પણ બહુ સૂક્ષ્મ
ચાર કરવાનો છે. દેહે દેહની પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ ચ્યવન, વિશ્રામ,
ર્ભાધાન, પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિ, સત્તા, જ્ઞાન, સંજ્ઞા આયુષ્ય વિષય ઈ૦
નેક કર્મપ્રકૃતિ પ્રત્યેક ભેદે લેતાં જે વિચારો એ લબ્ધિથી નીકળે તે
ચપૂર્વ છે. જ્યાંસુધી લક્ષ પહોંચે ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે; પરંતુ
વ્યાર્થિક ભાવાર્થિક નયે આખો લોકાલોક એ ત્રણ શબ્દોમાં રહ્યો છે.
નો વિચાર કોઇજ કરે છે. તે સદ્ગુરુમુખની પવિત્ર લબ્ધિરૂપે
ારે આવે ત્યારે દ્વાદશાંગી જ્ઞાન શા માટે ન થાય? જગત્ એમ
હેતાં જેમ મનુષ્ય એક ઘર, એક વાસ, એક ગામ, એક શેહેર,

એક દેશ, એક ખંડ, એક પૃથ્વી એ સઘળું મૂકી દઈ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રયુક્તાદિકથી ભરપૂર વસ્તુ એકદમ કેમ સમજી જાય છે? એનું કારણ માત્ર એટલુંજ કે તે એ શબ્દની બહોળાતાને સમજ્યું છે, કિંવા લક્ષની અમુક બહોળાતાને સમજ્યું છે. જેથી જગત્ એમ કહેતાં એવડો મોટો મર્મ સમજી શકે છે, તેમજ ઋજુ અને સરળ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્ગ્રંથ ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા લઇ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા અને તે લબ્ધિ અલ્પજ્ઞતાથી વિવેકે જોતાં ક્લેશરૂપ પણ નથી.

૧૬. પ્રશ્નઃ—ધર્મની અગત્ય શી છે?

ઉત્તરઃ—અનાદિકાળથી આત્માની કર્મજાળ ટાળવા માટે.

૧૭. પ્રશ્નઃ—જીવ પહેલો કે કર્મ?

ઉત્તરઃ—બન્ને અનાદિ છેજ. જીવ પહેલો હોય તો એ વિમળ વસ્તુને મળ વળગવાનું કંઈ નિમિત્ત જોઇએ. કર્મ પહેલાં કહો તો જીવ વિના કર્મ કર્યાં કોણે? એ ન્યાયથી બન્ને અનાદિ છે જ.

૧૮ પ્રશ્નઃ—જીવ રૂપી કે અરૂપી?

ઉત્તરઃ—રૂપી પણ ખરો અને અરૂપી પણ ખરો.

૧૯. પ્રશ્નઃ—રૂપી કયા ન્યાયથી અને અરૂપી કયા ન્યાયથી તે કહો.

ઉત્તરઃ—દેહનિમિત્તે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી.

૨૦. પ્રશ્નઃ—દેહનિમિત્ત શાથી છે?

ઉત્તરઃ—સ્વકર્મના વિપાકથી.

૨૧ પ્રશ્નઃ—કર્મની મુખ્ય પ્રકૃતિયો કેટલી છે?

ઉત્તરઃ—આઠ.

૨૨ પ્રશ્નઃ—કયિ કયિ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, નામ, ગોત્ર, આયુષ્ય અને અંતરાય.

૨૩ પ્રશ્નઃ—એ આઠે કર્મની સામાન્ય સમજ કહો.

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનાવરણીય, એટલે આત્માની જ્ઞાન સંબંધીની જે અનંત શક્તિ છે તેને આચ્છાદાન થઇ જવું. દર્શનાવરણીય એટલે આત્માની જે અનંત દર્શનશક્તિ છે તેને આચ્છાદાન થઇ જવું. વેદનીય એટલે દેહનિમિત્તે શાતા અશાતા બે પ્રકારનાં વેદનીય કર્મથી અવ્યાબાધ સુખરૂપ આત્માની શક્તિ રોકાઇ રહી છે. મોહનીય કર્મથી આત્મચારિત્રરૂપ શક્તિ રોકાઇ રહી છે. નામકર્મથી અમૂર્તિરૂપ દિવ્ય શક્તિ રોકાઇ રહી છે. ગોત્રકર્મથી એટલે અવગાહનારૂપ આત્મિકશક્તિ રોકાઇ રહી છે. આયુકર્મથી અક્ષયસ્થિતિગુણ રોકાઇ રહ્યો છે.

અંતરાય કર્મથી અનંત દાન, લાભ, વીર્ય, ભોગોપભોગ શક્તિ રોકાઇ રહી છે.

૨૪ પ્રશ્નઃ—એ કર્મો ટળવાથી આત્મા ક્યાં જાય છે?

ઉત્તરઃ—અનંત અને શાશ્વત મોક્ષમાં.

૨૫ પ્રશ્નઃ—આ આત્માનો મોક્ષ કોઇ વાર થયો છે?

ઉત્તરઃ—ના.

૨૬ પ્રશ્નઃ—કારણ?

ઉત્તરઃ—મોક્ષ થયેલો આત્મા કર્મમલરહિત છે. એથી પુનર્જન્મ એને નથી.

૨૭. પ્રશ્નઃ—કેવળીનાં લક્ષણ શું?

ઉત્તરઃ—ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય અને ચાર કર્મને પાતળાં પાડી જે પુરુષ ત્રયોદશ ગુણસ્થાનક વર્તિ વિહાર કરે છે.

૨૮. પ્રશ્નઃ—ગુણસ્થાનક કેટલાં?

ઉત્તરઃ—ચૌદ.

૨૯. પ્રશ્નઃ—તેનાં નામ કહો.

ઉત્તરઃ—૧. મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક. ૨. સાસ્વાદનગુણસ્થાનક. ૩. મિશ્રગુણસ્થાનક. ૪. અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાનક. ૫. દેશવિરતિગુણસ્થાનક. ૬. પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક. ૭. અપ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક. ૮. અપૂર્વકરણગુણસ્થાનક. ૯. અનિવૃત્તિબાદરગુણસ્થાનક. ૧૦. સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનક. ૧૧. ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક. ૧૨. ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક. ૧૩. સયોગી કેવળીગુણસ્થાનક. ૧૪. અયોગી કેવળીગુણસ્થાનક.

૩૦. પ્રશ્નઃ—કેવળી અને તીર્થંકર એ બન્નેમાં ફેર શો?

ઉત્તરઃ—કેવળી અને તીર્થંકર શક્તિમાં સમાન છે, પરંતુ તીર્થંકરે પૂર્વે તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જ્યું છે તેથી વિશેષમાં બાર ગુણ અને અનેક અતિશય પ્રાપ્ત કરે છે.

૩૧. પ્રશ્નઃ—તીર્થંકર ગોચરી કરીને શા માટે ઉપદેશ આપે છે? એ તો નિરાગી છે?

ઉત્તરઃ—તીર્થંકરનામકર્મ જે પૂર્વે બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે તેઓને અવશ્ય તેમ કરવું પડે છે.

૩૨. પ્રશ્નઃ—હમણાં પ્રવર્તે છે તે શાસન કોનું છે?

ઉત્તરઃ—ભગવાન મહાવીરનું.

૩૩ પ્રશ્નઃ—મહાવીર પહેલાં જૈનદર્શન હતું?

ઉત્તરઃ—હા.

૩૪ પ્રશ્ન:—તે કોણે ઉત્પન્ન કર્યું હતું ?

ઉત્તર:—તે પહેલાંના તીર્થંકરોએ.

૩૫ પ્રશ્ન:—તેઓના અને મહાવીરના ઉપદેશમાં કંઇ ભિન્નતા ખરી કે ?

ઉત્તર:—તત્ત્વસ્વરૂપે એકજ. પાત્રને લઇને ઉપદેશ હોવાથી અને કંઇક કાળભેદ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યને ભિન્નતા લાગે ખરી; પરંતુ ન્યાયથી જોતાં એ ભિન્નતા નથી.

૩૬ પ્રશ્ન:—એઓનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે ?

ઉત્તર:—આત્માને તારો, આત્માની અનંત શક્તિયોનો પ્રકાશ કરો. એને કર્મરૂપ અનંત દુઃખથી મુક્ત કરો.

૩૭ પ્રશ્ન:—એ માટે તેઓએ કયાં સાધનો દર્શાવ્યાં છે ?

ઉત્તર:—વ્યવહારનયથી સદ્દેવ, સદ્ધર્મ અને સદ્ગુરુનું સ્વરૂપ જાણવું; સદ્દેવના ગુણગ્રામ કરવા, ત્રિવિધે ધર્મ આચરવો અને નિર્ગ્રંથ ગુરૂથી ધર્મની ગમ્યતા આપવી.

૩૮ પ્રશ્ન:—ત્રિવિધ ધર્મ કયો ?

ઉત્તર:—સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ, સમ્યગ્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ.

૩૯ પ્રશ્ન:—આવું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે ત્યારે સર્વ આત્માઓ એના બોધને કાં માનતા નથી ?

ઉત્તર:—કર્મની બાહુલ્યતાથી, મિથ્યાત્વના જામેલાં દળિયાંથી, અને સત્સમાગમના અભાવથી.

૪૦ પ્રશ્ન:—જૈનના મુનિયોના મુખ્ય આચરણ શું છે ?

ઉત્તર:—પાંચ મહાવ્રત, દશવિધિ યતિધર્મ, સપ્તદશવિધિ સંયમ, દશવિધિ વૈયાવચ્ચ, નવવિધિ બ્રહ્મચર્ય, દ્વાદશ પ્રકારનો તપ, ક્રોધાદિક ચાર પ્રકારનો નિગ્રહ, વિશેષમાં જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર ત્રણ પ્રકારના ઇત્યાદિક અનેક ભેદ છે.

૪૧ પ્રશ્ન:—જૈન મુનિયોના જેવાંજ સન્યાસિયોનાં પંચયામ છે; અને બૌદ્ધ ધર્મનાં પાંચ મહાશીલ છે. એટલે એ આચારનાં તો જૈન-મુનિયો અને સન્યાસિયો તેમ જ બૌદ્ધમુનિયો સરખા ખરા કે ?

ઉત્તર:—નહિ.

૪૨ પ્રશ્ન:—કેમ નહિ ?

ઉત્તર:—એઓનાં પંચયામ અને પંચમહાશીલ અપૂર્ણ છે. મહાવ્રતના પ્રતિભેદ જૈનનાં અતિ સૂક્ષ્મ છે, પેલા બેના સ્થૂળ છે.

૪૩ પ્રશ્ન:—સૂક્ષ્મતાને માટે દ્રષ્ટાંત આપો જોઇએ ?

ઉત્તર:—દ્રષ્ટાંત દેખીતું જ છે. પંચયામિયો કંદમૂળાદિક અભક્ષ્ય

ખાય છે; સુખશય્યામાં પોઢે છે; વિવિધ જાતનાં વાહનો અને પુષ્પનો ઉપભોગ લે છે; કેવળ શીતળ જળથી વ્યવહાર છે. રાત્રિએ ભોજન લે છે, એમાં થતો અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ એની સૂક્ષ્મતા તેઓના જાણવામાં નથી. તેમ જ માંસાદિક અભક્ષ્ય અને સુખશીલિયાં સાધનોથી બૌદ્ધ મુનિઓ યુક્ત છે. જૈન મુનિઓ તો કેવળ એથી વિરક્ત જ છે.

૪૪ પ્રશ્ન:—વેદ અને જૈન દર્શનને પ્રતિપક્ષતા ખરી કે?

ઉત્તર:—જૈનને કંઈ અસમંજસ ભાવે પ્રતિપક્ષતા નથી, પરંતુ સત્યથી અસત્ય પ્રતિપક્ષી ગણાય છે તેમ જૈન દર્શનથી વેદનો સંબંધ છે.

૪૫ પ્રશ્ન:—એ બેમાં સત્યરૂપ તમે કોને કહો છો?

ઉત્તર:—પવિત્ર જૈનદર્શનને.

૪૬ પ્રશ્ન:—વેદદર્શનિયો વેદને કહે છે તેનું કેમ?

ઉત્તર:—એ તો મતભેદ અને જૈનના તિરસ્કાર માટે છે; પરંતુ ન્યાયપૂર્વક બન્નેનાં મૂળ તત્ત્વો આપ જોઈ જજો.

૪૭ પ્રશ્ન:—આટલું તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિક જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટા પર છે, પરંતુ જગત્‌કર્તાની તેઓ ના કહે છે અને જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે તે વિષે કંઈ કંઈ શંકા થાય છે કે આ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રયુક્ત જગત્ વગર બનાવ્યે ક્યાંથી હોય?

ઉત્તર:—આપને જ્યાં સુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેશ પણ દિવ્ય પ્રસાદી મળી નથી ત્યાં સુધી એમ લાગે છે, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે. સમ્મતિતર્કગ્રંથનો આપ અનુભવ કરશો એટલે એ શંકા નીકળી જશે.

૪૮ પ્રશ્ન:—પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દૃષ્ટાંતાદિકથી સૈદ્ધાંતિક કરી દે છે એથી એ ત્રુટી શકે નહિ પણ સત્ય કેમ કહેવાય?

ઉત્તર:—પણ આને કંઈ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પળભર એમ માનો કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કથન મૃષા હશે? તો પછી જગત્‌કર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કાં આપ્યો? નામબોળક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું? તેમ વળી એ સત્પુરુષો સર્વજ્ઞ હતા; જગત્‌કર્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી.

૪૯ પ્રશ્ન:—હરિભદ્રની શ્રદ્ધા દૃઢ કેમ થાય?

ઉત્તરઃ—હું તમને કેટલીક સામાન્ય વિચિત્રતાઓ કહી જાઉં છું: એ ઉપર વિચાર કરશો તો તમને પરભવની શ્રદ્ધા દૃઢ થશે.

એક [illegible] સુંદર પલંગે પુષ્પશય્યામાં શયન કરે છે, એકને ફાટેલ ગોદડી [illegible] મળતી નથી. એક ભાત ભાતનાં ભોજનોથી તૃપ્ત રહે છે, એકને [illegible] સાંસા પડે છે. એક અગણિત લક્ષ્મીના [illegible] છે. એક [illegible] બદામ માટે થઈને ઘેર ઘેર ભટકે છે, એક [illegible] મનુષ્યનાં મન હરે છે, એક અવાચક જેવો થઈને [illegible] વિભૂષિત થઈ ફરે છે, એકને ખરા [illegible] ઓઢવાને મળતું નથી. એક રોગી છે. [illegible] છે. એક જડભરત છે. એક મનો-[illegible] છે. એક મુંગો છે, એક પાંગળો છે. [illegible] છે. એક અનાથ [illegible] છે. એક લાખો અનુચરો પર હુકમ [illegible] કરે છે. એકને જોઈને [illegible] વમન થાય છે. એક સંપૂર્ણ ઇંદ્રિયો-[illegible] છે. એકને દીન દુનિયાનું લેશ ભાન નથી, ને એકને [illegible] નથી.

[illegible] તો, એક જન્મ્યો કે મુઓ, એક મુએલો [illegible] થઈને મરે છે, કોઈના મુખ, ભાષા [illegible] રાજ્યગાદી પર ખમા ખમાથી વધા-[illegible] થાય છે!

[illegible] વિચિત્રતા ભિન્ન પ્રકારે તમે જુઓ [illegible] આવે છે? મેં કહ્યું છે છતાં [illegible] શા વડે થાય છે? પોતાનાં બાંધેલાં શુભાશુભ [illegible] ભોગવવાં પડે છે. પરભવ નહિ મા-[illegible] એ વિચારે તો આપણી આ [illegible]

[illegible] નાસ્તિકને બીજા [illegible] કરતાં [illegible]

[illegible] નથી [illegible] છે. [illegible] તેઓ અનંત સુખમાં [illegible] નથી. [illegible] નથી, માત્ર [illegible]

ત્યારે તમે પૂછશો કે સઘળા માનવિઓ મોક્ષ કેમ પામતા નથી?

એનો ઉત્તર પણ હું કહી દઉં. જેઓ માનવપણું સમજે છે, તેઓ સંસારશોકને તરી જાય છે. માનવપણું વિદ્વાનો એને કહે છે કે, જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ ઉદય પામી હોય. તે વડે સત્યાસત્યનો નિર્ણય સમજીને પરમ તત્વ, ઉત્તમ આચાર અને સત્ ધર્મનું સેવન કરીને તેઓ અનુપમ મોક્ષને પામે છે. મનુષ્યના શરીરના દેખાવ ઉપરથી વિદ્વાનો તેને મનુષ્ય કહેતા નથી; પરંતુ તેના વિવેકને લઈને કહે છે. બે હાથ, બે પગ, બે આંખ, બે કાન, એક મુખ, બે હોઠ અને નાક એ જેને હોય તેને મનુષ્ય કહેવો એમ આપણે સમજવું નહીં: જો એમ સમજીએ તો પછી વાંદરાને પણ મનુષ્ય ગણવો જોઈએ, એણે પણ એ પ્રમાણે સઘળું પ્રાપ્ત કર્યું છે. વિશેષમાં એક પૂછડું પણ છે; ત્યારે શું એને મહા મનુષ્ય કહેવો? નહિ. માનવપણું સમજે તે જ માનવ કહેવાય. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એ ભવ બહુ દુર્લભ છે; અતિ પુણ્યના પ્રભાવથી એ દેહ સાંપડે છે; માટે ઉતાવળે આત્મસાર્થક કરી લેવું. અયમંતકુમાર, ગજસુકુમાર જેવા નાના બાળકો પણ માનવપણાને સમજવાથી મોક્ષને પામ્યા. મનુષ્યમાં જે શક્તિ વધારે છે તે શક્તિવડે કરીને મદોન્મત્ત હાથી જેવાં પ્રાણીને પણ વશ કરી લે છે; એ જ શક્તિવડે જો તેઓ પોતાના મનરૂપી હાથીને વશ કરી લે તો કેટલું કલ્યાણ થાય! કોઈ પણ અન્ય દેહમાં સદ્વિવેકનો ઉદય થતો નથી અને મોક્ષના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. એથી આપણને મળેલો એ બહુ દુર્લભ માનવદેહ સફળ કરી લેવો અવશ્યનો છે. કેટલાક મૂર્ખો દુરાચારમાં, અજ્ઞાનમાં, વિષયમાં અને અનેક પ્રકારના મદમાં મળેલો માનવદેહ વૃથા ગુમાવે છે. અમૂલ્ય કૌસ્તુભ હારી બેસે છે. એ નામના માનવ ગણાય, બાકી તો વાનરરૂપજ છે. મોતની પળ નિશ્ચય આપણે જાણી શકતા નથી, માટે જેમ બને તેમ ધર્મમાં ત્વરાથી સાવધાન થવું.

૫૧ પ્રશ્ન:—આત્મહિત કરવા માટે આપણે ક્યાં તત્વો જાણવાં જોઈએ?

ઉત્તર:—ત્રણ તત્વો આપણે અવશ્ય જાણવાં જોઈએ. જ્યાંસુધી તે તત્વ સંબંધી અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાંસુધી આત્મહિત નથી. એ ત્રણ તત્વ તે સત્દેવ, સત્ધર્મ, સત્ગુરુ છે.

૫૨ પ્રશ્ન:—અર્હંતનું સ્વરૂપ સમજાવશો?

ઉત્તર:—જેઓને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે: કર્મના સમુદાય મહોગ્રતપોપધ્યાન વડે વિશોધન કરીને જેઓ બાળી નાંખે છે. જેઓએ ચંદ્ર અને શંખથી ઉજ્જ્વળ એવું શુક્લધ્યાન પ્રા

૬

હિરાગથી મિથ્યાત્વથી ખુંદાયો છે, તત્ત્વ પામતો નથી, જિનાજ્ઞા પાળી શક્તો નથી, એમ ચિંતવી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો તે 'સ્વદયા.' ૪. ચોથી પરદયા—છકાય જીવની રક્ષા કરવી તે 'પરદયા.' ૫. પાંચમી સ્વરૂપદયા—સૂક્ષ્મ વિવેકથી સ્વરૂપવિચારણા તે 'સ્વરૂપદયા.' ૬. છઠ્ઠી અનુબંધદયા—ગુરૂ કે શિક્ષક શિષ્યને કડવાં કથનથી ઉપદેશ આપે એ દેખવામાં તો અયોગ્ય લાગે છે; પરંતુ પરિણામ કરૂણાનું કારણ છે; એનું નામ 'અનુબંધદયા.' ૭. સાતમી વ્યવહારદયા—ઉપયોગપુર્વક અને વિધિપૂર્વક જે દયા પાળવી તેનું નામ 'વ્યવહારદયા.' ૮. આઠમી નિશ્ચયદયા—શુદ્ધ સાધ્ય ઉપયોગમાં એક્તાભાવ, અને અભેદ ઉપયોગ તે 'નિશ્ચયદયા.' એ આઠ પ્રકારની દયાવડે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગવાને કહ્યો છે. એમાં સર્વ જીવનું સુખ, સંતોષ, અભયદાન એ સઘળું વિચારપૂર્વક જોતાં આવી જાય છે. બીજો નિશ્ચયધર્મ—પોતાના સ્વરૂપની ભ્રમણા ટાળવી, આત્માને આત્મભાવે ઓળખવો. આ સંસાર તે મારો નથી એ વગેરે નિશ્ચયધર્મનું સ્વરૂપ છે. જેમાં કોઇ પ્રાણીનું દુઃખ, અહિત કે અસંતોષ રહ્યો છે ત્યાં દયા નથી; અને દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. અર્હત્ ભગવાનનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી પ્રાણી અભય થાય છે.

૫૪ પ્રશ્નઃ—સદ્ગુરૂ ઓળખાવશો ?

ઉત્તરઃ—ગુરૂ ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે. ૧. કાષ્ઠસ્વરૂપ. ૨. કાગળસ્વરૂપ. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરૂ સર્વોત્તમ છે; કારણ સંસારરૂપી સમુદ્રને કાષ્ઠસ્વરૂપી ગુરૂ જ તરે છે—અને તારી શકે છે. ૨. કાગળસ્વરૂપ ગુરૂ એ મધ્યમ છે. તે સંસાર સમુદ્રને પોતે તરી શકે નહિ; પરંતુ કંઇ પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે. એ બીજાને તારી શકે નહિ. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ તે પોતે બુડે અને પરને પણ બુડાડે. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરૂ માત્ર જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનમાં છે. બાકી બે પ્રકારના જે ગુરૂ રહ્યા તે કર્માવરણને વૃદ્ધિ કરનાર છે. આપણે બધા ઉત્તમ વસ્તુને ચાહીએ છીએ; અને ઉત્તમથી ઉત્તમ મળી શકે છે. ગુરૂ જો ઉત્તમ હોય તો તે ભવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઈ સદ્ધર્મનાવમાં બેસારી પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના ભેદ, સ્વસ્વરૂપભેદ, લોકાલોકવિચાર, સંસારસ્વરૂપ એ સઘળું ઉત્તમ ગુરૂવિના મળી શકે નહિ, ત્યારે તને પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા થશે કે, એવા ગુરૂનાં લક્ષણ ક્યાં ક્યાં ? તે હું કહું છું: જિનેશ્વર ભગવાનની ભાખેલી આજ્ઞા તેને યથાતથ્ય પાળે, જાણે અને બીજાને બોધે, કંચનકામિનિથી સર્વ ભાવથી ત્યાગી હોય, વિશુદ્ધ આહારજળ લેતા હોય, બાવિશ પ્રકારના પરિષહ સહન

બતાવ્યા છે. સર્વ કર્મદળ ક્ષય કરી અનંત જ્ઞાન, અનંતવીર્ય, અનંતજ્ઞાન અને અનંત દર્શનથી સ્વસ્વરૂપમય થયા એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ—આત્માની નિશ્ચયનયે રીદ્ધિ હોવાથી એ પુરૂષાર્થતા આપે છે, વિકારથી વિરામ કરે છે, શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે. તરવાર હાથમાં લેવાથી જેમ શૌર્ય અને ભાંગથી નિશો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એ ગુણ ચિંતવનથી આત્મા સ્વરૂપાનંદની શ્રેણિએ ચડતો જાય છે. દર્પણ હાથમાં લેતાં જેમ મુખાકૃતિનું ભાન થાય છે તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપનાં ચિંતવનરૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય છે.

૫૮ પ્રશ્ન—સિદ્ધસ્વરૂપ પામેલા તે જિનેશ્વરો તો ભલેરા પૂજ્ય છે; ત્યારે નામથી ભક્તિ કરવાની કઇ જરૂર છે?

ઉત્તરઃ—હા અવશ્ય છે. અનંત સિદ્ધ સ્વરૂપને ધ્યાતાં જે શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર થાય તે તો કાર્ય, પરંતુ એ જે જે વડે તે સ્વરૂપને પામ્યા તે કારણ કયું? એ વિચારતાં ઉગ્ર તપ, મહાન્ વૈરાગ્ય, અનંત દયા, મહાન્ ધ્યાન એ સઘળાંનું સ્મરણ થશે; એઓનાં અર્હત્ તીર્થંકરપદમાં જે નામથી તેઓ વિહાર કરતા હતા તે નામથી તેઓના પવિત્ર આચાર અને પવિત્ર ચરિત્રો અંતઃકરણમાં ઉદય પામશે. જે ઉદય પરિણામે મહા લાભદાયક છે. જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવાથી તેઓ કોણ? ક્યારે? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા એ ચરિત્રોની સ્મૃતિ થશે. અને એથી આપણે વૈરાગ્ય, વિવેક ઇત્યાદિનો ઉદય પામીએ.

૫૯ પ્રશ્નઃ—ચોવીશ જિનેશ્વરનાં નામ સૂચવન કર્યાં છે? એનો હેતુ શું છે તે મને સમજાવો.

ઉત્તરઃ—આ કાળમાં આ ક્ષેત્રમાં જે ચોવીસ જિનેશ્વરો થયા એમના નામનું સ્મરણ, ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવાથી શુદ્ધ તત્ત્વનો લાભ થાય. એ એમનો હેતુ છે, વૈરાગ્યનું ચરિત્ર વૈરાગ્ય બોધે છે. અનંત ચોવીશીનાં અનંત નામ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં સમગ્ર આવી જાય છે. વર્ત્તમાનકાળના ચોવીશ તીર્થંકરનાં નામ આ કાળે લેવાથી કાળની સ્થિતિનું બહુ સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે. જેમ એઓનાં નામ આ કાળમાં લેવાય છે, તેમ ચોવીશી ચોવીશીનાં નામ કાળ ફરતાં અને ચોવીશી ફરતાં લેવાતાં જાય છે, એટલે અમુક નામ લેવાં એમ કંઈ નિશ્ચય નથી; પરંતુ તેઓના ગુણ અને પુરૂષાર્થ સ્મૃતિ માટે વર્તતી ચોવીશીની સ્મૃતિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે. તેઓના જન્મ, વિહાર ઉપદેશ એ સઘળું નામ નિક્ષેપે જાણી શકાય છે. એ વડે

આપણો આત્મા પ્રકાશ પામે છે. સર્પ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે, તેમ આત્મા પોતાની સત્ય રીદ્ધિ સાંભળતાં મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.

૧૦ પ્રશ્નઃ—આત્માની મહત્તા શામાં રહી છે?

ઉત્તરઃ—કેટલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે. કેટલાક મહાન્ કુટુંબથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે, કેટલાક પુત્રવડે કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે, કેટલાક અધિકારથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે. પણ એ એમનું માનવું વિવેકથી જોતાં મિથ્યા છે. એઓ જેમાં મહત્તા ઠરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ લઘુતા છે; લક્ષ્મીથી સંસારમાં ખાનપાન, માન, અનુચરોપર આજ્ઞા, વૈભવ એ સઘળું મળે છે અને એ મહત્તા છે એમ તમે માનતા હશો; પણ એટલેથી એને મહત્તા માનવી જોઈતી નથી. લક્ષ્મી અનેક પાપ વડે કરીને પેદા થાય છે. આવ્યા પછી અભિમાન, બેભાનતા અને મૂઢતા આપે છે. કુટુંબસમુદાયની મહત્તા મેળવવા માટે તેનું પાલન પોષણ કરવું પડે છે. તે વડે પાપ અને દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. આપણે ઉપાધિથી પાપ કરી એનું ઉદર ભરવું પડે છે. પુત્રથી કરીને કંઈ શાશ્વત નામ રહેતું નથી; એને માટે થઈને પણ અનેક પ્રકારનાં પાપ અને ઉપાધિ વેઠવી પડે છે; છતાં એથી આપણું મંગળ શું થાય છે? અધિકારથી પરતંત્રતા કે અમલમદ અને એથી જુલમ, અનીતિ, લાંચ ઇ૦ અન્યાય કરવા પડે છે કે થાય છે. કહો ત્યારે એમાંથી મહત્તા શાની થાય છે? માત્ર પાપજન્ય કર્મની. પાપી કર્મવડે કરી આત્માની નીચ ગતિ થાય છે; નીચ ગતિ છે ત્યાં મહત્તા નથી પણ લઘુતા છે.

આત્માની મહત્તા તો સત્ય વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર, બ્રહ્મચર્ય અને સમતામાં રહી છે. લક્ષ્મી ઇ૦ એ તો કર્મમહત્તા છે. એમ છતાં લક્ષ્મીથી શાણા પુરુષો દાન દે છે. ઉત્તમ વિદ્યાશાળાઓ સ્થાપી પરદુઃખભંજન થાય છે. એક સ્ત્રી કરીને તેમાં માત્ર વૃત્તિ રોકી પરસ્ત્રી તરફ પુત્રીભાવથી જુએ છે. કુટુંબવડે કરીને અમુક સમુદાયનું હિતકામ કરે છે. પુત્રવડે તેને સંસારભાર આપી પોતે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અધિકારથી ડહાપણવડે આચરણ કરી રાજા પ્રજા બન્નેનું હિત કરી ધર્મનીતિનો પ્રકાશ કરે છે; એમ કરવાથી કેટલીક ખરી મહત્તા પમાય છે. છતાં એ મહત્તા ચોક્કસ નથી. મરણભય માથે રહ્યો છે. ધાર્યું ધરી રહે છે. યોજેલી યોજના કે વિવેક વખતે હૃદયમાંથી જતો રહે એવી સંસાર મોહિની છે. એથી આપણે એમ

નિસ્સંશય સમજવું કે સત્ય વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર, બ્રહ્મચર્ય અને સમતા જેવી આત્મ મહત્તા કોઇ સ્થળે નથી. શુદ્ધ પંચમહાવ્રતધારી ભિક્ષુકે જે રીદ્ધિ અને મહત્તા મેળવી છે તે બ્રહ્મદત્ત જેવા ચક્રવર્તિએ લક્ષ્મી, કુટુંબ, પુત્ર કે અધિકારથી મેળવી નથી એમ મારૂં માનવું છે.

૧૧ પ્રશ્ન:—ગતિ કેટલી છે ? અને શા માટે જીવ તેમાં ભમે છે ?

ઉત્તર:—શાતાવેદનીય અશાતાવેદનીય વેદતાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ સંસારવનમાં જીવ નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચાર ગતિમાં ભમ્યા કરે છે.

૧૨ પ્રશ્ન:—નરક ગતિ શા કારણે મળે ? અને તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર:—મહારંભ, મદિરાપાન, માંસભક્ષણ ઇત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અઘોર નરકમાં પડે છે. ત્યાં લેશ પણ શાતા, વિશ્રામ કે સુખ નથી. મહા અંધકાર વ્યાપ્ત છે. અંગછેદન, (સહન કરવું પડે છે;) અગ્નિમાં બળવું (પડે છે,) અને છરપલાની ધાર જેવું જળ પીવું પડે છે. અનંત દુઃખથી કરીને જ્યાં પ્રાણીઓને સાંકડ, અશાતા અને વિલવિલાટ સહન કરવાં પડે છે. જે દુઃખને કેવળજ્ઞાનીઓ પણ કહી શકતા નથી. અહોહો ! ! તે દુઃખ અનંતિવાર આ આત્માએ ભોગવ્યાં છે.

૧૩ પ્રશ્ન:—પશુની ગતિ શા કારણે મળે !

ઉત્તર:—છળ, જૂઠ, પ્રપંચ ઇત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાઘ, હાથી, મૃગ, ગાય, ભેંસ, બળદ ઇત્યાદિક શરીર ધારણ કરે છે. તે તિર્યંચગતિમાં ભૂખ, તરસ, તાપ, વધબંધન, તાડન, ભાર વહન કરવા ઇત્યાદિનાં દુઃખને સહન કરે છે.

૧૪ પ્રશ્ન:—અનાર્ય મનુષ્ય એટલે શું ?

ઉત્તર:—બાપ, અબાપ, (વિવે) વિવેકરહિત (છે,) લજ્જાહીન, માતા પુત્રી સાથે કામગમન કરવામાં જેને પાપનું ભાન નથી; નિરંતર માંસભક્ષણ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન વગેરે મહા પાતક કર્યા કરેછે એ અનાર્યદેશનાં અનાર્ય મનુષ્ય છે.

૧૫ પ્રશ્ન:—દેવગતિના જીવો પોતાનાં આયુષ્ય કેવી રીતે વ્યતીત કરે છે ?

ઉત્તર:—પરસ્પર વેર, ઝેર, કલેશ, શોક, મત્સર, કામ, મદ, ક્ષુધા, ઇત્યાદિકથી દેવતાઓ પણ આયુષ્ય વ્યતીત કરી રહ્યા છે.

૧૬ પ્રશ્ન:—વિચિક્ષણ પુરુષો આત્મકલ્યાણ કેવી રીતે આરાધે છે ?

જહાજ ડૂબીએ જેમ સંસારના ભેદ પ્રબંધમાં તે તૃષ્ણારૂપી કાદવમાં ખુંચી રહે છે. સમુદ્ર જેમ નાના પ્રકારના ખરાબા અને તોફાનથી નાવ કે વહાણને જોખમ પહોંચાડે છે, તેમ સ્ત્રીઓરૂપી ખરાબા અને કામરૂપી તોફાનથી સંસાર આત્માને જોખમ પહોંચાડે છે, સમુદ્ર જેમ અગાધ જળથી શીતળ દેખાતો છતાં વડવાનળ નામના અગ્નિનો તેમાં વાસ છે, તેમ સંસારમાં માયારૂપી અગ્નિ બળ્યા કરે છે. સમુદ્ર જેમ ચોમાસામાં વધારે જળ પામીને ઊંડો ઉતરે છે તેમ પાપરૂપી જળ પામીને સંસાર ઊંડો ઉતરે છે, એટલે મજબુત પાયા કરતો જાય છે. ૨. સંસારને બીજી ઉપમા અગ્નિની છાજે છે. અગ્નિથી કરીને જેમ મહાતાપની ઉત્પત્તિ છે એમ સંસારથી પણ ત્રિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે. અગ્નિથી બળેલો જીવ જેમ મહા વિલવિલાટ કરે છે તેમ સંસારથી બળેલો જીવ અનંત દુઃખરૂપ નરકથી અસહ્ય વિલવિલાટ કરે છે. અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુનો ભક્ષ કરી જાય છે, તેમ સંસારના મુખમાં પડેલાંનો તે ભક્ષ કરી જાય છે. અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘી અને ઇંધન હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે તેમ સંસારમાં તીવ્ર મોહિનીયરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઇંધન હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે. ૩. સંસારને ત્રીજી ઉપમા અંધકારની છાજે છે. અંધકારમાં જેમ સીંદરી સર્પનું ભાન કરાવે છે તેમ સંસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે. અંધકારમાં જેમ પ્રાણીઓ આમ તેમ ભટકી વિપત્તિ ભોગવે છે તેમ સંસારમાં બેભાન થઇને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગતિમાં આમ તેમ ભટકે છે. અંધકારમાં જેમ કાચ અને હીરાનું જ્ઞાન થતું નથી તેમ સંસારરૂપી અંધકારમાં વિવેક અવિવેકનું જ્ઞાન થતું નથી. જેમ અંધકારમાં પ્રાણીઓ છતી આંખે અંધ બની જાય છે તેમ છતી શક્તિએ સંસારમાં તેઓ મોહાંધ બની જાય છે. અંધકારમાં જેમ ઘુવડ ઇત્યાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે તેમ સંસારમાં લોભ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે. એમ અનેક ભેદે જોતાં સંસાર તે અંધકારરૂપજ જણાય છે. ૪. સંસારને ચોથી ઉપમા શકટચક્રની એટલે ગાડાંના પૈડાંની છાજે છે. ચાલતાં, શકટચક્ર જેમ ફરતું રહે છે તેમ સંસારમાં પ્રવેશ કરતાં તે ફરતારૂપે રહે છે. શકટચક્ર જેમ ધરી વિના ચાલી શકતું નથી તેમ સંસાર મિથ્યાત્વરૂપી ધરી વિના ચાલી શકતો નથી. શકટચક્ર આરાવડે કરીને રહ્યું છે, તેમ સંસાર શંકા પ્રમાદાદિક આરાથી ટક્યો છે. અનેક પ્રકારથી એમ શકટચક્રની ઉપમા પણ સંસારને લાગી શકે છે. (એવી રીતે) સંસારને જેટલી અધોપમા આપો એટલી થોડી છે. એ ચાર ઉપમા

સત્પુરૂષોનો સમાગમ એ પણ સત્સંગ છે. મલિનવસ્ત્રને જેમ સાબુ તથા જળ સ્વચ્છ કરે છે, તેમ શાસ્ત્રબોધ અને સત્પુરૂષોનો સમાગમ, આત્માની મલિનતાને ટાળી શુદ્ધતા આપે છે. જેનાથી હમેશનો પરિચય રહી રાગ, રંગ, ગાન, તાન, અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન સેવાતાં હોય તે તમને ગમે તેવો પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજો કે તે સત્સંગ નથી, પણ કુસંગ છે. સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે, સર્વસંગપરિત્યાગ કરી, અંતરમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી એકાંતનું સેવન કરો. તેમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે. કેવળ એકાંત તે તો ધ્યાનમાં રહેવું કે યોગાભ્યાસમાં રહેવું એ છે, પરંતુ સમસ્વભાવીનો સમાગમ જેમાંથી એકજ પ્રકારની વર્તનાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે, ભાવે એકજ રૂપ હોવાથી ઘણા માણસો છતાં અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાંતરૂપજ છે; અને તેવું એકાંત માત્ર સંતસમાગમમાં રહ્યું છે. કદાપિ કોઈ એમ વિચારશે કે વિષયીમંડળ મળે છે ત્યાં સમભાવ હોવાથી એકાંત કાં ન કહેવું? તેનું સમાધાન તત્કાળ છે કે, તેઓ એક સ્વભાવી હોતા નથી. પરસ્પર સ્વાર્થબુદ્ધિ અને માયાનું અનુસંધાન હોય છે અને જ્યાં એ બે કારણથી સમાગમ છે તે એક સ્વભાવી કે નિર્દોષ હોતા નથી. નિર્દોષ અને સમસ્વભાવી સમાગમ તો પરસ્પરથી શાંત મુનીશ્વરોનો છે; તેમજ ધર્મધ્યાનપ્રશસ્ત અલ્પારંભી પુરૂષનો પણ કેટલેક અંશે છે. જ્યાં સ્વાર્થ અને માયા કપટજ છે ત્યાં સમસ્વભાવતા નથી; અને તે સત્સંગ પણ નથી. સત્સંગથી જે સુખ, આનંદ મળે છે તે અતિ સ્તુતિપાત્ર છે. જ્યાં શાસ્ત્રોનાં સુંદર પ્રશ્નો થાય, જ્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન ધ્યાનની સુકથા થાય; જ્યાં સત્પુરૂષોનાં ચરિત્રપર વિચાર બંધાય, જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહરીઓ છૂટે, જ્યાં સરળ સ્વભાવથી સિદ્ધાંતવિચાર ચર્ચાય, જ્યાં મોક્ષજન્ય કથનપર પુષ્કળ વિવેચન થાય એવો સત્સંગ તે મહા દુર્લભ છે. કોઈ એમ કહે કે સત્સંગમંડળમાં કોઈ માયાવી નહીં હોય? તો તેનું સમાધાન આ છે: જ્યાં માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં સત્સંગજ હોતો નથી. રાજહંસની સભાનો કાગ દેખાવે કદાપિ ન કળાય તો અવશ્ય રાગે કળાશે; મૌન રહ્યો તો મુખમુદ્રાએ કળાશે. પણ તે અંધકારમાં જાય નહીં. તેમજ માયાવીઓ સત્સંગમાં સ્વાર્થે જઈને શું કરે? ત્યાં પેટ ભરવાની વાત તો હોય નહીં. બે ઘડી ત્યાં જઈ તે વિશ્રાંતિ લેતો હોય તો ભલે કે જેથી રંગ લાગે, અને રંગ લાગે નહીં તો બીજીવાર તેનું આગમન હોય નહીં. પૃથ્વી

પર તરાવ નહીં; તેમ સત્સંગથી જુદાય નહીં. આવી સત્સંગમાં ચમત્કૃતિ છે. નિરંતર એવા નિર્દોષ સમાગમમાં માયા લઇને આવે પણ કોણ? કોઇજ દુર્ભાગી અને તે પણ અસંભવિત છે.

સત્સંગ એ આત્માનું પરમ હિતસ્વિ ઔષધ છે.

૭૦. પ્રશ્ન:—પરિગ્રહને શામાટે સંકોચવો?

ઉત્તર:—જે પ્રાણીને પરિગ્રહની મર્યાદા નથી તે પ્રાણી સુખી નથી, તેને જે મળ્યું તે ઓછું છે; કારણ જેટલું મળતું જાય તેટલાંથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા તેની ઈચ્છા થાય છે. પરિગ્રહની પ્રબળતામાં જે કંઇ મળ્યું હોય તેનું સુખ તો ભોગવાતું નથી, પરંતુ હોય તે પણ વખતે જાય છે. પરિગ્રહથી નિરંતર ચળવિચળ અને પાપભાવના રહે છે. અકસ્માત્ યોગથી એવી પાપભાવનામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો બહુધા અધોગતિનું કારણ થઇ પડે. કેવળ પરિગ્રહ તો મુનીશ્વરો ત્યાગી શકે, પણ ગૃહસ્થો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે. મર્યાદા થવાથી ઉપરાંત પરિગ્રહની ઉત્પત્તિ નથી અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ બહુધા થતી નથી, અને વળી જે મળ્યું છે તેમાં સંતોષ રાખવાની પ્રથા પડે છે; એથી સુખમાં કાળ જાય છે. કોણ જાણે લક્ષ્મીઆદિકમાં કેવીએ વિચિત્રતા રહી છે કે જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે તેમ તેમ લોભની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. ધર્મસંબંધી કેટલુંક જ્ઞાન છતાં ધર્મની દ્રઢતા છતાં પણ પરિગ્રહના પાસમાં પડેલો પુરુષ કોઇકજ છૂટી શકે છે; વૃત્તિ એમાંજ લટકી રહે છે; પરંતુ એ વૃત્તિ કોઇ કાળે સુખદાયક કે આત્મહિતૈષિ થઈ નથી. જેણે એની ટુંકી મર્યાદા કરી નહીં તે બહોળાં દુઃખના ભોગી થયા છે.

પરિગ્રહ એ પાપનું મૂળ છે. પાપનો પિતા છે. અન્ય એકાદશવ્રતને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે. એ માટે થઇને આત્મહિતૈષિએ જેમ બને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદાપૂર્વક વર્તન કરવું.

૭૧ પ્રશ્ન:—તત્ત્વ સમજવું એટલે શું?

ઉત્તર:—શાસ્ત્રોનાં શાસ્ત્રો મુખ પાઠે હોય એવા પુરુષો ઘણા મળી શકે, પરંતુ જેણે થોડાં વચનોપર પ્રૌઢ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલું જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે. તત્ત્વને પહોંચી જવું એ કંઇ નાની વાત નથી. કૂદીને દરિયો ઓળંગી જવો છે.

'અર્થ' એટલે 'લક્ષ્મી,' 'અર્થ' એટલે 'તત્ત્વ' અને 'અર્થ' એટલે 'શબ્દનું બીજું નામ.' આવા 'અર્થ' શબ્દના

મધ્ય અર્થ થાય છે. વળી 'અર્થ' એટલે 'તત્ત્વ' એ વિષયપર ઘણી આગમ કહેવાનું છે. જેઓ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં આવેલાં પવિત્ર વચનો મુખપાઠે કરે છે તે તેઓના ઉત્સાહબળે સત્ફળ ઉપાર્જન કરે છે; પરંતુ જો તેનો મર્મ પામ્યો હોય તો એથી એ સુખ, આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહત્ફળ પામે છે. અભણ પુરુષ સુંદર અક્ષર અને તાણેલા મિથ્યા લીટા એ બેના ભેદને જેટલું જાણે છે તેટલુંજ મુખપાઠી અન્ય ગ્રંથ વિચાર અને નિર્ગ્રંથપ્રવચનને ભેદરૂપ માને છે. કારણ તેણે અર્થપૂર્વક નિર્ગ્રંથ વચનામૃતો ધાર્યાં નથી; તેમ તે પર યથાર્થ તત્ત્વવિચાર કર્યો નથી. યદ્યપિ તત્ત્વવિચાર કરવામાં સમર્થ બુદ્ધિ-પ્રભાવ જોઈએ છીએ; તોપણ મુખપાઠી કંઈક વિચાર કરી શકે; પથ્થર પીગળે નહીં તોપણ પાણીથી પલળે. તેમજ જે વચનામૃતો મુખપાઠે કર્યાં હોય તે અર્થસહિત હોય તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડે; નહીં તો પોપટવાળું રામનામ. પોપટને કોઈ પરિચયે રામનામ કહેતાં શીખ-વાડે; પરંતુ પોપટની બલા જાણે કે રામ તે કાળા કે ધોળા. સામા-ન્યાર્થ સમજ્યા વગર એવું થાય છે.

૭૨ પ્રશ્ન:—યત્ના શા માટે રાખવી?

ઉત્તર:—જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂળતત્ત્વ છે તેમ યત્ના એ ધર્મનું ઉપતત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મતત્ત્વ ગ્રહણ કરાય છે અને યત્નાથી તે તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી શકાય છે; તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરી શકાય છે. પાંચ સમિતિરૂપ યત્ના તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમીથી તે સર્વ ભાવે પાળી શકાતાં નથી; છતાં જેટલા ભાવાંશે પાળી શકાય તેટલા ભાવાંશે પણ અસાવધાનીથી પાળી શકાતાં નથી. જિનેશ્વર ભગવાને બોધેલી સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે જ્યાં બેદરકારી છે ત્યાં બહુ દોષથી પાળી શકાય છે. એ યત્નાની ન્યૂનતાને લીધે છે. ઉતાવળી અને વેગભરી ચાલ, પાણી ગળી તેનો સંખારો રાખવાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ઠાદિક ઇંધનનો વગર ખંખેર્યે, વગર જોયે ઉપયોગ; અનાજમાં રહેલા સૂક્ષ્મ જંતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પૂંજ્યા પ્રમાર્જ્યા વગર રહેવા દીધેલાં ઠામ, અસ્વચ્છ રાખેલા ઓરડા, આંગણામાં પાણીનું ઢોળવું, એઠનું રાખી મૂકવું, પાટલા વગર ધખધખતી થાળી નીચે મૂકવી. એથી પોતાને અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા ઇત્યાદિક ફળ થાય છે; અને મહા પાપનાં કારણ પણ થઈ પડે છે. એ માટે યત્નો કહે-વાનો બોધ કે ચાલવામાં, બેસવામાં, ઊઠવામાં, જમવામાં અને બીજા દરેક પ્રકારમાં યત્નાનો ઉપયોગ કરવો. એથી દ્રવ્યે અને ભાવે બન્ને

પ્રકારે લાભ છે. ચાલ ધીમી અને ગંભીર રાખવી. ઘર સ્વચ્છ રાખવાં. પાણી વિધિસહિત ગળાવવું, કાષ્ઠાદિક ઈંધન ખંખેરીને નાખવાં એ કંઈ આપણને અગવડ પડતું કામ નથી; તેમ તેમાં વિશેષ વખત જતો નથી. એવા નિયમો દાખલ કરી દીધા પછી પાળવા મુશ્કેલ નથી. એથી બિચારા અસંખ્યાત નિરપરાધી જંતુઓ બચે છે. પ્રત્યેક કામ યત્નાપૂર્વકજ કરવું એ વિવેકી શ્રાવકનું કર્તવ્ય છે.

૭૩ પ્રશ્નઃ—રાત્રિભોજન શા માટે ન કરવું?

ઉત્તરઃ—અહિંસાદિક પંચમહાવ્રત જેવું ભગવાને રાત્રિભોજનત્યાગવ્રત કહ્યું છે. રાત્રિમાં જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અભક્ષ્યરૂપ છે. જે જાતિનો આહારનો રંગ હોય છે તે જાતિનાં તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રાત્રિભોજનમાં એ સિવાય પણ અનેક દોષ રહ્યા છે. રાત્રે જમનારને રસોઇને માટે અગ્નિ સળગાવવો પડે છે ત્યારે સમીપની ભીંતપર રહેલા નિરપરાધિ સૂક્ષ્મ જંતુઓ નાશ પામે છે; તેમજ સર્પના ઝેરનો, કરોળિયાની લાળનો અને મચ્છરાદિક સૂક્ષ્મ જંતુનો પણ ભય રહે છે; વખતે એ કુટુંબાદિકને ભયંકર રોગનું કારણ પણ થઇ પડે છે. રાત્રિભોજનનો પુરાણાદિક મતમાં પણ સામાન્ય આચારને ખાતર ત્યાગ કર્યો છે; છતાં તેઓમાં પરંપરાની રૂઢિથી કરીને રાત્રિભોજન પેસી ગયું છે. પણ એ નિષેધક તો છેજ. શરીરની અંદર બે પ્રકારના કમળ છે. તે સૂર્યના અસ્તથી સંકોચ પામી જાય તેથી કરીને રાત્રિભોજનમાં સૂક્ષ્મ જીવ ભક્ષણરૂપ અહિત થાય છે; જે મહારોગનું કારણ છે. એવો કેટલેક સ્થળે આયુર્વેદનો પણ મત છે. સત્પુરુષો તો દિવસ બે ઘડી રહે ત્યારે વાળુ કરે અને બે ઘડી દિવસ ચઢ્યાં પહેલાં ગમે તે જાતનો આહાર કરે નહીં. રાત્રિભોજનને માટે વિશેષ વિચાર મુનિસમાગમથી કે શાસ્ત્રથી જાણવો. એ સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ ભેદો જાણવા અવશ્યના છે. ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહત્‌ફળ છે એ જિનવચન છે.

૭૪ પ્રશ્નઃ—સર્વ જીવની રક્ષા સંબંધી આપના વિચારો જણાવશો?

ઉત્તરઃ—દયા જેવો એકે ધર્મ નથી. દયા એજ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. જ્યાં દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. જગતિતળમાં એવા અનર્થકારક ધર્મમતો પડ્યા છે કે જેઓ જીવને હણતાં લેશ પાપ પડતું નથી, બહુતો મનુષ્ય દેહની રક્ષા કરો; એમ કહે છે. તેમ એ ધર્મમતવાળા ઝનુની મદાંધ અને દયાનું

લેશ સ્વરૂપ પણ જાણતા નથી. એઓ જો પોતાનું હૃદયપટ પ્રકાશમાં મૂકીને વિચારે તો અવશ્ય તેમને જણાશે કે એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુને હણવામાં પણ મહા પાપ છે. 'જેવો મને મારો આત્મા પ્રિય છે તેવો તેને પણ તેનો આત્મા પ્રિય છે. હું મારા લેશ વ્યસન ખાતર કે લાભ ખાતર એવા અસંખ્યાત જીવોને બેધડક હણું છું એ મને કેટલું બધું અનંત દુઃખનું કારણ થઈ પડશે ' એવો વિચાર તેઓમાં બુદ્ધિનું બીજ પણ નહીં હોવાથી (તેઓ) કરી શકતા નથી. પાપમાં ને પાપમાં નિશદિન મગ્ન છે. વેદ અને વૈષ્ણવાદિ પંથોમાં પણ સૂક્ષ્મ દયા સંબંધી કંઈ વિચાર જોવામાં આવતો નથી, તોપણ એઓ કેવળ દયાને નહીં સમજનાર કરતાં ઘણા ઉત્તમ છે. સ્થૂળ જીવોની રક્ષામાં એ ઠીક સમજ્યા છે; પરંતુ એ સઘળા કરતાં આપણે કેવા ભાગ્યશાળી કે જ્યાં એક પુષ્પપાંખડી દુભાય ત્યાં પાપ છે એ ખરું તત્ત્વ સમજ્યા અને યજ્ઞાદિક હિંસાથી તો કેવળ વિરક્ત રહ્યા છીએ. બનતા પ્રયત્નથી જીવ બચાવીએ છીએ, વળી ચાહિને જીવ હણવાની આપણી લેશ ઈચ્છા નથી. અનંતકાય અભક્ષ્યથી બહુ કરી આપણે વિરક્ત જ છીએ. આ કાળે એ સઘળો પુણ્યપ્રતાપ સિદ્ધાર્થ ભૂપાળના પુત્ર મહાવીરના કહેલાં પરમતત્ત્વબોધના યોગબળથી વધ્યો છે. મનુષ્યો રીદ્ધિ પામે છે, સુંદર સ્ત્રી પામે છે, અને તે પામવાં કોઈ દુર્લભ નથી; પરંતુ ખરું ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થોડો અંશ પણ પામવો મહાદુર્લભ છે. એ રીદ્ધિ ઇત્યાદિક અવિવેકથી પાપનું કારણ થઇ અનંત દુઃખમાં લઇ જાય છે; પરંતુ આ થોડી શ્રદ્ધાભાવના પણ ઉત્તમ પદવીએ પહોંચાડે છે. આમ દયાનું સત્પરિણામ છે. આપણે ધર્મતત્ત્વયુક્ત કુળમાં જન્મ પામ્યા છીએ તો હવે જેમ બને તેમ વિમળ દયામય વર્તનમાં આવવું. વારંવાર લક્ષમાં રાખવું કે સર્વે જીવની રક્ષા કરવી, બીજાને પણ એવો જ યુક્તિપ્રયુક્તિથી બોધ આપવો. તત્ત્વબોધને માટે યુક્તિ કર્યાથી અનાર્ય જેવા ધર્મમતવાદીઓને શિક્ષા આપવાને વખત મળે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાળી ?

આપણને આપણા શરીરનું માંસ આપવું પડે તો અનંત ભય થાય છે, કારણ આપણા દેહની આપણને પ્રિયતા છે તેમ જે જીવનું તે માંસ હશે તેનો પણ જીવ તેને વહાલો હશે. જેમ આપણે અમૂલ્ય વસ્તુઓ આપીને પણ પોતાનો દેહ બચાવીએ છીએ તેમ તે બિચારાં પામર પ્રાણીઓને પણ હોવું જોઇએ. આપણે સમજણવાળાં, બોલતાં ચાલતાં પ્રાણી છઇએ. તે બિચારાં અવાચક અને અણસમજણવાળાં

મનનો આનંદ શરીરને પણ નિરોગી કરે છે. વળી અભક્ષ્ય, અનંતકાય, પરસ્ત્રીત્યાગાદિક નિયમ કર્યોથી પણ શરીર નિરોગી રહી શકે છે. માદક પદાર્થો મનને અવળે રસ્તે દોરે છે, પણ પ્રત્યાખ્યાનથી મન ત્યાં જતાં અટકે છે; એથી તે વિમળ થાય છે. પ્રત્યાખ્યાન એ કેવી ઉત્તમ નિયમ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા છે તે આ ઉપરથી તમે સમજ્યા હશો. વિશેષ સદ્ગુરુ મુખથી અને શાસ્ત્રાવલોકનથી સમજવા હું બોધ કરું છઉં.

૭૬ પ્રશ્ન—વિનય શા માટે કરવો જોઇએ?

ઉત્તર—સદ્વિદ્યાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો (આવશ્યકનો છે.) આત્મવિદ્યા પામવા નિર્ગ્રંથ ગુરુનો જો વિનય કરીએ તો કેવું મંગળદાયક થાય! વિનય એ ઉત્તમ વશીકરણ છે. 'ઉત્તરાધ્યયન'માં ભગવાને વિનયને ધર્મનું મૂળ કહી વર્ણવ્યો છે. ગુરુનો, મુનિનો, વિદ્વાનનો, માતાપિતાનો અને પોતાથી વડાનો વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનું કારણ છે.

૭૭ પ્રશ્ન—નવકાર મંત્ર કહો, અને તેનું સ્વરૂપ સમજાવો.

ઉત્તર—નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં, નમો આયરિયાણં, નમો ઉવઝ્ઝાયાણં, નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં.—

આ પવિત્ર વાક્યોને નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં નવકાર (નમસ્કાર) મંત્ર કે પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર કહે છે.

અર્હંત ભગવાનના બાર ગુણ, સિદ્ધ ભગવાનના આઠ ગુણ, આચાર્યના છત્રીસ ગુણ, ઉપાધ્યાયના પચીસ ગુણ અને સાધુના સત્તાવીસ ગુણ મળીને એકસો આઠ ગુણ થયા. અંગુઠા વિના બાકીની ચાર આંગળીઓનાં બાર ટેરવાં થાય છે; અને એથી એ ગુણોનું ચિંતવન કરવાની યોજના હોવાથી બારને નવે ગુણતાં ૧૦૮ થાય છે. એટલે નવકાર એમ કહેવામાં આવે એવું સૂચવન લાગે છે કે હે ભવ્ય! તારી એ આંગળીનાં ટેરવાંથી (નવકાર) મંત્ર નવ વાર ગણ—'કાર' એટલે 'કરનાર' એમ પણ થાય છે. બારને નવે ગુણતાં જેટલા થાય એટલા ગુણનો ભરેલો મંત્ર એમ નવકારમંત્ર તરીકે એનો અર્થ થઈ શકે છે. અને પંચપરમેષ્ઠિ એટલે આ સકળ જગતમાં પાંચ વસ્તુઓ પરમોત્કૃષ્ટ છે. તે કઈ કઈ? તો કહી બતાવી કે અર્હંત, સિદ્ધ, આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુ. એને નમસ્કાર કરવાનો જે મંત્ર તે પરમેષ્ઠિ અને પંચ પરમેષ્ઠિને સાથે નમસ્કાર હોવાથી પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર એવો શબ્દ થયો. આ મંત્ર અનાદિસિદ્ધ મનાય છે, કારણ પંચપર-

મેષ્ટિ અનાદિસિદ્ધ છે. એટલે એ પાંચે પાત્રો આધરૂપ નથી (પ્રવાહથી અનાદિ સિદ્ધ છે,) અને તેના જપનાર પણ અનાદિસિદ્ધ છે. એથી એ જાપ પણ અનાદિસિદ્ધ કરે છે.

૭૮ પ્રશ્ન—એ પંચપરમેષ્ટિમંત્ર પરિપૂર્ણ જાણવાથી મનુષ્ય ઉત્તમ ગતિને પામે છે એમ સત્પુરૂષે કહે છે એ માટે આપનું શું મત છે?

ઉત્તર—એ કહેવું ન્યાયપૂર્વક છે એમ હું માનું છું.

૭૯ પ્રશ્ન—એને ક્યાં કારણથી ન્યાયપૂર્વક કહી શકાય?

ઉત્તર—હા. એ તમને હું સમજાવું; મનની નિગ્રહતા અર્થે એક તો સર્વોત્તમ જગતભૂષણના સત્ય ગુણનું એ ચિન્તવન છે. તત્ત્વથી જોતાં વળી અર્હતસ્વરૂપ; સિદ્ધસ્વરૂપ, આચાર્યસ્વરૂપ, ઉપાધ્યાયસ્વરૂપ અને સાધુસ્વરૂપ એનો વિવેકથી વિચાર કરવાનું પણ એ સૂચવન છે. કારણ કે પૂજવાયોગ્ય એઓ શાથી છે એમ વિચારતાં એઓનાં સ્વરૂપ, ગુણ ઇ૦ માટે વિચાર કરવાની સત્પુરૂષને તો ખરી અગત્ય છે. હવે કહો કે એ મંત્ર એથી કેટલો કલ્યાણકારક થાય?

૮૦ પ્રશ્ન:—જિન દ્રષ્ટિએ ૐનું સ્વરૂપ કહેશો?

ઉત્તર:—અર્હત્ ભગવાન્, સિદ્ધ ભગવાન્, આચાર્યજી, ઉપાધ્યાય અને સાધુજી એઓનો અકેકો પ્રથમ અક્ષર લેતાં 'અસિઆઉસા' એવું મહદ્ભુત વાક્ય નીકળે છે. જેનું 'ૐ' એવું યોગબિંદુનું સ્વરૂપ થાય છે; માટે આપણે એ મંત્રનો અવશ્ય કરીને વિમળ ભાવથી જાપ કરવો.

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫

૮૧ પ્રશ્ન:—આવી જાતનાં કોઠકથી ભરેલું એક નાનું પુસ્તક છે જોયું છે?

ઉત્તર:—હા.

૮૨ પ્રશ્ન:—એમાં આડા અવળા અંક મૂક્યા છે તેનું કાંઈ પણ કારણ છે?

ઉત્તર:—પ્રત્યક્ષ છે કે મન એ બહુ અવ્યવસ્થિત ચીજ છે, અને તેને એકાગ્ર કરવું બહુ બહુ વિકટ છે. તે જ્યાં સુધી એકાગ્ર

થતું નથી ત્યાંસુધી આત્મમલિનતા જતી નથી. પાપના વિચારો ઘટતા નથી. એ એકાગ્રતા માટે બાર પ્રતિજ્ઞાદિક અનેક મહાન્ સાધનો ભગવાને કહ્યાં છે. મનની એકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિયે ચઢવા માટે અને મન કેટલાક પ્રકારથી નિર્મળ કરવા માટે સત્પુરુષોએ એ એક કોષ્ટકાવલી કરી છે. પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રના પાંચ અંક એમાં પહેલા મૂક્યા છે; અને પછી લોમવિલોમસ્વરૂપમાં લક્ષબંધ એના એ પાંચ અંક મૂકીને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કોષ્ટકો કર્યાં છે. એમ કરવાનું કારણ પણ મન એકાગ્રતા પામીને નિર્જરા કરી શકે (તે છે.)

૮૩ પ્રશ્નઃ—અનુક્રમે લેવાથી એમ શા માટે ન થઈ શકે?

ઉત્તરઃ—લોમ વિલોમ હોય તો તે ગોઠવતાં જવું પડે અને નામ સંભારતાં જવું પડે. પંચનો અંક મૂક્યા પછી બેનો આંકડો આવે કે 'નમો લોએ સવ્વસાહુણં' પછી 'નમોઅરિહંતાણં' એ વાક્ય મૂકીને 'નમો સિદ્ધાણં' એ વાક્ય સંભારવું પડે. એમ પુનઃ પુનઃ લક્ષની દઢતા રાખતાં મન એકાગ્રતાએ પહોંચે છે. અનુક્રમબંધ હોય તો તેમ થઈ શકતું નથી; કારણ કે વિચાર કરવો પડતો નથી; એ સૂક્ષ્મ વખતમાં મન પરમેષ્ઠિમંત્રમાંથી નીકળીને સંસારતંત્રની ખટપટમાં જઈ પડે છે; અને વખતે ધર્મ કરતાં ધાડ પણ કરી નાંખે છે. એથી સત્પુરુષોએ અનાનુપૂર્વીની યોજના કરી છે. તે બહુ સુંદર અને આત્મશાંતિને આપનારી છે.

૮૪ પ્રશ્નઃ—સામાયિકની વ્યાખ્યા શું? અને સામાયિક કેવા પ્રકારે કરવું?

ઉત્તરઃ—આત્મશક્તિને પ્રકાશ કરનાર, સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શનનો ઉદય કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય લાભ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક નામનું શિક્ષાવ્રત છે. 'સામાયિક' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ 'સમ', 'આય' અને 'ઈક' એ શબ્દોથી થાય છે. 'સમ' એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ, 'આય' એટલે તે સમભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગનો લાભ;' અને 'ઈક' કહેતાં 'ભાવ' એમ અર્થ થાય છે. એટલે કે 'જે વડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક ભાવ ઉપજે તે સામાયિક.' આર્ત્ત અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મન, વચન, કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવક સામાયિક કરે છે.

૮૫ પ્રશ્નઃ—સામાયિકમાં વિશુદ્ધ પરિણામ ન રહે તો ક્યા ક્યા દોષ ઉપજ થાય છે?

ભાગમાં દિવસે અને રાત્રે એમ અનુક્રમે થયેલા દોષનો પશ્ચાતાપ કે ક્ષમાપના ઇચ્છે છે એનું નામ અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ છે. એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ અવશ્ય કરવું. કારણ આ આત્મા મન, વચન અને કાયાના યોગથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે. પ્રતિક્રમણસૂત્રમાં એનું દોહન કરેલું છે; જેથી દિવસ રાત્રમાં થયેલાં પાપનો પશ્ચાતાપ તે વડે થઇ શકે છે. શુદ્ધભાવ વડે કરી પશ્ચાતાપ કરવાથી લેશ પાપ થતાં પરલોકભય અને અનુકંપા છુટે છે; આત્મા કોમળ થાય છે. ત્યાગવાયોગ્ય વસ્તુનો વિવેક આવતો જાય છે. ભગવાન્‌સાક્ષીએ અજ્ઞાન ઇ० જે જે દોષ વિસ્મરણ થયા હોય તેનો પશ્ચાતાપ પણ થઇ શકે છે. આમ એ નિર્જરા કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે. એનું 'આવશ્યક' એવું પણ નામ છે. આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરીને કરવાયોગ્ય; એ સત્ય છે. તે વડે આત્માની મલિનતા ખસે છે. માટે અવશ્ય કરવાયોગ્યજ છે. સાયંકાળે જે પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તેનું નામ 'દેવસીય પડિક્કમણું" એટલે દિવસ સંબંધી પાપનો પશ્ચાતાપ અને રાત્રિના પાછલા ભાગમાં જે પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તે 'રાઇપડિક્કમણું' કહેવાય છે. 'દેવસીય' અને 'રાઇ' એ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો છે. પખવાડીએ કરવાનું પ્રતિક્રમણ તે 'પાક્ષિક' અને સંવત્સરે કરવાનું તે 'સાંવત્સરિક' કહેવાય છે. સત્પુરુષોએ યોજનાથી બાંધેલો એ સુંદર નિયમ છે. કેટલાક સામાન્ય બુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને રાત્રિનું સવારે પ્રાયશ્ચિતરૂપ પ્રતિક્રમણ કર્યું હોય તો કંઇ ખોટું નથી, પરંતુ એ કહેવું પ્રમાણિક નથી. રાત્રિયે અકસ્માત્ અમુક કારણ કે કાળધર્મ થઇ પડે તો દિવસ સંબંધી પણ રહી જાય. 'પ્રતિક્રમણસૂત્ર'ની યોજના બહુ સુંદર છે. એનાં મૂળતત્ત્વ બહુ ઉત્તમ છે. જેમ બને તેમ પ્રતિક્રમણ ધીરજથી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને યત્નાપૂર્વક કરવું.

૯૧ પ્રશ્ન:—ક્ષમાનું માહાત્મ્ય કહેશો ?

ઉત્તર:—ક્ષમા એ અંતર્શત્રુ જીતવામાં ખડ્ગ છે. પવિત્ર આચારની રક્ષા કરવામાં બખ્તર છે. શુદ્ધભાવે અસહ્ય દુઃખમાં, સમપરિણામથી ક્ષમા રાખનાર મનુષ્ય ભવસાગર તરી જાય છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓનાં વચન છે કે, આત્મા માત્ર સ્વસદ્ભાવમાં આવવો જોઇએ; અને તે આવ્યો તો મોક્ષ હથેળીમાંજ છે.

૯૨ પ્રશ્ન:—આત્મસિદ્ધિ શાથી છે ?

ઉત્તર:—સંસારરૂપી ઝાડીને રાગ અને દ્વેષ એ બે રૂપી બાગ:

એનું પરિણામ પણ કેવું સુંદર થાય! પણ એ અમૂલ્ય ચીજ છે; ચક્રવર્તિ પણ એક પળ પામવા આખી રીદ્ધિ આપે તો પણ તે પામનાર નથી. એક પળ વ્યર્થ ખોવાથી એક ભવ હારી જવા જેવું છે. એમ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ સિદ્ધ છે!

૯૫ પ્રશ્નઃ—હમણાં જૈન શાસન પ્રવર્તમાન્ છે તે કોનું પ્રણીત કરેલું છે?

ઉત્તરઃ—હમણાં જે શાસન પ્રવર્તમાન્ છે તે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરનું પ્રણીત કરેલું છે.

૯૬ પ્રશ્નઃ—ભગવાન્ મહાવીરના નિર્વાણને કેટલાં વર્ષ થયાં.

ઉત્તરઃ—ભગવાન્ મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યાં ૨૪૧૪ વર્ષ થયાં.

૯૭ પ્રશ્નઃ—તેઓ ક્યાં જન્મ્યા? અને તેઓનાં માતાપિતાનાં નામ શું?

ઉત્તરઃ—મગધદેશના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં ત્રિશલાદેવી ક્ષત્રિયાણીની કુખે સિદ્ધાર્થ રાજાથી ભગવાન્ મહાવીર જન્મ્યા.

૯૮ પ્રશ્નઃ—તેઓના મોટાભાઈનું નામ શું હતું?

ઉત્તરઃ—મહાવીર ભગવાનના મોટા ભાઈનું નામ નંદિવર્દ્ધમાન હતું.

૯૯ પ્રશ્નઃ—ભગવાન્ મહાવીરનાં પત્નિનું નામ શું?

ઉત્તરઃ—મહાવીર ભગવાનની સ્ત્રીનું નામ યશોદા હતું.

૧૦૦ પ્રશ્નઃ—તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં કેટલાં વર્ષ રહ્યા?

ઉત્તરઃ—ત્રીશ વર્ષ તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા.

૧૦૧ પ્રશ્નઃ—તેઓએ કેટલાં વર્ષ તપ કરી કર્મ ભસ્મીભૂત કર્યાં?

ઉત્તરઃ—એકાંતિક વિહારે સાડાબાર વર્ષ એક પક્ષ તપાદિક સમ્યક્ આચારે, એમણે અશેષ ઘનઘાતી કર્મને બાળીને ભસ્મીભૂત કર્યાં.

૧૦૨ પ્રશ્નઃ—તેઓ કેવળજ્ઞાન ક્યાં પામ્યા?

ઉત્તરઃ—અનુપમેય કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઋજુવાલિકા નદિને કિનારે પામ્યા.

૧૦૩ પ્રશ્નઃ—તેઓ કેટલું આયુષ્ય ભોગવી સિદ્ધ સ્વરૂપને પામ્યા?

ઉત્તરઃ—એકંદર બહોંતેર વર્ષની લગભગ આયુ ભોગવી સર્વ કર્મ ભસ્મીભૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા.

૧૦૪ પ્રશ્નઃ—તેઓ કેટલામા જિનેશ્વર હતા?

ઉત્તરઃ—વર્તમાન ચોવીશીના એ છેલ્લા જિનેશ્વર હતા.

૧૦૫ પ્રશ્નઃ—ભગવાન્ મહાવીરનું ધર્મતીર્થ કેટલાં વર્ષ સુધી પ્રવર્તશે?

ઉત્તરઃ—એઓનું આ ધર્મતીર્થ પ્રવર્ત્તે છે તે ૨૧,૦૦૦ હજાર વર્ષ એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતા સુધી પ્રવર્ત્તશે એમ 'ભગવતીસૂત્ર' નાં પ્રવચન છે.

૧૦૬ પ્રશ્નઃ—એ તીર્થપર વિપત્તિઓ ખરી કે ?

ઉત્તરઃ—આ કાળ દશ અપવાદથી યુક્ત હોવાથી એ ધર્મતીર્થપર અનેક વિપત્તિઓ આવી ગઇ છે, આવે છે, અને પ્રવચન પ્રમાણે આવશે પણ ખરી.

૧૦૭ પ્રશ્નઃ—વર્ત્તમાન જૈન સમુદાયની સ્થિતિ કેવા પ્રકારે છે? અને સ્થિતિ જોઇ મધ્યસ્થ મનુષ્યોએ કેમ વર્ત્તવું ?

ઉત્તરઃ—જૈન સમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિંદાગ્રંથોથી જંજાળ માંડી બેઠા છે. વિવેક વિચારે મધ્યસ્થ પુરુષો મતમતાંતરમાં નહીં પડતાં જૈનશિક્ષાનાં મૂળ તત્ત્વપર આવે છે. ઉત્તમ શીલવાન મુનિયોપર ભાવિક રહે છે. સત્ય એકાગ્રતાથી પોતાના આત્માને દમે છે.

૧૦૮ પ્રશ્નઃ—જૈન શાસન પ્રકાશમાં આવશે અને આવે તો કેવું ?

ઉત્તરઃ—કાળ પ્રભાવને લીધે વખતે વખતે શાસન કંઇ સામાન્ય પ્રકાશમાં આવે છે; પણ જોઇએ એવું પ્રફુલ્લિત ન થઇ શકે.

૧૦૯ પ્રશ્નઃ— "વંક જડાય પચ્છિમા" એ વચન સમજાવશો ?

ઉત્તરઃ—" વંક જડાય પચ્છિમા " એવું 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર 'માં વચન છે. એનો ભાવાર્થ એ છે કે છેલ્લા તીર્થંકરના (મહાવીરસ્વામીના) શિષ્યો વાંકા અને જડ થશે. અને તેની સત્યતા વિષે કોઇને બોલવું રહે તેમ નથી. આપણે ક્યાં તત્ત્વનો વિચાર કરીએ છીએ? ક્યાં ઉત્તમ શીલનો વિચાર કરીએ છીએ ? નિયમિત વખત ધર્મમાં ક્યાં વ્યતીત કરીએ છીએ ? ધર્મતીર્થના ઉદયને માટે ક્યાં લક્ષ રાખીએ છીએ ? ક્યાં દાઝ વડે ધર્મતત્ત્વને શોધીએ છીએ ? શ્રાવક કુળમાં જન્મ્યા એથી કરીને શ્રાવક, એ વાત આપણે ભાવે કરીને માન્ય કરવી જોઇતી નથી; એને માટે જોઇતા આચાર, જ્ઞાન, શોધ કે એમાંનાં કંઇ વિશેષ લક્ષણો હોય તેને શ્રાવક માનીયે તો તે યથાયોગ્ય છે. દ્રવ્યાદિક કેટલાક પ્રકારની સામાન્ય દયા શ્રાવકને ઘેર જન્મે છે અને તે પાળે છે એ વાત વખાણવા લાયક છે; પણ તત્ત્વને કોઇકજ જાણે છે. જાણવા કરતાં ઝાઝી શંકા કરનારા અર્ધદગ્ધ પણ છે. જાણીને અહંપદ કરનારા પણ છે. પરંતુ જાણીને તત્ત્વના કાંટામાં તોળનારા કોઇક વિરલ છે. કેવળ, મનઃપર્યવ અને

અવધિજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયાં, દૃષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું, સિદ્ધાંતનો ઘણો ભાગ વિચ્છેદ ગયો; માત્ર થોડા રહેલા ભાગપર સામાન્ય સમજણથી શંકા કરવી યોગ્ય નથી. જે શંકા થાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી. ત્યાંથી મનમાનતો ઉત્તર ન મળે તોપણ જિનવચનની શ્રદ્ધા ચળવિચળ કરવી નહિ. અનેકાંત શૈલીના સ્વરૂપને વિરલા જાણે છે. ભગવાનના કથનરૂપ મણિના ઘરમાં કેટલાક પામર પ્રાણીઓ રોષથી કાણું શોધવાનું મંથન કરી અધોગતિજન્યકર્મ બાંધે છે. લીલોતરીને બદલે તેની સૂકવણી કરી લેવાનું કોણે, કયા વિચારથી શોધી કાઢ્યું હશે? આ વિષય બહુ મોટો છે. એ સંબંધી અહીં આગળ કહેવાની કંઈ યોજના નથી; ટૂંકામાં કહેવાનું કે આપણે આપણા આત્માનાં સાર્થક અર્થે મતભેદમાં પડવું નહીં. ઉત્તમ અને શાંત મુનિનો સમાગમ, વિમળ આચાર, વિવેક, દયા, ક્ષમા એનું સેવન કરવું. મહાવીરતીર્થને અર્થે બને તો વિવેકી બોધ કારણ સહિત આપવો. તુચ્છ બુદ્ધિથી શંકિત થવું નહીં. એમાં આપણું પરમ મંગળ છે એ વિસર્જન કરવું નહીં.

૧૧૦ પ્રશ્ન:—મને જૈન મુનિઓના આચારની વાત બહુ રુચી છે. એઓના જેવો કોઈ દર્શનના સંતોમાં આચાર નથી. ગમે તેવા શીયાળાની ટાઢમાં અમુક વસ્ત્રે તેઓને રેડવવું પડે છે, ઉનાળામાં ગમે તેવા તાપ તપતા છતાં પગમાં તેઓને પગરખાં કે માથાપર છત્રી લેવાતી નથી. ઉની રેતીમાં આતાપના લેવી પડે છે. યાવજ્જીવ ઉનું પાણી પીએ છે. ગૃહસ્થને ઘેર તેઓ બેસી શકતા નથી. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. ફુટી બદામ પણ પાસે રાખી શકતા નથી. અયોગ્ય વચન તેથી બોલી શકાતું નથી. વાહન તેઓ લઈ શકતા નથી. આવા પવિત્ર આચારો ખરે! મોક્ષદાયક છે. પરંતુ નવવાડમાં ભગવાને સ્નાન કરવાની ના કહી છે એ વાત તો મને યથાર્થ બેસતી નથી.

ઉત્તર:—શા માટે બેસતી નથી?

૧૧૧ પ્રશ્ન:—કારણ એથી અશુચિ વધે છે.

ઉત્તર:—કઈ અશુચિ વધે છે?

૧૧૨ પ્રશ્ન:—શરીર મલિન રહે છે એ.

ઉત્તર:—શરીરની મલિનતાને અશુચિ કહેવી એ વાત કંઈ વિચારપૂર્વક નથી. શરીર પોતે શાનું બન્યું છે એ તો વિચાર કરો. રક્ત, પિત્ત, મળ, મૂત્રશ્લેષ્મનો એ ભંડાર છે, તેપર માત્ર ત્વચા છે; છતાં એ પવિત્ર કેમ થાય? વળી સાધુએ એવું કંઈ સંસારી કર્તવ્ય કર્યું ન હોય કે જેથી તેઓને સ્નાન કરવાની આવશ્યકતા રહે.

૧૧૩ પ્રશ્ન:—પગુસ્નાન કરવાથી તેઓને (સાધુઓને) હાનિ શું છે?

ઉત્તર:—એ તો સ્થૂળ બુદ્ધિનું જ પ્રશ્ન છે. નહાવાથી અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, કામાગ્નિની પ્રદિપ્તતા, વ્રતનો ભંગ, પરિણામનું બદલવું એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એથી આત્મા મહા મલિન થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઇએ. શરીરની જીવહિંસાયુક્ત જે મલિનતા છે તે અશુચિ છે. અન્ય મલિનતાથી તો આત્માની ઉજ્વળતા થાય છે. એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું છે. નહાવાથી વ્રતભંગ થઇ આત્મા મલિન થાય છે, અને આત્માની મલિનતા એ જ અશુચિ છે.

૧૧૪ પ્રશ્ન:—મને તમે બહુ સુંદર કારણ બતાવ્યું. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જિનેશ્વરના કથનથી બોધ અને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વારુ, ગૃહસ્થાશ્રમીઓને શરીરની જીવહિંસા કે સંસારકર્તવ્યથી થયેલી અશુચિ ટાળવી જોઇએ કે નહીં?

ઉત્તર.—સમજણપૂર્વક અશુચિ ટાળવી જ જોઇએ. જૈન જેવું એકે પવિત્ર દર્શન નથી અને તે અપવિત્રતાનો બોધ કરતું નથી. શૌચાશૌચનો વિચાર પરંતુ થોડા જ કરે છે.

૧૧૫ પ્રશ્ન:—જૈન ગૃહસ્થના સામાન્ય નિત્ય નિયમ કેવા જોઇએ?

ઉત્તર:—પ્રભાત પહેલાં ઉઠીને નવકારથી રાત સંબંધી થયેલા દોષનું પ્રતિક્રમણ કરવું. પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી સ્તુતિ, અને શિક્ષાવચન ઉચારી મનની બનતી શાંતિ કરી ઘેર આવવું. માતા પિતાનો વિનય કરી નવકારથી મસારી કામમાં પ્રયોજન કરવું. આહાર વિહારનો નિયમિત વખત રાખવો; તેમજ શાસ્ત્રના અભ્યાસનો અને તાત્ત્વિક ગ્રંથનાં મનનનો પણ નિયમિત વખત રાખવો. સાયંકાળે સંધ્યાવશ્યક ઉપયોગપૂર્વક કરવું. ચોવિહાર પ્રત્યાખ્યાન કરવું. નિયમિત નિદ્રા લેવી. સુતા પહેલાં અઢાર પાપસ્થાનક, દ્વાદશવ્રત દોષ, અને સર્વ જીવને ક્ષમાવી પંચ પરમેષ્ટિમંત્રનું સ્મરણ કરી મહા શાંતિથી સમાધિભાવે શયન કરવું. આ સામાન્ય નિયમો બહુ લાભદાયક થશે. એ તમને સંક્ષેપમાં કહ્યા છે. સૂક્ષ્મ વિચારથી એ વિશેષ મંગળદાયક થશે.

૧૧૬ પ્રશ્ન:—પ્રભુની ક્ષમાપના કેમ અને શા માટે ચિંતવવી?

ઉત્તર:—"હે ભગવાન્! હું બહુ ભૂલી ગયો, મેં તમારાં અમૂલ્ય વચનને લક્ષમાં લીધાં નહીં. તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્ત્વનો મેં વિચાર કર્યો નહીં તમારા પ્રણીત કરેલાં ઉત્તમ શીલને સેવ્યું નહીં. તમારાં કહેલાં દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓળખ્યાં નહીં. હે

ભગવાન્! હું ભૂલ્યો, આથડ્યો—રઝળ્યો—અને અનંત સંસારની વિટંબનામાં પડ્યો છું. હું પાપી છું. હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મરજથી કરીને મલિન છું. હે પરમાત્મા! તમારાં કહેલાં તત્વ વિના મારો મોક્ષ નથી. હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છું, અજ્ઞાનથી અંધ થયો છું. મારામાં વિવેકશક્તિ નથી અને હું મૂઢ છું. હું નિરાશ્રિત છું, અનાથ છું. નિરાગી પરમાત્મા! હવે હું તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા મુનિનું શરણ ગ્રહું છું. મારા અપરાધ ક્ષય થઇ હું તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઉં એ મારી અભિલાષા છે. આગળ કરેલાં પાપોનો હું હવે પશ્ચાતાપ કરું છું. જેમ જેમ હું સૂક્ષ્મ વિચારથી ઊંડો ઊતરું છું તેમ તેમ તમારા તત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે. તમે નિરાગી, નિર્વિકારી, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, સહજાનંદી, અનંત જ્ઞાની, અનંતદર્શી, ત્રૈલોક્યપ્રકાશક છો. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ ક્ષમા ચાહું છું. એક પળ પણ તમારા કહેલા તત્વની શંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું એજ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાઓ! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન્! તમને હું વિશેષ શું કહું? તમારાથી કંઇ અજાણ્યું નથી. માત્ર પશ્ચાતાપથી હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છું છું—ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ"

૧૧૭ પ્રશ્નઃ—વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ શા માટે કહ્યું છે?

ઉત્તરઃ—એક વસ્ત્ર લોહીથી કરીને રંગાયું. તેને જો લોહીથી ધોઇએ તો તે ધોઇ શકાનાર નથી, પરંતુ વિશેષ રંગાય છે. જો પાણીથી એ વસ્ત્રને ધોઇએ તો તે મલિનતા જવાનો સંભવ છે. એ દૃષ્ટાંત પરથી આત્માપર વિચાર લઇએ. આત્મા અનાદિકાળથી સંસારરૂપી લોહીથી મલિન થયો છે. મલિનતા રોમ રોમ ઉતરી ગઈ છે! એ મલિનતા આપણે સંસારવડે ટાળવા ધારીએ તો ટળી શકે નહીં. લોહીથી જેમ લોહી ધોવાતું નથી; તેમ શૃંગારથી કરીને વિષયજન્ય આત્મમલિનતા ટળનાર નથી એ જાણે નિશ્ચયરૂપ છે. અનેક ધર્મમતો આ જગતમાં ચાલે છે તે સંબંધી અપક્ષપાતે વિચાર કરતાં આગળથી આટલું વિચારવું અવશ્યનું છે કે જ્યાં સ્ત્રીઓ ભોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, લક્ષ્મી લીલાની શિક્ષા આપી હોય; રંગ, રાગ, ગુલતાન અને એશઆરામ કરવાનું તત્વ બતાવ્યું હોય ત્યાંથી આપણા આત્માની સત્ શાંતિ નથી. કારણ એ ધર્મમત ગણીએ તો આખો સંસાર ધર્મમતયુક્તજ છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું ઘર એજ યોજનાથી ભરપૂર હોય છે.

ઓરડીઓમાં, સ્ત્રી, રંગ રાગ, તાન ત્યાં જામ્યું પડ્યું હોય છે અને તે ઘર ધર્મમંદિર કહેવું તો પછી અધર્મસ્થાનક કયું ? અને જેમ વર્તિએ છીએ તેમ વર્તવાથી ખોટું પણ શું ? કોઇ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમંદિરમાં તો પ્રભુની ભક્તિ થઇ શકે છે તો તેઓને માટે ખેદપૂર્વક આટલોજ ઉત્તર દેવાનો છે કે તે પરમાત્મ તત્ત્વ અને તેની વૈરાગ્યમય ભક્તિને જાણતા નથી. ગમે તેમ હો, પણ આપણે આપણા મૂળ વિચાર પર આવવું જોઇએ. તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે. તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ ભાવજળથી હોવો જોઇએ. તે અર્હંતનાં કહેલાં તત્ત્વરૂપ સાબુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળથી ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર રાખીને, આત્મવસ્ત્રને ધોનાર નિર્ગ્રંથ ગુરૂ છે. આમાં જો વૈરાગ્યજળ ન હોય તો બીજાં બધાં સાહિત્યો કંઇ કરી શકતા નથી; માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ કહી શકાય. યદિ અર્હંત્ પ્રણીત તત્ત્વ વૈરાગ્યજ બોધે છે, તો તેજ ધર્મનું સ્વરૂપ એમ સમજવું.

૧૧૮ પ્રશ્ન.—ધર્મના મતભેદો માટે આપનું શું કહેવું છે?

ઉત્તરઃ—આ જગતીતળપર અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે. તેવા મતભેદ અનાદિકાળથી છે એ ન્યાયસિદ્ધ છે. પણ એ મત કંઇ કંઇ રૂપાંતર પામ્યા જાય છે; એ સંબંધી કેટલાક વિચારો કરીએ.

કેટલાક પરસ્પર મળતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે. કેટલાક કેવળ નાસ્તિકનાં પાથરેલા પણ છે. કેટલાક સામાન્ય નીતિને ધર્મ કહે છે. કેટલાક જ્ઞાનનેજ ધર્મ કહે છે. કેટલાક અજ્ઞાન એજ ધર્મમત કહે છે. કેટલાક ભક્તિને કહે છે. કેટલાક ક્રિયાને કહે છે. કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીર સાચવવું એને ધર્મમત કહે છે. એ ધર્મમતસ્થાપકોએ એમ બોધ કર્યો જણાય છે કે અમે જે કહીએ છીએ તે સર્વજ્ઞવાણીરૂપ અને સત્ય છે. બાકીના સઘળા મતો અસત્ય અને કુતર્કવાદી છે. પરસ્પર તેથી તે મતવાદીઓએ યોગ્ય કે અયોગ્ય ખંડન કર્યું છે. વેદાંતના ઉપદેશકનો આજ બોધ છે, સાંખ્યનો પણ આજ બોધ છે, બૌદ્ધનો પણ આજ બોધ છે, ન્યાયમતવાળાનો પણ આજ બોધ છે, વૈશેષિકનો આજ બોધ છે, શક્તિપંથીનો આજ બોધ છે, વૈષ્ણવાદિકનો આજ બોધ છે, ઇસ્લામીનો આજ બોધ છે, અને ક્રાઇસ્ટનો આજ બોધ છે કે આ અમારૂં કથન તમને સર્વ સિદ્ધિ આપશે. ત્યારે આપણે હવે શું વિચાર કરશો ? વાદી પ્રતિવાદી બન્ને સાચા હોતા નથી, તેમ બન્ને ખોટા હોતા નથી. બહુ

તો વાદી કંઈક વધારે સાચો, અને પ્રતિવાદી કંઈક ઓછો ખોટો હોય; (અથવા પ્રતિવાદી કંઈક વધારે સાચો, અને વાદી કંઈક ઓછો ખોટો હોય.) કેવળ બન્નેની વાત ખોટી હોવી ન જોઈએ. આમ વિચાર કરતાં તો એક ધર્મમત સાચો ઠરે અને બાકીના ખોટા ઠરે. એ એક આશ્ચર્યકારક વાત છે. સર્વને અસત્ય અને સર્વને સત્ય કેમ કહી શકાય? જો સર્વને અસત્ય એમ કહીએ તો આપણે નાસ્તિક ઠરીએ અને ધર્મની સચ્ચાઈ જાય. આ તો નિશ્ચય છે કે ધર્મની સચ્ચાઈ છે તેમ સૃષ્ટિપર તેથી અવશ્ય છે. એક સત્ય અને બાકીના સર્વ અસત્ય એમ કહીએ તો તે વાત સિદ્ધ કરી બતાવવી જોઈએ. સર્વ સત્ય કહીએ તો તો એ રેતીની ભીંત કરી, કારણ તો આટલા બધા મતભેદ શા માટે પડે? સર્વ એકજ પ્રકારના મતો સ્થાપવા શા માટે યત્ન ન કરે? એમ અન્યોન્યના વિરોધાભાસ વિચારથી થોડીવાર અટકવું પડે છે. તોપણ તે સંબંધી યથામતિ હું કંઈ ખુલાસો કરું છઉં. એ ખુલાસો સત્ય અને મધ્યસ્થ ભાવનાનો છે. એકાંતિક કે મતાંતિક નથી. પક્ષપાતી કે અવિવેકી નથી; પણ ઉત્તમ અને વિચારવા જેવો છે. દેખાવે એ સામાન્ય લાગશે; પરંતુ સૂક્ષ્મ વિચારથી બહુ ભેદવાળો લાગશે. આટલું તો તમારે સ્પષ્ટ માનવું કે ગમે તે એક ધર્મ આ સૃષ્ટિપર સંપૂર્ણ સત્યતા ધરાવે છે. હવે એક દર્શનને સત્ય કહેતાં બાકીના ધર્મમતને કેવળ અસત્ય કહેવા પડે. પણ હું એમ કહી ન શકું. શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનદાતા નિશ્ચયનયથી તો તે અસત્યરૂપ ઠરે; પરંતુ વ્યવહારનયે તે અસત્ય ઠરાવી શકાય નહિ. એક સત્ય અને બાકીના અપૂર્ણ અને સદોષ છે એમ હું કહું છઉં. તેમ જ કેટલાક કુતર્કવાદી અને નાસ્તિક છે તે કેવળ અસત્ય છે; પરંતુ જેઓ પરલોક સંબંધી કે પાપ સંબંધી કંઈ પણ બોધ કે ભય બતાવે છે તે જાતના ધર્મમતને અપૂર્ણ અને સદોષ કહી શકાય છે. જો એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય ન હોય તો બીજા ધર્મમતને અપૂર્ણ અને અસત્ય કોઈ પ્રમાણથી કહી શકાય નહીં. એ માટે થઈને જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય છે તેના તત્ત્વપ્રમાણથી બીજા મતોની અપૂર્ણતા અને એકાંતિકતા જોઈએ. એ બીજા ધર્મમતોમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી. કેટલાક જગત્કર્તાનો બોધ કરે છે, પણ જગત્કર્તા પ્રમાણથી સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. કેટલાક જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ કહે છે તે એકાંતિક છે; તેમ જ ક્રિયાથી મોક્ષ છે એમ કહેનારા પણ એકાંતિક છે. જ્ઞાન, ક્રિયા એ બન્નેથી મોક્ષ કહેનારા તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી;

ઉત્તરઃ—જેઓ કેવળ લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ અને માયામાં મુંઝાયા પડ્યા છે તે બહુ દુઃખી છે. તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માત્ર ઉપાધિજ ભોગવે છે. તે અસંખ્યાત પાપ કરે છે. કાળ અચાનક લઈને ઉપાડી જાય છે. અધોગતિ પામી તે જીવ અનંત સંસાર વધારે છે. મળેલો મનુષ્યદેહ એ નિર્માલ્ય કરી નાંખે છે. જેથી તે નિરંતર દુઃખીજ છે.

૧૨૦. પ્રશ્નઃ—પવિત્રતામાં કાળ કોણ નિર્ગમન કરે છે?

ઉત્તરઃ—જેણે પોતાનાં ઉત્કૃષ્ટ કિંવા જેટલાં સાધન માત્ર આરંભોપાધિ રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એક પત્નિવ્રત સંતોષ પરાત્માની રક્ષા, યમ નિયમ, પરોપકાર, અલ્પરાગ અલ્પદ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખ્યાં છે. સત્પુરુષોને સેવે છે, નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવો છે, જેના ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય અને વિવેક છે તે પવિત્રતામાં કાળ નિર્ગમન કરે છે.

૧૨૧. પ્રશ્નઃ—સંપૂર્ણ સુખી કોણ?

ઉત્તરઃ—સર્વ ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, ચાર કર્મ પાતળાં જેનાં પડ્યાં છે, જે મુક્ત છે. જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે તે તો સંપૂર્ણ સુખીજ છે. મોક્ષમાં તેઓ અનંત જીવનનાં અનંત સુખમાં સર્વ કર્મવિરક્તતાથી વિરાજે છે.

૧૨૨. પ્રશ્નઃ—ગૃહસ્થે કેવું જીવન ગાળવું સુખદાયક છે?

ઉત્તરઃ—જેમ બને તેમ આરંભની થઈ ગુપ્તભાવથી જનસમુદાયનાં હિત ભણી વળવું, પરોપકાર, દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતાનું સેવન કરવું એ બહુ સુખદાયક છે.

૧૨૩. પ્રશ્નઃ—મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ગ્રંથ, નિષ્પરીગ્રહી, નિરારંભી, બ્રહ્મચારી ક્યાં સુધી થઈ શકતો નથી?

ઉત્તરઃ—જ્યાં સુધી જીભ સ્વાદિષ્ટ ભોજન ચાહે છે, જ્યાંસુધી નાસિકા સુગંધી ચાહે છે; જ્યાં સુધી કાન વારાંગનાનાં ગાયન અને વાજિંત્ર ચાહે છે, જ્યાંસુધી આંખ વનોપવન જોવાનું લક્ષ રાખે છે, જ્યાંસુધી ત્વચા સુગંધી લેપન ચાહે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ગ્રંથ, નિષ્પરીગ્રહી, નિરારંભી અને બ્રહ્મચારી થઈ શકતો નથી.

૧૨૪. પ્રશ્ન—મનની શક્તિઓ કહેશો?

ઉત્તરઃ—મનને વશ કરવું એ સર્વોત્તમ છે. એના વડે સઘળી ઇંદ્રિયો વશ કરી શકાય છે. મન જીતવું બહુ બહુ દુર્ઘટ છે. એક સમયમાં અસંખ્યાતા યોજન ચાલનાર અશ્વ તે મન છે. એને થકાવવું બહુ

અને એ બન્નેના ભેદ એક્મેક નથી કહી શક્યા એજ એમની સર્વજ્ઞતાની ખામી જણાઇ આવે છે. સત્‌દેવતત્ત્વમાં કહેલાં અઢાર દૂષણોથી એ ધર્મમતસ્થાપકો રહિત નહોતા એમ એઓનાં ગુંથેલાં ચરિત્રોપરથી પણ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ દેખાય છે. કેટલાક મતોમાં હિંસા, અબ્રહ્મચર્ય ઇ૦ અપવિત્ર વિષયોનો બોધ છે તે તો સહજમાં અપૂર્ણ અને સરાગીનાં સ્થાપેલાં જોવામાં આવે છે. કોઇએ એમાં સર્વવ્યાપક મોક્ષ, કોઇએ કંઇ નહીં એ રૂપ મોક્ષ, કોઇએ સાકારમોક્ષ અને કોઇએ અમુક કાળ સુધી રહી પતિત થવું એ રૂપે મોક્ષ માન્યો છે; પણ એમાંથી કોઇ વાત તેઓની સપ્રમાણ થઇ શકતી નથી. એઓના અપૂર્ણ વિચારોનું ખંડન યથાર્થ જોવા જેવું છે; અને તે નિર્ગ્રંથ આચાર્યોના ગુંથેલા શાસ્ત્રોથી મળી શકશે. વેદ શિવાયના બીજા મતોના પ્રવર્તકો, એમનાં ચરિત્રો, વિચારો ઇત્યાદિક વાંચવાથી અપૂર્ણ છે એમ જણાઇ આવે છે. વેદે, પ્રવર્તક ભિન્ન ભિન્ન કરી નાખી બેધડકતાથી વાત મર્મમાં નાખી ગભીર ડોળ પણ કર્યો છે; છતાં એમના પુષ્કળ મતો વાંચવાથી એ પણ અપૂર્ણ અને એકાંતિક જણાઇ આવશે. જે પૂર્ણ દર્શન વિષે કહેવાનું છે તે જૈન એટલે નિરાગીનાં સ્થાપન કરેલાં દર્શન વિષે છે. એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. કાળભેદ છે તો પણ એ વાત સિદ્ધાંતિક જણાય છે. દયા, બ્રહ્મચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય, (જ્ઞાન ક્રિયાદિ) એના જેવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણવ્યાં નથી. તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કોટીઓ, જીવનાં ચ્યવન, જન્મ, ગતિ, વિગતિ, યોનિદ્વાર, પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જેવડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિઃશંકતા થાય. કાળભેદે કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો વિચ્છેદ છે, છતાં જે જે જિનેશ્વરના કહેલાં સિદ્ધાંતિક વચનો છે તે અખંડ છે. એક વિચાર કરતાં જીંદગી વહી જાય તેવું છે. આગળ પર કેટલુંક એ સંબંધી કહેવાનું છે. જિનેશ્વરના કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી કોઇ પણ પ્રાણીને લેશ ખેદ ઉત્પન્ન થતો નથી. સર્વ આત્માની રક્ષા અને સર્વાત્મશક્તિનો પ્રકાશ એમાં રહ્યો છે. એ ભેદો વાંચવાથી, સમજવાથી, અને તે પર અતિ અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામી જૈનદર્શનની સર્વજ્ઞતાની હા કહેવરાવે છે. બહુ મનનથી સર્વ ધર્મમત જાણી પછી તોલન કરનારને મારૂં કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે.

૧૧૯ પ્રશ્ન—મનુષ્યદેહે નિરંતર દુઃખી કોણ ?

ઉત્તર:—જેઓ કેવળ લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ ને માયામાં મુંઝાયા પડ્યા છે તે બહુ દુઃખી છે. તેનો તે પુરો પયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માત્ર ઉપાધિજ ભોગવે છે. તે અસંખ્યાત પાપ કરે છે. કાળ અચાનક લઈને ઉપાડી જાય છે. અધોગતિ પામી તે જીવ અનંત સંસાર વધારે છે. મળેલો મનુષ્યદેહ એ નિર્માલ્ય કરી નાંખે છે. જેથી તે નિરંતર દુઃખીજ છે.

૧૨૦. પ્રશ્નઃ—પવિત્રતામાં કાળ કોણ નિર્ગમન કરે છે ?

ઉત્તર:—જેણે પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધન માત્ર અલ્પારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એક પત્નિવ્રત, સંતોષ, પરાત્માની રક્ષા, યમ નિયમ, પરોપકાર, અલ્પરાગ, અલ્પદ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખ્યાં છે, સત્પુરુષોને સેવે છે, નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવો છે, જેના ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય અને વિવેક છે તે પવિત્રતામાં કાળ નિર્ગમન કરે છે.

૧૨૧. પ્રશ્ન:—સંપૂર્ણ સુખી કોણ?

ઉત્તર:—સર્વ ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, ચાર કર્મ પાતળાં જેનાં પડ્યાં છે, જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે તે તો સંપૂર્ણ સુખીજ છે. મોક્ષમાં તેઓ અનંત જીવનનાં અનંત સુખમાં સર્વ કર્મવિરક્તતાથી વિરાજે છે.

૧૨૨. પ્રશ્ન:—ગૃહસ્થે કેવું જીવન ગાળવું સુખદાયક છે ?

ઉત્તર:—જેમ બને તેમ અલ્પારંભી થઇ સમભાવથી જનસમુદાયનાં હિત ભણી વળવું, પરોપકાર, દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતાનું સેવન કરવું એ બહુ સુખદાયક છે.

૧૨૩. પ્રશ્ન:—મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ગ્રંથ, નિષ્પરિગ્રહી, નિરારંભી, બ્રહ્મચારી ક્યાં સુધી થઇ શકતો નથી ?

ઉત્તર:—જ્યાં સુધી જીભ સ્વાદિષ્ટ ભોજન ચાહે છે, જ્યાંસુધી નાસિકા સુગંધી ચાહે છે; જ્યાં સુધી કાન વારાંગનાનાં ગાયન અને વાજિંત્ર ચાહે છે, જ્યાંસુધી આંખ વનોપવન જોવાનું લક્ષ રાખે છે, જ્યાંસુધી ત્વચા સુગંધી લેપન ચાહે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ગ્રંથ, નિષ્પરિગ્રહી, નિરારંભી અને બ્રહ્મચારી થઇ શકતો નથી.

૧૨૪. પ્રશ્ન—મનની શક્તિઓ કેવી ?

ઉત્તર:—મનને વશ કરવું એ સર્વોત્તમ છે. એના વડે સઘળી ઇંદ્રિયો વશ કરી શકાય છે. મન જીતવું બહુ બહુ દુર્ઘટ છે. એક સમયમાં અસંખ્યાતા યોજન ચાલનાર અશ્વ તે મન છે. એને થકાવવું બહુ

દુર્લભ છે. એની ગતિ ચપળ અને ન ઝાલી શકાય તેવી છે. મહા જ્ઞાનીઓએ જ્ઞાનરૂપી લગામ કરીને એને સ્તંભિત રાખી સર્વ જય કર્યો છે. 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર' માં નમિરાજ મહર્ષિએ શક્રેન્દ્ર પ્રત્યે એમ કહ્યું કે દશલાખ સુભટને જીતનારા બહુ દુર્લભ છે અને તે દશ લાખ સુભટને જીતનાર કરતાં અત્યુત્તમ છે. મનજ સર્વોપાધિની જન્મદાતા ભૂમિકા છે. મનજ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. મનજ સર્વ સંસારની મોહિનીરૂપ છે. એ વશ થતાં આત્મસ્વરૂપને પામવું લેશ દુર્લભ નથી. મન વડે ઇંદ્રિયોની લોલુપતા છે. ભોજન, વાજિંત્ર, સુગંધી, સ્ત્રીનું નિરીક્ષણ, સુંદર વિલેપન એ સઘળું મનજ માગે છે. એ મોહિની આડે તે ધર્મને સંભારવા પણ દેતું નથી. સંભાર્યા પછી સાવધાન થવા દેતું નથી. સાવધાન થયા પછી પતિતતા કરવામાં પ્રવૃત્ત-લાગુ-થાય છે. એમાં નથી ફાવતું ત્યારે સાવધાનીમાં કંઈ ન્યૂનતા પણ ન પામતાં અડગ રહીને મન જીતે છે તે સર્વ સિદ્ધિને પામે છે.

૧૪૧ પ્રશ્ન—મન કેમ જીતી શકાય ?

ઉત્તર – મન અકસ્માત કોઈથીજ જીતી શકાય છે, નહીં તો ગૃહસ્થાશ્રમે અભ્યાસ કરીનેજ જીતાય છે. એ અભ્યાસ નિર્ગ્રંથતામાં બહુ થઈ શકે છે; તો પણ સામાન્ય પરિચય કરવા માગીએ તો તેનો મુખ્ય માર્ગ આ છે કે (મન) જે દુરિચ્છા કરે તેને ભૂલી જવી, તેમ કરવું નહીં. [illegible] જ્યારે શબ્દસ્પર્શાદિ વિલાસ ઇચ્છે ત્યારે આપવાં નહીં. ટુંકામાં આપણે [illegible] નહીં, પણ આપણે એને દોરવું; તે પણ મોક્ષ[illegible] સિવાય સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ ઉગીજ રહી છે. [illegible] છે. મોક્ષજ્ઞાનીએ તેને સેવી મૂકી છે; માટે [illegible] મનને જીતીને સ્વાધીનતામાં લઈ આ[illegible]

૧૪૨ પ્રશ્ન— [illegible] કેવા પ્રકારનું જોઈએ ?

ઉત્તર— [illegible] કોઈ ભેદ અને કેવું સ્વરૂપ [illegible] આત્મોન્નતિ થાય છે ? [illegible] અતિ સંક્ષિપ્ત રીતે આપું છું [illegible] અને તેને [illegible] [illegible] વિશેષ સ્મૃતિ રહી [illegible]

૧. સમકિત.— [illegible]

વળી એ: મનુષ્યિણી અને દેવાંગના. એ પ્રત્યેકના પાછા બબ્બે ભેદ છે. એક તો મૂળ અને બીજી એની મૂર્તિ કે ચિત્ર. એ પ્રકારનો જ્યાં વાસ હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવું. પશુ એટલે તિર્યંચણી ગાય ભેંસ ઇત્યાદિક જે સ્થળે હોય તે સ્થળે ન રહેવું; અને પંડગ એટલે નપુંસક એનો વાસ હોય ત્યાં પણ ન રહેવું. એવા પ્રકારનો વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કરે છે. તેઓની કામચેષ્ટા હાવભાવ ઇત્યાદિક વિકારો મનને ભ્રષ્ટ કરે છે. ૨. કથા—કેવળ એકલી સ્ત્રીઓને કે એકજ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ બ્રહ્મચારીએ ન કરવો. કથા એ મોહની ઉત્પત્તિરૂપ છે. સ્ત્રીના રૂપ સંબંધી ગ્રંથો, કામવિલાસ સંબંધી ગ્રંથો કે જેથી ચિત્ત ચળે એવા પ્રકારની ગમે તે શૃંગાર સંબંધી કથા બ્રહ્મચારીએ ન કરવી. ૩. આસન—સ્ત્રીઓની સાથે એક આસને ન બેસવું. જ્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યાં બે ઘડી સુધીમાં બ્રહ્મચારીએ ન બેસવું. એ સ્ત્રીઓની સ્મૃતિનું કારણ છે. વિકારની ઉત્પત્તિ છે એમ ભગવાને કહ્યું છે. ૪. ઇંદ્રિયનિરીક્ષણ—સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ બ્રહ્મચારી સાધુએ ન જોવાં. એનાં અમુક અંગપર દૃષ્ટિ એકાગ્ર થવાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૫. કુડ્યાંતર—ભીંત, કનાત કે ત્રાટાના અંતરપટમાં સ્ત્રી પુરુષ જ્યાં મૈથુન સેવે ત્યાં બ્રહ્મચારીએ રહેવું નહીં, કારણ શબ્દ, ચેષ્ટાદિક વિકારનાં કારણ છે. ૬. પૂર્વક્રીડા—પોતે ગૃહસ્થાવાસમાં ગમે તેવી જાતના શૃંગારથી વિષયક્રીડા કરી હોય તેની સ્મૃતિ કરવી નહીં. તેમ કરવાથી બ્રહ્મચર્ય ભંગ થાય છે. ૭. પ્રણીત—દૂધ, દહીં, ઘૃતાદિ, મધુરા અને ચીકાશવાળા પદાર્થોનો બહુધા આહાર ન કરવો. એથી વીર્યની વૃદ્ધિ અને ઉન્માદ થાય છે અને તેથી કામની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે બ્રહ્મચારીએ તેમ કરવું નહીં. ૮. અતિમાત્રાહાર—પેટ ભરીને આહાર કરવો નહીં. તેમ અતિ માત્રાની ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું નહીં. એથી પણ વિકાર વધે છે. ૯. વિભૂષણ—સ્નાન, વિલેપન, પુષ્પાદિક બ્રહ્મચારીએ ગ્રહણ કરવું નહીં. એથી બ્રહ્મચર્યને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે. એમ ભગવાને નવવાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને માટે કહી છે. બહુધા એ તમારા સાંભળવામાં આવી હશે; પરંતુ ગૃહસ્થાવાસમાં અમુક અમુક દિવસ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવામાં અભ્યાસીઓને લક્ષમાં રહેવા અહીં આગળ કંઈક સમજણપૂર્વક કહી છે.

૧૨૭. પ્રશ્નઃ—યોગના કેટલા પ્રકાર છે? અને તે ક્યા ક્યા?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષો નીચેના બત્રીશ યોગનો સંગ્રહ કરી આત્માને ઉજ્જવળ કરવાનું કહે છેઃ—

૧૪૨. પ્રશ્ન:—ઉપદેશરુચિ કોને કહો છો?

ઉત્તર:—અજ્ઞાને કરીને ઉપાર્જેલાં કર્મ જ્ઞાને કરીને ખપાવીએ તેમજ જ્ઞાનવડે કરીને નવાં કર્મ ન બાંધીએ; મિથ્યાત્વે કરીને ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સમ્યક્‌ભાવથી ખપાવીએ, સમ્યક્‌ભાવથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ; અવૈરાગ્યે કરીને ઉપાર્જ્યાં કર્મ કરીને ખપાવીએ અને વૈરાગ્યવડે કરીને પાછાં નવાં કર્મ ન બાંધીએ; કષાયે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે કષાય ટાળીને ખપાવીએ; એથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ; અશુભ યોગે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે શુભયોગે કરી ખપાવીએ, શુભ યોગે કરી નવાં કર્મ ન બાંધીએ; પંચ ઇંદ્રિયના [illegible] કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સંવરે કરી ખપાવીએ; [illegible] નવાં કર્મ ન બાંધીએ; તે માટે અજ્ઞાનાદિક આશ્રવમાર્ગ છોડી જ્ઞાનાદિક સંવરમાર્ગ ગ્રહણ કરવા માટે તીર્થંકર ભગવંતનો [illegible] સાંભળવાની રુચિ ઉપજે તેને ઉપદેશરુચિ કહીએ. [illegible] ચાર લક્ષણ કહેવાયાં.

૧૪૩ પ્રશ્ન:—ધર્મધ્યાનનાં આલંબન કેટલાં?

ઉત્તર:—ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન: [illegible] ૩. પરાવર્તના, ૪. ધર્મકથા.

૧૪૪ પ્રશ્ન:—વાચના એટલે શું?

ઉત્તર:—વિનય સહિત નિર્જરા [illegible] સિદ્ધાંતના મર્મના જાણનાર ગુરુ કે [illegible] તેનું નામ વાચનાલંબન.

૧૪૫ પ્રશ્ન:—[illegible]

ઉત્તર:—[illegible] નો માર્ગ દીપાવવાને [illegible] ના તત્ત્વની [illegible] ફરીને પ્રશ્ન પૂછીએ [illegible]

૧૪૬ પ્રશ્ન:—[illegible]

ઉત્તર:—[illegible] ભૂલી રહેલ [illegible] વારંવાર [illegible]

૧૪૭ પ્રશ્ન:—[illegible]

ઉત્તર:—[illegible]

[illegible]

[illegible]

અને નિર્વિચિકિત્સારહિતપણે, પોતાની નિર્જરાને અર્થે સભામધ્યે આપ તેનાં વ્યાખ્યાન કરીએ તેને ધર્મકથાલંબન કહીએ; જેથી સાંભ નાર, સદહનાર બન્ને ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક થાય. એ ધ્યાનના ચાર આલંબન કહેવાયાં.

૧૨૮ પ્રશ્ન.—ધર્મધ્યાનની અનુપ્રેક્ષા કેટલી અને કઈ કઈ ?

ઉત્તર:—ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા: ૧. એકત્વાનુપ્રેક્ષા. અનિત્યાનુપ્રેક્ષા. ૩. અશરણાનુપ્રેક્ષા. ૪. સંસારાનુપ્રેક્ષા.

૧૨૯ પ્રશ્ન.—સૂત્ર અધ્યયનનું ફળ શું ?

ઉત્તર:—સૂત્રસિદ્ધાંતના અધ્યયનનો કેટલાક મુખ પાઠ કરે તેના અર્થ, તેના કર્તા ભગવંતની વાણી એ તેઓ શું પ્રરૂપી ગયા કંઈક મનનરૂપ પામી શકે. ફળના પાકમાં, પકવમાં જેમ અમૃ છે તેમ મનનમાં માટે છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં નિર્ગ્રંથ અને [illegible] તત્ત્વબોધ તેનું બીજ અંકુરિત કરી નાખશે. તે અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રાવલોકનથી, વાંચનથી, વિચારથી અને સદ્ગુરુના સમાગમથી પોતાનું વૃદ્ધિ પામી ઉત્કર્ષે પહોંચી; નિર્જરા અને આત્મપ્રકાશરૂપ થઈ તે ફળ આપશે.

૧૩૦ પ્રશ્ન.—શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન આ કેવળ ધર્મધ્યાનના ભાગ હોય કે ?

ઉત્તર. શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના પ્રકારો વેદાંત દર્શને બતાવ્યા છે, પણ આ ધર્મધ્યાનના પૃથક્ પૃથક્ તે કહ્યા છે તેથી વધારે સૂક્ષ્મ કામ આવશે નથી. એ અપૂર્વ આગમથી જ અને શ્રવણ કરવાનો, મનન કરવાનો, વિચારવાનો, અને બીજાને કહેવાનો, શંકા કંખા ટાળવાનો, ધર્મકથા કરવાનો એકત્વ વિચારવાનો, અનિત્યતા વિચારવાનો, અશરણતા વિચારવાનો વૈરાગ્ય પામવાનો, સંસારના અનંત દુઃખ મનન કરવાનો, અને વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને આખા લોકાલોકના વિચા કરવાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ આપે છે. ભેદે ભેદે કરીને એના પાર અને જાય એટલા છે. એમાંના કેટલાક ભાગ જાણવાથી પણ, [illegible] છ, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો વધુ વધુ ઉદય થશે.

૧૩૧ પ્રશ્ન.—શુક્લધ્યાનના કેટલા ભેદ જાણ્યા છે અને કયા કયા ?

ઉત્તર.—શુક્લધ્યાનના વિષયે આગમ કરીને અપૂર્વ તેમજ છે [illegible] ભેદ એ શુક્લધ્યાનના મુખ્ય ભેદ કહ્યા છે. ૧. [illegible] ૨. [illegible]

૧૫૨ પ્રશ્ન:—પ્રત્યેક ભેદના ઉપભેદ છે?

ઉત્તર:—એકેક ભેદના છ છ આરા છે.

૧૫૩ પ્રશ્ન:—હમણાં વર્તન કરી રહેલો આરો કયો છે?

ઉત્તર:—વર્તમાનમાં વર્તન કરી રહેલો આરો પંચમકાળ કહેવાય છે અને તે અવસર્પિણીકાળનો પાંચમો આરો છે.

૧૫૪ પ્રશ્ન:—અવસર્પિણી એટલે શું?

ઉત્તર:—અવસર્પિણી એટલે ઉતરતો કાળ.

૧૫૫ પ્રશ્ન:—આ ઉતરતા કાળમાં ધર્મ સંબંધે ભરતક્ષેત્રે કેવું વર્તન થશે?

ઉત્તર:—ઉતરતા કાળના પાંચમા આરામાં કેવું વર્તન આ ભરતક્ષેત્રે થવું જોઈએ તેને માટે સત્પુરુષોએ કેટલાક વિચારો જણાવ્યા છે તે અવશ્ય જાણવા જેવા છે. એઓ પંચમકાળનું સ્વરૂપ મુખ્ય આ ભાવમાં કહે છે: નિર્ગ્રંથપ્રવચનપરથી મનુષ્યોની શ્રદ્ધા ક્ષીણ થતી જશે. ધર્મનાં મૂળતત્ત્વોમાં મતમતાંતર વધશે. પાખંડી અને પ્રપંચી મતોનું મંડન થશે. સત્ય દયા હળવે હળવે પરાભવ પામશે. મોહાદિક દોષોની વૃદ્ધિ થતી જશે. આત્મિક જ્ઞાનના ભેદ હણાતા જશે; હેતુ વગરની ક્રિયા વધતી જશે. અજ્ઞાનક્રિયા બહુધા સેવાશે; વ્યાકુળ વિષયોનાં સાધનો વધતાં જશે, એકાંતિક પક્ષો સત્તાધિશ થશે, શૃંગારથી ધર્મ મનાશે. ગુણ્યા ક્ષત્રિયો અરણ્ય ચાલશે. ભૂમિનો રસ ઘટી જશે. સંક્ષેપમાં કહેવાનો ભાવાર્થ કે ઉત્તમ વસ્તુની ક્ષીણતા છે; અને કનિષ્ટ વસ્તુનો ઉદય છે. મનુષ્ય સત્યધર્મતત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન્ નહીં થઈ શકે; સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાન નહીં પામી શકે.

૧૫૬ પ્રશ્ન:—જંબુસ્વામીના પછી કેટલી નિર્વાણી વસ્તુ વ્યવચ્છેદ ગઈ?

ઉત્તર:—જંબુસ્વામીના નિર્વાણ પછી દશ નિર્વાણી વસ્તુ આ ભરતક્ષેત્રથી વ્યવચ્છેદ ગઈ.

૧૫૭ પ્રશ્ન:—જેણે જીવાજીવના ભાવ નથી જાણ્યા તે અબુધ સંયમમાં સ્થિર કેમ રહી શકશે, એ વચનામૃતનું તાત્પર્ય શું છે?

ઉત્તર:—એ વચનામૃતનું તાત્પર્ય એમ છે કે તમે આત્મા, અનાત્માના સ્વરૂપને જાણો, એ જાણવાની પરિપૂર્ણ અવશ્ય છે.

૧૫૮ પ્રશ્ન:—આત્મા અનાત્માનું સ્વરૂપ કેમાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે?

ઉત્તર:—આત્મા અનાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

૧૫૯ પ્રશ્ન:—અનેક મતોમાં એ બે તત્ત્વો વિષે જે વિચારો દર્શાવ્યા છે તેને માટે આપ શું કહો છો?

ઉત્તરઃ—અનેક મતોમાં એ બે તત્ત્વો વિષે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે યથાર્થ નથી. વિવેકબુદ્ધિથી જે શોધ કરે છે તે સત્પુરુષ આત્મ-સ્વરૂપને ઓળખી શકે છે.

૧૨૦ પ્રશ્નઃ—નવતત્ત્વ જાણવાથી આત્મજ્ઞાન સંબંધી કાંઇ ફળ છે? અને નવતત્ત્વમાં શું સ્વરૂપ આવી જાય છે?

ઉત્તર.—નવતત્ત્વ પ્રિય શ્રદ્ધા ભાવે જાણવાથી પરમ વિવેકબુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને પ્રભાવિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. નવતત્ત્વમાં લોકાલોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે. જે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિની ગતિ છે [illegible] તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દૃષ્ટિ પહોંચાડે છે; અને ભાવાનુસાર તેઓના આત્માની ઉજ્જ્વળતા થાય છે. તે વડે કરીને તેઓ આત્મજ્ઞાનનો નિર્મળ રસ અનુભવે છે. જેનું તત્ત્વજ્ઞાન ઉત્તમ અને [illegible] તેમજ સુશીલયુક્ત જે તત્ત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ [illegible].

[illegible]—નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ કઇ વાટે મેળવવું?

ઉત્તર—[illegible] સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોના મહાન્ [illegible], કારણ સિદ્ધાંતમાં જે જે કહ્યું છે તે તે [illegible] મહાયભૂત પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યવિરચિત [illegible] છે. નય, નિક્ષેપા અને પ્રમાણભેદ [illegible] અને તેની યથાર્થ સમજણ એ [illegible]

[illegible]—[illegible] આપ કહેશો?

[illegible] ભાવ જાણ્યા અને [illegible] ભગવાને અનંત જ્ઞાનવડે [illegible] નહીં જાણ્યા હતા. પરંતુ [illegible] મુખ્ય દેખાતા નવ પદાર્થ [illegible] ભાવનો એમાં સમા- [illegible] સૂક્ષ્મ બોધ છે તે તે [illegible] જાય છે. તેમજ સઘળા ધર્મ- [illegible] એ નવતત્ત્વ[illegible] એક દેશમાં આવી જાય છે. [illegible] તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હત્ ભગવાનનો [illegible] બોધ છે. એ અનંત શક્તિઓ ત્યારે પ્રફુ- લ્લિત થઇ શકે કે જ્યારે નવતત્ત્વ[illegible] જ્ઞાની થાય.

સૂક્ષ્મ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પણ એ નવતત્ત્વસ્વરૂપ જ્ઞાનને સહાયરૂપ છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે એ નવતત્ત્વ જ્ઞાનનો બોધ કરે છે; એથી આ

નિશંક માનવાયોગ્ય છે કે નવ તત્ત્વ જેણે અનંત ભાવ ભેદે જાણ્યાં તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયા.

એ નવ તત્ત્વ ત્રિપદીને ભાવે લેવાયોગ્ય છે. હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એમ ત્રણ ભેદ નવ તત્ત્વસ્વરૂપના વિચારમાં રહેલા છે.

૧૬૩ પ્રશ્નઃ—ભગવાન્ મહાવીરના શાસનમાં મતમતાંતર બહુ પડી ગયા છે તેનું શું કારણ છે?

ઉત્તરઃ—મહાવીર ભગવાનના શાસનમાં બહુ મતમતાંતર પડી ગયા છે તેનું મુખ્ય આ એક કારણ પણ છે કે તત્ત્વજ્ઞાન ભણીથી ઉપાસક વર્ગનું લક્ષ ગયું. માત્ર ક્રિયાભાવ પર રાચતા રહ્યા; જેનું પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે. અંગ્રેજોના શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસતી એક અબજ અને ચાળીશ કરોડની ગણાઈ છે તેમાં સર્વ ગચ્છની મળીને જૈનપ્રજા માત્ર વીસ લાખ છે. એ પ્રજા તે શ્રમણોપાસકની છે. એમાંથી હું ધારું છું કે નવતત્ત્વને પઠનરૂપે બે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે; મનન અને વિચારપૂર્વક તો આંગળીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરુષો પણ નહિ હશે. જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી થઈ ગઈ છે ત્યારેજ મતમતાંતર વધી પડ્યા છે. એક લૌકિક કથન છે કે 'સો શાણે એક મત' તેમ અનેક તત્ત્વવિચારક પુરુષોના મતમાં ભિન્નતા બહુધા આવતી નથી.

૧૬૪ પ્રશ્નઃ—નવતત્ત્વ વિચાર વિષે આપને કાંઈ વિશેષ કહેવું છે?

ઉત્તરઃ—એ નવતત્ત્વવિચાર સંબંધી પ્રત્યેક મુનિઓને મારી વિજ્ઞપ્તિ છે કે વિવેક અને ગુરુગમ્યતાથી એનું જ્ઞાન વિશેષ વૃદ્ધિમાન કરવું; એથી તેઓનાં પવિત્ર પંચમહાવ્રત દૃઢ થશે. જિનેશ્વરનાં વચનામૃતના અનુપમ આનંદની પ્રસાદિ મળશે; મુનિત્વઆચાર પાળવામાં સરળ થઈ પડશે. જ્ઞાન અને ક્રિયા વિશુદ્ધ રહેવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે; પરિણામે ભવાંત થઈ જશે. જે જે શ્રમણોપાસક નવતત્ત્વ પઠનરૂપે પણ જાણતા નથી તેઓએ અવશ્ય જાણવાં. જાણ્યા પછી બહુ મનન કરવાં. સમજાય તેટલા ગંભીર આશય ગુરુગમ્યતાથી સદ્ભાવે કરીને સમજવા. આત્મજ્ઞાન એથી ઉજ્જ્વળતા પામશે અને યમનિયમાદિકનું બહુ પાલન થશે. નવ તત્ત્વ એટલે તેનું એક સામાન્યગુંથનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં, પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાનીઓએ પ્રણીત કર્યા છે તે તે વિચારો નવ તત્ત્વમાંના અમુક એક બે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવળી ભગવાને એ શ્રેણિઓથી સકળ જગત્મંડળ દર્શાવી દીધું છે; એથી જેમ જેમ નયાદિ

એથી એ તત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મળતાની પ્રાપ્તિ થશે. માત્ર વિવેક, ગુરુગમ્યતા અને અપ્રમાદ જોઇએ. એ નવ તત્વજ્ઞાન મને બહુ પ્રિય છે, એના રસાનુભવિયો પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

૧૬૫. પ્રશ્નઃ—કેવળ એકજ રૂપ થવા શું જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—કેવળ એકજરૂપ થવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે.

૧૬૬. પ્રશ્નઃ—આત્મસિદ્ધિ કેમ પ્રાપ્ત થશે ?

ઉત્તરઃ—હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયનો બોધ થયો એટલે આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.

૧૬૭. પ્રશ્નઃ—જૈન દર્શન સંબંધી આપ પક્ષપાતથી નથી કહેતા ?

ઉત્તરઃ—નિઃશંક માનજો કે હું જે કહું છું તે અપક્ષપાતે અને પરમાર્થબુદ્ધિથી કહું છું.

તમને જે ધર્મતત્વ કહેવાનું છે તે પક્ષપાત કે સ્વાર્થબુદ્ધિથી કહેવાનું મને કંઇ પ્રયોજન નથી. પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી હું તમને અધર્મતત્વ બોધી અધોગતિને શા માટે સાધું ? વારંવાર હું તમને નિર્ગ્રંથનાં વચનામૃતો માટે કહું છું તેનું કારણ તે વચનામૃતો તત્વમાં પરિપૂર્ણ રૂપ છે તે છે. જિનેશ્વરોને એવું કોઈ પણ કારણ નહોતું કે જે નિમિત્તે તેઓ મૃષા પક્ષપાતી બોધે; તેમ એઓ અજ્ઞાની નહોતા કે એથી મૃષા બોધાઇ જવાય. આશંકા કરશો કે એ અજ્ઞાની નહોતા એ શા ઉપરથી જણાય ? તો તેના ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધાંતોના રહસ્યને મનન કરવાનું કહું છું, અને એમ જે કરશે તે તો પુનઃ આશંકા લેશ પણ નહીં કરે. જૈનમતપ્રવર્તકોએ મને કંઇ ભૂરશીદક્ષણા આપી નથી; તેમ એ મારા કંઇ કુટુંબપરિવારી પણ નથી કે એ માટે પક્ષપાતે હું કંઇ પણ તમને કહું. તેમ જ અન્ય મતપ્રવર્તકોને મારે કંઇ વૈરબુદ્ધિ નથી કે મિથ્યા એનું ખંડન કરૂં. બન્નેમાં તો હું મંદમતિ મધ્યસ્થરૂપ છું. બહુ બહુ મનનથી અને મારી મતિ જ્યાં સુધી પહોંચી ત્યાંસુધીના વિચારથી હું વિનયથી એમ કહું છું કે પ્રિય ભવ્યો ! જૈન જેવું એકે પૂર્ણ અને પવિત્ર દર્શન નથી; વીતરાગ જેવો એકે દેવ નથી. તરીને અનંત દુઃખથી પાર પામવું હોય તો એ સર્વજ્ઞદર્શનરૂપ કલ્પવૃક્ષને સેવો.

૧૬૮. પ્રશ્નઃ—જૈનદર્શન સંબંધી આપનું શું માનવું છે ?

ઉત્તરઃ—જૈન એટલી બધી સૂક્ષ્મ વિચારસંકળનાથી ભરેલું દર્શન છે કે જેમાં પ્રવેશ કરતાં પણ બહુ વખત જોઇએ. ઉપર ઉપરથી કે કોઇ પ્રતિપક્ષીના કહેવાથી અમુક વસ્તુ સંબંધી અભિપ્રાય બાંધવો કે આપવો એ વિવેકીનું કર્તવ્ય નથી. એક તળાવ સંપૂર્ણ ભર્યું હોય તેનું જળ ઉપ-

કરી શકાય તેવો છે પણ જેમ જેમ આગળ આવીએ તેમ તેમ વધારે ઉંડાણનું આવતું જાય છે; ત્યાં કશે તો જરા અવકાશ રહે છે; તેમ અત્યારના આવતા ધર્મમતો એક ન્યાયરૂપ છે. તેને ઉપરથી સામાન્ય સુજ્ઞ લોકો સમાધાન કરી શકતા એ કૈવલ્ય નથી. એમ કહેવાથી તત્ત્વને પહોંચતા પણ નથી. જૈનના એકેક પવિત્ર સિદ્ધાંત પર વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તોપણ પાર પામીએ નહીં તેમ રહ્યું છે. બાકીના સઘળા ધર્મમતોના વિચાર જિનપ્રણીત વચનામૃતસિંધુ આગળ એક બિંદુરૂપ પણ નથી. જૈન જેણે જાણ્યો અને સેવ્યો તે કેવળ વીતરાગી અને સર્વજ્ઞ થઈ જાય છે. એના પ્રવર્તકો કેવા પવિત્ર પુરુષો હતા! એના સિદ્ધાંતો કેવા અખંડ, સંપૂર્ણ અને દયામય છે! એમાં દૂષણ કોઈ નથી. કેવળ નિર્દોષ તો માત્ર જૈનનું દર્શન છે. એવો એકે પરમાર્થ વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહીં હોય અને એવું એકે તત્ત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી. એક વિષયને અનંત ભેદે પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. પ્રયોજનભૂત તત્ત્વ એના જેવું ક્યાંય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી, તેમ આખી સૃષ્ટિમાં બે જૈન એટલે જૈનની તુલ્ય બીજું દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું? તો માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગીતા, સત્યતા અને જગતહિતસ્વિતા.

૧૧૯ પ્રશ્નઃ—જૈન તત્ત્વને અન્ય દર્શનીઓ શા માટે જાણતાં નથી?

ઉત્તરઃ—જગત્ વાદિયો પ્રવાહ છે. ધર્મના મતનો સમયોગ (એકાંતરૂપ) દર્શન કરી પ્રમાદે અને ધર્મમતની ભાવ લાગી રહી છે. શુદ્ધ આત્મા ક્વચિત્ થાય છે. વિરોધી તત્ત્વને કોઇક દેખે છે. એટલે મને કોઇ વિશેષ ખેદ નથી કે જૈનતત્ત્વને અન્યદર્શનીઓ શા માટે જાણતા નથી? એ (ખેદ કે) આ સંબંધ કરવારૂપ નથી.

૧૨૦ પ્રશ્નઃ—જૈનદર્શનને નાસ્તિક શા માટે કહ્યું હશે?

ઉત્તરઃ—મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કેવળ શુદ્ધ પરમતત્ત્વને પામેલા, સર્વ દૂષણરહિત, મૃષા કહેવાનું જેને કંઈ નિમિત્ત નથી એવા પુરુષનાં કહેલાં પવિત્ર દર્શનને પોતે તો જાણ્યું નહીં, પોતાના આત્માનું હિત તો કર્યું નહીં; પણ અવિવેકથી મતભેદમાં આવી જઈ કેવળ નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક શા માટે કહ્યું હશે? પણ હું સમજું છું કે એ કહેનારા એના તત્ત્વને જાણતા નહોતા; વળી એના તત્ત્વને જાણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા ફરી ત્યારે લોકો પછી પોતાના આશ્રમ કહેશે માને જોયું નહીં. જે લૌકિક મતમાં પોતાની આજીવિકા રહી છે એવા વેદાદિની મહત્તા ઘટાડવાથી પોતાની

મહત્તા ઘટશે; પોતાનું મિથ્યા સ્થાપિત કરેલું પરમેશ્વરપદ ચાલશે નહીં. એથી જૈનતત્ત્વમાં રંગ કરવાની રુચિને મળથી બંધ કરવા લોકોને એવી સમજૂતી આપી કે જૈન નાસ્તિક છે. લોકો તો બિ- [illegible] એટલે પછી વિચાર [illegible] ક્યાંથી કરે? એ કહેવું કેટલું અનર્થકારક અને મૃષા છે તે જેઓ વીતરાગપ્રણીત સિ- દ્ધાંતો [illegible] મારું કહેવું મંદબુદ્ધિઓ વખતે [illegible]

[illegible] —જૈનદર્શનના [illegible] શું કહીશ કે છે? અને [illegible] આપ શું કહો છો?

[illegible] તેઓ એક [illegible] કર્તા [illegible] માનતા તે તો [illegible] છે, કારણ [illegible] એમ [illegible] કહે છે તે [illegible] કહે છે? [illegible] એમનું નિ- [illegible] એમ એક પછી [illegible] જેમાં જૈનની [illegible] હતી? એમ તો [illegible] કારણ શું હતું? [illegible] શા માટે મૂક્યું? એ લીલા બતાવવા [illegible] હતી? એમ તો ક્યા કર્મથી એમ? તે પહેલાં ઈશ્વરથી [illegible] નહોતી? [illegible] જગતના પદાર્થ કોણ? અને ઇચ્છા કોનું? એમ તો જગત્‌ . એક જ ધર્મનું પ્રવર્તન રાખવું હતું; આમ ભ્રમણામાં નાખવાની અવ- શ્ય શી હતી? કદાપિ એ બધું માનો કે એ બિચારાની ભૂલ થઈ હશે! ક્ષમા કરીએ; પણ એવું દોઢ ડહાપણ ક્યાંથી સૂઝ્યું કે એને જ મૂળથી ઉખેડનાર એવા મહાવીર જેવા પુરુષોને જન્મ આપે? એના કહેલા દર્શનને જગત્‌માં વિદ્યમાનતા આપે? પોતાના પગપર હાથે કરીને કુહાડો મારવાની એને શું અવશ્ય હતી? એક તો જાણે એ પ્રકારે વિચાર અને બાકી બીજા પ્રકારે એ વિચાર કે જૈન- દર્શનપ્રવર્તકોને એનાથી કંઈ દ્વેષ હતો? એ જગત્કર્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાભને કંઈ હાનિ પહોંચતી હતી? જગત્કર્તા નથી, જગત્‌ અનાદિ અનંત છે એમ કહેવામાં એમને કાંઈ મહત્તા મળી જતી હતી? આવા અનેક વિચારો વિચારતાં જણાઈ આવશે કે જેમ જગતનું સ્વરૂપ હતું તેમ જ તે પવિત્ર પુરુષોએ કહ્યું છે;

જાણો કે તેઓનો બહુ ઉન્માદ અને એ ઉન્માદમાં અનેકનું મળવું. કળાકૌશલ્યના એ ઉન્માદી કામમાં એ અનેક પુરુષોની ઉભી થએલી સભા કે સમાજે પરિણામ શું મેળવ્યું? તો ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર. એ એમના ઉદાહરણ ઉપરથી એ જાતિનાં કળાકૌશલ્યો શોધવાનો હું અહીં બોધ કરતો નથી; પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુંથેલાં મહાન્ શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પડેલા ગચ્છના મતમતાંતરને ટાળવા તેમજ ધર્મવિદ્યાને પ્રફુલ્લિત કરવા એક મહાન સમાજ સદાચરણી શ્રીમંત અને ધીમંત બન્નેએ મળીને સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે એમ દર્શાવું છું. પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતનું ઢંકાયલું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા જ્યાંસુધી પ્રયત્ન નથી ત્યાંસુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી. લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર સંસારી કળાકૌશલ્યથી મળે છે. પરંતુ આ ધર્મકળાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન્ સમાજના અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા. મતમતાંતર તજી, વાડામાં બેસી રહેવા કરતાં એમ કરવું ઉચિત છે. હું ઇચ્છું છઉં કે તે કૃત્યની સિદ્ધિ થઈ જૈનાંતર્ગચ્છમતભેદ ટળો, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્યમંડળનું લક્ષ આવો અને મમત્વ જાઓ!

૧૧૪ પ્રશ્નઃ—મનોનિગ્રહનાં વિઘ્નો આપ કહેશો?

ઉત્તર—વારંવાર જે બોધ કરવામાં આવ્યો છે તેમાંથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે છે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો તથા સત્શીલને સેવો. એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિગ્રહતાને આધીન છે. મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષની બહોળતા કરવી યથોચિત છે, એ બહોળતામાં વિઘ્નરૂપ નીચેના દોષ છે. ૧. આળસ. ૨. અનિયમિત ઉંઘ. ૩. વિશેષ આહાર. ૪. ઉન્માદ પ્રકૃતિ. ૫. માયાપ્રપંચ. ૬. અનિયમિત કામ. ૭. અકરણીય વિલાસ. ૮. માન. ૯. મર્યાદા ઉપરાંત કામ. ૧૦. આપવડાઇ. ૧૧. તુચ્છ વસ્તુથી આનંદ. ૧૨. રસગારવલુબ્ધતા. ૧૩. અતિભોગ. ૧૪. પારકું અનિષ્ટ ઇચ્છવું. ૧૫. કારણવિનાનું રળવું. ૧૬. ઝાઝાનો સ્નેહ. ૧૭. અયોગ્ય સ્થળે જવું. ૧૮. એકે ઉત્તમ નિયમ સાધ્ય ન કરવો. અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ત્યાંસુધી ક્ષય થવાનાં નથી કે જ્યાંસુધી આ અષ્ટાદશ વિઘ્નથી મનનો સંબંધ છે. આ અષ્ટાદશ દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઇ શકે છે. એ દોષ જ્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય પણ આત્મસાર્થક કર-

વાનો નથી. અતિ ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં પણ કેવળ-ભોગત્યાગરૂપ જેણે ધર્યું છે તેમ જ એકે રોગનું મૂળ જેનાં હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

૧૭૫ પ્રશ્નઃ—સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય મહાવાક્યો આપ કહેશો?

ઉત્તરઃ—૧. એક ભેદે નિયમ એ જ આ જગતનો પ્રવર્તક છે. ૨. જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્રરહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે. ૩. ચંચળ ચિત્ત એ જ સર્વ વિષમ દુઃખનું મૂળિયું છે. ૪. ઝાઝાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃખદાયક છે. ૫. સમસ્વભાવિનું મળવું એને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે. ૬. ઇંદ્રિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાં જ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો. ૭. રાગવિના સંસાર નથી અને સંસારવિના રાગ નથી. ૮. યુવાવયનો સર્વસંગપરિત્યાગ પરમપદને આપે છે. ૯. તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીંદ્રિયસ્વરૂપ છે. ૧૦. ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ.

૧૭૬ પ્રશ્નઃ—તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉજ્જ્વળ આત્માઓનો સ્વતઃવેગ શું હોય છે?

ઉત્તરઃ—ભલે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉજ્જ્વળ આત્મા-ઓનો સ્વતઃ વેગ વૈરાગ્યમાં ઝંપલાવું એ છે.

૧૭૭ પ્રશ્નઃ—જ્યાં સુધી ઉજ્જ્વળ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે ત્યાં સુધી ઉપર્યુક્ત કથનની સિદ્ધતા છે?

ઉત્તરઃ—બાહ્યદૃષ્ટિથી જ્યાં સુધી ઉજ્જ્વળ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે ત્યાં સુધી, તે કથનની સિદ્ધતા ક્વચિત્ દુર્લભ છે; તોપણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવળ સુલભ છે, એ નિઃસંશય છે.

૧૭૮ પ્રશ્નઃ—કેવા સુખની અનુકલ્પના વિવેકીઓ કરતા નથી?

ઉત્તરઃ—એક નાનામાં નાના જંતુથી કરીને એક મદોન્મત્ત હાથી સુધીનાં સઘળાં પ્રાણીઓ, માનવીઓ, અને દેવ દાનવીઓ એ સઘ-ળાંની સ્વાભાવિક ઇચ્છા સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં છે. એથી કરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગુંથાયાં રહે છે; પરંતુ વિવેકબુદ્ધિના ઉદય વિના તેમાં તેઓ વિભ્રમ પામે છે. તેઓ સંસારમાં નાના પ્રકા-રનાં સુખનો આરોપ કરે છે. અતિ અવલોકનથી એમ સિદ્ધ છે કે તે આરોપ વૃથા છે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળાં વીરલાં મા-નવીઓ વિવેકના પ્રકાશ વડે અદ્ભુત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા

કહેતાં આવ્યાં છે. જે સુખ ભયવાળાં છે તે સુખ તેં સુખ નથી પણ દુઃખ છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહા તાપ છે; જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિશેષ તાપ રહ્યા છે; તેમ જ પરિણામે મહા તાપ, અનંત શોક, અને અનંત ભય છે; તે વસ્તુનું સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે; વા નથી જ. આમ હોવાથી તેની અનુરક્તતા વિવેકીઓ કરતા નથી.

૧૭૯ પ્રશ્નઃ—ભર્તૃહરી શું ઉપદેશે છે ?

ઉત્તરઃ—સંસારનાં પ્રત્યેક સુખ વડે વિરાજિત રાજેશ્વર છતાં પણ સત્ય તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવાથી તેનો ત્યાગ કરીને યોગમાં પરમાનંદ માની સત્ય મનોવીરતાથી, અન્ય પામર આત્માઓને ભર્તૃહરિ ઉપદેશે છે કે, ભોગમાં રોગનો ભય છે; કુલને પડવાનો ભય છે; લક્ષ્મીમાં રાજાનો ભય છે; માનમાં દીનતાનો ભય છે; બળમાં શત્રુનો ભય છે; રૂપથી સ્ત્રીને ભય છે; શાસ્ત્રમાં વાદનો ભય છે; ગુણમાં ખલનો ભય છે; અને કાયાપર કાળનો ભય છે; એમ સર્વ વસ્તુ ભયવાળી છે; માત્ર એક વૈરાગ્યજ અભય છે.

૧૮૦ પ્રશ્નઃ—ભર્તૃહરીએ સંસારશોકનું કેવું ચિત્ર આપ્યું છે ?

ઉત્તરઃ—મહાયોગી ભર્તૃહરિનું આ કથન સૃષ્ટિમાન્ય એટલે સઘળા ઉજ્જ્વલ આત્માઓ સદૈવ માન્ય રાખે તેવું છે. એમાં આખા તત્ત્વજ્ઞાનનું દોહન કરવા એમણે સકલ તત્ત્વવેત્તાઓનું સિદ્ધાંત રહસ્યરૂપ અને સ્વાનુભવી સંસારશોકનું તાદૃશ્ય ચિત્ર આપ્યું છે.

૧૮૧ પ્રશ્નઃ—શું એક ભર્તૃહરિજ એમ કહી ગયેલ છે ?

ઉત્તરઃ—યોગીંદ્ર ભર્તૃહરિ એકજ એમ કહી ગયો છે તેમ નથી.

૧૮૨ પ્રશ્નઃ—શું ભર્તૃહરિ જેવા બીજા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થઈ ગયા નથી ?

ઉત્તરઃ—કાલાનુસાર સૃષ્ટિના નિર્માણ સમયથી ભર્તૃહરિથી ઉત્તમ, ભર્તૃહરિ સમાન, અને ભર્તૃહરિથી કનિષ્ટ એવા અસંખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થઈ ગયા છે. એવો કોઈ કાળ કે આર્ય દેશ નથી કે જેમાં કેવળ તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું ઉપજવું થયું નથી.

૧૮૩ પ્રશ્નઃ—એ તત્ત્વવેત્તાઓએ સંસાર સુખની સામગ્રી કેવી ગણાવી છે ?

ઉત્તરઃ—એ તત્ત્વવેત્તાઓએ સંસારસુખની હરેક સામગ્રીને શોકરૂપ ગણાવી છે.

૧૮૪ પ્રશ્નઃ—એ એમના વિવેકનું પરિણામ છે ?

ઉત્તરઃ—એ એમના અગાધ વિવેકનું પરિણામ છે.

૧૮૫ પ્રશ્નઃ—વ્યાસ વાલ્મીકિ, શંકર, ગૌતમ, પાતંજલી, કપિલ અને યુવરાજ શુદ્ધોદનને શું ઉપદેશ્યું છે ?

ઉત્તરઃ—વ્યાસ, વાલ્મીકિ, શંકર, ગૌતમ પાતંજલી, કપિલ, અને યુવરાજ શુદ્ધોદનને પોતાનાં પ્રવચનમાં માર્મિક રીતે અને સામાન્ય રીતે જે ઉપદેશ્યું છે, તેનું રહસ્ય નીચેના શબ્દોમાં કંઈક આવી જાય છે; "સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. એનો પાર પામવા પુરૂષાર્થનો ઉપયોગ કરો."

૧૮૬ પ્રશ્નઃ—એમ ઉપદેશવામાં એમનો હેતુ શો હતો ?

ઉત્તરઃ—એમ ઉપદેશવામાં એમનો હેતુ પ્રત્યેક પ્રાણીઓને શોકથી મુક્ત કરવાનો હતો.

૧૮૭ પ્રશ્નઃ—એ તત્ત્વવિચારકો કરતાં વિશેષ માન્ય રાખવા યોગ્ય કોઈનાં વચન છે ? અને છે તો શું છે ?

ઉત્તરઃ—એ સઘળા જ્ઞાનીઓ કરતાં પરમ માન્ય રાખવા યોગ્ય સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન સર્વ સ્થળે એ જ છે કે, "સંસાર એકાંત અને અનંત શોકરૂપ તેમ જ દુઃખપ્રદ છે. એમાં મધુરી મોહિની ન આણતાં એથી નિવૃત્ત થાઓ."

૧૮૮ પ્રશ્નઃ—મહાવીરનો સંસારપરત્વે શું ઉપદેશ છે ?

ઉત્તરઃ—મહાવીરનો એક સમય માત્ર પણ સંસારનો ઉપદેશ નથી. એનાં સઘળાં પ્રવચનોમાં એવું એ જ પ્રદર્શિત કર્યું છે.

૧૮૯ પ્રશ્નઃ—તેઓએ તેવું સ્વાચરણથી સિદ્ધ કર્યું છે ?

ઉત્તરઃ—તેવું સ્વાચરણથી સિદ્ધ પણ કરી આપ્યું છે. કંચનવર્ણી કાયા, યશોદા જેવી રાણી અઢળક સામ્રાજ્ય લક્ષ્મી, અને મહા પ્રતાપી સ્વજન પરિવારનો સમૂહ છતાં તેની મોહિનીને ઉતારી દઈ જ્ઞાનદર્શનયોગપરાયણ થઈ એવું જે અદ્ભુતતા દર્શાવી છે તે અનુપમ છે.

૧૯૦. પ્રશ્નઃ—કપિલ કેવલી કેવી ભાવના કરવા કહે છે ?

ઉત્તરઃ—"અધ્રુવ અને અશાશ્વત સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ છે. હું એવી શું કરણી કરૂં કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિ પ્રતિ ન જઉં"

૧૯૧. પ્રશ્નઃ—સંસારને શોકાબ્ધિ કહેવામાં શું તત્ત્વજ્ઞાનીઓની ભ્રમણા નથી ?

ઉત્તરઃ—સંસારને શોકાબ્ધિ કહેવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓની ભ્રમણા નથી.

૧૯૨. પ્રશ્નઃ—શું સઘળા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ભૂલ્યું હોય છે ?

ઉત્તરઃ—મધ્યમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કંઈ તત્ત્વજ્ઞાનચંદ્રની સોળે કળાઓથી પૂર્ણ હોતા નથી.

૧૫૩. પ્રશ્નઃ—તત્ત્વજ્ઞાનને માટે કોનાં વચન મહદ્ભુત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મંગળમય પ્રમાણ આપે છે?

ઉત્તરઃ—સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જે પ્રમાણ આપે છે તે મહદ્ભુત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મંગળમય છે.

૧૫૪ પ્રશ્નઃ—મહાવીરની તુલ્ય બીજા કોઈએ પદવી પ્રાપ્ત કરી છે?

ઉત્તરઃ—મહાવીરની તુલ્ય ઋષભદેવ જેવા જે જે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો થયા છે તેમણે નિઃસ્પૃહતાથી ઉપદેશ આપીને જગત્હિતૈષીની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે.

૧૫૫. પ્રશ્નઃ—પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાની શાનાથી મુક્ત થવા કહેતા આવ્યા છે?

ઉત્તરઃ—સંસારમાં એકાંત અને જે અનંત ભરપૂર તાપ છે તે તાપ ત્રણ પ્રકારના છે. આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ. એથી મુક્ત થવા માટે પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહેતા આવ્યા છે.

૧૫૬. પ્રશ્નઃ—સર્વ દર્શનોના કહેવાનો સાર શું છે?

ઉત્તરઃ—બ્રહ્મચર્ય, સત્યવ્રત અને જ્ઞાન એનું સેવન કરવું; ક્રોધ, લોભ, માન, માયા, અનુરાગ, અણરાગ, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન, [illegible] ત્યાગ કરવો. આમ સર્વ દર્શનોનો સામાન્ય રીતે સાર છે. નીચેના બે ચરણમાં એ સાર સમાવેશ પામી જાય છે. "પ્રભુ ભજો, નીતિ સજો, પરઠો પરોપકાર."

૧૫૭. પ્રશ્નઃ—એ ઉપદેશ કેવો છે અને એવો ઉપદેશ આપવામાં દર્શનોએ ભિન્નભિન્નતા કહી છે?

ઉત્તરઃ—હા! એ ઉપદેશ સુવિચાર છે. એ ઉપદેશ આપવામાં કોઈએ કંઈ પ્રકારની અને કોઈએ કંઈ પ્રકારની ભિન્નભિન્નતા કહી છે.

૧૫૮. પ્રશ્નઃ—એ બધા દર્શનકારો સમતુલ્ય છે?

ઉત્તરઃ—એ બધા રીતે તો સમતુલ્ય કહેવાય તેવું છે.

૧૫૯. પ્રશ્નઃ—ઉત્તમ ઉપદેશક તરીકે આપ કોને માનો છો?

ઉત્તરઃ—ઉત્તમ ઉપદેશક તરીકે શ્રમણ ભગવંત ને સિદ્ધાર્થ રાજાના પુત્ર [illegible] છે. [illegible] મહાવીરને [illegible] થી માને છે.

૧૬૦. પ્રશ્નઃ—આપ ધર્મનાં મુક્તિને માટે શું કહ્યું છે? મુક્તિ એટલે શું? અને મુક્તિનાં સ્વરૂપમાં શું?

ઉત્તરઃ—સર્વથી મુક્તિ એટલે સંસારના શોકથી મુક્ત થવું તે. પરિણામમાં જ્ઞાનદર્શનાદિ અનુપમ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવી. જેમાં પરમ સુખ અને પરમાનંદનો અખંડ નિવાસ છે, જન્મ મરણની વિટંબનાનો અભાવ છે, શોકનો ને દુઃખનો ક્ષય છે.

૨૦૧. પ્રશ્નઃ—વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદૃઢતા થવા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કેટલી ભાવના કહે છે?

ઉત્તરઃ—વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદૃઢતા થવા માટે બાર ભાવનાઓ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે.

૨૦૨. પ્રશ્નઃ—બાર ભાવનાઓનું સ્વરૂપ કહેશો?

ઉત્તરઃ—૧ અનિત્યભાવનાઃ—શરીર, વૈભવ, લક્ષ્મી, કુટુંબ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે; જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે, એમ ચિંતવવું તે પહેલી અનિત્યભાવના. ૨ અશરણભાવનાઃ—સંસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી, માત્ર એક શુભ ધર્મનું જ શરણ સત્ય છે એમ ચિંતવવું તે બીજી અશરણ ભાવના. ૩ સંસારભાવનાઃ—આ આત્માએ સંસાર સમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે. એ સંસારી જંજીરથી હું ક્યારે છૂટીશ? એ સંસાર મારો નથી; હું મોક્ષમયી છું એમ જે ચિંતવવું તે ત્રીજી સંસારભાવના. ૪ એકત્વભાવનાઃ—આ મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે, પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે, અંતઃકરણથી એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વભાવના. ૫ અન્યત્વભાવનાઃ—આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી; એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વભાવના. ૬ અશુચિભાવનાઃ—આ શરીર અપવિત્ર છે, મળમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાનું નિવાસ ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છું એમ ચિંતવવું તે છઠ્ઠી અશુચિભાવના. ૭ આસ્રવભાવનાઃ—રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, ઇત્યાદિ સર્વ આસ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આસ્રવભાવના. ૮ સંવરભાવનાઃ—જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્તમાન થઈ જીવ નવાં કર્મ બાંધે નહીં તે આઠમી સંવરભાવના. ૯ નિર્જરાભાવનાઃ—જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાભાવના. ૧૦ લોકસ્વરૂપભાવનાઃ—લોકાલોકનું સ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના. ૧૧ બોધદુર્લભભાવનાઃ—સંસારમાં ભમતાં આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્રસર્વવિરતિપરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે અગિયારમી બોધદુર્લભભાવના.

૧૨ ધર્મદુર્લભભાવનાઃ—ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એનું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે બારમી ધર્મદુર્લભભાવના.

૨૦૩ પ્રશ્નઃ—વ્યવહારશુદ્ધિ કેમ થઈ શકે ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહારશુદ્ધિની આવશ્યકતા આપના લક્ષમાં હશે, છતાં વિષયની પ્રારંભના માટે અવશ્ય દર્શાવવું યોગ્ય છે કે, આ લોકમાં સુખનું કારણ અને પરલોકમાં સુખનું કારણ જે સંસારપ્રવૃત્તિથી થાય, તે (સંસારપ્રવૃત્તિ) નું નામ વ્યવહારશુદ્ધિ. સર્વ સુખના જિજ્ઞાસુ છે; વ્યવહારશુદ્ધિથી જ્યારે સુખ છે, ત્યારે તેની આવશ્યકતા નિઃશંક છે. ૧. જેને ધર્મ સંબંધી કાંઇ પણ બોધ થયો છે અને રળવાની જેને જરૂર નથી, તેણે ઉપાધિ કરીને રળવા પ્રયત્ન ન કરવું જોઇએ. ૨. જેને ધર્મ સંબંધી બોધ થયો છે, છતાં સ્થિતિનું દુઃખ હોય તો, તેણે બનતી ઉપાધિ કરીને રળવા પ્રયત્ન કરવું જોઇએ. (સર્વસંગ પરિત્યાગી થવાની જેની જિજ્ઞાસા છે, તેને આ વિષયો સાથે સંબંધ નથી.) ૩. ઉપજીવન સુખે ચાલી શકે તેવું છતાં, જેનું મન લક્ષ્મીને માટે બહુ ઝાવાં નાંખ્યું હોય તેણે પ્રથમ તેની વૃદ્ધિ કરવાનું કારણ પોતાને પૂછવું. જો ઉત્તરમાં પરોપકાર સિવાય કોઇ પણ પ્રતિકુળ ભાગ આવતો હોય, કિંવા પારિણામિક લાભને હાનિ પહોંચ્યા સિવાય કંઇ પણ આવતું હોય તો, મનને સંતોષી લેવું; તેમ છતાં ન વળી શકે તેમ હોય તો, અમુક મર્યાદામાં આવવું; તે મર્યાદા સુખનું કારણ થાય તેવી જોઇએ. ૪. પરિણામે આર્તધ્યાન ધ્યાવાની જરૂર પડે તેમ કરીને બેસવાથી રળવું સારું છે. ૫. જેનું સારી રીતે ઉપજીવન ચાલે છે તેણે, કોઇ પણ પ્રકારના અનાચારથી લક્ષ્મી મેળવવી ન જોઇએ. મનને જેથી સુખ હોતું નથી તેથી કાયાને કે વચનને ન હોય, અનાચારથી મન સુખી થતું નથી; આ સ્વતઃ અનુભવ થાય તેવું કહેલું છે. નીચેના દોષ ન આવવા જોઇએઃ ૧. કોઇથી મહા વિશ્વાસઘાત. ૨. કોઇની થાપણ ઓળખવી. ૩. વ્યસનનું સેવવું. ૪. મિથ્યા આળનું મુકવું. ૫. ખોટા લેખ કરવા. ૬. હિસાબમાં ચૂકવવું. ૭. જુલમી ભાવ કહેવો. ૮. નિર્દોષને અલ્પ પણ માયાથી છેતરવો. ૯. ન્યૂનાધિક તોલી આપવું. ૧૦. એકને બદલે બીજું અથવા મિશ્ર કરીને આપવું. ૧૧. કર્માદાની ધંધો. ૧૨. લાંચ કે અદત્તાદાન એ વાટેથી કાંઇ પણ રળવું નહીં.

૨૦૪ પ્રશ્નઃ—તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર કોણ ?

ઉત્તરઃ—વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા અને જિતેંદ્રિયપણું આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય તો તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમપાત્ર છે.

૨૧૭ પ્રશ્ન:—એ મતો સંબંધી સમાધાન થઇ વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગે પ્રવર્તે એમ આપ માનો છો ?

ઉત્તર:—એટલા બધા મતો સંબંધી સમાધાન થઇ નિઃશંકપણે વીતરાગની આજ્ઞારૂપે માર્ગે પ્રવર્તે એમ થાય તો ભલા કલ્યાણ, પણ તેવો સંભવ ઓછો છે. મોક્ષની જિજ્ઞાસા જેને છે, તેની પ્રવર્તના તો તે જ માર્ગમાં હોય છે; પણ લોક કે ઓઘદૃષ્ટિએ પ્રવર્તનારા પુરૂષો, તેમ જ પૂર્વનાં દુર્ઘટ કર્મોના ઉદયને લીધે મતની શ્રદ્ધામાં પડેલાં મનુષ્યો, તે માર્ગનો વિચાર કરી શકે કે બોધ લઇ શકે એમ તેના કેટલાક દુર્લભબોધી ગુરૂઓ કરવા દે, અને મતભેદ પરમાત્માની આજ્ઞાનું સમ્યક્ પ્રકારથી આરાધન કરતાં ને મતવાદીઓને જોઇએ; એ બનવું અસંભવિત છે; સર્વને સરખી બુદ્ધિ આવી જઇ સંશોધન થઇ, વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગનું પ્રતિપાદન થાય એ સર્વથા બને કે બને તેવું નથી તોપણ, સુલભબોધી આત્માઓ અવશ્ય તે માટે પ્રયત્ન કરતા રહે તો પરિણામ બેશ આવે; એ વાત મને સંભવિત લાગે છે.

૨૧૮ પ્રશ્ન:—કેળવણી પામેલાની ધર્મતત્ત્વપર શ્રદ્ધા કેવી જણાય છે?

ઉત્તર:—દુષમ કાળના પ્રતાપે, જે લોકો વિદ્યાનો બોધ લઇ શક્યા છે, તેમને ધર્મતત્ત્વ પર મૂળથી શ્રદ્ધા જણાતી નથી; જેને કંઇ સરળતાને લીધે હોય છે, તેને તે વિષયની કંઇ ગતાગમ જણાતી નથી; ગતાગમવાળો કોઇ નીકળે તો, તે વસ્તુની વૃદ્ધિમાં વિઘ્ન કરનારા નીકળે, પણ મદદગાર ન થાય; એવી આજની કાળચર્યા છે; એમ કેળવણી પામેલાને ધર્મની દુર્લભતા થઇ પડી છે.

૨૧૯ પ્રશ્ન:—કેળવણી વગરના લોકોની ધર્મશ્રદ્ધા માટે આપ શું કહો છો?

ઉત્તર:—કેળવણી વગરના લોકોમાં સ્વાભાવિક એક આ ગુણ રહ્યો છે કે, આપણા બાપદાદા જે ધર્મને સ્વીકારતા આવ્યા છે. તે ધર્મમાંજ આપણે પ્રવર્તવું જોઇએ; અને તેજ મત સત હશે જોઇએ; તેમજ આપણા ગુરૂનાં વચન પરજ આપણે વિશ્વાસ રાખવો જોઇએ. પછી તે ગુરૂ ભલે તો શાસ્ત્રનાં નામ પણ જાણતા ન હોય, પણ તે જ [illegible] છે એમ માની પ્રવર્તવું જોઇએ. તેમ જ [illegible] જે [illegible], તે જ વીતરાગનો બોધેલો ધર્મ છે, [illegible] જૈનનામે [illegible] મત કલ્પિત અસત્ છે; આમ તેમની [illegible] હોવા- [illegible] ગ તે જ મનમાં ભમ્યા રહે છે. એનો [illegible] કેટલી [illegible]

૨૧૧ પ્રશ્નઃ—તીર્થંકરના ધર્મનું પ્રતિપાદન કરનારા મનુષ્યોમાં પરસ્પર મતભેદનું કારણ થાય છે તેમાં તીર્થંકરની પદ્ધતિનો દોષ નથી?

ઉત્તરઃ—અનેક પદ્ધતિએ અનેક મનુષ્યો તે ધર્મનું પ્રતિપાદન કરતાં હોય અને તે મનુષ્યોને પરસ્પર મતભેદનું કારણ થતું હોય, તો તેમાં તીર્થંકરદેવની એકે પદ્ધતિને દોષ નથી; પણ તે મનુષ્યોની સમજણશક્તિનો દોષ ગણી શકાય.

૨૧૨ પ્રશ્નઃ—નિર્ગ્રંથ ધર્મ પ્રવર્તક કહેનારાઓમાંથી પ્રમાણાભાવિત કોને ગણી શકાય?

ઉત્તરઃ—નિર્ગંથધર્મપ્રવર્તક અમે છીએ એમ જૂદા જૂદા મનુષ્યો કહેતા હોય તો, તેમાંથી તે મનુષ્ય પ્રમાણાભાવિત ગણી શકાય કે જે વીતરાગદેવની આજ્ઞાના સદ્ભાવે પ્રરૂપક અને પ્રવર્તક હોય.

૨૧૩ પ્રશ્નઃ—આ કાળ કયા નામથી પ્રખ્યાત છે.

ઉત્તર.—આ કાળ દુષમ નામથી પ્રખ્યાત છે?

૨૧૪ પ્રશ્નઃ—દુષમ કાળ એટલે શું?

ઉત્તરઃ—દુષમ કાળ એટલે જે કાળમાં મનુષ્યો મહા દુઃખ વડે આયુષ્ય પૂર્ણ કરતાં હોય, તેમજ જે કાળમાં ધર્મઆરાધનારૂપ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવામાં દુષમતા એટલે મહા વિઘ્નો આવતાં હોય, તેને દુષમ કહેવામાં આવે છે.

૨૧૫ પ્રશ્નઃ—જૈનદર્શનમાં ચાલતા મતોને માટે આપ શું કહોછો?

ઉત્તરઃ—અત્યારે વીતરાગદેવને નામે જૈનદર્શનમાં એટલા બધા મત ચાલે છે કે, તે મત તે મતરૂપજ છે, પણ સતરૂપ, જ્યાં સુધી વીતરાગદેવની આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તતા ન હોય ત્યાંસુધી કહી શકાય નહીં.

૨૧૬ પ્રશ્નઃ—એ મત પ્રવર્તનમાં આપને મુખ્ય કારણો કેટલાં સંભવે છે?

એ મતપ્રવર્તનમાં મુખ્ય કારણો મને આટલાં સંભવે છેઃ-(૧) પોતાની શિથિલતાને લીધે કેટલાક પુરુષોએ નિર્ગ્રંથદશાની પ્રાધાન્યતા ઘટાડી હોય. (૨) પરસ્પર બે આચાર્યોનો વાદવિવાદ. (૩) મોહનીય કર્મનો ઉદય અને તે રૂપે પ્રવર્તન થઇ જવું; (૪) ગ્રહાયા પછી તે વાતનો માર્ગ મળતો હોય તોપણ, તે દુર્લભબોધિતાને લીધે ન ગ્રહવો. (૫) મતિની ન્યૂનતા. (૬) જેના પર રાગ, તેના છંદમાં પ્રવર્તન કરનારાં ઘણાં મનુષ્યો. (૭) દુષમ કાળ અને (૮) શાસ્ત્રજ્ઞાનનું ઘટી જવું.

૨૧૭ પ્રશ્ન:—એ મતો સંબંધી સમાધાન થઇ વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગે પ્રવર્તે એમ આપ માનો છો ?

ઉત્તર:—એટલા બધા મતો સંબંધી સમાધાન થઇ નિ:શંકપણે વીતરાગની આજ્ઞારૂપે માર્ગે પ્રવર્તે એમ થાય તો મહા કલ્યાણ, પણ તેનો સંભવ ઓછો છે. મોક્ષની જિજ્ઞાસા જેને છે, તેની પ્રવર્તના તો તે જ માર્ગમાં હોય છે; પણ લોક કે ઓઘદૃષ્ટિએ પ્રવર્તનારા પુરુષો, તેમ જ પૂર્વનાં દુર્ઘટ કર્મોના ઉદયને લીધે મતની શ્રદ્ધામાં પડેલાં મનુષ્યો, તે માર્ગનો વિચાર કરી શકે કે બોધ લઇ શકે એમ તેના કેટલાક દુર્લભબોધી ગુરુઓ કરવા દે, અને મતભેદ પરમાત્માની આજ્ઞાનું સમ્યક્ પ્રકારથી આરાધાન કરતાં તે મતવાદીઓને જોઇએ: એ બહુ અસંભવિત છે; સર્વને સરખી બુદ્ધિ આવી જઇ સંશોધન થઇ, વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગનું પ્રતિપાદન થાય એ સર્વથા જો કે બને તેવું નથી તોપણ, સુલભબોધી આત્માઓ અવશ્ય તે માટે પ્રયત્ન કરતા રહે તો પરિણામ બેશ આવે: એ વાત મને સંભવિત લાગે છે.

૨૧૮ પ્રશ્ન:—કેળવણી પામેલાની ધર્મતત્ત્વપર શ્રદ્ધા કેવી જણાય છે?

ઉત્તર:—દુષમ કાળના પ્રતાપે, જે લોકો વિદ્યાનો બોધ લઈ શક્યા છે, તેમને ધર્મતત્વ પર મૂળથી શ્રદ્ધા જણાતી નથી; જેને કંઇ સરળતાને લીધે હોય છે, તેને તે વિષયની કંઇ સમાગમ જણાતી નથી; સમાગમવાળો કોઇ નીકળે તો, તે વસ્તુની વૃદ્ધિમાં વિઘ્ન કરનારા નીકળે, પણ સહાયક ન થાય; એવી આજની કાળચર્યા છે; એમ કેળવણી પામેલાને ધર્મની દુર્લભતા થઇ પડી છે.

૨૧૯ પ્રશ્ન:—કેળવણી વગરના લોકોની ધર્મશ્રદ્ધા માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તર:—કેળવણી વગરના લોકોમાં સ્વાભાવિક એક આ ગુણ રહેલો છે કે, આપણા બાપદાદા જે ધર્મને સ્વીકારતા આવ્યા છે, તે ધર્મમાં જ આપણે પ્રવર્તવું જોઇએ; અને તેજ મત સત્ય હોવો જોઇએ; તેમજ આપણા ગુરુનાં વચન પરજ આપણે વિશ્વાસ રાખવો જોઇએ. પછી તે ગુરુ ગમે તો શાસ્ત્રનાં નામ પણ જાણતા ન હોય, પણ તે જ મહા જ્ઞાની છે એમ માની પ્રવર્તવું જોઇએ. તેમ જ આપણે જે માનીએ છીએ, તે જ વીતરાગનો બોધેલો ધર્મ છે, બાકી જૈનનામે પ્રવર્તે છે તે મત સઘળા અસત્ છે; આમ તેમની સમજણ હોવાથી તેઓ બિચારા તે જ મતમાં મગ્ન રહે છે. એનો પણ અપેક્ષાથી જોતાં દોષ નથી.

૨૨૦. પ્રશ્નઃ—જૈનમાં પડેલા મતોમાં વર્તમાનમાં દીક્ષિત થયેલા મનુષ્યોને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—જૈનમાં જે જે મત પડેલા છે તેમાં, જૈન સંબંધીજ ધર્મે ભાગે ક્રિયાઓ હોય એ માન્ય વાત છે. તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ જોઇ જે મતમાં પોતે દીક્ષિત થયા હોય, તે મતમાંજ દીક્ષિત પુરૂષોનું મગ્ન રહેવું થાય છે.

૨૨૧. પ્રશ્નઃ—શા કારણે વર્તમાનમાં દીક્ષિત થયેલા આપ માનો છો ?

ઉત્તરઃ—દીક્ષિતમાં પણ અધિકતાને લીધે કાં તો દીક્ષા, કાં તો ભિક્ષા માગ્યા જેવી સ્થિતિથી મુઝાઇને પ્રાપ્ત થયેલી દીક્ષા, કાં તો સ્મશાન વૈરાગ્યમાં સેવાઈ ગયેલી દીક્ષા હોય છે. શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્ફુરણાથી પ્રાપ્ત થયેલી દીક્ષાવાળો પુરૂષ, તમે વિરલજ દેખશો, અને દેખશો તો તે મનથી કરાણી વીતરાગદેવની આજ્ઞામાં રાચવા વધારે તત્પર હશે.

૨૨૨. પ્રશ્નઃ—ગુરૂઓ મતાનુયાયીઓને કેવી રીતે પ્રવર્તાવી રહ્યા છે ?

ઉત્તરઃ—શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્ફુરણા જેને થઈ છે તે સિવાયના, બીજા જેટલા મનુષ્યો દીક્ષિત કે ગૃહસ્થ રહ્યા, તેટલા બધા જે મતમાં પોતે પડ્યા હોય તેમાંજ રાગી હોય; તેઓને વિચારની પ્રેરણા કોઇ ન મળે, પોતાના મત મમત્વથી નાના પ્રકારના યોજી રાખેલા વિકલ્પો (તમે તો લકી તેમા યથાર્થ પ્રમાણ હો કે ન હો.) મતમતાંતર્ગત ગુરૂઓ પોતાના પંજામાં રાખી તેમને પ્રવર્તાવી રહ્યા છે.

૨૨૩. પ્રશ્નઃ—વર્તમાનમાં યતિઓને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—ત્યાગી સિવાયના, ધણાંજે ગુરૂઓ થઇ પડેલા, મહાવીરના માનવંશક તરીકે મનાવતા યતિઓની તો માર્ગ પ્રવર્તાવવાની કૈવી માટે કઇ બોલવું રહેતું નથી, કારણ ગૃહસ્થને અણુવ્રત પણ હોય છે; પણ આ તો તીર્થંકરદેવની પેઠે કલ્પાતીત પુરૂષ થઇ બેઠા છે.

૨૨૪ પ્રશ્નઃ—વર્તમાનમાં જૈનમાર્ગમાં કેવી સ્થિતિ છે ?

ઉત્તરઃ—મતમેદક પુરૂષો બહુ ઓછા છે. મુક્ત થવાની અંતઃકરણે જિજ્ઞાસા રાખનાર અને પુરૂષાર્થ કરનાર બહુ ઓછા છે. તેમને સાધિકતો જોઇએ કે, સદ્ગુરૂ, સત્સંગ કે સત્શાસ્ત્રો મળવાં દુર્લભ થઇ પડ્યાં છે. જ્યાં પૂછવા જાઓ ત્યાં સહુ પોતપોતાની ગાય છે; પછી સાચી કે જૂઠી; તેનો કોઇ ભાવ પૂછતું નથી. ભાવ પૂછનાર અહંતા નિર્માણ વિકલ્પ કરી પોતાની સંસારસ્થિતિ વધારે છે અને બીજાને તેવું નિમિત્ત કરે છે.

૨૨૫ પ્રશ્નઃ—જૈનમાં સંશોધક આત્માઓ નહીં હશે?

ઉત્તરઃ—કોઇ સંશોધક આત્મા હશે તો, તેને પ્રયોજનભૂત પૃથ્વી (ગોળ છે કે નહીં ?) ઇત્યાદિ વિષયોમાં શંકાએ કરી રોકાવું થઇ ગયું છે. અનુભવધર્મ પર આવવું તેમને પણ દુર્લભ થઇ પડ્યું છે.

૨૨૬ પ્રશ્નઃ—શું આપનું એમ કહેવું છે કે અત્યારે કોઇ પણ જૈન દર્શનના આરાધક નથી?

ઉત્તરઃ—આ પરથી મારૂં એમ કહેવું નથી કે, કોઇ પણ અત્યારે જૈનદર્શનના આરાધક નથી; છે, પણ બહુ જ અલ્પ, બહુ જ અલ્પ; અને જે છે તે મુક્ત થવા સિવાયની બીજી જિજ્ઞાસા જેને નથી તેવા; અને વીતરાગની આજ્ઞામાં જેણે પોતાનો આત્મા સમર્પ્યો છે તેવા. પણ તે આંગળીએ ગણી લઇએ તેટલા હશે. બાકી તો દર્શનની દશા જોઇ કરુણા ઉપજે તેવું છે; સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરી જોશો તો, મારૂં કહેવું તમને સપ્રમાણ લાગશે.

૨૨૭ પ્રશ્નઃ—એ સઘળા મતોમાં કેવા અને શું વિવાદ છે?

ઉત્તરઃ—એ સઘળા મતોમાં કેટલાકને તો સહજ વિવાદ છે. મુખ્ય વિવાદ એકનું કહેવું પ્રતિમાની સિદ્ધિ માટે છે; બીજા તેને કેવળ ઉથાપે છે. (એ મુખ્ય વિવાદ છે.)

૨૨૮ પ્રશ્નઃ—આ વિવાદ ન પડ્યા હોત તો પરિણામ શું આવત?

ઉત્તરઃ—આ મોટા વિવાદ આ કાળમાં જો પડ્યા ન હોત તો, ધર્મ પામવાનું લોકોને બહુ સુલભ થાત.

૨૨૯ પ્રશ્નઃ—આપ જિનપ્રતિમા માટે શું કહો છો?

ઉત્તરઃ—બીજા ભાગમાં (પ્રતિમાને નહીં માનનાર) પ્રથમ હું પણ ગણાયો હતો. મારી જિજ્ઞાસા વીતરાગદેવની આજ્ઞાના આરાધક થવાની છે એમ સત્યતાને ખાતર કહી દઇ દર્શાવું છું કે, પ્રથમ પક્ષ સત્ય છે; એટલે કે જિનપ્રતિમા અને તેનું પૂજન શાસ્ત્રોક્ત, પ્રમાણોક્ત, અને અનુભવોક્ત—અનુભવમાં લેવા યોગ્ય-છે. મને તે પદાર્થોનો તે રૂપે બોધ થયો, અથવા તે સંબંધી મને અલ્પ શંકા હતી તે નીકળી ગઇ.

૨૩૦ પ્રશ્નઃ—આપની જિન પ્રતિમામાં શ્રદ્ધા છે માટે આપ તેની શ્રદ્ધા કરવાનું કહોના નહીં હો?

ઉત્તરઃ—મારી પ્રતિમામાં શ્રદ્ધા છે માટે તમો સઘળા કરો એ માટે મારૂં કહેવું નથી; પણ વીરભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન તેથી થતું જણાય તો તેમ કરવું.

૨૩૧ પ્રશ્નઃ—આપ પ્રથમ જિન પ્રતિમા નહીં માનતા, અને હવે માનો છો તેમાં પક્ષપાતી કારણ નથી ?

ઉત્તરઃ—પ્રથમ પ્રતિમા નહીં માનતો અને હવે માનું છું તેમાં પક્ષપાતી કારણ નથી, પણ મને તેની સિદ્ધિ જણાઇ તેથી માન્ય રાખું છું. અને સિદ્ધિ છતાં નહીં માનવાથી પ્રથમની માન્યતાની પણ સિદ્ધિ નથી અને તેમ થવાથી આરાધકતા નથી.

૨૩૨ પ્રશ્નઃ—આપને ચોકસ મતની માન્યતા નથી ?

ઉત્તરઃ—મને આ મત કે તે મતની માન્યતા નથી, પણ રાગદ્વેષરહિત થવાની પરમાકાંક્ષા છે અને તે માટે જે જે સાધન હોય તે ઇચ્છવાં, કરવાં એમ માન્યતા છે; અને એ માટે મહાવીરનાં વચન પર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

૨૩૩ પ્રશ્નઃ—આપ કયા પ્રમાણોથી જિન પ્રતિમાની વાત સિદ્ધ કરો છો ?

ઉત્તરઃ—પાંચ પ્રકારનાં પ્રમાણથી તે વાત હું સિદ્ધ કરૂં છું. ૧. આગમપ્રમાણ. ૨. ઇતિહાસપ્રમાણ. ૩. પરંપરાપ્રમાણ. ૪. અનુભવપ્રમાણ. ૫. પ્રમાણપ્રમાણ.

૨૩૪ પ્રશ્નઃ—આગમ કોને કહેવાં ?

ઉત્તરઃ—જેનો પ્રતિપાદક મૂળ પુરુષ આપ્ત હોય તે વચનો જેમાં રહ્યાં છે તે આગમ છે.

૨૩૫ પ્રશ્નઃ—આગમના પ્રમાણો સિદ્ધ થવા માટે પરંપરા અનુભવની આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તરઃ—કેટલાંક પ્રમાણો—આગમના-સિદ્ધ થવા માટે પરંપરાઅનુભવ ઇત્યાદિની આવશ્યકતા છે.

૨૩૬ પ્રશ્નઃ—આગમની યોજના કેમ થઇ ? અને તેનાં બીજાં નામ છે ?

ઉત્તરઃ—ગણધરોએ અર્થની યોજના કરી ટુંકામાં વીતરાગદેવનાં બોધેલાં મુખ્ય વચનોને લીધાં; તે આગમ-સૂત્ર-એ નામથી ઓળખાય છે. સિદ્ધાંત, શાસ્ત્ર એ તેનાં બીજાં નામ છે.

૨૩૭ પ્રશ્નઃ—દ્વાદશાંગીરૂપે યોજના કોણે કરી ?

ઉત્તરઃ—તીર્થંકરદેવે બોધેલાં પુસ્તકોની યોજના દ્વાદશાંગીરૂપે ગણધરદેવે કરી.

૨૩૮ પ્રશ્નઃ—દ્વાદશાંગીના નામ કહેશો ?

ઉત્તરઃ—તે બાર અંગનાં નામ કહી જાઉં છું; આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, ભગવતી, જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, અંત-

અંતગડદશાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અનુત્તરોવવાઇ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાક અને દૃષ્ટિવાદ.

૨૩૯ પ્રશ્નઃ—સમ્યગ્દર્શન થયા પછી દશા કેવી થાય?

ઉત્તરઃ—તે પવિત્ર દર્શન થયા પછી અમે તે વર્ણન કહો, પરંતુ તેને તીવ્ર બંધન નથી. અનંત સંસાર નથી, સોળ ભવ નથી; અભ્યંતર દુઃખ નથી; અંતરંગ મોહ નથી. સત્સત્ નિરુપમ, સર્વોત્તમ શુક્લ, શીતળ, અમૃતમય દર્શનજ્ઞાન; સમ્યક્ જ્યોતિમય, ચિરકાળ આનંદની પ્રાપ્તિ, (અને) અદ્ભુત સત્સ્વરૂપદર્શિતાની બલિહારી છે!

૨૪૦ પ્રશ્નઃ—પાપને પ્રવેશ કરવાના કેટલા પ્રનાળ છે અને તે કયા કયા?

ઉત્તરઃ—દ્વાદશ અવિરતિ, ષોડશ કષાય, નવ નોકષાય, પંચ મિથ્યાત્વ અને પંચદશ યોગ એ સઘળાં મળી સત્તાવન આશ્રવદ્વાર એટલે પાપને પ્રવેશ કરવાનાં પ્રનાળ છે.

૨૪૧ પ્રશ્નઃ—જીવતત્વ કેટલા પ્રકારથી સમજી શકાય છે?

ઉત્તરઃ—એક પ્રકારથી, બે પ્રકારથી, ત્રણ પ્રકારથી, ચાર પ્રકારથી, પંચ પ્રકારથી અને છ પ્રકારથી જીવતત્વ સમજી શકાય છે.

૨૪૨ પ્રશ્નઃ—સર્વ જીવો ચૈતન્ય લક્ષણે કેટલા પ્રકારના છે? અને શા કારણથી?

ઉત્તરઃ—સર્વ જીવને ઓછામાં ઓછો શ્રુતજ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ પ્રકાશિત રહેલો હોવાથી સર્વ જીવ ચૈતન્યલક્ષણે એકજ પ્રકારના છે.

૨૪૩ પ્રશ્નઃ—કેટલા પ્રકારે જીવ સમજી શકાય છે? ત્રસ અને સ્થાવર જીવો એટલે શું?

ઉત્તરઃ—ત્રસ એટલે તડકાથી છાયામાં આવે, છાયામાંથી તડકામાં આવે, ચાલવાની શક્તિવાળાં હોય, ભય દેખીને ત્રાસ પામતાં હોય, તેવી એક જાતિ અને બીજાં એકજ સ્થળે સ્થિતિવાળાં હોય તેવી જાતના જીવની સ્થાવર નામની જાતિ; એમ બે પ્રકારે સર્વ જીવ સમજી શકાય છે.

૨૪૪ પ્રશ્નઃ—વેદ દૃષ્ટિએ કેટલા પ્રકારે સર્વ જીવ સમજી શકાય છે?

ઉત્તરઃ—સર્વ જીવને વેદથી તપાસી જોઇએ તો સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક તેમાં તેઓનો સમાવેશ થાય છે. કોઇ સ્ત્રીવેદમાં, કોઈ પુરુષવેદમાં અને કોઇ નપુંસકવેદમાં હોય છે. એ સિવાય ચોથો વેદ નહી હોવાથી ત્રણ પ્રકારે વેદદૃષ્ટિએ સર્વ જીવ સમજી શકાય છે.

૨૪૫ પ્રશ્નઃ—ગતિની દૃષ્ટિએ કેટલા પ્રકારે જીવ સમજી શકાય છે?

ઉત્તરઃ—કેટલા જીવ નરકગતિમાં, કેટલા તિર્યંચગતિમાં, કેટલા મનુષ્યગતિમાં, અને કેટલા દેવગતિમાં, એમ જીવો રહેલા છે; એ સિવાય પાંચમી મ સાગી ગતિ નહીં હોવાથી ચાર પ્રકારે સમજી શકાય છે.

૨૪૬ પ્રશ્નઃ—જીવ અને અજીવનો વિચાર ભિક્ષુઓ કેવી રીતે શ્રવણ કરે ? અને તેથી ફળ શુ થાય ?

ઉત્તરઃ—જીવ અને અજીવનો વિચાર એકાગ્ર મનથી શ્રવણ કરે. જે જાણવાથી ભિક્ષુઓ સમ્યક્ પ્રકારે સંયમમાં યત્ન કરે.

૨૪૭ પ્રશ્નઃ—લોક કોને કહેલ છે ?

ઉત્તરઃ—જીવ અને અજીવ (જ્યાં છે તેને) લોક કહેલો છે.

૨૪૮ પ્રશ્નઃ—અલોક કોને કહેલો છે ?

ઉત્તરઃ—અજીવના આકાશ નામના ભાગને અલોક કહેલો છે.

૨૪૯ પ્રશ્નઃ—જીવ અને અજીવનો બોધ શા વડે થઇ શકે છે ?

ઉત્તરઃ—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ વડે કરીને જીવ તેમજ અજીવનો બોધ થઇ શકે છે.

૨૫૦ પ્રશ્નઃ—અરૂપીના કેટલા પ્રકાર અને તે કઇ રીતે ?

ઉત્તરઃ—ધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; અધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; આકાશ, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; અદ્ધસમયકાળ એમ અરૂપીના દશ પ્રકાર થાય.

૨૫૧ પ્રશ્ન.—ધર્મ, અધર્મ શું પ્રમાણ કહેલા છે ?

ઉત્તરઃ—ધર્મ અને અધર્મ એ બન્ને લોકપ્રમાણ કહેલા છે.

૨૫૨ પ્રશ્નઃ—આકાશ અને અર્દ્ધ સમય શા પ્રમાણવાળાં છે ?

ઉત્તરઃ—આકાશ લોકાલોક પ્રમાણ અને અદ્ધસમય-સમય ક્ષેત્ર પ્રમાણ છે ?

૨૫૩ પ્રશ્નઃ—ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એ અનાદિ અપર્યવસિત છે ?

ઉત્તરઃ—ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ અનાદિ અપર્યવસિત છે.

૨૫૪ પ્રશ્નઃ—નિરંતરની ઉત્પત્તિ લેતાં સમય શા પ્રમાણે છે ?

ઉત્તરઃ—નિરંતરની ઉત્પત્તિ લેતાં સમય પણ એજ પ્રમાણે છે.

૨૫૫ પ્રશ્નઃ—સંતતિ એક કાર્યની અપેક્ષાએ શી રીતે છે ?

ઉત્તરઃ—સંતતિ એક કાર્યની અપેક્ષાએ સાદિ સાંત છે.

૨૫૬ પ્રશ્નઃ—રૂપી અજીવ કેટલા પ્રકારે છે ?

ઉત્તરઃ—સ્કંધ, સ્કંધદેશ, તેના પ્રદેશ અને પરમાણુ એમ રૂપી અજીવ ચાર પ્રકારે છે.

૨૫૭ પ્રશ્નઃ—સ્કંધ, દેશ, અને પ્રદેશ એટલે શું ?

ઉત્તર:—પ્રમાણભૂત એક ભાગ, પૃથક્ ભાગ, તે ગમે તેનો વિભાગ તે દેહ: તેને. ભેદરૂપ અભિન્ન ભાવ તે ક્ષેત્ર.

૨૪૮ પ્રશ્ન—તે લોકના કયા દેશમાં હોતી હશે?

ઉત્તર:—લોકના એક દેશમાં તે હોતી છે.

૨૪૯ પ્રશ્ન—તેના કાળના વિભાગ કેટલા પ્રકારે કહેવાય છે?

ઉત્તર:—કાળના વિભાગ તેના ચાર પ્રકારે કહેવાય છે.

૨૫૦ પ્રશ્ન—નિરંતર વર્તનાની અપેક્ષાએ કઈ રીતે છે?

ઉત્તર:—નિરંતર વર્તનાની અપેક્ષાએ અનાદિ અપર્યવસિત છે.

૨૫૧ પ્રશ્ન—એક દેશની સ્થિતિની અપેક્ષાએ કઈ રીતે છે?

ઉત્તર:—એક દેશની સ્થિતિની અપેક્ષાએ સાદિ અપર્યવસિત છે.

૨૫૨ પ્રશ્ન—સ્વરોદય જ્ઞાન ગ્રંથના કર્તા શ્રી ચિદાનંદજીનું ક્યારે વિદ્યમાનપણું હતું?

ઉત્તર:—વર્તમાન સૈકામાં અને વળી તેના પણ કેટલાક વર્ષ અતીત થતાં સુધી, ચિદાનંદજી આત્મતનું વિદ્યમાનપણું હતું.

૨૫૩ પ્રશ્ન—તેઓની આકૃતિની તેઓના પરિચયમાં આવેલાઓથી મળી શકે છે?

ઉત્તર:—ઘણો જ સમીપનો વખત હોવાથી, જેમને તેમનાં દર્શન થયેલાં, સમાગમ થયેલો અને જેઓને તેમની દશાનો અનુભવ થયેલો, તેમાંના કેટલાક પ્રતીતિવાળા મનુષ્યોથી તેમને માટે જાણી શકાયું છે; તેમ હજુ પણ તેવા મનુષ્યથી જાણી શકાય તેવું છે.

૨૫૪ પ્રશ્ન—સ્વરોદયજ્ઞાન ગ્રંથ અને તેના કર્તા પુરુષ સંબંધી આપનો અભિપ્રાય જણાવશો?

ઉત્તર:—'સ્વરોદયજ્ઞાનની' ભાષા અર્ધ હિંદી અને અર્ધ ગુજરાતી આપને જોઈ હશે. તેના કર્તા એ આત્માનુભવી આત્મા હતા. તેમાંથી એક ભાગ સંપ્રદાયપૂર્વક ભણ્યા હોય એવું કંઈ જણાતું નથી; એથી એમની આત્મશક્તિ કે યોગદશાને કંઈ બાધ નથી. તેમ આશાઓથી થતી તેમની કંઈ ઇચ્છા પણ રહી હોય એમ નહીં હોવાથી, પોતાને જે કંઈ અનુભવગમ્ય થયું છે તેમાંનો કંઈ પણ યોગ લોકોને મર્યાદાપૂર્વક જણાવી દેવો એ, તેમની જિજ્ઞાસાથી આ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ છે અને એમ હોવાથી જ ભાષા કે છંદની ટાપટીપ, અથવા યુક્તિપ્રયુક્તિનું વધારે દર્શન, આ ગ્રંથમાં જોઈ શકાતા નથી.

૨૫૫ પ્રશ્ન:—જૈન મુનિ થયા પછી તેઓએ ક્રમપૂર્વક યમ નિયમ પાળ્યા હતા? અને આપ એઓને કઈ દશામાં હોવાનું ધારો છો?

ઉત્તરઃ—જૈનમુનિ થયા પછી પોતાની પરમ નિર્વિકલ્પ દશા થઈ જવાથી, તેઓ હવે ક્રમપૂર્વક દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી યમ, નિયમ પાળી શકશે નહીં, એમ તેમને લાગ્યું. જે પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે યમનિયમનું ક્રમપૂર્વક પાલન કરવું છે, તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ તો પછી તે શ્રેણિએ પ્રવર્તવું અને ન પ્રવર્તવું બન્ને સમાન છે; આમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓની માન્યતા છે. જેને અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે રહેલો મુનિ એમ, નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં માનેલું છે, એમાંની સર્વોત્તમ જાતિ માટે કાંઇ કહેવાઇ શકાતું નથી. પણ એક માત્ર તેમનાં વચનનો મારા અનુભવજ્ઞાનને લીધે પરિચય થતાં એમ કહેવાનું બની શક્યું છે કે, તેઓ મધ્યમઅપ્રમત્તદશામાં પ્રાયે હતા. વળી, યમનિયમનું પાલન ગૌણતાએ તે દશામાં આવી જાય છે એટલે વધારે આત્માનંદ માટે તેમણે એ દશા માન્ય રાખી. આ કાળમાં એવી દશાએ પહોંચેલા બહુ જ થોડા મનુષ્યની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ છે ત્યાં, અપ્રમત્તના વિષે વાતનો અસંભવ લગભગ થશે એમ ગણીને, તેઓએ પોતાનું જીવન અનિયતપણે ગાળ્યું; એવીજ દશામાં જો તેઓ રહ્યા હોત તો, ઘણા મનુષ્યો તેમના મુનિપણાની સ્થિતિશિથિલતા સમજત, અને તેમ સમજવાથી તેઓ પર આવા પુરુષથી અપ્રીતિ છાપ પડત; આવો હાર્દિક નિર્ણય હોવાથી તેઓએ એ દશા સ્વીકારી.

૨૬૬ પ્રશ્ન—આજ કયા વાદ માટે સંશોધન ચાલી રહ્યું છે?

ઉત્તર—જગત્ જ્યારે અનાદિ અનંત માટે છે, ત્યારે પછી તેની વિચિત્રતા ભણી વિસ્મયતા શું કરીએ? આજ જડવાદ માટે સંશોધન ચાલી રહી, આત્મવાદને ઉડાવી દેવાનું પ્રયત્ન છે.

૨૬૭ પ્રશ્નઃ—પૂર્વે આત્મવાદ કે જડવાદનું પ્રાધાન્યપણું હતું?

ઉત્તરઃ—એવા પણ કાળ આવ્યા છે કે, આત્મવાદનું પ્રાધાન્યપણું હતું.—તેમ જડવાદ માટે પણ હતું.

૨૬૮ પ્રશ્ન—તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જડવાદના સ્વીકાર માટે શું માનેછે?

ઉત્તરઃ—તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એ માટે કાંઇ વિચારમાં પડી જતા નથી, કારણ જગત્‌ની એવી સ્થિતિ છે ત્યાં વિકલ્પથી આત્માને દુઃખવવો શાં? પણ સર્વ વાસનાઓ ત્યાગ કર્યા પછી, જે વસ્તુનો અનુભવ થયો તે વસ્તુ શું? અર્થાત્ પોતે અને બીજું શું? કે પોતે તે પોતે એ વાતનો નિર્ણય કીધો. ત્યાર પછી તો ભેદવૃત્તિ રહી નહીં એટલે દર્શનની પ્રબળતાથી તેઓને એ જ સમ્મતિ રહી કે મોહાધીન આત્મા પોતે પોતાને ભૂલી જઇ જડપણું સ્વીકારે છે તેમાં, કંઇ આશ્ચર્ય નથી.

૨૬૯ પ્રશ્ન:—ઉપશમ ભાવનું ઉદાહરણ આપશો ?

ઉત્તર:—સોળ ભાવનાઓથી ભૂષિત થયેલો જ્યાં પણ, પોતે સર્વોત્કૃષ્ટ જ્યાં મનાયો છે ત્યાં, બીજાની ઉત્કૃષ્ટતાને લીધે પોતાની ન્યૂનતા થતી હોય અને કંઈ મત્સરભાવ આવી જાય તો, તેને ઉપશમ ભાવ હતો; ક્ષાયક નહોતો આ નિયમ છે.

૨૭૦ પ્રશ્ન:—સર્વ દર્શનથી ઉચ્ચ ગતિ છે ?

ઉત્તર:—સર્વ દર્શનથી ઉચ્ચ ગતિ છે.

૨૭૧ પ્રશ્ન:—આત્મદર્શિતા ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ?

ઉત્તર:—મોક્ષનો માર્ગ જ્ઞાનીઓએ તે અક્ષરોમાં સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો નથી, ગૌણતાએ રાખ્યો છે. તે ગોપ્યતાનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ આ જણાય છે: નિશ્ચય, નિર્ગ્રંથજ્ઞાની ગુરુની પ્રાપ્તિ, તેની આજ્ઞાનું આરાધવું, સમીપમાં સદૈવ રહેવું અથવા સત્સંગની પ્રાપ્તિમાં રહેવું; આત્મદર્શિતા ત્યારે પ્રાપ્ત થશે.

૨૭૨ પ્રશ્ન:—તત્ત્વધ્યાનીની વૃદ્ધિ સંબંધમાં આપની શી જિજ્ઞાસા છે ?

ઉત્તર:—તત્ત્વધ્યાનીની વૃદ્ધિ કરવા મારી જિજ્ઞાસા છે.

૨૭૩ પ્રશ્ન:—કેટલા અને ક્યા પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો સત્પુરુષોનો ઉપદેશ છે ?

ઉત્તર:—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એવા ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો સત્પુરુષોને ઉપદેશ છે.

૨૭૪ પ્રશ્ન:—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ શબ્દોનો અર્થ સર્વસંગપરિત્યાગીની અપેક્ષાએ શી રીતે કરી શકે છે ?

ઉત્તર:—૧. ધર્મ-વસ્તુના સ્વભાવને 'ધર્મ' કહેવામાં આવ્યો ૨. ૨. જડ-ચૈતન્ય સંબંધીના વિચારોને 'અર્થ' કહેલ છે. ૩. ચિત્તનિરોધને 'કામ'. ૪. સર્વ બંધનથી મુક્ત થવું તે 'મોક્ષ.'—એ પ્રકારે સર્વસંગપરિત્યાગીની અપેક્ષાથી કરી શકે છે.

૨૭૫ પ્રશ્ન:—સામાન્ય રીતે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ શબ્દોના અર્થ શું ?

ઉત્તર:—સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે—ધર્મ-સંસારમાં અધોગતિમાં પડતો અટકાવીને ધરી રાખનાર તે 'ધર્મ.' અર્થ-વૈભવ-લક્ષ્મી, [illegible] સાંસારિક સાધન. કામ-નિયમિત રીતે [illegible] મોક્ષ-સર્વ બંધનથી મુક્તિ તે 'મોક્ષ.'

૨૭૬ પ્રશ્ન:—ધર્મને પહેલાં મૂકવાનો હેતુ શું ?

ઉત્તરઃ—જૈનમુનિ થયા પછી પોતાની પરમ નિર્વિકલ્પ દશા થઈ જવાથી, તેઓ હવે ક્રમપૂર્વક દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી યમ, નિયમ પાળી શકશે નહીં, એમ તેમને લાગ્યું. જે પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે યમનિયમનું ક્રમપૂર્વક પાલન રહ્યું છે, તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ તો પછી તે શ્રેણિએ પ્રવર્તવું અને ન પ્રવર્તવું બન્ને સમાન છે; આમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓની માન્યતા છે. જેને અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે રહેલો મુનિ એમ, નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં માનેલું છે, એમાંની સર્વોત્તમ જાતિ માટે કાંઇ કહેવાઇ શકાતું નથી. પણ એક માત્ર તેમનાં વચનનો મારા અનુભવજ્ઞાનને લીધે પરિચય થતાં એમ કહેવાનું બની શક્યું છે કે, તેઓ મધ્યમઅપ્રમત્તદશામાં પ્રાયે હતા. વળી, યમનિયમનું પાલન ગૌણતાએ તે દશામાં આવી જાય છે એટલે વધારે આત્માનંદ માટે તેમણે એ દશા માન્ય રાખી. આ કાળમાં એવી દશાએ પહોંચેલા બહુ જ થોડા મનુષ્યની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ છે ત્યાં, અપ્રમત્તતા વિષે વાતનો અસંભવ લગભગ થશે એમ ગણીને, તેઓએ પોતાનું જીવન અનિયતપણે ગાળ્યું; એ જ દશામાં જો તેઓ રહ્યા હોત તો, ઘણા મનુષ્યો તેમના મુનિપણાની સ્થિતિશિથિલતા સમજત, અને તેમ સમજવાથી તેઓ પર આવા પુરુષથી અપ્રીતિ છાપ પડત; આવો હાર્દિક નિર્ણય હોવાથી તેઓએ એ દશા સ્વીકારી.

૨૬૬ પ્રશ્ન—આજ કયા વાદ માટે સંશોધન ચાલી રહ્યું છે?

ઉત્તરઃ—જગત્ જ્યારે અનાદિ અનંત માટે છે, ત્યારે પછી તેની વિચિત્રતા ભણી વિસ્મયતા શું કરીએ? આજ જડવાદ માટે સંશોધન ચાલી રહી, આત્મવાદને ઉડાવી દેવાનું પ્રયત્ન છે.

૨૬૭ પ્રશ્નઃ—પૂર્વે આત્મવાદ કે જડવાદનું પ્રાધાન્યપણું હતું?

ઉત્તરઃ—એવા પણ કાળ આવ્યા છે કે, આત્મવાદનું પ્રાધાન્યપણું હતું.—તેમ જડવાદ માટે પણ હતું.

૨૬૮ પ્રશ્ન—તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જડવાદના સ્વીકાર માટે શું માને છે?

ઉત્તરઃ—તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એ માટે કાંઇ વિચારમાં પડી જતા નથી, કારણ જગત્‌ની એવી સ્થિતિ છે ત્યાં વિકલ્પથી આત્માને દુઃખવવો શું? પણ સર્વ વાસનાઓ ત્યાગ કર્યા પછી, જે વસ્તુનો અનુભવ થવો તે વસ્તુ શું? અર્થાત્ પોતે અને બીજું શું? કે પોતે તે પોતે એ વાતનો નિર્ણય કીધો. ત્યાર પછી તો બેદરકારી રહી નહીં એટલે દર્શનની મગ્નતાથી તેઓને એ જ સન્મતિ રહી કે મોહાધીન આત્મા પોતે પોતાને ભૂલી જઇ જડપણું સ્વીકારે છે તેમાં, કાંઇ આશ્ચર્ય નથી.

૨૬૯ પ્રશ્ન:—ઉપશમ ભાવનું ઉદાહરણ આપશો ?

ઉત્તર:—સોળ ભાવનાઓથી ભૂષિત થયેલો છતાં પણ, પોતે સર્વોત્કૃષ્ટ થવા મનાવે છે ત્યાં, બીજાની ઉત્કૃષ્ટતાને લીધે પોતાની ન્યૂનતા થતી હોય અને કોઇ મત્સરભાવ આવી ચાલ્યો જાય તો, તેને ઉપશમ ભાવ કહેવો; ક્ષાયક નહીંનો આ નિયમ છે.

૨૭૦ પ્રશ્ન:—સર્વ દર્શનથી ઉચ્ચ ગતિ છે ?

ઉત્તર:—સર્વ દર્શનથી ઉચ્ચ ગતિ છે.

૨૭૧ પ્રશ્ન:—આત્મદર્શિતા ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ?

ઉત્તર:—મોક્ષનો માર્ગ જ્ઞાનીઓએ જે અક્ષરોમાં સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો નથી, ગૌણતાએ રાખ્યો છે. તે ગૌણતાનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ આ જણાય છે: નિશ્ચય, નિર્ગ્રંથજ્ઞાની ગુરુની પ્રાપ્તિ, તેની આજ્ઞાનું આરાધવું, સમીપમાં સદૈવ રહેવું અથવા સત્સંગની પ્રાપ્તિમાં રહેવું; આત્મદર્શિતા ત્યારે પ્રાપ્ત થશે.

૨૭૨ પ્રશ્ન—નવપદધ્યાનીની વૃદ્ધિ સંબંધમાં આપની શી જિજ્ઞાસા છે ?

ઉત્તર:—નવપદધ્યાનીની વૃદ્ધિ કરવા મારી જિજ્ઞાસા છે.

૨૭૩ પ્રશ્ન:—કેટલા અને ક્યા પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો સત્પુરુષોનો ઉપદેશ છે ?

ઉત્તર.—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એવા ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો સત્પુરુષોને ઉપદેશ છે.

૨૭૪ પ્રશ્ન—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ શબ્દોનો અર્થ સર્વસંગપરિત્યાગીની અપેક્ષાએ શી રીતે કરી શકે છે ?

ઉત્તર.—૧, ધર્મ—વસ્તુના સ્વભાવને 'ધર્મ' કહેવામાં આવ્યો. ૨. જડ-ચૈતન્ય સંબંધીના વિચારોને 'અર્થ' કહ્યા છે. ૩. ચિત્તનિરોધને 'કામ'. ૪. સર્વ બંધનથી મુક્ત થવું તે 'મોક્ષ.'—એ પ્રકારે સર્વસંગપરિત્યાગીની અપેક્ષાથી કરી શકે છે.

૨૭૫ પ્રશ્ન—સામાન્ય રીતે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ શબ્દોના અર્થ શું ?

ઉત્તર—સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે—ધર્મ-સંસારમાં અધોગતિમાં પડતો અટકાવીને ધરી રાખનાર તે 'ધર્મ.' અર્થ—વૈભવલક્ષ્મી, ઉપજીવનમાં સાંસારિક સાધન. કામ—નિયમિત રીતે સ્ત્રીપરિચય. મોક્ષ—સર્વ બંધનથી મુક્તિ તે 'મોક્ષ.'

૨૭૬ પ્રશ્ન—ધર્મને પહેલાં મૂકવાનો હેતુ શું ?

ઉત્તર —'ધર્મ'ને પહેલો મૂકવાનો હેતુ એટલો જ છે કે, 'અર્થ' અને 'કામ' એવા હોવા જોઈએ કે, 'ધર્મ' જેનું મૂળ હોવું જોઈએ. એટલા જ માટે 'અર્થ' અને 'કામ' પછી મૂકવામાં આવ્યા છે.

૨૭૬ પ્રશ્ન — ગૃહસ્થાશ્રમી કે સર્વસંગપરિત્યાગી એકાંત ધર્મસાધન કરી શકે?

ઉત્તર — ગૃહસ્થાશ્રમમાં એકાંત ધર્મસાધન કરવા ઇચ્છે તો તેમ ન થઈ શકે, સર્વસંગપરિત્યાગમાં જ [illegible]

૨૭૭ પ્રશ્ન — ગૃહસ્થને [illegible] કુળ યોગ્ય છે?

ઉત્તર — ગૃહસ્થને [illegible] કરી કુળ યોગ્ય નથી.

૨૭૮ પ્રશ્ન. — આર્યભૂમિપર પ્રાચીનકાળમાં કેટલા આશ્રમ પ્રવર્તિત હતા?

ઉત્તર — આર્યભૂમિ પર પ્રાચીન કાળમાં ચાર આશ્રમ પ્રવર્તિત હતા, અને [illegible] આશ્રમને મુખ્ય કરીને વર્તતા હતા.

૨૮૦ પ્રશ્ન — ભારતમાં પ્રથમ કોણે, ક્યારે, અને ક્યા આશયથી આશ્રમનો ઉદ્દેશ કર્યો હતો?

ઉત્તર — પરમર્ષિ નાભિપુત્રે ભારતમાં નિર્ગ્રંથધર્મને જન્મ આપવા પ્રથમ તે કાળના લોકોને વ્યવહારધર્મનો ઉપદેશ એ જ આશયથી કર્યો હતો [illegible] ને લોકોનો વ્યવહાર [illegible] તેઓમાં [illegible] અને વ્યવહારની પણ [illegible] તેમની [illegible] [illegible] પ્રમુખે [illegible]

૨૮૧ પ્રશ્ન — ચાર વર્ણની કેવું અને ક્યારે યોજના કરી? અને તેમ, કયા ધર્મને સ્થાપ્યા કર્યા? અને તેથી લોકોને શું લાભ થયો?

ઉત્તર — [illegible] ત્યારે [illegible] [illegible] તેમના [illegible] વ્યવહારશુદ્ધિ થવા માટે તેમના [illegible] [illegible] યોજના કરી; [illegible] તેમ જ [illegible] તેમના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

૨૮૨ પ્રશ્ન — [illegible] ?

૮૮

ઉત્તર:—આર્ય ગ્રંથકર્તાઓએ બોધેલા ચાર આશ્રમ જે કાળમાં દેશની વિભૂષારૂપે પ્રવર્તતા હતા તે કાળને ધન્ય છે!

૨૮૩ પ્રશ્ન:—ચારે આશ્રમનો અનુક્રમ કેવા પ્રકારે છે?

ઉત્તર:—ચાર આશ્રમમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, પછી ગૃહસ્થાશ્રમ, પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને પછી સન્યસ્તાશ્રમ, એમ અનુક્રમ છે.

૨૮૪ પ્રશ્ન:—એ આશ્રમોના અનુક્રમનો ઉપભોગ લઈ શકાય?

ઉત્તર:—તેરો અનુક્રમ જો જીવનનો હોય તો ભોગવવામાં આવે, સરાસરી સો વર્ષના આયુષ્યવાળો તેવી જ વૃત્તિએ ચાલ્યો આવ્યો તો તે આશ્રમનો ઉપભોગ લઈ શકે.

૨૮૫ પ્રશ્ન:—એ આશ્રમના બાંધા પરથી પ્રાચીનકાળમાં મૃત્યુ પ્રમાણ કેવું હોવું સમજાય છે?

ઉત્તર:—પ્રાચીન કાળમાં અકાળિક મોત ઓછાં થતાં હોય, એમ એ આશ્રમના બાંધા પરથી સમજાય છે.

૨૮૬ પ્રશ્ન:—ચારે આશ્રમ સાધી શકવાને કયા આત્માઓ વિશેષ યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—આ જગતમાં વિવિધ પ્રકારના દેહધારીઓ છે અને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પ્રમાણથી એમ સિદ્ધ થઈ શક્યું છે કે, તેમાં મનુષ્યરૂપે પ્રવર્તતા દેહધારી આત્માઓ એ ચારે વર્ગ સાધી શકવાને વિશેષ યોગ્ય છે.

૨૮૭ પ્રશ્ન:—મનુષ્યજાતિમાં જેટલા આત્માઓ છે તે સમાન છે?

ઉત્તર:—મનુષ્યજાતિમાં જેટલા આત્માઓ છે તેટલા બધા સરખી વૃત્તિના, સરખા વિચારના કે સરખી જિજ્ઞાસા અને ઇચ્છાવાળા નથી; એ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીએ છીએ. પ્રત્યેક પ્રત્યેક સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ જોતાં વૃત્તિ, વિચાર, જિજ્ઞાસા અને ઇચ્છાની એટલી બધી વિચિત્રતા લાગે છે કે આશ્ચર્ય!

૨૮૮ પ્રશ્ન:—સર્વ પ્રાણીની ઇચ્છા શી છે? તે કયા દેહમાં સિદ્ધ થઈ શકે છે?

ઉત્તર:—સર્વ પ્રાણીની-અપવાદ સિવાય-સુખપ્રાપ્તિ કરવાની જે ઇચ્છા તે બહુ અંશે મનુષ્યદેહમાં સિદ્ધ થઈ શકે છે.

૨૮૯ પ્રશ્ન:—તે પ્રાણીઓ સુખને બદલે શું લે છે? અને તેમ શા કારણથી થયું છે?

ઉત્તર:—તેઓ સુખને બદલે દુઃખ લઈ લે છે, એમ માત્ર મોહદૃષ્ટિ થયું છે.

૨૯૦ પ્રશ્ન:—આત્માને મળેલું સ્વરૂપ શાને લીધે ભૂલી જાય છે?

ઉત્તર:—પ્રમાદને લીધે આત્મા મળેલું સ્વરૂપ ભૂલી જાય છે.

૨૯૧ પ્રશ્ન:—મનને વશ કરવાનાં ઉત્તમ સાધનો કયાં છે?

ઉત્તર:—અલ્પ આહાર, અલ્પ વિહાર અલ્પ નિદ્રા, નિયમિત વાચા, નિયમિત કાયા, અને અનુકૂળ સ્થાન એ મનને વશ કરવાનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

૨૯૨ પ્રશ્ન:—આત્માની શ્રેષ્ઠતા શી છે?

ઉત્તર:—શ્રેષ્ઠ વસ્તુની જિજ્ઞાસા કરવી એ જ આત્માની શ્રેષ્ઠતા છે; કદાપિ તે જિજ્ઞાસા પાર ન પડી તોપણ જિજ્ઞાસા તે પણ તે જ અંશાત્ છે.

૨૯૩ પ્રશ્ન:—નવાં કર્મ બાંધવા નહીં અને જૂનાં ભોગવી લેવાં એવી રીતે કોણ વર્તી શકે છે?

ઉત્તર:—નવાં કર્મ બાંધવા નહીં, અને જૂનાં ભોગવી લેવાં એવી જેની અચળ જિજ્ઞાસા છે તે તે પ્રમાણે વર્તી શકે છે.

૨૯૪ પ્રશ્ન:—કયા કૃત્યની ઇચ્છા મૂળથીજ રહેવા દેવી જોઈએ નહીં?

ઉત્તર:—જે કૃત્યનું પરિણામ ધર્મ નથી તે કૃત્ય મૂળથી જ કરવાની ઇચ્છા રહેવા દેવી જોઈતી નથી.

૨૯૫ પ્રશ્ન:—મન જો શંકાશીલ થયું હોય તો શું વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—મન જો શંકાશીલ થઈ ગયું હોય તો 'દ્રવ્યાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે.

૨૯૬ પ્રશ્ન:—મન પ્રમાદી થઈ ગયું હોય તો શું વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—પ્રમાદી થઈ ગયું હોય તો 'ચરણકરણાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે.

૨૯૭ પ્રશ્ન:—મન કષાયી થઈ ગયું હોય તો શું વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—કષાયી થઈ ગયું હોય તો 'ધર્મકથાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે.

૨૯૮ પ્રશ્ન:—મન જડ થઈ ગયું હોય ત્યારે શું વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—જડ થઈ ગયું હોય તો 'ગણિતાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે?

૨૯૯ પ્રશ્ન:—પૃથ્વી, સ્ત્રી અને ધર્મ સંબંધી ક્લેશ થાય તો શું કરવું?

ઉત્તર—પુરુષ [illegible]
છે, તે માટે [illegible]
શું: [illegible]
[illegible]
ની આજ્ઞાનું [illegible]
એ ધીમે ધીમે [illegible]
ની [illegible]
તે નિરવદ્ય થઈ શકે.

૩૦૦ પ્રશ્ન—[illegible]

ઉત્તર—[illegible]

ાધિ થાય.

૩૦૧ પ્રશ્ન—[illegible]

ઉત્તર—[illegible]

સમાધિમરણ હશે.

૩૦૨ પ્રશ્ન—[illegible]

ઉત્તર—[illegible]

૩૦૩ પ્રશ્ન—દુનિયા [illegible]

ઉત્તર—દુનિયા [illegible]

સાચું સુખ અને સત્ [illegible]

૩૦૪ પ્રશ્ન—આ [illegible]

ઉત્તર—જગતમાં [illegible]

એ નહીં મળવાથી આ [illegible]

૩૦૫ પ્રશ્ન—નિર્ગ્રંથ [illegible]

ઉત્તર—નિર્ગ્રંથ ભગવાન [illegible] પ્રા-
જે ઉપમા આપીએ તે તે [illegible] પણ
ડો તે માત્ર એના [illegible] છે.
કિંચિત્ પણ અજ્ઞાન [illegible]
વચન અને બોધ [illegible]
પ્રશસ્તભાવે પુનઃ પુનઃ [illegible]
છે. શી એની શૈલી! [illegible] હર્ષ પામશે.
પણ રહ્યો નથી. [illegible]
ધ્યાનની [illegible] દુઃખથી
મને–તમને [illegible]
આપણ પ્રભાવના!

૩૦૬. પ્રશ્નઃ—આપ ક્યા ગચ્છમાં છો ?

ઉત્તરઃ—હું કોઇ ગચ્છમાં નથી, પણ આત્મામાં છું.

૩૦૭. પ્રશ્નઃ—મોક્ષના માર્ગ કેટલા ? અને મોક્ષ માર્ગ કોણ તે કહેશો ?

ઉત્તરઃ—મોક્ષના માર્ગ બે નથી. જે જે પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમ શાંતિને ભૂતકાળે પામ્યા, તે તે સઘળા સત્પુરુષો એક જ માર્ગે પામ્યા છે, વર્તમાનકાળે પણ તેથી જ પામે છે; ભવિષ્ય કાળે પણ તેથી જ પામશે. તે માર્ગમાં મતભેદ નથી, અસરળતા નથી, ઉન્મત્તતા નથી; ભેદાભેદ નથી; માન્યામાન્ય નથી. તે સરળ માર્ગ છે, તે સમાધિમાર્ગ છે, તથા તે સ્થિર માર્ગ છે; અને સ્વાભાવિક શાંતિ સ્વરૂપ છે. સર્વ કાળે તે માર્ગનું હોવાપણું છે. માર્ગના મર્મને પામ્યા વિના કોઇ ભૂતકાળે મોક્ષ પામ્યા નથી, વર્તમાનકાળે પામતા નથી અને ભવિષ્યકાળે પામશે નહીં. શ્રી જિને સહસ્ર ક્રિયાઓ અને સહસ્ર ઉપદેશો એ એક જ માર્ગ આપવા માટે કહ્યા છે; તે તે માર્ગને અર્થે તે ક્રિયાઓ અને ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો સફળ છે, અને એ માર્ગને ભૂલી જઇ તે ક્રિયાઓ અને તે ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો તે સૌ નિષ્ફળ છે. શ્રી મહાવીર જે વાટથી તર્યા તે વાટથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે, જે વાટથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે, તે વાટથી શ્રી મહાવીર તર્યા છે. એ વાટ ગમે ત્યાં બેઠાં, ગમે તે કાળે, ગમે તે શ્રેણીમાં, ગમે તે યોગમાં જ્યારે પમાશે ત્યારે, પવિત્ર શાશ્વત સત્પદના અનંત અતીંદ્રિય સુખનો અનુભવ થશે. તે વાટ સર્વ સ્થળે સંભવિત છે. યોગ્ય સામગ્રી નહીં મેળવવાથી ભવ્ય જીવ એ માર્ગને પામતા અટક્યા છે તથા અટકશે અને અટક્યા હતા. કોઇ પણ ધર્મ સંબંધી મતભેદ રાખવો છોડી દઇ, એકાગ્ર ભાવથી સંયમરૂપે એ જ માર્ગનું શોધન કરવાનું છે. ફિર શું કહેવું ? તે માર્ગ આત્મામાં રહ્યો છે. આત્મત્વપાત્ર પુરુષ નિર્વિકલ્પ—જ્યારે વેદનાથી મુક્ત તે આત્મત્વ અંતર્ભેદ જાગે ત્યારે જ, તે પ્રાપ્ય થશે,—ત્યારે જ તેથી પાર પમાશે ત્યારે જ તે મતભેદાદિક જશે, મતભેદ રાખી કોઇ મોક્ષ પામ્યા નથી; વિચારીને જેણે મતભેદને ટાળ્યો, તે અંતર્વૃત્તિને પામી કને ... શાશ્વત મોક્ષને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

૩૦૮ પ્રશ્નઃ—હવે તે શું વસ્તુ છે ?

ઉત્તરઃ—હવે તે અક વસ્તુ છે.

૩૦૯ પ્રશ્નઃ—આત્માને આત્મબુદ્ધિએ જાગેલ મહાત્મા કેમ કહે છે તેણે આત્માને શું કહ્યું ?

ઉત્તર—...

...

૩૧૦ પ્રશ્ન—...

ઉત્તર—...

...છે.

૩૧૧ પ્રશ્ન—...

ઉત્તર—...

...શુદ્ધિ પામશે.

૩૧૨ પ્રશ્ન—...

ઉત્તર—...

સહિત સત્પુરુષના ...
મહાત્માઓને) ...
સિદ્ધિ છે, તે ...

૩૧૩ પ્રશ્ન—...

ઉત્તર—...

તો સત્પુરુષ (કોઈ ...
આવા નથી; નહીં તે ...
આરા એટલે સિદ્ધિ, ...
સમ્મત છે. (મનન કરો.)

૩૧૪ પ્રશ્ન—મૈત્રી ...

ઉત્તર—મૈત્રી એટલે ...

૩૧૫ પ્રશ્ન—પ્રમોદ ...

ઉત્તર—પ્રમોદ એટલે ...

૩૧૬ પ્રશ્ન—કરુણા ...

ઉત્તર—કરુણા એટલે ...
અનુકંપા પામવી.

...સંસારમાં રહ્યા

...મુમુક્ષુ અને કેવું

...મિથ્યાત્વ ...

ભાવના પામ્યો ...
ભાવના પામ્યો ...

ભાવની મુમુક્ષતા છે

...ની સ્થિતિ શી છે?

...સ્થિતિ શી છે?

...ની સ્થિતિ શી છે?

...આવી શકીએ?
... પાંચમે ...
...ર જ છે!
...ર છે?

૩૧૭ પ્રશ્નઃ—ઉપેક્ષા ભાવના એટલે શું?

ઉત્તરઃ—ઉપેક્ષા એટલે નિરપૃહભાવે જગતના પ્રતિબંધને વિસારી આત્મહિતમાં આવવું. એ ભાવનાઓ કલ્યાણમય અને પાત્રતા આપનારી છે.

૩૧૮ પ્રશ્નઃ—શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે કે મર્મ?

ઉત્તરઃ—શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે, મર્મ કહ્યો નથી.

૩૧૯ પ્રશ્નઃ—મર્મ ક્યાં રહ્યો છે?

ઉત્તરઃ—મર્મ તો સત્પુરુષોના અંતરાત્મામાં રહ્યો છે.

૩૨૦ પ્રશ્નઃ—ધર્મનો રસ્તો કેવો છે?

ઉત્તરઃ—ધર્મનો રસ્તો સરળ, સ્વચ્છ અને સહજ છે; પણ તે વિરલ આત્માઓ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

૩૨૧ પ્રશ્નઃ—પરમાત્માને ધ્યાવવાથી શું ફળ? અને તે ધ્યાવન કેમ પ્રાપ્ત કરી શકાય?

ઉત્તરઃ—પરમાત્માને ધ્યાવવાથી પરમાત્મા થવાય છે, પણ તે ધ્યાવન, આત્મા સત્પુરુષના ચરણકમળની વિનયોપાસના વિના પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી; એ નિર્ગ્રંથ ભગવાનનું સર્વોત્તમ વચનામૃત છે.

૩૨૨ પ્રશ્નઃ—ભારતમાં આ કાળમાં શુક્લધ્યાનની મુખ્યતાનો અનુભવ સંભવિત છે?

ઉત્તરઃ—આ કાળમાં શુક્લધ્યાનની મુખ્યતાનો અનુભવ ભારતમાં અસંભવિત છે; તે ધ્યાનની પરોક્ષ કથારૂપ અમૃતતાનો રસ કેટલાક પુરુષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૩૨૩ પ્રશ્નઃ—મોક્ષના માર્ગની અનુકૂળતા પીરીવાટે શાથી છે?

ઉત્તરઃ—મોક્ષના માર્ગની અનુકૂળતા પીરીવાટે પ્રથમ ધર્મધ્યાનથી છે.

૩૨૪ પ્રશ્નઃ—આ કાળમાં ધર્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ કયા સાધનોથી થઈ શકે છે?

ઉત્તરઃ—આ કાળમાં રૂપાતીત સુધી ધર્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ કેટલાક સત્પુરુષોને સ્વભાવે, કેટલાકને સદ્‌ગુરુરૂપ નિરૂપમ નિમિત્તથી, અને કેટલાકને સત્સંગ-આદિ શુદ્ધ અનેક સાધનોથી થઈ શકે છે.

૩૨૫ પ્રશ્નઃ—આવા સત્પુરુષો કેટલા નીકળી શકે? અને તે ક્યાં વાસ કરે છે?

ઉત્તરઃ—પણ તેવા (સત્) પુરુષો-નિર્ગ્રંથમતના-લાખોમાં જૂજ કોઈક જ નીકળી શકે છે. ઘણે ભાગે તે સત્પુરુષો ત્યાગી થઈ, એકાંત

ભૂમિકામાં વાસ કરે છે. કેટલાક જ્ઞાન–અજ્ઞાનને લીધે સંસારમાં રહ્યા છતાં સંસારીપણું જ દર્શાવે છે.

૩૨૬ પ્રશ્નઃ—એ બે પુરુષોમાં કોનું જ્ઞાન મુખ્યોત્કૃષ્ટ અને કોનું ગૌણોત્કૃષ્ટ ?

ઉત્તરઃ—પહેલા પુરુષનું મુખ્યોત્કૃષ્ટ અને બીજાનું ગૌણોત્કૃષ્ટ જ્ઞાન, પ્રાપ્ત કરીને કહી શકાય.

૩૨૭ પ્રશ્નઃ—ચોથે ગુણસ્થાનકે આવેલો પુરુષ પાત્રતા પામ્યો ગણાય?

ઉત્તરઃ—ચોથે ગુણસ્થાનકે આવેલો પુરુષ પાત્રતા પામ્યો કહી શકાય.

૩૨૮ પ્રશ્નઃ—ચોથે ગુણસ્થાનકે ધર્મધ્યાનની મુખ્યતા છે કે ગૌણતા ?

ઉત્તરઃ—ત્યાં ધર્મધ્યાનની ગૌણતા છે.

૩૨૯ પ્રશ્નઃ—પાંચમે ગુણસ્થાનકે ધર્મધ્યાનની સ્થિતિ શી છે?

ઉત્તરઃ—પાંચમે મધ્યમ ગૌણતા છે.

૩૩૦ પ્રશ્નઃ—છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે ધર્મધ્યાનની સ્થિતિ શી છે ?

ઉત્તરઃ—છઠ્ઠે મુખ્યતા પણ મધ્યમ છે.

૩૩૧ પ્રશ્નઃ—સાતમે ગુણસ્થાનકે ધર્મધ્યાનની સ્થિતિ શી છે?

ઉત્તરઃ—સાતમે મુખ્યતા છે.

૩૩૨ પ્રશ્નઃ—ગૃહવાસમાં કેટલામા ગુણસ્થાનકે આવી શકીએ ?

ઉત્તરઃ—આપણે ગૃહવાસમાં સામાન્ય વિધિએ પાંચમે ઉપરે તો આવી શકીએ. આ સિવાય ભાવની અપેક્ષા તો ઓર જ છે।

૩૩૩ પ્રશ્નઃ—પવનનો જય કરનાર મનનો જય કરે છે ?

ઉત્તરઃ—જે પવન (શ્વાસ) નો જય કરે છે તે મનનો જય કરે છે.

૩૩૪ પ્રશ્નઃ—મનનો જય કરે છે તે શું પામે છે ?

ઉત્તરઃ—જે મનનો જય કરે છે તે આત્મલીનતા પામે છે.

૩૩૫ પ્રશ્નઃ—આપે આ કહ્યું તે વ્યવહાર છે કે નિશ્ચય ?

ઉત્તરઃ—આ કહ્યું તે વ્યવહાર માત્ર છે.

૩૩૬ પ્રશ્નઃ—નિશ્ચયઅર્થની યોજના ક્યાં રહી છે ?

ઉત્તરઃ—નિશ્ચયમાં નિશ્ચયઅર્થની અપૂર્વ યોજના સત્પુરુષના અંતરમાં રહી છે.

૩૩૭ પ્રશ્નઃ—શ્વાસનો જય કરતાં છતાં સંસાર વધે ?

ઉત્તરઃ—શ્વાસનો જય કરતાં છતાં સત્પુરુષની આજ્ઞાથી પરાઙ્મુ-

ખના છે, તો તે શ્વાસ જય પરિણામે સંસાર જ વધારે છે.

૩૩૮ પ્રશ્નઃ—શ્વાસનો જય ક્યાં હોય?

ઉત્તરઃ—શ્વાસનો જય ત્યાં છે કે જ્યાં વાસ(ના)નો જય છે.

૩૩૯ પ્રશ્ન—શ્વાસ જયનાં સાધન કેટલાં છે? અને ક્યાં ક્યાં?

ઉત્તરઃ—તેના બે સાધન છેઃ સદ્‌ગુરુ અને સત્સંગ.

૩૪૦ પ્રશ્નઃ—તેની શ્રેણી છે? છે તો કઈ કઇ?

ઉત્તર—તેની બે શ્રેણિ છે. પર્યુપાસના અને પાત્રતા.

૩૪૧ પ્રશ્ન—તેની વર્ધમાનતા હોય તો કહો.

ઉત્તર—તેની બે વર્દ્ધમાનતા છે. પરિચય અને પુણ્યાનુબંધીપુણ્યતા.

૩૪૨ પ્રશ્ન—આ બધાનું મૂળ શું છે?

ઉત્તરઃ—બધાનું મૂળ આત્માની સત્પાત્રતા છે.

૩૪૩ પ્રશ્ન—ધ્યાન કેમ કરવું તે કૃપા કરી કહેશો?

ઉત્તર— [illegible] તે પદ્માસન વાળીને કિંવા સ્થિર આસનથી બેસી [illegible] મૂર્ખ [illegible] હોય તો પણ ચાલે, પણ સ્થિરતા જોઇએ.) [illegible] તો આખો [illegible] જ્યાં નાભિના ભાગ [illegible] પછી છાતીના મધ્ય ભાગમાં આણી કપાળના મધ્ય [illegible] જગત્ શૂન્યાભાસરૂપ ચિંતવી, પોતાના [illegible] તેજ [illegible] છે, એવા ભાસ લઇ, જે રૂપે પાર્શ્વના[illegible] દેખાય છે, તેવા ધ્યાન છાતીના [illegible] શકતું હોય તો સત્તારના ચાર [illegible] એકાગ્રતા ચિંતવવી. અર્હંત સ્વ[illegible] તો કંઇ પણ નહીં ચિંતવનાં, [illegible] પરમ કલ્યાણની એક [illegible] અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત [illegible]

[illegible] આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન [illegible] એ વચન આપને સમ્મત છે?

ઉત્તર— [illegible] આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરવું [illegible] છે. આ વચન મને પણ સમ્મત છે.

[illegible] આત્માનો જ બોધ છે, અને [illegible] તો પછી કયો માર્ગ સમ્મત કરવો [illegible]?

ઉત્તરઃ—પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનોજ બોધ છે; અને મોક્ષ માટે સર્વનું પ્રયત્ન છે; તોપણ આટલું તો આપ પણ માન્ય કરી શકશો કે, જે માર્ગેથી આત્મા આત્મત્વ—સમ્યક્જ્ઞાન—યથાર્થદૃષ્ટિ—પામે તે માર્ગ સત્પુરૂષની આજ્ઞાનુસાર સમ્મત કરવો જોઈએ.

૩૨૬ પ્રશ્નઃ—કયા પુરૂષનું બોધેલું દર્શન પૂર્વાપર હિતસ્વી છે?

ઉત્તરઃ—જે પુરૂષનું વચન પૂર્વાપર અખંડિત છે, તેનું બોધેલું દર્શન તે પૂર્વાપર હિતસ્વી છે.

૩૨૭ પ્રશ્નઃ—સમ્યક્જ્ઞાન ક્યારે સંપ્રાપ્ત થાય છે?

ઉત્તરઃ—આત્મા જ્યાંથી 'યથાર્થદૃષ્ટિ' કિંવા 'વસ્તુધર્મે' પામે ત્યાંથી સમ્યક્જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત થાય એ સર્વમાન્ય છે.

૩૨૮ પ્રશ્નઃ—શું જાણ્યું ન હોય તો આત્મા જાણ્યો ન કહેવાય?

ઉત્તરઃ—જ્ઞેય, હેય, અને ઉપાદેયરૂપે કોઈ પદાર્થ—એક પણ પરમાણુ નથી જાણ્યો તો ત્યાં આત્મા પણ જાણ્યો નથી.

૩૨૯ પ્રશ્નઃ—એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, જેણે સર્વને જાણ્યું તેણે એકને જાણ્યો એ વચન શું ઉપદેશે છે?

ઉત્તરઃ—મહાવીરના બોધેલા "આચારાંગ" નામના એક સિદ્ધાંતિક શાસ્ત્રમાં આમ કહ્યું છે કે, "એગં જાણઇ સે સવ્વં જાણઇ, જે સવ્વં જાણઇ સે એગં જાણઇ" એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, જેણે સર્વને જાણ્યું તેણે એકને જાણ્યો. આ વચનામૃત એમ ઉપદેશે છે કે, એક આત્મા જ્યારે જાણવા માટે પ્રયત્ન કરશે, ત્યારે સર્વ જાણવાનું પ્રયત્ન થશે અને સર્વ જાણવાનું પ્રયત્ન એક આત્મા જાણવાને માટે છે; તોપણ વિચિત્ર જગતનું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું નથી તે આત્માને જાણતો નથી. આ બોધ અયથાર્થ ઠરતો નથી. આત્મા શાથી, કેમ, અને કેવા પ્રકારે બંધાયો છે? એ જ્ઞાન જેને થયું નથી, તેને તે શાથી, કેમ અને કેવા પ્રકારે મુક્ત થાય? તેનું જ્ઞાન પણ થતું નથી; અને ન થાય તો વચનામૃત પણ પ્રમાણભૂત છે. મહાવીરના બોધનો મુખ્ય પાયો ઉપરના વચનામૃતથી શરૂ થાય છે; અને એનું સ્વરૂપ એણે સર્વોત્તમ દર્શાવ્યું છે.

૩૩૦ પ્રશ્નઃ—આપનું કથન મહાવીરના પક્ષપાત માટે નથી?

ઉત્તરઃ—મહાવીર કે કોઈ પણ બીજા ઉપદેશકના પક્ષપાત માટે મારું કંઈ પણ કથન અગર મતનું નથી; પણ આત્મત્વ પામવા માટે જેનો બોધ અનુકૂળ છે તેને માટે પક્ષપાત—દૃષ્ટિરાગ—પ્રશસ્ત રાગ, કે માન્ય છે; અને તેને આધારે વર્તના છે.

૩૩૧ પ્રશ્નઃ—કેવલ અસંગ કેમ છે અને તે શાનું રૂપ છે?

બના છે, તો તે શ્વાસ જય પરિણામે સંસાર જ વધારે છે.

૩૩૮ પ્રશ્નઃ—શ્વાસનો જય ક્યાં હોય ?

ઉત્તરઃ—શ્વાસનો જય ત્યાં છે કે જ્યાં વાસ(ના)નો જય છે.

૩૩૯ પ્રશ્નઃ—શ્વાસ જયનાં સાધન કેટલાં છે ? અને ક્યાં ક્યાં ?

ઉત્તરઃ—તેનાં બે સાધન છેઃ સદ્ગુરુ અને સત્સંગ.

૩૪૦ પ્રશ્નઃ—તેની શ્રેણી છે ? છે તો કઈ કઈ ?

ઉત્તરઃ—તેની બે શ્રેણિ છે. પર્યુપાસના અને પાત્રતા.

૩૪૧ પ્રશ્નઃ—તેની વર્ધમાનતા હોય તો કહો.

ઉત્તરઃ—તેની બે વર્દ્ધમાનતા છે. પરિચય અને પુરુષાનુભવીપુરુષતા.

૩૪૨ પ્રશ્નઃ—આ સઘળાંનું મૂળ શું છે ?

ઉત્તરઃ—સઘળાંનું મૂળ આત્માની સત્પાત્રતા છે.

૩૪૩ પ્રશ્નઃ—ધ્યાન કેમ કરવું તે કૃપા કરી કહેશો ?

ઉત્તરઃ—જે પદ્માસન વાળીને કિંવા સ્થિર આસનથી બેસી શકાતું હોય, (સર્પ શકાતું હોય તો પણ ચાલે, પણ સ્થિરતા જોઇએ.) યથાવિધિ દેહ ન થતો હોય, તો આંખો મિંચી નાસિકાના અગ્ર પર દૃષ્ટિ પહોંચાડી, પછી છાતીના મધ્ય ભાગમાં આણી કપાળના મધ્ય ભાગમાં તે દૃષ્ટિ ઠેઠ લાવી,સર્વ જગત્ શૂન્યાભાસરૂપ ચિંતવી, પોતાના દેહમાં સર્વ સ્થળે એક તેજ વ્યાપ્યું છે, એવો ભાસ લઇ, જે રૂપે પાર્શ્વનાથાદિક અર્હંતની પ્રતિમા સ્થિરધ્યાન દેખાય છે, તેવો ધ્યાન છાતીના મધ્ય ભાગમાં કરો. તેટલામાંથી કંઇ થઈ ન શકતું હોય તો સવારના ચાર વાગે કે પાંચ વાગે જાગૃતિ પામી, એકાગ્રતા ચિંતવવી. અર્હંત સ્વરૂપનું ચિંતવન, બને તો કરવું; નહીં તો કંઇ પણ નહીં ચિંતવવું, સમાધિ કે બોધિ એ શબ્દો જ ચિંતવવા. પરમ કલ્યાણની એ શ્રેણિ થશે. ઓછામાં ઓછી બાર પળ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સ્થિતિ રાખવી.

૩૪૪ પ્રશ્નઃ—કોઇ પણ માર્ગથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરવું એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે એ વચન આપને સમ્મત છે ?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ માર્ગથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરવું એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે. આ વચન મને પણ સમ્મત છે.

૩૪૫ પ્રશ્નઃ—પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનો જ બોધ છે, અને મોક્ષ માટે સર્વનું પ્રયત્ન છે તો પછી કયો માર્ગ સમ્મત કરવો જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનોજ બોધ છે; અને મોક્ષ માટે સર્વેનું પ્રયત્ન છે; તોપણ આટલું તો આપ પણ માન્ય કરી શકશો કે, જે માર્ગેથી આત્મા આત્મત્વ–સમ્યક્‌જ્ઞાન–યથાર્થદૃષ્ટિ–પામે તે માર્ગ સત્પુરૂષની આજ્ઞાનુસાર સમ્મત કરવો જોઈએ.

૩૪૬ પ્રશ્નઃ—ક્યા પુરૂષનું બોધેલું દર્શન પૂર્વાપર હિતસ્વી છે?

ઉત્તરઃ—જે પુરૂષનું વચન પૂર્વાપર અખંડિત છે, તેનું બોધેલું દર્શન તે પૂર્વાપર હિતસ્વી છે.

૩૪૭ પ્રશ્નઃ—સમ્યક્‌જ્ઞાન ક્યાંથી સંપ્રાપ્ત થાય છે?

ઉત્તરઃ—આત્મા જ્યાંથી 'યથાર્થદૃષ્ટિ' કિંવા 'વસ્તુધર્મ' પામે ત્યાંથી સમ્યક્‌જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત થાય એ સર્વમાન્ય છે.

૩૪૮ પ્રશ્નઃ—શું જાણ્યું ન હોય તો આત્મા જાણ્યો ન કહેવાય?

ઉત્તરઃ—જ્ઞેય, હેય, અને ઉપાદેયરૂપે કોઇ પદાર્થ–એક પણ પરમાણુ નથી જાણ્યો તો ત્યાં આત્મા પણ જાણ્યો નથી.

૩૪૯ પ્રશ્નઃ—એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, જેણે સર્વને જાણ્યું તેણે એકને જાણ્યો એ વચન શું ઉપદેશે છે?

ઉત્તરઃ—મહાવીરના બોધેલા "આચારાંગ" નામના એક સિદ્ધાંતિક શાસ્ત્રમાં આમ કહ્યું છે કે, "એગં જાણઇ સે સવ્વં જાણઇ, જે સવ્વં જાણઇ સે એગં જાણઇ" એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, જેણે સર્વને જાણ્યું તેણે એકને જાણ્યો. આ વચનામૃત એમ ઉપદેશે છે કે, એક આત્મા જ્યારે જાણવા માટે પ્રયત્ન કરશો, ત્યારે સર્વ જાણવાનું પ્રયત્ન થશે. અને સર્વ જાણવાનું પ્રયત્ન એક આત્મા જાણવાને માટે છે; તોપણ વિચિત્ર જગતનું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું નથી તે આત્માને જાણતો નથી. આ બોધ અયથાર્થ ઠરતો નથી. આત્મા શાથી, કેમ, અને કેવા પ્રકારે બંધાયો છે? આ જ્ઞાન જેને થયું નથી, તેને તે શાથી, કેમ અને કેવા પ્રકારે મુક્ત થાય? તેનું જ્ઞાન પણ થયું નથી; અને ન થાય તો વચનામૃત પણ પ્રમાણભૂત છે. મહાવીરના બોધનો મુખ્ય પાયો ઉપરના વચનામૃતથી શરૂ થાય છે; અને એનું સ્વરૂપ એમણે સર્વોત્તમ દર્શાવ્યું છે.

૩૫૦ પ્રશ્નઃ—આપનું કથન મહાવીરના પક્ષપાત માટે નથી?

ઉત્તરઃ—મહાવીર કે કોઇ પણ બીજા ઉપદેશકના પક્ષપાત માટે મારૂં કંઇ પણ કથન અથવા માનવું નથી; પણ આત્મત્વ પામવા માટે જેનો બોધ અનુકૂળ છે તેને માટે પક્ષપાત–દૃષ્ટિરાગ–પ્રશસ્ત રાગ, કે માનવા છે; અને તેને આધારે વર્તના છે.

૩૫૧ પ્રશ્નઃ—પ્રત્યક્ષ સત્સંગ કેવો છે અને તે શાનું ફળ છે?

ઉત્તરઃ—પ્રત્યક્ષ સત્સંગની તો બલીહારી છે; અને તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનું ફળ છે; છતાં જ્યાં સુધી પરોક્ષ સત્સંગ જ્ઞાનીદક્ષાનુસાર મળ્યા કરશે ત્યાંસુધી પણ મારા આત્માનો ઉદય જ છે.

૩૫૨ પ્રશ્નઃ—નિર્ગ્રંથ શાસન સર્વોત્તમ શુદ્ધ કોને ગણે છે? અને શુદ્ધતાના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તરઃ—નિર્ગ્રંથ શાસન જ્ઞાનશુદ્ધને સર્વોત્તમ શુદ્ધ ગણે છે. ક્રિયાશુદ્ધતા, પર્યાયશુદ્ધતા એવા શુદ્ધતાના અનેક ભેદ છે, પણ જ્ઞાનશુદ્ધતા વિના એ સઘળી શુદ્ધતા તે નામશુદ્ધતા છે; કિંવા શૂન્યશુદ્ધતા છે.

૩૫૩ પ્રશ્નઃ—આ કાળમાં ગત ભવને કોઇ જાણી શકે? અને જાણી શકે તો ક્યા જ્ઞાનથી?

ઉત્તરઃ—મારૂં કેટલાક નિર્ણયપરથી આમ માનવું થયું છે કે, આ કાળમાં પણ કોઇ કોઇ મહાત્માઓ ગતભવને જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવડે જાણી શકે છે.

૩૫૪ પ્રશ્નઃ—આ જાણવું કલ્પિત છે કે સમ્યક્?

ઉત્તરઃ—જે જાણવું કલ્પિત નહીં પણ સમ્યક્ હોય છે.

૩૫૫ પ્રશ્નઃ—એ જ્ઞાન શાનાથી પ્રાપ્ત થાય છે?

ઉત્તરઃ—ઉત્કૃષ્ટ સમ્વેગ-જ્ઞાનયોગ—અને સત્સંગથી પણ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

૩૫૬ પ્રશ્નઃ—એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું એટલે શું? શું ભૂતભવ પ્રત્યક્ષ અનુભવ રૂપ થાય છે?

ઉત્તર—ભૂતભવ પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ થાય છે.

૩૫૭ પ્રશ્નઃ—જ્યાં સુધી ભૂતભવ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાં સુધી ભવિષ્યકાળનું ધર્મપ્રયત્ન કેવું થાય છે અને તે પ્રયત્ન યોગ્ય સિદ્ધિ આપે છે?

ઉત્તરઃ—જ્યાં સુધી ભૂતભવ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી ભવિષ્યકાળનું ધર્મ પ્રયત્ન શંકાસહ આત્મા કર્યા કરે છે; અને શંકાસહ પ્રયત્ન તે યોગ્ય સિદ્ધિ આપતું નથી.

૩૫૮ પ્રશ્નઃ—ક્યા પુરૂષને આત્મજ્ઞાન થયું ન ગણાય એમ શાસ્ત્રશૈલી જોતાં જણાય છે?

ઉત્તરઃ—પુનર્જન્મ છે આટલું પરોક્ષે-પ્રત્યક્ષે નિઃશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ શાસ્ત્રશૈલી કહેતી નથી.

૩૫૯ પ્રશ્નઃ—ચૈતન્ય અને જડ એ બે ઓળખવાને માટે પ્રથમ શું ઓળખાવું જોઇએ?

ઉત્તરઃ—'ચૈતન્ય' અને 'જડ' એ બે ઓળખવાને માટે તે બન્ને વચ્ચે જે ભિન્ન ધર્મ છે તે પ્રથમ ઓળખવો જોઇએ.

૩૬૦ પ્રશ્નઃ—ચૈતન્ય અને જડમાં મુખ્ય ભિન્ન ધર્મ કયો ઓળખવાનો છે ?

ઉત્તરઃ—તે ભિન્ન ધર્મમાં પણ મુખ્ય ભિન્ન ધર્મ જે ઓળખવાનો છે તે આ છે કે, 'ચૈતન્ય'માં 'ઉપયોગ' (કોઈ પણ વસ્તુનો જે વડે બોધ થાય તે વસ્તુ) રહ્યો છે, અને 'જડ'માં 'તે' નથી.

૩૬૧ પ્રશ્નઃ—ચૈતન્ય અને જડ બન્નેમાં ભિન્ન ધર્મ છે, અને જે શક્તિઓ જડમાં છે તે ચૈતન્યમાં નથી તો પછી તે બે પદાર્થો ઓળખવામાં ભિન્ન ધર્મનો પ્રશ્ન કેમ થયે ?

ઉત્તરઃ—અહિં કદાપિ આમ કોઇ નિર્ણય કરવા ઇચ્છે કે, 'જડ'માં 'શબ્દ', 'સ્પર્શ', 'રૂપ', 'રસ' અને 'ગંધ' એ શક્તિઓ રહી છે; અને ચૈતન્યમાં તે નથી; પણ એ ભિન્નતા આકાશની અપેક્ષા લેતાં ન સમજાય તેવી છે, કારણ તેવા કેટલાક ગુણો આકાશમાં પણ રહ્યા છે; જેવા કે, નિરંજન, નિરાકાર, અરૂપી ઇ૦ તો તે આત્માની સદસ્ય ગણી શકાય, કારણ ભિન્ન ધર્મ ન રહ્યા; પરંતુ ભિન્ન ધર્મ "ઉપયોગ" નામનો આગળ કહેલો ગુણ તે દર્શાવે છે; અને પછીથી જડ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ સમજવું સુગમ પડે છે.

૩૬૨ પ્રશ્નઃ—જીવનો મુખ્ય ગુણ વા લક્ષણ શું છે ?

ઉત્તરઃ—જીવનો મુખ્ય ગુણ વા લક્ષણ ઉપયોગ છે.

૩૬૩ પ્રશ્નઃ—ઉપયોગ એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ વસ્તુ સબંધી લાગણી, બોધ, જ્ઞાન.

૩૬૪ પ્રશ્નઃ—અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ ઉપયોગ જે જીવને રહ્યો છે તે પરમાત્મ દશામાં આવ્યો છે ?

ઉત્તરઃ—અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે જીવ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પરમાત્મ દશામાં આવ્યો નથી.

૩૬૫ પ્રશ્નઃ—આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તરઃ—આત્મા સ્વરૂપે પરમાત્મા જ છે, પણ જ્યાંસુધી સ્વ-સ્વરૂપ યથાર્થ સમજ્યો નથી ત્યાં સુધી (આત્મા) છદ્મસ્થ જીવ છે.

૩૬૬ પ્રશ્નઃ—પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા કયો જણાય ?

ઉત્તરઃ—શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ યથાર્થ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા જણાય.

૩૬૭ પ્રશ્નઃ—આત્મા શા કારણે કલ્પિતજ્ઞાનને સમ્યગ્જ્ઞાન માની રહ્યો છે?

ઉત્તરઃ—અશુદ્ધ ઉપયોગી હોવાથી જ આત્મા કલ્પિત જ્ઞાન (અજ્ઞાન) ને સમ્યગ્જ્ઞાન માની રહ્યો છે.

૩૬૮ પ્રશ્નઃ—સમ્યગ્જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય યથાર્થ થતો નથી?

ઉત્તરઃ—સમ્યગ્જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય કોઈ અંશે પણ યથાર્થ થતો નથી.

૩૬૯ પ્રશ્નઃ—અશુદ્ધ ઉપયોગ થવાનું કાંઈ નિમિત્ત હોવું જોઇએ? અને હોવું જોઇએ તો તે શું?

ઉત્તરઃ—અશુદ્ધ ઉપયોગ થવાનું કંઈ પણ નિમિત્ત હોવું જોઇએ. તે નિમિત્ત અનુપૂર્વિએ ચાલ્યાં આવતાં આત્માએ ગ્રહેલાં કર્મપુદ્ગલ છે. તે કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સૂક્ષ્મતાથી સમજવા જેવું છે, કારણ આત્માને આવી દશા કાંઇ પણ નિમિત્તથી જ હોવી જોઇએ; અને તે નિમિત્ત જ્યાંસુધી જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે ન સમજાય ત્યાંસુધી જે વાટે જવું છે તે વાટની નિકટતા ન થાય.

૩૭૦ પ્રશ્નઃ—જેનું પરિણામ વિપર્યય હોય તેનો પ્રારંભ કેમ થાય?

ઉત્તરઃ—જેનું પરિણામ વિપર્યય હોય તેનો પ્રારંભ અશુદ્ધ ઉપયોગ વિના ન થાય.

૩૭૧ પ્રશ્નઃ—અશુદ્ધ ઉપયોગ કેમ થાય?

ઉત્તરઃ—અશુદ્ધ ઉપયોગ કંઇ પણ ભૂતકાળના સંગ્રહ વિના ન થાય.

૩૭૨ પ્રશ્નઃ—સદૃષ્ટાંત પૂર્વકર્મનો ખ્યાલ આપી પુનર્જન્મની સિદ્ધિ બતાવશો?

ઉત્તરઃ—વર્તમાનકાળમાંથી આપણે એકેકી પળ બાદ કરતા જઇએ, અને તપાસતા જઇએ, તો પ્રત્યેક પળ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે વ્યય જણાશે. (તે ભિન્ન ભિન્ન થવાનું કારણ કંઈ હોય જ) એક માણસે એવો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો કે, યાવત્ જીવનકાળ સ્ત્રીનું ચિંતવન મારે ન કરવું છતાં પાંચ પળ ન જાય અને ચિંતવન થયું તો પછી તેનું કારણ જોઇએ. મને જે શાસ્ત્રમાંથી અલ્પ બોધ થયો છે તેથી એમ કહી શકું છું કે, તે પૂર્વકર્મનો કોઇ પણ અંશે ઉદય જોઇએ. કેવા કર્મનો? તો કહી શકીશ કે, મોહનીય કર્મનો; કઇ તેની પ્રકૃતિનો? તો કહીશ કે, પુરુષવેદનો (પુરુષવેદની

પંદર પ્રકૃતિ છે.) પુરુષવેદનો ઉદય ૬૬ સાંકળે રોકાયો છતાં થયો તેનું કારણ હવે કહી શકાશે કે, ૬૭ ભૂતકાળનું હોવું જોઈએ; અને અનુપૂર્વિએ તેનું સ્વરૂપ વિચારતાં પુનર્જન્મ સિદ્ધ થશે.

૩૭૩ પ્રશ્નઃ—મનનો બોધવચન યથાર્થ કહી શકે ?

ઉત્તરઃ—મનનો બોધ વચન યથાર્થ ન કહી શકે.

૩૭૪ પ્રશ્નઃ—આત્માને જે બોધ થયો તે મન યથાર્થ જાણી શકે ?

ઉત્તરઃ—આત્માને જે બોધ થયો તે મન યથાર્થ ન જાણી શકે.

૩૭૫ પ્રશ્નઃ—વચનનો કથનબોધ લખી શકાય ?

ઉત્તરઃ—વચનનો કથન બોધ કલમ પણ ન લખી શકે.

૩૭૬ પ્રશ્નઃ—સર્વ કરતાં કયું જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે ?

ઉત્તર—સર્વ કરતાં આત્મજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે.

૩૭૭ પ્રશ્નઃ—ધર્મવિષય, ગતિ આગતિ છે ?

ઉત્તર—ધર્મવિષય, ગતિ, આગતિ નિશ્ચય છે.

૩૭૮ પ્રશ્નઃ—આત્મજ્ઞાન કેમ પમાય છે ?

ઉત્તરઃ—જેમ ઉપયોગની શુદ્ધતા તેમ આત્મજ્ઞાન પમાય છે.

૩૭૯ પ્રશ્નઃ—એ માટે કેવી દૃષ્ટિની અગત્ય છે ?

ઉત્તર—એ માટે નિર્વિકાર દૃષ્ટિની અગત્ય છે.

૩૮૦ પ્રશ્નઃ—પુનર્જન્મ કોઈએ સિદ્ધ કરેલ છે ? અને કરેલ છે તો શાથી.

ઉત્તરઃ—'પુનર્જન્મ છે'. તે યોગથી અને સહજરૂપે અનેક સત્પુરુષોને સિદ્ધ થયેલ છે.

૩૮૧ પ્રશ્નઃ—આ કાળમાં પુનર્જન્મની નિઃશંકતા થતી નથી તેનાં શું કારણો છે ?

ઉત્તરઃ—આ કાળમાં એ વિષે અનેક પુરુષોને નિઃશંકતા નથી થતી તેનાં કારણો માત્ર સાત્વિકતાની ન્યૂનતા, ત્રિવિધતાપની મૂર્છના, 'શ્રી ગોકુળચરિત્ર'માં દર્શાવેલી નિર્જનાવસ્થા તેની ખામી, સત્સંગ વિનાનો વાસ, સ્વમાન અને અયથાર્થ દૃષ્ટિ એ છે.

૩૮૨ પ્રશ્નઃ—સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર કેવાં છે ?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષનાં ચરિત્ર એ દર્પણરૂપ છે.

૩૮૩ પ્રશ્નઃ—બુદ્ધ અને જૈનના બોધમાં કેવો તફાવત છે ?

ઉત્તરઃ—બુધ અને જૈનના બોધમાં મહાન્ તફાવત છે.

૩૮૪ પ્રશ્નઃ—જગતીજીના નીચેના પાઠ સંબંધી આપ શું ખુલાસો આપો છો ?

સુહં જોગં પડુચ્ચ અણારંભી, અસુહજોગં,
પડુચ્ચ આયારંભી, પરારંભી, તદુભયારંભી.

ઉત્તરઃ—શુભ યોગની અપેક્ષાએ અનારંભી; અશુભ યોગની અપેક્ષાએ આત્મારંભી, પરારંભી, તદુભયારંભી (આત્મારંભી અને પરારંભી) અહીં શુભનો અર્થ, પારિણામિક શુભથી લેવો જોઇએ, એમ મારી દૃષ્ટિ છે. પારિણામિક એટલે જે પરિણામે શુભ વા જેવું હતું તેવું રહેવું છે તે. અહીં યોગનો અર્થ, મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર છે. શાસ્ત્રકારનો એ વ્યાખ્યાન આપવાનો મુખ્ય હેતુ યથાર્થ દર્શાવવાનો અને શુભ યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો છે. પાઠમાં બોધ ઘણો સુંદર છે. યથાર્થ ઉપદેશ જેમણે કર્યો છે એવા વીતરાગના ઉદ્દેશમાં પરાયણ રહો એ, મારી વિનય પૂર્વક તમને અને બીજાઓને ભલામણ છે.

૩૮૫ પ્રશ્ન—અનંતાનુબંધીય ક્રોધાદિ સાત પ્રકૃતિ જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી સમ્યગ્દૃષ્ટિ થવું સંભવિત નથી?

ઉત્તરઃ—અનંતાનુબંધી ક્રોધ, અનંતાનુબંધી માન, અનંતાનુબંધી માયા અને અનંતાનુબંધી લોભ, એ ચાર તથા મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, એ ત્રણ. એમ સાત પ્રકૃતિ જ્યાંસુધી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થતી નથી ત્યાંસુધી, સમ્યગ્દૃષ્ટિ થવું સંભવતું નથી, એ સાત પ્રકૃતિ જેમ જેમ મંદતાને પામે, તેમ તેમ સમ્યક્ત્વનો ઉદય થાય છે.

૩૮૬ પ્રશ્ન—અનંતાનુબંધીય આદિ પ્રકૃતિઓની ગ્રંથી છેદવી દુર્લભ છે? એ ગ્રંથી છેદાય તો આત્મત્વ પમાય?

ઉત્તર.—એ પ્રકૃતિઓની ગ્રંથી છેદવી પરમ દુર્લભ છે. જેની તે ગ્રંથી છેદાય તેને, આત્મા હસ્તગત થવો સુલભ છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ જ ગ્રંથીને છેદવાનો ફરી ફરીને બોધ કર્યો છે. જે આત્મા અપ્રમાદપણે તે છેદવા ભણી દૃષ્ટિ આપશે, તે આત્મત્વને પામશે, એ નિઃસંદેહ છે.

૩૮૭ પ્રશ્ન—આ કાળને મળીઅેલ અટક્યું છે?

ઉત્તરઃ—સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના અને જીવની સત્પાત્રતા વિના એમ બન્યું અટક્યું છે. તેની પ્રાપ્તિ કરીને સંસારથી અત્યંત ઉદાસીન અત્યાન્ત મીતઝ કરો, એ જ કૃતકૃત્યતા છે.

૩૮૮ પ્રશ્ન—ધર્મવસ્તુ કેમ રહી છે? અને કેમ મળે?

ઉત્તરઃ—"ધર્મ" એ વસ્તુ બહુ ગુપ્ત રહી છે. બાહ્યસંશોધનથી મળવાની નથી; અપૂર્વ અંતરસંશોધનથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. તે અંતરસંશોધન, કોઈક મહાભાગ્ય સદ્ગુરુઅનુગ્રહે પામે છે.

૩૪૯ પ્રશ્નઃ—સત્પુરુષો શાનું પ્રયત્ન કરે છે?

ઉત્તરઃ—એક ભવના થોડા સુખ માટે અનંત ભવનું અનંત દુઃખ નહીં વધારવાનું પ્રયત્ન સત્પુરુષો કરે છે.

૩૫૦ પ્રશ્નઃ—ધર્મપ્રયત્નમાં અન્ય ઉપાધિઓને આધીન ન થવું? દેરાસરાદિ ન જોવાં જોઈએ?

ઉત્તરઃ—સ્યાદ્વાદ આ વાત પણ માન્ય છે કે, મનનાર છે તે કરનાર નથી અને કરનાર છે તે મનનાર નથી; તો પછી ધર્મપ્રયત્નમાં—આત્મહિતમાં—અન્ય ઉપાધિને આધીન થઈ પ્રમાદ શું ધારણ કરશો? આમ છે છતાં દેશ, કાળ, પાત્ર, ભાવ જોવાં જોઈએ. સત્પુરુષોનું યોગબળ જગતનું કલ્યાણ કરો.

૩૫૧ પ્રશ્નઃ—સત્પુરુષ કોણ?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષ એ જ કે નિશદિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે; શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળવામાં નથી, છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે; અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણા છે.

૩૫૨ પ્રશ્નઃ—પ્રતાપી પુરુષ કોણ?

ઉત્તરઃ—નિરાબાધપણે જેની મનોવૃત્તિ વહ્યા કરે છે. સંકલ્પ-વિકલ્પની મંદતા જેને થઈ છે; પંચ વિષયથી વિરક્ત બુદ્ધિના અંકુરો જેને ફુટ્યા છે; ક્લેશનાં કારણ જેણે નિર્મૂળ કર્યાં છે; અનેકાંતદૃષ્ટિયુક્ત એકાંતદૃષ્ટિને જે સેવ્યા કરે છે; જેની માત્ર એક શુદ્ધ વૃત્તિ જ છે; તે પ્રતાપી પુરુષ જયવાન વર્તો. આપણે તેવું થવાનું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ.

૩૫૩ પ્રશ્નઃ—વર્દ્ધમાનાદિ જિનો કેવા મનોબળી હતા?

ઉત્તરઃ—તે જિનવર્દ્ધમાનાદિ સત્પુરુષો કેવા મહાન્ મનોબળી હતા! તેઓને મૌન રહેવું—અમૌન રહેવું બન્ને સુલભ હતું; તેને સર્વ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ દિવસ સરખા હતા; તેને લાભ-હાનિ સરખી હતી; તેનો ક્રમ માત્ર આત્મસમતાર્થે હતો, કેવું આશ્ચર્યકારક કે, એક કલ્પનાનો જય એક કલ્પે થવો દુર્લભ, તેવી તેમણે અનંત કલ્પનાઓ ક્ષણવારમાં શમાવી દીધી.

૩૫૪ પ્રશ્નઃ—પરમાનંદ કેમ રહે છે?

ઉત્તરઃ—મહારંભ, મહા પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કે એવું તેવું અન્યથું કંઈ જ નહીં, એમ વિસ્મરણધ્યાન કરવાથી પરમાનંદ રહે છે.

૩૫૫ પ્રશ્નઃ—જગતમાં ભિન્ન ભિન્ન મત અને દર્શન જોવામાં આવે છે તે શું છે?

ઉત્તરઃ—જગતમાં ભિન્ન ભિન્ન મત અને દર્શન જોવામાં આવે છે તે દૃષ્ટિભેદ છે.

૩૫૬ પ્રશ્નઃ—કેવા વિચારોથી અવ્યાબાધ સુખની સિદ્ધિ છે?

ઉત્તરઃ—તત્ત્વજ્ઞાનની ઊંડી ગુફાનું દર્શન કરવા જઈએ તો, ત્યાં નેપથ્યમાંથી એવો ધ્વનિ જ નીકળશે કે, તમે કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? કેમ આવ્યા છો? તમારી સમીપ આ સઘળું શું છે? તમારી તમને પ્રતીતિ છે? તમે વિનાશી, અવિનાશી વા કોઈ ત્રિરાશી છો? એવાં અનેક પ્રશ્નો હૃદયમાં તે ધ્વનિથી પ્રવેશ કરશે; અને એ પ્રશ્નોથી જ્યાં આત્મા ઘેરાયો ત્યાં પછી બીજા વિચારોને બહુ જ થોડો અવકાશ રહેશે; યદિ એ વિચારોથી જ છેવટે સિદ્ધિ છે; એ જ વિચારોના વિવેકથી જે અવ્યાબાધ સુખની ઇચ્છા છે, તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ જ વિચારોના મનનથી અનંત કાળનું મૂંઝન ટળવાનું છે. તથાપિ તે સર્વને માટે નથી.

૩૫૭ પ્રશ્નઃ—તત્ત્વજ્ઞાનગુફાને પામનારા પાત્રો છે?

ઉત્તરઃ—વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જોતાં તેને છેવટ સુધી પામનારા પાત્રોની ન્યૂનતા બહુ છે; કાળ ફરી ગયો છે.

૩૫૮. પ્રશ્નઃ—તત્ત્વજ્ઞાનગુફા પામવા માટે અભ્યાસની જરૂર છે? અને તેને માટે ક્રમ બાંધ્યો છે?

ઉત્તરઃ—એ વસ્તુનો અધિકાર અથવા અયોગ્યતાથી અનંત ફેરા જતાં જોઈ લીધા છે; અને બાહ્યહીન અપાર બન્ને લોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે; એટલા માટે અમુક સંતોને અપવાદરૂપ માની બાકીનાઓને તે ક્રમમાં આવવા, તે ગુફાનું દર્શન કરવા, ઘણા વખત સુધી અભ્યાસની જરૂર છે; કદાપિ તે ગુફાદર્શનની તેની ઇચ્છા ન હોય, તોપણ પોતાનાં આ ભવનાં સુખને અર્થે પણ જન્મ્યા તથા મુઆની વચ્ચેનો ભાગ કોઈ રીતે ગાળવા માટે પણ એ અભ્યાસની ખચિત જરૂર છે; એ કથન અનુભવગમ્ય છે; ઘણાને તે અનુભવમાં આવ્યું છે; ઘણા આર્ય પુરુષો તે માટે વિચાર કરી ગયા છે; તેઓએ તે પર અધિક અધિક મનન કર્યું છે. આત્માને શોધી, તેના અપાર માર્ગમાંથી વધેલી ઉચિત ઘણા અભ્યાસથી થવાને માટે, અનેક ક્રમ બાંધ્યા છે.

૩૫૯ પ્રશ્નઃ—આહાર, વિહાર, નિહારનો નિયમિત એટલે શું?

ઉત્તરઃ—"આહાર વિહાર અને નિહારનો નિયમિત" એ

યાસનો સર્વોપરિ ભાગ છે—જેમાં યોગદશા આવે છે તેમાં, દ્રવ્ય, આહાર, વિહાર અને નિહાર (શરીરના મળની ત્યાગક્રિયા), એ નિયમિત (જેવી જોઈએ તેવી—આત્માને નિર્બાધક) સિવાયી—એ, પ્રવૃત્તિ કરનારો.

૪૦૦ પ્રશ્ન:—સંસારમાં શું અભ્યાસવાયોગ્ય છે?

ઉત્તર:—નિરંતર નિર્બંધપણાથી રહિત એવા આ અનિત્ય સંસારમાં વીતરાગતા એ જ અભ્યાસવા યોગ્ય છે.

૪૦૧ પ્રશ્ન:—કોની વાણીની ભક્તિ કરવી?

ઉત્તર.—જેનું અપાર માહાત્મ્ય છે એવી તીર્થંકરદેવની વાણીની ભક્તિ કરો.

૪૦૨ પ્રશ્ન:—આપની કંઈ *મહત્વાકાંક્ષા છે?

ઉત્તર:—કેટલાંક વર્ષ થયાં એક મહાન ઇચ્છા અંતઃકરણમાં પ્રવર્તી રહી છે જે કોઈ સ્થળે કહી નથી; કહી શકાય નથી; કહી શકાતી નથી; નહીં કહેવાનું અવશ્ય છે. મહાન્ પરિશ્રમથી ઘણું કરીને તે પાર પડી શકાય એવી છે; તથાપિ તે માટે જેવો જોઈએ તેવો પરિશ્રમ થતો નથી; એ એક આશ્ચર્ય અને પ્રમત્તતા છે. એ ઇચ્છા સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થઈ હતી. જ્યાંસુધી તે યથાયોગ્ય રીતે પાર નહીં કરાય ત્યાંસુધી, આત્મા સમાધિસ્થ થવા ઇચ્છતો નથી. અથવા થશે નહીં, કોઈ વેળા અવસર હશે તો, તે ઇચ્છાની ભાષા જણાવી દેવાનું પ્રયત્ન કરીશ.

૪૦૩ પ્રશ્ન:—કયા મુખ્ય પ્રવચનનું સંશોધન કરવું?

ઉત્તર:—આત્મા છે, તે બંધાયો છે, તે કર્મનો કર્તા છે, તે કર્મનો ભોક્તા છે, મોક્ષનો ઉપાય છે, આત્મા સાધી શકે છે.—આ, જે છ મહા પ્રવચનો છે, તેનું નિરંતર સંશોધન કરજો.

૪૦૪ પ્રશ્ન:—જન કોણ પામતું નથી?

ઉત્તર:—બીજાની વિટંબનાનો અનુગ્રહ નહીં કરતાં પોતાની અનુગ્રહતા ઇચ્છનાર જન પામતો નથી એમ પ્રાયે થાય છે; માટે ઇચ્છું છું કે, તમે સ્વાત્માના અનુગ્રહમાં દૃષ્ટિ આપી છે તેની વૃદ્ધિ કરતા રહેશો, અને તેથી પરની અનુગ્રહતા પણ કરી શકશો.

૪૦૫ પ્રશ્ન:—ગૃહસ્થાશ્રમમાં આત્મસાધનપૂર્વક કેમ રહેવું?

ઉત્તર:—બાહ્યભાવે જગતમાં વર્તો અને અંતરંગમાં એકાંત શીતળીભૂત—નિર્લેપ—રહો; એજ માન્યતા અને બોધના છે.

---

* આ મહત્વાકાંક્ષા જૈનમાર્ગના પુનરુદ્ધાર સંબંધી સંભવે છે.

૪૦૬ પ્રશ્નઃ—યથાર્થ ત્યાગની ઉત્પત્તિ થવી કેમ સંભવે ?

ઉત્તરઃ—જે જે દિશા ભણી જવું પ્રચ્છે છે, તે તે દિશા જેને અપ્રતિબદ્ધ અર્થાત્ ખુલ્લી છે, આવી દશાનો અભ્યાસ જ્યાં સુધી નહીં થાય, ત્યાં સુધી યથાર્થ ત્યાગની ઉત્પત્તિ થવી કેમ સંભવે ? પૌદ્ગલિક રચનાએ આત્માને સ્થંભિત કરવો ઉચિત નથી.

૪૦૭ પ્રશ્નઃ—એ પર્યુષણો લાભદાયક છે ?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્‌દૃષ્ટિથી મતાંતર દૂર મૂકી જોતાં એજ મતાંતર બેવડા લાભનું કારણ છે, કારણ બેવડો ધર્મ સંપાદન કરી શકાશે; તથાપિ કલ્યાણ અર્થે એ દૃષ્ટિ ઉપયોગી છે. સમુદાયના કલ્યાણ અર્થે જોતાં એ પર્યુષણ દુઃખદાયક છે. પ્રત્યેક મતાંતર સમુદાયમાં વધવાં ન જોઇએ, ઘટવાં જોઇએ.

૪૦૮ પ્રશ્નઃ—ભગવતીસૂત્રના ટબાકારે પ્રત્યાખ્યાન સંબંધમાં ભરેલો અર્થ કેવો છે ? અને પ્રત્યાખ્યાનાદિ ક્રિયાથી શું ફળ મળે છે ?

ઉત્તરઃ—ભગવતીસૂત્રના પાઠ સંબંધમાં બન્નેના અર્થ મને તો ઠીક જ લાગે છે. બાળજીવોની અપેક્ષાએ ટબાના લેખકે ભરેલો અર્થ હિતકારક છે. મુમુક્ષુને માટે તમે કલ્પેલો અર્થ હિતકારક છે; સતોને માટે બન્ને હિતકારક છે. જ્ઞાનમાં મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે એટલા માટે એ સ્થળે પ્રત્યાખ્યાનને દુઃપ્રત્યાખ્યાન કહેવાની અપેક્ષા છે. યથાયોગ્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જો ન થઇ હોય તો, જે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા હોય તે, દેવાદિક ગતિ આપી સંસારમાંજ અંગભૂત થાય છે; એ માટે તેને દુઃપ્રત્યાખ્યાન કહ્યાં; પણ એ સ્થળે પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન વિના ન જ કરવાં એમ કહેવાનો હેતુ તીર્થંકરદેવનો છે જ નહીં. પ્રત્યાખ્યાનાદિક ક્રિયાથી જ મનુષ્યત્વ મળે છે. ઉચ્ચ ગોત્ર અને આર્યદેશમાં જન્મ મળે છે તો, પછી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; માટે એવી ક્રિયા પણ જ્ઞાનને સાધનભૂત સમજવી જોઇએ છીએ.

૪૦૯ પ્રશ્નઃ—ક્ષણવારનો પણ સત્પુરૂષનો સમાગમ તે સંસારરૂપ સમુદ્ર તરવાને નૌકારૂપ થાય છે. એ વાક્ય કોનું છે ? અને તેને માટે આપનો શું અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તરઃ—એ વાક્ય મહાત્મા શંકરાચાર્યજીનું છે અને તે યથાર્થ જ લાગે છે.

૪૧૦ પ્રશ્નઃ—આપ આપનું કર્તવ્ય શું માનો છો ?

ઉત્તરઃ—અંતઃકરણમાં નિરંતર એમ જ આવ્યા કરે છે કે, પરમાર્થરૂપ થવું, અને અનેકને પરમાર્થ સાધ્ય કરવામાં સહાયક થવું; એ જ કર્તવ્ય છે.

૨૧૧ પ્રશ્નઃ—ઈશ્વર પર વિશ્વાસ રાખવો એ સુખદાયક માર્ગ છે?

ઉત્તરઃ—ઈશ્વર પર વિશ્વાસ રાખવો એ એક સુખદાયક માર્ગ છે. જેનો દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે, તે દુઃખી હોતો નથી, અથવા દુઃખી હોય તો દુઃખ વેદતો નથી; દુઃખ ઉલટું સુખરૂપ થઈ પડે છે.

૨૧૨ પ્રશ્નઃ—શુભાશુભ ઉદય આવ્યે કેવી ઇચ્છા રાખવી?

ઉત્તરઃ—આત્મેચ્છા એવી જ વર્તે છે કે, સંસારમાં પ્રારબ્ધાનુસાર ગમે તેવા શુભાશુભ ઉદય આવો, પરંતુ તેમાં પ્રીતિ અપ્રીતિ કરવાનો આપણે સંકલ્પ પણ ન કરવો.

૨૧૩ પ્રશ્નઃ—સુખ દુઃખનું કારણ કોણ છે?

ઉત્તરઃ—દુઃખનાં કારણ માત્ર વિષમાત્મા છે, અને તે જો સમ છે, તો સર્વ સુખ જ છે.

૨૧૪ પ્રશ્નઃ—જ્યોતિષાદિક તરફ આપનું ચિત્ત છે?

ઉત્તરઃ—જ્યોતિષાદિક તરફ હાલ ચિત્ત નથી.

૨૧૫ પ્રશ્નઃ—ભવિષ્યજ્ઞાન અથવા સિદ્ધિઓની આપને ઇચ્છા છે?

ઉત્તરઃ—અમે તેવાં ભવિષ્યજ્ઞાન અથવા સિદ્ધિઓની ઇચ્છા નથી. તેમ તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં ઉદાસીનતા રહે છે,—તેમાં પણ હાલ તો અધિક જ રહે છે; માટે એ જ્ઞાન સંબંધી ચિત્તથી અવસર આવે વિચારી, માગેલા પ્રશ્નો સંબંધી લખીશ; અથવા સમાગમે જણાવીશ.

૨૧૬ પ્રશ્નઃ—જે મનુષ્યો જ્યોતિષ, ભવિષ્યજ્ઞાન, સિદ્ધિ આદિ પ્રશ્નોના ઉત્તર પામવા ઇચ્છે છે તેઓને માટે આપ શું અભિપ્રાય ધરાવો છો?

ઉત્તરઃ—જે પ્રાણીઓ એવા પ્રશ્નના ઉત્તર પામવાથી આનંદ માને છે તેઓ મોહાધીન છે.

૨૧૭ પ્રશ્નઃ—આવાં મનુષ્યો પરમાર્થનાં પાત્ર થાય કે નહીં તે સંબંધી આપ શું માનતા છો?

ઉત્તરઃ—તેઓ પરમાર્થનાં પાત્ર થવાં દુર્લભ છે, એમ માનવા છે.

૨૧૮ પ્રશ્નઃ—આપ તેવા મનુષ્યોના પ્રસંગ માટે શું કહો છો?

ઉત્તરઃ—તેવા પ્રસંગમાં આવવું પણ ગમતું નથી.

૨૧૯ પ્રશ્નઃ—પરમાર્થ હેતુએ આપ જ્યોતિષાદિની પ્રવૃત્તિ ન કરો?

ઉત્તરઃ—પરમાર્થહેતુએ પ્રવૃત્તિ કરી શકીએ તો પ્રસંગે કંઈ કરીએ; ઇચ્છા તો થતી નથી.

૨૨૦ પ્રશ્નઃ—સમ્યક્દર્શન કેટલાં પ્રકારે છે? અને તે ક્યાં ક્યાં?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્દર્શનનાં પાંચ પ્રકારે. ઉપશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા, અનુકંપા.

૪૨૧ પ્રશ્ન:—'શમ' એટલે શું?

ઉત્તર:—ક્રોધાદિક કષાયોનું સમાઈ જવું, ઉદય આવેલા કષાયોમાં મંદતા થવી, વાળી લેવાય તેવી આત્મદશા થવી, અથવા અનાદિ કાળની વૃત્તિઓ સમાઈ જવી તે 'શમ.'

૪૨૨ પ્રશ્ન:—સંવેગ એટલે શું?

ઉત્તર:—મુક્ત થવા સિવાય બીજી કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા નહીં,—અભિલાષા નહીં તે 'સમ્વેગ.'

૪૨૩ પ્રશ્ન:—નિર્વેદ એટલે શું?

ઉત્તર:—જ્યારથી એમ સમજાયું કે, ભ્રાંતિમાં જ પરિભ્રમણ કર્યું ત્યારથી હવે ઘણી થઈ, અને, જીવ! હવે થોભ, એ 'નિર્વેદ.'

૪૨૪ પ્રશ્ન:—આસ્થા એટલે શું?

ઉત્તર:—મહાત્મ્ય જેનું પરમ છે એવા નિસ્પૃહી પુરુષોનાં વચનમાં જ તલ્લીનતા તે 'શ્રદ્ધા'-'આસ્થા'.

૪૨૫ પ્રશ્ન:—અનુકંપા એટલે શું?

ઉત્તર:—એ સઘળાં વડે જીવમાં સ્વાત્મતુલ્ય બુદ્ધિ તે 'અનુકંપા'.

૪૨૬ પ્રશ્ન:—આ લક્ષણો કેવાં છે?

ઉત્તર:—આ લક્ષણો અવસ્ય મનન કરવાયોગ્ય છે, સ્મરવાયોગ્ય છે, ઇચ્છવાયોગ્ય છે, અનુભવવાયોગ્ય છે.

૪૨૭ પ્રશ્ન:—શાના વિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે?

ઉત્તર:—સમ પડ્યા વિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે.

૪૨૮ પ્રશ્ન:—શાના વિના ધ્યાન તરંગ રૂપ થઈ પડે છે?

ઉત્તર:—સત્સંગ વિના ધ્યાન તે તરંગરૂપ થઈ પડે છે.

૪૨૯ પ્રશ્ન:—શાના વિના અંતની વાતનો અંત પમાતો નથી?

ઉત્તર:—સંત વિના અંતની વાતમાં અંત પમાતો નથી.

૪૩૦ પ્રશ્ન:—શાનાથી લોકાગ્રે જવાતું નથી?

ઉત્તર:—લોકસંજ્ઞાથી લોકાગ્રે જવાતું નથી.

૪૩૧ પ્રશ્ન:—શાના વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ્ય પામવો દુર્લભ છે?

ઉત્તર:—લોકત્યાગ વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ્ય પામવો દુર્લભ છે.

૪૩૨ પ્રશ્ન:—ક્યાં સુધી શાંતિ થવી દુર્લભ છે?

ઉત્તર:—જ્યાંસુધી આત્મા આત્મભાવથી અન્યથા એટલે દેહભાવે વર્તશે, 'હું કરું છું' એવી બુદ્ધિ કરશે, 'હું રીદ્ધિ ઇત્યાદિકે અધિક છું' એમ માનશે, શાસ્ત્રને જાળરૂપે સમજશે, મર્મને માટે મિથ્યા મોહ કરશે, ત્યાંસુધી તેની શાંતિ થવું થવી દુર્લભ છે.

૪૩૩ પ્રશ્નઃ—આઠ રુચકપ્રદેશ સંબંધીનો પ્રસંગ સમજાવશો?

ઉત્તરઃ—'ઉત્તરાધ્યયન સિદ્ધાંત'માં સર્વ પ્રદેશે કર્મવર્ગણા જણાવી એનો હેતુ એવો સમજાયો છે કે, એ કહેવું ઉપદેશાર્થે છે. સર્વ પ્રદેશે કહેવાથી શાસ્ત્રકર્તા આઠ રુચકપ્રદેશ કર્મ રહિત નથી, એવો નિષેધ કરે છે, એમ સમજવું નથી. અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મામાં જ્યારે માત્ર આઠ જ પ્રદેશ કર્મ રહિત છે, ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશ પાસે તે કઈ સ્થિતિમાં છે? અસંખ્યાત આત્મા તેનું એટલું બધું બહુલ છે કે, શાસ્ત્રકારે ઉપદેશની અપેક્ષા માટે એ વાત અંતઃકરણમાં રાખી બહારથી આ પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો;—અને એવી શૈલી નિરંતર શાસ્ત્રકારની છે. આંતર્મુહૂર્ત એટલે બે ઘડીની અંદરનો સમય તે વખત, એમ સાધારણ રીતે અર્થ થાય છે; પરંતુ શાસ્ત્રકારની શૈલી પ્રમાણે એનો અર્થ એવો કરવો ઘટે છે કે, આઠ સમયથી ઉપરાંત અને બે ઘડીની અંદરના વખતને આંતર્મુહૂર્ત કહેવાય છે. પણ રૂઢિમાં તો જેમ આગળ જણાવ્યું તેમ જ સમજાય છે; તથાપિ શાસ્ત્રકારની શૈલી જ માન્ય છે. જેમ અહીં આઠ સમયની વાત બહુ લક્ષ્યમાં હોવાથી ત્યારે ત્યારે શાસ્ત્રમાં જણાવી નથી, તેમ આઠ રુચકપ્રદેશની વાત પણ હોય, એમ મારું સમજવું છે; અને તેને 'ભગવતી,' 'પ્રજ્ઞાપના' 'ઠાણાંગ' પ્રમુખ સિદ્ધાંતો પુષ્ટિ આપે છે. વળી મારી સમજણ તો [illegible] છે કે, શાસ્ત્રકારે બધાં શાસ્ત્રોમાં ન હોય એવી ઘણી [illegible] વાત કરી હોય તો [illegible] [illegible] માં કહેલી વાત સર્વ શાસ્ત્રની રચના કરતાં [illegible] કહું, એમ સમજવું. વળી બધાં શાસ્ત્ર [illegible] શાસ્ત્રમાં જણાવી હોય તો, એ વખતે [illegible] કારણ એ [illegible] [illegible] આઠ રુચકપ્રદેશ નિર્બંધન છે, એ [illegible] સમજાય છે. [illegible]

૪૩૪ પ્રશ્ન—[illegible]

[illegible]

છુંઃ એ જઘન્યજ્ઞાન બીજું અને એ પ્રસંગ પણ બીજો છે. જઘ
જ્ઞાન એટલે સામાન્યપણે, પણ મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન; અતિશય સંક્ષેપ
છતાં મોક્ષના બીજરૂપ છે એટલા માટે એમ કહ્યું. 'એકદેશે ઉણ
એવું ચૌદપૂર્વધારીનું જ્ઞાન તે એક મૂળ વસ્તુના જ્ઞાન સિવાય બી
બધું જાણનાર થયું; પણ દેહદેવળમાં રહેલો શાશ્વત પદાર્થ જાણ
ન થયું, અને એ ન થયું તો પછી લક્ષ વગરનું ફેંકેલું તીર લક્
થવાનું કારણ નથી તેમ આ પણ થયું. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા ચૌ
પૂર્વનું જ્ઞાન જિને બોધ્યું છે, તે વસ્તુ ન મળી તો, પછી ચૌદપૂ
જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપજ થયું. અહીં 'દેશે ઉણું' ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન સમજ
'દેશે ઉણું' કહેવાથી આપણી સાધારણ મતિથી એમ સમજાય
ભણી ભણી ચૌદ પૂર્વને છેડે આવી પહોંચતાં એકાદ અધ્યયન
તેવું રહી ગયું; અને તેથી રખડયા; પરંતુ એમ તો નહીં. એટ
બધા જ્ઞાનનો અભ્યાસી એક અલ્પ ભાગ માટે અભ્યાસમાં પરાજ
પામે, એ માનવા જેવું નથી; અર્થાત્ કંઈ ભાષા અઘરી અથ
અર્થ અઘરો નથી કે સ્મરણમાં રાખવું તેમને દુર્લભ પડે; માત્ર મ
વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળ્યું એટલી જ 'ઉણાઇ.' તેનું ચૌદપૂર્વનું બાકી
જ્ઞાન નિષ્ફળ કર્યું. એક નયથી એવી વિચારણા પણ થઇ શકે છે
શાસ્ત્રો—લખેલાં—નાં પાનાં ઉપાડવાં અને ભણવાં એમાં કાંઇ અં
નથી—જો તત્ત્વ ન મળ્યું તો; કારણ કે બેયે બોજો જ ઉપાડયે
પાનાં ઉપાડવાં તેણે કાયાએ બોજો ઉપાડયો, ભણી ગયા હતા તે
મને બોજો ઉપાડયો: પરંતુ વાસ્તવિક લક્ષાર્થ વિના તેનું નિરૂપયોગ
પણું થાય એમ સમજણ છે. જેને ઘેર આખો લવણસમુદ્ર છે ત
તૃષાતુરની તૃષા મટાડવા સમર્થ નથી; પણ જેને ઘેર એક મીઠ
પાણીની વીરડી છે તે, પોતાની અને કેટલાક બીજાની તૃષા મટાડવ
સમર્થ છે; અને જ્ઞાનદૃષ્ટિએ જોતાં મહત્વ તેનું જ છે; તોપણ બીજ
નય પર હવે દૃષ્ટિ કરવી પડે છે; અને તે એ કે કોઇ રીતે શ
શાસ્ત્રાભ્યાસ હશે તો, કંઇ પાત્ર થવાથી જિજ્ઞાસા થશે, અને કાં
કરીને પાત્રના પણ મળશે, અને પાત્રતા બીજાને પણ આપશે; એટ
શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ અહીં કરવાનો હેતુ નથી; પણ મૂળ વસ્તુથ
દૂર જવાય એવા શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ કરીએ તો એકાંતવાદ
નહીં કહેવાઇએ.

૪૩૫ પ્રશ્નઃ—કેવો અભ્યાસ રાખ્યા કરવો?

ઉત્તરઃ—નીચેનો અભ્યાસ તો રાખ્યા કરો—૧. ગમે તે પ્રકા

પણ ઉદય આવેલા અને ઉદય આવવાના કષાયોને સમાવો. ૨. સર્વ પ્રકારની અભિલાષા નિવૃત્ત કરતા રહો. ૩. આટલા કાળ સુધી જે કર્યું તે બધાથી નિવૃત્ત થાઓ;— એ કરતાં હવે અટકો. ૪. તમે પરિપૂર્ણ સુખી છો એમ માનો અને બાકીના પ્રાણીઓ ઉપર અનુકંપા રાખ્યા કરો. ૫. કોઇ એક સત્ પુરુષ શોધો અને તેનાં ગમે તેવાં વચનમાં શ્રદ્ધા રાખો. એ પાંચે અવશ્ય મોક્ષનાને આપે છે. પાંચમામાં વળી ચારે સમાવેશ પામે છે, એમ અવશ્ય માનો. અધિક શું કહું? ગમે તે કાળે પણ એ પાંચમું પ્રાપ્ત થયા વિના આ પર્યટનનો કિનારો આવવાનો નથી. બાકીના ચાર એ પાંચમું મેળવવાના સહાયક છે. પંચમાના અભ્યાસ સિવાયનો,—તેની પ્રાપ્તિ સિવાયનો, બીજો કોઇ નિર્વાણ-માર્ગ મને સૂઝતો નથી, અને બધાય મહાત્માઓને પણ એમ જ સૂઝ્યું હશે—સૂઝ્યું છે.

૪૩૬ પ્રશ્નઃ—કેવા પુરુષો શા વડે અમરતિ ગતિને-નિર્વાણને પામ્યા?

ઉત્તરઃ—આત્મસમસ્તાન્ વદે છે કેઃ—જે ઇચ્છા અને દ્વેષ વગર સર્વ કોઇને સમદૃષ્ટિથી જોનાર એવા પુરુષો, ભગવાનની ભક્તિથી મુક્ત થઇને અમરતી ગતિને પામ્યા, અર્થાત્ નિર્વાણ પામ્યા.' એ વચનમાં કેટલો બધો પરમાર્થ તેમણે સમાવ્યો છે.

૪૩૭ પ્રશ્નઃ—કોણ સદ્ગતિ પામ્યા?

ઉત્તરઃ—ઉચ્ચ નિચનો અંતર નથી, (એમ જે સમજ્યા) તે સદ્ગતિ પામ્યા.

૪૩૮ પ્રશ્નઃ—આત્મા ક્યારે ઇચ્છિત સિદ્ધિ પામશે?

ઉત્તરઃ—અનેક પ્રકારના પરિતાપથી વિચારો પાકશે પાકશીને જ્યારે આત્મા એકત્વ બુદ્ધિ પામી મહાત્માના સમને આરાધશે, વા પોતે કોઇ પૂર્વના સ્મરણને પામશે તો, ઇચ્છિત સિદ્ધિને પામશે; આ નિઃસંશય છે.

૪૩૯ પ્રશ્નઃ—મુક્તિશિલા ક્યાં છે?

ઉત્તરઃ—જૈનમાં એમ કહે છે કે, સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનની ધ્વજાથી બાર યોજન દૂર મુક્તિશિલા છે.

૪૪૦ પ્રશ્નઃ—શ્રી કબીરના મન ઉપર સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનની ધ્વજાની શી અસર છે?

ઉત્તરઃ—કબીર પણ ધ્વજાથી આનંદ આનંદ પામી ગયા છે.

૪૪૧ પ્રશ્નઃ—સંસારમાં રહેવું અને એક મોક્ષ થવા કહેવું. એ બનવું સુલભ છે?

ઉત્તરઃ—સંસારમાં રહેવું એ મોક્ષ થવા કહેવું, એ બનવું અસંભવ છે.

૪૪૨ પ્રશ્નઃ—ઉદાસીનતા એ શું છે?

ઉત્તર.—ઉદાસીનતા એ અધ્યાત્મની જનની છે.

૪૪૩ પ્રશ્નઃ—વાછા કયા અર્થમાં વપરાય છે?

ઉત્તરઃ—"વાછા"—"ઇચ્છા" ના અર્થ તરીકે "કામ" શબ્દ વપરાય છે. તેમ જ પંચેંદ્રિયના વિષયના અર્થ તરીકે પણ વપરાય છે.

૪૪૪ પ્રશ્નઃ—અનન્ય ભક્તિભાવ એટલે શું?

ઉત્તરઃ—"અનન્ય" એટલે જેના જેવો બીજો નહીં,—સર્વોત્કૃષ્ટ. "અનન્ય ભક્તિભાવ" એટલે જેના જેવો બીજો નહીં એવો ભક્તિપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ ભાવ.

૪૪૫ પ્રશ્ન.—સજીવન મૂર્તિનો યોગ જીવને પૂર્વકાળમાં નહીં થયો હોય?

ઉત્તર—જેના વચનથી જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે એવી સજીવન મૂર્તિનો પૂર્વકાળમાં જીવને યોગ ઘણીવાર થઈ ગયો છે, પણ તેનું ઓળખાણ થયું નથી.

૪૪૬ પ્રશ્ન.—સિદ્ધિ રીદ્ધિ આદિ કામનાઓથી સત્-મૂર્તિ પ્રત્યે કેમ થઇ રહે છે?

ઉત્તર—જીવ સજીવન મૂર્તિનું ઓળખાણ કરવા પ્રયત્ન કદાચિત્ કરે પણ ખરો, તથાપિ જીવને ઉર ભરી રાખેલી સિદ્ધિ-યોગાદિ, રીદ્ધિ-ચમત્કાર અને બાહ્ય એવી કામનાઓથી પોતાની દ્રષ્ટિ મલિન હતી દ્રષ્ટિ જો મલિન હોય તો તેવી સત્-મૂર્તિ પ્રત્યે પણ બાહ્ય બુદ્ધિ રહે છે જેથી ઓળખાણ પડતું નથી.

૪૪૭ પ્રશ્ન—સજીવન મૂર્તિનું ઓળખાણ પડે છે ત્યારે શું પ્રાપ્તિ થાય છે?

ઉત્તરઃ—જ્યારે ઓળખાણ પડે છે ત્યારે, જીવને કોઇ અપૂર્વ સ્નેહ આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિયોગે ઘડી એક આયુષ્ય ભોગવવું તે પણ તેને વિડંબના રૂપે છે,—અર્થાત્ તેના વિયોગે તે ઉદાસીન ભાવ તેનામાં જ વૃત્તિ રાખીને જીવે છે. બીજા પદાર્થોના સંયોગ અને સ્નેહ તે બન્ને એને મરણ જેવા લાગ્યા હોય છે. આવી દશા જ્યારે આવે છે ત્યારે, જીવને માર્ગ બહુ નિકટ હોય છે એમ જાણવું. એવી દશા આવવામાં અનાદિની મનની બહુ વિડંબના છે; પણ

એજ કથા અધૂરી એવો જેનો દૃઢ નિશ્ચય છે તેને ઘણું કરીનેથોડા વખતમાં તે કથા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૪૮ પ્રશ્ન—સમ્યક્ત્વ તે શું?

ઉત્તરઃ—સર્વગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ.

૨૪૯ પ્રશ્ન—સત્પુરુષના એકેક વાક્યમાં, એકેક શબ્દમાં, અનંત આગમ રહ્યાં છે, એ વાત કેમ હશે?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષના એકેક વાક્યમાં એકેક શબ્દમાં અનંત આગમ રહ્યાં છે.

૨૫૦ પ્રશ્ન—શું કર્યા વિના છુટકો નથી?

ઉત્તરઃ—માયિક સુખની સર્વ પ્રકારની વાંછા ગમે ત્યારે પણ છોડ્યા વિના છુટકો થવો નથી તો, જ્યારથી એ વાક્ય શ્રવણ કર્યું ત્યારથીજ તે ક્રમનો અભ્યાસ કરવો યોગ્ય જ છે, એમ સમજવું.

૨૫૧ પ્રશ્ન—માયિક વાસનાનો ક્ષય ક્યારે થશે?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ પ્રકારે સદ્‌ગુરુનો શોધ કરવો; શોધ કરીને તેના પ્રત્યે તન, મન, વચન અને આત્માથી અર્પણબુદ્ધિ કરવી; તેની જ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું અને તોજ સર્વ માયિક વાસનાનો અભાવ થશે એમ સમજવું.

૨૫૨ પ્રશ્ન—અનાદિકાળના પરિભ્રમણમાં જીવને શું શું પ્રાપ્ત થયું હશે? શી રીતે છુટવાની વાતનો આત્માથી ઉચ્ચાર થશે?

ઉત્તરઃ—અનાદિકાળના પરિભ્રમણમાં અનંતવાર શાસ્ત્રશ્રવણ, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર જિનદીક્ષા, અનંત વાર આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થયું છે. માત્ર 'સત્' મળ્યા નથી, 'સત્' સુણ્યું નથી, અને 'સત્' શ્રધ્યું નથી, અને એ મળ્યે, એ સુણ્યે, અને એ શ્રધ્યે જ છુટવાની વાતનો આત્માથી ઉચ્ચાર થશે.

૨૫૩ પ્રશ્ન—મોક્ષનો માર્ગ બહાર છે કે આત્મામાં?

ઉત્તરઃ—મોક્ષનો માર્ગ બહાર નથી, પણ આત્મામાં છે.

૨૫૪ પ્રશ્ન—ગુણસ્થાનક શા માટે કહેલ છે?

ઉત્તરઃ—ગુણસ્થાનકે સમજવા માટે કહેલાં છે.

૨૫૫ પ્રશ્ન—કેવળી કેટલી જાતની છે? અને તે કઇ કઇ?

ઉત્તરઃ—તીર્થંકર અને સામાન્ય એ બે જાતની કેવળી છે.

૨૫૬ પ્રશ્ન—પ્રત્યક્ષ દર્શનનો સંબંધ ઉપશમમાં છે કે ક્ષયમાં છે?

ઉત્તરઃ—ઉપશમમાં પ્રત્યક્ષ દર્શનનો સંબંધ નથી; ક્ષયમાં છે.

૪૫૭ પ્રશ્નઃ—અગ્યારમે ગુણસ્થાનકેથી જીવ પાછો શું કારણે વળે છે?

ઉત્તરઃ—પ્રમાદ દર્શનના સંબંધને અભાવે અગિયારમેથી જીવ પાછો વળે છે.

૪૫૮ પ્રશ્નઃ—ઉપશમ શ્રેણી કેટલા પ્રકારે છે? તે પ્રકાર કયા કયા?

ઉત્તરઃ—ઉપશમ શ્રેણિ બે પ્રકારે છેઃ એક આજ્ઞારૂપ; એક માર્ગ જાણ્યા વિના સ્વાભાવિક ઉપશમ થવારૂપ.

૪૫૯ પ્રશ્નઃ—આજ્ઞારૂપ ક્યાં સુધી પ્રતીત થતો નથી?

ઉત્તરઃ—આજ્ઞારૂપ પણ આજ્ઞાઆરાધન સુધી પ્રતીત થતો નથી.

૪૬૦ પ્રશ્નઃ—માર્ગ જાણ્યા વિના સ્વાભાવિક ઉપશમ થવારૂપ ક્યાં સુધી પડતો નથી?

ઉત્તરઃ—ઠેઠ ગયા પછી માર્ગના અજાણપણાને લીધે પડે છે. આ નજરે જોયેલી, આત્માએ અનુભવેલી વાત છે. કોઈ શાસ્ત્રમાંથી નીકળી આવશે; ન નીકળે તો કંઈ બાધ નથી. તીર્થંકરના હૃદયમાં હતી, એમ અમે જાણ્યું છે.

૪૬૧ પ્રશ્નઃ—અગ્યારમા ગુણસ્થાનકથી પડેલો ઓછામાં ઓછા અને વધારેમાં વધારે કેટલા ભવ કરે?

ઉત્તરઃ—અગિયારમેથી પડેલો ઓછામાં ઓછા ત્રણ અને ઘણામાં ઘણા ૧૫ ભવ કરે એમ અનુભવ થાય છે.

૪૬૨ પ્રશ્નઃ—અગિયારમું ગુણસ્થાનક કેવું છે?

ઉત્તરઃ—અગિયારમું એવું છે કે ત્યાં પ્રકૃતિઓ ઉપશમ ભાવમાં હોવાથી મન, વચન, કાયાના યોગ પ્રબળ-શુભ-ભાવમાં વર્તે છે, એથી શાતાનો બંધ થાય છે અને એ શાતા બહુ કરીને પાંચ અનુત્તરવિમાનમાંજ હોય છે.

૪૬૩ પ્રશ્નઃ—અવાચ્ય અદ્ભુત વિચારવાનું સ્થાન શું છે?

ઉત્તરઃ—અનંત કાળથી પોતાને પોતા વિષેની ભ્રાંતિ રહી ગઈ છે; આ એક અવાચ્ય અદ્ભુત વિચારવાનું સ્થાન છે. જ્યાં મતિની ગતિ નથી ત્યાં વચનની ગતિ ક્યાંથી હોય?

૪૬૪ પ્રશ્નઃ—પરમ ધર્મ શું છે?

ઉત્તરઃ—નિરંતર ઉદાસીનતાનો ક્રમ સેવવો, સત્પુરુષની ભક્તિ પ્રત્યે લીન થવું, સત્પુરુષોનાં ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવું, સત્પુરુષોનાં લક્ષણોનું ચિંતન કરવું, સત્પુરુષોની મુખાકૃતિનું હૃદયથી અવલોકન કરવું; તેનાં મન, વચન, કાયાની પ્રત્યેક ચેષ્ટાનાં અદ્ભુત રહસ્યો

ફરી ફરી નિદિધ્યાસન કરવાં; તેઓએ સમ્મત કરેલું સર્વ સમ્મત કરવું. આ જ્ઞાનીઓએ હૃદયમાં રાખેલું-નિર્વાણ અર્થે માન્ય રાખવાયોગ્ય, શ્રદ્ધવાયોગ્ય, ફરી ફરી ચિંતવવાયોગ્ય, ક્ષણે ક્ષણે-સમયે સમયે લીન થવા યોગ્ય પરમ રહસ્ય છે, અને એ જ સર્વ શાસ્ત્રનો, સર્વ સંતના હૃદયનો, ઈશ્વરના ઘરનો મર્મ પામવાનો મહા માર્ગ છે. અને સઘળાંનું કારણ કોઇ વિદ્યમાન સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ અને તે પ્રત્યે અવિચળ શ્રદ્ધા એ છે. અધિક શું લખવું? આજે, ગમે તો તેથી મોડે અથવા વહેલે, એ જ સૂઝ્યે, એ જ પ્રાપ્ત થયે છુટકો છે. સર્વ પ્રદેશે મને તો એ જ સમ્મત (છે.)

૪૬૫ પ્રશ્નઃ—સર્વ દર્શન પારિણામિક ભાવે મુક્તિનો ઉપદેશ કરે છે, છતાં છે, સર્વ દર્શનનું તાત્પર્યજ્ઞાન હૃદયગત કેમ થતું નથી? હૃદયગત થવા માટે શું થવું જોઇએ?

ઉત્તરઃ—સર્વ દર્શન પારિણામિક ભાવે મુક્તિનો ઉપદેશ કરે છે, એ નિઃસંશય છે, પણ યથાર્થ દૃષ્ટિ થયા વિના સર્વ દર્શનનું તાત્પર્યજ્ઞાન હૃદયગત થતું નથી. જે થવા માટે સત્પુરુષોની પ્રશસ્ત ભક્તિ, તેના ચરણકમળ અને ઉપદેશનું અવલંબન, નિર્વિકાર જ્ઞાનયોગ, જે સાધનો તે શુદ્ધ ઉપયોગવડે સમ્મત થવાં જોઇએ.

૪૬૬ પ્રશ્નઃ—સર્વ શાસ્ત્રના બોધનું, ક્રિયાનું, યોગનું, અને ભક્તિનું પ્રયોજન શાની પ્રાપ્તિ અર્થે છે?

ઉત્તરઃ—સર્વ શાસ્ત્રના બોધનું, ક્રિયાનું, જ્ઞાનનું, યોગનું અને ભક્તિનું પ્રયોજન સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્તિને અર્થે છે.

૪૬૭ પ્રશ્નઃ—કઇ શ્રેણીઓ આત્મગત થાય તો તેમ થવું સંભવિત છે?

ઉત્તરઃ—એ સમ્યક્ શ્રેણિઓ આત્મગત થાય, તો તેમ થવું પ્રત્યક્ષ સંભવિત છે.

૪૬૮ પ્રશ્નઃ—એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા શાની અવશ્ય છે?

ઉત્તરઃ—એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા સર્વસંગપરિત્યાગની અવશ્ય છે.

૪૬૯ પ્રશ્નઃ—નિર્જનાવસ્થા યોગભૂમિકામાં વાસ સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ ક્યાં વાસિત છે?

ઉત્તરઃ—નિર્જનાવસ્થા યોગભૂમિકામાં વાસ.—સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ નથી તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં નિયમા વાસિત છે.

૪૭૦ પ્રશ્નઃ—નિર્જનાવસ્થાદિ દેશસંગપરિત્યાગમાં કેવા સંભવે છે?

ઉત્તરઃ—દેશ (આંશ) સંગપરિત્યાગમાં ભજના સંભવે છે.

૪૭૭ પ્રશ્ન:—શાસ્ત્ર એ પ્રત્યક્ષ માર્ગ છે કે પરોક્ષમાર્ગ?

ઉત્તર:—શાસ્ત્ર એ પરોક્ષમાર્ગ છે.

૪૭૮ પ્રશ્ન:—શ્રી હરિભદ્રાચાર્યે પરમ તત્ત્વને સામાન્ય બોધમાં ઉતારી શક્યા છે?

ઉત્તર:—પરમતત્ત્વને સામાન્ય બોધમાં ઉતારી દેવાની હરિભદ્રાચાર્યની ચમત્કૃતિ સ્તુત્ય છે. કોઈ સ્થળે ખંડન મંડન ભાગ સાપેક્ષ હશે.

૪૭૯ પ્રશ્ન:—જૈનનું નાસ્તિક એ ઉપનામથી કોઈ ખંડન કરી ગયા છે તે યથાર્થ થયું છે?

ઉત્તર:—જૈન એ મોક્ષના અખંડ ઉપદેશને કરતું, અને વાસ્તવિક તત્ત્વમાં જ જેની શ્રદ્ધા છે એવું દર્શન છતાં કોઈ 'નાસ્તિક' એ ઉપનામથી તેનું આગળ ખંડન કરી ગયા તે યથાર્થ થયું નથી.

૪૮૦ પ્રશ્ન:—આપ જૈન સંબંધી આપનો આગ્રહ દર્શાવતા નથી?

ઉત્તર:—જૈનસંબંધી આપને કંઈ પણ મારો આગ્રહ દર્શાવતો નથી. તેમ આત્મા જે રૂપે હો તે રૂપે ગમે તેથી થાઓ એ સિવાય બીજી મારી અંતરંગ જિજ્ઞાસા નથી; એ કંઈ કારણથી કહી જઈ જૈન પણ એક પવિત્ર દર્શન છે એમ કહેવાની આજ્ઞા લઉં છઉં. તે માત્ર જે વસ્તુ જે રૂપે સ્વાનુભવમાં આવી હોય તે રૂપે કહેતો એમ સમજને. સર્વ સત્પુરુષો માત્ર એકજ વાટેથી તર્યા છે, અને તે વાટ વાસ્તવિક આત્મજ્ઞાન અને તેની અનુચારિણી દેહસ્થિતિપર્યંત સત્ક્રિયા કે રાગ દ્વેષ અને મોહવગરની દશા થવાથી તે તત્ત્વ તેમને પ્રાપ્ત થયું હોય એમ મારૂં આધીન મત છે.

૪૮૧ પ્રશ્ન:—યોગવાસિષ્ઠના પુસ્તક માટે આપનો શું અભિપ્રાય છે?

ઉત્તર:—'યોગવાસિષ્ઠ' નું પુસ્તક ઉપાધિનો તાપ સમાવવાને શીતળ ચંદન છે; આધિ વ્યાધિનું એના વાચનમાં આગમન સંભવતું નથી.

૪૮૨ પ્રશ્ન:—આપને શાની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા છે?

ઉત્તર:—કોઈ પણ વાટે કલ્પિત વાસનાઓ નાશ થઈ યથાયોગ્ય સ્થિતિની પ્રાપ્તિ સિવાય અન્ય ઇચ્છા નથી.

૪૮૩ પ્રશ્ન:—જૈનના આગ્રહથીજ મોક્ષ છે એમ આપ માનો છો?

ઉત્તર:—જૈનના આગ્રહથી જ મોક્ષ છે; એમ આત્મા ઘણા વખત થયાં માનવું ભૂલી ગયો છે. મુક્તભાવમાં (?) મોક્ષ છે એમ ધારણા છે.

પરિશ્રમ થયો છે, તથાપિ આ આત્માનું આનંદાવરણ એથી હજી એમ નથી. માત્ર સત્સંગ સિવાય, યોગસમાધિ સિવાય ત્યાં કેમ કરવું ?

૪૮૬ પ્રશ્નઃ—આપની પરમાર્થમાર્ગે પ્રકાશવાની ઇચ્છા છે ?

ઉત્તરઃ—એક બાજુથી પરમાર્થ માર્ગે ત્વરાથી પ્રકાશવા ઇચ્છા છે, અને એક બાજુથી અલખ લેમાં સમાઇ જવું એમ રહે છે. અલખ લેમાં આત્માએ કરીને સમાવેશ થયો છે. યોગે કરીને કરવો એ એક રટણ છે. પરમાર્થનો માર્ગ ઘણા મુમુક્ષુઓ પામે, અલખ સમાધિ પામે, તો સારૂં, અને તે માટે કેટલુંક મનન છે. દિનબંધુની ઇચ્છા પ્રમાણે થઇ રહેશે. અદ્ભુત દશા નિરંતર રહ્યા કરે છે. અબધુ થયા છિયે; અબધુ કરવા માટે ઘણા જીવો પ્રત્યે દૃષ્ટિ છે.

૪૮૭ પ્રશ્નઃ—શ્રી મહાવીરે આ કાળને પંચમકાળ અને વ્યાસે કલિયુગ કહ્યો છે તેના સંબંધમાં આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—મહાવીરદેવે આ કાળને 'પંચમકાળ' કહી દુષમ કહ્યો. વ્યાસે 'કલિયુગ' કહ્યો એમ ઘણા મહાપુરૂષોએ આ કાળને કઠિન કહ્યો છે; એ વાત નિશંક સત્ય છે; કારણ ભક્તિ અને સત્સંગ વિદેશમાં ગયાં છે; અર્થાત્ સંપ્રદાયમાં રહ્યાં નથી; અને એ મળ્યાવિના જીવને છૂટકો નથી.—આ કાળમાં મળવાં દુષમ થઇ પડયાં છે; માટે કાળ પણ દુષમ છે. તે વાત યથાયોગ્ય જ છે. દુષમને ઓછાપણાથી જણાવવાની ઇચ્છા થાય છે, પણ લખવાની કે બોલવાની ઝાઝી ઇચ્છા રહી નથી. યોગ્ય ઉપરથી સમજાય તેવું થયા જ કરે એ ઇચ્છા નિયત છે.

૪૮૮ પ્રશ્નઃ—ભક્તિપૂર્ણતા પામવાને યોગ્ય ક્યારે થવાય ?

ઉત્તરઃ—ભક્તિપૂર્ણતા પામવાને યોગ્ય ત્યારે થાય છે કે, એક તૃણમાત્ર પણ હરિપ્રત્યે યાચવું નહીં. સર્વ દશામાં ભક્તિમય જ રહેવું.

૪૮૯ પ્રશ્નઃ—કોઇમને અને તેમના પદ માટે આપનો શું અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તરઃ—કોઇમ જ્ઞાનીપુરૂષ હતા. પદની રચના બહુ બેશ છે.

૪૯૦ પ્રશ્નઃ—'આકારરૂપે હરિની પ્રકટ પ્રાપ્તિ' એમ આપ ક્યા આશયમાં લખો છો ?

ઉત્તરઃ—આકારરૂપે હરિની પ્રગટ પ્રાપ્તિ એ શબ્દને 'પ્રત્યક્ષદર્શન' ઘણું કરીને લખું છું.

૪૯૧ પ્રશ્નઃ—કઇ દૃષ્ટિ સિદ્ધિ આપે છે ?

ઉત્તરઃ—નાના પ્રકારનો મોહ પાતળો થયાથી દૃષ્ટિ પોતાના

ગુણોથી ઉત્પન્ન થતાં સુખમાં જાય છે, અને પછી તે મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. એ જ દૃષ્ટિ તેને તેની સિદ્ધિ આપે છે.

૪૫૨ પ્રશ્ન.—સુખનો સમય કઈ અવસ્થામાં મેળવાય ?

ઉત્તરઃ—આયુષ્યનું પ્રમાણ આપણે જાણતું નથી. બાલ્યાવસ્થા અસમજમાં વ્યતીત થઈ. માનો કે ૪૬ વર્ષનું આયુષ્ય હશે, અથવા ધારતા દેખી શકીશું એટલું આયુષ્ય હશે, પણ તેમાં કિંચિત્કર સિવાય બીજું કંઈ જોઈ શકીશું નહીં. હવે માત્ર એક યુવાવસ્થા રહી તેમાં જો મોહનીયજાગૃતતા ન થઈ તો સુખથી નિદ્રા આવશે નહીં, નિરાંતી રહેવાશે નહીં, માઠા સંકલ્પ વિકલ્પ ટળશે નહીં, અને કામ કામ આવડવું પડશે, અને તે પણ રીદ્ધિ હશે તો થશે. નહિ તો પ્રથમ તેનું યત્ન કરવું પડશે. તે ઇચ્છા પ્રમાણે મળી ન મળી તો એક બાજુ રહી. પરંતુ વખતે પેટ પૂરતી મળતી દુર્લભ છે. તેની જ ચિંતામાં, તેના જ વિકલ્પમાં, અને તે મેળવીને સુખ ભોગવીશું એ જ સંકલ્પમાં માત્ર દુઃખ સિવાય બીજું કંઈ દેખી શકીશું નહીં. એ વખતમાં કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં હાર્યા તો એકદમ આંખ મીંચી થઈ જશે. ન હાર્યા તો લોકનો ભેદ અને પોતાનો વિષ્ણુ ભેદ બહુ દુઃખ આપશે. પ્રત્યેક વખતે મૃત્યુના ભયવાળો, રોગના ભયવાળો, આજીવિકાના ભયવાળો, યશ હશે તો તેની રક્ષાના ભયવાળો, અપયશ હશે તો તે ટાળવાના ભયવાળો, લેણું હશે તો તેને લેવાના ભયવાળો, દેવું હશે તો તેની હલકાઈના ભયવાળો, સ્ત્રી હશે તો તેના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને લાવવાના વિચારવાળો. પુત્ર-પુત્રાદિ હશે તો તેની કડાકૂટના ભયવાળો. નહીં હોય તો તેને મેળવવાના વિચારવાળો, ઓછી રીદ્ધિ હશે તો વધારેના વિચારવાળો, વધારે હશે તો તેને ખાવ ભરવાના વિચારવાળો, એમ જ પ્રત્યેક સાધનો માટે અનુભવ થશે. હવે કે કોને ફુરસદ રહેવાનું કે, સુખનો સમય હવે કયો કહેવો ? બાલ્યાવસ્થા ? યુવાવસ્થા ? જરાવસ્થા ? નિરોગાવસ્થા ? રોગાવસ્થા ? ધનાવસ્થા ? નિર્ધનાવસ્થા ? ગૃહસ્થાવસ્થા ? અગૃહસ્થાવસ્થા ? એ સર્વ પ્રકારની બાહ્ય મહેનત વિના અંતર અંતરના વિશાળભુવનથી જો વિવેક થયો તે જ આપણને બીજી દૃષ્ટિ હશે, સર્વ કાળને માટે સુખી કરે છે એને નમું છું ? તો હું ક્યારે જીવાતું તો પણ સુખી-એવું જીવાતું તે પણ સુખી, સઘળી વસ્તુઓ હોય તો પણ સુખી, ન હોય હોય તો પણ સુખી.

૪૫૩ પ્રશ્ન—અનાદિ શા હોય?

ઉત્તરઃ—'હું કર્તા,' 'હું મનુષ્ય,' 'હું સુખી,' 'હું દુઃખી,' એ વગેરે પ્રકારથી રહેલું દેહાભિમાન તે જેનું ગળી ગયું છે; અને સર્વોત્તમપદરૂપ પરમાત્માને જેણે જાણ્યો છે, તેનું મન જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં તેને સમાધિ જ છે.

૪૪૪ પ્રશ્નઃ—પરાભક્તિને માટે જૈનેતર અને જૈનમાર્ગમાં શા પ્રકારે વિચારો દર્શાવ્યા છે?

ઉત્તરઃ—પરમાત્મા અને આત્માનું એકરૂપ થઈ જવું (!) તે પરાભક્તિની છેવટની હદ છે. એક એ જ લય રહેવી તે પરાભક્તિ છે. પરમ મહાત્મા ગોપાંગનાઓ મહાત્મા વાસુદેવની ભક્તિમાં એ જ પ્રકારે રહી હતી. પરમાત્માને નિરંજન અને નિર્દેહરૂપે ચિંતવ્યે જીવને એ લય આવવી વિકટ છે એટલા માટે, જેને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો છે એવો દેહધારી પરમાત્મા તે પરાભક્તિનું પરમ કારણ છે. તે જ્ઞાની પુરુષનાં સર્વ ચરિત્રમાં ઐક્યભાવનો લક્ષ થવાથી તેના હૃદયમાં વિરાજમાન પરમાત્માનો ઐક્યભાવ હોય છે; અને એ જ પરાભક્તિ છે. જ્ઞાની પુરુષ અને પરમાત્મામાં અંતર જ નથી; અને જે કોઈ અંતર માને છે, તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ પરમ વિકટ છે. જ્ઞાની તો પરમાત્મા જ છે, અને તેની ઓળખાણ વિના પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, માટે સર્વ પ્રકારે ભક્તિ કરવા યોગ્ય એવી દેહધારી દિવ્ય મૂર્તિ—જ્ઞાનીરૂપ પરમાત્માની—નમસ્કારાદિ ભક્તિથી માંડી પરાભક્તિના અંતસુધી એક લયે આરાધવી, એવો શાસ્ત્રલક્ષ છે. પરમાત્મા આ દેહધારીરૂપે થયો છે, એમ જ જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યે જીવને બુદ્ધિ થયે ભક્તિ ઊગે છે, અને ભક્તિ ઊગ્યે પરાભક્તિરૂપ થાય છે. આ વિષે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં—ભગવદ્ગીતામાં ઘણા ભેદ પ્રકાશિત કરી એ જ લક્ષ પ્રશંસ્યો છે. અધિક શું કહેવું? જ્ઞાની તીર્થંકરોમાં લક્ષ થવા જૈનમાં પણ પંચપરમેષ્ઠિમંત્રમાં 'નમો અરિહંતાણં' પદ પછી 'સિદ્ધાણં' નમસ્કાર કર્યો છે, એ જ ભક્તિનો ક્રમ સૂચવે છે કે, પ્રથમ જ્ઞાની પુરુષની ભક્તિ, એ જ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ અને ભક્તિનું નિદાન છે.

૪૪૫ પ્રશ્નઃ—આપ હાલમાં [illegible] છો?

ઉત્તરઃ—[illegible] હું કોઈને સ્વપ્નમાં [illegible] નથી; [illegible] રહેતી નથી. [illegible] રહેતી નથી એવું [illegible] હું [illegible] છું [illegible] એવો

નથી. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તે પુરૂષ ધર્મ પામ્યા વિષેની પૂર્ણ ચોકસી કરવી. આ સંતની સમજવા જેવી વાત છે.

હમણાં તો ભાગી જવાની વૃત્તિ છે. આ શબ્દનો અર્થ જુદો થાય છે.

૪૯૬ પ્રશ્નઃ—આ કાળમાં કોઇ મોક્ષે ન જાય એ વાક્યને સ્યાદ્વાદ કરી દેખાડશો?

ઉત્તરઃ—નીચે વાક્યને સહજ સ્યાદ્વાદ કર્યું છે. "આ કાળમાં કોઇ મોક્ષે ન જાય." "આ કાળમાં કોઇ આ ક્ષેત્રથી મોક્ષે ન જ જાય." "આ કાળમાં કોઇ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રથી મોક્ષે ન જાય." "આ કાળમાં કોઇ આ કાળમાં જન્મેલો સર્વથા ન મૂકાય." "આ કાળમાં કોઇ આ કાળનો જન્મેલો સર્વ કર્મથી સર્વથા ન મૂકાય." હવે એ ઉપર સહજ વિચાર કરીએ. પ્રથમ એક માણસ બોલ્યો કે, આ કાળમાં કોઇ મોક્ષે ન જ જાય. જેવું એ વાક્ય નીકળ્યું કે શંકા થઇઃ આ કાળમાં શું મહાવિદેહથી મોક્ષે ન જ જાય? ત્યાંથી તો જાય. માટે ફરી વાક્ય બોલો, ત્યારે બીજીવાર કહ્યું: આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય. ત્યાર પ્રશ્ન કર્યું કે જંબુ, સુધર્માસ્વામી ઇત્યાદિક કેમ ગયા? એ પણ આ જ કાળ હતો, એટલે ફરી વળી સામો પુરૂષ વિચારીને બોલ્યોઃ આ કાળમાં કોઇ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય. ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે, કોઇનું મિથ્યાત્વ જતું હશે કે નહીં? ઉત્તર આપ્યોઃ હા જાય. ત્યારે ફરી કહ્યું કે, જો મિથ્યાત્વ જાય તો મિથ્યાત્વ જવાથી મોક્ષ થયો કહેવાય કે નહીં? ત્યારે તેણે હા કહી કે એમ તો થાય. ત્યારે કહ્યુઃ એમ નહીં પણ એમ હશે કે આ કાળમાં કોઇ આ કાળનો જન્મેલ સર્વ કર્મથી ન મૂકાય. આમાં પણ ઘણા ભેદ છે; પરંતુ આટલા સુધી કદાપિ સાધારણ સ્યાદ્વાદ માનીએ તો, એ જૈનનાં શાસ્ત્ર માટે ખુલાસો થયો ગણાય. વેદાંતાદિક તો આ કાળમાં સર્વથા સર્વ કર્મથી મૂકાવા માટે જણાવે છે, માટે હજુ પણ આગળ જવાનું છે; ત્યાર પછી વાક્ય સિદ્ધિ થાય. આમ વાક્ય બોલવાની અપેક્ષા રાખવી એ ખરૂં, પરંતુ જ્ઞાન ઉપજ્યા વિના એ અપેક્ષા સ્મૃત થાય એમ બનવું સંભવત નથી. કાંતો સત્પુરૂષની કૃપાથી સિદ્ધ થાય.

૪૯૭ પ્રશ્નઃ—આ કાળમાં નિર્વાણમાર્ગની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો છે?

આ પ્રસંગ સંવત્ ૧૯૪૭ ના કાર્તિક વદ ०)) શુક્રનો છે.

ઉત્તર:—આ કાળમાં મનુષ્યોનાં મન માયિક સંપત્તિની ઇચ્છાવાળાં થઇ ગયાં છે. કોઇક વીરલ મનુષ્ય નિર્વાણ-માર્ગની દઢ ઇચ્છાવાળું રહ્યું સંભવે છે; અથવા કોઇકને જ તે ઇચ્છા સત્પુરુષનાં ચરણસેવનવડે પ્રાપ્ત થાય તેવું છે.

૪૯૮ પ્રશ્ન:—જીવ અદ્યાપિ પર્યંત અપૂર્વતાને કેમ પામ્યો નથી? કેમ પમાય?

ઉત્તર:—પરિભ્રમણ કરતો જીવ અનાદિકાળથી અત્યાર સુધીમાં અપૂર્વતાને પામ્યો નથી; જે પામ્યો છે તે બધું પૂર્વાનુપૂર્વ છે. એ સઘળાંની વાસનાનો ત્યાગ કરવાનો અભ્યાસ કરશો. દઢ પ્રેમથી અને પરમોલ્લાસથી એ અભ્યાસ જયવંત થશે, અને તે કાળે કરીને મહાપુરુષના યોગે અપૂર્વની પ્રાપ્તિ કરાવશે.

૪૯૯ પ્રશ્ન:—ક્રિયાથી માંડી સઘળા યોગાદિક શા માટે છે?

ઉત્તર:—સર્વ પ્રકારની ક્રિયાનો, યોગનો, જપનો, તપનો અને તે સિવાયના પ્રકારનો લક્ષ એવો રાખજે કે, આત્માને છોડવા માટે સર્વ છે; બંધનને માટે નથી; જેથી બંધન થાય એ બધાં (ક્રિયાથી કરીને સઘળા યોગાદિક પર્યંત) ત્યાગવા યોગ્ય છે.

૫૦૦ પ્રશ્ન:—કણબી અને કોળી જેવી જાતિમાં માર્ગ પામેલા પુરુષો થયા છે? થયા છે તો ક્યારે? અને કેટલા પ્રમાણમાં?

ઉત્તર:—કણબી અને કોળી જેવી જાતિમાં પણ માર્ગને પામેલા થોડાં વર્ષમાં ઘણા પુરુષો થઇ ગયા છે, તે મહાત્માઓની જનમંડળને અભિધાન હોવાને લીધે કોઇક જ તેનાથી સાર્થક સાધી શક્યું છે; જીવને મહાત્મા પ્રત્યે મોહ જ ન આવ્યો એ કેવી ઇશ્વરી અદ્ભુત નિયતિ છે?

૫૦૧ પ્રશ્ન:—એ પુરુષો ઉત્કટ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા હતા?

ઉત્તર:—એઓ સર્વ કંઇ ઉત્કટ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા નહોતા; પરંતુ તે ભાગ્યું તેમને બહુ સમીપમાં હતું. એવા પુરુષો પ્રત્યે રોમાંચ બહુ ઉલ્લસે છે, અને જાણે નિરંતર તેઓની ચરણસેવાજ કરીએ; એ એક આકાંક્ષા રહે છે. જ્ઞાની કરતાં એવા મુમુક્ષુ પર અતિશય ઉલ્લાસ આવે છે; તેનું કારણ એ જ કે તેઓ જ્ઞાનીના ચરણને નિરંતર સેવે છે; અને એ જ એમનું દાસત્વ અમારૂં તેમના પ્રત્યે દાસત્વ થાય છે,—તેનું કારણ છે. ભોજો ભગત, નિરાંત કોળી ઇત્યાદિ પુરુષો યોગી (પરમયોગ્યતાવાળા) હતા.

૫૦૨ પ્રશ્ન:—જીવને માર્ગ જડ્યો નથી એનું શું કારણ?

ઉત્તર:—અમને લાગે છે કે માર્ગ સુગમ છે, પણ પ્રાપ્તિનો જોગ મળવો દુર્લભ છે.

આત્મઅનુભવતાથી નિરંતર વિચરે છે એવા જ્ઞાની પુરુષોની આજ્ઞાની, તથા તેના વિચારની સમ્યક પ્રતીતિ આવ્યા વિના, તથા અસત્ સ્નેહ ગયા વિના સત્સ્વરૂપના વિચારની યથાર્થ પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને તે દશા આવેથી તેનાં [illegible] તેણે મેળવ્યાં છે તે પુરુષ, તેવી દશાને ક્રમે કરીને પામે છે. એ માર્ગ આરાધ્યા વિના જીવે અનાદિ કાળથી પરિભ્રમણ કર્યું. જ્યાં સુધી જીવને સ્વચ્છંદથી અપ્રત [illegible] છે ત્યાં સુધી, એ માર્ગનું દર્શન થતું નથી. તે અપ્રત ટળવા માટે જીવે એ માર્ગનો વિચાર કરવો. દૃઢ મોક્ષેચ્છાએ વિચારમાં અપ્રમત્ત રહેવું, તો માર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ [illegible] છે. અનાદિકાળથી જીવ આવે માર્ગે આવ્યો છે, જો કે તેને જપ, તપ, શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરે અનંતવાર કર્યાં છે, તથાપિ જે કંઈ પણ અવશ્ય કરવા યોગ્ય હતું તે, તેણે કર્યું નથી, જે કે આ પ્રથમજ અમોએ જણાવ્યું છે. 'સૂયગડાંગસૂત્ર'માં ઋષભદેવજીભગવાને જ્યાં અઠ્ઠાણું પુત્રોને ઉપદેશ્યા છે—મોક્ષ માર્ગે ચઢાવ્યા છે ત્યાં, આમ ઉપદેશ કર્યો છે:—

(હે આયુષ્માનો !) આ જીવે બધું કર્યું છે; એક આ વિના તે શું ? [illegible] નિશ્ચય કહીને કહીએ છીએ કે, સત્પુરુષનું કહેલું વચન [illegible] [illegible] [illegible] કહીને તે [illegible] નથી. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible] [illegible] કર્યું છે.

[illegible] જ પુત્રોને કહેલું છે કે, અનત્ આત્માનું એને દર્શન કર્યું [illegible] તેણે અમને આમ કહ્યું છે: "પુરુષને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુરુષો માર્ગ પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા."

[illegible] આ [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

'[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]'

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહીં [illegible]

[illegible]—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

તે ઉપદેશક કરી તો કોઈ અપૂર્વ વાટેથી પાર થાય; જેઓને ભ્રાંતિ થઈ પરમાર્થનો લક્ષ મળવો દુર્લભ પડ્યો છે એવા આર્યક્ષેત્રવાસી મનુષ્ય પ્રત્યે તે પરમકૃપાળુ પરમ કૃપા કરશે; પરંતુ હમણાં થોડો કાળ તેવી સ્થિતિ દેખાય એવું જણાતું નથી. અમારી જાતિ જે કરવા ઇચ્છે છે, તે નિષ્કામ પરમાર્થ છે; એ વિષે વારંવાર લખ્યું તથા છે, તથાપિ કોઈ અપરાધ કારણની ન્યૂનતાને લીધે દાસ તો તેમ કહે અધિક કરી શકાતું નથી માટે આશાબંધ છે કે, અમે દાસ કહે પરમાર્થતાની છીએ. અથવા સમર્થ છીએ એવું કથન કોઈ જૈન કરશો નહીં, કારણ કે અમને વર્તમાનમાં પ્રતિકૂળ એવું છે.

૫મ પ્રશ્ન—જીવને બંધન કેટલાં છે અને તે કેમ કેમ ?

ઉત્તર—જીવને બે મોટાં બંધન છે: એક સ્વચ્છંદ અને બીજું પ્રતિબંધ. સ્વચ્છંદ ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે તેણે, જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઈએ; અને પ્રતિબંધ ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે તેણે, સર્વ સંગથી ત્યાગી થવું જોઈએ. આમ ન થાય તો બંધનનો નાશ થતો નથી. જેણે સ્વચ્છંદ છેદ્યો છે તેને, જો પ્રતિબંધ છે તો, અવસર પામે સર્વે નાશ પામે છે; એટલી શિક્ષા સ્મરણરૂપ છે.

૬ઠ્ઠ પ્રશ્ન—[illegible] આખરનો મોટામાં મોટો અવતાર [illegible] બાઈબલની [illegible] કેવળ [illegible] એવી કથા છે તેવા અને આપનો અભિપ્રાય કહેશો ?

ઉત્તર—આપના કહેવાથી કિંગ્સફર્ડની [illegible] અભ્યાસ અર્થે [illegible] (પરફેક્ટ વે) [illegible] ઘણી [illegible] છે, તે [illegible] સ્પષ્ટ રહ્યો છે. [illegible] છે, એ [illegible] છે; અને [illegible] તેમાં [illegible] છે, તે [illegible] તેવી પ્રતિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] છે [illegible] અને [illegible] છે, [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] છે.

ચવા નીકળયા છીએ, ગ્રાહક દેખા આપી દઇએ છીએ; કોઇ ગ્રાહક થાઓ, અચળપ્રેમ કોઇ ગ્રાહક થાઓ. વાસુદેવની પ્રાપ્તિ કરાવીએ. મટુકીમાં નાંખીને વેચવા નીકળયાનો અર્થ સહસ્ત્રદળકમળમાં અમને વાસુદેવભગવાન મળયા છે. મહીનું નામ માત્ર છે; આખી સૃષ્ટિને મથીને જો મહી મથી કાઢીએ તો માત્ર એક અમૃતરૂપ વાસુદેવભગવાન જ મહી નીકળે છે. એવું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તે સ્થૂળ કરી વ્યાસજી એ અદ્ભુત ભક્તિને ગાઇ છે. આ વાત અને આખું ભાગવત એ એકને જ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે અક્ષરે અક્ષરે ભરપુર છે; અને તે (અ)મને ઘણા કાળ થયા પહેલાં સમજાયું છે. આજે અતિ સ્મરણમાં છે, કારણ કે સાક્ષાત્ અનુભવપ્રાપ્તિ છે, અને એને લીધે આજની પરમઅદ્ભુત દશા છે. એવી દશાથી જીવ ઉન્મનપણુ પામ્યા વિના રહેશે નહીં અને વાસુદેવહરિ ચાહીને કેટલોક વખત વળી અંતર્ધાન પણ થઇ જાય એવા લક્ષણના ધારક છે; માટે અમે અસંગતા ઇચ્છીએ છીએ.

૫૦૬ પ્રશ્નઃ—ભક્તિને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—ઘણા ઘણા પ્રકારથી મનન કરતાં અમારો દૃઢ નિશ્ચય છે કે, ભક્તિ એ સર્વોપરી માર્ગ છે; અને તે સત્પુરુષના ચરણ સમીપ રહીને થાય તો ક્ષણવારમાં મોક્ષ કરી દે તેવો પદાર્થ છે.

૫૦૭ પ્રશ્ન—શ્રીમદ્ ભાગવતમાં વ્યાસજીએ વાસુદેવ ભગવાન્ પ્રત્યે ગોપીઓની ભક્તિ વર્ણવી છે તેને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—શ્રીમદ્ભાગવતમાં મહાત્મા વ્યાસે વાસુદેવભગવાન્ પ્રત્યે ગોપીઓની પ્રેમભક્તિ વર્ણવી છે તે, પરમાહ્લાદક અને આશ્ચર્યક છે.

૫૦૮ પ્રશ્નઃ—સત્સંગને માટે આપ શું કહો છો ? આ કાળમાં તેનો જોગ મળવો સુલભ છે ?

ઉત્તરઃ—પરમાર્થ ઉપર પ્રીતિ થવામાં સત્સંગ એ સર્વોત્કૃષ્ટ અને અનુપમ સાધન છે. પણ આ કાળમાં તેવો જોગ બનવો બહુ વિકટ છે; માટે જીવે એ વિકટતામાં રહી પાર પાડવામાં વિકટ પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય છે;—અને તે એકે "અનાદિ કાળથી જેટલું જાણ્યું છે તેટલું બધુંય અજ્ઞાન જ છે; તેનું વિસ્મરણ કરવું."

૫૦૯ પ્રશ્નઃ—વાસ્તવિક સુખ જગતની દૃષ્ટિમાં આવ્યું છે ?

ઉત્તરઃ—વાસ્તવિક સુખ જો જગતની દૃષ્ટિમાં આવ્યું હોત, તો જ્ઞાની પુરુષોએ નિયત કરેલું એવું મોક્ષસ્થાન ઉર્ધ્વલોકમાં હોત નહીં; પણ આ જગતજ મોક્ષ હોત.

૫૧૦ પ્રશ્ન—જ્ઞાનીને સર્વત્ર મોક્ષ છે એમ કહેવામાં આવે છે તેને માટે આપ શું કહો છો?

ઉત્તર—જ્ઞાનીને સર્વત્ર મોક્ષ છે, આ વાત જો કે યથાર્થ છે, તોપણ જ્યાં માયાપૂર્વક પરમાત્માનું દર્શન છે, એવું જગત્ વિચારી પગ મૂકવા જેવું તેને પણ કંઈ લાગે છે; માટે અમે અસંગતાને ઇચ્છીએ છીએ.

૫૧૧. પ્રશ્નઃ—નયને માટે આપ શું કહો છો?

ઉત્તરઃ—નય અનંતા છે. એકેક પદાર્થમાં અનંત ગુણ-ધર્મ-છે. તેમાં અનંતા નય પરિણમે છે, તો એક અથવા બે ચાર નયપૂર્વક બોલી શકાય એવું ક્યાં છે? માટે નયાદિકમાં સમતાવાન રહેવું જ્ઞાનીઓની વાણી 'નય'માં ઉદાસીન વર્તે છે; તે વાણીને નમસ્કાર હો!

૫૧૨ પ્રશ્ન—કોઈ જીવ પરમાર્થને ઇચ્છે અને વ્યાવહારિક સંગમાં પ્રીતિ રાખે, ને પરમાર્થ પ્રાપ્તિ થાય?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ જીવ પરમાર્થને ઇચ્છે અને વ્યાવહારિક સંગમાં પ્રીતિ રાખે, ને પરમાર્થ પ્રાપ્તિ થાય એમ તો કોઈ કાળે બનેજ નહીં.

૫૧૩ પ્રશ્નઃ—જીવને 'સત્' સંબંધી સંસ્કાર કેમ સ્થિત થતા નથી?

ઉત્તરઃ—અનંત કાળથી જીવને અસત્ વાસનાનો અભ્યાસ છે. તેમાં એકદમ 'સત્' સંબંધી સંસ્કાર સ્થિત થતા નથી. જેમ મલિન દર્પણને વિષે યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબદર્શન થઈ શકતું નથી, તેમ અસત્ વાસનાવાળા ચિત્તને વિષે પણ 'સત્' સંબંધી સંસ્કાર યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબિત થતા નથી; ક્વચિત્ અંશે થાય છે, ત્યાં પાછો અનંતકાળનો જે મિથ્યા અભ્યાસ છે તેના વિકલ્પમાં પડી જાય છે. એટલે તે ક્વચિત્-સતના અંશોપર આવરણ આવે છે.

૫૧૪ પ્રશ્નઃ—સત્ સંબંધી સંસ્કારોની દૃઢતા થવા માટે શું કરવું જોઈએ?

ઉત્તરઃ—'સત્' સંબંધી સંસ્કારોની દૃઢતા થવા સર્વ પ્રકારે લોકલજ્જાની ઉપેક્ષા કરી સત્સંગનો પરિચય કરવો શ્રેયસ્કર છે. લોકલજ્જા તો કોઈ મોટા કારણમાં સર્વ પ્રકારે ત્યાગવી પડે છે; સામાન્ય રીતે સત્સંગનો લોકસમુદાયમાં તિરસ્કાર નથી. જેથી લોકલજ્જા દુઃખદાયક થતી નથી; માત્ર ચિત્તને વિષે સત્સંગના લાભનો વિચાર કરી નિરંતર અભ્યાસ કરવો; તો પરમાર્થને વિષે દૃઢતા થાય છે.

૫૧૫ પ્રશ્નઃ—'સત્' શા માટે દૂર લાગે છે? 'સત્' ના સંબંધમાં વિશેષ વિચાર દર્શાવશો?

ઉત્તરઃ—'સત્' જે કંઈ છે તે 'સત્ જ' છે. સરળ છે, સુગમ છે, અને સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ જેને ભ્રાંતિરૂપ આવરણતમ વર્તે છે, તે પ્રાણીને તેની પ્રાપ્તિ કેમ હોય ? અંધકારના ગમે તેટલા પ્રકાર કરીએ, પણ તેમાં કોઇ એવો પ્રકાર નહિ આવે કે જે અજવાળારૂપ હોય. આવરણ-તિમિર જેને છે એવાં પ્રાણીની કલ્પનામાંની કોઇ પણ કલ્પના 'સત્' જણાતી નથી. અને 'સત્' નજીક સંભવિત નથી. 'સત્' છે ને ભ્રાંતિ નથી; ભ્રાંતિથી કેવળ વ્યતિરિક્ત (જુદું) છે; કલ્પનાથી પર (આઘે) છે; માટે જેની પ્રાપ્તિ કરવાથી દૃઢ મતિ થઈ છે તેણે પોતે કંઇ જ જાણ્યું નથી એવો દૃઢ નિશ્ચયવાળો પ્રથમ વિચાર કરવો; અને પછી 'સત્'ની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનીને શરણે જવું; તો જરૂર માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય. આ વચનો સર્વ મુમુક્ષુને પરમ બાંધવરૂપ છે, પરમ રક્ષકરૂપ છે, અને એને સમ્યક્ પ્રકારે વિચાર્યેથી પરમપદને આપે એવાં છે. એમાં નિર્ગ્રંથ પ્રવચનની સમસ્ત દ્વાદશાંગી, ષડ્દર્શનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ, અને જ્ઞાનીના બોધનું બીજ સંક્ષેપે કહ્યું છે; માટે ફરીને ફરીને તેને સંભારજો, વિચારજો; સમજજો; સમજવા પ્રયત્ન કરજો; એને બાધ કરે એવા બીજા પ્રકારોમાં ઉદાસીન રહેજો; એમાં જ વૃત્તિનો લય કરજો; એ તમને અને કોઇ પણ મુમુક્ષુને ગુપ્ત રીતે કહેવાનો અમારો મંત્ર છે. એમાં 'સત્' જ કહ્યું છે. એ સમજવા માટે ઘણો જ વખત ગાળજો.

૫૧૬ પ્રશ્નઃ—ભક્તિમાં ક્યાં સુધી અકાળ અને અશુચિ દોષ હોય?

ઉત્તરઃ—ગુરુગમે કરીને જ્યાંસુધી ભક્તિનું પરમ સ્વરૂપ સમજાયું નથી, તેમ તેની પ્રાપ્તિ થઇ નથી ત્યાંસુધી ભક્તિમાં પ્રવર્તતાં અકાળ અને અશુચિ દોષ હોય, વ્યવસ્થિત મન એ સર્વ શુચિનું કારણ છે. બાહ્યમલાદિકરહિત તન, અને શુદ્ધ સ્પષ્ટ વાણી એ શુચિ છે. અકાળ અને અશુચિનો વિસ્તાર મોટો છે. તો પણ ટુંકામાં લખ્યું છે.

૫૧૭ પ્રશ્નઃ—ભક્તિને માટે કયો કાળ અનુકૂળ છે?

ઉત્તરઃ—એકાંત, પ્રભાત, પ્રથમ પ્રહર, એ સેવ્ય ભક્તિને માટે યોગ્ય કાળ છે. સ્વરૂપચિંતનભક્તિ તો સર્વ કાળે સેવ્ય છે.

૫૧૮ પ્રશ્નઃ—કેવા પ્રકારની ચિંતના કર્યા વિના માર્ગની દિશાનું ભાન થતું નથી?

ઉત્તરઃ—માર્ગની ઇચ્છા જેને ઉત્પન્ન થઇ છે તેણે બધા વિકલ્પો મૂકીને આ એક વિકલ્પ ફરી ફરી સ્મરણ કરવો આવશ્યનો છે:— "અનંત કાળથી જીવનું પરિભ્રમણ થવા છતાં તેની નિવૃત્તિ કાં થતી

નથી? અને તે શું કરવાથી થાય?" આ વાક્યમાં કહેલી ચિંતના કર્યા વિના, તેને માટે દૃઢ થઇ ઝુર્યા વિના માર્ગની દિશાનું પણ અલ્પ ભાન થતું નથી, પૂર્વે થયું નથી: અને અને ભવિષ્યકાળે પણ થશે નહીં.

૫૧૯ પ્રશ્નઃ—સત્સુખનો વિયોગ જીવને શાથી છે?

ઉત્તરઃ—જીવ પોતાને ભૂલી ગયો છે, અને તેથી સત્ સુખનો તેને વિયોગ છે; એમ સર્વ ધર્મસમ્મત કહ્યું છે.

૫૨૦ પ્રશ્નઃ—પોતાને ભૂલી ગયારૂપ અજ્ઞાન શું મળવાથી નાશ થાય છે?

ઉત્તરઃ—પોતાને ભૂલીગયારૂપ અજ્ઞાન, જ્ઞાન મળવાથી નાશ થાય છે, એમ નિઃશંક માનવું.

૫૨૧ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કોની પાસેથી થવી જોઇએ? અનંતાનુબંધિ કષાયનું મૂળ શું છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ્ઞાની પાસેથી થવી જોઇએ, એ સ્વાભાવિક સમજાય છે; છતાં લોકો લજ્જાદિ કારણોથી અજ્ઞાનીનો આશ્રય છોડતા નથી; એ જ અનંતાનુબંધિ કષાયનું મૂળ છે.

૫૨૨ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેણે ઇચ્છી તેણે કેમ વર્તવું એ સંબંધમાં શાસ્ત્રો શું કહે છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેણે ઇચ્છી તેણે, જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ વર્તવું એમ જિનાગમાદિ સર્વ શાસ્ત્ર કહે છે. પોતાની ઇચ્છાએ પ્રવર્તતાં અનાદિકાળથી રખડ્યો.

૫૨૩ પ્રશ્નઃ—અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ક્યાં સુધી થવી સંભવતી નથી?

ઉત્તરઃ—જ્યાંસુધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ, એટલે આજ્ઞાએ નહીં વર્તાય ત્યાંસુધી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવી સંભવતી નથી.

૫૨૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું આરાધન કોણ કરી શકે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું આરાધન તે કરી શકે કે જે એકનિષ્ઠાએ તન, મન, ધનથી આસક્તિનો ત્યાગ કરી તેની ભક્તિમાં જોડાય.

૫૨૫ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની ભક્તિ ઇચ્છે છે? મોક્ષાભિલાષીને ઉપદેશ કેમ પરિણમતો નથી?

ઉત્તરઃ—જો કે જ્ઞાની ભક્તિ ઇચ્છતા નથી, પરંતુ મોક્ષાભિલાષીને તે કર્યા વિના ઉપદેશ પરિણમતો નથી; અને મનન તથા નિદિધ્યાસનાદિનો હેતુ થતો નથી; માટે મુમુક્ષુને જ્ઞાનીની ભક્તિ અવશ્ય કર્તવ્ય છે, એમ સત્પુરુષોએ કહ્યું છે. ઋષભદેવજીએ અઠ્ઠાણું પુત્રોને

ત્વરાથી મોક્ષ થવાનો એ જ ઉપદેશ કર્યો હતો. પરિક્ષિત રાજાને શુકદેવજીએ એ જ ઉપદેશ કર્યો છે.

પ૨૬ પ્રશ્નઃ—અંતર્મુહૂર્તમાં કેવલ જ્ઞાન થાય ખરૂં ? અને થાય તો શું કરવાથી ?

ઉત્તરઃ—અનંતકાળસુધી જીવ નિજછંદે ચાલી પરિશ્રમ કરે, તોપણુ પોતે પોતાથી જ્ઞાન પામે નહિ, પરંતુ જ્ઞાનીની આજ્ઞાનો આરાધક અંતર્મુહૂર્તમાં પણુ કેવળજ્ઞાન પામે.

પ૨૭ પ્રશ્ન.—શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓ પ્રત્યક્ષ છે કે પરોક્ષ ? તે શા માટે કહી છે ?

ઉત્તરઃ—શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓ પરોક્ષ છે, અને તે જીવને અધિકારી થવા માટે કહી છે.

પ૨૮ પ્રશ્ન.—મોક્ષ થવા માટે કોની આજ્ઞા આરાધવી જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—મોક્ષ થવા માટે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઇએ.

પ૨૯ પ્રશ્નઃ—આત્મકલ્યાણુ અલ્પકાળમાં શી રીતે સાધ્ય થાય છે ?

ઉત્તરઃ—સુદૃઢ સ્વભાવથી આત્માર્થનું પ્રયત્ન કરવું. આત્મકલ્યાણ પ્રાપ્ત થવામાં ઘણું કરીને વારંવાર પ્રબળ પરિષહો આવવાનો સંભવ છે, પણ જો તે પરિષહ શાંત ચિત્તથી વેદવામાં આવે છે, તો દીર્ઘકાળે થઇ શકવા યોગ્ય એવું કલ્યાણ બહુ અલ્પકાળમાં સાધ્ય થાય છે.

પ૩૦ પ્રશ્નઃ—વિષમ સંયોગોમાં કેવા આચરણથી વર્તવું ?

ઉત્તરઃ—તમે સૌ એવા શુદ્ધ આચરણથી વર્તજો કે વિષમ દૃષ્ટિએ જોનાર માણસોમાંથી ઘણાને પોતાની તે દૃષ્ટિનો કાળ જતાં પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત આવે. ધૈર્ય રાખીને આત્માર્થમાં નિર્ભય રહેજો. નિરાશ ન થવું. આત્માર્થમાં પ્રયત્ન કરવું.

પ૩૧ પ્રશ્નઃ—સત્સંગના વિયોગમાં કેમ પ્રવર્તવું ?

ઉત્તરઃ—આ જગત્‌ને વિષે સત્સંગની પ્રાપ્તિ ચતુર્થકાળ જેવા કાળને વિષે પણ પ્રાપ્ત થવી ઘણી દુર્લભ છે, તો આ દુષમકાળને વિષે પ્રાપ્તિ પરમ દુર્લભ હોવી સંભાવ્ય છે એમ જાણી, જે જે પ્રકારે સત્સંગના વિયોગમાં પણ આત્મામાં ગુણોત્પત્તિ થાય, તે તે પ્રકારે પ્રવર્તવાનો પુરૂષાર્થ વારંવાર, વખતો વખત અને પ્રસંગે પ્રસંગે કર્તવ્ય છે; અને નિરંતર સત્સંગની ઇચ્છા–અસત્સંગમાં ઉદાસીનતા–કરવામાં મુખ્ય કારણ તેવો પુરૂષાર્થ છે એમ જાણી, જે કાંઈ નિવૃત્તિનાં કારણો હોય, તે કારણોનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે. અમને

આ જગતનાં એમ સ્મરણ થાય છે કે "શું કરવું?" અથવા "કોઇ પ્રકારે થતું નથી," એવું, તમારા ચિત્તમાં વારંવાર થઇ આવતું હશે. તથાપિ એમ ઘટે છે કે, જે પુરુષ બીજા બધા પ્રકારનો વિચાર અકર્તવ્યરૂપ જાણી આત્મકલ્યાણને વિષે ઉદ્યમાન થાય છે તેને, કંઇ નહિ જાણ્યાં છતાં, તે જ વિચારના પરિણામમાં જે કરવું ઘટે છે, અને કોઇ પ્રકારે થતું નથી, એમ ભાસ્યમાન થયેલું તે પ્રગટ થવાનું તે જીવને વિષે કારણ ઉત્પન્ન થાય છે; અથવા કૃતકૃત્યતાનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે.

૪૩૨ પ્રશ્ન:—શોચ કરે છે એવી સ્થિતિમાં જગતના જીવોના કેટલા પ્રકાર જ્ઞાની પુરુષોએ દીઠા છે? આ પ્રકારની સમજ આપવા કૃપા કરશો?

ઉત્તર:—શોચ કરે છે એવી સ્થિતિમાં આ જગતના જીવોના ત્રણ પ્રકાર જ્ઞાની પુરુષે દીઠા છે: (૧) કોઇ પણ પ્રકારે જીવ શોચ કે કલ્યાણનો વિચાર નથી કરી શક્યો—અથવા કરવાની જે સ્થિતિ તેમાં બેભાન છે, એવા જીવોનો એક પ્રકાર છે. (૨) અજ્ઞાનપણાથી અસત્સંગના અભ્યાસે ભાસ્યમાન થયેલા બોધથી શોચ છે તે, કલ્યાણસ્વરૂપ માનતા એવા જીવોનો બીજો પ્રકાર છે. (૩) ઉદયાધીનપણે માત્ર જેની સ્થિતિ છે:—સર્વ પરસ્વરૂપનો સાક્ષી છે એવો બોધસ્વરૂપ જીવ, માત્ર ઉદાસીનપણે કર્તા દેખાય છે; એવા જીવોનો ત્રીજો પ્રકાર છે. એમ ત્રણ પ્રકારના જીવ-સમૂહ જ્ઞાની પુરુષે દીઠા છે. ઘણું કરી પ્રથમ પ્રકારને વિષે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિના પ્રકારને વિષે તદાકાર પરિણામી જેવા ભાસતા એવા જીવો સમાવેશ પામે છે. જૂદા જૂદા ધર્મની નામક્રિયા કરતા એવા જીવો—અથવા સ્વછંદપરિણામી એવા પરમાર્થ માર્ગે ચાલીએ છીએ, એવી બુદ્ધિએ ગ્રહિત જીવો તે બીજા પ્રકારને વિષે સમાવેશ પામે છે. સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ આદિભાવને વિષે જેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે, અથવા થવા કરે છે, સ્વચ્છંદપરિણામ જેનું ગલિત થયું છે; અને તેવા ભાવના વિચારમાં નિરંતર જેનું રહેવું છે એવા જીવના શોચ તે ત્રીજા પ્રકારમાં સમાવેશ થાય છે. જે પ્રકારે ત્રીજા સમૂહ ઉત્પન્ન થાય તે પ્રકાર વિચાર છે. વિચારવાન છે તેને યથાબુદ્ધિએ, સત્સંગે, સત્શાસ્ત્રે તે વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે. અને અનુક્રમે શોકરહિત એવું સ્વરૂપ તેને વિષે ઉત્પન્ન હોય છે. આ વાત ફરી ફરી સ્મરવા તથા જાણવા અને બીજે પ્રકારે વિચારવા સંભારવા યોગ્ય છે.

૫૩૩ પ્રશ્ન:—સમજીને સમાઈ રહ્યા એ વાક્યનું રહસ્ય સમજાવશો ?

ઉત્તર:—જેમ છે તેમ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું તેનું નામ સમજવું છે; તેથી ઉપયોગ અન્ય વિકલ્પ રહિત થયો તેનું નામ સમાવું છે: વસ્તુતાએ બન્ને એક જ છે. જેમ છે તેમ સમજવાથી ઉપયોગ સ્વરૂપમાં શમાયો, અને આત્મા સ્વભાવમય થઇ રહ્યો, એ પ્રથમ વાક્ય "સમજીને સમાઇ રહ્યા", તેનો અર્થ છે, અન્ય પદાર્થના સંયોગમાં જે અધ્યાસ હતો, અને તે અધ્યાસમાં આત્માપણું માન્યું હતું, તે અધ્યાસરૂપ આત્માપણું શમાઇ ગયું, એ બીજું વાક્ય "સમજીને શમાઇ ગયા" તેનો અર્થ છે. પર્યાયાંતરથી અર્થાંતર થઈ શકે છે; વાસ્તવ્યમાં બન્ને વાક્યનો પરમાર્થ એક જ વિચારવા યોગ્ય છે. જે જે સમજ્યા તેણે મારૂં તારૂં એ આદિ અહંત્વ મમત્વ શમાવી દીધું, કેમકે કોઇ પણ નિજસ્વભાવ તેવો દીઠો નહિ; અને નિજસ્વભાવ તો અચિંત્ય અવ્યાબાધસ્વરૂપ,–કેવળ ન્યારો જોયો એટલે તેમાં જ સમાવેશ પામી ગયા. આત્મા સિવાય અન્યમાં સ્વમાન્યતા હતી તે ટાળી પરમાર્થે મૌન થયા; વાણી એ કરી 'આ આનું છે' એ આદિ કહેવાનું બનવારૂપ વ્યવહાર વચનાદિ યોગસુધી કવચિત્ રહ્યો, તથાપિ આત્માથી આ મારૂં છે, એ વિકલ્પ કેવળ શમાઇ ગયો: જેમ છે તેમ અચિંત્ય સ્વાનુભવગોચરપદમાં લીનતા થઇ. એ બન્ને વાક્ય લોકભાષામાં પ્રવર્ત્યાં છે; તે આત્મભાષામાંથી આવ્યાં છે. જે ઉપર કહ્યા તે પ્રકારે ન શમાયા તે સમજ્યા નથી; એમ એ વાક્યનો સારભૂત અર્થ થયો; અથવા જેટલે અંશે શમાયા તેટલે અંશે સમજ્યા, અને જે પ્રકારે શમાયા તે પ્રકારે સમજ્યા, એટલો વિભાગાર્થ થઇ શકવા યોગ્ય છે, તથાપિ મુખ્યાર્થમાં ઉપયોગ વર્તાવવો ઘટે છે. અનંત કાળથી યમનિયમ શાસ્ત્રાવલોકનાદિ કાર્ય કર્યાં છતાં સમજાવું, અને શમાવું એ પ્રકાર આત્મામાં આવ્યો નહિ, અને તેથી પરિભ્રમણનિવૃત્તિ ન થઇ. સમજવા અને શમાવાનું જે કોઈ ઐક્ય કરે, તે સ્વાનુભવપદમાં વર્તે તેનું પરિભ્રમણ નિવૃત્ત થાય. સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞા વિચાર્યા વિના જીવે તે પરમાર્થ જાણ્યો નથી; જાણવાને પ્રતિબંધક અસત્સંગ, સ્વચ્છંદ અને અવિચાર તેનો રોધ કર્યો નહિ. જેથી સમજવું અને શમાવું તથા બેયનું ઐક્ય ન બન્યું એવો નિશ્ચય પ્રસિદ્ધ છે. અત્રેથી આરંભી જીવની ભૂમિકા ઉપાસે તો જીવ સમજીને શમાય; એ નિઃસંદેહ છે. અનંત જ્ઞાની પુરૂષે અનુભવ કરેલો એવો શાશ્વત, સુગમ મોક્ષમાર્ગ જીવને લક્ષમાં નથી આવતો, એથી ઉત્પન્ન થયેલું ખેદસહિત આશ્ચર્ય

તે પણ અમે ક્ષમાવીએ છીએ. સત્સંગ, સદ્વિચારથી ક્ષમાના શાંતિનાં સર્વ પદ અત્યંત આવ્યાં છે, સુગમ સુગોચર છે. સહજ છે, અને નિસ્સંદેહ છે.

૫૩૪ પ્રશ્નઃ—કાળ શું ખાય છે?

ઉત્તરઃ—સામાન્ય બોધમાં કાળ શું ખાય છે, તેનો ઉત્તર એ છે કે, તે પ્રાણી માત્રનું આયુષ્ય ખાય છે! વ્યવહારનયથી કાળ 'જૂનું' ખાય છે. નિશ્ચયનયથી કાળ પદાર્થ માત્રને રૂપાંતર આપે છેઃ—પર્યાયાંતર કરે છે. છેલ્લા બે ઉત્તર વધારે વિચારવાથી બંધ બેસી શકશે. વ્યવહારનયથી કાળ 'જૂનું' ખાય છે એમ જે લખ્યું છે, તે વળી નીચે વિશેષ સ્પષ્ટ કર્યું છે. "કાળ 'જૂનું' ખાય છે"—'જૂનું' એટલે શું? એક સમય જે ચીજને ઉત્પન્ન થયાં થયો, બીજે સમય વર્તે છે, તે જૂની ગણાય છે. (જ્ઞાનીની અપેક્ષાથી) તે ચીજને બીજે સમયે ચોથે સમયે, એમ અસંખ્યાત સમયે—અનંત સમયે કાળ બદલ્યા જ કરે છે. બીજા સમયમાં પદાર્થનું જે સ્વરૂપ હતું, તે ખાઈ જઈ ત્રીજે સમયે—કાળે પદાર્થને બીજું રૂપ આપ્યું; અર્થાત્ 'જૂનું' તે ખાઈ ગયો. પહેલે સમયે પદાર્થ ઉત્પન્ન થયો અને તે જ વેળા કાળ તેને ખાઈ જતો નથી, બીજે સમયે ખાવા માંડે છે, માટે જૂનાપણાને ખાય છે, તેમ કહ્યું છે. નિશ્ચયનયથી પદાર્થ માત્ર રૂપાંતર જ પામે છે. 'કોઈ પણ પદાર્થ કોઈપણ કાળમાં કેવળ નાશ પામે જ નહિ,' એવો સિદ્ધાંત છે; અને જો પદાર્થ કેવળ નાશ પામતો હોત, તો આજ કંઈ પણ હોત નહીં, માટે કાળ ખાતો નથી, પણ રૂપાંતર કરે છે એમ કહ્યું છે. ત્રણ પ્રકારના ઉત્તરમાં પહેલો ઉત્તર સર્વને સમજાવો સુલભ છે.

૫૩૫ પ્રશ્નઃ—કબીરજી તથા નરસિંહ મહેતાની ભક્તિ કેવી હતી?

ઉત્તરઃ—મહાત્મા કબીરજી તથા નરસિંહ મહેતાની ભક્તિ અનન્ય, અલૌકિક, અદ્ભુત અને સર્વોત્કૃષ્ટ હતી; તેમ છતાં તે નિસ્પૃહ હતી. સ્વપ્ને પણ તેમણે એવી દુઃખી સ્થિતિ છતાં આજીવિકા અર્થે વ્યવહારાર્થે પરમેશ્વર પ્રત્યે દીનપણું કર્યું નથી; તેમ કર્યા સિવાય જો કે ઈશ્વરેચ્છાથી વ્યવહાર ચાલ્યો ગયો છે, તથાપિ તેમની દરિદ્રાવસ્થા હજુસુધી જગત્-વિદિત છે; અને એ જ એમનું સબળ માહાત્મ્ય છે. પરમાત્માએ એમના 'પરચા' પૂરા કર્યા છે. એ ભક્તોની ઈચ્છાથી વિપરીત થઈને. ભક્તોની એવી ઈચ્છા ન હોય, અને તેવી ઈચ્છા ન હોય, તો રહસ્ય-ભક્તિની તેમને પ્રાપ્તિ પણ ન હોય.

૫૩૬ પ્રશ્નઃ—પરેચ્છાનુસારીને શબ્દભેદ છે? આપથી પરમાર્થમાર્ગના પ્રકાશન માટે હાલ કંઇ થઇ શકશે?

ઉત્તરઃ—પરેચ્છાનુસારીને શબ્દભેદ નથી. જો કે અમને ઉપાધિયોગ છે. તથાપિ અવકાશ નથી મળતો એમ કંઇ છે નહીં, પણ દશા એવી વર્તે છે કે જેમાં પરમાર્થ વિષે કંઈ ન થઇ શકે; અને રૂચિ પણ હાલ તો તેમજ રહે છે.

૫૩૭ પ્રશ્નઃ—આત્મકલ્યાણ ઇચ્છક ગૃહસ્થે વ્યવહાર કરવો? યોગ્ય વ્યવહાર એટલે શું?

ઉત્તરઃ—માયાનો પ્રપંચ ક્ષણે ક્ષણે બાધકર્તા છે. તે પ્રપંચમાં તાપની નિવૃત્તિ કોઇ કલ્પદ્રુમની છાયા છે; અને કાં કેવળદશા છે; તથાપિ કલ્પદ્રુમની છાયા પ્રશસ્ત છે. તે સિવાય એ તાપની નિવૃત્તિ નથી; અને એ કલ્પદ્રુમને વાસ્તવિક ઓળખવા જીવે યોગ્ય થવું પ્રશસ્ત છે. તે યોગ્ય થવામાં બાધકર્તા એવો એ માયાપ્રપંચ છે; જેનો પરિચય જેમ ઓછો હોય તેમ વર્ત્યા વિના યોગ્યતાનું આવરણ ભંગ થતું નથી. પગલે પગલે ભયવાળી અજ્ઞાન ભૂમિકામાં જીવ વગર વિચારે કોટયાવધિ યોજનો ચાલ્યા કરે છે; ત્યાં યોગ્યતાનો અવકાશ ક્યાંથી હોય? આમ ન થાય તેટલા માટે થયેલા કાર્યના ઉપદ્રવને જેમ શમાવાય તેમ શમાવી,—સર્વ પ્રકારે એ વિષેની નિવૃત્તિ કરી યોગ્ય વ્યવહારમાં આવવાનું પ્રયત્ન કરવું ઉચિત છે. ન ચાલતાં કરવો જોઇએ, અને તે પણ પ્રારબ્ધવશાત્ નિસ્પૃહ બુદ્ધિથી એવો જે વ્યવહાર, તેને યોગ્ય વ્યવહાર માનજો.

૫૩૮ પ્રશ્નઃ—લૂંટાવી દેવા સંબંધીના શ્રી જંબુસ્વામીના દષ્ટાંતનો આશય શું છે?

ઉત્તરઃ—જંબુસ્વામીનું દષ્ટાંત પ્રબળ કરનારૂં અને ઘણું આનંદકારક અપાયું છે. લુંટાવી દેવાની ઇચ્છા છતાં લોકપ્રવાહ એમ માને કે, ચોર લઇ ગયાના કારણે જંબુનો ત્યાગ છે, તો તે પરમાર્થ કલંકરૂપ છે, એવો જે મહાત્મા જંબુનો આશય તે સત્ય હતો.

૫૩૯ પ્રશ્નઃ—જ્યોતિષનો લક્ષ સાંસારિક પ્રસંગમાં કરવો યોગ્ય છે કે? જ્યોતિષને આપ કેવો વિષય માનો છો? શા માટે આપ આપના જ્યોતિષ સંબંધીના જ્ઞાનનો લાભ નથી આપતા?

ઉત્તરઃ—જ્યોતિષ જેવા કલ્પિત વિષયનો સાંસારિક પ્રસંગમાં નિસ્પૃહ પુરૂષો લક્ષ કરતા હશે કે કેમ? અમે જ્યોતિષ જાણીએ છીએ અથવા કંઇ કરી શકીએ છીએ; એમ ન માનો તો સારૂં એવી હાલ

ઇચ્છા છે. પોતાનું અથવા પારકું જેને રહ્યું નથી, એવી કોઈ દશા તેની પ્રાપ્તિ હવે સમીપ જ આ દેહે છે; અને તેને લીધે પરેચ્છાથી વર્તીએ છીએ. પૂર્વે જે જે વિદ્યા, બોધ, જ્ઞાન ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે તે તે સ્વપ્નાં આ દેહે જ વિસ્મરણ કરી નિર્વિકલ્પ થયા વિના છૂટકો નથી; અને તેને લીધેજ આમ વર્તીએ છીએ; તથાપિ આપની અધિક આતુરતા જોઈ કંઈ કંઈ આપને ઉત્તર આપવો પડ્યો છે; તે પણ સ્વેચ્છાથી નહિ. આમ હોવાથી આપને વિનંતિ છે કે એ સર્વ માયિક વિદ્યા અથવા માયિક માર્ગ સંબંધી આપના તરફથી મારી બીજી દશા થતાં સુધી સ્મરણ ન મળવું જોઈએ; એમ યોગ્ય છે.

૫૨૦ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનની પરિપક્વ દશા થાય ત્યારે શાની નિવૃત્તિ હોય?

ઉત્તર—જ્ઞાનની પરિપક્વ અવસ્થા (દશા) થયે સર્વ પ્રકારે રાગ, દ્વેષની નિવૃત્તિ હોય એમ અમારી માન્યતા છે.

૫૨૧ પ્રશ્ન:—કયા પદને જ્ઞાનીઓ ઉપાસે છે?

ઉત્તર:—તે પૂર્ણ પદને જ્ઞાનીઓ પરમ પ્રેમથી ઉપાસે છે.

૫૨૨ પ્રશ્ન:—જીવને શું પ્રાપ્ત થવું પરમ દુર્લભ છે?

ઉત્તર:—ચિત્તનું સરળપણું, 'સત્' પ્રાપ્ત હોવાની જિજ્ઞાસા, એ પ્રાપ્ત થવાં પરમ દુર્લભ છે; અને તેની પ્રાપ્તિને વિષે પરમ કારણરૂપ એવો 'સત્સંગ' તે પ્રાપ્ત થવો એ તો પરમ દુર્લભ છે.

૫૨૩ પ્રશ્ન:—મોટા પુરુષોએ આ કાળને કઠણ શા માટે કહ્યો છે?

ઉત્તર—મોટા પુરુષોએ આ કાળને કઠણ કાળ કહ્યો છે તેનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે 'સત્સંગ'નો જોગ થવો જીવને બહુ કઠણ છે; અને એમ હોવાથી કાળને પણ કઠણ કહ્યો છે.

૫૨૪ પ્રશ્ન:—ઘોર રોગ શોક શાનાથી પ્રજ્વલિત છે?

ઉત્તર:—માયાઅગ્નિથી ઘોર રોગશોક પ્રજ્વલિત છે.

૫૨૫ પ્રશ્ન:—શા કારણે જીવ ત્રિવિધ તાપથી બળ્યા કરે છે?

ઉત્તર:—તે માયામાં જીવની બુદ્ધિ રાચી રહી છે; અને તેથી જીવ પણ તે ત્રિવિધ તાપ-અગ્નિ-થી બળ્યા કરે છે.

૫૨૬ પ્રશ્ન:—આ તાપને શીતળકરનાર શું છે?

ઉત્તર—તેને પરમ કારણ મુનિનો બોધ એ જ પરમ શીતળ કરે છે.

૫૨૭ પ્રશ્ન:—શા કારણે જીવને એ શીતળ જળની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થઈ પડી છે?

ઉત્તર—જીવને ચારે બાજુથી બળતું દુઃખને લીધે તેની પ્રાપ્તિ હોવી દુર્લભ થઈ પડી છે.

૫૪૮ પ્રશ્ન:—તેની પ્રાપ્તિ માટે ક્યાં સારાં કારણો છે?

ઉત્તર:—એ જ વસ્તુની ચિંતના રાખવી. 'સત્' ને વિષે પ્રીતિ, 'સત્' રૂપ 'સત્' ને વિષે પરમ ભક્તિ, તેના માર્ગની જિજ્ઞાસા, એ જ નિરંતર સંભારવા યોગ્ય છે. તે સ્મરણ રહેવામાં ઉપયોગી એવાં વૈરાગ્યાદિક ચરિત્રવાળાં પુસ્તકો અને વૈરાગી, સરળ ચિત્તવાળા મનુષ્યનો સંગ અને પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ એ સારાં કારણો છે. એ જ મેળવવા રટણ રાખવું કલ્યાણકારક છે.

૫૪૯ પ્રશ્ન:—વાસ્તવિક ક્યારે સમજાય?

ઉત્તર:—એમ તો સમજાય છે કે ભેદનો ભેદ ટળ્યે વાસ્તવિક સમજાય છે.

૫૫૦ પ્રશ્ન:—'સત્, ક્યાં છે?

ઉત્તર:—પરમ અભેદ એવું 'સત્' સર્વત્ર છે.

૫૫૧ પ્રશ્ન:—ભારતક્ષેત્રમાં મુમુક્ષુ આદિના સંબંધમાં હાલમાં કેવી સ્થિતિ છે?

ઉત્તર:—પૂર્ણ કામ એવું હરિનું સ્વરૂપ છે તેને વિષે જેની નિરંતર લય લાગી રહી છે એવા પુરૂષથી ભારતક્ષેત્ર પ્રાયે શૂન્યવત્ થયું છે, માયામોહ સર્વત્ર ભળાય છે. ક્વચિત મુમુક્ષુ જોઇએ છીએ, તથાપિ મતાંતરાદિકનાં કારણોથી તેમને પણ જોગ થવો દુર્લભ થાયછે.

૫૫૨ પ્રશ્ન:—આપ શા માટે ધર્મપ્રભાવ કરતા નથી?

ઉત્તર:—અમને વારંવાર આપ જે (ધર્મપ્રભાવ) પ્રેરોછો તે માટે અમારી જેવી જોઇએ તેવી યોગ્યતા નથી; અને હરિએ સાક્ષાત્ દર્શનથી જ્યા સુધી તે વાત પ્રેરી નથી ત્યાંસુધી, ઇચ્છા થતી નથી,—થવાની નથી.

૫૫૩ પ્રશ્ન:—પ્રબોધશતક ગ્રંથ માટે આપનો અભિપ્રાય કહેશો?

ઉત્તર:—'પ્રબોધશતક' મોકલ્યું છે તે પહોંચ્યું હશે. તમો બધાને એ શતક શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસન કરવા જોગ છે. એ પુસ્તક વેદાંતની શ્રદ્ધા કરવા માટે મોકલ્યું નથી, એવો લક્ષ સાંભળનારનો પ્રથમ થવો જોઇએ; બીજા કંઇ કારણથી મોકલ્યું છે; જે કારણ ઘણું કરીને વિશેષ વિચારે તમો જાણી શકશો. હાલ તમોને કોઇ તેવું બોધક સાધન નહિ હોવાને લીધે એ શતક ઠીક સાધન છે, એમ માની મોકલ્યુ છે. એમાંથી તમારે શું જાણવું જોઇએ, તેનો વિચાર કરવો. સાંભળનાં કોઇએ અમારા વિષે આશંકા કરવી નહીં કે, એમાં જે કંઇ મતભાવ જણાવ્યો છે, તે મત અમારો છે. માત્ર

ચિત્તની સ્થિરતા માટે એ પુસ્તકના ઘણા વિચારો કામના છે માટે મોક્ષનું છે એમ માનવું.

૫૫૪ પ્રશ્નઃ—આ કાળને કળિયુગ શા માટે કહેવામાં આવ્યો છે? સત્સંગને મોક્ષનું પરમ સાધન શા માટે કહ્યું હશે? પરમ સત્સંગ એટલે શું?

ઉત્તરઃ—કરાળ કાળ હોવાથી જીવને જ્યાં નિવૃત્તિ કરવી જોઈએ ત્યાં તે કરી શકતો નથી. સદ્ધર્મનો ઘણું કરીને લોપ જ રહે તે માટે આ કાળને કળિયુગ કહેવામાં આવ્યો છે. સદ્ધર્મનો જોગ સત્પુરુષ વિના હોય નહીં, કારણ કે 'અસત્'માં 'સત્' હોતું નથી. ઘણું કરીને સત્પુરુષનાં દર્શનની અને જોગની આ કાળમાં અપ્રાપ્તિ દેખાય છે. જ્યારે એમ છે ત્યારે, સદ્ધર્મરૂપ સમાધિ મુમુક્ષુ પુરુષને ક્યાંથી પ્રાપ્ત હોય? અને અમુક કાળ વ્યતીત થવા છતાં જ્યારે તેથી સમાધિ પ્રાપ્ત નથી થતી ત્યારે મુમુક્ષુતા પણ કેમ રહે? ઘણું કરીને જીવ જે પરિચયમાં રહે છે, તે પરિચયરૂપ પોતાને માને છે; જેનો પ્રગટ અનુભવ પણ થાય છે કે અનાર્ય કુળમાં પરિચય કરી રહેલો જીવ અનાર્યરૂપે પોતાને દૃઢ માને છે, અને આર્યત્વને વિષે મતિ કરતો નથી. માટે મોટા પુરુષોએ અને તેને લઈને અમે એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે જીવને સત્સંગ એ જ મોક્ષનું પરમ સાધન છે. પોતાની યોગ્યતા જેવી છે તેવી યોગ્યતા ધરાવનાર પુરુષોનો સંગ તે સત્સંગ કહ્યો છે. મોટા પુરુષના સંગમાં નિવાસ છે તેને અમે 'પરમ સત્સંગ' કહીએ છીએ, કારણ એના જેવું કોઈ હિતસ્વિ સાધન આ જગતમાં અમે જોયું નથી અને સાંભળ્યું નથી.

૫૫૫ પ્રશ્ન—પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા પુરુષનું ચિંતન માત્ર સ્વરૂપસ્થિતિનું કારણ થઈ શકે છે? શા કારણે સ્વરૂપ સ્થિતિ થવી સંભવે છે?

ઉત્તરઃ—પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા પુરુષનું ચિંતન કલ્યાણકારક છે, તથાપિ સ્વરૂપસ્થિતિનું કારણ કોઈ થઈ શકતું નથી, કારણ કે જીવે શું કરવું? તે તેના સ્મરણથી નથી સમજાતું. પ્રત્યક્ષજોગે વગર સમજાવ્યે પણ સ્વરૂપસ્થિતિ થવી સંભવિત માનીએ છીએ, અને તેથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે, તે જોગનું અને તે પ્રત્યક્ષ ચિંતનનું ફળ મોક્ષ હોય છે, કારણ કે 'મૂર્તિમાન મોક્ષ' તે સત્પુરુષ છે. મોક્ષે ગયા છે એવા (અર્હંતાદિક) પુરુષનું ચિંતન ઘણા કાળે ભાવાનુસાર મોક્ષાદિક ફળદાતા હોય છે. સમ્યક્ત્વ પામ્યા છે એવા પુરુષનો નિશ્ચય થયે અને જોગ્યતાના કારણે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે.

૫૫૬ પ્રશ્નઃ—નિર્ભયતા શાથી ઉત્પન્ન થાય છે? અને નિર્ભયતાથી શું પ્રાપ્ત થાય?

ઉત્તરઃ—નિઃશંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પન્ન હોય છે અને તેથી નિઃસંગતા પ્રાપ્ત હોય છે.

૫૫૭ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુતા અને તીવ્ર મુમુક્ષુતા સમજાવશો?

ઉત્તરઃ—પ્રકૃતિના વિસ્તારથી જીવનાં કર્મ અનંત પ્રકારની વિચિત્રતાથી પ્રવર્તે છે, અને તેથી દોષના પ્રકાર પણ અનંત ભાસે છે; પણ સર્વથી મોટો દોષ એ છે કે જેથી 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' ઉત્પન્ન ન જ હોય અથવા 'મુમુક્ષુતા' જ ઉત્પન્ન ન હોય. ઘણું કરીને મનુષ્યાત્મા કોઇને કોઈ ધર્મમતમાં હોય છે; અને તેથી તે ધર્મમત પ્રમાણે પ્રવર્તવાનુ તે કરે છે,—એમ માને છે. પણ એનુ નામ 'મુમુક્ષુતા' નથી. 'મુમુક્ષુતા' તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોહાસક્તિથી મુઝાઇ એક મોક્ષને વિષેજ યત્ન કરવો. અને 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' એ છે કે અનન્ય પ્રેમે મોક્ષના માર્ગમાં ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તવું. 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' વિષે અત્ર જણાવવું નથી, પણ મુમુક્ષુતા વિષે જણાવવું છે કે, તે ઉત્પન્ન થવાનું લક્ષણ પોતાના દોષ જોવામાં અપક્ષપાતતા એ છે, અને તેને લીધે સ્વચ્છંદનો નાશ હોય છે. સ્વચ્છંદ જ્યાં થોડી અથવા ઘણી હાનિ પામ્યો છે ત્યાં તેટલી બોધબીજયોગ્ય ભૂમિકાથીજ થાય છે; સ્વચ્છંદ જ્યાં પ્રાયે દબાયો છે, ત્યા પછી 'માર્ગપ્રાપ્તિ' ને રોકનારાં ત્રણ કારણો મુખ્ય કરીને હોય છે, એમ અમે જાણીએ છીએ; આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા; પરમ વિનયની ઓછાઇ; એને પદાર્થનો અનિર્ણય એ બધાં કારણો ટાળવાનુ બીજ હવે પછી કહીશું; તે પહેલાં તે જ કારણોને અધિકતાથી કહીએ છીએ. આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા—એ ઘણું કરીને 'તીવ્ર મુમુક્ષુતાની ઉત્પતિ થયા પહેલાં હોય છે. તે હોવાનાં કારણો નિઃશંકપણે જ તે 'સત્' એવું દૃઢ થયું નથી; અથવા તે પરમાનંદરૂપ જ છે એમ પણ નિશ્ચય નથી; અથવા તો મુમુક્ષુતામાં પણ કેટલોક આનંદ અનુભવાય છે, તેને લીધે બાહ્યશાતાનાં કારણો પણ કેટલીકવાર પ્રિય લાગે છે, અને તેથી આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા રહ્યા કરે છે; જેથી જીવની યોગ્યતા રોકાઈ જાય છે. વાસ્તવિક તત્ત્વ પામવાની કંઇ યોજનાની ઓછાઇને લીધે 'પદાર્થનિર્ણય' ન થયો હોય, તો ચિત્ત વ્યાકુળ રહે છે, અને મિથ્યા સમતા આવે છે; કલ્પિત પદાર્થ વિષે 'સત્'ની માન્યતા હોય છે; જેથી કાળે કરી અપૂર્વ પદાર્થને વિષે પરમ પ્રેમ આવતો નથી, અને એજ પરમ

યોગ્યતાની હાનિ છે. અધિક શું કહીએ ? અનંત કાળે એ જ માર્ગે છે. કળિયુગ છે માટે ક્ષણવાર પણ વસ્તુવિચાર વિના ન રહેવું એમ મહાત્માઓની શિક્ષા છે.

૫૫૮ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુઓને એકલું બીજ જ્ઞાન કલ્યાણ કરે કે સાથે સિદ્ધાંત-જ્ઞાન જોઈએ ?

ઉત્તરઃ—એકલું 'બીજજ્ઞાન'જ તેમનું કલ્યાણ કરે એવી, એમની અને બીજા ઘણા મુમુક્ષુઓની દશા નથી, 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' સાથે જોઇએ.

૫૫૯ પ્રશ્નઃ—કોઇના દોષ ભણી જોવું કે નહિ ?

ઉત્તરઃ—જીવ સ્વભાવે (પોતાની સમજણની ભૂલે) દોષિત છે; ત્યાં પછી તેના દોષ ભણી જોવું એ અનુકંપાનો ત્યાગ કરવા જેવું થાય છે; અને મોટા પુરુષો તેમ આચરવા ઇચ્છતા નથી; કળિયુગમાં અસત્સંગથી, અને અણસમજણથી ભૂલભરેલે રસ્તે ન દોરાય એમ બનવું બહુ મુશ્કેલ છે.

૫૬૦ પ્રશ્નઃ—ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો એ યોગીનું લક્ષણ છે ?

ઉત્તરઃ—ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો એ યોગીનું લક્ષણ નથી.

૫૬૧ પ્રશ્નઃ—સર્વોત્તમ યોગી કોણ છે ?

ઉત્તરઃ—સર્વોત્તમ યોગી તો એ છે કે, જે સર્વ પ્રકારની સ્પૃહાથી રહિતપણે સતમાં કેવળ અનન્ય નિષ્ઠાએ સર્વ પ્રકારે 'સત્' જ આચરે છે;—જગત્ જેને વિસ્મૃત થયું છે. અમે એ જ ઇચ્છીએ છીએ.

૫૬૨ પ્રશ્ન.—જ્ઞાન કયું કહેવાય? શાસ્ત્રાદિકના જ્ઞાનથી નિવેડો છે કે અનુભવજ્ઞાનથી ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાન તે જ કે અભિપ્રાય એક જ હોય; થોડો અથવા ઘણો પ્રકાશ પણ પ્રકાશ એક જ. શાસ્ત્રાદિકના જ્ઞાનથી નિવેડો નથી, પણ અનુભવજ્ઞાનથી નિવેડો છે.

૫૬૩ પ્રશ્નઃ—યોગાદિક સાધન, આત્માનું ધ્યાન, અધ્યાત્મ ચિંતન, શુષ્ક વેદાંત વગેરેથી 'સત્' પ્રગટ જેવું માનવામાં આવે છે તો તેમ છે ખરું ?

ઉત્તરઃ—'સત્' હાલ તો કેવળ અપ્રગટ રહ્યું દેખાય છે. જુદી જુદી ચેષ્ટાએ તે હાલ પ્રગટ જેવું માનવામાં આવે છે; (યોગાદિક સાધન આત્માનું ધ્યાન, અધ્યાત્મચિંતન વેદાંત-શુષ્ક વગેરેથી) પણ

તે તેવું નથી. જિનનો સિદ્ધાંત છે કે, જડ કોઇ કાળે જીવ ન થાય અને જીવ કોઇ કાળે જડ ન થાય' તેમ "સત્" કોઇ કાળે 'સત્' સિવાયનાં બીજાં કોઇ સાધનથી ઉત્પન્ન હોઇ શકે જ નહિ. આવી દેખીતી સમજાય તેવી વાતમાં મુંઝાઇ જીવ પોતાની કલ્પનાએ 'સત્' કરવાનું કહે છે, પ્રરૂપે છે. બોધે છે એ આશ્ચર્ય છે.

૫૬૪ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુ જગતમાં રૂડું દેખાડવા કાંઇ આચરે ?

ઉત્તરઃ—જગતમાં રૂડું દેખાડવા માટે મુમુક્ષુ કંઇ આચરે નહિ, પણ રૂડું હોય તે જ આચરે.

૫૬૫ પ્રશ્નઃ—સંતનો જોગ ન હોય તો મતમતાંતરમાં શી રીતે વર્તવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—જીવને જ્યાંસુધી સંતનો જોગ ન થાય ત્યાંસુધી મતમતાંતરમાં મધ્યસ્થ રહેવું યોગ્ય છે. જાણ્યા જેવું તો મન છે, કે જે સત્સ્વરૂપ ભણી અખંડ સ્થિર થયું છે-(નાગ જેમ મોરલી ઉપર) તથાપિ તે દશા વર્ણવવાની સત્તા સર્વાધાર હરિએ વાણીમાં પૂર્ણ મૂકી નથી; અને લેખમાં તો તે વાણીનો અનંતમો ભાગ માંડ આવી શકે; એવી તે દશા તે સર્વનું કારણ એવું જે પુરૂષોત્તમસ્વરૂપ તેને વિષે અમને તમને તથા અનન્ય પ્રેમભક્તિ અખંડ રહો; તે પ્રેમભક્તિ પરિપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાઓ.

૫૬૬ પ્રશ્નઃ—વ્યાસજી જે યુગમાં હતા તે યુગ અને આ યુગમાં ધર્મસંબંધમાં કેવો ભેદ આપના અનુભવમાં આવે છે ?

ઉત્તરઃ—ભગવાન્ વ્યાસજી જે યુગમાં હતા તે યુગ બીજો હતો. આ કળિયુગ છે. એમાં હરિસ્વરૂપ, હરિનામ અને હરિજન દ્રષ્ટિએ નથી આવતા; એ ત્રણેમાંનાં કોઇની સ્મૃતિ થાય, એવી કોઇ પણ ચીજ પણ દ્રષ્ટિએ નથી આવતી. બધાં સાધન કળિયુગથી ઘેરાઇ ગયાં છે. ઘણું કરીને બધાય જીવ ઉન્માર્ગે પ્રવર્તે છે, અથવા સન્માર્ગની સન્મુખ વર્તતા નજરે નથી પડતા. ક્વચિત મુમુક્ષુ છે, પણ તેને હજુ માર્ગનો નિકટ સંબંધ નથી. નિષ્કપટીપણું પણ મનુષ્યોમાંથી ચાલ્યા ગયા જેવું થયું છે; સન્માર્ગનો એક અંશ અને તેનો પણ શતાંશ તે કોઇ આગળ પણ દ્રષ્ટિએ પડતો નથી. કેવળજ્ઞાનનો માર્ગ તે તો કેવળ વિસર્જન થઇ ગયો છે, કોણ જાણે હરિની ઇચ્છા શું છે? આવો વિકટ કાળ તો હમણાંજ જોયો. કેવળ મંદ પુણ્યવાળાં પ્રાણી જોઇ પરમ અનુકંપા આવે છે.

૫૬૭ પ્રશ્નઃ—આપ ધર્મનો ઉપદેશ પ્રગટ રીતે ક્યારે કરશો ?

ઉત્તરઃ—પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ એવું જે ભગવત્ સંબંધી જ્ઞાન તે પ્રગટ કરવા જ્યાં સુધી તેની ઇચ્છા નથી, ત્યાંસુધી, વધારે પ્રસંગ કોઈથી પાડવામાં નથી આવતો તે જાણજો છો. અભિન્ન એવું હરિપદ જ્યાંસુધી અમે અમારામાં નહીં માનીએ ત્યાંસુધી, 'પ્રગટમાર્ગ' કહીશું નહીં. તમે પણ અમને જાણજો છો, તે સિવાય અધિકને નામ કામ, આથી અમને જણાવશો નહીં. એકથી અનંત છે, અનંતથી એક છે.

૫૧૮ પ્રશ્નઃ—જીવને મૂંઝવણી કેમ છે?

ઉત્તરઃ—અપૂર્વ પોતાથી પોતાને પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છે; જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું સ્વરૂપ ઓળખાવું દુર્લભ છે; અને જીવને મૂંઝવણી પણ એજ છે.

૫૧૯ પ્રશ્નઃ—" ૧. 'ઠાણાંગ'માં આઠ વાદિ કહ્યા છે તેમાં અ.મને તથા અમારે કયા વાદમાં દાખલ થવું? ૨. એ આઠ વાદથી કોઈ જૂદો માર્ગ આદરવા જોગ હોય, તો તે જાણવા સારૂ આકાંક્ષા છે. ૩. અથવા આઠે વાદિના માર્ગનો સરવાળો કરવો એ જ માર્ગ છે કે કઈ રીતે? અથવા તે આઠ વાદિના સરવાળામાં ન્યૂનાધિકતા કરી માર્ગ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે? અને છે તો શું?

ઉત્તરઃ—એ આઠ વાદિનાં-બીજાં તે સિવાયનાં દર્શનોમાં સંપ્રદાયોમાં માર્ગ કોઈક (અન્વય) જોડાયેલો રહે છે, નહિ તો ઘણું કરીને જૂદો જ (વ્યતિરેક) રહે છે. વાદિ, દર્શન, સંપ્રદાય, એ બધાં કોઈ રીતે પ્રતિબંધ કારણરૂપ થાય છે. પણ સમ્યક્જ્ઞાની વિના બીજા જીવોને તો બંધન પણ થાય છે. માર્ગની જેને ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે તેણે, એ બધાંનું સાધારણ જ્ઞાન વાંચવું વિચારવું; બાકી અપ્રસંગ રહેવું યોગ્ય છે. 'સાધારણ જ્ઞાન'નો અર્થ આ રીતે એવો કરવો કે, "બધા શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલાં અધિકાર જુદાઈ ન પડી હોય તેવું જ્ઞાન."

૫૨૦ પ્રશ્ન—તીર્થંકર આવી ગર્ભમાં ઉપજે, અથવા જન્મે ત્યારે, અથવા ત્યાર પછી દેવતાઓ જાણે કે આ તીર્થંકર? અને જાણે તો શી રીતે?"

ઉત્તરઃ—સમ્યક્જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થયું છે એવા દેવતાઓ અવધિજ્ઞાનથી તીર્થંકરને જાણે. જે પ્રકૃતિઓ જવાથી જન્મથી તીર્થંકર અવધિજ્ઞાન સંયુક્ત હોય છે તે પ્રકૃતિઓ જેમાં નહિ હોવાપણાથી સમ્યક્જ્ઞાની દેવતાઓ તીર્થંકરને ઓળખી શકે છે.

૫૨૧ પ્રશ્ન—પરસમય જાણ્યા વિના સ્વસમય જાણ્યો છે એમ કહી શકાય?

ઉત્તરઃ—'પરસમય' જાણ્યા વિના 'સ્વસમય' જાણ્યો છે એમ કહી શકાય નહિ.

૫૭૨ પ્રશ્ન:—'પરદ્રવ્ય' જાણ્યા વિના 'સ્વદ્રવ્ય' જાણ્યું છે એમ કહી શકાય?

ઉત્તર.—'પરદ્રવ્ય' જાણ્યા વિના 'સ્વદ્રવ્ય' જાણ્યું છે એમ કહી શકાય નહિ.

૫૭૩ પ્રશ્ન.—નયવાદ કેટલાક છે? અને પર સમય કેટલા છે?

ઉત્તર:—'સમ્મતિતર્ક' મા શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરે કહ્યું છે કે, જેટલા વચનમાર્ગ છે તેટલા 'નયવાદ' છે, અને જેટલા નયવાદ છે તેટલા જ 'પરસમય' છે.

૫૭૪ પ્રશ્ન:—સંસારમાં રહેવું ક્યારે યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—જગત્ આત્મરૂપ માનવામાં આવે, જે થાય તે યોગ્ય જ માનવામાં આવે, પરના દોષ જોવામાં ન આવે, પોતાના ગુણનું ઉત્કૃષ્ટપણું સહન કરવામા આવે; તો જ આ સંસારમાં રહેવું યોગ્ય છે.

૫૭૫ પ્રશ્ન:—વિપત્તિઓ પડયે જ્ઞાનીદ્વારા સાંસારિક ફળની કંઇ ઇચ્છા કરવી યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—ગમે તેટલી વિપત્તિઓ પડે, તથાપિ જ્ઞાનીદ્વારા સાંસારિક ફળની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય નથી.

૫૭૬ પ્રશ્ન:—ઉદય આવેલો અંતરાય કેવી રીતે વેદવા યોગ્ય છે.

ઉત્તર —ઉદય આવેલો અંતરાય સમપરિણામે વેદવા યોગ્ય છે. વિષમપરિણામે વેદવા યોગ્ય નથી.

૫૭૭ પ્રશ્ન.—યથાર્થ જ્ઞાન જેને છે તેવો પુરુષ કેવી રીતે આચરે?

ઉત્તર:—યથાર્થ જ્ઞાન જેને છે, એવો પુરુષ અન્યથા આચરે નહિ.

૫૭૮ પ્રશ્ન:—જ્ઞાની પાસે સાંસારિક વૈભવ હોય તો મુમુક્ષુએ તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—જ્ઞાની પાસે સાંસારિક વૈભવ હોય, તોપણ મુમુક્ષુએ કોઇ પણ પ્રકારે તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.

૫૭૯ પ્રશ્ન:—કદાચ્ જ્ઞાની પાસે તેવો વૈભવ હોય છે તો મુમુક્ષુની વિપત્તિ ટાળવા માટે ઉપયોગમાં આવે છે કે નહિ?

ઉત્તર:—ઘણું કરીને જ્ઞાની પાસે તેવો વૈભવ હોય છે તો તે મુમુક્ષુની વિપત્તિ ટાળવા માટે ઉપયોગી થાય છે.

૫૮૦ પ્રશ્ન:—પારમાર્થિક વૈભવથી જ્ઞાની મુમુક્ષુને સાંસારિક ફળ આપવાનું ઇચ્છે કે નહિ?

ઉત્તર:—પારમાર્થિક વૈભવથી જ્ઞાની, મુમુક્ષુને સાંસારિક ફળ આપવાનું ઇચ્છે નહિ, કારણ કે અકર્તવ્ય તે જ્ઞાની કરે નહિ.

રાજપ્રશ્ન.

ભાગ ૨ જો-ઉત્તરાવસ્થા.

૫૮૧ પ્રશ્નઃ—બે દ્રવ્ય એક પરિણામ કરી શકે?

ઉત્તરઃ—વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપમાં જ પરિણમે એવો નિયમ છે. જીવ જીવરૂપે પરિણમ્યા કરે છે, અને જડ જડરૂપે પરિણમ્યા કરે છે. જીવનું મુખ્ય પરિણમવું તે ચેતન (જ્ઞાન) સ્વરૂપે છે; અને જડનું મુખ્ય પરિણમવું તે જડત્વસ્વરૂપ છે. જીવનું જે ચેતનપરિણામ તે કોઇ પ્રકારે જડ થઇને પરિણમે નહિ, અને જડનું જડત્વપરિણામ તે કોઇ દિવસે ચેતનપરિણામે પરિણમે નહીં; એવી આ વસ્તુની મર્યાદા છે; અને ચેતન, અચેતન એ બે પ્રકારનાં પરિણામ તો અનુભવસિદ્ધ છે; તેમાંનું એક પરિણામ બે દ્રવ્ય મળીને કરી શકે નહિ, અર્થાત્ જીવ અને જડ મળી કેવળ ચેતનપરિણામે પરિણમી શકે નહિ, અથવા કેવળ અચેતનપરિણામે પરિણમી શકે નહિ. જીવ ચેતનપરિણામે પરિણમે, અને જડ અચેતનપરિણામે પરિણમે, એમ વસ્તુસ્થિતિ છે; માટે જિન કહે છે કે, એક પરિણામ બે દ્રવ્ય કરી શકે નહિ. જે જે દ્રવ્ય છે, તે તે પોતાની સ્થિતિમાંજ હોય, અને પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમે.

૫૮૨ પ્રશ્નઃ—એક દ્રવ્ય બે પરિણામને ધારણ કરી શકે?

ઉત્તરઃ—એક દ્રવ્ય બે પરિણામે પરિણમી શકે નહિ એવી વસ્તુસ્થિતિ છે. એક જીવદ્રવ્ય તે ચેતન અને અચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહિ; અથવા એક પુદ્ગલદ્રવ્ય અચેતન અને ચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહિ, માત્ર પોતે પોતાનાંજ પરિણામમાં પરિણમે; ચેતનપરિણામ તે અચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહિ; અને અચેતન પરિણામ તે ચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહિ; માટે બે પ્રકારનાં પરિણામે એક દ્રવ્ય પરિણમે નહિ—બે પરિણામને ધારણ કરી શકે નહિ.

૫૮૩ પ્રશ્નઃ—બે દ્રવ્ય એક ક્રિયા કરે?

ઉત્તરઃ—એક ક્રિયા તે બે દ્રવ્ય ક્યારે પણ કરે નહિ. બે દ્રવ્યનું

મળતું એટલે હોતું યોગ્ય નથી. જો બે દ્રવ્ય મળીને એક દ્રવ્ય ઉપજતું હોય, તો વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપનો કેવળ ત્યાગ કરે. જ્યારે એમ બનતું નથી, ત્યારે બે દ્રવ્ય કેવળ એક પરિણામને પામ્યા વિના એક ક્રિયા પણ ક્યાંથી કરે? અર્થાત્ ન જ કરે.

૫૮૪ પ્રશ્નઃ—બે ક્રિયા એક દ્રવ્ય ધારણ કરે?

ઉત્તરઃ—બે ક્રિયા એક દ્રવ્ય ધારણ પણ કરે નહિ.

૫૮૫ પ્રશ્નઃ—એક સમયને વિષે બે ઉપયોગ હોઈ શકે?

ઉત્તરઃ—એક સમયને વિષે બે ઉપયોગ હોય શકે નહિ.

૫૮૬ પ્રશ્નઃ—જીવ અને પુદ્ગલ કદાપિ એક ક્ષેત્ર રોકી રહ્યાં હોય તો પણ પોતપોતાના સ્વરૂપથી અન્ય પરિણામ પામી શકે?

ઉત્તરઃ—જીવ અને પુદ્ગલ કદાપિ એક ક્ષેત્રને રોકી રહ્યાં હોય, તો પણ પોતપોતાના સ્વરૂપથી કોઈ અન્ય પરિણામ પામતું નથી. દેહાદિક કરીને જે પરિણામ થાય છે તેનો પુદ્ગલ કર્તા છે. કારણ કે તે દેહાદિ જડ છે; અને જડપરિણામ તો પુદ્ગલને વિષે છે; જ્યારે એમ જ છે, તો પછી જીવ પણ જીવસ્વરૂપેજ વર્તે છે; એમાં કંઈ બીજું પ્રમાણ પણ હવે જોઈતું નથી; એમ ગણી કહે છે કે,—

જો આમ તમે વસ્તુસ્થિતિ સમજો તો તો જડને વિષેનો જે સ્વસ્વરૂપભાવ છે તે, મટે; અને સ્વસ્વરૂપનું જે તિરોભાવપણું છે તે પ્રગટ થાય; વિચાર કરો. સ્થિતિ પણ એમજ છે. મહત્ વાતને અહીં ટુંકામાં જણાવી છે. જો કે જ્ઞાન યથાર્થ બોધ છે તેને તો સુગમ છે.

૫૮૭ પ્રશ્નઃ—શા કારણે સ્વરૂપનું વિસ્મરણ થયું છે? અને સ્વરૂપની તન્મયતા કેમ રહે?

ઉત્તરઃ—અનંતકાળ થયાં સ્વરૂપનું વિસ્મરણ હોવાથી અન્યભાવ જીવને સાધારણ થઈ ગયો છે. દીર્ઘકાળ સુધી સત્સમાગમમાં રહી બોધભૂમિકાનું સેવન થવાથી તે વિસ્મરણ અને અન્યભાવની સાધારણતા ટળે છે, અર્થાત્ અન્યભાવથી ઉદાસીનપણું પ્રાપ્ત હોય છે. આ કાળ વિષમ હોવાથી સ્વરૂપમાં તન્મયતા રહેવાની દુર્ઘટતા છે, તથાપિ સત્સંગમાં દીર્ઘકાળ સુધી સેવન, તે તન્મયતા આપે, એમાં સંદેહ નથી થતો.

૫૮૮ પ્રશ્નઃ—સ્વરૂપ સ્મૃતિ ક્યાં સાંભરે?

ઉત્તરઃ—જીવની આયુ છે અને જંજાળ અનંત છે; સંખ્યાત ધન છે, અને તૃષ્ણા અનંત છે ત્યાં સ્વરૂપસ્મૃતિ સાંભરે નહીં; પણ જ્યાં જંજાળ અલ્પ છે, અને જીવની આયુષ છે, તેમ જ તૃષ્ણા અલ્પ છે, અથવા નથી અને સર્વસિદ્ધિ છે ત્યાં સ્વરૂપસ્મૃતિ પૂર્ણ

થવી સંભવે છે. અપૂર્વ એવું જ્ઞાન, જીવનપર્યંતે આવેલું વર્તુ ં જાય છે. ઉદય ભગવાન છે!

૫૮૯ પ્રશ્નઃ—કોઇ પ્રવર્તના–ગૃહસ્થપણા સહિતની અબાધ પરિણામી કહેવાયોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—અત્યંત ઉદાસ પરિણામે રહેવું એવું જે ચૈતન્ય તેને, જ્ઞાની પ્રવૃત્તિમાં છતાં તેવું રાખે છે; તો પણ કહીએ છીએ: માયા દુસ્તર છે, દુરંત છે, ક્ષણવાર પણ,–સમય એક પણ, એને આત્માને વિષે સ્થાપન કરવા યોગ્ય નથી. એવી તીવ્ર દશા આવ્યે અત્યંત ઉદાસ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે; અને તેવા ઉદાસ પરિણામની જે પ્રવર્તના–ગૃહસ્થપણા સહિતની–તે અબાધપરિણામી કહેવા યોગ્ય છે. જે મોક્ષસ્વરૂપે સ્થિત છે તે, એમ કઠિનતાથી વર્તી શકે છે, કારણ કે તેની વિકટતા પરમ છે.

૫૯૦ પ્રશ્નઃ—જનક વિદેહીની પ્રવૃત્તિ માટે આપ શું કહો છો?

ઉત્તરઃ—વિદેહિપણે જનકરાજાની પ્રવૃત્તિ તે અત્યંત ઉદાસ પરિણામને લીધે રહેતી. ઘણું કરીને તેમને તે સહજ સ્વરૂપમાં હતી, તથાપિ કોઇ માયાના દુરંત પ્રસંગમાં સમુદ્રને વિષે જેમ નાવ કિંચિત્ ડોલાયમાન થાય તેમ તે પરિણામનું ડોલાયમાન થવાપણું સંભવિત હોવાથી, પ્રત્યેક માયાના પ્રસંગમાં કેવળ જેની ઉદાસ અવસ્થા છે એવા નિજગુરુ અષ્ટાવક્રની શરણતા સ્વીકારી હોવાથી માયાને સુખે તરી શકાય એમ થતું હતું, કારણ કે મહાત્માના આશ્રયબળની એવી ૯૮ ભાગ્યતા છે.

૫૯૧ પ્રશ્નઃ—ઉપાધિને વિષે સમાધિ રહી શકે કે નહીં તે વિષે આપનો શું અનુભવ છે?

ઉત્તરઃ—ચોતરફ ઉપાધિની જ્વાળા પ્રજ્વલતી હોય, તે પ્રસંગમાં સમાધિ રહેવી એ પરમ દુષ્કર છે; અને એ વાત તો પરમજ્ઞાની વિના થવી વિકટ છે. અમને પણ આશ્ચર્ય થઇ આવે છે, તથાપિ એમ પ્રાયે વર્ત્યા જ કરે છે એવો અનુભવ છે. આત્મભાવ યથાર્થ જેને સમજાય છે,–નિશ્ચળ રહે છે તેને, એ પ્રાપ્ત હોય છે.

૫૯૨ પ્રશ્નઃ—સમ્યગ્દર્શનનું મુખ્ય લક્ષણ શું છે?

ઉત્તરઃ—સમ્યગ્દર્શનનું મુખ્ય લક્ષણ વીતરાગતા જાણીએ છીએ, અને તેવો અનુભવ છે.

૫૯૩ પ્રશ્નઃ—કેવળજ્ઞાન ક્યારે વર્તતું કહેવાય?

ઉત્તરઃ—આત્માપણે કેવળ ઉજ્જવળ અવસ્થા વર્તે અર્થાત્ આત્મા પોતાના સ્વરૂપને વિષે કેવળ જાગૃત હોય ત્યારે, તેને કેવળજ્ઞાન વર્તે છે એમ કહેવું યોગ્ય છે એવો શ્રી તીર્થંકરનો આશય છે.

૫૮૪ પ્રશ્ન:—પરમાર્થ સમ્યક્ત્વ કોને કહી શકાય છે?

ઉત્તર:—"આત્મા" જે પદાર્થને તીર્થંકરે કહ્યો છે, તે જ પદાર્થની તે જ સ્વરૂપે પ્રતીતિ થાય, તે જ પરિણામે આત્મા સાક્ષાત ભાસે, ત્યારે તેને 'પરમાર્થ-સમ્યક્ત્વ' છે, એવો શ્રીતીર્થંકરનો અભિપ્રાય છે.

૫૮૫ પ્રશ્ન:—બીજરુચિ-સમ્યક્ત્વ એટલે શું?

ઉત્તર:—એવું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે, તેવા પુરુષને વિષે 'નિષ્કામ શ્રદ્ધા' છે જેને, તે પુરુષને 'બીજરુચિ-સમ્યક્ત્વ' છે.

૫૮૬ પ્રશ્ન:—માર્ગાનુસારી ક્યા કહેવાય?

ઉત્તર:—તેવા પુરુષની 'નિષ્કામ ભક્તિ' અબાધાએ પ્રાપ્ત થાય એવા ગુણો જે જીવમાં હોય, તે જીવ 'માર્ગાનુસારી' હોય એમ જિન કહે છે.

૫૮૭ પ્રશ્ન:—આપનો અભિપ્રાય દેહાદિપ્રત્યે કેવા પ્રકારે છે?

ઉત્તર:—અમારો, અભિપ્રાય કંઇ પણ દેહ પ્રત્યે હોય, તો તે માત્ર એક આત્માર્થે છે; અન્ય અર્થે નહીં. બીજા કોઇ પણ પદાર્થ પ્રત્યે અભિપ્રાય હોય તો, તે પદાર્થાર્થે નહીં, પણ આત્માર્થે છે. તે આત્માર્થ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિને વિષે હોય એમ, અમને લાગતું નથી. "આત્માપણું" એ ધ્વનિ સિવાય બીજો કોઇ ધ્વનિ કોઇ પણ પદાર્થના ગ્રહણત્યાગમાં સ્મરણયોગ્ય નથી, અનવકાશ આત્માપણું જાણ્યાવિના-તે સ્થિતિ વિના, અન્ય સર્વ ક્લેશરૂપ છે.

૫૮૮ પ્રશ્ન:—પૂર્ણકામતા એટલે શું? તથા પૂર્ણકામતા થઇ એટલે શું?

ઉત્તર:—સ્વરૂપનું ભાન થવાથી પૂર્ણકામપણું પ્રાપ્ત થયું; એટલે હવે બીજું કોઇ સુખ કંઇ પણ લેવાને માટે રહ્યું નથી. સ્વરૂપનો તો કોઇ કાળે ત્યાગ કરવાને મૂર્ખ પણ ઇચ્છે નહીં; અને જ્યાં કેવળ સ્વરૂપસ્થિતિ છે, ત્યાં તો પછી બીજું કંઇ રહ્યું નથી; એટલે ત્યાગવાનું પણ રહ્યું નહીં; હવે જ્યારે લેવું, દેવું, એ બન્ને નિવૃત્ત થઇ ગયું ત્યારે બીજું કોઇ નવીન કાર્ય કરવાને માટે શું ઉપર્યું? અર્થાત જેમ થવું જોઇએ તેમ થયું, ત્યાં પછી બીજી લેવાદેવાની જંજાળ ક્યાંથી હોય? એટલે કહે છે કે, અહીં પૂર્ણકામતા પ્રાપ્ત થઇ.

૫૮૯ પ્રશ્ન:—મુમુક્ષુતા કેમ વર્ધમાન અને નિર્મળ હોય છે?

ઉત્તર:—આરંભ અને પરિગ્રહનો જેમ જેમ મોહ મટે છે, જેમ જેમ તેને વિષેથી પોતાપણાનું અભિમાન મંદપરિણામને પામે છે, તેમ તેમ મુમુક્ષુતા વર્ધમાન થયા કરે છે. અનંત કાળના પરિ-

થવાનું એ અભિમાન પ્રાયે એકદમ નિવૃત્ત થતું નથી તેટલા માટે તન, મન, ધનાદિ જે કંઈ પોતાપણે વર્તતાં હોય છે તે, જ્ઞાનીપ્રત્યે અર્પણ કરવામાં આવે છે. પ્રાયે જ્ઞાની કંઈ તેને ગ્રહણ કરતા નથી, પણ તેમાંથી પોતાપણું મટાડવાનું ઉપદેશે છે; અને કરવા યોગ્ય પણ તેમ જ છે કે, આરંભ, પરિગ્રહને વારંવારના પ્રસંગે વિચારી વિચારી પોતાનાં થતાં અટકાવવાં; ત્યારે મુમુક્ષુતા નિર્મળ હોય છે.

૧૦૦ પ્રશ્ન:—સત્સંગમાં ફળ આપનાર ભાવના એટલે શું?

ઉત્તર:—કોઈ પણ પ્રકારે સત્સંગનો જોગ બને તો તે કર્યા રહેવું એ કર્તવ્ય છે; અને જે પ્રકારે જીવને મારાપણું વિશેષ થયા કરતું હોય, અથવા વધ્યા કરતું હોય, તે પ્રકારથી જેમ બને તેમ સંકોચાતું રહેવું એ, સત્સંગમાં પણ ફળ આપનાર ભાવના છે.

૧૦૧ પ્રશ્ન:—આપને પણ સત્સંગની આવશ્યકતા આપ જણાવો છો?

ઉત્તર:—આખો લોક ત્રણે કાળને વિષે દુઃખે કરીને પીડાતો માનવામાં આવ્યો છે, અને તેમાં પણ આ વર્તે છે તે તો મહા દુષમકાળ છે, અને સર્વ પ્રકારે વિશ્રાંતિનું કારણ એવો જે કર્તવ્યરૂપ 'શ્રી સત્સંગ' તે તો સર્વ કાળને વિષે પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે; તે આ કાળમાં પ્રાપ્ત થવો ઘણો દુર્લભ હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી. અમે કે જેનું મન પ્રાયે ક્રોધથી, માનથી, માયાથી, લોભથી, હાસ્યથી, રતિથી, અરતિથી, ભયથી, શોકથી, જુગુપ્સાથી કે શબ્દાદિ વિષયોથી અપ્રતિબંધ જેવું છે; કુટુંબથી, ધનથી, પુત્રથી, વૈભવથી, સ્ત્રીથી કે દેહથી મુક્ત જેવું છે તે મનને પણ સત્સંગને વિષે બંધન રાખવું બહુ બહુ રહ્યા કરે છે.

૧૦૨ પ્રશ્ન:—લોકસ્થિતિમાં સત્યનું આચરણ થવું કઠણ છે?

ઉત્તર:—આ લોકસ્થિતિ જ એવી છે કે, તેમાં સત્યનું આચરણ કરવું પરમ વિકટ છે. રચના બધી અસત્યના આગ્રહની ભાવના કરાવવાવાળી છે.

૧૦૩ પ્રશ્ન:—ઋષભદેવાદિ જ્ઞાનીઓએ શરીરાદિ પ્રવર્તનના ભાનનો ત્યાગ કર્યો હતો તે માટે આપનો સ્વાનુભવ શું છે?

ઉત્તર:—આત્મસમાધિપૂર્વક યોગસ્થિતિ રહ્યા કરે છે; જે પ્રતિબંધને લીધે ત્યાગ તો કોઈ સંભવિત કરી શકાતું નથી. એવા જ હેતુને લઈને શ્રી ઋષભાદિ જ્ઞાનીઓએ શરીરાદિ પ્રવર્તનના ભાનનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો.

૧૦૪ પ્રશ્ન:—આ જીવને સમ્યગ્દર્શન થાય છે?

ઉત્તરઃ—જગતના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને જીવ પદાર્થનો બોધ પામ્યો છે; જ્ઞાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને પામ્યો નથી. જે જીવ જ્ઞાનીના અભિપ્રાયથી બોધ પામ્યો છે તે જીવને સમ્યગ્દર્શન થાય છે.

૬૦૫ પ્રશ્નઃ—માર્ગ કેટલા પ્રકારના અને ક્યા ક્યા?

ઉત્તરઃ—માર્ગ બે પ્રકારનો જાણીએ છીએઃ એક 'ઉપદેશ થવા અર્થેનો માર્ગ અને ' એક ' વાસ્તવ્યમાર્ગ. '

૬૦૬ પ્રશ્નઃ—'વિચારસાગર' ઉપદેશ થવા અર્થે કે વાસ્તવ્ય માર્ગ પામવા માટે વિચારવા યોગ્ય ગ્રંથ છે?

ઉત્તરઃ—'વિચારસાગર' ઉપદેશ થવા અર્થે વિચારવા યોગ્ય છે.

૬૦૭ પ્રશ્નઃ—જૈન, વેદાન્ત કે અન્યશાસ્ત્રો વિચારવાનું આપ કેવા હેતુથી જણાવો છો?

ઉત્તરઃ—જ્યારે જૈનશાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ ત્યારે જૈની કરવા જણાવતા નથી; વેદાંતશાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ, ત્યારે વેદાંતી કરવાને જણાવતા નથી; તેમ જ અન્ય શાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ, ત્યારે અન્ય થવા નથી જણાવતા. માત્ર જે જણાવીએ છીએ તે તમ સર્વેને ઉપદેશ લેવા અર્થે જણાવીએ છીએ. જૈન અને વેદાંતી આદિનો ભેદ ત્યાગ કરો, આત્મા તેવો નથી.

૬૦૮ પ્રશ્નઃ—સર્વજ્ઞતા ક્યાં હોય છે?

ઉત્તરઃ—જ્યાં પૂર્ણકામપણું છે ત્યાં સર્વજ્ઞતા છે.

૬૦૯ પ્રશ્ન—જેને બોધબીજની ઉત્પત્તિ હોય છે તેની વિષય-પ્રત્યે પ્રયત્ન કે અપ્રયત્ન દશા હોય છે?

ઉત્તરઃ—જેને બોધબીજની ઉત્પત્તિ હોય છે તેને સ્વરૂપસુખથી કરીને પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે; એને વિષય પ્રત્યે અપ્રયત્ન દશા વર્તે છે.

૬૧૦ પ્રશ્નઃ—ક્યા જીવને અખંડ આત્મબોધ ન સમજવો?

ઉત્તરઃ—જે જીવિતવ્યમાં ક્ષણિકપણું છે તે જીવિતવ્યમાં જ્ઞાનીઓએ નિત્યપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે; એ અચરજની વાત છે. જો જીવને પરિતૃપ્તપણું વર્ત્યા કરતું ન હોય તો, અખંડ એવો આત્મબોધ તેને સમજવો નહીં.

૬૧૧ પ્રશ્નઃ—પૂર્ણજ્ઞાનીનું લક્ષણ શું?

ઉત્તરઃ—જે પ્રમાણે જ્ઞાનનું પ્રકાશવું છે તે પ્રમાણે રાગાદિ વ્યવહારિક પદાર્થને વિષેથી નિસ્પૃહપણું વર્તે છે. આત્મસુખે કરી પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે. અન્ય સુખની જે ઇચ્છા નહિ થવી તે, પૂર્ણજ્ઞાનનું લક્ષણ છે.

૧૧૨ પ્રશ્નઃ—અનિત્ય જીવનમાં નિત્યપણું એટલે શું?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની અનિત્ય જીવનમાં નિત્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે એમ જે લખ્યું છે તે, એવા આશયથી લખ્યું છે કે, તેને મનુષ્યને માટે નિર્ભયપણું વર્તે છે. જેને એમ હોય તેને પછી અનિત્યતા વિષે રહ્યા છે એમ કહીએ નહિ તો તે વાત સત્ય છે.

૧૧૩ પ્રશ્નઃ—ખરું આત્મભાન થાય છે તેને અહંબુદ્ધિ હોય છે?

ઉત્તરઃ—ખરું આત્મભાન થાય છે તેને, "હું" અન્યભાવનો કર્તા છું. એવો બોધ ઉત્પન્ન થઇ અહંપ્રત્યયબુદ્ધિ તે વિલય પામે છે; એવું જે આત્મભાન તે વારંવાર ઉજ્જ્વળપણે વર્ત્યા કરે છે, તથાપિ જેમ ઇચ્છીએ તેમ તો નહિ.

૧૧૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીને વિષે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે તો કોઇ કર્મનો બંધ ઉત્પન્ન થાય છે? અને થાય છે તો ક્યાં કર્મનો? જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ કોઇને થવા દે છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીને વિષે જો કોઇ પણ પ્રકારે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે છે, તો જીવને દર્શનાવરણીય કર્મનો પ્રતિબંધ વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણું કરીને જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ કોઇને પોતાથી ઉત્પન્ન ન થાય એમ વર્તે છે.

૧૧૫ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પોતાનું ઉપજીવન-આજીવિકા કેવી રીતે ચલાવે છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની પોતાનું ઉપજીવન-આજીવિકા-પણ પૂર્વકર્માનુસાર કરે છે; જ્ઞાનને વિષે પ્રતિબદ્ધતા થાય એમ કરી આજીવિકા કરતા નથી; અથવા કરાવવાનો પ્રસંગ ઇચ્છતા નથી એમ જાણીએ છીએ.

૧૧૬ પ્રશ્નઃ—મહાત્માનો દેહ શા કારણે વિદ્યમાનપણે વર્તે છે? અને તે કારણો ક્યાં?

ઉત્તરઃ—મહાત્માનો દેહ બે કારણને લઇને વિદ્યમાનપણે વર્તે છે: પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવવાને અર્થે; જીવોના કલ્યાણને અર્થે; તથાપિ એ બન્નેમાં તે ઉદાસપણે ઉદય આવેલી વર્તનાએ વર્તે છે, એમ જાણીએ છીએ.

૧૧૭ પ્રશ્નઃ—ધ્યાનના નિશ્ચયધારક જૈનનો 'સમયસાર' ગ્રંથ વાંચવાયોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—ધ્યાનાદિ સંબંધી જે નિયમ છે તેને વિષે હાલ વિચા-રનો ત્યાગ કરી સામાન્ય પ્રકારે 'સમયસાર'નું વાંચન કરવું યોગ્ય છે, અર્થાત્ ધ્યાનના આગ્રહથી હાલ ધીરજ રહે છે, તે ધીરજ તેના વિક-

રૂપમાં પડવાથી રહેતી વિકટ છે. 'નિશ્ચય'ને વિષે અકર્તા, 'વ્યવહાર'ને વિષે કર્તા, ઇત્યાદિ જે વ્યાખ્યાન 'સમયસાર'ને વિષે છે, તે વિચારવા યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્ત થયા છે જેના બોધસંબંધી દોષ એવા જે જ્ઞાની તેના પ્રત્યેથી એ પ્રકાર સમજવા યોગ્ય છે.

૫૧૮ પ્રશ્નઃ—આપ તરણ તારણ કોને જાણો છો?

ઉત્તરઃ—જેની પ્રાપ્તિ પછી અનંતકાળનું યાચકપણું મટી, સર્વ કાળને માટે અયાચકપણું પ્રાપ્ત હોય છે, એવો જો કોઇ હોય, તો તે તરણ તારણ જાણીએ છીએ; તેને ભજો.

૫૧૯ પ્રશ્નઃ—આ કાળને કળિયુગ શા માટે કહેવામાં આવે છે?

ઉત્તરઃ—શબ્દાદિ પાંચ વિષયની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાએ કરી જેનાં ચિત્તો અત્યંત વ્યાકુળપણે વર્તે છે, એવા જીવોનું જ્યાં વિશેષપણું દેખાય છે, એવો જે કાળ તે આ દુષમ-કળિયુગ નામનો કાળ છે.

૫૨૦ પ્રશ્ન—આ કળિયુગમાં બીજા શ્રી રામ હોઇ શકે? અને હોઇ શકે તો કેવા ગુણો તેઓમાં હોવા ઘટે?

ઉત્તરઃ—તેને (કળિયુગને) વિષે વિહ્વળપણું જેને પરમાર્થને વિષે નથી થયું, ચિત્ત વિક્ષેપ પામ્યું નથી, સંગે કરી પ્રવર્તનભેદ પામ્યું નથી, બીજી પ્રીતિના પ્રસંગે જેનું ચિત્ત આવૃત થયું નથી, બીજાં જે કારણો તેને વિષે જેનો વિશ્વાસ વર્તતો નથી, એવો જો કોઇ હોય, તો તે આ કાળને વિષે 'બીજો શ્રી રામ' છે. તથાપિ જોઇને સખેદ આશ્ચર્ય વર્તે છે કે, એ ગુણોના કોઇ અંશે સંપન્ન પણ અલ્પ જીવો દૃષ્ટિગોચર થતા નથી.

૫૨૧ પ્રશ્નઃ—આ લોક અનંતકાળ રહેવાનો છે એમ શા હેતુથી કહેવામાં આવ્યું છે?

ઉત્તરઃ—મોટા આશ્ચર્યને પમાડનારા એવા જળ, વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ આદિ પદાર્થોના જે ગુણો તે સામાન્ય પ્રકારે પણ જેમ જીવોની દૃષ્ટિમાં આવતા નથી, અને પોતાનું જે નાનું ઘર અથવા કંઇ ચીજો તેને વિષે કોઇ જાતનું જાણે આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ દેખી અહંત્વ વર્તે છે એ જોઇ, એમ થાય છે કે, લોકોને દૃષ્ટિભ્રમ અનાદિ કાળનો મટયો નથી; જેથી મટે એવો જે ઉપાય, તેને વિષે જીવનું અલ્પ પણ જ્ઞાન પ્રવર્તતું નથી, અને તેનું ઓળખાણ થયે પણ સ્વેચ્છાએ વર્તવાની જે બુદ્ધિ તે વારંવાર ઉદય પામે છે; એમ ઘણા જીવોની સ્થિતિ જોઇ આ લોક અનંતકાળ રહેવાનો છે એમ જાણો.

૫૨૨ પ્રશ્નઃ—ઉપાધિને વિષે વિક્ષેપ રહિતપણે વર્તવું સહેલું છે? થોડા કાળમાં પરિપક્વ સમાધિરૂપ કોણ હોઇ શકે છે?

ઉત્તરઃ—ઉપાધિને વિષે વિક્ષેપરહિતપણે વર્તવું, એ વાત અત્યંત વિકટ છે; જે વર્તે છે, તે યોગ્ય કાળને વિષે પરિપાક સમાધિરૂપ હોય છે.

૧૨૩. પ્રશ્નઃ—શ્રીકૃષ્ણ જગત્ અને જ્ઞાની વચ્ચે શું ભિન્નતા કહે છે?

ઉત્તરઃ—" જગત્ જ્યાં સૂવે છે, ત્યાં જ્ઞાની જાગે છે. જ્ઞાની જાગે છે, ત્યાં જગત્ સૂવે છે. જગત્ જાગે છે, ત્યાં જ્ઞાની સૂવે છે " એમ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે.

૧૨૪. પ્રશ્નઃ—જીવને સદ્જ્ઞાન ક્યારે સમજાય છે?

ઉત્તરઃ—અસત્સંગમાં ઉદાસીન રહેવા માટે જીવને વિષે અપ્રમાદપણે નિશ્ચય થાય છે, ત્યારે 'સદ્જ્ઞાન' સમજાય છે; તે પહેલાં પ્રાપ્ત થએલ બોધને ઘણા પ્રકારના અંતરાય રહ્યા હોય છે.

૧૨૫. પ્રશ્નઃ—જગત્ અને મોક્ષનો માર્ગ એક છે?

ઉત્તરઃ—જગત્ અને મોક્ષનો માર્ગ એ બે એક નથી. જેને જગત્‌ની ઇચ્છા, રુચિ, ભાવના તેને મોક્ષને વિષે અનિચ્છા, અરુચિ, અભાવના હોય, એમ જણાય છે.

૧૨૬. પ્રશ્નઃ—" મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત; તેમ શ્રુતધર્મે મન દૃઢ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે " એ પદ સમજાવશો?

ઉત્તરઃ—પર સંબંધી બીજાં સમસ્ત કાર્ય કરતાં છતાં પણ જેમ પતિવ્રતા (—'મહિલા' શબ્દનો અર્થ) સ્ત્રીનું મન પોતાના પ્રિય એવા ભર્તારને વિષે લીન છે, તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ એવા જીવનું ચિત્ત સંસારમાં રહી સમસ્ત કાર્યપ્રસંગે વર્તવું પડતાં છતાં, જ્ઞાની સંબંધી શ્રવણ કર્યો છે એવો જે ઉપદેશધર્મ તેને વિષે લીનપણે વર્તે છે. સમસ્ત સંસારને વિષે સ્ત્રી, પુરુષના સ્નેહને પ્રધાન ગણવામાં આવ્યો છે; તેમાં પણ પુરુષ પ્રત્યેનો સ્ત્રીનો પ્રેમ એ કોઈ પ્રકારે પણ તેથી વિશેષ પ્રધાન ગણવામાં આવ્યો છે, અને એમાં પણ પતિવ્રતા એવી સ્ત્રીનો સ્નેહ, તે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન એવો ગણવામાં આવ્યો છે. તે સ્નેહ એવો પ્રધાન શા માટે ગણવામાં આવ્યો છે? ત્યારે જેને સિદ્ધાંત ગણવાપણે દૃષ્ટાંત ને દાર્ષ્ટાંતને ઘટાવવું કર્યું છે, એવા સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે, તે સ્નેહને એટલા માટે અમે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન ગણીએ છીએ કે, બીજાં બધાં ઘર સંબંધી—અને બીજાં પણ—કામ કરતાં છતાં તે પતિવ્રતા એવી મહિલાનું ચિત્ત પતિને વિષે જ લીનપણે, પ્રેમપણે, સ્મરણપણે, ધ્યાનપણે, ઇચ્છાપણે વર્તે છે.

એટલા માટે પણ સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે, એ સ્નેહનું કારણ તો સંસા પ્રત્યયી છે, અને અત્રે તો તે અસંસારપ્રત્યયી કરવાને અર્થે કે છે; માટે તે સ્નેહ, લીનપણે, પ્રેમપણે, સ્મરણપણે, ધ્યાનપણે, પ્રગટ પણે જ્યાં કરવાયોગ્ય છે; જ્યાં સ્નેહ અસંસાર પરિણામને પામે છે તે કહીએ છીએ. તે સ્નેહ તો પતિવ્રતારૂપ એવા મુમુક્ષુએ જ્ઞાની સંબંધી શ્રવણરૂપ જે ઉપદેશાદિ ધર્મ, તેના પ્રત્યે તે જ પ્રકારે કર યોગ્ય છે; અને તે પ્રત્યે તે પ્રકારે જે જીવ વર્તે છે ત્યારે, "કાંતા" એવા નામની સમકીત સંબંધી જે દૃષ્ટિ, તેને વિષે તે જીવ સ્થિ છે, એમ જાણીએ છીએ. એવા અર્થને વિષે પૂરિત એવા એ પદ છે; તે પદ તો ભક્તિપ્રધાન છે; તથાપિ તે પ્રકારે ગૂઢ આશ જીવનું નિદિધ્યાસન ન થાય તો કવચિત્ બીજું એવું પદ તે જ્ઞાન પ્રધાન જેવું ભાસે છે, અને તમને ભાસશે એમ જાણી તે બીજા પદનો તેવા પ્રકારનો ભાસ, બોધ થવા અર્થે ફરી પત્રની પૂર્ણતાએ માત્ર પ્રથમનું એક જ પદ લખી પ્રધાનપણે ભક્તિને જણાવી છે.

૬૨૭. પ્રશ્ન:—ભક્તિપ્રધાનદશાએ વર્તવાથી શું થાય છે?

ઉત્તર:—ભક્તિપ્રધાનદશાએ વર્તવાથી જીવના સ્વચ્છંદાદિ દોષ સુગમપણે વિલય થાય છે, એવો પ્રધાન આશય જ્ઞાની પુરુષોનો છે.

૬૨૮. પ્રશ્ન:—નિષ્કામ ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ હોય તો તે કેવી હોય છે?

ઉત્તર.—તે ભક્તિને વિષે નિષ્કામ એવી અલ્પ પણ ભક્તિ જો જીવને ઉત્પન્ન થઇ હોય છે, તો તે ઘણા દોષથી નિવૃત્ત કરવાને યોગ્ય એવી હોય છે, અલ્પ એવું જ્ઞાન અથવા જ્ઞાનપ્રધાનદશાનો અનુક્રમ એવા ભાવ પ્રત્યે-સ્વચ્છંદાદિ દોષપ્રત્યે-અથવા પદાર્થ સંબંધી ભ્રાંતિપ્રત્યે-નાશ કરે છે, ઘણું કરીને એમ હોય છે; તેમાં પણ આ કાળને વિષે તો ઘણા કાળસુધી જીવનપર્યંત પણ જીવે ભક્તિપ્રધાન દશા આરાધવાયોગ્ય છે; એવો નિશ્ચય જ્ઞાનીઓએ કર્યો જણાય છે. (અમને એમ લાગે છે; અને એમ જ છે.)

૬૨૯. પ્રશ્ન:—આપના દર્શન ક્યારે થશે?

ઉત્તર—હાલમાં વિષે જેના દર્શન કરવાની તમને ઇચ્છા છે તેને પ્રતિબંધ કરનારી એવી પ્રારબ્ધસ્થિતિ છે; અને તે સ્થિતિને પરિ ક્ષ થવાની હજુ વાર છે; વળી તેના પ્રત્યક્ષપણામાં તો હાલ સદાચાર વર્તે છે, અને ચિત્તને વિષે સત્સમાગમ વર્તે છે, એ એક પ્ર નહિ પુણ્ય એવું બીજું પ્રતિબંધ છે. તે નહિ તો તે અસમ્યક્ પુરુષની દશા છે. વળી તેના વાર્તાદિનું અનુસંધાન વિચારવાને યો

છે, અને તેનું તે હસ્તદર્શનથી પણ મોટું ફળ છે; આ વાતને અત્ર સંક્ષિપ્ત કરવી પડે છે.

૧૩૦. પ્રશ્ન:—"ભૃંગી ઇલીકાને ચટકાવે, તે ભૃંગી જગ જોવે રે." આ ચરણ કૃપા કરી સમજાવશો ?

ઉત્તર:—એ વાત પરંપરાગત છે. એવું થવું કોઇ પ્રકારે સંભવિત છે, તદપિ પ્રોફેસરનો શોધણ પ્રમાણે ધારીએ કે તેમ થતું નથી, તોપણ અત્ર કંઇ હાનિ નથી, કારણ કે દૃષ્ટાંત તેવી અસર કરવાને યોગ્ય છે, તે પછી સિદ્ધાંતનો જ અનુભવ કે વિચાર કર્તવ્ય છે. ઘણું કરીને એ દૃષ્ટાંત સંબંધી કોઇને જ વિકલ્પ હશે, એટલે તે દૃષ્ટાંત માન્ય છે એમ જણાય છે; લોકદૃષ્ટિએ અનુભવગમ્ય છે; એટલે સિદ્ધાંતને વિષે તેનું બળવાનપણું જાણી મહત્ પુરુષો તે દૃષ્ટાંત આપતા આવ્યા છે, અને કોઇ પ્રકારે તેમ થવું સંભાવ્ય પણ જાણીએ છીએ. એક સમય પણ કદાપિ તે દૃષ્ટાંત સિદ્ધ ન થાય એવું છે એમ કરે, તોપણ, ત્રણે કાળને વિષે નિરાબાધ—અખંડ સિદ્ધ—એવી વાત તેના સિદ્ધાંતપદની તો છે.

૧૩૧. પ્રશ્ન:—" જિન સ્વરૂપ થઈ જિનને આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે. " એમ શ્રી આનંદઘનજી અને બીજા બધા પુરુષો કહે છે અને શ્રી જિન એમ કહે છે કે, અનંત વાર જિન સંબંધી ભક્તિ કરતાં છતાં જીવનું કલ્યાણ થયું નહિ તેનો મુદ્દાર્થ શું છે ?

ઉત્તર:—આનંદઘનજી અને બીજા બધા જ્ઞાનીપુરુષો એમજ કહે છે, અને જિન વળી બીજો પ્રકાર કહે છે કે, અનંતવાર જિનસંબંધી જે ભક્તિ કરવા. છતાં જીવનું કલ્યાણ થયું નહિ. જિનમાર્ગને વિષે ઓળખાતાં એવાં શ્રી પુરુષો એમ કહે છે કે, અમે જિનને આરાધીએ છીએ, અને તે આરાધવા જાય છે, અથવા આરાધન કરવાને વિષે ઉદ્યમ લે છે, તેમ છતાં જિનવર થયેલા એવા તે દેખાતા નથી; ત્રણે કાળને વિષે અખંડ એવો એ સિદ્ધાંત તો અત્ર ખંડપણાને પામે છે, ત્યારે હવે એ વાત વિકલ્પ કરવાયોગ્ય કેમ નથી !

૧૩૨. પ્રશ્ન:—"આજે ક્ષાયિક સમકિત ન હોય" એવું પ્રતિપાદન કરનાર જીવો પ્રત્યે કેવી દૃષ્ટિએ વર્તવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—જે જીવો તે તે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે, ઉપદેશે છે, અને તે સંબંધી વિશેષપણે જીવોને પ્રેરણા કરે છે, તે જીવો જો તેવી પ્રેરણા—ઉપદેશ—જીવના કલ્યાણને વિષે કરી, તો તે વાતનું સમાધાન થવાને ક્યારેક પણ તેમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. એવા જીવો પ્રત્યે દ્વેષાદિ કરવા યોગ્ય નથી; નિષ્કામ કરુણાએ કરી માત્ર તે જીવો

જોવા યોગ્ય છે; કોઈ પ્રકારનો તે સંબંધી ચિત્તને વિષે ખેદ આણવો યોગ્ય નથી; તે તે પ્રસંગે જીવે તેમના પ્રત્યે ક્રોધાદિ કરવા યોગ્ય નથી, કદાપિ તે જીવોને ઉપદેશ કરી સમજાવવાની તમને ચિંતના થતી હોય, તોપણ તે માટે તમે વર્તમાન દશાએ જોતાં તો નિરુપાય છો, માટે અનુકંપાબુદ્ધિ અને સમતાબુદ્ધિએ તે જીવો પ્રત્યે સરળ પરિણામે જોવું, તેમ જ ઇચ્છવું અને તે જ પરમાર્થ માર્ગ છે, એમ નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે. હાલ તેમને જે કર્મસંબંધી આવરણ છે, તે ભંગ કરવાને જ જો ચિંતા ઉત્પન્ન થાય, તો પછી તમથી અથવા તમ જેવા બીજા સત્સંગીના મુખથી કંઈ પણ શ્રવણ કરવાની વારંવાર તેમને ઉલ્લાસ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય, અને કોઈ આત્મસ્વરૂપ એવા સત્પુરુષને જોગે માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય, પણ તેની ચિંતા ઉત્પન્ન થવાનો તેમને સમીપ જોગ જો હોય, તો હાલ આવી યોગ્યતામાં વર્તે નહિ, અને જ્યાંસુધી તેવી જીવની ચેષ્ટા છે, ત્યાંસુધી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની પુરુષનું વાક્ય પણ તે પ્રત્યે નિષ્ફળ થાય છે, તો તમ વગેરેનાં વાક્યનું નિષ્ફળપણું હોય, અને તમને ક્લેશરૂપ ભાસે એમાં આશ્ચર્ય નથી, એમ સમજી ઉપર પ્રદર્શિત કરી છે એવી અંતરંગ ભાવનાએ તે પ્રત્યે વર્તવું; અને કોઈ પ્રકારે પણ તેમને તમ સંબંધી ક્લેશનું ઓછું કારણ થાય, એવી વિચારણા કરવી તે માર્ગને વિષે યોગ્ય ગણ્યું છે.

૧૩૩ પ્રશ્ન.—આપના મનથી શા માટે ઓછી વાત કરી?

ઉત્તર.—અમારા મનથી જેમ બને તેમ બીજા જીવો પ્રત્યે ઓછી વાત બની. તે અનુક્રમમાં વર્તવાનો સહજ વિસર્જન થયો હોય તો, [illegible] સ્મરણ રાખજો, અમારામનથી અને અમારાથી કહેવાયલા કે લખાયલા સમાગમથી એમ કરવું યોગ્ય છે; અને તેના કારણે તમને હાલ સહજ જણાવવું તે યોગ્યતાનું નથી; તથાપિ તે અનુક્રમે જે અનુભવમાં વિસર્જન થાય છે, તો બીજા જીવોને ક્લેશાદિનું કારણ થાય છે, તે પણ હવે "શાન્તિની ગ્રથી" વગેરેના પ્રસંગથી તમને અનુભવમાં આવેલ છે. જે કારણો જીવને પ્રાપ્ત થવાથી કલ્યાણનું કારણ થાય, તે કારણોની પ્રાપ્તિ તે જીવોને આ ભવને વિષે થતી અટકે છે, કેમકે તે તો ચિત્તના અસ્થિરપણાથી, નહીં [illegible] પરંતુ એમ [illegible] વગેરેથી પ્રાપ્ત થયેલી વાતથી તે સત્પુરુષ અને નિગ્રંથપણાને ભજે છે; તેને વિષે આત્મસ્વરૂપે અલગ અલગ એમ કરે છે, અને ફરી તેમ જોગ બને તેવું વિમુખપણું ધરીને [illegible] જીવને ભજે છે એમ ન થાય તેમ અને આ ભવને વિષે તેમને તેવું

એમ જે અનન્યપણે પ્રાપ્ત થાય તે, વખતે જીવને પામે, એમ જાણી, અંતરમાં એવા અનુગ્રહને પ્રગટ રાખી, ભાવયોગે મુમુક્ષુ રાખવું વધારે યોગ્ય છે. તે મુમુક્ષુ ભાવ ફેર નથી, કારણ કે તેમ વર્તવા વિષે ભાવ ફરવાનો હેતુ નથી,—તેના અવિચ્છિન્નપણાનો હેતુ છે. જો તેમ હોય તો જ્ઞાનાદિક ન હોય એમ જાણીએ છીએ, જેને દર્શન-મોહનીય ઉદયપણે બળવાનપણે વર્તે છે, એવા જીવને ભાવ અનુગ્રહાદિકનો અપ્રાપ્તિ યોગનો પ્રબંધ આવવાથી પ્રાપ્ત ન થાય એટલે ઉપયોગ રાખી વર્તવું, એ તેનું અને ઉપયોગ સમજનાર એ બન્નેના કલ્યાણનું કારણ છે.

૧૩૪. પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરુષની આશાતના બોલવી અને જ્ઞાનીપુરુષના ગુણગ્રામ કરવા એ બન્ને બાબતમાંથી કયા વાક્યને આગળ ને કયા વાક્યને આગળ કરનારા જીવો વિશેષ હશે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની પુરુષની આશાતના બોલવી તથા તેવા પ્રકારના પ્રસંગમાં ઉત્સાહ થવું, એ જીવનું અનંતસંસાર વધવાનું કારણ છે, એમ તીર્થંકર કહે છે, તે પુરુષના ગુણગ્રામ કરવા, તે પ્રસંગમાં ઉત્સાહ થવું અને તેની આજ્ઞામાં સરળ પરિણામે પરમ ઉપયોગ દૃષ્ટિએ વર્તવું, એ અનંત સંસારને નાશ કરનાર તીર્થંકર કહે છે. અને તે વાક્યો જિનાગમને વિષે છે. ઘણા જીવો તે વાક્યો શ્રવણ કરતા હશે, તથાપિ પ્રથમ વાક્યને આગળ અને બીજા વાક્યને સાચ કર્યું હોય એવા જીવો તો ક્વચિત્ જ જોવામાં આવે છે; પ્રથમ વાક્યને સાચ, અને બીજા વાક્યને આગળ, એમ જીવે અનંતવાર કર્યું છે. તેવા પરિણામમાં આવતાં તેને વખત લાગતો નથી, કારણ કે અનાદિકાળથી મોહ નામનો મદિરા તેના આત્મામાં પરિણામ પામ્યો છે. માટે વારંવાર વિચારી તેવા તેવા પ્રસંગમાં યથાશક્તિ યથાર્થતાએ ઉપર દર્શિત કર્યાં છે જે પ્રકાર, તે પ્રકારે વર્તવું યોગ્ય છે.

૧૩૫ પ્રશ્નઃ—"ક્ષાયિક સમકિત આ કાળમાં ન હોય" એવા શ્રુતિ-પાઠ સંબંધી આપનો અભિપ્રાય કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તરઃ—કદાપિ એમ ધારો કે "ક્ષાયિક સમકિત આ કાળમાં ન હોય" એવું સ્પષ્ટ જિનના આગમને વિષે લખ્યું છે; હવે તે જીવે વિચારવું યોગ્ય છે કે "ક્ષાયિક સમકિત એટલે શું સમજવું?" જેમાં એક નવકારમંત્ર જેટલું પણ વ્રત પ્રત્યાખ્યાન હોતું નથી, છતાં તે જીવ વિશેષ તો ત્રણ ભવે, અને નહિ તો, તે જ ભવે પરમપદને પામે છે; એવી મોટી આશ્ચર્યકારક તો તે સમ્યક્ત્વ દશા છે. ત્યારે હવે એવી તે કઈ દશા સમજવી કે જે 'ક્ષાયિક સમકિત'

કહેવાય? "ભગવાન તીર્થંકરને વિષે દૃઢ શ્રદ્ધા" એનું નામ જો 'ક્ષાયિક સમકિત' એમ ગણીએ, તો તે શ્રદ્ધા કેવી સંમજવી કે જે શ્રદ્ધા આપણે જાણી કે આ તો ખચિત આ કાળમાં હોયજ નહીં? જો એમ જણાતું નથી કે અમુક દશા કે અમુક શ્રદ્ધાને 'ક્ષાયિક સમકિત' કહ્યું છે, તો પછી તે નથી એમ, માત્ર જિનાગમના શબ્દોથી જાણવું થયું કહીએ છીએ. હવે એમ ધારો કે, તે શબ્દો બીજા આશયે કહેવાયા છે, અથવા કોઈ પાછળના કાળના વિસર્જનદોષે લખાયા છે, તો તેને વિષે આગ્રહ કરીને જે જીવે પ્રતિપાદન કર્યું હોય, તે જીવ કેવા દોષને પ્રાપ્ત હોય? તે સખેદ કરુણાએ વિચારવાયોગ્ય છે. હાલ જેને જિનસૂત્રોને નામે ઓળખવામાં આવે છે તેમાં "ક્ષાયિક સમકિત નથી," એવું સ્પષ્ટ લખેલું નથી; અને તે પરંપરાગત તથા બીજા કેટલાક ગ્રંથોમાં એ વાત ચાલી આવે છે, એમ વાંચેલું છે, અને સાંભળેલું છે. તે વાક્ય મિથ્યા છે કે મૃષા છે, એમ અમારો અભિપ્રાય નથી, તેમ તે વાક્ય જે પ્રકારે લખ્યું છે, તે એકાંત અભિપ્રાયે જ લખ્યુ છે એમ, અમને લાગતું નથી. કદાપિ એમ ધારો કે, તે વાક્ય એકાંત એમ જ હોય, તોપણ કોઇ પણ પ્રકારે વ્યાકુળપણું કરવું યોગ્ય નથી, કારણ કે તે બધી વ્યાખ્યા જો સત્પુરુષના આશયથી જાણી નથી તો પછી સફળ નથી. એને બદલે કદાપિ ધારો કે, જિનાગમમાં લખ્યું હોય કે ચોથા કાળની પેઠે પાંચમા કાળમાં પણ ઘણા જીવો મોક્ષે જવાના છે તો, તે વાતનું શ્રવણ કંઈ તમને કલ્યાણકર્તા થાય નહિ, અથવા મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ હોય નહિ, કારણ કે તે મોક્ષપ્રાપ્તિ જે દશાને કહી છે, તે જ દશાની પ્રાપ્તિ જ સિદ્ધ છે; ઉપયોગી છે; કલ્યાણકર્તા છે; શ્રવણ તો માત્ર વાત છે, તેમજ તેથી પ્રતિકૂળ વાક્ય પણ માત્ર વાત છે; તે બેય લખી હોય, અથવા એક જ લખી હોય, અથવા વગર વ્યવસ્થાએ રાખ્યું હોય તોપણ તે બંધ કે મોક્ષનું કારણ નથી; માત્ર બંધદશા તે બંધ છે; મોક્ષદશા તે મોક્ષ છે; ક્ષાયિકદશા તે ક્ષાયિક છે; અન્ય દશા તે અન્ય છે; શ્રવણ તે શ્રવણ છે; મનન તે મનન છે; પરિણામ તે પરિણામ છે; પ્રાપ્તિ તે પ્રાપ્તિ છે; એમ સત્પુરુષનો નિશ્ચય છે. બંધ તે મોક્ષ નથી, મોક્ષ તે બંધ નથી. જે, જે છે, તે તે છે; જે જે સ્થિતિમાં છે, તે તે સ્થિતિમાં છે. બંધબુદ્ધિ ટળી નથી અને મોક્ષ, જીવન્મુક્તતા માનવામાં આવે, તો તે જેમ સફળ નથી, તેમ અક્ષાયિકદશાએ ક્ષાયિક માનવામાં આવે, તો તે પણ સફળ નથી. માનવાનું ફળ નથી, પણ દશાનું ફળ છે. જ્યારે એ પ્રકારે છે, ત્યારે હવે આપણો આત્મા કઈ દશામાં

હોય છે. અને તે કદાપિ સમકિતી જીવની દશાનો વિચાર કરવાને યોગ્ય છે કે કેમ? અથવા તેનાથી ઉતરતી અથવા તેથી ઉપલી દશાનો વિચાર આ જીવ યથાર્થ કરી શકે એમ છે કે કેમ? તે જ વિચારવું જીવને શ્રેયકર છે; પણ અનંતકાળ થયાં જીવે તેવું વિચાર્યું નથી. તેને તેવું વિચારવું યોગ્ય છે, એવું ભાસ્યું પણ નથી; અને નિષ્ફળપણે સિદ્ધપદ સુધીના ઉપદેશ જીવ અનંતવાર કરી ચૂક્યો છે. તે ઉપર જણાવ્યો છે તે પ્રકાર વિચાર્યા વિના કરી ચૂક્યો છે. વિચારીને યથાર્થ વિચારશ્રેણિ-કરી ચૂક્યો નથી. જેમ પૂર્વે જીવે યથાર્થ વિચાર વિના તેમ કર્યું છે, તેમ જ તે દશા (યથાર્થ વિચારદશા) વિના વર્તમાને તેમ કરે છે. પોતાના બોધનું ભાન જીવને આવતાં આવશે નહિ ત્યાંસુધી, હજી પણ તે થતાં રહેશે. કોઈ પણ મહાપુરુષને યોગે જીવ, એમ ઠરીને તથા તેવા મિથ્યા ઉપદેશના પ્રસંગનમાં પોતાનું બોધબળ આવરણને પામ્યું છે એમ જાણી, તેને વિષે સાવધાન થઈ, નિરાવરણ થવાનો વિચાર કરશે ત્યારે તેવો ઉપદેશ કરતાં, બીજાને પ્રેરતાં આપોઆપ કહેતાં અટકશે. વધારે શું કહીએ! એક અક્ષર બોલતાં અતિશય એવી પ્રેરણાએ પણ વાણી મૌનપણાને પ્રાપ્ત થયા પહેલાં જીવને એક અક્ષર સત્ય બોલાય એમ બનવું અશક્ય છે. આ વાત કોઈ પણ પ્રકારે ગમે કાગળને વિષે ઉદ્દેશીને નથી. તીર્થંકરે પણ એમ જ કહ્યું છે; અને તે તેનાં આગમમાં પણ હાલ છે, એમ જાણવામાં છે. કદાપિ આગમને વિષે એમ કહેવાયલો અર્થ રહ્યો હોત નહિ, તોપણ ઉપર જણાવ્યા છે તે શબ્દો આગમ જ છે-જિનાગમ જ છે. રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન એ ત્રણે કારણથી રહિતપણે એ શબ્દો પ્રગટ લેખપણું પામ્યા છે, માટે સેવનીય છે. થોડાં વાક્યોમાં લખી જણાવવા ધારેલો આ પત્ર વિસ્તાર પામ્યો છે, અને ઘણાં જ ટુંકાણમાં તે લખ્યો છે, જ્યાં કેટલાક પ્રકારે અપૂર્ણ સ્થિતિએ આ પત્ર અત્ર પરિસમાપ્ત કરવો પડે છે.

૧૩૬. પ્રશ્ન:—'વિચારસાગર' વાંચવાનો પ્રસંગ મળે તો તે લાભરૂપ છે?

ઉત્તર:—'વિચારસાગર'ના થોડા પણ તરંગો વાંચવાનો પ્રસંગ મળે તો લાભરૂપ છે.

૧૩૭. પ્રશ્ન:—શાસ્ત્રોને વિષે આ કાળને અનુક્રમે ક્ષીણપણાને યોગ્ય શા માટે કહ્યો છે?

ઉત્તર:—શાસ્ત્રોને વિષે આ કાળને અનુક્રમે ક્ષીણપણાયોગ્ય કહ્યો છે; અને તે પ્રકારે અનુક્રમે થતા જાય છે. એ ક્ષીણપણું મુખ્ય કરીને

પરમાર્થસંબંધીનું કહ્યું છે. જે કાળમાં અત્યંત દુર્લભપણે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય, તે કાળ દુષમ કહેવા યોગ્ય છે. જો કે સર્વ કાળને વિષે પરમાર્થપ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે, એવા પુરુષોનો જોગ દુર્લભ જ છે, તથાપિ આવા કાળને વિષે તો અત્યંત દુર્લભ હોય છે. જીવોની પરમાર્થવૃત્તિ ક્ષીણપરિણામને પામતી જતી હોવાથી તે પ્રત્યે જ્ઞાની પુરુષોના ઉપદેશનું બળ ઓછું થાય છે, અને તેથી પરંપરાએ તે ઉપદેશ પણ ક્ષીણપણાને પામે છે, એટલે પરમાર્થ માર્ગ અનુક્રમે વ્યવચ્છેદ થવા જોગ કાળ આવે છે. આ કાળને વિષે અને તેમાં પણ હમણાં લગભગના સેકડાથી મનુષ્યની પરમાર્થવૃત્તિ બહુ ક્ષીણપણાને પામી છે: એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. મનુષ્યોને જે સરળ વૃત્તિ હતી, તે અને આ-જની સરળ વૃત્તિ એમાં મોટો તફાવત થઈ ગયો છે. ત્યાંસુધી મનુષ્યોની વૃત્તિને વિષે કંઈ કંઈ આજ્ઞાંકિતપણું, પરમાર્થની ઇચ્છા, અને તે સંબંધી નિશ્ચયમાં દૃઢતા એ જેવાં હતાં તેવાં આજે નથી; તેથી તો આજે ઘણું ક્ષીણપણું થયું છે,—જો કે હજુ આ કાળમાં પરમાર્થવૃત્તિ કેવળ વ્યવચ્છેદ પ્રાપ્ત થઈ નથી, તેમ સત્પુરુષરહિત ભૂમિ થઈ નથી: તોપણ કાળ તે કરતાં વધારે વિષમ—છે; બહુ વિષમ છે; એમ જાણીએ છીએ.

૬૩૮. પ્રશ્નઃ—આપનું ઓળખાણ થવું શક્ય છે ? શક્ય ન હોય તો તેનાં કારણો શું છે ?

ઉત્તરઃ—આવું કાળનું સ્વરૂપ જોઇને મોટી અનુકંપા હૃદયને વિષે અખંડપણે વર્તે છે, જીવોને વિષે કોઈ પણ પ્રકારે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિનો ઉપાય એવો જે સર્વોત્તમ પરમાર્થ, તે સંબંધી વૃત્તિ કંઇ પણ વર્દ્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થાય, તો જ તેને સત્પુરુષનું ઓળખાણ થાય છે, નહિ તો થતું નથી. તે વૃત્તિ સજીવન થાય, અને કોઈ પણ જીવોને—ઘણા જીવોને—પરમાર્થ સંબંધી જે માર્ગ તે પ્રાપ્ત થાય તેવી અનુકંપા અખંડપણે રહ્યા કરે છે, તથાપિ તેમ થવું બહુ દુર્લભ જાણીએ છીએ, અને જેનાં કારણો પણ ઉપર જણાવ્યાં છે. જે પુરુષનું દુર્લભપણું ચોથા કાળને વિષે હતું, તેવા પુરુષનો જોગ આ કાળમાં થાય એમ થયું છે, તથાપિ પરમાર્થ સંબંધી ચિંતા જીવોને અત્યંત ક્ષીણ થઈ ગઇ છે, એટલે તે પુરુષનું ઓળખાણ થવું અત્યંત વિકટ છે, તેમાં પણ જે ગૃહવાસાદિ પ્રસંગમાં તે પુરુષની સ્થિતિ છે, તે જોઈ જીવને પ્રતીતિ આવવી દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે; અને કદાપિ પ્રતીતિ આવી તો તેમનો જે પ્રારબ્ધપ્રકાર હાલ વર્તે છે, તે જોઇ નિશ્ચય રહેવો દુર્લભ છે, અને કદાપિ નિશ્ચય

થાય તોપણ તેનો સત્સંગ રહેવો દુર્લભ છે, અને જે પરમાર્થનું મુખ્ય કારણ તે તો તે છે, તે આવી સ્થિતિમાં જોઈ ઉપર જે કારણો જણાવ્યાં છે તેને વધારે બળવાનપણે દેખીએ છીએ, અને એ વાત જોઈ ફરી ફરી અનુકંપા ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૩૯ પ્રશ્નઃ—આપનાથી પરમાર્થ પ્રકાશવામાં કયા કારણો બળવાન જોઈતા હતા?

ઉત્તરઃ—ઈશ્વરેચ્છાથી જે કોઈ પણ જીવોનું કલ્યાણ વર્તમાનમાં પણ થવું સર્જિત હશે તે તો તેમ થશે, અને બીજેથી નહિ પણ અમથકી એમ પણ અત્ર માનીએ છીએ. ગંગા યમુનાદિના પ્રદેશને વિષે જો આ દેહ ઉત્પન્ન થયો હોત, ત્યાં વર્દ્ધમાનપણું પામ્યો હોત, તો તે એક બળવાન કારણ હતું, એમ જાણીએ છીએ; બીજું પ્રારબ્ધમાં ગૃહવાસ બાકી ન હોત, અને બ્રહ્મચર્ય, વનવાસ હોત, તો બળવાન કારણ હતું, એમ જાણીએ છીએ; કદાપિ ગૃહવાસ બાકી છે તેમ હોત, અને ઉપાધિજોગરૂપ પ્રારબ્ધ ન હોત, તો તે ત્રીજું પરમાર્થને બળવાન કારણ હતું, એમ જાણીએ છીએ. તેમાં બે કારણો તો થઈ ચૂક્યાં છે, એટલે હવે તેનું નિવારણ નથી; ત્રીજું ઉપાધિજોગરૂપ જે પ્રારબ્ધ તે શીઘ્રપણે નિવૃત્ત થાય, વેદન થાય—અને તે નિષ્કામકરુણાના હેતુથી—તો તેમ થવું હજુ બાકી છે, તથાપિ તે પણ હજુ વિચાર યોગ્ય સ્થિતિમાં છે, એટલે કે તે પ્રારબ્ધનો સહેજે પ્રતીકાર થઈ જાય એમ જ ઇચ્છાની સ્થિતિ છે, અથવા તો વિશેષ ઉદયમાં આવી જઈ થોડા કાળમાં તે પ્રકારનો ઉદય પરિસમાપ્ત થાય, તો તેમ નિષ્કામકરુણાની સ્થિતિ છે; અને એ બે પ્રકારમાં તો હાલ ઉદાસીનપણે એટલે સામાન્યપણે રહેવું છે, એમ આત્મસંભાવના છે; અને એ સંબંધીને મોટો વિચાર વારંવાર રહ્યા કરે છે.

૧૪૦. પ્રશ્નઃ—કેવા પ્રકારના સંપ્રદાયે આપે પરમાર્થ કહેવાનુંધાર્યું છે?

ઉત્તરઃ—પરમાર્થ કેવા પ્રકારના સંપ્રદાયે કહેવો એ પ્રકાર જ્યાં-સુધી ઉપાધિજોગ પરિસમાપ્ત નહિ થાય ત્યાંસુધી, મૌનપણામાં અને અવિચાર અથવા નિર્વિચારમાં રાખ્યો છે: અર્થાત્ તે વિચાર હાલ કરવા વિષે ઉદાસપણું વર્તે છે.

૧૪૧. પ્રશ્નઃ—પરમાર્થ સંબંધી જે જીવોને પ્રસંગ પડે છે તેમને આપની અનુકંપા પ્રમાણે શા કારણે લાભ મળતો નથી?

ઉત્તરઃ—આત્માકાર સ્થિતિ થઈ જવાથી ચિત્ત ધાર્યું કરીને એક અંશ પણ ઉપાધિજોગ વેદવાને યોગ્ય નથી, તથાપિ તે તો જે

પ્રકારે વેદવું પ્રાપ્ત થાય, તે જ પ્રકારે વેદવું છે, એટલે તેમાં સમાધિ છે; પરંતુ પરમાર્થ સંબંધી કોઈ કોઈ જીવોને પ્રસંગ પડે છે, તેને તે ઉપાધિજોગના કારણથી અમારી અનુકંપા પ્રમાણે લાભ મળતો નથી; અને પરમાર્થ સંબંધી કંઇ તેમ લિખિતાદિ વાર્તા આવે છે, તે પણ ચિત્તમાં માંડ પ્રવેશ થાય છે, કારણ કે તેનો હાલ ઉદય નથી. આથી પત્રાદિ પ્રસંગથી તેમ શિવાયના મુમુક્ષુ જીવો તેમને ઇચ્છિત અનુકંપાએ પરમાર્થવૃત્તિ આપી શકતી નથી, એ પણ ચિત્તને ઘણીવાર લાગી જાય છે.

૬૪૨. પ્રશ્નઃ—સંસાર સંબંધે ક્રિયાદિરૂપે પ્રાપ્ત થએલ જીવો પરત્વે આપની વર્તના શા પ્રકારે છે?

ઉત્તરઃ—ચિત્ત બંધનવાળું થઈ શકતું નહિ હોવાથી જે જીવો સંસારસંબંધે ક્રિયાદિરૂપે પ્રાપ્ત થયા છે, તે જીવોની ઇચ્છા પણ દુભવવાની ઇચ્છા થતી નથી, અર્થાત્ તે પણ અનુકંપાથી, અને માબાપાદિના ઉપકારાદિ કારણોથી ઉપાધિજોગને અનગ્લાન રીતે વેદીએ છીએ, અને જેની જે કામના છે, તે તે પ્રારબ્ધના ઉદયમાં જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થવી સર્જીત છે, તે પ્રકારે થાય ત્યાંસુધી નિવૃત્તિ ગ્રહણ કરતાં પણ જીવ ઉદાસીન રહે છે. એમાં કોઇ પ્રકારનું અમારૂં સકામપણું નથી; અમે એ સર્વેમાં નિષ્કામ જ છીએ; એમ છે, તથાપિ પ્રારબ્ધ તેવા પ્રકારનું બંધન ગભરાવારૂપ ઉદયે વર્તે છે, એ પણ બીજા મુમુક્ષુની પરમાર્થવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને વિષે રોધરૂપ જાણીએ છીએ.

૬૪૩. પ્રશ્નઃ—ધર્મના પ્રકાર કૃપાપૂર્વક દર્શાવશો?

ઉત્તરઃ—જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે, તે તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે અન્યભાવ પામે, તે પ્રકાર અન્યરૂપ છે; ધર્મરૂપ નથી.

૬૪૪. પ્રશ્નઃ—કયા પુરુષથી આત્મધર્મ શ્રવણ કરવા યાવત્ આરાધવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—પોતાની કલ્પના વડે, અથવા કલ્પનાપ્રાપ્ત અન્ય પુરુષ વડે જીવે ધર્મ શ્રવણ કરવા જોગ, મનન કરવા જોગ, કે આરાધવા જોગ નથી; માત્ર આત્મસ્થિતિ છે જેની, એવા સત્પુરુષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મશ્રવણ કરવા જોગ છે; યાવત્ આરાધવા જોગ છે.

૬૪૫. પ્રશ્નઃ—સંસારમાં કાર્ય કારણપણે આપ કેમ પ્રવર્તો છો?

ઉત્તરઃ—જે જે કાળે જે જે પ્રારબ્ધ ઉદય આવે તે તે વેદન કરવું એ જ્ઞાની પુરુષોનું સનાતન આચરણ છે, અને તેજ આચરણ અમને ઉદયપણે વર્તે છે; અર્થાત્ જે સંસારમાં સ્નેહ રહ્યો નથી, તે

સંસારના કાર્યની પ્રવૃત્તિનો ઉદય છે; અને ઉદય અનુક્રમે વેદન થયા કરે છે. ઉદયના એ ક્રમમાં કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ, વૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, અને એમ જાણીએ છીએ કે જ્ઞાની પુરુષોનું પણ તે સનાતન આચરણ છે, તથાપિ જેમાં સ્નેહ રહ્યો નથી, અથવા સ્નેહ રાખવાની ઇચ્છા નિવૃત્ત થઈ છે, અથવા નિવૃત્ત થવા આવી છે, તેવા આ સંસારમાં કાર્યપણે-કારણપણે પ્રવર્તવાની ઇચ્છા રહી નથી; તેનાથી નિવૃત્તપણું જ આત્માને વિષે વર્તે છે, તેમ છતાં પણ તેના અનેક પ્રકારના સંગપ્રસંગમાં પ્રવર્તવું પડે એવું પૂર્વે કોઈ પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન કર્યું છે, જે સમપરિણામે વેદન કરીએ છીએ, તથાપિ હજુ પણ તે કેટલાક વખત સુધી ઉદયજોગ છે, એમ જાણી કવચિત્ ખેદ પામીએ છીએ, અને તે ખેદનું કારણ વિચારી જોતાં તો પરાનુકંપારૂપ જણાય છે, હાલ તો તે પ્રારબ્ધ સ્વાભાવિક ઉદય-પ્રમાણે વેદન કર્યા સિવાય અન્ય ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, તથાપિ તે ઉદયમાં બીજા કોઈને સુખ, દુઃખ, રાગ, દ્વેષ, લાભ તથા અલાભના કારણરૂપે ભાસીએ છીએ, તે ભાસવાને વિષે લોક પ્રસંગની વિચિત્ર ભ્રાંતિ જોઈ ખેદ થાય છે. જે સંસારને વિષે 'સાક્ષીકર્તા' તરીકે મનાય છે, તે સંસારમાં તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપે રહેવું, અને કર્તા તરીકે ભાસમાન થવું તે, બેધારી તરવાર ઉપર ચાલવા બરાબર છે. એમ છતાં પણ, કોઈને ખેદ, દુઃખ અલાભનું કારણ તે સાક્ષીપુરુષ ભ્રાંતિગત લોકોને ન ભાસે તો, તે પ્રસંગમાં તે સાક્ષીપુરુષનું અત્યંત વિકટપણું નથી; અમને તો અત્યંત વિકટપણાંના પ્રસંગનો ઉદય છે; એમાં પણ ઉદાસીનપણું એ જ સનાતન ધર્મ જ્ઞાનીનો છે. ('ધર્મ' શબ્દ આચરણને બદલે છે.)

૧૪૬. પ્રશ્નઃ—પરમાર્થમાર્ગે આપ ક્યારે પ્રમાવરશો ?

ઉત્તરઃ—એકવાર એક તૃણખલાંના બે ભાગ કરવાની ક્રિયા કરી શકવાની શક્તિ પણ ઉપશમ થાય, ત્યારે જે ઈશ્વરેચ્છા હશે તે થશે.

૧૪૭. પ્રશ્નઃ—કોઈનું શુભ અશુભ 'વર' અથવા 'શાપ'થી થયેલું દેખાય છે તેને માટે આપનો અભિપ્રાય કહેશો ?

ઉત્તરઃ—પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ અવિચ્છિન્નપણે ભજવા યોગ્ય છે. વાસ્તવિક તો એમ છે કે, કરેલાં કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહિ અને નહિ કરેલું એવું કર્મફળ કંઈ પ્રાપ્ત થાય નહિ: કોઈ કોઈ વખત અકસ્માત્ કોઈનું શુભ, અથવા અશુભ 'વર' અથવા 'શાપ' થી થયેલું દેખવામાં આવે છે, તે કંઈ નહિ કરેલાં કર્મનું ફળ નથી; કોઈ પણ પ્રકારે કરેલાં કર્મનું ફળ છે.

પ્રકારે વેદવું પ્રાપ્ત થાય, તે જ પ્રકારે વેદવું છે, એટલે તેમાં સમાધિ છે; પરંતુ પરમાર્થ સંબંધી કોઈ કોઈ જીવોને પ્રસંગ પડે છે, તેને તે ઉપાધિજોગના કારણથી અમારી અનુકંપા પ્રમાણે લાભ મળતો નથી; અને પરમાર્થ સંબંધી કંઇ તમ લિખિતાદિ વાર્તા આવે છે, તે પણ ચિત્તમાં માંડ પ્રવેશ થાય છે, કારણ કે તેનો હાલ ઉદય નથી. આથી પત્રાદિ પ્રસંગથી તમ શિવાયના મુમુક્ષુ જીવો તેમને ઇચ્છિત અનુકંપાએ પરમાર્થવૃત્તિ આપી શકતી નથી, એ પણ ચિત્તને ઘણીવાર લાગી જાય છે.

૫૪૨. પ્રશ્નઃ—સંસાર સંબંધે ક્રિયાદિરૂપે પ્રાપ્ત થએલ જીવો પરત્વે આપની વર્ત્તના શા પ્રકારે છે?

ઉત્તરઃ—ચિત્ત બંધનવાળું થઈ શકતું નહિ હોવાથી જે જીવો સંસારસંબંધે ક્રિયાદિરૂપે પ્રાપ્ત થયા છે, તે જીવોની ઇચ્છા પણ દુભવવાની ઇચ્છા થતી નથી, અર્થાત્ તે પણ અનુકંપાથી, અને માબાપાદિનાં ઉપકારાદિ કારણોથી ઉપાધિજોગને બળવાન રીતે વેદીએ છીએ, અને જેની જે કામના છે, તે તે પ્રારબ્ધના ઉદયમાં જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થવી સર્જીત છે, તે પ્રકારે થાય ત્યાંસુધી નિવૃત્તિ ગ્રહણ કરતાં પણ જીવ ઉદાસીન રહે છે. એમાં કોઇ પ્રકારનું અમારૂં સકામપણું નથી; અમે એ સર્વમાં નિષ્કામ જ છીએ; એમ છે, તથાપિ પ્રારબ્ધ તેવા પ્રકારનું બંધન રાખવારૂપ ઉદયે વર્તે છે, એ પણ બીજા મુમુક્ષુની પરમાર્થવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને વિષે રોધરૂપ જાણીએ છીએ.

૫૪૩. પ્રશ્નઃ—ધર્મના પ્રકાર કૃપાપૂર્વક દર્શાવશો?

ઉત્તરઃ—જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે, તે તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે અન્યભાવ પામે, તે પ્રકાર અન્યરૂપ છે; ધર્મરૂપ નથી.

૫૪૪. પ્રશ્નઃ—ક્યા પુરૂષથી આત્મધર્મ શ્રવણ કરવા યાવત્ આરાધવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—પોતાની કલ્પના વડે, અથવા કલ્પનાપ્રાપ્ત અન્ય પુરૂષ વડે જીવે ધર્મ શ્રવણ કરવા જોગ, મનન કરવા જોગ, કે આરાધવા જોગ નથી; માત્ર આત્મસ્થિતિ છે જેની, એવા સત્પુરૂષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મશ્રવણ કરવા જોગ છે; યાવત્ આરાધવા જોગ છે.

૫૪૫. પ્રશ્નઃ—સંસારમાં કાર્ય કારણપણે આપ કેમ પ્રવર્તો છો?

ઉત્તરઃ—જે જે કાળે જે જે પ્રારબ્ધ ઉદય આવે તે તે વેદન કરવું એ જ્ઞાની પુરૂષોનું સનાતન આચરણ છે, અને તેજ આચરણ અમને ઉદયપણે વર્તે છે; અર્થાત્ જે સંસારમાં સ્નેહ રહ્યો નથી, તે

સંસારના કાર્યની પ્રવૃત્તિનો ઉદય છે; અને ઉદય અનુક્રમે વેદન થયા કરે છે. ઉદયના એ ક્રમમાં કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ, વૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, અને એમ જાણીએ છીએ કે જ્ઞાની પુરુષોનું પણ તે સનાતન આચરણ છે, તથાપિ જેમાં સ્નેહ રહ્યો નથી, અથવા સ્નેહ રાખવાની ઇચ્છા નિવૃત્ત થઈ છે, અથવા નિવૃત્ત થવા આવી છે, તેવા આ સંસારમાં કાર્યપણે-કારણપણે પ્રવર્તવાની ઇચ્છા રહી નથી; તેનાથી નિવૃત્તપણું જ આત્માને વિષે વર્તે છે, તેમ છતાં પણ તેના અનેક પ્રકારના સંગપ્રસંગમાં પ્રવર્તવું પડે એવું પૂર્વે કોઈ પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન કર્યું છે, જે સમપરિણામે વેદન કરીએ છીએ, તથાપિ હજુ પણ તે કેટલાક વખત સુધી ઉદયજોગ છે, એમ જાણી ક્વચિત્ ખેદ પામીએ છીએ, અને તે ખેદનું કારણ વિચારી જોતાં તો પરાનુકંપારૂપ જણાય છે, હાલ તો તે પ્રારબ્ધ સ્વાભાવિક ઉદયપ્રમાણે વેદન કર્યા સિવાય અન્ય ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, તથાપિ તે ઉદયમાં બીજા કોઈને સુખ, દુઃખ, રાગ, દ્વેષ, લાભ તથા અલાભના કારણરૂપે ભાસીએ છીએ, તે ભાસવાને વિષે લોક પ્રસંગની વિચિત્ર ભ્રાંતિ જોઈ ખેદ થાય છે. જે સંસારને વિષે 'સાક્ષીકર્તા' તરીકે મનાય છે, તે સંસારમાં તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપે રહેવું, અને કર્તા તરીકે ભાસમાન થવું તે, બેધારી તરવાર ઉપર ચાલવા બરાબર છે. એમ છતાં પણ, કોઈને ખેદ, દુઃખ અલાભનું કારણ તે સાક્ષીપુરુષ ભ્રાંતિમાં લોકોને ન ભાસે તો, તે પ્રસંગમાં તે સાક્ષીપુરુષનું અત્યંત વિકટપણું નથી; અમને તો અત્યંત વિકટપણાંના પ્રસંગનો ઉદય છે; એમાં પણ ઉદાસીનપણું એ જ સનાતન ધર્મ જ્ઞાનીનો છે. ('ધર્મ' શબ્દ આચરણને બદલે છે.)

૧૪૬. પ્રશ્નઃ—પરમાર્થમાર્ગે આપ ક્યારે પ્રમાદશો?

ઉત્તરઃ—એકવાર એક તણખલાંના બે ભાગ કરવાની ક્રિયા કરી શકવાની શક્તિ પણ ઉપશમ થાય, ત્યારે જે ઇશ્વરેચ્છા હશે તે થશે.

૧૪૭. પ્રશ્નઃ—કોઈનું શુભ અશુભ 'વર' અથવા 'શાપ'થી થયેલું દેખાય છે તેને માટે આપનો અભિપ્રાય કહેશો?

ઉત્તરઃ—પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ અવિચ્છિન્નપણે ભજવા યોગ્ય છે. વાસ્તવિક તો એમ છે કે, કરેલાં કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહિ અને નહિ કરેલું એવું કર્મફળ કંઈ પ્રાપ્ત થાય નહિ; કોઈ કોઈ વખત અકસ્માત્ કોઈનું શુભ, અથવા અશુભ 'વર' અથવા 'શાપ'થી થયેલું દેખવામાં આવે છે, તે કંઈ નહિ કરેલાં કર્મનું ફળ નથી; કોઈ પણ પ્રકારે કરેલાં કર્મનું ફળ છે.

૬૪૮. પ્રશ્નઃ—એકેંદ્રિય જીવોનું એકાવતારીપણું કેવા પ્રકારે જાણવાયોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—એકેંદ્રિયનું એકાવતારીપણું અપેક્ષાએ જાણવાયોગ્ય છે.

૬૪૯ પ્રશ્નઃ—'ભગવતી' વગેરે સિદ્ધાંતોને વિષે ભવાંતરનું વર્ણન કર્યું છે તેમાં સંશયાત્મક થવા જેવું નથી?

ઉત્તરઃ—'ભગવતી' વગેરે સિદ્ધાંતોને વિષે જે કોઇ કોઈ જીવોના ભવાંતરનું વર્ણન કર્યું છે, તેમાં કંઈ સંશયાત્મક થવા જેવું નથી. તીર્થંકર તો પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ છે, પરંતુ જે પુરુષો માત્ર યોગધ્યાનાદિકના અભ્યાસબળવડે સ્થિત હોય, તેમાંના ઘણા પુરુષો પણ તે ભવાંતર જાણી શકે છે; અને એમ બનવું એ કંઇ કલ્પિત પ્રકાર નથી. જે પુરુષને આત્માનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન છે, તેને ભવાંતરનું જ્ઞાન ઘટે છે–હોય છે. ક્વચિત્ જ્ઞાનના તારતમ્ય-ક્ષયોપશમ-ભેદે તેમ નથી પણ હોતું, તથાપિ જેને આત્માનું પૂર્ણ શુદ્ધપણું વર્તે છે, તે પુરુષ તો નિશ્ચય તે જ્ઞાનને જાણે છે,–ભવાંતરને જાણે છે. 'આત્મા નિત્ય છે;' 'અનુભવરૂપ છે;' 'વસ્તુ છે;' એ એ પ્રકારે અત્યંતપણે દઢ થવા અર્થે શાસ્ત્રને વિષે તે પ્રસંગો કહેવામાં આવ્યા છે. ભવાંતરનું જો સ્પષ્ટ જ્ઞાન કોઇને થતું ન હોય, તો આત્માનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન પણ કોઇને થતું નથી એમ કહેવાતુલ્ય છે, તથાપિ એમ તો નથી. આત્માનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે, અને ભવાંતર પણ સ્પષ્ટ ભાસે છે. પોતાના તેમજ પરના ભવ જાણવાનું જ્ઞાન કોઈ પ્રકારે વિસંવાદપણાને પામતું નથી.

૬૫૦. પ્રશ્નઃ—તીર્થંકર ભિક્ષાર્થે જતાં સુવર્ણવૃષ્ટિ થવાના પ્રસંગના સંબંધમાં આપનો અભિપ્રાય કેવા પ્રકારે છે?

ઉત્તરઃ—પ્રત્યેક ઠેકાણે તીર્થંકર ભિક્ષાર્થે જતાં સુવર્ણવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ થાય, એમ શાસ્ત્રના કહેવાનો અર્થ સમજવાયોગ્ય નથી; અથવા શાસ્ત્રના કહેલા વાક્યોનો તેવો અર્થ થતો હોય, તો તે સાપેક્ષ છે; લોકભાષાના, એ વાક્ય સમજવા યોગ્ય છે. રૂડા પુરુષનું આગમન કોઇને ત્યાં થાય, તો તે જેમ એમ કહે છે કે, "આજે અમૃતના મેઘ વૂઠ્યા," તો તે કહેવું સાપેક્ષ છે; યથાર્થ છે, તથાપિ શબ્દના ભાવાર્થે યથાર્થ છે, શબ્દથી સીધો અર્થ યથાર્થ નથી; તેમ જ તીર્થંકરાદિકની ભિક્ષા સંબંધમાં તેવું છે, તથાપિ એમ જ માનવું યોગ્ય છે કે, 'આત્મસ્વરૂપે પૂર્ણ એવા પુરુષના પ્રભાવવિશેષે તે બનવું અત્યંત સંભવિત છે, સર્વત્ર એમ બન્યું છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી.'

" એમ અમું કલ્પિત છે, એમ થો છે, એમ કહેવાનો હેતુ છે." સર્વ મહંત પ્રકાશમાન પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં છે ત્યાં આધીન છે: એ નિશ્ચળ થયું છે,—નિર્વિકલ્પ આત્મીય પ્રત્યક્ષ થાય. પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં થયું છે, ત્યાં જો મહંત પ્રકાશમાન વર્તતા ન હોય, તો પછી તે જીવને કેવે રસ્તે થયું? તે વિચારવાયોગ્ય છે. જેનું તે જીવનું કોઈ રસ્તા સંભવતું નથી, ત્યારે સર્વ મહંત પ્રકાશમાનનો આદર થશે. પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું એ આશ્રય નહીં, તે. પછી મહંત એવા પ્રકાશમાનનો આશ્રય તે શાનો હોય? અને જો કદિ એમ કહેવામાં આવે કે, આત્મસ્વરૂપનું પૂર્ણ પ્રાપ્તપણું તો થયું છે, મહંત પ્રકાશમાનમાં પ્રાપ્તનું ઘટતું નથી, તો તે કહેવું એક વિચાર વિના જીવનું કરે નથી, કારણ કે તે કહેનાર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના મહત્ત્વથી અત્યંત હીન એવા પ્રકાશમાનને મહંત માને છે, અને તે એમ સમજે છે કે, તે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ નથી: તે આત્મસ્વરૂપથી મહંત એવું કંઈ નથી. એવો આ નહિ જે કોઈ પ્રકાશમાન ઉત્પન્ન થતો નથી, છે નહીં, અને ઘટતો નહીં, કે જે પ્રકાશમાન પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપને પણ પ્રાપ્ત ન હોય. તથાપિ તે પ્રકાશમાનને વિષે વર્તતામાં આત્મસ્વરૂપને કંઈ હરકત નથી, એમ તો છે; અને જો તેમ તે પ્રકાશમાનને વિષે કંઈ અન્ય માને છે, તો તે પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપના અત્યંત અજ્ઞાનને વિષે વર્તે છે, એમ અમને લાગે. કહેવાનો હેતુ એમ છે કે, મહં પ્રકાશના પ્રકાશમાન આત્મસ્વરૂપ આશ્રમ એવા તીર્થંકરને વિષે ઘટે છે;—હોય છે, તથાપિ તેને ઉપાસવાનો એક અંશ પણ તેને વિષે ઘટતો નથી: સ્વાભાવિક કેવળ પુણ્યપ્રારબ્ધાનુસાર જાતિસ્મૃતિ આદિ થવું એમ કહેવું અસંભવિત નથી; અને તીર્થંકરને તે અધિકાર નથી. જે તીર્થંકર છે તે આત્મસ્વરૂપવિના અન્ય પ્રકાશને કરે નહિ, અને જે કરે તે આત્મસ્વરૂપ એવા તીર્થંકર કહેવા યોગ્ય નથી, એમ અમને લાગે,—એમ જ છે.

૧૧ પ્રશ્ન—જિનાગમોમાં મનુષ્ય મોક્ષ વિચ્છેદ થવાનું કથન છે અને તેમાં મુખ્ય શ્રી કેવળજ્ઞાનાદિ દશ બોલ છે તેના સંબંધમાં આપ શા પ્રકારે વિચાર ધરાવો છો?

ઉત્તર—જિનનાં કહેલાં શાસ્ત્રો જે અત્યુત્ર છે, તેને વિષે મનુષ્ય 'મોક્ષ' વિચ્છેદ થવાનું કથન છે, અને તેમાં મુખ્ય એવા કેવળજ્ઞાનાદિ 'દશ બોલ' છે, અને તે 'દશ બોલ' વિચ્છેદ દેખાડવાનો આશય આ

કાળને વિષે "સર્વથા મુક્તપણું ન હોય" એમ બતાવવાનો છે. 'દશ બોલ' પ્રાપ્ત હોય, અથવા તો તે ચરમશરીરિ જીવ કહેવો ઘટે એમ જાણી, તે વાત વિચ્છેદરૂપ ગણી છે, તથાપિ તેમ એકાંત જ કહેવા યોગ્ય નથી, એમ અમને ભાસે છે,-એમ જ છે; કારણ કે ક્ષાયિક સમકીતનો એને વિષે નિષેધ છે, તે ચરમશરીરિને જ હોય એમ તો ઘટતું નથી; અથવા તેમ એકાંત નથી. મહાભાગ્ય એવા શ્રેણિક ક્ષાયિકસમકીતી છતાં, ચરમશરીરિ નહોતા, એવું તે જ જિનશાસ્ત્રોને વિષે કથન છે. જિનકલ્પી-વિહાર વિચ્છેદ, એમ શ્વેતાંબરનું કથન છે; દિગંબરનું કથન નથી. "સર્વથા મોક્ષ થવો" એમ આ કાળે બને નહીં, એમ બેયનો અભિપ્રાય છે, તે પણ અત્યંત એકાંતપણે કહી શકાતો નથી. ચરમશરીરિપણું જાણીએ કે આ કાળમાં નથી, તથાપિ અશરીરિભાવપણે આત્મા સ્થિત છે, તો તે ભાવનયે ચરમશરીરિપણું નહીં, પણ સિદ્ધપણું છે; અને તે અશરીરિભાવ આ કાળને વિષે નથી એમ અત્રે કહીએ, તો આ કાળમાં અમે પોતે નથી, એમ કહેવાતુલ્ય છે, વિશેષ શું કહીએ? એ કેવળ એકાંત નથી. કદાપિ એકાંત હોય, તોપણ આગમ જેણે ભાખ્યાં છે, તે જ આશય સત્પુરુષે કરી તે ગમ્ય કરવાયોગ્ય છે, અને તે જ આત્મસ્થિતિનો ઉપાય છે.

૬૫૨ પ્રશ્ન:—લોકવ્યાપક એવા અંધકારને વિષે કોણ યથાતથ્ય દેખે છે?

ઉત્તર:—લોકવ્યાપક એવા અંધકારને વિષે સ્વયં કરી પ્રકાશિત એવા જ્ઞાની પુરુષ જ યથાતથ્ય દેખે છે. લોકની શબ્દાદિ કામના પ્રત્યે દેખતાં છતાં ઉદાસીન રહી જે માત્ર સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે છે, એવા જ્ઞાનીને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને જ્ઞાને સ્ફુરિત એવા આત્મભાવને અત્યારે આટલું લખી તટસ્થ કરીએ છીએ.

૬૫૩ પ્રશ્ન:—ક્યાંસુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી? તે જાણવા માટે ક્યાં સાધનો છે?

ઉત્તર:—જીવને સ્વસ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય છૂટકો નથી. ત્યાંસુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી. તે જાણવા માટે ઉત્પન્ન થવાયોગ્ય મુમુક્ષુતા અને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ એ છે. જ્ઞાનીને જે યથાયોગ્યપણે ઓળખે છે તે જ્ઞાની થાય છે,-ક્રમે કરી જ્ઞાની થાય છે. આનંદઘનજીએ એક સ્થળે એમ કહ્યું છે કે:—

-જિન થઈ જિનને જે આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે;
ભૃંગી ઈલીકાને ચટકાવે, તે ભૃંગી જગ જોવે રે.

જિન થઈને એટલે સાંસારિક ભાવને વિષેથી આત્મભાવ ત્યાગીને, જે કોઈ જીવને એટલે કેવળજ્ઞાનીને-વીતરાગને-આરાધે છે, તે નિશ્ચયે જિનવર એટલે કેવળપદેયુક્ત હોય છે. તેને માટે ભમરી અને ઇયળનું પ્રત્યક્ષ સમજાય એવું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. અમને પણ અત્રે ઉપાધિજોગ વર્તે છે; અન્યભાવને વિષે કોઈ આત્મભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી; અને એ જ મુખ્ય સમાધિ છે.

૧૫૪ પ્રશ્નઃ—ક્યાં સુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ભાસવું અસંભવિત છે?

ઉત્તરઃ—આંતિગતપણે સુખસ્વરૂપ ભાસે છે એવા સંસારી પ્રસંગ અને પ્રકારોમાં જ્યાંસુધી જીવને વહાલપ વર્તે છે, ત્યાંસુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ભાસવું અસંભવિત છે; અને સત્સંગનું મહાત્મ્ય પણ તથારૂપપણે ભાસમાન થવું અસંભવિત છે. જ્યાંસુધી તે સંસારગત વહાલપ અસંસારગત વહાલપને પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી, અચિન કરી અપ્રમત્તપણે વારંવાર પુરુષાર્થનો સ્વીકાર યોગ્ય છે. આ વાત ત્રણે કાળને વિષે અવિસંવાદ જાણી નિષ્કામપણે લખી છે.

૧૫૫ પ્રશ્નઃ—જિનાગમ કેના સ્વરૂપ છે? અને તે શા અર્થે પ્રરૂપ્યાં છે?

ઉત્તરઃ—જિનાગમ છે તે, ઉપશમસ્વરૂપ છે. ઉપશમસ્વરૂપ એવા પુરુષોએ ઉપશમને અર્થે તે પ્રરૂપ્યાં-ઉપદેશ્યાં-છે. તે ઉપશમ આત્માર્થે છે, અન્ય કોઈ પ્રયોજન અર્થે નથી. આત્માર્થમાં જો તેનું આરાધન કરવામાં ન આવ્યું, તો તે જિનાગમનું શ્રવણ, વાચન નિષ્ફળરૂપ છે; એ વાર્તા અમને તો નિઃસંદેહ યથાર્થ લાગે છે.

૧૫૬ પ્રશ્નઃ—કેવો ધર્મ ભજવો યોગ્ય છે? અને કેવા પ્રકારે?

ઉત્તરઃ—દુઃખની નિવૃત્તિને સર્વ જીવ ઇચ્છે છે, અને દુઃખની નિવૃત્તિ, દુઃખ જેનાથી જન્મ પામે છે એવા રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ દોષની નિવૃત્તિ થયા વિના થવી સંભવતી નથી. તે રાગાદિની નિવૃત્તિ એક આત્મજ્ઞાન સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે ભૂતકાળમાં થઈ નથી, વર્તમાનકાળમાં થતી નથી, ભવિષ્યકાળમાં થઈ શકે તેમ નથી; એમ સર્વ જ્ઞાની પુરુષોને ભાસ્યું છે, માટે તે આત્મજ્ઞાન માટે જીવને પ્રયોજનરૂપ છે. તેનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય સદ્‌ગુરુવચનનું, શ્રવણવું કે સત્શાસ્ત્રનું વિચારવું એ છે. જે કોઈ જીવ દુઃખની નિવૃત્તિ ઇચ્છતો હોય-સર્વથા દુઃખથી મુક્તપણું જેને પ્રાપ્ત કરવું હોય-તેને એ જ એક માર્ગ આરાધ્યા સિવાય અન્ય બીજો કોઈ ઉપાય નથી; માટે જીવે સર્વ

જિન થઈને એટલે સાંસારિક ભાવને વિષેથી આત્મભાવ ત્યાગીને, જે કોઈ જિનને એટલે કેવલજ્ઞાનીને-વીતરાગને-આરાધે છે, તે નિશ્ચયે જિનવર એટલે કેવલપદયુક્ત હોય છે. તેને માટે ભમરી અને ઇયળનું પ્રત્યક્ષ સમજાય એવું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. આત્માને પણ અત્રે ઉપાધિબિંબ વર્તે છે; અન્યભાવને વિષે જોઈ આત્મભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી; અને એ જ મુખ્ય સમાધિ છે.

૧૫૪ પ્રશ્નઃ—ક્યાં સુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ભાસવું અસંભવિત છે?

ઉત્તરઃ—અંતિમપણે સુખરૂપ ભાસે છે એવા સંસારી પ્રસંગ અને પ્રકારોમાં જ્યાંસુધી જીવને વહાલપ વર્તે છે, ત્યાંસુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ભાસવું અસંભવિત છે; અને સત્સંગનું માહાત્મ્ય પણ તથારૂપપણે ભાસમાન થવું અસંભવિત છે. જ્યાંસુધી તે સંસારગત વહાલપ અસંસારગત વહાલપને પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી, અવશ્ય કરી અપ્રમત્તપણે વારંવાર પુરુષાર્થનો સ્વીકાર યોગ્ય છે. આ વાત ત્રણે કાળને વિષે અવિસંવાદ જાણી નિષ્કામપણે લખી છે.

૧૫૫ પ્રશ્નઃ—જિનાગમ કેવા સ્વરૂપ છે? અને તે શા અર્થે પ્રરૂપ્યાં છે?

ઉત્તરઃ—જિનાગમ છે તે, ઉપશમસ્વરૂપ છે. ઉપશમસ્વરૂપ એવા પુરુષોએ ઉપશમને અર્થે તે પ્રરૂપ્યાં-ઉપદેશ્યાં-છે. તે ઉપશમ આત્માર્થે છે, અન્ય કોઈ પ્રયોજન અર્થે નથી. આત્માર્થમાં જો તેનું આરાધન કરવામાં ન આવ્યું, તો તે જિનાગમનું શ્રવણ, વાચન નિષ્ફળરૂપ છે; એ વાર્તા અમને તો નિઃસંદેહ યથાર્થ લાગે છે.

૧૫૬ પ્રશ્નઃ—કેવો ધર્મ ભજવો યોગ્ય છે? અને કયા પ્રકારે?

ઉત્તરઃ—દુઃખની નિવૃત્તિને સર્વ જીવ ઇચ્છે છે, અને દુઃખની નિવૃત્તિ, દુઃખ જેનાથી જન્મ પામે છે એવા રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ દોષની નિવૃત્તિ થયા વિના થવી સંભવતી નથી. તે રાગાદિ નિવૃત્તિ એક આત્મજ્ઞાન સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે ભૂતકાળમાં થઈ નથી, વર્તમાનકાળમાં થતી નથી, ભવિષ્યકાળમાં થઈ શકે તેમ નથી; એમ સર્વ જ્ઞાની પુરુષોને ભાસ્યું છે, માટે તે આત્મજ્ઞાન જીવને પ્રયોજનરૂપ છે. તેનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય સદ્ગુરુવચનનું, શ્રવણવું કે સત્શાસ્ત્રનું વિચારવું એ છે. જે કોઈ જીવ દુઃખની નિવૃત્તિ ઇચ્છતો હોય—સર્વથા દુઃખથી મુક્તપણું તેને પ્રાપ્ત કરવું હોય—તેને એ જ એક માર્ગ આરાધ્યા સિવાય અન્ય બીજો કોઈ ઉપાય નથી; માટે જીવે સર્વ

પ્રકારના મતમતાંતરનો, કુળધર્મનો, લોકસંજ્ઞારૂપ ધર્મનો ઓઘ સંજ્ઞારૂપ ધર્મનો ઉદાસભાવે ભજી, એકાત્મવિચાર-કર્તવ્યરૂપ ધર્મ ભજવો યોગ્ય છે.

૬૫૭ પ્રશ્નઃ—સત્સંગ કલ્યાણ માટે કેવું બળવાન સાધન છે?

ઉત્તરઃ—એક મોટી નિશ્ચયથી વાર્તા તો મુમુક્ષુ જીવે એજ કરવી યોગ્ય છે કે, સત્સંગ જેવું કલ્યાણનું કોઈ બળવાન કારણ નથી, અને તે સત્સંગમાં નિરંતર સમય સમય નિવાસ ઇચ્છવો, અસત્સંગનું ક્ષણે ક્ષણે વિપરિણામ વિચારવું, એ શ્રેયરૂપ છે. બહુ કરીને આ વાર્તા અનુભવમાં આણવા જેવી છે.

૬૫૮ પ્રશ્નઃ—પૂર્વભવે સત્સંગનું વેદન કરવા સંબંધમાં આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—યથાપ્રારબ્ધ સ્થિતિ છે, એટલે બળવાન ઉપાધિયોગે વિષમતા આવતી નથી. કંટાળો અત્યંત આવી જતાં છતાં ઉપશમનું—સમાધિનું—યથારૂપ રહેવું થાય છે, તથાપિ નિરંતર ચિત્તમાં સત્સંગની ભાવના વર્ત્યા કરે છે. સત્સંગનું અત્યંત મહાત્મ્ય પૂર્વભવે વેદન કર્યું છે; તે ફરી ફરી સ્મૃતિરૂપ થાય છે; અને નિરંતર અભંગપણે તે ભાવના સ્ફુરિત રહ્યા કરે છે.

૬૫૯ પ્રશ્નઃ—'સૂત્રકૃતાંગ'નું ગ્રહણ કેવા પ્રકારે કરવું યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—નિવૃત્તિ જેવા ક્ષેત્રે ચિત્તસ્થિરતાએ હાલ 'સૂત્રકૃતાંગ' સૂત્રનું શ્રવણ કરવા ઇચ્છા હોય, તો કરવામાં બાધ નથી; માત્ર જીવને ઉપશમાર્થે તે કરવું યોગ્ય છે. કયા મતનું વિશેષપણું છે, કયા મતનું ન્યૂનપણું છે એવા અન્યાર્થમાં પડવા અર્થે તેમ કરવું યોગ્ય નથી.

૬૬૦ પ્રશ્નઃ—'સૂત્રકૃતાંગ'ની રચના કરનાર પુરુષો માટે આપનો એવો નિશ્ચય છે કે, તે પુરુષો આત્મસ્વરૂપ પુરુષ હતા?

ઉત્તરઃ—તે 'સૂત્રકૃતાંગ'ની રચના જે પુરુષોએ કરી છે, તે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ હતા, એવો અમારો નિશ્ચય છે.

૬૬૧ પ્રશ્નઃ—'સૂત્રકૃતાંગ'ના પ્રથમ અધ્યયનનો સંક્ષેપ કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—"આ કર્મરૂપ ક્લેશ જે જીવને પ્રાપ્ત થયો છે, તે કેમ ત્રુટે ?" એવું પ્રશ્ન મુમુક્ષુ શિષ્યને ઉદ્ભવ કરી, 'બોધ પામવાથી ત્રુટે" એવું તે 'સૂત્રકૃતાંગ'નું પ્રથમ વાક્ય છે. "તે બંધન શું ? અને શું જાણવાથી તે ત્રુટે?" એવું બીજું પ્રશ્ન ત્યાં શિષ્યને સંભવે છે; અને "તે બંધન વીરસ્વામીએ શા પ્રકારે કહ્યું છે" એવા વાક્યથી તે પ્રશ્ન મૂક્યું છે; અર્થાત્ શિષ્યના પ્રશ્નમાં તે વાક્ય મૂકી ગ્રંથકાર

એમ કહે છે કે, આત્મારૂપ એવા શ્રી વીરસ્વામીનું કહેલું તમને કહીશું, કેમકે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ આત્મસ્વરૂપાર્થે અત્યંત પ્રતીતિયોગ્ય છે. તે અધ્યનનું સ્વરૂપ ત્યાર પછી ગ્રંથકાર કહે છે, તે ફરી ફરી વિચારવાયોગ્ય છે. ત્યાર પછી તેના વિશેષ વિચારે ગ્રંથકારને સ્મૃતિ થઈ કે આ જે સમાધિમાર્ગ તે આત્માના નિશ્ચય વિના ઘટે નહીં. અને જગતવાસી જીવે અજ્ઞાની ઉપદેશકોથી જીવનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી—કલ્પ્યાનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી—અન્યથાનો યથાર્થપણે નિશ્ચય કર્યો છે; તે નિશ્ચયનો ભંગ થયા વિના—તે નિશ્ચયમાં સંદેહ પડ્યા વિના અમે જે અનુભવ્યો છે એવો સમાધિમાર્ગ તે તેમને કોઈ પ્રકારે સંભળાવ્યો શી રીતે ફળીભૂત થશે, એવું જાણી ગ્રંથકાર કહે છે કે, 'આવા માર્ગનો ત્યાગ કરી કોઈ એક શ્રમણ બ્રાહ્મણ અજાણપણે—વગર વિચાર્યે અન્યથા પ્રકારે—માર્ગ કહે છે, એમ કહેતા હતા." તે અન્યથા પ્રકાર પછી ગ્રંથકાર નિવેદન કરે છે કે, પંચમહાભૂતનુંજ કોઈ અસ્તિત્વ માને છે,—આત્માનું ઉત્પન્ન થવું તેથી માને છે; જેમ ઘટતું નથી: એમ જણાવી 'આત્માનું' નિત્યપણું પ્રતિપાદન કરે છે. જો જીવે પોતાનું નિત્યપણું જાણ્યું નથી, તો પછી નિર્વાણનું યત્ન શા અર્થે થાય?" એવો અભિપ્રાય કરી 'નિત્યતા' દર્શાવી છે. ત્યાર પછી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કલ્પિત અભિપ્રાય દર્શાવી યથાર્થ માર્ગ વિના છૂટકો નથી, અનેરપણું રહે નહીં, જન્મ રહે નહીં, દુઃખ રહે નહીં, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ કોઈ રહે નહીં, અને અમે ઉપર જે કહી ગયા તેમાં એવા મતવાદિઓ તે તે તેવા પ્રકારને વિષે વસ્યા છે કે જેથી જન્મ, જરા મરણાદિનો નાશ થાય નહીં એવો વિશેષ ઉપદેશાર્થ આમુક કરી પ્રથમાધ્યયન સમાપ્ત કર્યું છે.

૧૧૨ પ્રશ્ન—'સ્યાદ્વાદ'નું વચન કેવા અર્થે નિષ્પન્ન છે?

ઉત્તર—ત્યાર પછી અનુક્રમે તેથી વર્દ્ધમાન પરિણામે ઉપશમ-ક્ષયોપશમ—આત્માર્થે યોગ્યો છે તે વાક્યમાં રાખી વાંચન, બાધ્યું પડે છે. કારણકે સ્યાદ્વાદનું વચન, પ્રાયઃ નિષ્પન્ન છે.

૧૧૩ પ્રશ્ન—નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કેમ હોય છે?

ઉત્તર—ત્યાંસુધી સત્વે મોક્ષનો પરિચય થવાથી મોક્ષ-માર્ગની પ્રાપ્તિ હોય છે, અને એ મોક્ષબીજ તે પછી 'નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ' હોય છે.

૧૧૪ પ્રશ્ન—વર્તમાં પ્રેમ કેવા પ્રકારે અત્યંત સંભવ છે?

ઉત્તર—જિને અતીત પ્રકારે પરિણત કર્યા છે તેને 'પ્રતિ-પરિણત' નામે એક પરિણત કહ્યા છે, તેમજ એક બીજે 'અત્યંત-

પરિષહ' નામનો પરિષહ પણ કહ્યો છે. એ બન્ને પરિષહનો વિચાર કરવાયોગ્ય છે,–એ વિચાર કરવાની તમારી ભૂમિકા છે; અર્થાત્ ભૂમિકા (ગુણસ્થાનક) વિચારવાથી કોઈ પ્રકારે તમને યથાર્થ ધીરજ આવવાનો સંભવ છે.

૬૬૫ પ્રશ્નઃ—પોતાની કલ્પના નિવૃત્ત કરવાનું જ્ઞાનીઓએ શા કારણે કહ્યું છે?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ પ્રકારે પોતે કંઈ મનમાં સંકલ્પ્યું હોય કે, આવી દશામાં આવીએ, અથવા આવા પ્રકારનું ધ્યાન કરીએ, તો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય, તો તે સંકલ્પેલું પ્રાયે (જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ સમજ્યે) ખોટું છે, એમ જણાય છે. યથાર્થ બોધ એટલે શું? તેનો વિચાર કરી–અનેકવાર વિચાર કરી–પોતાની કલ્પના નિવૃત્ત કરવાનું જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે.

૬૬૬ પ્રશ્નઃ—'અધ્યાત્મસાર'ના વાચન, શ્રવણ માટે આપનો અભિપ્રાય શું છે?

ઉત્તરઃ—'અધ્યાત્મસાર'નું વાચન, શ્રવણ ચાલે છે તે સારું છે. અનેકવાર ગ્રંથ વંચાવાની ચિંતા નહીં, પણ કોઈ પણ પ્રકારે તેનું અનુપ્રેક્ષણ દીર્ઘકાળ સુધી રહ્યાં કરે એમ કરવું યોગ્ય છે.

૬૬૭ પ્રશ્નઃ—દર્શનપરિષહ એટલે શું?

ઉત્તરઃ—પરમાર્થ પ્રાપ્ત થવા વિષે કોઈ પણ પ્રકારનું આકુળ-વ્યાકુળપણું રાખવું–થવું–તેને 'દર્શનપરિષહ' કહ્યો છે.

૬૬૮ પ્રશ્નઃ-દર્શનપરિષહથી દર્શનની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ છે?

ઉત્તરઃ—એ પરિષહ ઉત્પન્ન થાય તે તો સુખકારક છે, પણ જો ધીરજથી તે વેદાય તો તેમાંથી દર્શનની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ થાય છે.

૬૬૯ પ્રશ્નઃ—દિવ્ય તેજયુક્ત પદાર્થો ઇ૦ દેખાવા વગેરેની ઇચ્છા અને ધ્યાનાદિના તર્કો કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ પ્રકારની આકુળતા વિના વૈરાગ્યભાવનાએ, વીતરાગભાવે, જ્ઞાની વિષે પરમ ભક્તિભાવે સત્શાસ્ત્રાદિક અને સત્સંગનો પરિચય કરવો હાલ યોગ્ય છે. કોઇ પણ પ્રકારે પરમાર્થસંબંધે [illegible] ની કરેલા સંકલ્પ પ્રમાણે ઇચ્છા કરવી નહીં, અર્થાત્ કોઈ પણ [illegible] " દિવ્યતેજયુક્ત પદાર્થો ઇત્યાદિ દેખાવા વિગેરેની ઇચ્છા, મનઃ[illegible]સુખાનાદિ, એ સર્વ સંકલ્પની જેમ બને તેમ નિવૃત્તિ કરવી. [illegible] અંતે બાંધેલાં કહેલી 'ભાવના', 'અધ્યાત્મસાર'માં કહેલો 'આત્મ[illegible] 'દર્શનસુધારસ[illegible]યું છે; એ ફરી ફરી મનન કરવા યોગ્ય છે; એ બેનું વિશેષ [illegible]'

૧૦૦ પ્રશ્ન—આત્મા સંબંધમાં કયા પ્રશ્નો વારંવાર વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર—'આત્મા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા નિત્ય છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા કર્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા ભોક્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'મોક્ષ છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; અને 'તેનો ઉપાય છે.' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; તે વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે. અધ્યાત્મ-સારોમાં અથવા ગીતા અને તે ગ્રંથમાં એ વાત હોય તો વિચારવામાં બાધ નથી—કદાગ્રહનો ત્યાગ કરી વિચારવા યોગ્ય છે.

૧૦૧ પ્રશ્ન—જાતિસ્મૃતિની વાત કેવા પ્રકારે છે?

ઉત્તર—જાતિસ્મૃતિની વાત હાલ જણાવવાનું કંઈ તમને નથી.

૧૦૨ પ્રશ્ન—કુટુંબ તથા આચારમાં આત્મસાધન શી રીતે કરી શકે?

ઉત્તર—કુટુંબ તથા આરંભમાં હોય તો નિરંતર ઉદાસીન પરિણામમાં રહી આત્મસાધન આચારમાં કરી શકે છે.

૧૦૩ પ્રશ્ન—સત્સંગના અભાવમાં સમપરિણતિ રહી શકે?

ઉત્તર—સત્સંગના અભાવમાં સમપરિણતિ રહેવી એ વિકટ છે, તથાપિ એમ કરવામાં જ આત્મસાધન રહ્યું હોવાથી ગમે તેવા યોગ નિમિત્તમાં પણ જે પ્રકારે સમપરિણતિ આવે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ યોગ્ય છે.

૧૦૪ પ્રશ્ન—સંસારવિરામ કેમ પ્રાપ્ત હોય છે?

ઉત્તર—જ્ઞાનીના આશ્રયમાં નિરંતર વાસ હોય, તો સહજ સ્વ-ભાવરૂપે પણ સંસારવિરામ પ્રાપ્ત હોય છે; એમાં તો નિર્વિવાદ છે.

૧૦૫ પ્રશ્ન—ઉપાધિ પ્રસંગમાં કેવા આત્મભાવે પ્રવર્તવું જોઈ શકે? આપનો પોતાનો અનુભવ શું છે?

ઉત્તર—અમે પોતે ઉપાધિપ્રસંગમાં રહ્યા હતા, અને રહ્યા છીએ, તે પરથી સ્પષ્ટ જણાઈએ છીએ કે, તે પ્રસંગમાં કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્તવું એ દુર્લભ છે, માટે નિરુપાધિવાળાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનું સેવન આવશ્યક છે. એમ જણાય છતાં પણ હાલ તો એમ જ કરીએ છીએ કે, તે ઉપાધિવહન કરતાં જ્યાં નિરુપાધિને વિસર્જન ન કરાય એમ થાય તેમ કર્યા રહો.

૧૦૬ પ્રશ્ન—ઉન્મત્તપણું કોને ગણવામાં આવ્યું છે?

ઉત્તર—કોઈ પણ પ્રકારનું દર્શન થાય તેને ઉન્મત્તપણું યોગ્ય છે એમ કહેવાનું નથી. યથાર્થનો બોધ પ્રાપ્ત થાય

નુકાનો

૧૭૦ પ્રશ્ન:—આત્મા સંબંધમાં કયા પ્રસંગો વારંવાર વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—'આત્મા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા નિત્ય છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા કર્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા ભોક્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'મોક્ષ છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; અને 'તેનો ઉપાય છે.' એમ જે પ્રમાણથી જણાય: તે વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે. 'અધ્યાત્મસાર'માં અથવા બીજા એવા ગ્રંથમાં એ વાત હોય તો વિચારવામાં બાધ નથી–કલ્પનાનો ત્યાગ કરી વિચારવા યોગ્ય છે.

૧૭૧ પ્રશ્ન:—જનકવિદેહીની વાત કેવા પ્રકારે છે?

ઉત્તર:—જનકવિદેહીની વાત હાલ જાણવાનું ફળ તમને નથી.

૧૭૨ પ્રશ્ન:—મુમુક્ષુ જન આપત્કાળમાં આત્મસાધન શી રીતે કરી શકે?

ઉત્તર:—મુમુક્ષુ જન સત્સંગમાં હોય તો નિરંતર ઉદાસીન પરિણામમાં રહી આત્મસાધન આપત્કાળમાં કરી શકે છે.

૧૭૩ પ્રશ્ન:—સત્સંગના અભાવમાં સમપરિણતિ રહી શકે?

ઉત્તર:—સત્સંગના અભાવમાં સમપરિણતિ રહેવી એ વિકટ છે, તથાપિ એમ કરવામાં જ આત્મસાધન રહ્યું હોવાથી ગમે તેવા મોટા નિમિત્તમાં પણ જે પ્રકારે સમપરિણતિ આવે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ યોગ્ય છે.

૧૭૪ પ્રશ્ન:—સમપરિણામ કેમ પ્રાપ્ત હોય છે?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીના આશ્રયમાં નિરંતર વાસ હોય, તો સહજ સાધનથી પણ સમપરિણામ પ્રાપ્ત હોય છે. એમાં તો નિર્વિવાદ છે.

૧૭૫ પ્રશ્ન:—ઉપાધિ પ્રસંગમાં કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્તવું બની શકે? આપનો પોતાનો અનુભવ શું છે?

ઉત્તર:—અમે પોતે ઉપાધિપ્રસંગમાં રહ્યા હતા, અને રહ્યા છીએ, તે પરથી સ્પષ્ટ જાણીએ છીએ કે, તે પ્રસંગમાં કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્તવું એ દુર્લભ છે, પણ નિરુપાધિપણાનાં ક્રમ, હેત, કારણ, ભાવવું સેવન અવશ્યનું છે. એમ જાણતાં છતાં પણ થાય તો એમ જ કરીએ છીએ કે, તે ઉપાધિવત્ કરવું, જ્યાં નિરુપાધિને વિસર્જન ન કરાય એમ થાય તેમ કર્યા રહે.

૧૭૬ પ્રશ્ન:—સમ્યગ્દર્શન કોને શબ્દમાં આવ્યું છે?

ઉત્તર:—કોઈ પણ પ્રકારનું દર્શન થાય તેને સમ્યગ્દર્શન કેટલાક પુરુષો કહે છે એમ સમજવું નહીં. યથાર્થ બોધ પ્રાપ્ત થાય તેને સમ્યગ્દર્શન સૂત્રમાં કહ્યું છે.

૬૭૭ પ્રશ્નઃ—"તિમ શ્રુતધર્મે મન દૃઢ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે;
મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે."

આ પદનો ભાવ સમજાવશો ?

ઉત્તરઃ—" વિક્ષેપરહિત એવું જેનું વિચારજ્ઞાન થયું છે, એવો આત્મકલ્યાણની ઇચ્છાવાળો પુરુષ" (જ્ઞાનાક્ષેપકવંત) હોય તે, જ્ઞાની મુખેથી શ્રવણ થયો છે એવો જે આત્મકલ્યાણરૂપ ધર્મ તેને વિષે નિશ્ચળ-પરિણામે મનને ધારણ કરે. એ સામાન્ય ભાવ ઉપરનાં પદો નો છે. તે નિશ્ચળ પરિણામનું સ્વરૂપ ત્યાં કેવું ઘટે છે ? તે પ્રથમ જ જણાવ્યું છે કે, પ્રિય એવા પોતાના સ્વામીને વિષે બીજાં ગૃહકામને વિષે પ્રવર્તન છતાં પણ પતિવ્રતા એવી સ્ત્રીનું મન વર્તે છે તે પ્રકારે-જે પદનો વિશેષ અર્થ આગળ લખ્યો છે, તે સ્મરણમાં લાવી સિદ્ધાંતરૂપ એવા ઉપરના પદને વિષે સંધિભૂત કરવું યોગ્ય છે, કારણ કે, " મન મહિલાનું વ્હાલા ઉપરે " એ પદ છે તે દૃષ્ટાંતરૂપ છે. અત્યંત સમર્થ એવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કરતાં-જીવના પરિણામમાં તે સિદ્ધાંત થવાને અર્થે સમર્થ, એવું દૃષ્ટાંત દેવું ઘટે છે એમ જાણી, ગ્રંથકર્તા તે સ્થળે જગતમાં-સંસારમાં-પ્રાયે મુખ્ય એવો જે પુરુષ પ્રત્યેનો ક્લેશાદિભાવરહિત એવો કામ્યપ્રેમ-સ્ત્રીનો-તે જ પ્રેમ સત્પુરુષથી શ્રવણ થયો હોય, જે ધર્મ તેનેવિષે પરિણમિત કરવા કહે છે. તે સત્પુરુષદ્વારા શ્રવણ પ્રાપ્ત થયો છે જે ધર્મ, તેમાં સર્વ-બીજા-જે પદાર્થ પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે તેથી ઉદાસીન થઇ એક લક્ષપણે, એક ધ્યાનપણે, એક લયપણે, એક ઉપયોગપણે, એક પરિણામપણે સર્વ વૃત્તિમાં રહેલો જે કામ્યપ્રેમ તે મટાડી, શ્રુતધર્મરૂપ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. એ કામ્યપ્રેમથી અનંતગુણ વિશિષ્ટ એવો શ્રુતપ્રત્યે પ્રેમ કરવો ઘટે છે; તથાપિ દૃષ્ટાંત પરિસીમા કરી શકયું નથી, જેથી દૃષ્ટાંતની પરિસીમા જ્યાં થઈ ત્યાં સુધીનો પ્રેમ કહ્યો છે. સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમાપણાને પમાડયો નથી.

૬૭૮ પ્રશ્નઃ—આત્માનું સ્વાભાવિકપણું કેમ પ્રકટ થાય ?

ઉત્તરઃ—અનાદિથી જીવને સંસારરૂપ અનંત પરિણામ પ્રાપ્ત થવાથી અસંસારપણારૂપ કોઈ અંશ પ્રત્યે તેને બોધ નથી. ઘણાં કારણોનો જોગ પ્રાપ્ત થયે તે અંશદૃષ્ટિ પ્રગટવાનો જોગ પ્રાપ્ત થયો તો તે વિષમ એવી સંસારપરિણતિ આડે તેને તે અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી. જ્યાંસુધી તે અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી, જીવને સ્વપ્રાપ્તિભાન ઘટતું નથી; જ્યાંસુધી તે પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી, જીવને કંઇ સુખ કહેવું ઘટતું નથી-દુઃખી કહેવો ઘટે છે; એમ દેખી અત્યંત

અનંત કરુણા પ્રાપ્ત થઈ છે જેને એવા આપ્તપુરુષે દુઃખ મટવાનો માર્ગ જાણ્યો છે; જે તે કહેતા હતા; કહે છે: ભવિષ્યકાળે કહેશે. તે માર્ગ એક, જીવનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટયું છે જેને વિષે, જીવનું સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટયું છે જેને વિષે, એવો જ્ઞાનીપુરુષ તે જ તે અજ્ઞાનપરિણતિ અને તેથી પ્રાપ્ત થયું જે દુઃખપરિણામ તેથી આત્માને સ્વાભાવિકપણે સમજાવી શકવા યોગ્ય છે; કહી શકવાને યોગ્ય છે; અને તે વચન સ્વાભાવિક આત્મા જાણ્યાપૂર્વક હોવાથી, તે દુઃખ મટાડી શકવાને બળવાન છે; માટે તે વચન જો કોઈ પણ પ્રકારે જીવને શ્રવણ થાય, તે અપૂર્વભાવરૂપ જાણી તેમાં પરમપ્રેમ વર્તે, તો તત્કાળ અથવા અમુક અનુક્રમે આત્માનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટ થાય.

૧૭૯ પ્રશ્ન:—"મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે" એ પદના રહસ્યાર્થ પરત્વે શ્રી તીર્થંકરો શું કહે છે ?

ઉત્તર:—"મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે," એ પદના વિસ્તારવાળા અર્થને આત્મપરિણામરૂપ કરી તે પ્રેમભક્તિ સત્પુરુષને વિષે અત્યંતપણે કરવી યોગ્ય છે, એમ સર્વ તીર્થંકરોએ કહ્યું છે, વર્તમાને કહે છે, અને ભવિષ્યે પણ એમ જ કહેવાના છે. તે પુરુષથી પ્રાપ્ત થયેલી એવી તેની આત્મપદ્ધતિસૂચક ભાષા તેમાં આક્ષેપક થયું છે વિચારજ્ઞાન જેનું એવો પુરુષ, તે આત્મકલ્યાણનો અર્થ તે પુરુષ જાણી, શ્રુત (શ્રવણ) ધર્મમાં, મન (આત્મા) ધારણ —જે રૂપે પરિણામ—કરે છે. તે પરિણામ કેવું કરવા યોગ્ય છે ? તે દૃષ્ટાંત—મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે—આપી સમર્થ કર્યું છે. પરે છે તો એમ કે પુરુષ પ્રત્યે સ્ત્રીનો જે કામ્યપ્રેમ તે સંસારના બીજા ભાવોની અપેક્ષાએ શિરોમણિ છે, તથાપિ તે પ્રેમથી અનંત ગુણવિશિષ્ટ એવો પ્રેમ સત્પુરુષ પ્રત્યેથી પ્રાપ્ત થયો જે આત્મરૂપ શ્રુતધર્મ તેને વિષે યોગ્ય છે, પરંતુ તે પ્રેમનું સ્વરૂપ જ્યાં અદ્દષ્ટંતપણાને પામે છે, ત્યાં બોધનો અવકાશ નથી એમ જાણી. પરિસીમાભૂત એવું તે શ્રુતધર્મને અર્થે ભર્તાર પ્રત્યેના સ્ત્રીના કામ્યપ્રેમનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમા પામતો નથી, આગળ વાણી પછીનાં પરિણામને પામે છે, અને આત્મવ્યક્તિએ જણાય છે—એમ છે.

૧૮૦ પ્રશ્ન:—આપે જે પ્રકારે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહ્યું હતું તે કરતાં પણ બીજું સુગમ સ્વરૂપ છે. હોય તો કૃપા કરી કહેશો ?

ઉત્તરઃ—જે પ્રકારે અત્રે કહેવામાં આવ્યું હતું, તે પ્રકારથી સુગમ એવું ધ્યાનનું સ્વરૂપ અહીં લખ્યું છેઃ-

૧. નિર્મળ એવા કોઈ પદાર્થને વિષે દષ્ટિ સ્થાપન કરવાનો અભ્યાસ કરીને પ્રથમ તેને અચપળ સ્થિતિમાં આણવો.

૨. એવું કેટલુંક અચપળપણું પ્રાપ્ત થયા પછી જમણા ચક્ષુને વિષે સૂર્ય અને ડાબા ચક્ષુને વિષે ચંદ્ર સ્થિત છે એવી ભાવના કરવી.

૩. એ ભાવના, જ્યાંસુધી તે પદાર્થના આકારાદિનાં દર્શન આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદ્દઢ કરવી.

૪. તેવી સુદ્દઢતા થયા પછી ચંદ્રને જમણા ચક્ષુને વિષે અને સૂર્યને વામ ચક્ષુને વિષે સ્થાપન કરવા.

૫. એ ભાવના, જ્યાંસુધી તે પદાર્થના આકારાદિ દર્શનને આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદ્દઢ કરવી.—આ, જે દર્શન કહ્યું છે તે, ભાસમાન-દર્શન સમજવું.

૬. એ બે પ્રકારની ઉલટ સુલટ ભાવના સિદ્ધ થયે ભ્રકુટીના મધ્યભાગને વિષે તે બન્નેનું ચિંતન કરવું.

૭. પ્રથમ તે ચિંતન, દષ્ટિ ઉઘાડી રાખવું.

૮. ઘણા પ્રકારે તે ચિંતન દૃઢ થયા પછી દષ્ટિ બંધ રાખવી. —તે પદાર્થના દર્શનની ભાવના કરવી.

૯. તે ભાવનાથી દર્શન સુદ્દઢ થયા પછી તે બન્ને પદાર્થો એક અષ્ટદલકમલનું ચિંતન કરી હૃદયને વિષે અનુક્રમે સ્થાપિત કરવા.

૧૦. હૃદયને વિષે એવું એક અષ્ટદલકમલ માનવામાં આવ્યું છે, તથાપિ તે વિમુખમુખે રહ્યું છે, એમ માનવામાં આવ્યું છે, જેથા સન્મુખમુખે તેને ચિંતવવું—અર્થાત્ સુલટું ચિંતવવું.

૧૧. તે અષ્ટદળકમળને વિષે પ્રથમ ચંદ્રના તેજને સ્થાપન કરવું, પછી સૂર્યના તેજને સ્થાપન કરવું, અને પછી અખંડ દિવ્યાકાર એવી અગ્નિની જ્યોતિનું સ્થાપન કરવું.

૧૨. તે ભાવના દૃઢ થયે પૂર્ણ છે જેનું જ્ઞાન, દર્શન અને આત્મચારિત્ર એવા શ્રી વીતરાગદેવ તેની પ્રતિમા મહાતેજોમય સ્વરૂપે તેને વિષે ચિંતવવી.

૧૩. તે પરમ દિવ્ય પ્રતિમા નહીં બાળ, યુવા અને વૃદ્ધ એવા દિવ્યસ્વરૂપે ચિંતવવી.

૧૪. સંપૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન ઉત્પન્ન થવાથી સ્વરૂપસમાધિને વિષે શ્રી વીતરાગ દેવ અત્ર છે, એમ ભાવવું.

૧૪. સ્વરૂપસમાધિને વિષે સ્થિત એવા તે વીતરાગ આત્માના સ્વરૂપમાં જ તદાકાર છે, એમ ભાવવું.

૧૫. તેમના મૂર્ધસ્થાનને વિષેથી તે વખતે ૐકારનો ધ્વનિ થયા કરે છે, એમ ભાવવું.

૧૬. તે ભાવનાઓ દૃઢ થયે તે ૐકાર સર્વ પ્રકારના વાક્યજ્ઞાનને ઉપદેશી છે, એમ ભાવવું.

૧૭. જે પ્રકારના સમ્યક્માર્ગે કરી વીતરાગદેવ વીતરાગ નિષ્પન્નતાને પામ્યા એવું જ્ઞાન, તે ઉપદેશનું રહસ્ય છે એમ ચિંતવતાં તે જ્ઞાન તે શું, એમ ભાવવું.

૧૮. તે ભાવના દૃઢ થયા પછી તેમણે જે દ્રવ્યાદિ પદાર્થો કહ્યા છે, તેનું ભાવન કરી આત્માને સ્વરૂપમાં ચિંતવવો-સર્વાંગ ચિંતવવો.

૧૮૧ પ્રશ્નઃ—ધ્યાનના કેટલા પ્રકાર છે અને એ સર્વેમાં એક ધ્યાન કયું કહેવાય છે?

ઉત્તરઃ—ધ્યાનના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે. એ સર્વેમાં એક એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે તે ધ્યાન કહેવાય છે.

૧૮૨ પ્રશ્નઃ—આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ કોના વિના પ્રાપ્ત થતી નથી?

ઉત્તરઃ—આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ, ઘણું કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી.

૧૮૩ પ્રશ્નઃ—આત્મજ્ઞાન શા કારણ વિના ઉત્પન્ન થતું નથી?

ઉત્તરઃ—આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ સિવાય ઉત્પન્ન થતું નથી.

૧૮૪ પ્રશ્નઃ—યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકે છે?

ઉત્તરઃ—એ યથાર્થબોધની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને ક્રમે કરીને ઘણા જીવોને થાય છે, અને તેનો મુખ્ય માર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય કે સંગ અને તેને વિષે બહુ માન-પ્રેમ-એ છે.

૧૮૫ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરુષનો સંગ પૂર્વે નહીં થયો હોય? થયો હોય તો પરિભ્રમણ કેમ રહ્યું છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની પુરુષનો તેવો તેવો સંગ જીવને અનંતકાળમાં ઘણીવાર થઈ ગયો છે; તથાપિ આ પુરુષ જ્ઞાની છે, માટે હવે તેનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો એ જ કર્તવ્ય છે, એમ જીવને આવ્યું નથી; અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે; એમ અમને તો દૃઢ કરીને લાગે છે.

૧૮૬ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં જીવના કેટલા અને કેવા દોષ છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની પુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ. એક તો 'હું જાણું છું,' 'હું સમજું છું,' એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન; બીજું, પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાની પુરુષપર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ, ત્રીજું લોકભયને લીધે, અપકીર્તિ ભયને લીધે અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું, તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું. એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે. જ્ઞાનીને વિષે પોતાસમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે; પોતાની કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે; થોડું પણ ગ્રંથસંબંધી વાચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે, અને એ ત્રણે દોષના ઉપાદાન કારણ એવો તો એક 'સ્વછંદ' નામનો મહાદોષ છે; અને તેનું નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે. જેને તમારા પ્રત્યે તમને પરમાર્થની કોઇ પ્રકારે કંઇ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ સિવાય બીજી સ્પૃહા નથી, એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઇચ્છું છું, અને તે એ કે, ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે; 'હું જાણું છું,' 'હું સમજું છું' એ દોષ ઘણીવાર વર્તમાનમાં પ્રવર્તે છે; અસાર એવા પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે; એ વગેરે જે દોષો તે ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વેનું કારણ જે જ્ઞાની પુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આડા આવે છે માટે, જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું; અને લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદ્દાસ થવું એ જ કલ્યાણકારક છે એમ જાણીએ છીએ.

૬૮૭ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીને વિષે અખંડ વિશ્વાસ રાખવાનું ફળ મુક્તપણું છે એમ કહેવામાં આવે છે તો તે કેવા પ્રકારે વિશ્વાસ રાખવો?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્‌પ્રકારે જ્ઞાનીને વિષે અખંડ વિશ્વાસ રાખવાનું ફળ નિશ્ચય મુક્તપણું છે.

૬૮૮ પ્રશ્નઃ—સિદ્ધિયોગ કે વિદ્યાના યોગે સાંસારિક સાધન આપ ન આપી શકો?

ઉત્તરઃ—સંસારસંબંધી તમને જે જે ચિંતા છે, તે ચિંતા ઘણે અમને જાણવામાં છે, અને તે વિષે અમુક અમુક તમને વિકલ્પ રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; તેમજ પરમાર્થચિંતા પણ સત્સંગના

વિયોગને લીધે રહે છે, તે પણ ભોગવીએ છીએ; એવ પ્રકારનો વિકલ્પ લોકોથી તમને આકુળ-વ્યાકુળપણું પ્રાપ્ત હોય એમાં પણ આશ્ચર્ય લાગતું નથી, અથવા અસંભવરૂપ લાગતું નથી. હવે એ એવ પ્રકારને માટે શોકના શબ્દોમાં નીચે જે કોઈ મનને વિષે છે તે લખવાનું પ્રયત્ન કર્યું છે. સંસારસંબંધી તમને જે ચિંતા છે તે, જેમ ઉદયમાં આવે તેમ વેદવી—સહન કરવી. એ ચિંતા થવાનું કારણ એવું કોઈ કર્મ નથી કે જે રાગદ્વેષ માટે જ્ઞાની પુરુષને પ્રાપ્તિ કરતાં આપ ન આવે. જ્યારથી યથાર્થ બોધની ઉત્પત્તિ થઈ છે ત્યારથી કોઈ પણ પ્રકારના સિદ્ધિયોગે કે વિદ્યાના યોગે સાંસારિક સાધન પોતાસંબંધી કે પરસંબંધી કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે, અને એ પ્રતિજ્ઞામાં એક પગ પણ મંદપણું આવ્યું હોય એમ હજુ સુધીમાં થયું છે એમ સાંભરતું નથી. તમારી ચિંતા જાણીએ છીએ, અને અમે તે ચિંતાનો કોઈ પણ ભાગ જેટલો બને તેટલો વેદવા ઇચ્છીએ છીએ, પણ એમ તો કોઈ કાળે બન્યું નથી, તે કેમ બને? અમને પણ ઉદયકાળ એવો વર્તે છે કે, હાલ સિદ્ધિયોગ હાથમાં નથી. પ્રાણીમાત્ર પ્રાયે આહાર-પાણી પામી રહે છે, તો તમારા જેવા પ્રાણીના કુટુંબને માટે તેથી વિપરીત પરિણામ આવે એવું જે ધારવું તે યોગ્ય જ નથી. કુટુંબની લાજ વારંવાર આડી આવી જે આકુળતા આપે છે, તે અમે તો રાખીએ, અને અમે તો ન રાખીએ તે બન્ને સરખું છે, કેમકે એમાં પોતાનું નિરુપાયપણું રહ્યું, તેમાં તો જે થાય તે યોગ્ય જ માનવું એ દૃષ્ટિ સમ્યક્ છે. જે લાગ્યું તે જણાવ્યું છે.

૧૪૯ પ્રશ્ન—આપને જે સમાધિ છે તે કેવા પ્રકારની છે? અને તે કયા કારણને લીધે છે?

ઉત્તર—અમને જે નિર્વિકલ્પ નામની સમાધિ છે, તે તો આત્માની સ્વરૂપપરિણતિ વર્તતી હોવાને લીધે છે.

૧૫૦ પ્રશ્ન—આપને આત્માના સ્વરૂપ સંબંધી નિર્વિકલ્પપણું જ છે? અને છે તો શા કારણે?

ઉત્તર—આત્માના સ્વરૂપસંબંધી તો પ્રાયે નિર્વિકલ્પપણું જ રહેવાનું અમને સંભવિત છે, કારણ કે અન્યભાવને વિષે મુખ્યપણે અમારી પ્રવૃત્તિ જ નથી.

૧૫૧ પ્રશ્ન—આપ કયા દર્શનને નિકટ મુક્તપણાનું કારણ માનો છો?

ઉત્તર—જુઓ, મોક્ષની યથાર્થ વ્યવસ્થા જે દર્શનને વિષે યથાર્થપણે કહેવામાં આવી છે તે દર્શન, નિકટ મુક્તપણાનું કારણ છે.

૬૯૨ પ્રશ્ન:—બંધ મોક્ષની વ્યવસ્થા યથાર્થ કહેવાને યોગ્ય આપ કોને માનો છો? અને તીર્થંકરના અંતર આશય અત્યારે આ ક્ષેત્રે કોને વિષે ભાસે છે? આપને વિષે ભાસે છે?

ઉત્તર—એ યથાર્થ વ્યવસ્થા કહેવાને યોગ્ય જો કોઈ અમે વિશેષપણે માનતા હોઇએ, તો તે શ્રી તીર્થંકરદેવ છે; અને એ જે શ્રી તીર્થંકરદેવનો અંતર્ આશય તે પ્રાયે મુખ્યપણે અત્યારે કોઈને વિષે આ ક્ષેત્રે હોય, તો તે અમે હોઇશું એમ અમને દઢ કરીને ભાસે છે, કારણ કે, જે અમારૂં અનુભવજ્ઞાન તેનું ફળ વીતરાગપણું છે, અને વીતરાગનું કહેલું જે શ્રુતજ્ઞાન તે પણ તે જ પરિણામનું કારણ લાગે છે; માટે અમે તેના અનુયાયી ખરેખરા છીએ—સાચા છીએ.

૬૯૩ પ્રશ્ન:—આપને વન અને ઘર બન્ને સમાન છે?

ઉત્તર:—વન અને ઘર એ બન્ને કોઈ પ્રકારે અમને સમાન છે, તથાપિ વનમાં પૂર્ણ વીતરાગભાવને અર્થે રહેવું વધારે રુચિકર લાગે છે; સુખની ઇચ્છા નથી, પણ વીતરાગપણાની ઇચ્છા છે.

૬૯૪ પ્રશ્ન:—આપ જગત્ના કલ્યાણને અર્થે પુરૂષાર્થ ક્યારે કરશો?

ઉત્તર:—જગતના કલ્યાણને અર્થે પુરુષાર્થ કરવાવિષે લખ્યું, તો તે પુરુષાર્થ કરવાની ઇચ્છા કોઇ પ્રકારે રહે પણ છે, તથાપિ ઉદયને અનુસરીને ચાલવું એ આત્માની સહજ દશા થઈ છે, અને તેવો ઉદયકાળ હાલ સમીપમાં જણાતો નથી; તો તે ઉદેરી આણવાનું બને એવી દશા અમારી નથી. "માગી ખાઇને ગુજરાન ચલાવીશું પણ ખેદ નહિ પામીએ, જ્ઞાનના અનંત આનંદ આગળ તે દુઃખ તૃણમાત્ર છે." આ ભાવાર્થનું જે વચન લખ્યું છે, તે વચનને અમારો નમસ્કાર હો; એવું જે વચન તે ખરી યોગ્યતા વિના નીકળવું સંભવિત નથી.

૬૯૫ પ્રશ્ન:—"જીવ નવી પુગ્લી" એ પદોનો સામાન્ય અર્થ જણાવવા કૃપા કરશો?

ઉત્તર:—"જીવ એ પુદ્ગલી પદાર્થ નથી, પુદ્ગલ નથી; તેમ પુદ્ગલનો આધાર નથી; તેના રંગવાળો નથી; પોતાની સ્વરૂપસત્તા સિવાય જે અન્ય તેનો તે સ્વામી નથી, કારણ કે પરની ઐશ્વર્યતા સ્વરૂપને વિષે હોય નહિ; વસ્તુત્વધર્મે જોતાં તે કોઈ કાળે પણ પરસંગી પણ નથી." એ પ્રમાણે સામાન્ય અર્થ "જીવ નવી પુગ્ગલી" વગેરે પદો છે.

૬૯૬ પ્રશ્ન:—આપને જ્યાંસુધી વેપાર પ્રસંગ છે ત્યાંસુધી ધર્મ જીવન કેવા પ્રકારે ગાળવા ઇચ્છો છો?

ઉત્તરઃ—ઘણું* કરી આત્મામાં એમ જ રહ્યા કરે છે કે, જ્યાં સુધી આ વેપાર પ્રસંગે કામકાજ કરવું રહ્યા કરે, ત્યાંસુધી ધર્મકથાદિ પ્રસંગે, અને ધર્મના જાણનારરૂપે કોઇ પ્રકારે પ્રગટપણામાં ન અવાય એ યથાયોગ્ય પ્રકાર છે. વેપાર પ્રસંગે રહેતાં છતાં જેનો ભક્તિભાવ રહ્યા કર્યો છે, તેનો પ્રસંગ પણ એવા પ્રકારમાં કરવો યોગ્ય છે કે જ્યાં આત્માને વિષે ઉપર જણાવેલો પ્રકાર રહ્યા કરે છે, તે પ્રકારને બાધ ન જ થાય.

જિને કહેલાં મેરૂ વગેરે વિષે તથા અંગ્રેજે કહેલ પૃથ્વીઆદિ સંબંધે સમાગમ પ્રસંગમાં વાતચિત કરશો.

૧૯૭ પ્રશ્નઃ—આપના મનની હાલની* સ્થિતિ કેવા પ્રકારની છે?

ઉત્તરઃ—અમારૂં મન ઘણું ઉદાસ રહે છે, અને પ્રતિબંધ એવા પ્રકારનો રહે છે કે, છે તે ઉદાસપણું સાવ ગુપ્ત જેવું કરી, ન ખમી શકાય એવા વેપારાદિ પ્રસંગમાં ઉપાધિજોગ વેદવા પડે છે;—જો કે વાસ્તવ્યપણે તો સમાધિપ્રત્યયી આત્મા છે.

૧૯૮ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીની દશા લોકો કેવા પ્રકારે કલ્પે છે?

ઉત્તરઃ—સૂર્ય ઉદય-અસ્તરહિત છે, માત્ર લોકોને ચક્ષુમર્યાદાથી બહાર વર્તે ત્યારે અસ્ત, અને ચક્ષુ-મર્યાદાને વિષે વર્તે ત્યારે ઉદય એમ ભાસે છે; પણ સૂર્યને વિષે તો ઉદયઅસ્ત નથી. તેમ જ જ્ઞાની છે તે, બધા પ્રસંગને વિષે જેમ છે, તેમ છે; માત્ર પ્રસંગની મર્યાદા ઉપરાંત લોકોનું જ્ઞાન નથી, એટલે પોતાની જેવી તે પ્રસંગને વિષે દશા થઇ શકે તેવી દશા, જ્ઞાનીને વિષે કલ્પે છે; અને એ કલ્પના જ્ઞાનીનું પરમ એવું જે આત્મપણું, પરિક્ષેપપણું, મુક્તપણું, તે જીવને જાણવા દેતો નથી; એમ જાણવાયોગ્ય છે.

૧૯૯ પ્રશ્નઃ—વ્યવહારમાં આપની આત્મસ્થિતિ જાણવાની સિ... શો છે.

ઉત્તરઃ—જે પ્રકારે પ્રારબ્ધનો ક્રમ ઉદય હોય, તે પ્રકારે હાલ તો વર્તીએ છીએ; અને એમ વર્તવું કોઈ પ્રકારે તો સુગમ ભાસે છે. જો કે અમારૂં ચિત્ત નેત્ર જેવું છે; નેત્રને વિષે બીજા અવયવની પેઠે એક રજકણ પણ સહન થઈ શકે નહિ. બીજા અવયવોરૂપ અન્ય ચિત્ત છે. તેને વિષે વર્તીએ છીએ તે, બોલવું, સમજાવવું, આ કરવું, અથવા આ ન કરવું, એવી વિચારણા કરવી, તે માંડ માંડ બને છે. ઘણી ક્રિયા તો શૂન્યપણાની પેઠે વર્તે છે; આવી સ્થિતિ છતાં ઉપાધિજોગ તો બળવાનપણે આરાધીએ છીએ; એ વેદવું એવું વિકટ લાગ્યું

* આ સમય ઘણું કરી સંવત ૧૯૪૯નો છે.—સંશોધક.

નથી, કારણ કે આંખની પાસે જમીનની રેતી ઉપડાવવાનું કાર્ય કર રૂપ થાય છે. તે જેમ દુઃખે—અત્યંત દુઃખે—થવું વિકટ છે, તેમ ચિત્તને ઉપાધિ તે પરિણામરૂપ થવા બરાબર છે. સુગમપણાને સ્થિર ચિત્ત હોવાથી વેદનાને સમ્યક્પ્રકારે વેદે છે. અખંડ સમાધિપણે વેદે છે. આ વાત લખવાનો આશય તો એમ છે જે આવા ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય અને વિષે આવો ઉપાધિજોગ વેદવાનો જે પ્રસંગ છે તે કેવો ગણવો? અને આ બધું શા અર્થે કરવામાં આવે છે? જાણતાં છતાં તે મૂકી કેમ દેવામાં આવતો નથી? એ બધું વિચારવાયોગ્ય છે. હરિઇચ્છા જેમ હશે તેમ થશે. વિકલ્પ કરવાથી ખેદ થાય; અને તે તો જ્યાંસુધી તેની ઇચ્છા હોય ત્યાંસુધી તે પ્રકારે જ પ્રવર્તે. સમ રહેવું યોગ્ય છે. બીજી તો કંઈ સ્પૃહા નથી; કોઈ પ્રારબ્ધરૂપ સ્પૃહા પણ નથી. સત્તારૂપ કોઈ પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલી ઉપાધિરૂપ સ્પૃહા તે તો અનુક્રમે સંવેદન કરવી છે. એક સત્સંગ—તમરૂપ સત્સંગ—ની સ્પૃહા વર્તે છે. રુચિમાત્ર સમાધાન પામી છે. એ આશ્ચર્યરૂપ વાત ક્યાં કહેવી? આશ્ચર્ય થાય છે. આ જે દેહ મળ્યો તે પૂર્વે કોઈવાર મળ્યો ન હોય તો ભવિષ્યકાળે પ્રાપ્ત થવો નથી. ધન્યરૂપ—કૃતાર્થરૂપ—એવા જે અમે તેને વિષે આ ઉપાધિજોગ જોઈ લોકમાત્ર ભૂલે એમાં આશ્ચર્ય નથી, અને પૂર્વે જો સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડતું નથી, તો તે આવા યોગના કારણથી છે. વધારે લખવું સૂઝતું નથી. નમસ્કાર પહોંચે.

૭૦૦ પ્રશ્ન:—જીવને માર્ગના વિચારમાં કોણ સ્થિતિ કરાવે છે?

ઉત્તર:—ઓછો પ્રમાદ થવાનો ઉપયોગ એ જીવને માર્ગના વિચારમાં સ્થિતિ કરાવે છે; એ વાત ફરી ફરી વિચારી તે પ્રબલ ત્યાં વિચારને પણ કોઈ પ્રકારે કરવું પડે છે, એ વાત ભૂલવાયોગ્ય નથી.

૭૦૧ પ્રશ્ન:—"પુનર્જન્મ છે; જરૂર છે એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું." એ વાક્ય આપે કેવા વિચારથી લખ્યું છે?

ઉત્તર:—"પુનર્જન્મ છે, જરૂર છે, એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું." એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઈ જોગનું સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યું છે. જેણે—પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે, તે પદાર્થને—કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખાયું છે.

૭૦૨ પ્રશ્ન:—સ્વરૂપ સહજ છે કે વિકટ?

ઉત્તર:—સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનીના ચરણસેવનવિના અનંત કાળથી પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવું વિકટ પણ છે. આત્મસંયમને સંભારીએ છીએ. યથારૂપ વીતરાગતાની પૂર્ણતા ઇચ્છીએ છીએ.

૭૦૩ પ્રશ્ન:—આપની* દશા સ્થિતિ જાણવા જિજ્ઞાસા છે.

ઉત્તર:—તમો સર્વ મુમુક્ષુજનને નમ્રપણે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. જ્ઞાનીપુરુષની સેવાના ઇચ્છાવાન એવા અમે છીએ, તથાપિ આ દુષમ કાળને વિષે તો તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુષમ દેખીએ છીએ, અને તેથી જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયને વિષે સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની, એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવાની પ્રાપ્તિ તે મહાભાગ્યરૂપ જાણીએ છીએ, તથાપિ હાલ તો તેથી વિપર્યય પ્રારબ્ધોદય વર્તે છે, તથાપિ ઉદયાધીન સ્થિતિ છે; અને તે એવા પરિણામે હાલ વર્તે છે કે, તમ મુમુક્ષુજનનાં પત્રની પહોંચ માત્ર વિલંબેથી અપાય છે. ગમે તે સ્થિતિમાં પણ અપરાધયોગ્ય પરિણામ નથી.

૭૦૪ પ્રશ્ન:—સનાતન સત્પુરુષોનો સંપ્રદાય કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તર:—કોઇ પણ જીવ પરમાર્થ પ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણોને પ્રાપ્ત થાય એમ, નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કર્યું છે, કારણ કે સત્પુરુષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા હોય છે કે, સમયમાત્રના અનવકાશે આખો લોક આત્માવસ્થાપ્રત્યે હો, સ્વરૂપપ્રત્યે હો, આત્મસમાધિપ્રત્યે હો; અન્ય અવસ્થાપ્રત્યે ન હો, અન્ય સ્વરૂપપ્રત્યે ન હો, અન્ય આધિપ્રત્યે ન હો; જે જ્ઞાનથી સ્વાત્મસ્થ પરિણામ હોય છે, તે જ્ઞાન સર્વ જીવોપ્રત્યે પ્રગટ હો, અનવકાશપણે સર્વ જીવ તે જ્ઞાનપ્રત્યે રુચિપણે હો; એવો જ જેનો કરુણાશીલ સહજ સ્વભાવ છે, તે સંપ્રદાય સનાતન સત્પુરુષોનો છે.

૭૦૫ પ્રશ્ન:—આપ પ્રભાવ કરવા કૃપા કરો તો આ પંચમકાળમાં તીર્થંકરોને માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા જરૂર નથી?

ઉત્તર:—આપના અંતઃકરણમાં એવી કરુણાવૃત્તિથી પ્રભાવ વિષેનો વિચાર વારંવાર આવ્યા કરે છે, અને આપના વિચારનું એક અંશ પણ ફળ પ્રાપ્ત થાય, અથવા તે ફળ પ્રાપ્ત થવાનું એક અંશ પણ કારણ ઉત્પન્ન થાય, તો આ પંચમકાળમાં તીર્થંકરનો માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા જરૂર છે, તથાપિ તેમ થવું સંભવિત નથી.

૭૦૬ પ્રશ્ન:—લોક-સંબંધી માર્ગ આસન્ન કલ્યાણ થવા યોગ્ય નથી?

ઉત્તર:—એનો જે માર્ગ છે તે, હાલ તો પ્રવર્તિત ઉદયમાં છે, અને તે કારણ જ્યાંસુધી તેમને ક્ષયપ્રત નહિ થાય ત્યાંસુધી બીજા ઉપાય તે પ્રતિબંધરૂપ છે,—નિઃસંશય પ્રતિબંધરૂપ છે. જીવ જો

* આ પ્રસંગ સંવત ૧૯૫૨ નો છે.—સંશોધક.

નથી, કારણ કે આંખની પાસે જમીનની રેતી ઉપડાવવાનું કાર્ય થવા રૂપ થાય છે. તે જેમ દુઃખે-અત્યંત દુઃખે-થવું વિકટ છે, તેમ ચિત્તને ઉપાધિ તે પરિણામરૂપ થવા બરાબર છે. સુગમપણાને સ્થિત ચિત્ત હોવાથી વેદનાને સમ્યક્‌પ્રકારે વેદે છે. અખંડ સમાધિપણે વેદે છે. આ વાત લખવાનો આશય તો એમ છે જે આવા ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યને વિષે આવો ઉપાધિજોગ વેદવાનો જે પ્રસંગ છે તે કેવો ગણવો? અને આ બધું શા અર્થે કરવામાં આવે છે? જાણતાં છતાં તે મૂકી કેમ દેવામાં આવતો નથી? એ બધું વિચારવાયોગ્ય છે. ઇશ્વરેચ્છા જેમ હશે તેમ થશે. વિકલ્પ કરવાથી ખેદ થાય; અને તે તો જ્યાંસુધી તેની ઇચ્છા હોય ત્યાંસુધી તે પ્રકારે જ પ્રવર્તે. સમ રહેવું યોગ્ય છે. બીજી તો કંઈ સ્પૃહા નથી; કોઈ પ્રારબ્ધરૂપ સ્પૃહા પણ નથી. સત્તારૂપ કોઈ પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલી ઉપાધિરૂપ સ્પૃહા તે તો અનુક્રમે સવેદન કરવી છે. એક સત્સંગ-તમરૂપ સત્સંગ-ની સ્પૃહા વર્તે છે. રુચિમાત્ર સમાધાન પામી છે. એ આશ્ચર્યરૂપ વાત ક્યાં કહેવી? આશ્ચર્ય થાય છે. આ જે દેહ મળ્યો તે પૂર્વે કોઈવાર મળ્યો ન હોય તો ભવિષ્યકાળે પ્રાપ્ત થવો નથી. ધન્યરૂપ-કૃતાર્થરૂપ-એવા જે અમે તેને વિષે આ ઉપાધિજોગ જોઇ લોકમાત્ર ભૂલે એમાં આશ્ચર્ય નથી, અને પૂર્વે જો સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડતું નથી, તો તે આવા યોગના કારણથી છે. વધારે લખવું સૂઝતું નથી. નમસ્કાર પહોંચે.

૭૦૦ પ્રશ્નઃ—જીવને માર્ગના વિચારમાં કોણ સ્થિતિ કરાવે છે?

ઉત્તરઃ—ઓછો પ્રમાદ થવાનો ઉપયોગ એ જીવને માર્ગના વિચારમાં સ્થિતિ કરાવે છે; એ વાત ફરી ફરી વિચારી તે પ્રયત્ન ત્યાં વિયોગે પણ કોઇ પ્રકારે કરવું ઘટે છે, એ વાત ભૂલવાજોગ નથી.

૭૦૧ પ્રશ્નઃ—" પુનર્જન્મ છે; જરૂર છે એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચલ છું. " એ વાક્ય આપે કેવા વિચારપૂર્વક લખ્યું છે?

ઉત્તરઃ—" પુનર્જન્મ છે, જરૂર છે, એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચલ છું. " એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઇ જોગનું સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યું છે. જેને-પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે, તે પદાર્થને-કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખાયું છે.

૭૦૨ પ્રશ્નઃ—સ્વરૂપ સહજ છે કે વિકટ?

ઉત્તરઃ—સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનીના ચરણસેવનવિના અનંત કાળસુધી પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવું વિકટ પણ છે. આત્મસંયમને સંભારીએ છીએ. યથારૂપ વીતરાગતાની પૂર્ણતા ઇચ્છીએ છીએ.

૭૦૩ પ્રશ્નઃ—આપની* દશા સ્થિતિ જાણવા જિજ્ઞાસા છે.

ઉત્તરઃ—તમો સર્વ મુમુક્ષુજનને નમ્રપણે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. જ્ઞાનીપુરુષની સેવાના ઇચ્છાવાન એવા અમે છીએ, તથાપિ આ દુષમ કાળને વિષે તો તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુષમ દેખીએ છીએ, અને તેથી જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયને વિષે સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની, એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવાની પ્રાપ્તિ તે મહાભાગ્યરૂપ જાણીએ છીએ, તથાપિ હાલ તો તેથી વિપર્યય પ્રારબ્ધોદય વર્તે છે, તથાપિ ઉદયાધીન સ્થિતિ છે; અને તે એવા પરિણામે હાલ વર્તે છે કે, તમ મુમુક્ષુજનનાં પત્રની પહોંચ માત્ર વિલંબેથી અપાય છે. ગમે તે સ્થિતિમાં પણ અપરાધયોગ્ય પરિણામ નથી.

૭૦૪ પ્રશ્નઃ—સનાતન સત્પુરુષોનો સંપ્રદાય કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ જીવ પરમાર્થ પ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણોને પ્રાપ્ત થાય એમ, નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કર્યું છે, કારણ કે સત્પુરુષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા હોય છે કે, સમયમાત્રના અનવકાશે આખો લોક આત્માવસ્થાપ્રત્યે હો, સ્વરૂપપ્રત્યે હો, આત્મસમાધિપ્રત્યે હો: અન્ય અવસ્થાપ્રત્યે ન હો, અન્ય સ્વરૂપપ્રત્યે ન હો, અન્ય આધિપ્રત્યે ન હો; જે જ્ઞાનથી સ્વાત્મસ્થ પરિણામ હોય છે, તે જ્ઞાન સર્વ જીવોપ્રત્યે પ્રગટ હો, અનવકાશપણે સર્વ જીવ તે જ્ઞાનપ્રત્યે રુચિવાળા હો; એવો જ જેનો કરુણાશીલ સહજ સ્વભાવ છે, તે સંપ્રદાય સનાતન સત્પુરુષોનો છે.

૭૦૫ પ્રશ્નઃ—આપ પ્રભાવ કરવા કૃપા કરો તો આ પંચમકાળમાં તીર્થંકરોને માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા બરોબર નથી ?

ઉત્તરઃ—આપના અંતઃકરણમાં એવી કરુણાવૃત્તિથી પ્રભાવ વિષેનો વિચાર વારંવાર આવ્યા કરે છે, અને આપના વિચારનું એક અંશ પણ ફળ પ્રાપ્ત થાય, અથવા તે ફળ પ્રાપ્ત થવાનું એક અંશ પણ કારણ ઉત્પન્ન થાય, તો આ પંચમકાળમાં તીર્થંકરનો માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા બરોબર છે, તથાપિ તેમ થવું સંભવિત નથી.

૭૦૬ પ્રશ્નઃ—લોક-સંબંધી માર્ગ ચાલતાં કલ્યાણ થવા યોગ્ય નથી ?

ઉત્તરઃ—એનો જે માર્ગ છે તે, હાલ તો પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે, અને તે કારણ જ્યાંસુધી તેમને ઉપશમ નહિ થાય ત્યાંસુધી બીજા ઉપાય તે પ્રતિબંધરૂપ છે,—નિઃસંશય પ્રતિબંધરૂપ છે. જીવ જો

* આ પ્રસંગ સંવત ૧૯૪૯ નો છે.—સંશોધક.

અજ્ઞાન-પરિણામી હોય, તો તે અજ્ઞાન નિયમિતપણે આરાધવાથી જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ મોહરૂપ એવો એ માર્ગ-અથવા એવા એ લોકસંબંધી માર્ગ, તે માત્ર સંસાર છે; તે પછી અમે તે આકારમાં મૂકો, તોપણ સંસાર છે. તે સંસારપરિણામથી રહિત કરવા અસંસારગત વાણીનો અસ્વચ્છંદપરિણામે જ્યારે આધાર પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે સંસારનો આકાર નિરાકારતાને પ્રાપ્ત થતો જાય છે. બીજા પ્રતિબંધ તેમની દૃષ્ટિપ્રમાણે કર્યા કરે છે. તેમ જ જ્ઞાનીનાં વચન પણ તેની તે દૃષ્ટિએ આરાધે તો કલ્યાણ થવાયોગ્ય લાગતું નથી. માટે તમે ત્યાં એમ જણાવો કે તમે કોઈ કલ્યાણના કારણ નજીક થવાના ઉપાયની ઇચ્છા કરતા હો, તો તેના પ્રતિબંધ ઓછા થવાના ઉપાય કરો, અને નહિ તો કલ્યાણની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો. તમે એમ જાણતા હો કે, અમે જેમ વર્તીએ છીએ તેમ કલ્યાણ છે-માત્ર અવસ્થા થઇ ગઇ છે તે જ માત્ર અકલ્યાણ છે એમ જાણતા હો, તો તે યથાર્થ નથી. વાસ્તવ્યપણે તમારે જે વર્તવું છે, તેથી કલ્યાણ ન્યારું છે, અને તે તો જ્યારે જ્યારે જે જે જીવને તેવો તેવો ભવસ્થિત્યાદિ સમીપજોગ હોય, ત્યારે ત્યારે તેને તે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે. આખા સમૂહને વિષે કલ્યાણ માની લેવા યોગ્ય નથી; અને એમ જો કલ્યાણ થતુ હોય તો તેનું ફળ સંસારાર્થ છે, કારણ કે પૂર્વે એમ કરી જીવ, સંસારી રહ્યા કર્યો છે; માટે તે વિચાર તો જ્યારે જેને આચરવો હશે, ત્યારે આવશે. હાલ તમે તમારી રુચિ અનુસાર અથવા તમને જે ભાસે તે કલ્યાણ માની પ્રવર્તો છો તે વિષે, સહજ કોઈ જાતના માનની ઇચ્છા વગર, સ્વાર્થની ઇચ્છા વગર, તમારામાં કલેશ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા વગર મને જે કાંઈ ચિત્તમાં લાગે છે તે જણાવું છું.

૭૦૭ પ્રશ્નઃ—કલ્યાણ જે વાટે થાય છે તે વાટમાં મુખ્ય કારણ કેટલાં જોવામાં આવે છે? અને તે ક્યાં? કયા સંપ્રદાયમાં અને શું કરવાથી આત્માનું અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ આપ જાણો છો?

ઉત્તરઃ—કલ્યાણ જે વાટે થાય છે, તે વાટમાં મુખ્ય બે કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો જે સંપ્રદાયમાં આત્માર્થે બધી અસંગપણાવાળી ક્રિયા હોય, અને નિરંતર જ્ઞાનદશા ઉપર જીવોનું ચિત્ત હોય; તેમાં અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છીએ. એમ ન હોય તો તે જોગનો સંભવ થતો નથી.

૭૦૮ પ્રશ્નઃ—જપતપાદિ, વ્યાખ્યાનાદિ કરવાનું પ્રવર્તન વર્તમાનમાં થાય છે તે ક્યાં કારણોથી? તે આત્માર્થે નથી?

ઉત્તરઃ—અત્ર તો લોકસંજ્ઞાએ, ઓઘસંજ્ઞાએ, માનાર્થે, પૂજાર્થે,

મનના મહત્વાર્થે, અવધાનાદિના પોતાપણાર્થે, કે એવા બીજા કારણથી ન્યાયાદિ, વ્યાખ્યાનાદિ કરવાનું પ્રવર્તન થઈ ગયું છે. તે આત્માર્થે કોઈ રીતે નથી, આત્માર્થના પ્રતિબંધરૂપ છે.

૭૦૯ પ્રશ્ન—ત્યારે કયા કારણથી કલ્યાણ થવા સંભવ છે?

ઉત્તર—જ્યારે જે તમે કોઈ કાજ કરતા હો, તો તેનો ઉપાય કરવા માટે બીજું જે કારણ કહીએ છીએ તે અસંગપણાથી સ્વપ થયે કોઈ દિવસે પણ કલ્યાણ થવા સંભવ છે.

૭૧૦ પ્રશ્ન—અસંગપણું એટલે શું?

ઉત્તર—અસંગપણું એટલે આત્માર્થે વિચારના સંબંધસંગમાં પડવું નહિ.

૭૧૧ પ્રશ્ન—સંસારના સંગીના સંગમાં વાતચિતાદિ પ્રસંગ, શિષ્યાદિ કરવાનાં કારણે સાધુએ ન રાખવો?

ઉત્તર—સંસારના સંગીના સંગમાં વાતચિતાદિ પ્રસંગ, શિષ્યાદિ કરવાનાં કારણે રાખવો નહિ.

૭૧૨ પ્રશ્ન—સાધુઓએ શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેષવાળાને ફેરવવા નહિ?

ઉત્તર—શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેષવાળાને ફેરવવા નહિ.

૭૧૩ પ્રશ્ન—'દીક્ષા લે તો તારું કલ્યાણ થશે' એમ તીર્થંકરદેવ કહેતા નહોતા?

ઉત્તર—'દીક્ષા લે તો તારું કલ્યાણ થશે,' એવું વાક્ય તીર્થંકરદેવ કહેતા નહોતા.

૭૧૪ પ્રશ્ન—શ્રી તીર્થંકરદેવ 'દીક્ષા લે તો તારું કલ્યાણ થશે' એમ નહોતા કહેતા તેનો હેતુ શો?

ઉત્તર—તેનો હેતુ એક એવો પણ હતો કે, એમ કહેવું એ પણ તેનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થયા પહેલાં તેને દીક્ષા આપવી છે; તે કલ્યાણ નથી.

૭૧૫ પ્રશ્ન—હાલમાં સાધુઓ દીક્ષા લેવાનો છ છ માસ સુધી ઉપદેશ આપી રાખે છે તે આત્માર્થે છે?

ઉત્તર—જેમાં તીર્થંકરદેવ આવા વિચારથી વર્ત્યા છે, તેમાં આવેલ છ છ માસ દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ આપી રાખી તેને શિષ્ય કરીએ છીએ, તે માત્ર શિષ્યાર્થે છે, આત્માર્થે નથી.

૭૧૬ પ્રશ્ન—સાધુએ પુસ્તકાદિ રાખવાં કે નહિ?

ઉત્તર—પુસ્તક છે તે, ઉત્તમ આદરવાને અર્થે, સર્વ પ્રકારના પોતાના મમત્વભાવરહિત રાખવા તે જ આત્માર્થે છે; નહિ તો મહાન પ્રતિબંધ છે તે પણ વિચારજો કેમ છે.

૭૧૭ પ્રશ્ન:—સાધુઓ પોતાનું ગણ્યુએલું ક્ષેત્ર જાળવવા ચાતુર્માસ રહેવા માટે વિચાર ચલાવે છે તે સાધુઓને ક્ષેત્રપ્રતિબંધ ખરો કે?

ઉત્તર:—આ ક્ષેત્ર આપણું છે, અને તે ક્ષેત્ર જાળવવા ચાતુર્માસ ત્યાં રહેવા માટે જે વિચાર કરવામાં આવે છે, તે ક્ષેત્રપ્રતિબંધ છે.

૭૧૮ પ્રશ્ન:—તીર્થંકરદેવનું આ સંબંધમાં શું કહેવું છે?

ઉત્તર:—તીર્થંકરદેવ તો એમ કહે છે કે, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી એ ચારે પ્રતિબંધથી જો આત્માર્થ થતો હોય, અથવા નિર્ગ્રંથ થવાનું હોય, તો તે તીર્થંકરદેવના માર્ગમાં નહિ પણ સંસારના માર્ગમાં છે.

૭૧૯ પ્રશ્ન:—આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે મુખ્ય ઉપાય શું છે?

ઉત્તર:—આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઇ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય, તો આત્મારામ એવા જ્ઞાની પુરુષનો નિષ્કામબુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. તે સફળ થવાને અર્થે નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં તેનો જોગ પ્રાપ્ત થવો એ કોઇ મોટા પુણ્યનો જોગ છે; અને તેવો પુણ્યજોગ ઘણા પ્રકારના અંતરાયવાળો પ્રાયે આ જગતને વિષે દેખાય છે, માટે અમે સમીપમાં છીએ એમ વારંવાર સંભારી જેમાં આ સંસારનું ઉદાસીનપણું કહ્યું હોય તે, હાલ વાંચી વિચારો.

૭૨૦ પ્રશ્ન:—લક્ષ રાખવું એટલે શું?

ઉત્તર:—આત્મા કેવળ આત્માપણે વર્તે, એમ જે ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ છે,—શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે.

૭૨૧ પ્રશ્ન:—આત્મા પૂર્વે અનંતકાળ વ્યતીત કર્યો છતાં કેમ જાણ્યો નથી?

ઉત્તર:—આ આત્મા પૂર્વે અનંતકાલ વ્યતીત કર્યે જાણ્યો નથી, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે, તે જાણવાનું કાર્ય સર્વથી વિકટ છે; અથવા તો જાણવાના તથારૂપ યોગો પરમ દુર્લભ છે. જે રૂપે પોતે છે, તે રૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યું આવે છે, એ વાત બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે,—અને તેનો ઉપાય પણ બહુ પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે.

૭૨૨ પ્રશ્ન:—તીર્થંકરદેવે દુષમકાળ કોને કહ્યો છે?

ઉત્તર:—જેને વિષે પરમાર્થધર્મની પ્રાપ્તિનાં કારણો પ્રાપ્ત થવાં અત્યંત દુષમ થાય, તે કાળને તીર્થંકરદેવે દુષમ કહ્યો છે.

૭૨૩ પ્રશ્ન:—આ કાળને વિષે આ વાત જણાય છે?

ઉત્તર:—આ કાળને વિષે તે વાત સ્પષ્ટ દેખાય છે.

૭૨૪ પ્રશ્ન—આ કાળને વિષે કલ્યાણનો ઉપાય પ્રાપ્ત ન થઈ શકે?

ઉત્તર—સુગમમાં સુગમ એવો કલ્યાણનો ઉપાય તે, જીવને પ્રાપ્ત થવો આ કાળને વિષે અત્યંત દુષ્કર છે.

૭૨૫ પ્રશ્ન—આ કાળને 'દુઃષમસર્પિણી' શા માટે કહ્યો છે?

ઉત્તર—મુમુક્ષુપણું, સરળપણું, નિવૃત્તિ, સત્સંગાદિ સાધનો આ કાળને વિષે પરમ દુર્લભ જાણી, પૂર્વના પુરુષોએ આ કાળને 'દુઃષમસર્પિણી' કાળ કહ્યો છે; અને તે વાત સ્પષ્ટ પણ છે.

૭૨૬ પ્રશ્ન—કોઈ કાળમાં મુમુક્ષુપણું, સરળપણું, નિવૃત્તિ, સત્સંગાદિ સાધનોનો સંયોગ સુગમ હતો? આ કાળમાં નથી?

ઉત્તર—પ્રથમનાં ત્રણ સાધનોનો સંયોગ તો ક્વચિત્ પણ પ્રાપ્ત થવો, બીજા અમુક કાળમાં સુગમ હતો, પરંતુ સત્સંગ તો સર્વ કાળમાં દુર્લભ જ દેખાય છે, તો પછી આ કાળને વિષે સત્સંગ સુલભ ક્યાંથી હોય? પ્રથમનાં ત્રણ સાધન કોઈ રીતે આ કાળમાં જીવ પામે, તો પણ ધન્ય છે.

૭૨૭ પ્રશ્ન—આપને વ્યવહારરૂપ શા કારણે વર્તે છે?

ઉત્તર—કાળયોગથી તીર્થંકરપણું સ્પષ્ટ કરવાને અર્થે આવો ઉદય અમને વર્તે છે, અને તે સમાધિરૂપ વૈરાગ્યયોગ્ય છે.

૭૨૮ પ્રશ્ન—'જીવ' છે એમ તીર્થંકરે સ્વાનુભવપૂર્વક કહ્યું છે તે સ્પષ્ટ કરી કહેશો?

ઉત્તર—શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે, આ જગતમાં આ 'જીવ' નામના પદાર્થને અમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય તે પ્રકાર જેવી સ્થિતિમાં હો, તેને વિષે અમારું ઉદાસીનપણું છે; જે પ્રકારે નિરાબાધપણે તે 'જીવ' નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે અમે પ્રગટ કહ્યો છે; જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વ પ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે; અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે—પ્રગટ તે જ આત્મા છીએ.

૭૨૯ પ્રશ્ન—'આત્મા' ક્યા લક્ષણે યુક્ત છે?

ઉત્તર—તે આત્મા 'સમતા' નામને લક્ષણે યુક્ત છે.

૭૩૦ પ્રશ્ન—આત્માની જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મકસ્થિતિ છે તે સર્વ કાળે હતી અને છે?

ઉત્તર—વર્તમાન સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે તે, તે આત્માની જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક સ્થિતિ છે, તે સર્વ કાળે હતી અને છે. જેટલાં એક, બે, ત્રણ, ચાર, દશ, સં-

ખ્યાત, અનંત, સમયે હતી, વર્ત્તમાને છે; હવે પછીના કાળને વિષે પણ તે જ પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે.

૭૩૧ પ્રશ્નઃ—આત્માનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ કોઈપણ કાળે છૂટવા ઘટે છે?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી.

૭૩૨ પ્રશ્નઃ—આ લક્ષણ તે શું? અને તે લક્ષણ 'જીવ'નું છે?

ઉત્તરઃ—એવું જે 'સમપણું' 'સમતા'—તે જેનામાં લક્ષણ છે, તે 'જીવ' છે.

૭૩૩ પ્રશ્નઃ—'જીવ' બીજા કોઇ લક્ષણથી ઓળખવા યોગ્ય છે? જીવનું 'રમતા' નામનું લક્ષણ કહેવામાં આવે છે તે શું?

ઉત્તરઃ—પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, વૃક્ષાદિને વિષે, જે કંઇ રમણીયપણું જણાય છે, અથવા જેનાવડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફુર્તિવાળાં જણાય છે, પ્રગટ સુંદરપણા સમેત લાગે છે, તે—'રમણીયપણું'—'રમતા છે'—લક્ષણ જેનું, તે 'જીવ' નામનો પદાર્થ છે;—જેના વિદ્યમાનપણા વિના આખું જગત્ શૂન્યવત્ સંભવે છે, એવું રમ્યપણું જેને વિષે છે,—તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે—તે 'જીવ' છે.

૭૩૪ પ્રશ્નઃ—'જીવ' બીજી કોઇ રીતે સિદ્ધ કરી શકાય? તેનો 'ઉર્ધ્વતા ધર્મ' તે શું?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ જાણનાર, ક્યારે પણ, કોઈ પણ પદાર્થને પોતાના અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ, બનવાયોગ્ય નથી; પ્રથમ પોતાનું વિદ્યમાનપણું ઘટે છે, અને કોઇ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામાં પોતે જ કારણ છે; બીજા પદાર્થના અંગીકારમાં,—તેના અલ્પમાત્ર પણ જ્ઞાનમાં પ્રથમ જે હોય, તો જ થઈ શકે, એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો જે પદાર્થ, તે જીવ છે;—તેને ગૌણ કરીને એટલે તેનાવિના કોઇ કંઈ પણ જાણવા ઇચ્છે, તો તે બનવાયોગ્ય નથી, માત્ર તે જ મુખ્ય હોય, તો જ બીજું કંઇ જાણી શકાય; એવો એ પ્રગટ, 'ઉર્ધ્વતાધર્મ' તે જેને વિષે છે, તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર 'જીવ' કહે છે.

૭૩૫ પ્રશ્નઃ—'જીવ' હોવાનું કોઇ બીજું પ્રમાણ છે? 'પ્રકાશક' એટલે શું?

ઉત્તરઃ—પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો, અને જીવ, તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે, તે લક્ષણ જીવનો 'પ્રકાશકપણું' નામનો ગુણ છે. કોઈ પણ સમયે જ્ઞાનરહિતપણે આ 'જીવ પદાર્થ' કોઇ પણ અનુ-

ભવી શકે નહિ, અને તે 'જીવ' નામના પદાર્થ સિવાય બીજા કોઇ પણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણું સંભવી શકે નહિ; એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ 'જ્ઞાયકતા,'–તે લક્ષણ જેમાં છે, તે પદાર્થ તીર્થંકરે 'જીવ' કહ્યો છે.

૭૩૬ પ્રશ્ન:—'જીવ'ના હોવાપણાનાં બીજાં પ્રમાણ છે? જીવનું સુખાભાસ લક્ષણ શું?

ઉત્તર:—શબ્દાદિ પાંચ વિષયસંબંધી અથવા સમાધિ આદિ જોગસંબંધી જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે, તે ભિન્ન ભિન્ન કરી જોતાં માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ, એક જ એવો એ 'જીવ પદાર્થ' સંભવે છે, તે સુખભાસ નામનું લક્ષણ, માટે, તીર્થંકરે 'જીવ'નું કહ્યું છે, અને વ્યવહાર દૃષ્ટાંતે નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે. જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી રહિતપણું છે, ત્યાં પણ 'હું સુખી છું, એવું જે જ્ઞાન છે તે, બાકી વધ્યો એવો જે 'જીવ પદાર્થ' તેનું છે; બીજું કોઈ ત્યાં વિદ્યમાન નથી, અને સુખનું ભાસવાપણું તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે; તે જેનેથી ભાસે છે તે, તે લક્ષણ 'જીવ' નામના પદાર્થ સિવાય બીજે ક્યાંય જોયું નથી.

૭૩૭ પ્રશ્ન:—આ ઉપરાંત કોઇ વિશેષ પ્રમાણ 'જીવ'ના હોવા વિષે છે? વેદનજ્ઞાન–અનુભવજ્ઞાન–તે શું? તીર્થંકરાદિનો શું અનુભવ છે?

ઉત્તર:—આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારું છે, હું આ સ્થિતિમાં છું, ટાઢે ઠરું છું, તાપ પડે છે, દુઃખી છું, દુઃખ અનુભવું છું, એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન–વેદનજ્ઞાન–અનુભવજ્ઞાન–અનુભવપણું– તે જો કોઇમાં પણ હોય, તો તે આ 'જીવપદ'ને વિષે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે, તે પદાર્થ 'જીવ' હોય છે;–એ જ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.

૭૩૮ પ્રશ્ન:—હવે એક પ્રમાણ આપવું રહ્યું છે? સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું લક્ષણ એટલે શું?

ઉત્તર:—'સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું,'–અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક, મણી, ચંદ્ર, સૂર્યાદિની કાંતિ જેના પ્રકાશવિના પ્રગટવા સમર્થ નથી, અર્થાત્ એ સર્વ પોતપોતાને જણાવા અથવા જાણવા યોગ્ય નથી; જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થો પ્રકાશ પામે છે, સ્પષ્ટ ભાસે છે; તે પદાર્થ જે કોઇ છે તે જીવ છે; અર્થાત્ તે લક્ષણ–સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન અચળ એવું નિરાબાધ પ્રકાશમાન ચૈતન્ય–તે 'જીવ'નું તે 'જીવ' પ્રત્યેક ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ–પ્રગટપણે દેખાય છે.

૭૩૯ પ્રશ્નઃ—શું આ જે લક્ષણો કહ્યાં તે વિચારતાં જીવ નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે? શું જે જાણવાથી 'જીવ' જાણ્યો જાય છે તે લક્ષણો તીર્થંકરાદિએ કહ્યાં છે?

ઉત્તરઃ—એ જે લક્ષણો કહ્યાં તે, ફરી ફરી વિચારી 'જીવ' નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે. જે જાણવાથી 'જીવ' જાણ્યો છે તે લક્ષણો, એ પ્રકારે તીર્થંકરાદિએ કહ્યાં છે.

૭૪૦ પ્રશ્નઃ—આપને હાલમાં ઉપાધિનો જોગ કેવો વર્તે છે?

ઉત્તરઃ—ઉપાધિનો જોગ વિશેષ રહે છે. જેમ જેમ નિવૃત્તિના જોગની વિશેષ ઇચ્છા થઇ આવે છે, તેમ તેમ ઉપાધિની પ્રાપ્તિનો જોગ વિશેષ દેખાય છે, ચારે બાજુથી ઉપાધિનો ભીડો છે. કોઇ એવી બાજુ અત્યારે જણાતી નથી કે અત્યારે જ એમાંથી છૂટી ચાલ્યા જવું હોય તો કોઇનો અપરાધ કર્યો ન ગણાય. છુટવા જતાં કોઇના મુખ્ય અપરાધમાં આવી જવાનો સ્પષ્ટ સંભવ દેખાય છે; અને આ વર્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણાને અત્યંત યોગ્ય છે. પ્રારબ્ધની વ્યવસ્થા એવી પ્રબન્ધ કરી હશે.

૭૪૧ પ્રશ્નઃ—અમો મુમુક્ષુઓએ હાલ મુખ્યપણે શું વિચાર રાખવા યોગ્ય છે.

ઉત્તરઃ—આરંભ પરિગ્રહ, અસત્સંગ આદિ કલ્યાણને પ્રતિબંધ કરનારાં કારણોનો જેમ બને તેમ ઓછો પરિચય થાય, તથા તેમાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય, તે વિચાર હાલ મુખ્યપણે રાખવાયોગ્ય છે.

૭૪૨ પ્રશ્નઃ—સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમસાધન કયું છે?

ઉત્તરઃ—સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમ સાધન તે સત્સંગ છે;–સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બધા કાળમાં તેનું દુર્લભપણું છે, અને આવા વિષમકાળમાં તેનું અત્યંત દુર્લભપણું જ્ઞાની-પુરુષોએ જાણ્યું છે.

૭૪૩ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ જેવી નથી હોતી?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી.

૭૪૪ પ્રશ્નઃ—જે પ્રવૃત્તિ જેવી પ્રવૃત્તિ હોતી નથી તો કેવી હોય છે?

ઉત્તરઃ—ઉના પાણીને વિષે જેમ અગ્નિપણાનો મુખ્ય ગુણ કહી શકાતો નથી તેમ, જ્ઞાનીને પ્રવૃત્તિ છે. તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ નિવૃત્તિને કોઇ પ્રકારે પણ ઇચ્છે છે.

૭૪૫ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરુષો નિવૃત્તિ વન-ઉપવન, જોગ સમાધિ સત્સંગાદિનો કેવા ઇચ્છે છે?

ઉત્તર—પૂર્વે આરાધન કરેલાં એવાં નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રો, વન, ઉપવન, જોગ, સમાધિ અને સત્સંગાદિ જ્ઞાનીપુરુષને પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં વારંવાર સાંભરી આવે છે, તથાપિ ઉદયપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધને જ્ઞાની અનુસરે છે. સત્સંગની રુચિ રહે છે; તેનો લક્ષ રહે છે; પણ તે વખત અત્ર વખત નિયમિત નથી.

૭૪૬ પ્રશ્ન—શું કર્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થતી નથી?

ઉત્તર—કલ્યાણને વિષે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે, તે જીવે વારંવાર વિચારવાં ઘટે છે; તે તે કારણોને વારંવાર વિચારી મટાડવાં ઘટે છે; અને એ માર્ગને અનુસર્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

૭૪૭ પ્રશ્ન—જીવના અનાદિના કેટલા અને કયા દોષ છે?

ઉત્તર—મળ, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ, અનાદિના જીવના ત્રણ દોષ છે.

૭૪૮ પ્રશ્ન—અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ કેમ હોય છે?

ઉત્તર—જ્ઞાની પુરુષોનાં વચનની પ્રાપ્તિ થયે, તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે.

૭૪૯ પ્રશ્ન—મળ અને વિક્ષેપ શા અર્થે મટાડવાં ઘટે છે?

ઉત્તર—તે અજ્ઞાનની સંતતિ બળવાન હોવાથી તેનો રોધ થવાને અર્થે—અને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે, મળ અને વિક્ષેપ મટાડવાં ઘટે છે.

૭૫૦ પ્રશ્ન—મળ મટવાનાં સાધનો શું છે?

ઉત્તર—સરળપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોવું, અલ્પારંભ, અલ્પ પરિગ્રહ એ આદિ મળ મટવાનાં સાધન છે.

૭૫૧ પ્રશ્ન—વિક્ષેપ મટવાનું સાધન શું છે?

ઉત્તર—જ્ઞાની પુરુષની અત્યંત ભક્તિ, તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે.

૭૫૨ પ્રશ્ન—જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય તે પ્રસંગમાં શું કરવું યોગ્ય છે?

ઉત્તર—જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય, તે તે પ્રસંગમાં વારંવાર તે જ્ઞાનીપુરુષની દશા, ચેષ્ટા અને વચનો સંભારવાં, નિરખવાં અને વિચારવા યોગ્ય છે. વળી તે સમાગમના અંતરાયમાં—પ્રવૃત્તિના પ્રસંગોમાં—અત્યંત સાવધાનપણું રાખવું ઘટે છે, કારણ કે એક તો સમાગમનું બળ નથી, અને બીજો અનાદિ અભ્યાસ છે જેનો એવી સહજાકાર પ્રવૃત્તિ છે; જેથી જીવ આવરણપ્રાપ્ત હોય છે.

૭૫૩ પ્રશ્ન—લખ્યું, વાંચ્યું, કે ભૂલ તેનું કહેલું કારણ શો કેમ થયું?

ઉત્તરઃ—વરતું, જ્ઞાતિનું, કે બીજાં તેવાં કારણ વડે ઉદાસીન ભાવે, પ્રતિબંધરૂપ જાણી, પ્રવર્તન થઈ છે. તે કારણોને મુખ્ય કરી કોઈ પ્રવર્તન કરવું ઘટતું નથી; અને એમ થયા વિના પ્રવૃત્તિનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય નહિ.

૭૫૪ પ્રશ્નઃ—આત્માને ભિન્ન ભિન્ન કલ્પના વડે વિચારવામાં કયાં કારણો છે ?

ઉત્તરઃ—આત્માને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પના વડે વિચારવામાં લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ એ કારણો છે.

૭૫૫ પ્રશ્નઃ—લોક સંબંધી જપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ કે પરંપરા મોક્ષ નથી ?

ઉત્તરઃ—નિઃસત્વ એવી લોકસંબંધી જપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી,—પરંપરા મોક્ષ નથી.

૭૫૬ પ્રશ્નઃ—આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુખ્ય કારણો કેટલાં અને કયા છે ?

ઉત્તરઃ—નિઃસત્વ એવા અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુ આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુખ્ય કારણો છે.

૭૫૭ પ્રશ્નઃ—જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય કેમ થતો નથી ?

ઉત્તરઃ—તેને (અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુ) સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યાવિના જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે;—અત્યંત દુર્લભ છે.

૭૫૮ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરુષનાં પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતા વચનો કયા કારણોને લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતાં નથી?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની પુરુષનાં પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ કહેતાં એવાં વચનો પણ તે કારણો અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુને લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતાં નથી.

૭૫૯ પ્રશ્નઃ—યથાર્થ આત્મસ્વરૂપ કહેવાને કોણ યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—હવે એવો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે કે, જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, પ્રગટ છે, તે પુરુષ વિના બીજો કોઈ તે આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ કહેવા યોગ્ય નથી; અને તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના બીજો કોઈ કલ્યાણનો ઉપાય નથી. તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના આત્મા જાણ્યો છે એવી કલ્પના, મુમુક્ષુ જીવે સર્વથા ત્યાગ કરી ઘટે છે.

૭૬૦ પ્રશ્નઃ—લોકધર્મ સંબંધી અને કર્મ સંબંધી કેવા પ્રકારે વ્યવહાર કરવો ?

ઉત્તરઃ—જે આત્મારૂપ પુરુષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખી, ઉદાસીનપણે લોકધર્મ સંબંધી અને કર્મ સંબંધી પરિણામે છુટી શકાય એવી રીતે વ્યવહાર કરવો; જે વ્યવહાર કર્યામાં જીવને પોતાના મહત્તાદિની ઇચ્છા હોય, તે વ્યવહાર કરવા યથાયોગ્ય નથી.

૭૬૧ પ્રશ્નઃ—સુંદરદાસ, પ્રીતમ, અખાભગત, કબીર આદિના વચનોનો પરિચય રાખવો ?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષનાં ચરિત્રો, અને માર્ગાનુસારી (સુંદરદાસ, પ્રીતમ, અખો, કબીર આદિ) જીવોનાં વચનો: અને જેનો ઉદ્દેશ આત્માને મુખ્ય કહેવાનો છે, એવા ગ્રંથોનો પરિચય રાખવો; અને એ સૌ સાધનોમાં મુખ્ય સાધન એવો શ્રી સત્પુરુષનો સમાગમ ગણવો.

૭૬૨ પ્રશ્નઃ—સંસાર સંબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સુલભપણે નિરંતર પ્રાપ્ત થયા કરે અને બંધન ન થાય એવો કોઈ પુરુષ હશે ? તેવો કોઈ પુરુષ હોય તો તેને આપ તીર્થંકર કે તીર્થંકર જેવા જાણો ?

ઉત્તરઃ—સંસાર સંબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સુલભપણે નિરંતર પ્રાપ્ત થયા કરે, અને બંધન ન થાય એવા કોઈ પુરુષ હોય, તો તે તીર્થંકર કે તીર્થંકર જેવા જાણીએ છીએ.

૭૬૩ પ્રશ્નઃ—સંસાર સંબંધી કારણના પદાર્થોની સુલભ પ્રાપ્તિના જોગથી વૈરાગ્ય અને આત્મજ્ઞાન સંબંધી શું અસર છે ?

ઉત્તરઃ—ઘણુ પ્રાયે એવી સુલભ પ્રાપ્તિના જોગથી જીવને અલ્પ કાળમાં સંસાર પ્રત્યેથી અત્યંત એવો વૈરાગ્ય થતો નથી, અને સ્પષ્ટ આત્મજ્ઞાન ઉદય થતું નથી એમ જાણી, જે કંઇ તે સુલભ પ્રાપ્તિને હાનિ કરનાર જોગ બને છે તે, ઉપકારક જાણી, સુખે રહેવા યોગ્ય છે.

૭૬૪ પ્રશ્નઃ—ચારિત્ર એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—ચારિત્ર (એટલે) શ્રી જિનના અભિપ્રાયમાં શું છે તે વિચારી સમવસ્થાન થતું.

૭૬૫ પ્રશ્નઃ—ચારિત્રદશા સંબંધી અનુપ્રેક્ષા કરવાથી શું ફળ થાય ?

ઉત્તરઃ—ચારિત્ર-દશાસંબંધી અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવમાં સ્વસ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

૭૬૬ પ્રશ્નઃ—ચારિત્રપરિણામ સ્વભાવરૂપ સ્વસ્થતા વિના જ્ઞાન આફળ છે એવો જિનનો જે અભિપ્રાય છે તે સત્ય છે ?

ઉત્તરઃ—વિચારે કરી ઉત્પન્ન થયેલી ચારિત્રપરિણામ સ્વભાવરૂપ

સ્વસ્થતા વિના જ્ઞાન અફળ છે, એવો જિનનો અભિમત તે અબાધ્ય સત્ય છે.

૭૬૭ પ્રશ્ન:—ચારિત્રપરિણામ સ્વભાવરૂપ સ્વસ્થતાની અનુપ્રેક્ષા આપશ્રીને વિષે કેવી રહે છે? આપને વિષે શિથિલતા ઉત્પન્ન થાય છે? અને થાય છે તો કેવા પ્રકારે? અને તેનું ફળ શું છે?

ઉત્તર:—તે સંબંધી અનુપ્રેક્ષા ઘણીવાર રહ્યા છતાં, ચંચળ પરિણતિનો હેતુ એવો ઉપાધિયોગ તીવ્ર ઉદયરૂપ હોવાથી ચિત્તમાં ઘણુંકરી ખેદ જેવું રહે છે, અને તે ખેદથી શિથિલતા ઉત્પન્ન થઈ વિશેષ જણાવવાનું થઈ શકતું નથી. આથી, કંઈ જણાવવા વિષે તો ચિત્તમા ઘણી વાર રહે છે.

૭૬૮ પ્રશ્ન:—આપશ્રી સંસારીપણે કઈ સ્થિતિએ વર્તી શકો તે વિષે આપને કાંઈ ભાસતું નથી?

ઉત્તર:—સંસારીપણે વસતાં કઈ સ્થિતિએ વર્તીએ તો સારું એમ કદાપિ ભાસે, તોપણ તે વર્તવાનું પ્રારબ્ધાધીન છે.

૭૬૯ પ્રશ્ન:—કોઈ પ્રકારનું કંઈ રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનના કારણથી આપથી થતું આપ ન માનો તો તે થવાનું કારણ શું માનો છો?

ઉત્તર:—કોઈ પ્રકારનું કંઈ રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનના કારણથી જે ન થતું હોય, તેનું કારણ ઉદય જણાય છે.

૭૭૦ પ્રશ્ન:—આપને આપનો પ્રવૃત્તિયોગ કેવો જણાય છે? આપને તે પ્રવૃત્તિયોગ વેદ્યા સિવાય કોઈ ઉપાય નથી?

ઉત્તર:—જળમાં સ્વાભાવિક શીતળપણું છે, પણ સૂર્યાદિના તાપને યોગે ઉષ્ણપણાને તે ભજતું દેખાય છે; તે તાપનો યોગ મટ્યેથી તે જ જળ શીતળ જણાય છે; વચ્ચે શીતળપણાથી રહિત તે જળ જણાય છે તે, તાપના યોગથી છે; એમ આ પ્રવૃત્તિયોગ અમને છે. આનું અમારો તે પ્રવૃત્તિ વિષે હોય તો વેદ્યા સિવાય અન્ય ઉપાય નથી.

૭૭૧ પ્રશ્ન:—'માહણ', 'શ્રમણ', 'ભિક્ષુ' અને 'નિર્ગ્રંથ' એ ચાર શબ્દના અર્થ મહાવીરદેવને ગૌતમાદિ મુનિજન પૂછતા હતા તે પ્રસંગ કહેશો?

ઉત્તર:—શ્રી મહાવીરદેવને ગૌતમાદિ મુનિજન એમ પૂછતા હતા કે, હે પૂજ્ય! 'માહણ', 'શ્રમણ', 'ભિક્ષુ' અને 'નિર્ગ્રંથ' એ ચાર શબ્દનો અર્થ શો છે? તે, અમને કહો. તે અર્થ ત્યાર પછી શ્રી તીર્થંકર વિસ્તારથી કહેતા હતા. ઘણા પ્રકારની વીતરાગ અવસ્થાઓ તે શબ્દોની અનુક્રમે વિશેષથી વિશેષ કરી કહેતા હતા, અને એમ તે શબ્દો

અર્થ વિષે ધારતા હતા. નિર્ગ્રંથની પછી ઘણાંએ ઠેકાણાં એક "આ-ત્મવાદપ્રાપ્ત" એવો શબ્દ તે નિર્ગ્રંથનો તીર્થંકર કરતા હતા.

૭૭૨ પ્રશ્નઃ—"આત્મવાદપ્રાપ્ત" શબ્દનો અર્થ શ્રી શીલાંગાચાર્ય શી રીતે કહેતા હતા?

ઉત્તરઃ—ટીકાકાર શીલાંગાચાર્ય તે "આત્મવાદ પ્રાપ્ત" શબ્દનો અર્થ એમ કહેતા હતા કે, "ઉપયોગ છે લક્ષણ જેનું, અસંખ્ય પ્રદેશી, સંકોચ વિકાસનું ભાજન, પોતાના કરેલાં કર્મોનો ભોક્તા, વ્યવસ્થાએ કરી દ્રવ્યપર્યાયરૂપ, નિત્યાનિત્યાદિ અનંત ધર્માત્મક એવા આત્માને જાણનાર."

૭૭૩ પ્રશ્નઃ—સંસારને વિષે એક સમય માત્ર પણ અવકાશ લેવાની જ્ઞાની પુરુષોએ હા કહી નથી?

ઉત્તરઃ—પ્રદેશે પ્રદેશથી જીવના ઉપયોગને આકર્ષે એવા આ સંસારને વિષે એક સમય માત્ર પણ અવકાશ લેવાની જ્ઞાનીપુરુષોએ હા કહી નથી; કેવળ તે વિષે નકાર કહ્યો છે.

૭૭૪ પ્રશ્નઃ—(સંસારના) તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે તો તેજ સમયે તે આત્મપણે થાય છે એ વાત શું ખરી છે?

ઉત્તરઃ—તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે, તો તે જ સમયે તે આત્મપણે થાય છે; તે જ સમયે આત્માને વિષે તે ઉપયોગ અનન્ય થાય છે; એ આદિ જે અનુભવવાર્તા તે, જીવને સત્સંગના દૃઢ નિશ્ચયવિના પ્રાપ્ત થવી અત્યંત વિકટ છે. તે સત્સંગ (પરમપણે) જાણ્યો છે, એવા પુરુષને તે સત્સંગનો યોગ રહેવો એ, દુષમ કાળને વિષે અત્યંત વિકટ છે.

૭૭૫ પ્રશ્નઃ—પૂર્વે જ્ઞાની પુરુષો થઈ ગયા છે તે જ્ઞાનીમાં પણ જ્ઞાની પુરુષો સિદ્ધિલબ્ધિવાળા થઈ ગયા છે, એવું જે લોકકથન છે તે સાચું છે કે ખોટું?

ઉત્તરઃ—"પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે, તે જ્ઞાનીમાં પણ જ્ઞાનીપુરુષો સિદ્ધિલબ્ધિવાળા થઈ ગયા છે, એવું જે લોકકથન છે તે, સાચું છે કે ખોટું એમ, આપનું પ્રશ્ન છે, અને સાચું સંભવે છે એમ આપનો અભિપ્રાય છે; સાક્ષાત્ જોવામાં આવતું નથી એ, વિચારરૂપ જિજ્ઞાસા છે."

કેટલાક માર્ગાનુસારી પુરુષો, અને અજ્ઞાન યોગીપુરુષોને વિષે પણ સિદ્ધિલબ્ધિ હોય છે. ઘણું કરી તેમના ચિત્તના અત્યંત સરળપણાથી, અથવા સિદ્ધિલબ્ધ્યાદિને અજ્ઞાનયોગે સ્ફુરણા આપવાથી તે પ્રવર્તે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિપુરુષો, કે જેનો ચોથે ગુણઠાણે સંભવ છે, તેવા જ્ઞાનીપુ-

યોગને વિષે કવચિત્ સિદ્ધિ હોય છે, અને કવચિત્ સિદ્ધિ હોતી નથી. જેને વિષે હોય છે, તેને તે સ્ફુરણા વિષે પ્રાયે ઇચ્છા થતી નથી, અને ઘણું કરી જ્યારે ઇચ્છા થાય છે ત્યારે, જીવ પ્રમાદવશપણે હોય તો, થાય છે; અને જો તેવી ઇચ્છા થઈ તો, સમ્યક્ત્વથી પડવાપણું તેને થઈ છે. પ્રાયે પાંચમે, છઠ્ઠે ગુણસ્થાને પણ ઉત્તરોત્તર સિદ્ધિજોગનો વિશેષ સંભવ થતો જાય છે; અને ત્યાં પણ જો પ્રમાદાદિ જોગે સિદ્ધિમાં જીવ પ્રવર્તે તો, પ્રથમ ગુણસ્થાનને વિષે સ્થિતિ થવી સંભવે છે. સાતમે ગુણસ્થાને, આઠમે ગુણસ્થાને, નવમે, દશમે ઘણું કરી પ્રમાદનો અવકાશ ઓછો છે; અગિયારમે ગુણસ્થાને સિદ્ધિજોગનો લોભ સંભવતો જાણી, પ્રથમ ગુણસ્થાને સ્થિતિ હોવી સંભવે છે. બાકી જેટલાં સમ્યક્ત્વનાં સ્થાનક છે, અને જ્યાંસુધી સમ્યક્પરિણામી આત્મા છે ત્યાં સુધી, તે એ જોગને વિષે જીવને પ્રવૃત્તિ ત્રિકાળે સંભવતી નથી. જે સમ્યક્ જ્ઞાનીપુરુષોથી સિદ્ધિજોગના ચમત્કારો લોકોએ જાણ્યા છે, તે તે જ્ઞાનીપુરુષના કરેલા સંભવતા નથી; સ્વભાવે કરી તે સિદ્ધિજોગ પરિણામ પામ્યા હોય છે. બીજા કોઈ કારણથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તે જોગ કહ્યો જતો નથી. માર્ગાનુસારી કે સમ્યગ્દૃષ્ટિપુરુષનાં અત્યંત સરળ પરિણામથી તેમના વચનાનુસાર કેટલીકવાર બને છે. અજ્ઞાનપક્ષે જેનો યોગ છે, તેનાં તે આવરણના ઉદયે અજ્ઞાન સ્ફુરી, તે સિદ્ધિજોગ અલ્પકાળે ફળે છે. જ્ઞાનીપુરુષથી તો માત્ર સ્વાભાવિક સ્ફુર્યે જ ફળે છે અન્ય પ્રકારે નહિ. જે જ્ઞાનીથી સ્વાભાવિક સિદ્ધિજોગ પરિણામ્યા હોય છે, તે જ્ઞાનીપુરુષ અમે જે કહીએ છીએ તેવા, અને તે આદિ બીજા ઘણા પ્રકારના ચારિત્રને પ્રતિબંધક કારણોથી મુક્ત હોય છે, કે જે કારણે આત્માનું ઐશ્વર્ય વિશેષ સ્ફુરિત થઈ, મનાદિ જોગના સિદ્ધિના સ્વાભાવિક પરિણામને પામે છે. કવચિત્ એમ પણ જાણીએ છીએ કે, કોઈ પ્રસંગે જ્ઞાનીપુરુષે પણ સિદ્ધિજોગ પરિણામી કર્યો હોય છે, તથાપિ તે કારણ અત્યંત બળવાન હોય છે, અને તે પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાનું કાર્ય નથી. અને આ જે કહ્યું છે, તે બહુ વિચારવાથી સમજાશે.

૨૩૨ પ્રશ્ન—આપને વિષે માર્ગાનુસારીપણું વર્તે છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું ? આપને અજ્ઞાનયોગીપણું આ દેહે કોઈ વખતે હતું ?

ઉત્તર—અમારા વિષે માર્ગાનુસારીપણું કહેવું ઘટતું નથી. અજ્ઞાનયોગીપણું તો આ દેહ ધર્યો ત્યારથી જ નહિ હોય એમ જણાય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું તો જરૂર સંભવે છે.

૨૩૩ પ્રશ્ન—આપે પોતે ક્યારે પણ કોઈ પ્રકારે સિદ્ધિજોગ

સાધવાનો વિચાર કર્યો છે ? આપને તેવો જોગ તેવા સાધને પ્રગટ્યો હોય એમ જણાય છે ?

ઉત્તર:—કોઈ પ્રકારનો સિદ્ધિજોગ અમે ક્યારે પણ સાધવાનો આખી જીંદગીમાં અલ્પ પણ વિચાર કર્યો સાંભરતો નથી, એટલે સાધને કરી તેવો જોગ પ્રગટ્યો હોય એવું, જણાતું નથી.

૧૮ પ્રશ્ન:—આપને વિષે તેવું કોઈ ઐશ્વર્ય સાંભરે છે ? અને સાંભરતું હોય તો શું કારણથી ?

ઉત્તર:—આત્માના વિશુદ્ધપણાને કારણે જો કંઈ તેવું ઐશ્વર્ય હોય તો તેનું નહિહોવાપણું કહી શકાતું નથી; ને ઐશ્વર્ય કેટલેક અંશે સાંભરે છે.

૧૯ પ્રશ્ન:—આપને આ ઐશ્વર્યની કોઈ વખત સ્મૃતિ રહે છે ? અથવા તેને સ્ફુરિત કરવા ક્યારેય ઈચ્છા થાય છે ?

ઉત્તર:—તે ઐશ્વર્ય કેટલેક અંશે સાંભરે છે, તથાપિ અલ્પ પણ દુઃખની વખત એ ઐશ્વર્યની સ્મૃતિ થાય છે, નહિતો ઘણા કાળ થયાં તેમ થયું સ્મરણમાં નથી; તો પછી તે સ્ફુરિત કરવા વિષેની ઈચ્છા ક્યારેય થઈ હોય એમ કહી શકાય નહિ, એ સ્પષ્ટ વાત છે.

૨૦ પ્રશ્ન:—આપ કોઈના દુઃખ અર્થે સિદ્ધિજોગ ન કરો ?

ઉત્તર:—અમે, અમે કંઈ દુઃખી નથી; જે દુઃખ છે તે: ઉપના ...ર વર્ષનો દુઃખનો એક દિવસ પણ નથી; પાંડવના તેર વર્ષનાં દુઃખની એક ઘડી નથી; અને ગજસુકુમારના ધ્યાનની એક પળ નથી; તો પછી અમને એ અત્યંત કારણ ક્યારેય જણાતું સાંભરતું નથી; તમે જોગ કરવા યોગ્ય નથી. માત્ર જે થાય તે જોયા કરવું, એવો નિશ્ચય કરવાને, વિચાર કરો; ઉપયોગ કરો; અને સાક્ષી રહો એ જ ઉપદેશ છે.

૨૧ પ્રશ્ન:—શ્રી તીર્થંકરે આ કાળને 'દુષમ' કહી દુષમ કહ્યો છે. ?

ઉત્તર:—આ કાળ દુષમ કહી તીર્થંકરાદિએ દુષમ કહ્યો છે.

૨૨ પ્રશ્ન:—આપને કુંદકુંદ આદિ કેવા વિષે આ કાળે શું વધે છે?

ઉત્તર:—તેમાં વિશેષ કરી કહેવું* અનાર્યપણું યોગ્ય વધતું એવું, આવાં કેવા વિષે તે કાળ અનાર્યપણે વર્તે છે.

---

* જ્યારેકે કરી અનાર્યપણું યોગ્ય વધતું એવું, આવાં કેવા વિષે ... વાતમાં જે કેવે વધતે કહ્યું છે તે કેવો કુંદકુંદ આદિ ... કરવા રહેલો છે. આવું અને આવું કેવી ... ...

૧૮૩ પ્રશ્ન—આ કાળમાં લોકોની આત્મપ્રત્યયયોગ્ય બુદ્ધિ કેવી થઇ ગઇ છે?

ઉત્તર—લોકોની આત્મપ્રત્યયયોગ્ય બુદ્ધિ અત્યંત [illegible] થઇ છે.

૧૮૪ પ્રશ્ન.—આ દુષમયોગને વિષે વ્યવહાર કરતાં પરમાર્થનું શું થઇ પડે છે?

ઉત્તર—એવા સર્વ પ્રકારના દુષમયોગને વિષે વ્યવહાર કરતાં પરમાર્થનું વિસ્મરણ અત્યંત સુલભ છે, અને પરમાર્થનું અવિસ્મરણ અત્યંત દુર્લભ છે. આનંદઘનજીએ ચૌદમા જિનના સ્તવનને વિષે કહ્યું છે તેમાં, આવા ક્ષેત્રનું દુષમપણું એટલી વિશેષતા છે. અને આનંદઘનજીના કાળ કરતાં વર્તમાનકાળ વિશેષ દુષમપરિણામી વર્તે છે; તેમાં જો કોઇ આત્મપ્રત્યયી પુરુષને બચવાયોગ્ય ઉપાય હોય,

જણાય છે. આ સ્તવનમાં "પ્રીતને કરી [illegible]" [illegible] અનાદિ [illegible] "પ્રીતને કરી" [illegible] "અનાદિ" [illegible] "અનાદિ" [illegible] "આનંદ" [illegible]

[illegible]

તો તે એક ક્ષણ નિરંતર અવિચ્છિન્ન પ્રવાહે અખંડનું રૂપ થઈ એ જ કહ્યાય છે.

૭૮૫ પ્રશ્ન—આપને ચેતન ને આત્મા અને વ્યવહાર અને ઉપાધિ કેવી રીતે ગમે છે?

ઉત્તર—દેહે અને આત્મા પ્રત્યે ઉદાસીનપણું છે. એવા અમને પણ આ સર્વ વ્યવહાર અને ઉપાધિ સાથે આવો સંબંધ પ્રારબ્ધે બાંધ્યો છે, તથા અમારે અમને તે પરિણામનો અભાવ પ્રવર્તે ઉદાસ થયા કરે છે, અને નિત્ય નિરંતર એ અમારા આત્માને દૂર અખંડપણે રહ્યા કરે છે, અને એ જ દુઃખ સાલ્યા કરે છે.

૭૮૬ પ્રશ્ન—આપને આવા વ્યવહાર પ્રત્યે કેવા પરિણામ રહે છે?

ઉત્તર—એમ હતું પણ, આ જે વ્યવહાર આવતાં ક્લેશપરિણામ તે પ્રત્યે કરવા યોગ્ય નથી, એવો જે સર્વજ્ઞનો—અભિપ્રાય તે, તે વ્યવહાર પ્રત્યે સમતાપણે કરાવે છે; આત્મા તેને વિષે જરાયે કોઈ કરતો નથી, એમ સાંભળ્યા કરે છે.

૭૮૭ પ્રશ્ન—આપ આપની ઉપાધિને કદરૂપ માનો છો?

ઉત્તર—આ જે ઉપાધિ ઉદયવર્તી છે, તે સર્વ પ્રકારે કારણ છે એમ પણ વિચારતા બનતું નથી. પૂર્વોપાર્જિત પ્રારબ્ધ વેદવી યોગ્ય છે, તે ઉપાધિ પરિણામે આત્મપ્રયત્ન કહેવા યોગ્ય છે.

૭૮૮ પ્રશ્ન—આપને જ્ઞાનાન્તરે નિર્ભયતા આપવામાં [illegible] થાય એમ છે?

ઉત્તર—મનમા એમને એમ રહ્યા કરે છે કે, [illegible] ઉપવિયોગ થકી જ્ઞાનાન્તરે નિર્ભયતા થાય છે, [illegible] છે, તથાપિ તે વાત આશ્ચર્યરૂપ અમે એવું સાંભળું નથી, [illegible] જ્યાં સુધી તેમ ન થાય ત્યાંસુધી, તે ચિન્તા મટી શકતી નથી.

૭૮૯ પ્રશ્ન—આપ વ્યવહાર મૂકી દો તો કેમ બને? [illegible]

ઉત્તર—જીતીને જ્યારે વ્યવહાર વર્તમાનમાં જ રહે [illegible] તો તે અમને એવું છે. એ પણ ઉદયવ્યવહાર એક [illegible] નિરત થાય એવા છે; અને કરે પણ [illegible] સ્થિતિમાંથી આપણામાં ચેતી થાય નહિ એક [illegible] કરી મૂર્ખની પેઠે આ વ્યવહારે ભમ્યા કરીએ છીએ.

૭૯૦ પ્રશ્ન—આપને કોઈ પ્રકારનું [illegible] છે? જો રહે હોય તો કયા પ્રકારનું?

ઉત્તરઃ—કોઇ કાળમાં, કોઇ ક્ષેત્રમાં, કોઇ કાળમાં, કોઇ અવસ્થિતિ થાય એવો પ્રસંગ જાણે ક્યાંય દેખાતો નથી. કેમ કે સર્વ પ્રકારનું તેમાંથી અપ્રતિબદ્ધપણુંજ યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્તિક્ષેત્ર અને નિવૃત્તિકાળને, સત્સંગને અને આત્મવિચારને વિષે અમને પ્રતિબદ્ધ રુચિ રહે છે. તે જોગ કોઇ પ્રકારે, પણ જેમ બને તેમ થોડા કાળમાં થાય તે જ ચિંતના અહોરાત્ર વર્તે છે.

૭૮૧ પ્રશ્નઃ—ક્યા પુરુષે જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળ્યાં નથી અથવા જ્ઞાની પુરુષનાં દર્શન કર્યાં નથી એમ શ્રી તીર્થંકર કહે છે?

ઉત્તરઃ—સંસાર સ્પષ્ટ પ્રીતિથી કરવાની ઇચ્છા થતી હોય, તે પુરુષે જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળ્યાં નથી, અથવા જ્ઞાનીપુરુષનાં દર્શન પણ તેણે કર્યાં નથી, એમ તીર્થંકર કહે છે.

૭૮૨ પ્રશ્નઃ—જેને જ્ઞાનીપુરુષના વચનરૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે તે પુરુષને વિષે સંસારસંબંધી બળ કેવું હોય છે?

ઉત્તરઃ—જેની કેડનો ભંગ થયો છે, તેનું પ્રાયે બધું બળ ગળિત થઇ જાય છે. જેને જ્ઞાનીપુરુષના વચનરૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે, તે પુરુષને વિષે તે પ્રકારે સંસારસંબંધી બળ હોય છે એમ તીર્થંકર કહે છે.

૭૮૩ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરુષને જોયા પછી સ્ત્રી પરત્વે કેવી ભાવના થાય?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષને જોયા પછી સ્ત્રીને જોઇ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય, તો જ્ઞાનીપુરુષને જોયા નથી એમ, તમે જાણો."

૭૮૪ પ્રશ્ન.—જ્ઞાનીપુરુષના વચન સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનું [illegible] [illegible] [illegible] જાણ્યું છે.

ઉત્તર.—જ્ઞાનીપુરુષના વચનોને સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યા વિના રહે નહિ.

૭૮૫ પ્રશ્ન.—અનાદિસ્થિતિ કેવી જાણે?

ઉત્તરઃ—" અનાદિસ્થિતિ જાણેથી, ગુરુનીનો વિકાર અવસ્થિત રહે નહિ.

૭૮૬ પ્રશ્ન.—જ્ઞાનીપુરુષના વચનો સાંભળ્યા પછી આવા પુરુષો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]?

ઉત્તર.—જ્ઞાનીપુરુષ વિષય તેને અનુભવ ભોગે ક્યાંય પણ [illegible] [illegible] [illegible] વિષે ઇચ્છે નહિ.

૭૮૭ પ્રશ્ન.—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કેવા [illegible] [illegible] [illegible]?

ઉત્તરઃ—અમારો આવો ઉપાધિયોગ જોઈ જીવમાં ક્લેશ પામ્યા વિના જેટલો બને તેટલો આત્મસંબંધી અભ્યાસ વધારવાનો વિચાર કરજો. સર્વથી સ્મરણ જેમ થાય તે ઘણું છે, તથાપિ સંસારમાં સાવ ઉદાસીનતા, પરના અલ્પ ગુણમાં પણ પ્રીતિ, પોતાના અલ્પ દોષને વિષે પણ અત્યંત ક્લેશ, દોષના વિલયમાં અત્યંત વીર્યનું સ્ફુરવું, એ વાતો સત્સંગમાં અખંડ એક શરણાગતપણે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. જેમ બને તેમ નિવૃત્તિકાળ, નિવૃત્તિ-ક્ષેત્ર નિવૃત્તિ-દ્રવ્ય, અને નિવૃત્તિ-ભાવને ભજજો. તીર્થંકર ગૌતમ જેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ સંબોધતા હતા કે, સમય માત્ર પણ પ્રમાદ યોગ્ય નથી.

૯૮ પ્રશ્નઃ—સર્વ પ્રકારની આશાની સમાધિ થઈ જવાના સ્વરૂપથી ક્યાં જવાય છે?

ઉત્તરઃ—ઘણું કરીને પ્રાણીઓ આશાથી જીવે છે. જેમ સંજ્ઞા વિશેષ હોય છે, તેમ તેમ વિશેષ આશાના બળથી જીવવું થાય છે. એક માત્ર જ્યાં આત્મવિચાર અને આત્મજ્ઞાનનો ઉદ્ભવ થાય છે ત્યાં, સર્વ પ્રકારની આશાની સમાધિ થઈ જવાના સ્વરૂપથી જવાય છે, જે કોઈ પણ મનુષ્ય ઇચ્છે છે, તે ભવિષ્યમાં તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે, અને તે પ્રાપ્તિની ઇચ્છારૂપ આશાએ તેની કલ્પનાનું જીવવું છે, અને તે કલ્પના પૂર્ણ કરી કલ્પના જ રહ્યા કરે છે; જો તે કલ્પના જીવને ન હોય અને જ્ઞાન પણ ન હોય, તો તેની દુઃખકારક ભયંકર સ્થિતિ અશક્ય હોતી સંભવે છે. સર્વ પ્રકારની આશા, તેમાં પણ આત્મા સિવાય બીજા અન્ય પદાર્થની આશામાં સમાધિ કેવા પ્રકારે થાય તે કહો?

૯૯ પ્રશ્નઃ—શ્રી કૃષ્ણાદિની ક્રિયા કેવી હતી?

ઉત્તરઃ—શ્રીકૃષ્ણાદિની ક્રિયા ઉદાસીન જેવી હતી.

૧૦૦ પ્રશ્નઃ—જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય તેને સર્વ પ્રકારની સંસારી ક્રિયા તેજ સમયે ન હોય એમ ખરું?

ઉત્તરઃ—જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તેને સર્વ પ્રકારની સંસારી ક્રિયા તે જ સમયે ન હોય, એવો કંઈ નિયમ નથી.

૧૦૧ પ્રશ્નઃ—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયા પછી સંસારી ક્રિયા કેવી સંભવે છે?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયા પછી સંસારી ક્રિયા રસરહિતપણે થતી સંભવે છે.

૧૦૨ પ્રશ્નઃ—સમ્યક્ત્વપ્રાપ્ત જીવથી કોઈ ક્રિયા એવી થાય કે પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય?

ઉત્તરઃ—ઘણું કરી એવી કોઇ પણ ક્રિયા તે જીવથી હોતી નથી, કે જેથી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય, અને જ્યાંસુધી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય નહિ ત્યાંસુધી, બીજી ક્રિયાથી સમ્યક્ત્વને બાધ થાય નહિ

૮૦૩ પ્રશ્નઃ—સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સંસારને કેવી રીતે ભજે છે.

ઉત્તરઃ—સર્પને આ જગતનાં લોકો પૂજે છે, તે વાસ્તવિકપણે પૂજ્યબુદ્ધિથી પૂજતાં નથી, પણ ભયથી પૂજે છે, ભાવથી પૂજતાં નથી; અને ઇષ્ટદેવને લોકો અત્યંતભાવે પૂજે છે, એમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ તે સંસારને ભજતો દેખાય છે, તે પૂર્વે નિબંધન કરેલાં એવાં પ્રારબ્ધ કર્મથી દેખાય છે, વાસ્તવ્યપણે ભાવથી તે સંસારમાં તેનો પ્રતિબંધ ઘટે નહિ; પૂર્વકર્મના ઉદયરૂપ ભયથી ઘટે છે. જેટલે અંશે ભાવ-પ્રતિબંધ ન હોય, તેટલે અંશે જ સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું તે જીવને હોય છે.

૮૦૪ પ્રશ્નઃ—અનંતાનુબંધીય ક્રોધાદિ સમ્યક્ત્વ શિવાય ગયાં સંભવે નહિ એમ કહેવાય છે તે યથાર્થ છે ?

ઉત્તરઃ—અનંતાનુબંધીય ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સમ્યક્ત્વ શિવાય ગયાં સંભવે નહિ એમ જે કહેવાય છે તે યથાર્થ છે.

૮૦૫ પ્રશ્નઃ—અનંતાનુબંધીય ક્રોધ-માનાદિ શું કારણે હોય ?

ઉત્તરઃ—સંસારી પદાર્થોને વિષે જીવને તીવ્ર સ્નેહવિનાં એવાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ હોય નહિ, કે જે કારણે તેને અનંત સંસારનો અનુબંધ થાય.

૮૦૬ પ્રશ્નઃ—અનંતાનુબંધીય ચતુષ્કમાંથી કોઈ પણ ક્યાં સુધી ઉદય થવા સંભવે છે ?

ઉત્તરઃ—જે જીવને સંસારી પદાર્થો વિષે તીવ્ર સ્નેહ વર્તતો હોય, તેને કોઇ પ્રસંગે પણ અનંતાનુબંધીય ચતુષ્કમાંથી કોઇ પણ ઉદય થવા સંભવે છે.

૮૦૭ પ્રશ્નઃ—જીવ ક્યાં સુધી પરમાર્થમાર્ગવાળો ન હોય ?

ઉત્તરઃ—જ્યાંસુધી તીવ્ર સ્નેહ તે પદાર્થોમાં હોય ત્યાંસુધી અવશ્ય પરમાર્થમાર્ગવાળો જીવ તે ન હોય.

૮૦૮ પ્રશ્નઃ—પરમાર્થમાર્ગનું લક્ષણ શું છે ?

ઉત્તરઃ—પરમાર્થમાર્ગનું લક્ષણ એ છે કે, અપરમાર્થને ભજતાં જીવ બધા પ્રકારે કાયર થયા કરે, સુખે અથવા દુઃખે, દુઃખમાં કાયરપણું કદાપિ બીજા જીવોનું પણ સંભવે છે, પણ સંસારસુખની પ્રાપ્તિમાં પણ કાયરપણું-તે સુખનું અણુગમતાપણું-નિરસપણું-પરમાર્થમાર્ગ પુરુષને હોય છે.

૮૦૯ પ્રશ્નઃ—સુખનું નિરસપણું જીવને કેવી રીતે થવું સંભવે?

ઉત્તર—જેનું નિશ્ચયપણું જીવને પરમાર્થને અથવા પરમાર્થ-જ્ઞાનીપુરુષનાં નિશ્ચયે થયું સંભવે છે; બીજા પ્રકારે થવું સંભવતું નથી. પરમાર્થજ્ઞાને અપરમાર્થરૂપ એવો આ સંસાર જાણ્યો, પછી તે પ્રત્યે જીવ એવો ક્રોધ, માન, માયા, કે લોભ કેમ કરે? કે કરી શકે? જે વસ્તુનું મહાત્મ્ય દૃષ્ટિમાંથી ગયું તે વસ્તુને અર્થે અત્યંત ક્લેશ થતો નથી. સંસારને વિષે ભ્રાંતિપણે જાણેલું સુખ તે પરમાર્થ-જ્ઞાને ભ્રાંતિ જ ભાસે છે, અને જેને ભ્રાંતિ ભાસી છે, તેને પછી તેનું મહાત્મ્ય શું લાગે? એવી મહાત્મ્યદૃષ્ટિ પરમાર્થજ્ઞાનીપુરુષના નિશ્ચયવાળા જીવને હોય છે, તેનું કારણ પણ એ જ છે.

૨૧૦ પ્રશ્ન—જીવને કયા કારણે અવસ્થોચિત જ્ઞાન ન થાય? ન થાય તો કેવું જ્ઞાન થાય?

ઉત્તર—કોઈ જ્ઞાનના આવરણને કારણે જીવને અવસ્થોચિતજ્ઞાન થાય નહિ, તથાપિ સામાન્ય એવું જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરુષથી પ્રકારે થાય છે. વાટના ભોમિયાની પેઠે પરમાર્થ થવાનું બીજ એ છે.

૨૧૧ પ્રશ્ન—તીવ્ર પરિણામે ભવભયરહિતપણે જ્ઞાનીપુરુષ કે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવને ક્રોધાદિ હોય?

ઉત્તર—તીવ્ર પરિણામે, ભવભયરહિતપણે જ્ઞાનીપુરુષ કે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવને ક્રોધ, માન, માયા કે લોભ હોય નહિ.

૨૧૨ પ્રશ્ન—સંસારાર્થે જીવ જે અનુબંધ કરે છે તે કરતાં પરમાર્થને નામે અનંત અનુબંધ કઈ રીતે થાય છે?

ઉત્તર—જે સંસાર અર્થે અનુબંધ કરે છે, તે કરતાં પરમાર્થને નામે, ભ્રાંતિમન પરિણામે અસદ્ગુરુદેવધર્મને ભજે છે, તે જીવને ઘણું કરી અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ થાય છે, કારણ કે બીજી સંસારની ક્રિયાઓ ઘણું કરી અનંત અનુબંધ કરવાવાળી નથી.

૨૧૩ પ્રશ્ન—અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા ને લોભનો આકાર કૃપા કરી કહેશો?

ઉત્તર—માત્ર અપરમાર્થને પરમાર્થ જાણી આગ્રહે જીવ ભજ્યા કરે તે, પરમાર્થ-જ્ઞાની એવા ગુરુપક્ષે, દેવપક્ષે, ધર્મપક્ષે નિરાદર છે, એમ કહેવામાં ઘણું કરી યથાર્થ છે. તે સદ્ગુરુ, દેવ, ધર્મપક્ષે અસત્ ગુરુઆદિકના આગ્રહથી—માઠા બોધથી આશાતનાએ, ઉપેક્ષાએ વર્તે એવો સંભવ છે, તેમ જ તે માઠા સંગથી તેની સંસારવાસના પરિચ્છેદ નહિ થતી હોવા છતાં તે પરિચ્છેદ માની પરમાર્થપક્ષે ઉપેક્ષા રહે છે: એ જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો આકાર છે.

૨૧૪ પ્રશ્ન—શારીરિક વેદના કેવા પ્રકારે અહિયાસવા યોગ છે?

ઉત્તરઃ—શારીરિક વેદનાને દેહનો ધર્મ જાણી અને બાંધેલાં એવાં કર્મોનું ફળ જાણી સમ્યક્ પ્રકારે અહિયાસવા યોગ્ય છે.

૮૧૫ પ્રશ્નઃ—જ્યારે શારીરિક વેદનાનું બળ વિશેષ વર્તતું હોય, ત્યારે તે વેદના દેહનો ધર્મ છે તેમજ બાંધેલા એવા કર્મોનું ફળ છે એવો નિશ્ચય આવી શકે?

ઉત્તરઃ—ઘણીવાર શારીરિક વેદનાનું બળ વિશેષ વર્તતું હોય છે ત્યારે, ઉપર જે કહ્યો છે તે સમ્યક્ પ્રકાર, રૂડા જીવોને પણ સ્થિર રહેવો કઠણ થાય છે, તથાપિ હૃદયને વિષે વારંવાર તે વાતનો વિચાર કરતાં અને આત્માને નિત્ય, અછેદ્ય, અભેદ્ય, જરા, મરણાદિ ધર્મથી રહિત ભાવતાં–વિચારતાં–કેટલીક રીતે તે સમ્યક્પ્રકારનો નિશ્ચય આવે છે.

૮૧૬ પ્રશ્નઃ—શારીરિક વેદનાના ક્ષયકાળે તે વેદના કઇ રીતે કોઈ કર્મનું કારણ નથી?

ઉત્તરઃ—મોટા પુરૂષોએ અહિયાસેલા એવા ઉપસર્ગ તથા પરિષહના પ્રસંગોની જીવમાં સ્મૃતિ કરી, તે વિષે તેમનો રહેલો અખંડ નિશ્ચય, તે ફરી ફરી હૃદયમાં સ્થિર કરવાયોગ્ય જાણવાથી જીવને તે સમ્યક્ પરિણામ ફળિભૂત થાય છે અને વેદના, વેદનાના ક્ષયકાળે નિવૃત્ત થયે, ફરી તે વેદના કોઇ કર્મનું કારણ થતી નથી.

૮૧૭ પ્રશ્નઃ—કંઈ પણ વ્યાધિ થયે નિષ્ફળ એવું કર્મબંધન કેમ ન થાય?

ઉત્તરઃ—વ્યાધિરહિત શરીર હોય તેવા સમયમાં જીવે જો તેનાથી પોતાનું જૂદાપણું જાણી, તેનું અનિત્યાદિ સ્વરૂપ જાણી, તે પ્રત્યેથી મોહ, મમત્વાદિ ત્યાગ્યાં હોય, તો તે મોટું શ્રેય છે; તથાપિ તેમ ન બન્યું હોય, તો કંઇ પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયે, તેવી ભાવના ભાવતાં જીવને નિષ્ફળ એવું, ઘણુંકરી કર્મબંધન થતું નથી.

૮૧૮ પ્રશ્નઃ—મહાવ્યાધિની ઉત્પત્તિકાળે કેમ વર્તવું?

ઉત્તરઃ—મહાવ્યાધિની ઉત્પત્તિકાળે તો દેહનું મમત્વ જીવે જરૂર ત્યાગી જ્ઞાનીપુરૂષના માર્ગની વિચારણાએ વર્તવું, એ રૂડો ઉપાય છે. જો કે દેહનું તેવું મમત્વ ત્યાગવું કે ઓછું કરવું એ મહા દુષ્કર વાત છે, તથાપિ જેનો તેમ કરવા નિશ્ચય છે તે, વહેલો મોડો ફળિભૂત થાય છે.

૮૧૯ પ્રશ્નઃ—દેહના રક્ષણાર્થે ઉપચાર કરવા કે નહિ?

ઉત્તરઃ—જ્યાંસુધી દેહાદિકથી કરી જીવને આત્મકલ્યાણનું સાધન કરવું રહ્યું છે, ત્યાંસુધી તે દેહને વિષે અપરિણામિક એવી મમતા ભજવી યોગ્ય છે; એટલે કે આ દેહના કોઈ ઉપચાર કરવા પડે તો તે ઉપચાર દેહના મમત્વાર્થે કરવાની ઇચ્છાએ નહિ; પણ એ દેહ

કરી જ્ઞાનીપુરુષના માર્ગનું આરાધન થયું હો છે, એટલે કોઈ પ્રકારે તેમાં રહેલો લાભ, તે લાભને અર્થે, અને તેવી જ બુદ્ધિએ તે દેહની અપેક્ષિતા ઉપચારે પ્રવર્તવામાં બાધ નથી. જે કોઈ મમતા છે, તે અપરિણામિક મમતા છે, એટલે પરિણામે સમતા સ્વરૂપ છે, પણ તે દેહની પ્રિયતાર્થે, સાંસારિક સાધનમાં પ્રધાનભોગનો એ હેતુ છે, તે ત્યાગવો પડે છે, એવાં આર્તધ્યાનને કોઈ પ્રકારે પણ તે દેહમાં બુદ્ધિ ન કરી એવી જ્ઞાનીપુરુષોના માર્ગની શિક્ષા જાણી, આત્મકલ્યાણને તેવા પ્રસંગે ત્યાગ સમજવો યોગ્ય છે. એ પ્રકારે જ્ઞાનીના અભિપ્રાય બુદ્ધિ રાખી નિર્મળપણું ને, નિઃસ્પૃહપણાને આત્માની શિક્ષા શ્રી તીર્થંકર જેવાએ કરી છે, અને અમે પણ એ જ કહીએ છીએ. કોઈ પણ કારણે આ સંસારમાં ક્લેશિત થવું યોગ્ય નથી.

૨૨૦ પ્રશ્નઃ—સર્વ ક્લેશ, મોહ અને ખોટી મતિનાં કારણો શું છે?

ઉત્તરઃ—અવિચાર અને અજ્ઞાન એ સર્વ ક્લેશનું, મોહનું અને ખોટી મતિનું કારણ છે.

૨૨૧ પ્રશ્નઃ—આત્મમતિનાં કારણો શાં છે?

ઉત્તરઃ—સદ્વિચાર અને આત્મજ્ઞાન તે આત્મમતિનાં કારણો છે. તેનો પ્રથમ સાક્ષાત્ ઉપાય જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞાને વિચારવી એ જ જણાય છે.

૨૨૨ પ્રશ્નઃ—સંસારના પ્રસંગમાં પ્રવર્તતાં મનનું આવેલું વીર્ય કેવી સ્થિતિમાં છે?

ઉત્તરઃ—કોઈ જીવ સામાન્ય મુમુક્ષુ થાય છે, તેને પણ આ સંસારના પ્રસંગમાં પ્રવર્તતાં પ્રવર્તવાનું વીર્ય મંદ પડી જાય છે, તો અમને તે પ્રત્યે વર્તતાં ઘણો મંદ વર્તે તેમાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી, તથાપિ કોઈ પૂર્વે ઉપાર્જન થયેલો એવો જ પ્રકાર હશે, કે જેથી તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તવાનું રહ્યા કરે, પણ તે કેવું રહ્યા કરે છે, કે જે ખાસ સંસારસુખની ઇચ્છાવાળા હોય, તેને પણ તેવું કરવું ન ગમે એવું રહ્યા કરે છે. જો કે એ વાતનો ખેદ યોગ્ય નથી, અને ઉદાસીનતા જ ભજીએ છીએ, તથાપિ તે કારણે એક બીજો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે એ કે, સત્સંગ, નિવૃત્તિનું અપ્રધાનપણું રહ્યા કરે છે, અને પરમ રુચિ છે જેને વિષે, એવું આત્મજ્ઞાન અને આત્મવાર્તા, કોઈ પણ સ્થાનની ઇચ્છા વિના કચિત્ ત્યાગજેવાં રાખવાં પડે છે.

૨૨૩ પ્રશ્નઃ—આપ આપને આત્મજ્ઞાન વેદક માનો છો તો તે સંસાર પ્રસંગમાં મૂંઝવતું નથી?

ઉત્તરઃ—આત્મજ્ઞાન વેદક હોવાથી મુંઝવતું નથી પણ અસત્‌વાર્તાનો વિયોગ તે મુંઝવે છે.

૮૨૪ પ્રશ્નઃ—કયું આશ્ચર્ય વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—જવાહિરી લોકોનું એમ માનવું છે કે, એક સાધારણ સોપારી જેવું સારા રંગનું, પાણીનું અને ઘાટનું માણેક (પ્રત્યક્ષ) એબરહિત હોય, તો તેની કરોડો રૂપિયા કિંમત ગણીએ, તો તે પણ ઓછું છે. જો વિચાર કરીએ તો માત્ર તેમાં આંખનું ઠરવું, અને મનની ઇચ્છાની કલ્પિત માન્યતા સિવાય બીજું કંઇ નથી, તથાપિ એક આંખના ઠરવાની એમાં મોટી ખુબીને માટે, અને દુર્લભ પ્રાપ્તિને કારણે, જુઓ તેનું અદ્‌ભુત મહાત્મ્ય કહે છે. અને અનાદિ દુર્લભ-જેમાં આત્મા ઠરી રહે છે, એવું જે સત્સંગરૂપ સાધન તેને વિષે કંઈ આગ્રહ, રુચિ નથી; તે આશ્ચર્ય વિચારવા યોગ્ય છે.

૮૨૫ પ્રશ્નઃ—આત્મસ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે એવા પુરુષને અને આ સંસારને મળતી પાણ આવે? આપનો નિશ્ચય શું છે?

ઉત્તરઃ—આત્મસ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે એવા પુરુષને, અને આ સંસારને મળતી પાણ આવે નહિ, એવો અધિક નિશ્ચય થયો છે.

૮૨૬ પ્રશ્નઃ—આપનો અનુભવ શું છે? જ્ઞાની પુરુષ પણ અત્યંત અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્ત્તતાં કવચિત્ પણ મંદ પરિણામ પામી જાય?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષ પણ અત્યંત અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્તતાં કવચિત્ પણ મંદ પરિણામ પામી જાય, એવી આ સંસારની રચના છે.

૮૨૭ પ્રશ્નઃ—આપનો અનુભવ શું કહે છે? જ્ઞાનીપુરુષને ઉપાધિ જોગમાંથી આત્મસ્વરૂપ સંબંધી બોધનો નાશ ન થાય? નાશ ન થાય તો આત્મસ્વરૂપના બોધના વિશેષ પરિણામ પ્રત્યે કોઈ પ્રકારનું આવરણ ન થાય?

ઉત્તરઃ—આત્મસ્વરૂપ સંબંધી બોધનો તેઃ જો કે નાશ ન થાય, તથાપિ આત્મસ્વરૂપના બોધનાં વિશેષ પરિણામ પ્રત્યે એક પ્રકારનું આવરણ થવારૂપ ઉપાધિજોગ થાય છે. અમે તો તે ઉપાધિજોગથી હજુ ત્રાસ પામ્યા કરીએ છીએ, અને તે તે જોગે હૃદયમાં અને દુઃખમાં મધ્યમાવાચાએ પ્રભુનું નામ રાખી, માંડ કંઇ પ્રવર્તન કરી સ્થિર રહી શકીએ છીએ.

૮૨૮ પ્રશ્નઃ—ઉપાધિજોગથી સમ્યક્ત્વ અર્થાત્ બોધને વિષે ભ્રાંતિ થતી નથી?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્ત્વને વિષે, અર્થાત્ બોધને વિષે ભ્રાંતિ પ્રાયે થતી નથી, પણ બોધના વિશેષ પરિણામનો અનવકાશ થાય છે; એમ તેઃ સ્પષ્ટ દેખાય છે અને તેથી ઘણીવાર આકુળવ્યાકુળપણાને પામી ત્યાગને

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઇંદ્રિયને પ્રતિકૂળ એવા પ્રકારોને વિષે દ્વેષ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઉત્કર્ષ આવે છે, નિમિત્તે કરીને જેને કષાય ઉદ્ભવે છે, એવા જીવને જેટલો બને તેટલો તે તે નિમિત્તવાસી જીવોનો સંગ ત્યાગવો ઘટે છે; અને નિત્ય પ્રત્યે સત્સંગ કરવો ઘટે છે; સત્સંગના અયોગે તથાપ્રકારના નિમિત્તથી દૂર રહેવું ઘટે છે, ક્ષણે ક્ષણે, પ્રસંગે, પ્રસંગે, નિમિત્તે નિમિત્તે, સ્વદશાપ્રત્યે ઉપયોગ દેવો ઘટે છે.

૮૩૩ પ્રશ્નઃ—શા કારણે જ્ઞાની પુરૂષને વિષે વિભ્રમ બુદ્ધિ થઈ આવે છે ? અથવા જ્ઞાની પુરૂષ પ્રત્યે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે?

ઉત્તરઃ—અનાદિકાળથી વિપર્યબુદ્ધિ હોવાથી, અને કેટલીક જ્ઞાની પુરૂષની ચેષ્ટા અજ્ઞાનીપુરૂષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી જ્ઞાનીપુરૂષને વિષે વિભ્રમબુદ્ધિ થઈ આવે છે; અથવા જીવની જ્ઞાનીપુરૂષપ્રત્યે તે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે.

૮૩૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરૂષની કોઇ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા જોવામાં આવે તો તેઓના પ્રત્યે નિશ્ચય રહી શકે ?

ઉત્તરઃ—બીજી બાજુઓથી જ્ઞાનીપુરૂષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય, તો કોઇ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે તોપણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના બળને લીધે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે; અથવા જ્ઞાની-પુરૂષની ચેષ્ટાનું કોઇ અગમ્યપણું જ એવું છે કે, અધુરી અવસ્થાએ કે અધુરા નિશ્ચયે જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય છે, પણ વાસ્તવ્યપણે તથા પુરા નિશ્ચયે, તે વિભ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી; માટે આ જીવનો અધુરો જ્ઞાનીપુરૂષ પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે, એ જ આ જીવનો દોષ છે. જ્ઞાનીપુરૂષ બધી રીતે અજ્ઞાની પુરૂષથી ચેષ્ટાપણે સરખા હોય નહિ અને જો હોય, તો પછી જ્ઞાની નથી, એવો નિશ્ચય કરવો તે યથાર્થ કારણ છે, તથાપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરૂષમાં કોઇ એવાં વિલક્ષણ કારણોનો ભેદ છે કે, જેથી જ્ઞાનીનું અજ્ઞાનીનું એકપણું કોઇ પ્રકારે થાય નહિ. અજ્ઞાની છતાં જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય, તે તે વિલક્ષણપણાદ્વારાએ નિશ્ચયમાં આવે છે: માટે જ્ઞાનીપુરૂષનું જે વિલક્ષણપણું છે, તે તો પ્રથમ નિશ્ચય વિચારવાયોગ્ય છે, અને જો તેવા વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી ક્વચિત્ જે જે જ્ઞાનીપુરૂષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે, તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ

ય છે; તેમ નહિ તો જ્ઞાની પુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ
અને એહનું કારણ થાય છે. પ્રત્યેક જીવ—એટલે જ્ઞાની, અ
જો ગમે તે અવસ્થામાં સરખા જ હોય, તો પછી જ્ઞાની, અજ્ઞા
નામ માત્ર થાય છે, પણ તેમ હોવાયોગ્ય નથી. જ્ઞાનીપુરુષ
અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવશ્ય વિશેષપણું હોવાયોગ્ય છે. જે વિ
ભૂપણું યથાર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે; જેનું
સ્વરૂપ અને અનુભવયોગ્ય છે; જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું
ભેદપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે અનુભવયોગ્ય છે; એક તો
દશા, અને બીજી ઉદાસતા. એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઈ શકે

૮૩૫ પ્રશ્ન:—પરમાર્થ-પરમાર્થ સ્વરૂપ જ્ઞાન તે શું?

ઉત્તર:—અમારો આશય તે જ્ઞાન વિષે સમજવાનો વિશેષ
અર્થે લખ્યો છે. જે જ્ઞાનીપુરુષે સ્પષ્ટ એવો આત્મા કોઈ અપૂર્વ
લક્ષણે, ગુણે અને વેદનપણે અનુભવ્યો છે, અને તે જ પરિણામ
જેના આત્માનું થયું છે, તે જ્ઞાની પુરુષ, જો તે શુદ્ધાત્મા
જ્ઞાન આપ્યું હોય, તો તેનું પરિણામ પરમાર્થે પરમાર્થસ્વરૂપ છે.

૮૩૬ પ્રશ્ન:—વ્યવહારે-પરમાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાન તે શું?

ઉત્તર:—જે પુરુષ તે શુદ્ધાત્માને જ આત્મા જાણે છે, તેનાથી
તે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, તો તે વ્યવહારે પરમાર્થસ્વરૂપ છે.

૮૩૭ પ્રશ્ન:—પરમાર્થે-વ્યવહાર સ્વરૂપજ્ઞાન તે શું?

ઉત્તર:—તે જ્ઞાન કદાપિ પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનીએ
ન આપ્યું હોય, તોપણ તે જ્ઞાનીપુરુષે, આત્માને સન્મુખ થવાને
એવો જે જીવને ઉપદેશ કર્યો હોય તે જીવનું જ્ઞાન, તે પરમાર્થે-
વ્યવહારસ્વરૂપ છે.

૮૩૮ પ્રશ્ન:—વ્યવહારે-વ્યવહાર સ્વરૂપ જ્ઞાન તે શું?

ઉત્તર:—તે વિરલ જ્ઞાનાદિ અનુક્રમે સન્મુખ પ્રકારે પ્રતીત
થતી એવી ઉપદેશ થયા કરે, તેથી થયેલ, તે વ્યવહારે વ્યવહાર
સ્વરૂપ છે. શ્રવણને સમજાય એમ ચાર પ્રકાર થાય છે.

૮૩૯ પ્રશ્ન:—પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપજ્ઞાનનું ફળ શું?

ઉત્તર:—પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપ એ નિરંતર મોક્ષનો હેતુ છે.

૮૪૦ પ્રશ્ન:—પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ જ્ઞાનનું ફળ શું?

ઉત્તર:—પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ એ અનંતર-પરંપર સંબંધે
મોક્ષનો હેતુ છે.

૮૪૧ પ્રશ્ન:—વ્યવહાર-પરમાર્થસ્વરૂપ જ્ઞાનનું ફળ શું?

ઉત્તરઃ—વ્યવહાર-વ્યવહારસ્વરૂપ તે, ઘણા કાળે કોઈપ્રકારે પણ મોક્ષના સાધનના કારણભૂત થવાનો ઉપાય છે.

૮૪૨ પ્રશ્નઃ—વ્યવહાર-વ્યવહારસ્વરૂપ જ્ઞાનનું ફળ શું ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહાર-વ્યવહારસ્વરૂપનું ફળ આત્મપ્રત્યયી નથી સંભવતું. આ વાત હજુ કોઇ પ્રસંગે વિશેષપણે લખીશું એટલે વિશેષપણે સમજાશે, પણ આટલી સંક્ષેપતાથી વિશેષ ન સમજાય તો મુઝાશો નહિ.

૮૪૩ પ્રશ્નઃ—સુધારસ સંબંધી જ્ઞાન કેવા પ્રકારના લક્ષણયુક્ત પુરૂષને ધ્યાનના એક ઉપાયરૂપ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—લક્ષણથી, ગુણથી, અને વેદનથી જેને આત્મસ્વરૂપ જણાયું છે તેને ધ્યાનનો એ એક ઉપાય છે કે જેથી આત્મપ્રદેશની સ્થિરતા થાય છે; અને પરિણામ પણ સ્થિર થાય છે.

૮૪૪ પ્રશ્નઃ—પવનની સ્થિરતા-શ્વાસોશ્વાસનો નિરોધ કોને કલ્યાણનો હેતુ થતો નથી.

ઉત્તરઃ—લક્ષણથી, ગુણથી, અને વેદનથી જેણે આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું નથી, એવા મુમુક્ષુ તેને, તે જ્ઞાનીપુરૂષે બતાવેલું જો આ જ્ઞાન હોય, તો અનુક્રમે લક્ષણાદિનો બોધ સુગમપણે થાય છે.

૮૪૫ પ્રશ્નઃ—સુધારસ અને તેનું ઉત્પત્તિ ક્ષેત્ર કેવું છે ?

ઉત્તરઃ—સુધારસ અને તેનું ઉત્પત્તિક્ષેત્ર એ કોઈ અપૂર્વ કારણરૂપ છે; એમ તમે નિશ્ચયપણે નિર્ધારજો.

૮૪૬ પ્રશ્નઃ—પવનની સ્થિરતા—શ્વાસોશ્વાસનો નિરોધ કોને કલ્યાણનો હેતુ થતો નથી ?

ઉત્તરઃ—એક અજ્ઞાનપણે પવનની સ્થિરતા કરે છે, પણ શ્વાસોશ્વાસરોધ, નથી તેને કલ્યાણનો હેતુ થતો નથી.

૮૪૭ પ્રશ્નઃ—શ્વાસોશ્વાસનો રોધ કેવા પ્રકારે કરવાથી આત્માને પ્રકટવાનો હેતુ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—એક જ્ઞાનીની આજ્ઞાપૂર્વક શ્વાસોશ્વાસનો રોધ કરે છે તો તેને તે કારણથી જે સ્થિરતા આવે છે, તે આત્માને પ્રગટવાનો હેતુ થાય છે.

૮૪૮ પ્રશ્નઃ—શ્વાસોશ્વાસની સ્થિરતા થવી સહજ વાત છે ? તેનો સુગમ ઉપાય શું ?

ઉત્તરઃ—શ્વાસોશ્વાસની સ્થિરતા થવી એ એક પ્રકારે ઘણી કાણ વાત છે; તેનો સુગમ ઉપાય સુધારસ [illegible] કરવાથી થાય છે, માટે તે વિશેષ [illegible] સાધન છે.

૮૪૯ પ્રશ્નઃ—સુધારસ સ્થિરતા પણ કયા કારણે કલ્યાણરૂપ થતી નથી ?

ઉત્તરઃ—સુધારસસ્થિરતા પણ તે અજ્ઞાનપણે ફળીભૂત થતી નથી, એટલે કલ્યાણરૂપ થતી નથી. તેમ તે બીજજ્ઞાનનું ધ્યાન પણ અજ્ઞાનપણે કલ્યાણરૂપ થતું નથી, એવો વિશેષ નિશ્ચય અમને આવ્યા કરે છે.

૮૫૦ પ્રશ્નઃ—સુધારસસ્થિરતા ક્યારે કલ્યાણરૂપ તેમજ આત્મા પ્રગટવાનો ઉપાય થાય છે ?

ઉત્તરઃ—જેણે ચેતનપણે આત્મા જાણ્યો છે, તે જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાએ તે કલ્યાણરૂપ થાય છે; અને આત્મા પ્રગટવાનો અત્યંત સુગમ ઉપાય થાય છે.

૮૫૧ પ્રશ્નઃ—આત્મા ચંદનવૃક્ષ છે એમ આપ કહો છો તે શી રીતે ?

ઉત્તરઃ—એ બીજી અપૂર્વ વાત પણ આ સ્થળે સમજવાની સારી છે— આત્મા છે તે ચંદનવૃક્ષ છે. તેની સમીપે જે જે વસ્તુઓ વિશેષપણે રહી હોય, તે તે વસ્તુ તેની સુગંધનો (!) વિશેષ બોધ કરે છે. જે વૃક્ષ ચંદનથી વિશેષ સમીપ હોય તે વૃક્ષમાં, ચંદનની ગંધ વિશેષપણે સ્ફુરે છે. જેમ જેમ આઘેના વૃક્ષ હોય, તેમ તેમ સુગંધ મંદ પરિણામને ભજે છે; અને અમુક મર્યાદા પછી અસુગંધરૂપ વૃક્ષોનું વન આવે છે; અર્થાત્ ચંદન, પછી તે સુગંધપરિણામ કરતું નથી. તેમ આ આત્મા વિભાવ પરિણામને ભજે છે ત્યાંસુધી, તેને ચંદનવૃક્ષ કહીએ છીએ; અને સૌથી તેને અમુક અમુક સૂક્ષ્મ વસ્તુનો સંબંધ છે, તેમાં તેની છાયા(!)રૂપ સુગંધ વિશેષ પડે છે; જેનું ધ્યાન જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ થવાથી આત્મા પ્રગટે છે. પવન કરતાં પણ સુધારસ છે તેમાં, આત્મા વિશેષ સમીપપણે વર્તે છે; માટે તે આત્માની વિશેષ છાયા (!) સુગંધનો ધ્યાન કરવાયોગ્ય ઉપાય છે. આ પણ વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે.

૮૫૨ પ્રશ્નઃ—તીર્થંકર કોને ચૈતન્ય જાગૃતી પ્રગટ કરે છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષને ભજીને જે સંસ્કારને ભજે છે તેને, તીર્થંકર ચૈતન્ય જાગૃતી પ્રગટ કરે છે.

૮૫૩ પ્રશ્નઃ—"કદાપિ જ્ઞાનીપુરુષને ભજીને સંસ્કાર ભજે છે તે સર્વ તીર્થંકરના ચૈતન્ય જાગૃતી પ્રગટ કરેલ યોગ્ય હોય તો કેવળજ્ઞાનાદિને વિષે મિથ્યાત્વનો સંભવ થાય છે—અને વિસંવાદપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

તે વિસંવાદપણાથી મુક્ત એવું વચન જો તીર્થંકરનું હોય તો તે તીર્થંકર કહેવાયોગ્ય નથી."—આપ આ વિચારને માટે શું કહો છો?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષને મળીને જે આત્મભાવે, સ્વછંદપણે, કામનાએ કરી, રમે કરી, જ્ઞાનીમાં વચનની ઉપેક્ષા કરી, અનુપયોગ પરિણામી થઇ સંસારને ભજે છે, તે પુરુષ તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર છે; એમ કહેવાનો તીર્થંકરનો આશય છે.

૮૫૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરુષને પણ પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થતાં નથી? અભોગવ્યે નિવૃત્ત થાય એવી જ્ઞાનીની ઇચ્છા હોય છે?

ઉત્તરઃ—આટલી વાતનો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે કે, જ્ઞાનીપુરુષને પણ પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવ્યાવિના નિવૃત્ત થતાં નથી, અને અભોગવ્યે નિવૃત્ત થવાને વિષે જ્ઞાનીને કંઈ ઇચ્છા નથી.

૮૫૫ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની સિવાય બીજા જીવને પ્રારબ્ધકર્મ નથી હોતા? જ્ઞાની અને બીજા જીવના પ્રારબ્ધકર્મ વચ્ચે ભેદ છે? હોય તો કેવા પ્રકારે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની સિવાય બીજા જીવને પણ એવાં કેટલાંક કર્મ છે, કે જે ભોગવ્યે જ નિવૃત્ત થાય, અર્થાત્ તે પ્રારબ્ધ જેવાં હોય છે; તથાપિ ભેદ એટલો છે કે, જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોપાર્જિત કારણથી માત્ર છે, અને બીજાની પ્રવૃત્તિમાં ભવિષ્યસંસારનો હેતુ છે; માટે જ્ઞાનીનું પ્રારબ્ધ જુદું પડે છે. એ પ્રારબ્ધનો એવો નિર્ધાર નથી, કે તે [illegible] હોય આવ. જેમ કૃષ્ણાદિક જ્ઞાનીપુરુષ, કે જેને [illegible] જ્ઞાનદશા હતી,—જેમ ગૃહઅવસ્થામાં શ્રી તીર્થંકર.

૮૫૬ પ્રશ્નઃ—પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવું શાથી સમજે છે?

ઉત્તરઃ—પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવું તે માત્ર ભોગવ્યાથી સંભવે છે.

૮૫૭ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરુષની કેટલીક પ્રારબ્ધ સ્થિતિ એવી નથી હોતી કે જેથી બીજાને અહિતનો હેતુ થાય? આવી સ્થિતિમાં જ્ઞાની પુરુષો કેમ વર્તે છે?

ઉત્તરઃ—કેટલીક પ્રારબ્ધસ્થિતિ એવી છે, કે જે જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તેના સ્વરૂપ માટે બીજાને અહિતનો હેતુ થાય, અને તે માટે [illegible] જ્ઞાનીપુરુષ [illegible] [illegible] [illegible] પોતાનું જ્ઞાનીપણું અપ્રગટ રાખે છે.

૮૫૮ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરુષની દશા કોઇને સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવે અને પણ જ્ઞાનીપુરુષનું વિચિત્ર પ્રારબ્ધ દેખાય તો તેને અહિતનો હેતુ બને નહિ?

ઉત્તરઃ—પ્રારબ્ધવશાત્ તે દશા કોઈને સ્પષ્ટ જણાવવામાં આવે, તો પછી તે જ્ઞાનીપુરુષનું વિચિત્ર પ્રારબ્ધ, તેને ઉદેરવાનો હેતુ થતું નથી.

૮૫૯ પ્રશ્નઃ—આપનો આત્મોપયોગ કોઈ પ્રસંગે અપ્રધાનપણું ભજતો જોવામાં આવે છે?

ઉત્તરઃ—જે કોઈ ઉપાધિ કરાય છે, તે કોઈ સ્વપણાને કારણે કરવામાં આવતી નથી, તેમ કરાતી નથી. જે કારણે કરાય છે, તે કારણ અનુક્રમે વેદવાયોગ્ય એવું પ્રારબ્ધકર્મ છે. જે કંઇ ઉદય આવે તે, અવિસંવાદપરિણામે વેદવું એવું જે જ્ઞાનીનું બોધન છે તે, અમારે વિષે નિશ્ચળ છે, એટલે તે પ્રકારે વેદીએ છીએ; તથાપિ ઇચ્છા તો એમ રહે છે કે, અલ્પકાળને વિષે, એક સમયને વિષે જો તે ઉદય અસત્તાને પામતો હોય, તો અમે આ બધામાંથી ઉઠી ચાલ્યા જઇએ; એટલી આત્માને મોકળાશ વર્તે છે, તથાપિ નિદ્રાકાળ, ભોજનકાળ, તથા અમુક છૂટક કાળ સિવાય ઉપાધિનો પ્રસંગ રહ્યા કરે છે, અને કંઈ ભિન્નાંતર થતું નથી, તોપણ આત્મોપયોગ કોઇ પ્રસંગે પણ અપ્રધાનપણું ભજતો જોવામાં આવે છે, અને તે પ્રસંગે મૃત્યુના શોકથી અત્યંત અધિક શોક થાય છે, એમ નિઃસંદેહ છે.

૮૬૦ પ્રશ્નઃ—આપ શા કારણે ઉપાધિ ભજો છો?

ઉત્તરઃ—ગૃહસ્થપ્રત્યયી પ્રારબ્ધ જ્યાંસુધી ઉદયમાં વર્તે ત્યાંસુધીમાં, સર્વથા અયાચકપણાને ભજતું ચિત્ત રહેવામાં જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ રહેતો હોવાથી, આ ઉપાધિ ભજીએ છીએ. જો તે માર્ગની ઉપેક્ષા કરીએ તોપણ જ્ઞાનીને વિરાધીએ નહિ એમ છે, છતાં ઉપેક્ષા થઇ શકતી નથી. જો ઉપેક્ષા કરીએ તો ગૃહસ્થપણું પણ વનવાસીપણે ભજાય એવો, આકરો વૈરાગ્ય વર્તે છે.

૮૬૧ પ્રશ્નઃ—તીર્થંકર વારંવાર શું ઉપદેશ કરતા હતા?

ઉત્તરઃ—તીર્થંકર, વારંવાર, નીચે કહ્યો છે તે, ઉપદેશ કરતા હતાઃ—"હે જીવો! તમે બુઝો, સમ્યક્ પ્રકારે બુઝો, મનુષ્યપણું મળવું પણે દુર્લભ છે; અને ચારે ગતિને વિષે ભય છે એમ જાણો. અજ્ઞાનથી સદ્વિવેક પામવો દુર્લભ છે એમ, સમજો. આખો લોક એકાંત દુઃખે કરીને બળે છે એમ, જાણો; અને સર્વ જીવ પોતપોતાનાં કર્મે કરી વિપર્યાસપણું અનુભવે છે, તેનો વિચાર કરો."—(સૂત્રકૃતાંગ, અધ્યયન ૭ મું, ૧૧.) સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય, તે પુરુષે આત્માને ગવેષવો, અને આત્મા ગવેષવો હોય તેણે, યમનિયમાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી, સત્સંગને ગવેષવો; તેમ જ ઉપાસવો. સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે, સંસા-

રને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો. પોતાના સર્વ અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી, પોતાની સર્વ શક્તિએ તે સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી. તીર્થંકર એમ કહે છે કે, જે કોઇ તે આજ્ઞા ઉપાસે છે તે, અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે; એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે તે, અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે. અને આત્માને ઉપાસનાર સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે.—(દ્વાદશાંગીનું સળંગ સૂત્ર.)

૮૬૨ પ્રશ્નઃ—આપે પ્રથમમાં જે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે તે ગાથા સૂત્રકૃતાંગમાં કઇ છે?

ઉત્તરઃ—પ્રથમમાં જે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે, તે ગાથા સૂત્રકૃતાંગમાં નીચે પ્રમાણે છેઃ—

સંબુજ્ઝહા જંતવો માણુસત્તં, દટ્ઠું ભયં બાલિસેણં અલંભો;
એગંતદુક્ખે જરિએ વ લોએ, સક્કમ્મણા વિપરિયા સુવિંતિ.

૮૬૩ પ્રશ્નઃ—કયો પુરુષ નમન કરવા યોગ્ય, કીર્તન કરવા યોગ્ય, પરમ પ્રેમે ગુણગ્રામ કરવા યોગ્ય, અને ફરી ફરી વિશિષ્ટ પરિણામે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—તે પુરુષ નમન કરવા યોગ્ય છે, કીર્તન કરવા યોગ્ય છે, પરમ પ્રેમે ગુણગ્રામ કરવા યોગ્ય છે, ફરી ફરી વિશિષ્ટ આત્મપરિણામે ધ્યાવન કરવા યોગ્ય છે, કે જે પુરુષને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી કોઇ પણ પ્રકારનું પ્રતિબંધપણું વર્તતું નથી.

૮૬૪ પ્રશ્ન.—આપની નિગ્રંથદશા કાળમાં કેવી વર્તે છે?

ઉત્તર.—વ્યવહાર વિષે આ ઉપાધિયોગ આગળથી જોઇએ, અમારી [illegible] મુખ્યપણું વર્તે છે, તેનું મુખ્યપણું અનુપસ્થિતપ્રસંગમાં પણ વર્ત્યું નહોતું. એવી નિગ્રંથદશા* [illegible] થી એક ધારાએ વર્તી આવી છે.

૮૬૫ પ્રશ્ન.—મુમુક્ષુ જીવને આ કાળને વિષે સંસારની પ્રતિકૂળ દશા પ્રાપ્ત થવાનું શું?

ઉત્તરઃ—અમારા વિચાર તો એમ આવે છે કે, મુમુક્ષુજીવને આ કાળને વિષે સંસારની પ્રતિકૂળ દશાઓ પ્રાપ્ત થતી તે, તેને સંસારથી તરવા બરાબર છે. અનંતકાળથી અભ્યાસેલો એવો આ સંસાર, સ્પષ્ટ વિચારવાનો વખત પ્રતિકૂળ પ્રસંગે વિશેષ હોય છે; એ વાત નિશ્ચય કરવા યોગ્ય છે.

૮૬૬ પ્રશ્નઃ—વ્યાવહારિક પ્રસંગોમાં સુખ દુઃખથી [illegible] તેનું કેમ કરવું?

* આ લેખન સંવત્ ૧૯૫૦ની સાલનો [illegible]—સંશોધક.

ઉત્તરઃ—વ્યાવહારિક પ્રસંગોનું નિત્ય ચિત્રવિચિત્રપણું છે. માત્ર કલ્પનાએ તેમાં સુખ અને કલ્પનાએ દુઃખ; એવી તેની સ્થિતિ છે. અનુકૂળ કલ્પનાએ તે અનુકૂળ ભાસે છે; પ્રતિકૂળ કલ્પનાએ તે પ્રતિકૂળ ભાસે છે અને જ્ઞાનીપુરુષે તે બેય કલ્પના કરવાની ના કહી છે; વિચારવાનને શોક ઘટે નહિ; એમ શ્રી તીર્થંકર કહેતા હતા.

૯૬૭. પ્રશ્નઃ—આપ કયા તીર્થંકરોને કઈ રીતે નમસ્કાર કરો છો?

ઉત્તરઃ—જે તીર્થંકરોએ સ્વસ્વરૂપ આત્માપણે થઈ, વચનપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કહ્યો છે, તે તીર્થંકરને બીજી સર્વ અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૯૬૮. પ્રશ્નઃ—શા કારણે આપ તીર્થંકરના વચનને નમસ્કાર કરો છો?

ઉત્તરઃ—પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી તે વિચારના ફળમાં સત્પુરુષને વિષે જેનાં વચનોથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે તીર્થંકરનાં વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૯૬૯. પ્રશ્નઃ—શા કારણે આપ તીર્થંકરના માર્ગબોધને નમસ્કાર કરો છો?

ઉત્તરઃ—ઘણા પ્રકારે જીવનો વિચાર કરવાથી, તે જીવ આત્મારૂપ પુરુષવિના જાણ્યો જાય એવો નથી, એવી નિશ્ચળ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ, તે તીર્થંકરના માર્ગબોધને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૯૭૦. પ્રશ્નઃ—શા કારણે આપ તીર્થંકરનાં કેવલવચનને નમસ્કાર કરો છો?

ઉત્તરઃ—ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે—તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે—યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે છતે, પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જેવડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ કહેવા વિષે જેનો હેતુ છે, તે તીર્થંકરનાં કેવલવચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૯૭૧. પ્રશ્નઃ—આપ અત્યારે કેમ અભિમાનપણાથી સંસારમાં રહ્યા નથી?

ઉત્તરઃ—કોઈપણ આત્માથી અત્યારે અભિમાનપણાને કારણે અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. અમે જે છે તેનાથી પૂર્વે બાંધેલું જેમાં નિર્મળ કરવું છે; કોઈ છે તેથી, પૂર્ણ કહેવું કરવું અમારે નિર્મળ થવા અર્થે રહ્યા છીએ; તે નિશ્ચય કે જે કંઈ પ્રસંગ છે, તે તેથી

અંદર સમાઈ જાય છે. તનને અર્થે, ધનને અર્થે, ભોગને અર્થે, સુખને અર્થે, સ્વાર્થને અર્થે કે કોઈ જાતનાં આત્મિકબંધનથી અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. આવો જે અંતરનો ભેદ, તે જે જીવને નિકટપણે મોક્ષ વર્તતો ન હોય તે જીવ કેમ સમજી શકે? દુઃખના ભયથી પણ સંસારમાં રહેવું રાખ્યું છે, એમ નથી. માન અપમાનનો તો, કંઇ ભેદ છે તે, નિવૃત્ત થઈ ગયો છે.

૮૭૨. પ્રશ્નઃ—અમો *વ્રતપૂર્વક વર્તતા દંપતિએ કેમ વર્તવું?

ઉત્તરઃ—"જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે અભિન્ન બુદ્ધિ થાય એ, કલ્યાણવિગેનો મોટો નિશ્ચય છે," એવો સર્વ મહાત્મા પુરુષોનો અભિપ્રાય જણાય છે. તમે તથા તે અન્ય વેદે જેનો દેહ હાલ વર્તે છે, તે બેય જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે જેમ અભિન્નતા વિશેષ નિર્મળપણે આવે તે પ્રકારની વાત પ્રસંગોપાત કરો તે, યોગ્ય છે; અને પરસ્પરમાં એટલે, તેઓ અને તમ વચ્ચે, નિર્મળ હેત વર્તે તેમ પ્રવર્તવામાં બાધ નથી, પણ તે હેત જાત્યાંતર થવું યોગ્ય છે. જેવું સ્ત્રી, પુરુષને કામાદિકારણે હેત હોય છે, તેવું હેત નહિ; પણ જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે બન્નેનો ભક્તિરાગ છે એવું. બેય, એક ગુરુપ્રત્યેનું શિષ્યપણું જોઇ, અને નિરંતરનો સત્સંગ રહ્યા કરે છે એમ જાણી, ભાઈ જેવી બુદ્ધિએ-તેરે હેતેવર્તો તે વાત વિશેષ યોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યેનો ભિન્નભાવ સાવ ટાળવો યોગ્ય છે.

૮૭૩. પ્રશ્નઃ—આત્માને સમાધિ થવા માટે "સુધારસ" કેવો આધાર છે? તેને "બીજજ્ઞાન" કહી શકાય?

ઉત્તરઃ—આત્માને સમાધિ થવા માટે-આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ માટે "સુધારસ" કે જે મુખને વિષે વરસે છે, તે એક અપૂર્વ આધાર છે, માટે કોઇ રીતે તેને "બીજજ્ઞાન" કહો તો હરકત નથી; માત્ર એટલો ભેદ છે કે, તે જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરુષ, કે જે તેથી આગળ આત્મા છે એમ, જાણનાર હોવો જોઇએ.

૮૭૪. પ્રશ્નઃ—દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતું નથી એવા જ્ઞાને કર્તવ્ય કહી શકાય?

ઉત્તરઃ—દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતું નથી, એમ જાણનારને કંઇ કર્તવ્ય કહી શકાય નહિ. પણ તે ક્યારે? સ્વદ્રવ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે યથાવસ્થિત સમજાયે-સ્વદ્રવ્યસ્વરૂપ પરિણામે પરિણમી અન્ય દ્રવ્ય પ્રત્યે કેવળ ઉદાસ થઇ, કૃતકૃત્ય થયે-કંઈ કર્તવ્ય રહેતું નથી; એમ ઘટે છે;-અને એમ જ છે.

* બ્રહ્મચર્ય વ્રત.

૮૭૫ પ્રશ્નઃ—સત્પુરૂષના વૈરાગ્યને સાંભળ્યા છતાં જીવ કાળનો વિશ્વાસ કરે છે તેનું શું કારણ?

ઉત્તરઃ—"માથે રાજા વર્તે છે," એટલા વાક્યના ઉહાપોહ (વિચાર)થી ગર્ભશ્રીમંત એવા શ્રી શાલીભદ્ર, તે કાળથી સ્ત્રીઆદિ પરિગ્રહને ત્યાગરૂપ પ્રારંભ ભજતા હતા. "નિત્ય પ્રત્યે એકેક સ્ત્રીને ત્યાગી, અનુક્રમે બત્રીસ સ્ત્રીઓને ત્યજવા ઇચ્છે છે એવો, બત્રીસ દિવસ સુધીનો કાળપર્યંતનો ભરોસો, શ્રીશાલીભદ્ર કરે છે, એ મોટું આશ્ચર્ય છે," એવાં વચનો શ્રીધનાભદ્રથી સ્વાભાવિક વૈરાગ્યે ઉદ્ભવ થતાં હતાં. "તમે એમ કહો છો, તે જો કે મને માન્ય છે, તથાપિ તે પ્રકારે આપ પણ ત્યાગવાને દુર્લભ છો." એવાં સહજ વચન તે ધનાભદ્રપ્રત્યે શાલીભદ્રની બ્હેન અને તે ધનાભદ્રની પત્ની કહેતી હતી. જે સાંભળી કોઈ પ્રકારના ચિત્તક્લેશ પરિણમ્યા વગર તે શ્રી-ધનાભદ્ર તે જ સમયે ત્યાગને ભજતા હતા; અને શ્રી શાલીભદ્ર કહેતા હતા કે 'તમે શા વિચારે કાળના વિશ્વાસને ભજો છો?' તે શ્રવણ કરી જેનું ચિત્ત આત્મારૂપ છે, એવા તે શ્રીશાલીભદ્ર અને ધનાભદ્ર 'જાણે કોઈ દિવસે કંઈ પોતાનું કર્યું નથી,' એવા પ્રકારથી ગૃહાદિ ત્યાગ કરી ચાલ્યા જતા હતા. આવા સત્પુરૂષના વૈરાગ્યને સાંભળ્યા છતાં આ જીવ ઘણા વર્ષના આગ્રહે કાળનો વિશ્વાસ કરે છે, તે કિયા બળે કરતો હશે? તે વિચારી જોવાયોગ્ય છે.

૮૭૬ પ્રશ્નઃ—આપ વ્યવહારમાં કેટલું વાણીનું સંયમન રાખો છો?

ઉત્તરઃ—વાણીનું સંયમન શ્રેયરૂપ છે, તથાપિ વ્યવહારનો સંબંધ એવા પ્રકારનો વર્તે છે કે, કેવળ તેવું સંયમન રાખીએ તો પ્રસંગમાં આવતા જીવોને ક્લેશનો હેતુ થાય; માટે બનતું કરી સપ્રયોજન સિવાયમાં સંયમન રાખવું થાય, તો તેનું પરિણામ કોઈ પ્રકારે શ્રેયરૂપ થવું સંભવે છે. "જીવનું સ્વરૂપ ફરી ફરી, ક્ષણે ક્ષણે પ્રસંગે પ્રસંગે, વિચારવામાં જો સચેતપણું ન રાખવામાં આવ્યું, તો આવો જોગ બન્યો તે, વૃથા છે."

૮૭૭ પ્રશ્નઃ—આપ હાલમાં કંઈ લખવાનું કરો છો?

ઉત્તરઃ—હાલ વિશેષપણેકરી લખવાનું થતું નથી તેમાં, ઉપાધિ કરતાં ચિત્તનું સંક્ષેપપણું વિશેષ કારણરૂપ છે. (ચિત્તનું ઇચ્છારૂપ-માં કંઈ પ્રવર્તન થતું, પ્રાયે સંક્ષેપ—ન્યૂન—થાય તે સંક્ષેપપણું અત્રે લખ્યું છે.)

૮૭૮ પ્રશ્નઃ—આપે એમ વેદ્યું છે કે, જ્યાં કોઈ પણ પ્રમત્ત-દશા હોય ત્યાં જગત્પ્રત્યયી કર્મનો આત્માને અવકાશ ઘટે છે? અને

જ્યાં કેવળ અપ્રમત્તતા વર્તે છે ત્યાં આત્મા સિવાય કોઇ ભાવનો અવકાશ વર્તે નહિ?

ઉત્તર:—અત્રે એમ વેદું છે કે, જ્યાં કંઇ પણ પ્રમત્તદશા હોય છે ત્યાં, જગતપ્રત્યયી કામનો આત્માને વિષે અવકાશ ઘટે છે. જ્યાં કેવળ અપ્રમત્તતા વર્તે છે, ત્યાં આત્મા સિવાય બીજા કોઇ પણ ભાવનો અવકાશ વર્તે નહિ.

૮૭૯ પ્રશ્ન:—આપને સ્વાનુભવપૂર્વક એમ લાગે છે કે, તીર્થંકરાદિને સંપૂર્ણ જ્ઞાન પામ્યા પછી દેહક્રિયાએ દેખાવા છતાં અવકાશ પામી શકે એવી ક્રિયા ન હોય?

ઉત્તર:—તીર્થંકરાદિક, સંપૂર્ણ એવું જ્ઞાન પામ્યા પછી, કોઈ જાતની દેહક્રિયાઓ સહિત દેખાવાનું બન્યું છે, તથાપિ આત્મા, એ ક્રિયાનો અવકાશ પામે તો જ કરી શકે એવી કોઈ ક્રિયા, તે જ્ઞાન પછી હોઇ શકે નહિ; અને તો જ ત્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન ઘટે; એવો અસંદેહ જ્ઞાનીપુરુષોનો નિર્ધાર છે, એમ અમને લાગે છે. જ્વરાદિ સંગમાં કંઈ સ્નેહ જેમ ચિત્તને નથી થતો, તેમ આ ભાવોને વિષે પણ વર્તે છે;—લગભગ સ્પષ્ટ વર્તે છે, અને તેના પ્રતિબંધના રહિતપણાનો વિચાર થયા કરે છે.

૮૮૦ પ્રશ્ન:—કવિતા કયા અર્થે આરાધવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—કવિતા કવિતાર્થે આરાધવાયોગ્ય નથી,—સંસારાર્થે આરાધવાયોગ્ય નથી. ભગવદ્‌ભજનાર્થે—આત્મકલ્યાણાર્થે—જો તેનું પ્રયોજન થાય, તો જીવને તે ગુણની ક્ષયોપશમતાનું ફળ છે.

૮૮૧ પ્રશ્ન:—કેવી વિદ્યાને વિષે રૂડા જીવે આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી?

ઉત્તર:—જે વિદ્યાથી ઉપશમ ગુણ પ્રગટયો નહિ, કે સમાધિ થઈ નહિ, તે વિદ્યાને વિષે રૂડા જીવે આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી.

૮૮૨ પ્રશ્ન:—તીર્થંકરદેવ 'કર્મ' અને અકર્મ કોને કહે છે? અજ્ઞાની જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ આ ભેદથી છે?

ઉત્તર:—"પ્રમાદને તીર્થંકરદેવ 'કર્મ' કહે છે, અને અપ્રમાદને તેથી બીજું એટલે અકર્મરૂપ એવું 'આત્મસ્વરૂપ' કહે છે. તેના ભેદના પ્રકારથી અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ છે. (કહ્યું છે.)"

૮૮૩ પ્રશ્ન:—કયો જીવ જે કુળમાં જન્મ થયો છે તેમાં નિયમ રહે છે?

ઉત્તર:—"જે કુળને વિષે જન્મ થયો છે, અને જેના સહવા-

માં જીવ વસ્યો છે ત્યાં, અજ્ઞાની એવો આ જીવ તે, મમતા કરે છે; અને તેમાં નિમગ્ન રહ્યા કરે છે."

૮૮૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરુષોએ સર્વ ધર્મનો આધાર શાને કહ્યો છે?

ઉત્તર—"જે જ્ઞાનીપુરુષો ભૂતકાળને વિષે થઈ ગયા છે, અને જે જ્ઞાનીપુરુષો ભવિષ્યકાળને વિષે થશે, તે સર્વે પુરુષોએ 'શાંતિ' (બધા વિભાવપરિણામથી થાકવું—નિવૃત્ત થવું—તે) ને સર્વ ધર્મનો આધાર કહ્યો છે. જેમ ભૂતમાત્રને પૃથ્વી આધારભૂત છે; અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર પૃથ્વીના આધારથી સ્થિતિવાળાં છે—તેનો આધાર પ્રથમ તેમને હોવો યોગ્ય છે—તેમ, સર્વ પ્રકારનાં કલ્યાણનો આધાર, પૃથ્વીની પેઠે, 'શાંતિ'ને જ્ઞાનીપુરુષે કહ્યો છે."

૮૮૫ પ્રશ્નઃ—આપે કોઈ સહજાનંદ સંપ્રદાયનો "શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ" જોયો છે? તેમાં શાનું પ્રયોજન છે? તે એકંદરે કેવો ગ્રંથ છે?

ઉત્તરઃ—"શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ"માં ભક્તિનું પ્રયોજન છે. ભક્તિના આધારરૂપ એવા વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય એ ત્રણ ગુણનું તેમાં વિશેષ પોષણ કર્યું છે; તેમાં ધૈર્ય અને આશ્રયનું પ્રતિપાદન વિશેષ સમ્યક્ પ્રકારે છે; જે વિચારી મુમુક્ષુ જીવે સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

૮૮૬ પ્રશ્નઃ—આ "શિક્ષાપત્રગ્રંથ"માં શ્રી કૃષ્ણાદિનો પ્રસંગ આવે છે તે કેમ છે?

ઉત્તરઃ—શ્રીકૃષ્ણાદિનો પ્રસંગ એમાં જે જે આવે છે તે, કદાચિત્ સંદેહનો હેતુ થાય એવો છે, તથાપિ તેમનું શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સમજ્યાફેર જાણી, ઉપેક્ષિત રહેવા યોગ્ય છે. કેવળ વિવેકદૃષ્ટિથી વાંચવા-વિચારવામાં મુમુક્ષુનું પ્રયોજન હોય છે.

૮૮૭ પ્રશ્નઃ—"શિક્ષાપત્રગ્રંથ" વાંચવા-વિચારવામાં કંઈ બાધક નથી?

ઉત્તર—'શ્રી શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ' વાંચવા-વિચારવામાં કંઈ બાધક નથી; જ્યાં કોઈ શંકાનો હેતુ હોય, ત્યાં વિચારવું અથવા સમાધાન પૂછવાયોગ્ય હોય, તો પૂછવામાં પ્રતિબંધ નથી.

૮૮૮ પ્રશ્નઃ—સુદર્શન શેઠનો જે પ્રસંગ જૈનશાસ્ત્રોમાં છે તે સુદર્શન શેઠ પુરુષ વય છતાં તેઓ ઇન્દ્રિય વિષે અચળ ક્યાંથી અવિકાર રહી શક્યા?

ઉત્તરઃ—સુદર્શન શેઠ પુરુષ વયમાં હતા, તથાપિ ઇન્દ્રિય સંબંધમાં તે અવિકાર હતા. અત્યંત આત્મબળે કામ ઉપશાંત કરવાથી કામેન્દ્રિયને વિષે અનભ્યાસરૂપ સંભવે છે, અને તે વખતે ઇન્દ્રિયો,

કદાપિ તેના દેહનો પરિચય કરવા ઇચ્છા કરી હોત તોપણ કમની જાગ્રતિ શ્રી સુદર્શનમાં જોવામાં આવત નહિ, એમ અમને લાગે છે.

૮૮૯ પ્રશ્નઃ—ગૃહવ્યવહારમાં વર્તતા મુમુક્ષુથી અખંડ નીતિપૂર્વક ન વર્તાય તો કેમ? તો શું ઉપદેશાદિનું નિષ્ફળપણું થાય?

ઉત્તરઃ—જે મુમુક્ષુ જીવ, ગૃહસ્થવ્યવહારમાં વર્તતા હોય, તેણે તો અખંડ નીતિનું મૂળ પ્રથમ આત્મામાં સ્થાપવું જોઇએ; નહિ તો ઉપદેશાદિનું નિષ્ફળપણું થાય છે.

૮૯૦ પ્રશ્નઃ—"નીતિ" એટલે શું?

ઉત્તરઃ—દ્રવ્યાદિ ઉત્પન્ન કરવા આદિમાં સાંગોપાંગ ન્યાયસંપન્ન રહેવું તેનું નામ 'નીતિ' છે.

૮૯૧ પ્રશ્નઃ—"નીતિ" કઈ હદ સુધી પ્રાપ્ત થાય તો ત્યાગ વૈરાગ્ય ખરા સ્વરૂપમાં ક્યારે પ્રગટે છે? શું 'નીતિ'થી જ સર્વ વૃત્તિઓ નિજપણે વર્તવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે?

ઉત્તરઃ—એ નીતિ મૂકતાં પ્રાણ જાય એવી દશા આવ્યે ત્યાગ, વૈરાગ્ય ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે; અને તે જ જીવને સત્પુરૂષનાં વચનનું તથા આજ્ઞાધર્મનું અદ્દભુત સામર્થ્ય, મહાત્મ્ય અને રહસ્ય સમજાય છે; અને સર્વ વૃત્તિઓ નિજપણે વર્તવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે.

૮૯૨ પ્રશ્નઃ—દેશ, કાળ, સંગ આદિનો મને વિપરીત યોગ હોઇ નીતિ આદિ ધર્મોમાં વર્તવું બહુ મુશ્કેલ પડે છે તેનું કેમ કરવું?

ઉત્તરઃ—દેશ, કાળ, સંગ આદિનો વિપરીત યોગ ઘણું કરીને તમને વર્તે છે, માટે વારંવાર–પગે પગે, તથા કાર્યે કાર્યે સાવચેતીથી નીતિ આદિ ધર્મોમાં વર્તવું ઘટે છે.

૮૯૩ પ્રશ્નઃ—જે જીવ કલ્યાણની ઇચ્છા રાખે છે તેને સર્વથા નીતિ જોઇએ જ? શું આપ પ્રથમ ભુમિકામાં નીતિને મુખ્ય આધાર ગણો છો?

ઉત્તરઃ—તમારી પેઠે જે જીવ કલ્યાણની આકાંક્ષા રાખે છે, અને પ્રત્યક્ષ સત્પુરૂષનો નિશ્ચય છે તેને, પ્રથમ ભૂમિકામાં એ નીતિ મુખ્ય આધાર છે.

૮૯૪ પ્રશ્નઃ—આપ નીતિને અંગે સત્પુરૂષને વંચવા બરોબર કહો છો તે કેવા પ્રકારે? સત્પુરૂષનો નિશ્ચય છે એમ પોતાને માનનારને વિષે નીતિનું બળવાનપણું ન હોય તો તેને આપ જ્ઞાની પુરૂષને છેતરવાપણું કહો છો?

ઉત્તરઃ—જે જીવ સત્પુરૂષનો નિશ્ચય થયો છે એમ માને છે,

તેને વિષે સ્થિર કરી તે વૃત્તિનું જો ભગવાનપણું ન હોય, અને કલ્પનાની શાસ્ત્ર કરે તથા વાતો કરે, તો એ નિશ્ચય માત્ર અનુભવને ત્યાગવા બરોબર છે; એ કે, અનુભવ તો નિર્વાણી છે એટલે, તેને ઉપરવટનું કાંઈ છે નહિ, પણ એવા પ્રકારે પ્રવર્તતા જીવ, તે અપરાધ યોગ્ય થાય છે. આ વાત પર, વારંવાર તમારે તથા તમારા સમાગમને ઈચ્છતા હોય તે મુમુક્ષુઓએ, લક્ષ કર્તવ્ય છે. કારણ વાત છે માટે, ન અને એ કારણના મુમુક્ષુને અધિકારી છે, અને ઊંડી દેવા યોગ્ય છે.

૨૮૫ પ્રશ્નઃ—યોગવાસિષ્ઠ ગ્રંથ વાંચવામાં હરકત છે?

ઉત્તરઃ—'યોગવાસિષ્ઠ' વાંચવામાં હરકત નથી.

૨૮૬ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુતાનું મુખ્ય લક્ષણ શું?

ઉત્તરઃ—આત્માને વારંવાર સંસારનું સ્વરૂપ કારાગૃહ જેવું ક્ષણે ક્ષણે ભાસ્યાં કરે એ, મુમુક્ષુતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

૨૮૭ પ્રશ્નઃ—શા કારણે 'યોગવાસિષ્ઠાદિ' ગ્રંથ વિચારવામાં હરકત નથી?

ઉત્તરઃ—યોગવાસિષ્ઠાદિ જે જે ગ્રંથ તે (આત્માને વારંવાર સંસારનું સ્વરૂપ કારાગૃહજેવું ક્ષણે ક્ષણે ભાસ્યાં કરે તે) કારણનાં પોષક છે, તે વિચારવામાં હરકત નથી.

૨૮૮ પ્રશ્નઃ—પ્રથમ ટાળવા યોગ્ય શું છે?

ઉત્તરઃ—મૂળ વાત તો એ છે કે, જીવને વૈરાગ્ય આવતાં છતાં પણ જે તેનું અત્યંત શિથિલપણું—ઢીલાપણું છે તે ટાળતા તેને અનંત વસમું લાગે છે; અને મને તે પ્રકારે પણ એ જ પ્રથમ ટાળવા યોગ્ય છે.

૨૮૯ પ્રશ્નઃ—જે વ્યવસાયે કરી આત્મહિતનું થવું ન થાય તે વ્યવસાય કોઈ પ્રારબ્ધયોગે કરવો પડતો હોય ત્યારે કેવો નિશ્ચય કરી કયા પ્રકારે પ્રવર્તવાથી બોધનું ઊગવું સાંભરે છે?

ઉત્તરઃ—જે વ્યવસાયે કરી જીવને આત્મહિતનું થવું ન થાય, તે વ્યવસાય કોઈ પ્રારબ્ધયોગે કરવો પડતો હોય, તો તે ફરી ફરી પાછા હઠીને, 'મોટું ભયંકર હિંસાયુક્ત દુષ્ટ કામ જ આ કર્યા કરું છું' એવું ફરી ફરી વિચારીને અને 'જીવમાં ઢીલાપણાથી જ પડ્યું છે તેથી મને આ પ્રતિબંધ છે,' એમ ફરી ફરી નિશ્ચય કરીને, જેટલો અને તેટલો વ્યવસાય સંક્ષેપ કરતાં જઈ પ્રવર્તવું થાય, તો બોધનું ઊગવું થતું સાંભરે છે; મિતનો સમાગમ વગેરેમાં વધારે પ્રયાસ થઈ શકતો નથી તેથી મને લખ્યું છે.

૯૦૦ પ્રશ્ન:—આપને વ્યવહારનો પ્રતિબંધ ક્યાં સુધી રહેવો ઘટે છે

ઉત્તર:—અમે ઉપાધિરૂપ વ્યવહાર વર્તે છે. ઘણું કરી આ સમાધિની સ્થિતિ રહે છે, તોપણ તે વ્યવહારના પ્રતિબંધથી વાનું વારંવાર સ્મૃતિમાં આવ્યા કરે છે. તે પ્રારબ્ધની નિવૃત્તિ સુધી તો વ્યવહારનો પ્રતિબંધ રહેવો ઘટે છે, માટે સમસ્થિત સ્થિતિ રહે છે.

૯૦૧ પ્રશ્ન:—યોગવાસિષ્ઠાદિ ગ્રંથની વાચના હિતકારી છે?

ઉત્તર:—'યોગવાસિષ્ઠાદિ' ગ્રંથની વાચના થતી હોય, તો હિતકારી છે.

૯૦૨ પ્રશ્ન:—જિનાગમમાં અને વેદાંતમાં આત્મામાં કેવા પ્ર કર્યો છે? શું જિનાગમમાં પ્રત્યેક આત્મા માની પરિણામે અનંત આ કહ્યા છે. અને વેદાંતમાં પ્રત્યેક આત્મા કહી, સર્વત્ર ચેતન સત્તા દેખાય તે એકજ આત્માની છે અને આત્મા એકજ છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે

ઉત્તર.—જિનાગમમાં 'પ્રત્યેક આત્મા' માની પરિણામમાં 'અન આત્મા' કહ્યા છે, અને વેદાંતમાં 'પ્રત્યેક' કહેવામાં આવી, સ ચેતનસત્તા દેખાય છે તે, એકજ આત્માની છે, અને 'આત્મા એક છે,' એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

૯૦૩ પ્રશ્ન:—'આત્મા' એક છે કે અનંત છે એ વાત મુમુ જરૂર વિચારવા જેવી અને નિર્ધાર કરવા યોગ્ય છે કે નહિ?

ઉત્તર.—તે બેય વાત મુમુક્ષુ પુરુષે જરૂર કરી વિચારવા જે છે, અને યથાવસર તે વિચારી, નિર્ધાર કરવા યોગ્ય છે; એ [illegible] નિઃસંદેહ છે.

[illegible] પ્રશ્ન:—જ્યાંસુધી આ પ્રકારના વિચાર (પ્રશ્નોત્તરી) વિન સમાધાન થયાને બદલે ગભરામણું થાય છે?

ઉત્તર:—જ્યાંસુધી પ્રથમ વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ [illegible] જગમાં આવ્યું ન હોય ત્યાંસુધી, તે વિચારથી વિનતું સમાધ થયાને બદલે ગભરામણું થાય છે.

૯૦૫ પ્રશ્ન:—બીજું શું થાય છે?

ઉત્તર:—અને તે વિચારનો નિર્ધાર પ્રાપ્ત થતો નથી, તથા વિ [illegible] વૈરાગ્ય, ઉપશમને પામ્યું હોય [illegible]

૯૦૬ પ્રશ્ન:—ત્યારે શું કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—[illegible] તે પ્રશ્નનું સમાધાન [illegible] પુરુષોએ કર્યું છે તે [illegible] વૈરાગ્યાદિ [illegible] આત્મદ [illegible] વિશેષ [illegible] છે.

૬૦૭ પ્રશ્નઃ—શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ વિચારની ઉત્પત્તિ પછી શું વિચાર્યું ?

ઉત્તરઃ—વિચારની ઉત્પત્તિ થયા પછી વર્ધમાન સ્વામી જેવા મહાત્મા પુરુષે ફરી ફરી વિચાર્યું કે, આ જીવનું અનાદિ કાળથી ચારે ગતિ વિષે અનંતથી અનંતવાર જન્મવું, મરવું થયા છતાં, હજુ તે જન્મમરણાદિ સ્થિતિ ક્ષીણ થતી નથી; તે હવે કેવા પ્રકારે ક્ષીણ કરવાં? અને એવી કઇ ભૂલ આ જીવની રહ્યા કરી છે કે, જે ભૂલનું અહીંસુધી પરિભ્રમણું થયું છે.

૬૦૮ પ્રશ્નઃ—ભગવાને દીઠેલી આ ભૂલ જિનાગમમાં કહી છે? કહી હોય તો શા માટે?

ઉત્તરઃ—આ પ્રકારે ફરી ફરી અત્યંત એકાગ્રપણે સદ્બોધનાં વર્ધમાનપરિણામે વિચારતાં વિચારતાં જે ભૂલ ભગવાને દીઠી છે તે, જિનાગમમાં ઠામ ઠામ કહી છે;—કે જે ભૂલ જાણીને તેથી રહિત મુમુક્ષુ જીવ થાય.

૬૦૯ પ્રશ્નઃ—જીવની ભૂલ કેટલી લાગે છે? સર્વ ભૂલની બીજભૂત ભૂલથી કેમ છૂટાય?

ઉત્તરઃ—જીવની ભૂલ જોતાં તો અનંતવિસ્તાર લાગે છે, પણ સર્વ ભૂલની બીજભૂત ભૂલ તે જીવે પ્રથમમાં પ્રથમ વિચારવી ઘટે છે, કે જે ભૂલનો વિચાર કર્યાથી સર્વ ભૂલનો વિચાર થાય છે; અને જે ભૂલના મટવાથી સર્વ ભૂલ મટે છે. કોઈ જીવ કદાપિ નાના પ્રકારની ભૂલનો વિચાર કરી તે ભૂલથી છૂટવા ઇચ્છે, તો પણ તે કર્તવ્ય છે, અને તેવી અનેક ભૂલથી છૂટવાની ઇચ્છા, મૂળ ભૂલથી છૂટવાનું સહેજે કારણ થાય છે.

૬૧૦ પ્રશ્નઃ—શાસ્ત્રમાં જે જ્ઞાન પ્રગટ થયુ છે તે કેટલા પ્રકારનું વિચારવાયોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—શાસ્ત્રમાં જે જ્ઞાન પ્રગટ થયું છે તે જ્ઞાન, બે પ્રકારમાં વિચારવા યોગ્ય છે.

૬૧૧ પ્રશ્નઃ—આ બે પ્રકાર કયા?

ઉત્તરઃ—એક પ્રકાર ઉપદેશનો, અને બીજો પ્રકાર સિદ્ધાંતનો છે.

૬૧૨ પ્રશ્નઃ—ઉપદેશજ્ઞાનની વ્યાખ્યા કૃપા કરી કહેશો?

ઉત્તરઃ—"જન્મ મરણાદિ ક્લેશવાળા આ સંસારને ત્યાગવો યોગ્ય છે; અનિત્ય પદાર્થમાં વિવેકીને રુચિ કરવી હોય નહિ; માત, પિતા સ્વજનાદિક સર્વેનો સ્વાર્થરૂપ સંબંધ છતાં આ જીવ તે ત્યાગતો

આશ્રય કર્યા કરે છે, એ જ તેનો અવિવેક છે; પ્રત્યક્ષ રીતે ત્રિવિધતાપરૂપ આ સંસાર જણાતાં છતાં મૂર્ખ એવો જીવ તેમાં જ વિશ્રાંતિ ઇચ્છે છે; પરિગ્રહ, આરંભ અને સંગ એ સૌ અનર્થના હેતુ છે;" એ આદિ જે શિક્ષા છે, તે 'ઉપદેશજ્ઞાન' છે.

૬૧૩ પ્રશ્નઃ—સિદ્ધાંતજ્ઞાનની વ્યાખ્યા પણ કૃપાપૂર્વક જણાવશો!

ઉત્તરઃ—'આત્માનું હોવાપણું,' 'નિત્યપણું,' 'એકપણું' અથવા 'અનેકપણું,' 'બંધાદિ ભાવ,' 'મોક્ષ,' 'આત્માની સર્વ પ્રકારની અવસ્થા,' 'પદાર્થ' અને 'તેની અવસ્થા' એ આદિને દૃષ્ટાંતાદિથી કરી જે પ્રકારે સિદ્ધ કર્યા હોય છે, તે 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' છે.

૬૧૪ પ્રશ્નઃ—વેદાંત અને જિનાગમ એ સૌનું અવલોકન શા માટે કરવું ઘટે છે?

ઉત્તરઃ—વેદાંત અને જિનાગમ એ સૌનું અવલોકન પ્રથમ તો "ઉપદેશજ્ઞાનપ્રાપ્તિ" અર્થે જ મુમુક્ષુ જીવે કરવું ઘટે છે.

૬૧૫ પ્રશ્નઃ—શા માટે ઉપદેશજ્ઞાનપ્રાપ્તિ અર્થે જ એમ કહેવામાં આવ્યું? શું સિદ્ધાંતજ્ઞાન જિનાગમ અને વેદાંતમાં ભેદ પામતું છે?

ઉત્તરઃ—કારણ કે 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' જિનાગમ અને વેદાંતમાં પરસ્પર ભેદ પામતું જોવામાં આવે છે.

૬૧૬ પ્રશ્નઃ—જિનાગમ અને વેદાંતમાં સિદ્ધાંત જ્ઞાન પરસ્પર ભેદ પામતું હોવાથી મુમુક્ષુ જીવ અંદેશો ન પામે? તેના ચિત્તને અસમાધિપણું ન કરે? કરે તો તે સિદ્ધાંત જ્ઞાન કેવી રીતે ઉદ્‌ભવે છે?

ઉત્તરઃ—અને તે પ્રકારે જોઇ મુમુક્ષુ જીવ અંદેશો-શંકા-પામે છે, અને તે શંકા ચિત્તનું અસમાધિપણું કરે છે; એવું ઘણું કરીને બનવા યોગ્ય જ છે, કારણ કે, 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' તો જીવને કોઈ અત્યંત ઉજ્વળ ક્ષયોપશમે અને સદ્‌ગુરૂના વચનની આરાધનાએ ઉદ્‌ભવે છે.

૬૧૭ પ્રશ્નઃ—સિદ્ધાંતજ્ઞાનનું કારણ ઉપદેશજ્ઞાન છે? ઉપદેશજ્ઞાન કેવી રીતે દૃઢ કરી શકાય? ઉપદેશજ્ઞાનનાં ફળો શું?

ઉત્તરઃ—'સિદ્ધાંતજ્ઞાન'નું કારણ 'ઉપદેશજ્ઞાન' છે. સદ્‌ગુરૂથી કે સત્શાસ્ત્રથી પ્રથમ જીવમાં એ જ્ઞાનનું દૃઢ થવું ઘટે છે, કે જે ઉપદેશજ્ઞાનનાં ફળ 'વૈરાગ્ય' અને 'ઉપશમ' છે.

૬૧૮ પ્રશ્નઃ—જીવને વિષે ક્ષયોપશમનું નિર્મળપણું કેમ થાય છે? તે ક્ષયોપશમનું નિર્મળપણું સિદ્ધાંતજ્ઞાન થવાનું કારણ થાય છે?

ઉત્તરઃ—વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વધવાથી જીવને વિષે સહેજે ક્ષયોપશમનું નિર્મળપણું થાય છે; અને સહેજ સહેજમાં 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' થવાનું કારણ થાય છે.

૫૧૯ પ્રશ્ન:—આત્મસ્વરૂપ સમજવું કઈ રીતે સુલભ થાય છે? અસંગ દશાનો હેતુ શું છે? જિનાગમ તથા વેદાંતશાસ્ત્રોમાં વૈરાગ્ય અને ઉપશમ વિસ્તારેલ છે?

ઉત્તર:—જો જીવમાં અસંગદશા આવે, તો આત્મસ્વરૂપ સમજવું સાવ સુલભ થાય છે; અને તે અસંગદશાનો હેતુ 'વૈરાગ્ય,' 'ઉપશમ' છે; જે ફરી ફરી જિનાગમમાં તથા વેદાંતાદિ ઘણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે,—વિસ્તારેલ છે; માટે નિઃસંશયપણે વૈરાગ્ય, ઉપશમના હેતુ એવા 'યોગવાસિષ્ઠાદિ' સદ્ગ્રંથો વિચારવા યોગ્ય છે.

૫૨૦ પ્રશ્ન:—આપની* પાસે આવવામાં મારા પરિચયીનું મન અટક્યું હતું તે કોઈ પ્રકારે તેમની નિર્બળતા ન ગણાય? આપે ધર્મસંબંધી સંગમાં લૌકિક-લોકોના પ્રકારે શા માટે જણાવપણું કર્યું નથી?

ઉત્તર:—અમારી પાસે આવવામાં કોઈ કોઈ રીતે તમારી સાથેના પરિચયી * * * * નું મન અટક્યું હતું; અને તેમ અટક્યું થવું સ્વાભાવિક છે, કારણ કે અમારા વિષે અંદેશો સહેજે ઉત્પન્ન થાય એવો વ્યવહાર પ્રારબ્ધવશાત્ અમને ઉદયમાં વર્તે છે; અને તેવા વ્યવહારનો ઉદય દેખી ઘણું કરી ધર્મસંબંધી સંગમાં અમે લૌકિક, લોકોત્તર પ્રકારે જણાવપણું કર્યું નથી, કે જેથી લોકોને આ અમારો વ્યવહારનો પ્રસંગ વિચારવાનો પ્રસંગ ઓછો આવે. તમને અથવા * * * * ને અથવા કોઈ બીજા મુમુક્ષુને કોઈ પ્રકારની કંઈ પણ પરમાર્થની વાર્તા કરી હોય તેમાં, માત્ર પરમાર્થ સિવાય બીજો કોઈ હેતુ નથી. વિષમ અને ભયંકર, આ સંસારનું સ્વરૂપ જોઈ, તેની નિવૃત્તિ વિષે અમને બોધ થયો, જે બોધવડે જીવમાં શાંતિ આવી, સમાધિદશા થઈ તે બોધ, આ જગતમાં કોઈ અનંત પુણ્યજોગે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે; એમ મહાત્મા પુરુષો ફરી ફરી કહી ગયા છે.

૫૨૧ પ્રશ્ન:—આ કાળને વિષે આપને દેહજોગ બન્યો છે તે વિષે આપના ચિત્તમાં કંઈ રહે છે?

ઉત્તર:—આ દુષમ કાળને વિષે અંધકાર પ્રગટી બોધના માર્ગને આવરણ પ્રાપ્ત થવા જેવું થયું છે, તે કાળમાં અમને દેહજોગ બન્યો, તેથી કોઈ રીતે ખેદ થાય છે, તથાપિ પરમાર્થથી તે ખેદ પણ સમાધાન રાખ્યા કર્યો છે; પણ તે દેહજોગમાં કોઈ કોઈ વખત કોઈ મુમુક્ષુપ્રત્યે વખતે લોકમાર્ગનો પ્રતિકાર ફરી ફરી કહેવાનું થાય છે;

* આ એક જૈનમુનિનો પ્રસંગ છે.—સંશોધક.

જે જોગમાંનો જોગ તમારા અને * * * * શ્રીના સંબંધમાં બ
બન્યો છે; પણ તેથી તમે અમારૂં કહેવું માન્ય કરો એવા અ
માટે કંઇ પણ નથી કહેવાનું થતું; માત્ર હિતકારી જાણી તે થ
આમદ થયો હોય છે, કે થાય છે, એટલો લક્ષ રહે, તો સંબંનું
કોઇ રીતે થતું બંબને છે. જેમ બને તેમ જીવના પોતાના દોષ
લક્ષ કરી, બીજા જીવપ્રત્યે નિર્દોષદૃષ્ટિ રાખી વર્તવું, અને વૈરાગ્યોપશ
જેમ આરાધન થાય તેમ કરવું એ, પ્રથમ સ્મરણયોગ્ય વાત

૯૨૨ પ્રશ્નઃ—'સર્વ વિરતિ' સાધુને જિનાગમમાં પત્ર-
ચારાદિ લખવાની આજ્ઞા છે?

ઉત્તરઃ—ઘણું કરીને જિનાગમમાં 'સર્વવિરતિ' એવા
પત્ર-સમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા નથી.

૯૨૩ પ્રશ્નઃ—સર્વવિરતિ ભૂમિકામાં રહી પત્ર-સમાચારાદિ
ઇચ્છે તો તે અતિચારયોગ્ય ગણાય?

ઉત્તરઃ—બને તેમ, સર્વવિરતિ ભૂમિકામાં રહી કરવા ઇચ્છે,
તે અતિચારયોગ્ય ગણાય.

૯૨૪ પ્રશ્નઃ—આ શાસ્ત્રોદેશ સાધારણપણે છે? કે પીડી
યથાયોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—આ પ્રમાણે સાધારણપણે શાસ્ત્રોદેશ છે; અને તે
ત્માર્ને તો યથાયોગ્ય લાગે છે.

૯૨૫ પ્રશ્નઃ—કોઇ પણ પ્રકારથી સર્વવિરતિ સાધુને પત્રમા
નહિ લખવાની આજ્ઞા જિનાગમમાં નથી?

ઉત્તરઃ—જિનાગમની રચના પૂર્વાપર અવિરોધવાળી જણાય
અને તેવો અવિરોધ રહેવા, પત્ર-સમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા
પ્રકારથી જિનાગમમાં છે.

૯૨૬ પ્રશ્નઃ—જિનની જે જે આજ્ઞા છે તે કેવી રીતે
આશયપૂર્વક કરવામાં આવી છે?

ઉત્તરઃ—જિનની જે જે આજ્ઞા છે તે તે આજ્ઞા, સર્વ પ્ર
અર્થાત્ આત્માના કલ્યાણને અર્થે જેની કંઇ ઇચ્છા છે તે સર્વ
કલ્યાણનું જેમ ઉત્પન્ન થવું થાય, અને જેમ વર્ધમાનપણું
નષ્ટ તે કલ્યાણ જેમ રહ્યાય તેમ, (તે આજ્ઞાઓ) કરી છે.

૯૨૭ પ્રશ્નઃ—જિનાગમમાં અમુક આજ્ઞા કરી હોય તે
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને લઇને ન પાળી શકે તેવું હોય તો તેને
ક્ષ્ય કરેલો જણાયો છે?

ઉત્તરઃ—એક આજ્ઞા એવી જિનાગમમાં કહી હોય કે, તે આજ્ઞા અમુક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને સંયોગે ન પળી શકતાં આત્માને બાધકારી થતી હોય, તો ત્યાં તે આજ્ઞા ગૌણ કરી-નિષેધી-ને બીજી આજ્ઞા શ્રી તીર્થંકરે કહી છે.

૯૨૮ પ્રશ્નઃ—સર્વવિરતિ કરતી વખતે સાધુને શું વચનો લેવાં પડે છે?

ઉત્તરઃ—સર્વવિરતિ કરી છે એવા મુનિને સર્વવિરતિ કરતી વખતના પ્રસંગમાં "સવ્વાઓ પાણાઈવાયાઓ વેરમણં પચ્ચખામિ, સવ્વાઓ મુસાવાયં પચ્ચખામિ, સવ્વાઓ અદત્તાદાણાઓ પચ્ચખામિ, સવ્વાઓ મેહુણાઓ પચ્ચખામિ, સવ્વાઓ પરિગ્ગહાઓ પચ્ચખામિ" આ ઉદ્દેશનાં વચનો ઉચ્ચારવાનાં કહ્યાં છે; અર્થાત્ 'પ્રાણાતિપાતથી હું નિવર્તું છું,' 'સર્વે પ્રકારના મૃષાવાદથી હું નિવર્તું છું,' 'સર્વે પ્રકારના અદત્તાદાનથી હું નિવર્તું છું,' 'સર્વે પ્રકારના મૈથુનથી નિવર્તું છું,' 'અને સર્વે પ્રકારના પરિગ્રહથી નિવર્તું છું.' (સર્વે પ્રકારના રાત્રિભોજનથી તથા બીજાં તેવાં તેવાં કારણોથી નિવર્તું છું. એમ તે સાથે ઘણાં ત્યાગનાં કારણો જાણવાં.)

૯૨૯ પ્રશ્નઃ—આ વચનો સર્વે વિરતિની ભૂમિકાનાં લક્ષણો છે?

ઉત્તરઃ—એમ જે વચનો કહ્યાં છે તે, 'સર્વે વિરતિની ભૂમિકાનાં લક્ષણો કહ્યાં છે.

૯૩૦ પ્રશ્નઃ—પાંચ મહાવ્રતોમાં બીજી કોઈ આજ્ઞા કરી છે? કરી હોય તો તે મહાવ્રતને બાધકારી નથી? બાધકારી ન હોય તો રક્ષણકારી છે? હોય તો કઈ દૃષ્ટિથી?

ઉત્તરઃ—તથાપિ તે પાંચ મહાવ્રતમાં ચાર મહાવ્રત-મૈથુનત્યાગ સિવાય-માં ભગવાને પાછી બીજી આજ્ઞા કરી છે, કે જે આજ્ઞા પ્રત્યક્ષ તો મહાવ્રતને બાધકારી લાગે, પણ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોતાં તો રક્ષણકારી છે.

૯૩૧ પ્રશ્નઃ—મહાવ્રત છતાં તેને અંગે છૂટ આપનારી બીજી આજ્ઞા આપવાના કેટલાક દૃષ્ટાંતો આપ આપી શકશો? 'સર્વે પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી હું નિવર્તું છું, એવા પચ્ચખાણ છતાં નદી ઉતરવાની આજ્ઞા આપવામાં આવી છે તે શા કારણથી?

ઉત્તરઃ—'સર્વે પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી નિવર્તું છું.' એવાં પચ્ચખાણ છતાં નદી ઉતરવા જેવા પ્રાણાતિપાતરૂપ પ્રસંગની આજ્ઞા કરવી પડી છે; જે આજ્ઞા લોકસમુદાયને વિશેષ સમાગમે કરી સાધુ આરાધશે

તો પંચમહાવ્રત નિર્મૂળ થવાનો વખત આવશે એવું જાણી, નદીનું ઉતરવું ભગવાને કહ્યું છે તે, પ્રાણાતિપાતરૂપ પ્રત્યક્ષ છતાં, પાંચ મહાવ્રતની રક્ષાના અમૂલ્ય હેતુરૂપ હોવાથી પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિરૂપ છે, કારણ કે પાંચ મહાવ્રતની રક્ષાનો હેતુ–એવું જે કારણ–તે પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિનો પણ હેતુજ છે.

૯૩૨ પ્રશ્નઃ—પ્રાણાતિપાત કરતાં અપ્રાણાતિપાતરૂપ નદીમાં ઉતરવાની આજ્ઞા 'સર્વે પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી હું નિવર્તું છું' એ વાક્યને આંચકો નથી આવતો ? આંચકો આવતો હોય તો તે કેમ પ્રકારે સમજવો ?

ઉત્તરઃ—પ્રાણાતિપાત છતાં અપ્રાણાતિપાતરૂપ એમ નદીના ઉતરવાની આજ્ઞા થાય છે, તથાપિ 'સર્વે પ્રકારનાં પ્રાણાતિપાતથી નિવર્તું છું' એ વાક્યને તે કારણથી એકવાર આંચકો આવે છે;–જે આંચકો ફરીથી વિચાર કરતાં તો તેની વિશેષ દૃઢતા માટે જણાય છે.

૯૩૩ પ્રશ્નઃ—બીજાં વ્રતો માટે પણ એમ જ છે ? તેના દૃષ્ટાંતો આપશો ?

ઉત્તરઃ—તેમ જ બીજાં વ્રતો માટે છે.

૯૩૪ પ્રશ્નઃ—'પરિગ્રહની સર્વથા નિવૃત્તિ કરૂં છું' એવું વ્રત છતાં વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તકાદિ રાખવામાં આવે છે તે અપરિગ્રહરૂપ શા કારણે ગણવામાં આવે ?

ઉત્તરઃ—'પરિગ્રહની સર્વથા નિવૃત્તિ કરૂં છું,' એવું વ્રત છતાં વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તકનો સંબંધ જોવામાં આવે છે;–તે અંગીકાર કરવામાં આવે છે તે પરિગ્રહની સર્વથા નિવૃત્તિનાં કારણને કોઈ પ્રકારે રક્ષણરૂપ હોવાથી કહ્યાં છે; અને તેથી પરિણામે અપરિગ્રહરૂપ હોય છે.

૯૩૫ પ્રશ્નઃ—સાધુઓને પુસ્તકનો અંગીકાર શા માટે અને કૈસી રીતે કરવો કહ્યો છે ?

ઉત્તરઃ—મૂર્ચ્છારહિતપણે નિત્ય આત્મદશા વધવાને માટે પુસ્તકનો અંગીકાર કરવો કહ્યો છે.

૯૩૬ પ્રશ્નઃ—સાધુઓને વસ્ત્રપાત્રાદિનું ગ્રહણ શું કારણે અને શા અર્થે કહ્યું છે ?

ઉત્તરઃ—શરીરસંઘયણનું આ કાળનું હીનપણું દેખી, ચિત્તસ્થિતિ પ્રથમ સમાધાન રહેવા અર્થે વસ્ત્રપાત્રાદિનું ગ્રહણ કહ્યું છે.

૯૩૭ પ્રશ્નઃ—આપનો કહેવાનો આશય શું એવો છે કે જેમાં આત્મહિત દીઠું તેમાં પરિગ્રહ રાખવાનું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—આહારદિક (દિ) શે પરિગ્રહ રાખવાનું કહ્યું છે.

૫૧૮ પ્રશ્ન—શું આ કાળે પ્રમાર્જન ક્રિયા પ્રવર્તન કહ્યું છે તેમ, આચાર્યો આચરણ કરે છે?

ઉત્તર—પ્રમાણ વિધાન-ક્રિયાપ્રવર્તન કહ્યું છે પણ આચાર્યો આચરતા નથી.

૫૧૯ પ્રશ્ન—શું આજ એમ કહેવા માંગો છો કે, આચાર્યને એકેનું શરીર પણ કાંઈક પરિગ્રહવૃત્તિથી કે પ્રમાદવશ વૃત્તિથી પ્રવર્તવું નથી?

ઉત્તર—પરિગ્રહવૃત્તિથી કે પ્રમાદવશવૃત્તિથી એકનું શરીર પણ રાખવું આચાર્યને કહ્યું નથી.

૫૨૦ પ્રશ્ન—આચાર્યને પણ શરીર રાખવું, નિર્ગ્રંથ થયેલા તે પણ ભોજન ગ્રહણ કરવું છે? અને તેમ ત્યારે એવો વિચાર કેમ? આચરણ પણ આવશ્યક છે? કયા હેતુએ ત્યાગ કરેલી ક્રિયા ગ્રહણ કરવી છે?

ઉત્તર—પ્રમાદ છતાં, અંશે નિર્ગ્રંથ આચાર્યને જ્યાં જેટલા પણ ભોજન ગ્રહણ કરવાં છે; અને તેના તેના ત્યાગ એવે વિચાર વિચાર એવો આચરણ પણ આવશ્યક કહ્યો છે; અને એવો પરિણામ હેતુથી ત્યાગ કરેલી ક્રિયા ગ્રહણ કરવી છે.

૫૨૧ પ્રશ્ન—કેવળજ્ઞાનમાં ઇ. કાંઈનું આચરણ કહ્યાં નથી? શું કરેલ ક્રિ. કેવળજ્ઞાનીને, ભાવ ન થાય છે? આચરણ પણ કેવળજ્ઞાનીને શા માટે કહ્યું છે? ભોજન ગ્રહણ આચરણ શા માટે કહ્યા છે?

ઉત્તર—કેવળજ્ઞાનમાં જે આચરણ નથી, તેનો હેતુ એવો છે કે, રાગ-દ્વેષનિમિત્ત તેને ભાવ થતો નથી, અને રાગ-દ્વેષ છે તે, આત્માને અહિતકારી છે, તેથી, તેમ કોઈ આચરણ આત્માને કહ્યો નથી. નહિ તેવું રાગ-દ્વેષનિમિત્ત પણ થઈ શકે, પુદ્ગલાદિકનું ગ્રહણ પણ તેમ થઈ શકે; પણ કેવળજ્ઞાન તેમ ન થઈ શકે; માટે આચરણ અનાવશ્યક એ રીતે કહ્યું છે, અને ભોજનમાં આચાર આવશ્યક કહ્યા છે.

૫૨૨ પ્રશ્ન—ત્યારે નિર્ગ્રંથ એમ ઇચ્છનું-ઇચ્છના સંયમનું-રક્ષણ શા માટે એમ કહેવાને અર્થે છે?

ઉત્તર—આમ હોવાથી નિર્ગ્રંથ એમ ઇચ્છનું-સંયમનું-રક્ષણ થાય તેમ કહેવાને અર્થે છે.

૫૪૩ પ્રશ્ન:—પત્ર-લખવાનું કે સમાચારાદિ કહેવાનું જિનાગમમાં નિષિદ્ધ કર્યું છે તે પણ જીવ અને જીવના સંયમના હેતુએ જ છે?

ઉત્તર:—પત્ર લખવાનું, કે સમાચારાદિ કહેવાનું જે નિષિદ્ધ કર્યું છે, તે પણ એ જ હેતુએ છે.

૫૪૪ પ્રશ્ન:—ત્યારે આપનું એમ કહેવું છે કે, અનંત કારણે પૂર્વક પત્રાદિ લખવાનો નિષેધ કર્યો છે, પણ તે અપવાદ સહિત છે?

ઉત્તર:—લોકસમાગમ વધે, પ્રીતિ, અપ્રીતિનાં કારણો વધે, સ્ત્રિયાદિના પરિચયમાં આવવાનો હેતુ થાય, સંયમ શિથિલ થાય, તે તે પ્રકારનો પરિગ્રહ વિનાકારણે અંગીકૃત થાય, એવાં સાન્નિપાત અનંત કારણો દેખી પત્રાદિનો નિષેધ કર્યો છે, તથાપિ તે પણ અપવાદસહિત છે.

૫૪૫ પ્રશ્ન:—શું 'બૃહત્કલ્પ'માં અનાર્યભૂમિમાં વિચરવાની ના કહી છે? અને શું ત્યાં ક્ષેત્રમર્યાદા કરી છે?

ઉત્તર:—અનાર્ય ભૂમિમાં વિચરવાની 'બૃહત્કલ્પ'માં ના કહી છે, અને ત્યાં ક્ષેત્રમર્યાદા કરી છે.

૫૪૬ પ્રશ્ન:—શું 'બૃહત્કલ્પ'માં અનાર્ય ભૂમિમાં વિચરવાની ના કહી છે, અને ત્યાં ક્ષેત્રમર્યાદા કરી છે, છતાં ત્યાં જ્ઞાન, દર્શન, ને સંયમના હેતુએ વિચરવાની હા કહી છે?

ઉત્તર:—જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના હેતુએ ત્યાં વિચરવાની પણ હા કહી છે.

૫૪૭ પ્રશ્ન:—આ ઉપરથી આપને એમ જણાય છે કે, આત્મહિતાર્થે જ પત્ર-સમાચારાદિ અમુક નિયમપૂર્વક કરવાનો નિષેધ જિનાગમમાં નથી? જો એમ હોય તો સમાચારાદિ લખવામાં આત્મહિત કઈ રીતે ઘટે છે? તે માટે કયા નિયમો સેવવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—તે જ અર્થ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, કોઈ જ્ઞાની પુરુષનું દૂર રહેવું થયું હોય, તેમનો સમાગમ થવો મુશ્કેલ હોય, અને પત્ર-સમાચાર સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય ન હોય, તો પછી આત્મહિત સિવાય બીજા સર્વ પ્રકારની બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી, તેવા જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞાએ કે કોઈ મુમુક્ષુ-સત્સંગીની સામાન્ય આજ્ઞાએ તેમ કરવાનો જિનાગમથી નિષેધ થતો નથી એમ જણાય છે, કારણ કે પત્ર-સમાચાર લખવાથી આત્મહિત નાશ પામતું હતું ત્યાં જ તે ના કહેલી છે. જ્યાં આત્મહિત, પત્ર-સમાચાર નહીં લખવાથી નાશ પામતું હોય, ત્યાં પત્ર-સમાચારનો નિષેધ હોય એમ જિનાગમથી બને કે કેમ? તે હવે વિચારવાયોગ્ય છે.

૫૪૮ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે તેઓની આજ્ઞાએ નિત્યપ્રતિ પત્રાદિ વ્યવહાર ઘટે છે કે ? લૌકિક જીવનાં કારણોમાં શું પત્રાદિ વ્યવહાર માત્ર નિષેધરૂપ છે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે તેની આજ્ઞાએ નિત્યપ્રતિ પત્રાદિ વ્યવહાર પણ ઘટે છે, તથાપિ બીજા લૌકિક જીવનાં કારણોમાં તો માત્ર નિષેધ સમજાય છે. વળી કાળ એવો આવ્યો છે કે, જેમાં આમ કહેવાથી પણ વિષમ પરિણામ આવે.

૫૪૯ પ્રશ્ન:—શું આપનું ત્યારે એમ કહેવું છે કે, નિત્યપ્રતિ અને સાધારણ પ્રસંગમાં સાધુને પત્ર-વ્યવહાર ઘટે નહિ ?

ઉત્તર:—નિત્યપ્રતિ અને સાધારણ પ્રસંગમાં પત્ર-સમાચારાદિ વ્યવહાર ઘટે નહિ.

૫૫૦ પ્રશ્ન:—આ પ્રકારે વિચારવાથી જિનાગમમાં જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના સંરક્ષણાર્થે પત્ર સમાચારાદિ વ્યવહારનો સમાવેશ થાય છે, તથાપિ આપનું એમ કહેવું છે કે, તે કોઈક કાળ અર્થે; કોઈ મોટા પ્રયોજને, મહાત્માપુરુષોની આજ્ઞાથી કે કેવળ જીવના કલ્યાણના જ કારણમાં તેનો ઉપયોગ કોઈક પાત્રને માટે છે ?

ઉત્તર:—એ પ્રકારે વિચારવાથી જિનાગમમાં જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના સંરક્ષણાર્થે પત્ર-સમાચારાદિ વ્યવહાર પણ સ્વીકારવાનો સમાવેશ થાય છે, તથાપિ તે કોઈક કાળ અર્થે, કોઈ મોટા પ્રયોજને, મહાત્મા પુરુષોની આજ્ઞાથી, કે કેવળ જીવના કલ્યાણના જ કારણમાં તેનો ઉપયોગ કોઈક પાત્રને અર્થે છે, એમ સમજવા યોગ્ય છે.

૫૫૧ પ્રશ્ન:—મારે એક સાધુ તરીકે કોઈ પણ આત્માર્થી પ્રત્યે પત્રાદિ વ્યવહાર કરવાની સામે કોઈ પણ કારણ છે ? શું વ્યવહારમાર્ગનો નાશ થવો ભાસમાન થાય તેટલા માટે તેમ જ સાધારણ દ્રવ્યલાભ અલ્પ તેટલા માટે પણ આત્માર્થીપ્રત્યે પત્રાદિવ્યવહાર ન કરવો ? તેથી પણ શું અવસાદ વધવા સંભવ છે ?

ઉત્તર:—લોક માર્ગમાં વર્તતા એવા સાધુ આદિના મનમાં આ વ્યવહારમાર્ગનો નાશ કરનાર ભાસમાન થાય તે, સંભવિત છે. તેમ આ માર્ગે સમજવાથી પણ અનુક્રમે, વગર કારણે, પત્ર-સમાચારાદિ ચાલુ થાય, કે જેથી વગર કારણે સાધારણ દ્રવ્યલાભ પણ કલ્યાણ એવું જાણી એ વ્યવહાર ઘણુંકરી * * * * થી પણ કરવો નહિ, કારણ કે તેમ કરવાથી પણ અવસાદ વધવા સંભવ છે.

૫૫૨ પ્રશ્ન:—મને-એક સાધુને-મારા બીજા સહચારી સાધુએ એક ઉત્તમ મુમુક્ષુપ્રત્યે પત્રાદિવ્યવહાર ન કરવાના પચ્ચખાણ આપ્યાં

છે, તે યોગ્ય છે? પચ્ચખાણ અપાય ખરાં? મેં સાધુપણું લીધું ત્યારે સર્વ પચ્ચખાણ લીધાં હતાં, તો પછી આવા નવા પચ્ચખાણ અપાય ખરાં? આથી મારે કાંઈ હરકત ખરી?

ઉત્તરઃ—તમને સર્વ પચ્ચખાણ હોય, તો પછી પત્ર ન લખવાનાં જે પચ્ચખાણ સાધુએ આપ્યાં છે તે અપાય નહિ, તથાપિ આપ્યાં તોપણ હરકત ગણવી નહિ.

૯૫૩ પ્રશ્નઃ—મને—એક સાધુને—આ નવાં આપેલાં પચ્ચખાણ યોગ્યપણે આપ્યાં નથી એવા વિચારથી મેં તે રૂપાન્તર કર્યાં છે, તો તેને માટે આપની શું આજ્ઞા છે?

ઉત્તરઃ—તે પચ્ચખાણ પણ જ્ઞાની પુરુષની વાણીથી રૂપાંતર થયાં હોત, તો હરકત નહોતી, પણ સાધારણપણે રૂપાંતર થયાં છે, તે ઘટારત નથી થયું.

૯૫૪ પ્રશ્ન—આપ આ મૂળ—સ્વાભાવિક—પચ્ચખાણને માટે કહો છો કે લોકપચ્ચખાણને માટે કહો છો? શું લોકપચ્ચખાણ પણ સાધારણપણે પોતાની ઇચ્છાએ તોડવાં નહિ?

ઉત્તરઃ—મૂળ—સ્વાભાવિક—પચ્ચખાણનો અત્રે વ્યાખ્યાઅવસર નથી. લોકપચ્ચખાણની વાતનો અવસર છે, તથાપિ તે પણ સાધારણપણે પોતાની ઇચ્છાએ તોડવાં ઘટે નહિ; એવો હમણાં તો દૃઢ વિચાર જ રાખવો.

૯૫૫ પ્રશ્નઃ—ત્યારે અને કેવા સંયોગોમાં કેવા પ્રકારે પચ્ચખાણ આકારફેર થવા દેવાં?

ઉત્તરઃ—ગુણ પ્રકટવાના સાધનમાં જ્યારે રોધ થતો હોય ત્યારે, તે પચ્ચખાણ જ્ઞાની પુરુષની વાણીથી કે મુમુક્ષુ જીવના પ્રસંગથી સહજ આકારફેર થવા દઇ, રસ્તાપર લાવવાં, કારણ કે વગર કારણે લોકોમાં અદૃઢતા થવા દેવાની વાર્તા યોગ્ય નથી; બીજા પ્રકાર જ્યારે વગર કારણે તે જીવ અનહિતકારી થાય છે, એ વગેરે ઘણા હેતુ ધારી બનતાંસુધી પત્રાદિ વ્યવહાર ઓછો કરવો એજ યોગ્ય છે.

૯૫૬ પ્રશ્નઃ—આપના પ્રત્યે પત્ર વ્યવહાર કરવો હોય તો કેમ કરવું?

ઉત્તરઃ—અમારા પ્રત્યે ત્યારેક તેવો વ્યવહાર તમને હિતકારીરૂપ છે, માટે કરવો યોગ્ય લાગતો હોય, તો તે પત્ર શ્રી • • • • જેવા કોઈ સત્સંગીને સંભાળીને મોકલવો.

૯૫૭ પ્રશ્નઃ—શા માટે કોઇ સત્સંગીને આપના પ્રત્યેના પત્ર પણ આપને મોકલવાં પહેલાં બતાવવો?

ઉત્તર—[illegible] કંઈ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

૧૦૮ પ્રશ્ન—[illegible] અને વ્યવહાર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] શું કરવું?

ઉત્તર—[illegible] [illegible] પ્રમાણે [illegible] [illegible] શ્રી • • • • [illegible] નહિ [illegible]. [illegible] તેમને તેમ [illegible] હોય, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહિ [illegible] [illegible] વ્યવહાર [illegible] એમ નહિ તે [illegible] [illegible] નહિ

૧૦૯ પ્રશ્ન—વ્યવહાર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, [illegible] [illegible] વ્યવહાર [illegible] [illegible] એમ [illegible] શા માટે કરો છો?

ઉત્તર—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે તેને [illegible] ન [illegible] તે છે, [illegible] વ્યવહાર [illegible], તે [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] હેતુ [illegible]. [illegible] જે પ્રમાણે [illegible] [illegible] આત્મહિત હોય તે [illegible], અને [illegible] એમ છે.

૧૧૦ પ્રશ્ન—આપે કહ્યું કે શ્રી • • • • ને પૂછીને મારે પત્ર લખવો તેનું શું કારણ?

ઉત્તર—આપણને કોઈ જ્ઞાનમાર્ગીને પત્ર લખવાની જરૂર હોય, તો તે શ્રી • • • • ને પૂછીને લખવો કે જેથી તમને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

૧૧૧ પ્રશ્ન—મેં એક [illegible] પત્ર લખ્યો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે અને મને પ્રત્યુત્તર [illegible] છે તો મારે પ્રત્યુત્તર દેવું? અને તેમને મારે તે માટે કંઈ જણાવવું?

ઉત્તર—તમે • • • • ને પત્ર લખ્યા વિશેમાં [illegible] થઈ તે, તે કંઈ [illegible] નથી. તમને કંઈ પ્રત્યુત્તર આવે, તો તે દેવું. પણ [illegible] જ્ઞાનવાર્તા લખવાને માટે [illegible] તમારે આગ્રહ કરી ન જોઈએ, એમ [illegible], [illegible] [illegible] જણાવવું એમ છે, કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરવા માટે છે.

૧૧૨ પ્રશ્ન—[illegible] [illegible] પત્રવ્યવહાર કરાવે છે તેમાં આત્મહિત છે? તે પણ અને પત્ર લખવા જરૂર છે એમ હું તો માનું છું. કોઈ તેનો શા માટે નિષેધ કરતા નથી?

ઉત્તરઃ—પર્યુષણાદિમાં પત્રવ્યવહાર સાધુઓ લખાવીને કરે છે, જેમાં આત્મહિતજેવું થોડું જ હોય છે, તથાપિ તે રૂઢી થઇ હોવાથી તેનો લોક નિષેધ કરતા નથી, તેમ તે રૂઢીને અનુસરી વર્તવાનું સમજો, તોપણ હરકત નથી, એટલે તમને પત્ર લખાવવામાં અડચણ નહિ પહોંચે, અને લોકોને અંદેશો નહિ થાય.

૯૬૩ પ્રશ્નઃ—આપને ઉપમાપૂર્વક મારાથી લખવું થાય તે પણ તેમને અનુકૂળ નથી તેનું કેમ કરવું ?

ઉત્તર—અમને ઉપમાનું કંઇ સફળપણું નથીઃ માત્ર તમારી ચિત્તસમાધિ અર્થે તમને લખવાનો પ્રતિબંધ કર્યો નથી. એ જ. પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે, તેની સાથે ૩ પ્રશ્નો છૂટા લખ્યા છે, તે પણ પ્રાપ્ત થયા છે. જે ૩ પ્રશ્નો લખ્યા છે, તે પ્રશ્નો મુમુક્ષુ જીવને વિચારવા હિતકારી છે.

૯૬૪ પ્રશ્નઃ—જીવ અને કાયાની વસ્તુતઃ શી સ્થિતિ છે?

ઉત્તરઃ—જીવ, કાયા પદાર્થપણે જૂદાં છે, પણ સંબંધપણે સહચારી છે, કે જ્યાંસુધી તે દેહથી જીવને કર્મનો ભોગ છે.

૯૬૫ પ્રશ્નઃ—શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો સંબંધ ક્ષીર નીરની પેઠે કહ્યો છે તેનો હેતુ શું છે ?

ઉત્તરઃ—શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો ક્ષીર, નીરની પેઠે સંબંધ કહ્યો છે તેનો હેતુ પણ એ જ છે કે, ક્ષીર અને નીર એકત્ર થયાં સ્પષ્ટ દેખાય છે, છતાં પરમાર્થે તે જૂદાં છે; પદાર્થપણે ભિન્ન છે. અગ્નિપ્રયોગે તે પાછાં સ્પષ્ટ જૂદાં પડે છે. તેમ જ જીવ અને કર્મનો સંબંધ છે.

૯૬૬ પ્રશ્નઃ—કર્મનો મુખ્ય આકાર કયો ? શું દેહ કર્મનો મુખ્ય આકાર છે ? જીવ છે એમ શી રીતે જણાય ? શું જીવ અને કાયાનું સ્પષ્ટ જૂદાપણું જ્ઞાનદશા આવ્યા વિના ભાસ્યામાં આવતું નથી ?

ઉત્તર—કર્મનો મુખ્ય આકાર કોઈ પ્રકારે દેહ છે, અને જીવ ઇંદ્રિયાદિદ્વારા ક્રિયા કરતો જાણી જીવ છે એમ સામાન્યપણે કહેવાય છે, પણ જ્ઞાનદશા આવ્યાવિના જીવ, કાયાનું જે સ્પષ્ટ જૂદાપણું છે તે, જીવને ભાસ્યામાં આવતું નથી, તથાપિ ક્ષીરનીરવત્ જૂદાપણું છે.

૯૬૭ પ્રશ્નઃ—શું જ્ઞાનસંસ્કારે જીવ અને કાયાનું જૂદાપણું સાવ સ્પષ્ટ વર્તે છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનસંસ્કારે તે જૂદાપણું સાવ સ્પષ્ટ વર્તે છે.

૯૬૮ પ્રશ્નઃ—જો જ્ઞાને કરી જીવ ને કાયા જૂદાં જાણ્યાં છે, તો પછી વેદનાનું વેદવું અને માનવું શાથી થાય છે ? તે પછી થવું ન જોઈએ.

ઉત્તરઃ—એ પ્રશ્ન જો કે થાય છે, તથાપિ તેનું સમાધાન આ પ્રકારે છેઃ—"સૂર્યથી તપેલા એવા પથ્થર તે સૂર્યના અસ્ત થયા પછી પણ અમુક વખતસુધી તપ્યા રહે છે, અને પછી સ્વરૂપને ભજે છે; તેમ પૂર્વના અજ્ઞાન સંસ્કારથી ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં વેદનાદિ તાપ તેનો આ જીવને સંબંધ છે, જ્ઞાનયોગનો કોઇ હેતુ થયો, તો પછી અજ્ઞાન નાશ પામે છે અને તેથી ઉત્પન્ન થનારૂં એવું ભાવિકર્મ નાશ પામે છે, પણ તે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલું એવું વેદનીયકર્મ તે અજ્ઞાનના સૂર્યની પેરે અસ્ત થયા પછી પથ્થરરૂપ એવા આ જીવને સંબંધમાં છે; જે આયુષ્યકર્મના નાશથી નાશ પામે છે. ભેદ એટલો છે કે, જ્ઞાનીપુરૂષને કાયાને વિષે આત્મબુદ્ધિ થતી નથી; અને આત્માને વિષે કાયાબુદ્ધિ થતી નથી; બેય સ્પષ્ટ ભિન્ન તેના જ્ઞાનમાં વર્તે છે. માત્ર પૂર્વ સંબંધ—જેમ પથ્થરને સૂર્યના તાપનો પ્રસંગ છે તેની પેરે—હોવાથી વેદનીયકર્મ આયુષ્ય પૂર્ણતાસુધી અવિષમ ભાવે વેદવું થાય છે, પણ તે વેદના વેદતાં જીવને સ્વરૂપજ્ઞાનનો ભંગ થતો નથી, અથવા જો થાય છે તો, તે જીવને તેવું સ્વરૂપજ્ઞાન સંભવતું નથી. આત્મજ્ઞાન હોવાથી પૂર્વોપાર્જિત વેદનીયકર્મ નાશ જ પામે એવો નિયમ નથી. તે તેની સ્થિતિએ નાશ પામે; વળી તે કર્મ જ્ઞાનને આવરણ કરનારૂં નથી; અવ્યાબાધપણાને આવરણરૂપ છે; અથવા ત્યાંસુધી સંપૂર્ણ અવ્યાબાધપણું પ્રગટતું નથી; પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન સાથે તેને વિરોધ નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાનીને આત્મા અવ્યાબાધ છે એવો નિજરૂપ અનુભવ વર્તે છે, તથાપિ સંબંધપણે જોતાં તેનું અવ્યાબાધપણું વેદનીયકર્મથી અમુક ભાવે રોકાયેલ છે,—જો કે તે કર્મમાં જ્ઞાનીને આત્મબુદ્ધિ નહિ હોવાથી અવ્યાબાધ ગુણને પણ માત્ર સંબંધ—આવરણ છે; સાક્ષાત્—આવરણ નથી. વેદના વેદતાં જીવને કંઇ પણ વિષમભાવ થયે તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ છે, પણ વેદના છે તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ નથી. પૂર્વોપાર્જિત અજ્ઞાનનું ફળ છે; વર્તમાનમાં તે માત્ર પ્રારબ્ધરૂપ છે. તેને વેદતાં જ્ઞાનીને અવિષમપણું છે, એટલે જીવ ને કાયા જૂદાં છે, એવો જે જ્ઞાનયોગ, તે—જ્ઞાનીપુરૂષનો—અબાધ જ રહે છે. માત્ર વિષમભાવરહિતપણું છે, એ પ્રકાર જ્ઞાનને અબાધાબાધ છે. વિષમભાવ છે તે, જ્ઞાનને બાધકારક છે. દેહમાં દેહબુદ્ધિ, અને આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ, દેહથી ઉદાસીનતા અને આત્મામાં સ્થિતિ છે, એવા જ્ઞાનીપુરૂષનો વેદનાઉદય તે પ્રારબ્ધ વેદનારૂપ છે; નવાં કર્મનો હેતુ નથી.

૯૬૯ પ્રશ્નઃ—પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વ ઠેકાણે સરખું છે; સિદ્ધ અને સંસારી જીવ સરખા છે; ત્યારે સિદ્ધની સ્તુતિ કરતાં કંઇ બાધ છે કે કેમ?

ઉત્તરઃ—પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રથમ વિચારવાયોગ્ય છે. આયકપણે

ઉત્તરઃ—પર્યુષણાદિમાં પત્રવ્યવહાર સાધુઓ લખાવીને કરે છે, જેમાં આત્મહિતજેવું થોડું જ હોય છે, તથાપિ તે રૂઢી થઇ હોવાથી તેનો લોક નિષેધ કરતા નથી, તેમ તે રૂઢીને અનુસરી વર્તવાનું સુઝશે, તોપણ હરકત નથી, એટલે તમને પત્ર લખાવવામાં અડચણ નહિ પહોંચે, અને લોકોને અંદેશો નહિ થાય.

૯૬૩ પ્રશ્નઃ—આપને ઉપમાપૂર્વક મારાથી લખવું થાય તે પણ તેમને અનુકૂળ નથી તેનું કેમ કરવું ?

ઉત્તર—અમને ઉપમાનું કંઇ સહજપણુ નથીઃ માત્ર તમારી ચિત્તસમાધિ અર્થે તમને લખવાનો પ્રતિબંધ કર્યો નથી. એ જ. પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે, તેની સાથે ૩ પ્રશ્નો છૂટા લખ્યા છે, તે પણ પ્રાપ્ત થયા છે. જે ૩ પ્રશ્નો લખ્યા છે, તે પ્રશ્નો મુમુક્ષુ જીવને વિચારવા હિતકારી છે.

૯૬૪ પ્રશ્નઃ—જીવ અને કાયાની વસ્તુતઃ શી સ્થિતિ છે?

ઉત્તરઃ—જીવ, કાયા પદાર્થપણે જૂદાં છે, પણ સંબંધપણે સહચારી છે, કે જ્યાંસુધી તે દેહથી જીવને કર્મનો ભોગ છે.

૯૬૫ પ્રશ્નઃ—શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો સંબંધ ક્ષીર નીરની પેઠે કહ્યો છે તેનો હેતુ શું છે ?

ઉત્તરઃ—શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો ક્ષીર, નીરની પેઠે સંબંધ કહ્યો છે તેનો હેતુ પણ એ જ છે કે, ક્ષીર અને નીર એકત્ર થયાં સ્પષ્ટ દેખાય છે, છતાં પરમાર્થે તે જૂદાં છે; પદાર્થપણે ભિન્ન છે; અગ્નિપ્રયોગે તે પાછાં સ્પષ્ટ જૂદાં પડે છે. તેમ જ જીવ અને કર્મનો સંબંધ છે.

૯૬૬ પ્રશ્નઃ—કર્મનો મુખ્ય આકાર કયો ? શું દેહ કર્મનો મુખ્ય આકાર છે ? જીવ છે એમ શી રીતે જણાય ? શું જીવ અને કાયાનું સ્પષ્ટ જૂદાપણું જ્ઞાનદશા આવ્યા વિના ભાસ્યામાં આવતું નથી ?

ઉત્તર—કર્મનો મુખ્ય આકાર કોઈ પ્રકારે દેહ છે, અને જીવ ઇંદ્રિયાદિદ્વારા ક્રિયા કરતો જાણી જીવ છે એમ સામાન્યપણે કહેવાય છે, પણ જ્ઞાનદશા આવ્યાવિના જીવ, કાયાનું જે સ્પષ્ટ જૂદાપણું છે તે, જીવને ભાસ્યામાં આવતું નથી, તથાપિ ક્ષીરનીરવત્ જૂદાપણું છે.

૯૬૭ પ્રશ્નઃ—શું જ્ઞાનસંસ્કારે જીવ અને કાયાનું જૂદાપણું સાવ સ્પષ્ટ વર્તે છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનસંસ્કારે તે જૂદાપણું સાવ સ્પષ્ટ વર્તે છે.

૯૬૮ પ્રશ્નઃ—જો જ્ઞાને કરી જીવ ને કાયા જૂદાં જાણ્યાં છે, તો પછી વેદનાનું વેદવું અને માનવું શાથી થાય છે ? તે પછી થવું ન જોઈએ.

ઉત્તરઃ—એ પ્રશ્ન જો કે ખાસ છે, તથાપિ તેનું સમાધાન આ પ્રકારે છેઃ—" ઘાતી તરીકે જેવા પ્રકાર તે સર્વજ્ઞ. આયુ થતા સુધી પણ અઘાતી કર્મપર્યંત લાગ્યા રહે છે, અને પછી સ્વરૂપને ભજે છે; તેમ પૂર્વના અજ્ઞાન સંસ્કારથી ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં વેદનાદિ પણ તેને. આ જીવને અબંધ છે, જ્ઞાનયોગનો હેતુ થયો, તો પછી અજ્ઞાન નાશ પામે છે અને તેથી ઉત્પન્ન થતાં એવું આરિકર્મ નાશ પામે છે, પણ તે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલું એવું વેદનીયકર્મ તે અજ્ઞાનના અંતની પેઠે આગ થવા પછી પરિપાક જેવા આ જીવને અબંધક છે. જે અનુપમાર્ગેન-નાશથી નાશ પામે છે. એક ફેરફાર છે કે, જ્ઞાનીપુરુષને કાયાને વિષે આત્મબુદ્ધિ થતી નથી; અને આત્માને વિષે કાયાર્બુદ્ધિ થતી નથી. એમ સ્પષ્ટ ભિન્ન તેના જ્ઞાનમાં વર્તે છે. માત્ર પૂર્વ સંબંધ—જેમ પરક્ષેત્રે સ્થિત: ત્યજનો પ્રસંગ છે તેની પેઠે—તેથી વેદનીયકર્મ આયુષ્ય પૂર્ણ-તાપર્યંત અવિષમ ભાવે વેદવું થાય છે, પણ તે વેદતા વેદતાં જીવને સ્વરૂપજ્ઞાનનો ભંગ થતો નથી, અથવા જો થાય છે તો, તે જીવને તેવું સ્વરૂપજ્ઞાન સમજવું નથી. આત્મજ્ઞાન હોવાથી પૂર્વોપાર્જિત વેદનીયકર્મ નાશ જ પામે એવો નિયમ નથી. તે તેની સ્થિતિએ નાશ પામે; વળી તે કર્મ જ્ઞાનને આવરણ કરનાર નથી; અવ્યાબાધપણાને આવરણરૂપ છે. અથવા ત્યાંસુધી સંપૂર્ણ અવ્યાબાધપણું પ્રગટતું નથી; પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન ભાવે તેને વિરોધ નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાનીને આત્મા અવ્યાબાધ છે એવો નિજરૂપ અનુભવ વર્તે છે, તથાપિ સંબંધપણે જોતાં તેનું અવ્યાબાધ-પણું વેદનીયકર્મથી અમુક ભાવે રોકાયેલ છે,—જો કે તે કર્મમાં જ્ઞાનીને આત્મબુદ્ધિ નહિ હોવાથી અવ્યાબાધ ગુણને પણ માત્ર સંબંધ—આવરણ છે; સાક્ષાત્–આવરણ નથી. વેદના વેદતાં જીવને કંઈ પણ વિષમભાવ થયો તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ છે, પણ વેદના છે તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ નથી. પૂર્વોપાર્જિત અજ્ઞાનનું ફળ છે; વર્તમાનમાં તે માત્ર પ્રાર-બ્ધરૂપ છે. તેને વેદતાં જ્ઞાનીને અવિષમપણું છે, એટલે જીવ ને કાયા જુદાં છે, એવો જે જ્ઞાનયોગ, તે–જ્ઞાનીપુરુષનો–અબાધ જ રહે છે. માત્ર વિષમભાવરહિતપણું છે, એ પ્રકાર જ્ઞાનને અવ્યાબાધ છે. વિષ-મભાવ છે તે, જ્ઞાનને બાધકારક છે. દેહમાં દેહબુદ્ધિ, અને આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ, દેહથી ઉદાસીનતા અને આત્મામાં સ્થિતિ છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષનો વેદનાઉદય તે પ્રારબ્ધ વેદનારૂપ છે; નવાં કર્મનો હેતુ નથી.

૯૬૫ પ્રશ્નઃ—પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વ કોઈને સરખું છે; સિદ્ધ અને સંસારી જીવ સરખા છે; ત્યારે સિદ્ધની સ્તુતિ કરતાં કંઈ બાધ છે કે કેમ?

ઉત્તરઃ—પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રથમ વિચારવાયોગ્ય છે. આપણને

પરમાત્માસ્વરૂપ સર્વત્ર છે કે કેમ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે. સિદ્ધ અને સંસારી જીવો એ, સમસત્તાવાન સ્વરૂપે છે, એ નિશ્ચય જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યો છે, તે યથાર્થ છે. તથાપિ ભેદ એટલો છે કે, સિદ્ધને વિષે તે સત્તા પ્રગટપણે છે; સંસારી જીવો એ સમસત્તાવાન સ્વરૂપે છે, એ નિશ્ચય જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યો છે તે યથાર્થ છે, તથાપિ ભેદ એટલો છે કે અગ્નિ પ્રગટ છે, અને ચકમકને વિષે અગ્નિ સત્તાપણે છે; તે પ્રકારે દીવાને વિષે અને ચકમકને વિષે જે અગ્નિ છે, તે અગ્નિપણે સમ છે. વ્યક્તિપણે (પ્રગટતાં) અને શક્તિપણે (સત્તામાં) ભેદ છે; પણ વસ્તુની જાતિપણે ભેદ નથી. તે પ્રકારે સિદ્ધના જીવને વિષે જે ચેતનસત્તા છે, તે જ સૌ સંસારી જીવને વિષે છે: ભેદ માત્ર પ્રગટ—અપ્રગટપણાનો છે. જેને તે ચેતનસત્તા પ્રગટી નથી એવા સંસારી જીવને તે સત્તા પ્રગટવાનો હેતુ, પ્રગટ-સત્તા જેને વિષે છે એવા સિદ્ધ ભગવંતનું સ્વરૂપ તે વિચારવાયોગ્ય છે; ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે; સ્તુતિ કરવાયોગ્ય છે: કેમકે તેથી આત્માને નિજરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, સ્તુતિ કરવાનો પ્રકાર થાય છે; કે તે કર્તવ્ય છે. સિદ્ધસ્વરૂપ જેવું આત્મસ્વરૂપ છે, એવું વિચારીને અને આ આત્માને વિષે તેનું વર્તમાનમાં અપ્રગટપણું છે, તેનો અભાવ કરવા તે સિદ્ધસ્વરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, તથા સ્તુતિ ઘટે છે; એ પ્રકાર જાણી સિદ્ધની સ્તુતિ કરતા કંઈ બાધ જણાતો નથી.

૯૭૦ પ્રશ્નઃ—આત્મસ્વરૂપમાં જગત્ નથી. " એ સિદ્ધાંત યથાર્થ છે? બાહ્ય જગત્ નથી એવો અર્થ કયા રીતથી માનવો યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—" આત્મસ્વરૂપમાં જગત્ નથી. " એવી વેદાંતે વાત કહી છે, અથવા એમ ઘટે છે, પણ બાહ્ય જગત્ નથી, એવો અર્થ માત્ર જીવને ઉપશમ થવા અર્થે માનવો યોગ્ય જણાય. એમ એ ત્રણ પ્રશ્નોનું સંક્ષેપ સમાધાન લખ્યું છે. તે, વિશેષકરી વિચારશો. કંઈ વિશેષ સમાધાન જાણવા ઇચ્છા થાય તો લખશો. જેમ વૈરાગ્ય, ઉપશમનું વર્દ્ધમાનપણું થાય તેમ હાલ તો કર્તવ્ય છે.

૯૭૧ પ્રશ્નઃ—ઇંદ્રિયોનો અભાવ શા કારણથી થતો નથી?

ઉત્તરઃ—ઇંદ્રિયોને ઉપશમાવવાનો તથા નિરાવવાનો જીવે અભ્યાસ—સતત અભ્યાસ—કર્તવ્ય છે, કારણ કે વિના વિચારે, વિના પ્રયત્ને, તે ઇંદ્રિયોનું ઉપશમવું અથવા નિરાવવું કેવા પ્રકારથી થાય? કારણવિના કોઈ કાર્ય સંભવતું નથી; તો આ જીવે તે ઇંદ્રિયોના ઉપશમન કે નિરાવનનો કોઈ ઉપાય કર્યો ન હોય એટલે તેનો અભાવ ન થાય એ, સ્પષ્ટ સંભવરૂપ છે.

૯૭૨ પ્રશ્ન:—શું પૂર્વભવે વૃત્તિઓના ઉપશમન અને નિવર્તન જીવે કરેલ નથી ?

ઉત્તર:—ઘણીવાર, પૂર્વકાળે વૃત્તિઓના ઉપશમનનું, તથા નિવર્તનનું જીવે અભિમાન કર્યું છે, પણ તેવું કોઈ સાધન કર્યું નથી; અને હજુસુધી તે પ્રકારમાં જીવ કોઈ ઠેકાણું કરતો નથી; અર્થાત્ હજુ તેને તે અભ્યાસમાં કોઈ રસ દેખાતો નથી, તેમ કડવાસ લાગતાં, છતાં તે કડવાસ ઉપર પગ દઈ આ જીવ ઉપશમન, નિવર્તનમાં પ્રવેશ કરતો નથી. આ વાત વારંવાર આ દુષ્ટ—પરિણામી જીવે વિચારવાયોગ્ય છે; વિસર્જન કરવાયોગ્ય કોઈ રીતે નથી.

૯૭૩ પ્રશ્ન:—મારે પુત્ર નથી અને તે હોય એવો મને મોહ થાય છે તો મારે કેમ કરવું ?

ઉત્તર:—પુત્રાદિ સંપત્તિમાં જે પ્રકારે આ જીવને મોહ થાય છે, તે પ્રકાર કેવળ નિરસ અને નિંદવાયોગ્ય છે. જીવ જો જરાક વિચાર કરે, તો સ્પષ્ટ દેખાય એવું છે કે, કોઈને વિષે પુત્રપણું ભાવી, આ જીવે માઠું કર્યામાં મણા રાખી નથી; અને કોઈને વિષે પિતાપણું માનીને પણ તેમ જ કર્યું છે; અને કોઈ જીવ હજુસુધી તો પિતા, પુત્ર થઈ શક્યા દીઠા નથી. સૌ કહેતા આવે છે કે, આનો આ પુત્ર, અથવા આનો આ પિતા, પણ વિચારતાં આ વાત કોઈ પણ કાળે ન બની શકે તેવી સ્પષ્ટ લાગે છે. અનુત્પન્ન એવો આ જીવ તેને પુત્રપણે ગણવો અથવા ગણાવવાનું ચિત્ત રહેવું એ, સૌ જીવની મૂઢતા છે; અને તે મૂઢતા કોઈ પણ પ્રકારે સત્સંગની ઇચ્છાવાળા જીવને ઘટતી નથી.

૯૭૪ પ્રશ્ન:—મને અને મારી સ્ત્રીને પુત્રાદિ વિષેનો મોહ રહ્યા કરે છે તો અમારે કેવા ભાવપૂર્વક વર્તવું કર્તવ્ય છે ?

ઉત્તર:—જે મોહાદિ પ્રકાર વિષે તમે લખ્યું તે, બન્નેને કર્મબંધનો હેતુ છે;—અનંત વિટંબનાનો હેતુ છે. જ્ઞાની પુરુષ પણ એમ વર્તે, તો જ્ઞાન ઉપર પગ મૂક્યા જેવું છે, અને સર્વ પ્રકારે અજ્ઞાન-નિદ્રાનો તે હેતુ છે; એ પ્રકારને વિચારે બન્નેને સીધો ભાવ કર્તવ્ય છે. આ વાત અલ્પકાળમાં ચેતવાયોગ્ય છે. જેટલો બને તેટલો તમે કે બીજા તમસંબંધી સત્સંગી નિવૃત્તિનો અવકાશ લેશો; તે જ જીવને હિતકારી છે.

૯૭૫ પ્રશ્ન:—સિદ્ધિપદનો સર્વે શ્રેય ઉપાય શું છે ?

ઉત્તર:—જે જે સાધન આ જીવે પૂર્વકાળે કર્યાં છે, તે તે સાધન જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાથી થયાં જણાતાં નથી; એ વાત અવિશા-રહિત લાગે છે, જો એમ થયું હોત, તો જીવને સંસારપરિભ્રમણ

હોય નહિ. જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા છે તે, ભવમાં જતાને આડા પ્રતિબંધ જેવી છે, કારણ જેને આત્માર્થ સિવાય બીજો કોઈ અર્થ નથી, અને આત્માર્થ પણ સાધી પ્રારબ્ધાધીન જેનો દેહ છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા તે ફક્ત આત્માર્થમાંજ સાધ્ય જીવને પ્રેરે છે. અને આ જીવે તો પૂર્વકાળે કંઈ આત્માર્થ જાણ્યો નથી, ઉલટો આત્માર્થ વિસ્મરણપણે ચાલ્યો આવ્યો છે. તે પોતાની કલ્પના કરી સાધન કરે તેથી આત્માર્થ ન થાય, અને ઉલટું 'આત્માર્થ સાધું છું' એવું દુષ્ટ અભિમાન ઉત્પન્ન થાય, કે જે જીવને સંસારનો મુખ્ય હેતુ છે. જે વાત સ્વપ્ને પણ આવતી નથી, તે જીવ માત્ર ભ્રમથી કલ્પનાથી સાક્ષાત્કાર જેવી માને, તો તેથી કલ્યાણ ન થઇ શકે; તેમ આ જીવ પૂર્વકાળથી અંધ ચાલ્યો આવતાં છતાં પોતાની કલ્પનાએ આત્માર્થ માને તો તેમાં સફળપણું ન હોય, એ વાત સમજી શકાય એવો પ્રકાર છે; એટલે એમ તો જણાય છે કે, જીવના પૂર્વકાળનાં બધાં માઠાં સાધન—કલ્પિત સાધન—મટવા અપૂર્વ જ્ઞાન સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય નથી, અને તે અપૂર્વ વિચારવિના ઉત્પન્ન થવા સંભવ નથી, અને તે અપૂર્વ વિચાર, અપૂર્વ પુરુષના આરાધનવિના બીજા કયા પ્રકારે જીવને પ્રાપ્ત થાય એ વિચારતાં એમજ સિદ્ધાંત થાય છે કે, જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાનું આરાધન એ નિર્વિકલ્પનો સર્વોત્તમ ઉપાય છે, અને એ વાત જ્યારથી જીવથી મનાય છે, ત્યારથીજ બીજા દોષનું ઉપશમવું-નિવર્તવું શરૂ થાય છે.

ત્રીજો પ્રશ્ન:—શ્રી જિને આ જીવના અજ્ઞાનની જે જે વ્યાખ્યા કરી છે, તેમાં સમયે સમયે તેને અનંત કર્મનો બંધ થયા કરે છે, અનાદિ કાળથી અનંતક કર્મનો બંધ કરતો આવ્યો છે એમ કહ્યું છે, તે વાત તો યથાર્થ છે, તો તેમાં અનંત કર્મ નિવૃત્ત કરવાનું સાધન ગમે તેવું બળવાન હોય તોપણ અનંતકાળને પ્રયોજને પણ તે ટૂંક પડે નહીં એમ ભાસે કે નહીં?

ઉત્તર—જો કે કેવળ એમ હોય, તો તમને લાગ્યું તેમ સંભવે છે, તથાપિ જિને પ્રવાહથી જીવને અનંત કર્મનો કર્તા કહ્યો છે,—અનંત કાળથી કર્મનો કર્તા તે ચાલ્યો આવે છે એમ કહ્યું છે; પણ સમયે સમયે અનંતકાળ ભોગવવાં પડે એવાં કર્મ તે આત્મવિશેષ માટે ઉપાર્જન કરે છે એમ કહ્યું નથી; કોઈ જીવઆશ્રયી એ વાત દૂર રાખી, સિદ્ધાંત અર્થ એમ કહ્યું છે કે, સર્વ કર્મનું મૂળ એવું જે અજ્ઞાન—મોહ—નિર્મોહ તે વડે જીવને એવું કર્મ બાંધે છે, કે જે ભવિષ્યમાં અનંતકાળ તેને ભમવું થયું છે, જે

જે પરિણામ વર્ત્યા કરે, તો હજુ પણ એમને એમ અનંતકાળ પરિભ્રમણ થાય. અગ્નિના એક તણખાને વિષે આખો લોક સળગાવી શકાય એટલો 'ઐશ્વર્ય' ગુણ છે; તથાપિ તેને જેવો જેવો યોગ થાય છે, તેવો તેવો તેનો ગુણ ફળવાન થાય છે તેમ, અજ્ઞાનપરિણામને વિષે અનાદિકાળથી જીવનું રખડવું થયું છે. તેમ હજુ અનંત કાળ પણ ચૌદે રાજલોકમાં પ્રદેશે પ્રદેશે અનંત જન્મ, મરણ તે પરિણામથી સંભવે; તથાપિ જેમ તણખાનો અગ્નિ યોગવશ છે, તેમ અજ્ઞાનનાં કર્મપરિણામની પણ અમુક પ્રકૃતિ છે. ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એક જીવને મોહનીયકર્મનું બંધન થાય, તો સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમનું થાય, એમ જિને કહ્યું છે; તેનો હેતુ સ્પષ્ટ છે કે, જો અનંતકાળનું બંધન થતું હોય, તો પછી જીવનો મોક્ષ ન થાય; એ બંધ હજુ નિવૃત્ત ન થયો હોય, પણ લગભગ નિવર્તવા આવ્યો હોય, ત્યાં વખતે બીજી તેવી સ્થિતિનો સંભવ હોય, પણ એવાં મોહનીયકર્મ, કે જેની કાળસ્થિતિ ઉપર કહી છે તેવાં એક વખતે ઘણાં બાંધે એમ ન બને; અનુક્રમે હજુ તે કર્મથી નિવૃત્ત થવા પ્રથમ બીજું તેજ સ્થિતિનું બાંધે; તેમ બીજું નિવૃત્ત થતાં પ્રથમ ત્રીજું બાંધે; પણ બીજું, ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું એમ સો એક મોહનીયકર્મના સંબંધમાં તેજ સ્થિતિનું બાંધ્યા કરે એમ બને નહિ, કારણ કે જીવને એટલો અવકાશ નથી;—મોહનીયકર્મની એ પ્રકારે સ્થિતિ છે. તેમ આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ શ્રી જિને એમ કહી છે કે, એક જીવ એક દેહમાં વર્તતાં તે દેહનું જેટલું આયુષ્ય છે, તેટલાના ત્રણ ભાગમાંના બે ભાગ વ્યતીત થયે, આવતા ભવનું આયુષ્ય (જીવ) બાંધે; તે પ્રથમ બાંધે નહિ. અને એક ભવમાં આગામિક કાળના બે ભવનું આયુષ્ય બાંધે નહિ; એવી સ્થિતિ છે. અર્થાત્ જીવને અજ્ઞાનભાવથી કર્મસંબંધ ચાલ્યો આવે છે, તથાપિ તે તે કર્મોની સ્થિતિ ક્રમે તેટલી ચિરંતનકાળ જ્યાં અનંત દુઃખ અને ભવનો હેતુ છતાં પણ જેમાં જીવ તેથી નિવૃત્ત થાય એટલો અમુક પ્રકાર બાધ કરતાં સાવ અવકાશ છે. આ પ્રકાર જિને પણ સ્પષ્ટપણે કહ્યો છે; તે વિચારવાયોગ્ય છે;—જેમાં જીવને મોક્ષનો અવકાશ કહી કર્મબંધ કહ્યો છે. આ વાર્તા સંક્ષેપમાં આપને લખી છે; તે ફરી ફરી વિચારવાથી કેટલુંક સમાધાન થશે, અને ક્રમે કરી, કે સમાગમે કરી તેનું સાવ સમાધાન થશે.

૯૭૭ પ્રશ્ન:—કામ ભાંગવાનો બળવાન ઉપાય બતાવવા કૃપા કરશો?

ઉત્તર—સત્સંગ છે તે, કામ ભાંગવાનો બળવાન ઉપાય છે.

સર્વ જ્ઞાનીપુરુષે કામનું જીતવું તે અત્યંત દુષ્કર કહ્યું છે તે, અ[illegible] સિદ્ધ છે; અને જેમ જેમ જ્ઞાનીનાં વચનોનું અવગાહન થાય છે, તેમ તેમ કંઈ કંઈક કરી પાછા વળતાં અનુક્રમે જીવનું વીર્ય બળવાન થઈ કામનું સામર્થ્ય જીતાવી નાશ કરાય છે. કામનું સ્વરૂપ જ્ઞાનીપુરુષનાં વચન સાંભળી જીવે જાણ્યું નથી; અને જો જાણ્યું હોત, તો તે વિષે માત્ર વિરસતા થઈ હોત.

૪૫૮ પ્રશ્ન:—ભગવાને, કેટલાંક શાસ્ત્રોમાં અગ્નિના કણમાં પણ સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય જીવ ભર્યા છે એમ કહ્યું છે;—કે તે જીવ બાળ્યા બળે નહિ, છેદ્યા છેદાય નહિ, માર્યા મરે નહિ એવા કહ્યા છે. તે જીવને ઔદારિક શરીર નહિ હોય, તેથી તેને અગ્નિ આદિ આઘાત નહિ થતો હોય? ઔદારિક શરીર છતાં તેને અગ્નિ આદિ આઘાત નહિ થતો હોય? જો ઔદારિક શરીર હોય, તો તે શરીર અગ્નિ આદિ વ્યાઘાત કેમ ન પામે?

ઉત્તર: વિચારતાં અહીં સંક્ષેપમાં તેનું આ સમાધાન સમજાય છે કે, એક દેહ ત્યાગી, બીજો દેહ ધારણ કરતી વખતે કોઈ જીવ વાટે વહેતો હોય છે ત્યારે અથવા અપર્યાપ્તપણે, માત્ર તેને તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર હોય છે; બાકી સર્વ સ્થિતિમાં એટલે સહજ સ્થિતિમાં સર્વ જીવને ત્રણ શરીરનો સંબંધ થી [illegible] છે: કાર્મણ, તૈજસ, અને ઔદારિક કે વૈક્રિય એ બેમાંનું કોઈ એક. વાટે વહેતા જીવને કાર્મણ, તૈજસ એ બે શરીર હોય છે; અપર્યાપ્તિ-સ્થાન જીવની અપર્યાપ્તિ છે, અપર્યાપ્તિમાં તો તેને કાર્મણ તૈજસ શરીરથી નિર્વાહ થઈ શકે, પણ પર્યાપ્તિ-સ્થિતિમાં તેને સ્થિતિ [illegible] છે. પર્યાપ્તિ-સ્થિતિનું લક્ષણ એ છે કે, આહારાદિનું ગ્રહણ યથાયોગ્ય અમુક સામર્થ્ય,—અને એ આહારાદિ [illegible] ગ્રહણ છે તે, ત્રીજા શરીરનો પ્રારંભ છે, અર્થાત્ [illegible] ત્રીજું શરીર થઈ શકે એમ સમજવા યોગ્ય છે. અગ્નિને એ [illegible] એકેંદ્રિય કહ્યા છે તે, અગ્નિ આદિથી વ્યાઘાત નથી પામતા [illegible] [illegible] એકેંદ્રિય કહ્યા [illegible] તેને પણ શરીર છે, પણ તે [illegible] [illegible] ઔદારિક શરીર છે તે, એટલા સૂક્ષ્મ આકારનું છે કે, [illegible] [illegible] [illegible] ન થઈ શકે. અગ્નિઆદિનું જે મહત્ત્વ છે, અને [illegible] [illegible] [illegible] સૂક્ષ્મત્વ છે, તે એવાં પ્રકારનાં છે કે, [illegible] [illegible] [illegible] ન થઈ શકે, અર્થાત્ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] જે અવકાશ છે તે [illegible] [illegible] તે [illegible] જીવનું [illegible] [illegible] થઈ શકે [illegible]

હોવાથી તે જીવોનો નાશ થઈ શકે, કે તેને વ્યાઘાત થાય તેવો અગ્નિશસ્ત્રાદિનો સંબંધ તેને થતો નથી; જો તે જીવોની અવગાહના મહત્વવાળી હોય, અથવા અગ્નિ આદિનું અત્યંત સૂક્ષ્મપણું હોય, કે જેને એકેંદ્રિય જીવ જેવું સૂક્ષ્મપણું ગણાય, તો તે એકેંદ્રિય જીવને વ્યાઘાત કરવાને વિષે સંભવિત ગણાય; પણ તેમ નથી. અહીં તો જીવોનું અત્યંત સૂક્ષ્મત્વ છે, અને અગ્નિ, શસ્ત્રાદિનું મહત્વ છે તેથી વ્યાઘાતયોગ્ય સંબંધ થતો નથી; એમ ભગવાને કહ્યું છે. તેથી ઔદારિક શરીર અવિનાશી કહ્યું છે એમ નથી; સ્વભાવે કરી તે વિપરિણામ પામી, અથવા ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં તે જીવોનાં પૂર્વકર્મ પરિણામ પામી, ઔદારિક શરીરનો નાશ કરે છે. કોઈ તે શરીર બીજાથીજ નાશ પમાડ્યું હોય તોજ પામે એવો પણ નિયમ નથી.

૯૭૯ પ્રશ્નઃ—કયો પરિચય હિતકારી અને કયો નિવર્તન યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—વૈરાગ્ય, ઉપશમનું બળ વધે તે પ્રકારનો સત્સંગ, સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો એ જીવને પરમ હિતકારી છે, બીજો પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્તન યોગ્ય છે.

૯૮૦ પ્રશ્નઃ—આપને ધર્મપ્રસંગે પરિચયમાં આવવાનું શા કારણે આપ રાખવા ઇચ્છતા નથી?

ઉત્તરઃ—અમે હાલમાં વ્યાપારસંબંધી પ્રયોજન રહે છે, તેથી તરતમાં થોડા વખત માટે, પણ નીકળી શકાતું દુર્લભ છે, કારણ કે પ્રસંગ એવો છે કે, જેમાં મારા વિદ્યમાનપણાની અવશ્ય પ્રસંગના હોય બને છે. તેમનું મન ન દુભાઈ શકે, અથવા તેમના સામને એથી મારા દૂર થવાથી કોઈ બળવાન હાનિ ન થઈ શકે એવો અવસાય થાય, તો તેમ કરી થોડો વખત આ પ્રવૃત્તિથી અવકાશ લેવાનું ચિત્ત છે, તથાપિ તમારી તરફ આવવાથી લોકોના પરિચયમાં જરૂર કરી આવવાનું થાય, એ સંભવિત હોવાથી, તે તરફ આવવાનું ચિત્ત થવું મુશ્કેલ છે. લોકોના પરિચયમાં અત્રા પ્રસંગ રહેતાં છતાં, ધર્મપ્રસંગે આવવું થાય તે વિશેષ અહિતયોગ્ય લાગી, જેમ બને તેમ તે પરિચયથી-ધર્મપ્રસંગને નામે-દૂર રહેવાનું ચિત્ત વિશેષપણે રહ્યા કરે છે. વૈરાગ્ય, ઉપશમનું બળ વધે, તે પ્રકારનો સત્સંગ-સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો એ, જીવને પરમ હિતકારી છે. બીજો પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્તનયોગ્ય છે.

૯૮૧ પ્રશ્નઃ—યોગવાસિષ્ઠાદિ ગ્રંથ ભાવ ઉદ્દેશ ગ્રંથ મુમુક્ષુને વાંચવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—'યોગવાસિષ્ઠાદિ' ગ્રંથો વાંચવા-વિચારવામાં હરકત આ-

ગણુ નથી. અમે આગળ લખ્યું હતું કે, ઉપદેશગ્રંથ સમજી એવા ગ્રંથ વિચારવાથી જીવને ગુણ પ્રગટે છે. ઘણુંકરી તેવા ગ્રંથો વૈરાગ્ય અને ઉપશમને અર્થે છે.

૯૮૨ પ્રશ્ન:—સિદ્ધાંતજ્ઞાન જાણવા માટે કેવા ગ્રંથો કેવા પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' સત્પુરૂષથી જાણવાયોગ્ય જાણીને જીવમાં સરળતા, નિરહંતાદિ ગુણો ઉદ્ભવ થવાને અર્થે 'યોગવાસિષ્ઠ,' 'ઉત્તરાધ્યયન,' 'સૂત્રકૃતાંગાદિ' વિચારવામાં અડચણ નથી: એટલી સ્મૃતિ રાખજો.

૯૮૩ પ્રશ્ન:—વેદાંત અને જિન સિદ્ધાંતોને વિષે ભેદ છે?

ઉત્તર:—વેદાંત અને જિન–સિદ્ધાંત એ બેમાં કેટલાક પ્રકારે ભેદ છે.

૯૮૪ પ્રશ્ન:—વેદાંત શા પ્રકારે સર્વસ્થિતિ કહે છે?

ઉત્તર:—વેદાંત એક બ્રહ્મસ્વરૂપે સર્વ સ્થિતિ છે એમ કહે છે.

૯૮૫ પ્રશ્ન:—શું જિનાગમમાં તેથી બીજો પ્રકાર કહ્યો છે?

ઉત્તર:—જિનાગમમાં તેથી બીજો પ્રકાર કહ્યો છે.

૯૮૬ પ્રશ્ન:—'સમયસાર' નામે દિગમ્બર જૈનના ગ્રંથ વાંચતાં એક બ્રહ્મની માન્યતા થાય છે?

ઉત્તર:—'સમયસાર' વાંચતાં પણ કેટલાક જીવોને એક બ્રહ્મની માન્યતા રૂપનો સિદ્ધાંત થઇ જાય છે.

૯૮૭ પ્રશ્ન:—સિદ્ધાંતજ્ઞાનનો વિચાર કેવી રીતે કરવાયોગ્ય છે?

ઉત્તર:—સિદ્ધાંત (જ્ઞાન)નો વિચાર ઘણા સત્સંગથી તથા વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વિશેષપણે વધ્યા પછી કર્તવ્ય છે.

૯૮૮ પ્રશ્ન:—જો એમ નથી કરવામાં આવતું તો શું થાય છે?

ઉત્તર:—જો એમ નથી કરવામાં આવતું, તો જીવ બીજા પ્રકારમાં ચડી જઈ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમથી હીન થાય છે.

૯૮૯ પ્રશ્ન:—એક "બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મા" છે કે "અનેક આત્મા" છે એ વિચાર વિચારવામાં અડચણ છે?

ઉત્તર:—'એક બ્રહ્મસ્વરૂપ' વિચારવામાં અડચણ નથી; અથવા 'અનેક આત્મા' વિચારવામાં અડચણ નથી, અને તમને અથવા કોઇ મુમુક્ષુને પોતાના સ્વરૂપનું જાણવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે, પણ તે જાણવાનાં સાધન શમ, સંતોષ, વિચાર અને સત્સંગ છે. તે સાધન સિદ્ધ થયે, વૈરાગ્ય, ઉપશમ વર્દ્ધમાનપરિણામી થયે, 'એક આત્મા છે,' કે 'અનેક આત્મા છે,' એ આદિ પ્રકારે સ્વરૂપ વિચારવા યોગ્ય છે.

૯૯૦ પ્રશ્ન—શું આપને પણ વ્યવસાયનો પ્રસંગ આત્મસ્થિરતાને કંઈ પણ મંદતાનો હેતુ થાય છે?

ઉત્તર:—નિર્ભયપણું અત્યંતપણે જાણ્યા છતાં વ્યવસાયનો પ્રસંગ આત્મસ્થિરતાને કંઈ પણ મંદતાનો હેતુ થાય છે, તે છતાં તે વ્યવસાય કરીએ છીએ; આત્માથી ખમતા યોગ નહિ તે જાણીએ છીએ.

૯૯૧ પ્રશ્ન—કેવા પ્રકારે સંયમ અને સ્વાધ્યાય કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—જેમ આત્મભાન અપ્રમાદી થાય તેમ સંયમ, સ્વાધ્યાયનો પ્રસંગ નિત્યપ્રતિ કરવાયોગ્ય છે. તેને વિષે પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી. અવશ્ય એમ કર્તવ્ય નથી.

૯૯૨ પ્રશ્ન—આપનો વ્યવસાય આપને કેવો અનુભવાય છે? આપને તે ઉષ્ણપણાનો હેતુ થાય છે?

ઉત્તર:—પાણી સ્વભાવે શીતળ છતાં કોઈ વાસણમાં નાંખી નીચે અગ્નિ સળગતો રાખ્યો હોય, તો તેની નિરીચ્છા હોય છતાં તે પાણી ઉષ્ણપણું ભજે છે, તેવો આ વ્યવસાય, સમાધિએ શીતળ એવા પુરુષને ઉષ્ણપણાનો હેતુ થાય છે. એ વાત અમને તો સ્પષ્ટ લાગે છે.

૯૯૩ પ્રશ્ન—શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ ગૃહવાસમાં પણ સર્વ વ્યવસાય અસાર અને કર્તવ્યરૂપ નથી એમ જાણ્યું હતું છતાં મુનિપણું ગ્રહણ કરી લગભગ સાડાબાર વર્ષ મૌનપણું અને અનિદ્રાપણું ભજ્યું છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તો શું તેથી વ્યવસાયરૂપ અગ્નિ મટતો જાય ખરો?

ઉત્તર:—વર્ધમાનસ્વામીએ ગૃહવાસમાં પણ—આ સર્વ વ્યવસાય અસાર છે; કર્તવ્યરૂપ નથી, એમ જાણ્યું હતું; તેમ છતાં તે ગૃહવાસને ત્યાગી મુનિચર્યા ગ્રહણ કરી હતી. ને મુનિપણામાં પણ આત્મબળે સમર્થ છતાં તે ત્યાગ કરતાં પણ અત્યંત વધતા ત્યાગની જરૂર છે એમ જાણી, મૌનપણું અને અનિદ્રાપણું સાડાબાર વર્ષ લગભગ ભજ્યું છે, કે જેથી વ્યવસાયરૂપ અગ્નિ તો પ્રાયે થઈ શકે નહિ.

૯૯૪ પ્રશ્ન—વર્ધમાનસ્વામી ગૃહવાસમાં છતાં અભોગી, અવ્યવસાયી, નિસ્પૃહ સહજ સ્વભાવે મુનિ જેવા, અને આત્માકાર પરિણામી હતા. તેઓ સર્વ વ્યવસાયમાં અસારપણું, નિરસપણું જાણી તેથી દૂર પ્રવર્ત્યા હતા એ વાતથી ઘટે શું એવી વ્યવસાયની રુચિ વિરત કરવા યોગ્ય છે એમ શિક્ષણ લેવાનું છે?

ઉત્તર:—જે વર્ધમાનસ્વામી ગૃહવાસમાં છતાં અભોગીજેવા હતા, અવ્યવસાયીજેવા હતા, નિસ્પૃહ હતા, અને સહજ સ્વભાવે મુનિ જેવા હતા, આત્માકાર પરિણામી હતા, તે વર્ધમાનસ્વામી પણ

સર્વે વ્યવસાયમાં અસારપણું જાણીને—નિરસ જાણીને—દૂર પ્રવર્ત્યા તે વ્યવસાય, બીજા જીવે ફરી કયા પ્રકારથી સમાધિ રાખતી વિચારી છે તે, વિસારવા યોગ્ય છે; તે વિચારીને ફરી ફરી તે ચર્યા સાર્વ, પ્રવર્ત્તને, પ્રવર્ત્તને, સ્મૃતિમાં લાવી, વ્યવસાયના પ્રસંગમાં વર્તની એવી રૂચિ વિલય કરવાયોગ્ય છે.

૯૯૫ પ્રશ્નઃ—શું વ્યવસાયની રૂચિ વિલય કરવામાં ન આવે તો જીવની મુમુક્ષુપદને વિષે યથાયોગ્ય જિજ્ઞાસા થઇ નથી અથવા લોકસંજ્ઞાએ માત્ર કલ્યાણ થાય એવી ભાવના કરવા ઇચ્છે છે પણ કલ્યાણ કરવાની તેને જિજ્ઞાસા ઘટતી નથી એમ આપ કહેવા માગો છો?

ઉત્તરઃ—જો એમ ન કરવામાં આવે, તો એમ ઘણું કરીને લાગે છે કે, હજુ આ જીવની યથાયોગ્ય જિજ્ઞાસા મુમુક્ષુપદને વિષે થઈ નથી, અથવા તો આ જીવ લોકસંજ્ઞાએ માત્ર કલ્યાણ થાય એવી ભાવના કરવા ઇચ્છે છે; પણ કલ્યાણ કરવાની તેને જિજ્ઞાસા ઘટતી નથી, કારણ કે બેયનાં સરખાં પરિણામ હોય અને એક બંધાય, બીજાને અબંધતા થાય એમ ત્રિકાળમાં બનવાયોગ્ય નથી.

૯૯૬ પ્રશ્નઃ—ક્યાં સુધી આત્મસ્વરૂપનો વિચાર યથાર્થપણે જીવથી થવો કઠણ છે?

ઉત્તરઃ—એ ગુણો (ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ) જ્યાંસુધી જીવને વિષે સ્થિરતા પામશે નહિ, ત્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપનો વિચાર જીવથી યથાર્થપણે થવો કઠણ છે.

૯૯૭ પ્રશ્નઃ—"આત્મારૂપી છે?" કે "આત્માઅરૂપી છે" એવા વિકલ્પો પ્રથમથી—શરૂઆતથી વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—'આત્મા રૂપી છે?,' 'અરૂપી છે?' એ આદિ વિકલ્પ તે પ્રથમમાં જે જે વિચારાય છે તે, કલ્પના જેવા છે.

૯૯૮ પ્રશ્નઃ—ત્યારે આવા પ્રશ્નો—આત્મારૂપી છે કે અરૂપી ઇત્યાદિ—ક્યારે વિચારવા કર્ત્તવ્ય છે?

ઉત્તરઃ—જીવ કેટલેક પણ ગુણ પામીને જો શીતળ થાય, તો પછી તેને વિષે વિચાર કર્ત્તવ્ય છે.

૯૯૯ પ્રશ્નઃ—શું આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગો તીવ્ર મુમુક્ષુપણું ઉત્પન્ન થયા પહેલાં બરાબર સમજાતા નથી? શું મારે એવા પ્રશ્નો હાલ શમાવવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગ તીવ્ર મુમુક્ષુપણું ઉત્પન્ન થયાં પહેલાં ઘણું કરીને કલ્પિતપણે સમજાય છે; જેથી હાલ તે સંબંધી પ્રશ્ન શમાવવાયોગ્ય છે.

૧૦૦૦ પ્રશ્ન—આપશ્રી અમારા પ્રત્યે શા કારણે પત્ર લખવાની કૃપા કરતા નથી?

ઉત્તર:—પ્રસંગના વારે આપના પ્રારબ્ધવશાત્ ક્યાંયથી કેટલાંક વ્યવસાયી કાર્ય થઈ આવે છે, પણ ચિત્તપરિણામ સાધારણ પ્રસંગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં વિશેષ સંકોચાયલાં રહ્યાં કરતાં હોવાથી આ પ્રકારના પત્રાદિ લખવા વગેરેનું બની શકતું નથી; જે વધારે નથી લખાતું તે માટે, અમને ક્ષમા આપવા યોગ્ય છો.

૧૦૦૧ પ્રશ્ન:—આપશ્રીની ચિત્તની અવસ્થા જાણવા જિજ્ઞાસા છે તે તૃપ્ત કરવા કૃપા થશે? આપશ્રીને વ્યવસાય ઘટે છે એમ આપ માનો છો?

ઉત્તર—જે કારણ વિષે લખ્યું હતું, તે કારણના વિચારમાં હજુ ચિત્ત છે, અને તે વિચાર હજી સુધી ચિત્તસમાધાનરૂપ એટલે પૂરો, થઈ શક્યો ન હોવાથી તમને પત્ર લખવાનું થયું નથી, વળી કોઈ પ્રમાદદોષ જેવો કોઈ પ્રસંગદોષ વર્તે છે, કે જેને લીધે કંઈ પણ પરમાર્થ વાત લખવા સંબંધમાં ચિત્ત મુંઝાઈ, લખતાં સાવ અટકાવું થાય છે. તેમ જ જે સર્વસંગવૃત્તિ છે, તે સર્વસંગવૃત્તિમાં અને અપરમાર્થપ્રસંગમાં ઉદાસીન ભાવ યથાયોગ્ય જાણે મારાથી થતું નથી, એમ લાગી આવી પોતાના દોષવિચારમાં પડી જઈ, પત્ર લખવું અટકી જાય છે, અને વળી ફરી, ઉપર જે વિચારનું સમાધાન થયું નથી એમ લખ્યું છે, તે તે જ કારણ છે. જો કોઈ પણ પ્રકારે બને તો આ ત્રાસરૂપ સંસારમાં વધતો વ્યવસાય ન કરવો; સત્સંગ કરવો યોગ્ય છે. અને એમ લાગે છે કે, જીવને મુખ્યપણે જોતાં જો મુમુક્ષુતા આવી હોય, તો નિત્યપ્રત્યે તેનું સંસારબળ ઘટ્યા કરે; સંસારમાં ધનાદિ સંપત્તિ ઘટે, કે નહીં, તે અનિયત છે, પણ સંસારપ્રત્યેની જીવની જે ભાવના, તે મોળી પડ્યા કરે—અનુક્રમે નાશ પામવાયોગ્ય થાય. આ કાળમાં એ વાત ઘણું કરી જોવામાં આવતી નથી. કોઈ જુદા સ્વરૂપમાં મુમુક્ષુ, અને જુદા સ્વરૂપમાં મુનિ વગેરે જોઈ, વિચાર થાય છે કે, આવા સંગે કરી જીવની ઊર્ધ્વદશા થતી ઘટે નહિ; પણ અધોદશા થતી ઘટે. વળી સત્સંગનો કંઈ પ્રસંગ થયો છે, એવા જીવની અવસ્થા પણ કાળ-દોષથી પલટતાં વાર નથી લાગતી એવું પ્રગટ જોઈ ચિત્તમાં ખેદ થાય છે; અને મારા ચિત્તની અવસ્થા જોતાં મને પણ એમ થાય છે કે, મને કોઈ પ્રકારે આ વ્યવસાય ઘટતો નથી;—અવશ્ય ઘટતો નથી. જરૂર—અત્યંત જરૂર—આ જીવનો કોઈ પ્રમાદ છે; નહિ તો પ્રગટ જાણ્યું છે એવું જે ઝેર, તે પીવાને વિષે જીવની પ્રવૃત્તિ કેમ હોય? અથવા

એમ નહિ તો ઉદાસીન પ્રવૃત્તિ હોય, તોપણ તે પ્રવૃત્તિએ હવે એ કોઇ પ્રકારે પણ પરિસમાપ્તપણું ભજે એમ થવાયોગ્ય છે; નહિ તો જરૂર, જીવનો કોઇ પણ પ્રકારે દોષ છે. વધારે લખવાનું થઇ શકતું નથી; એટલે ચિત્તમાં ખેદ થાય છે; નહિ તો પ્રગટપણે કોઇ મુમુક્ષુને આ જીવના દોષ પણ જેટલા બને તેટલા પ્રકારે વિદિત કરી, જીવને તેટલો તો ખેદ ટાળવો, અને તે વિદિત-દોષની પરિસમાપ્તિ માટે તેનો સમાગમ ઉપકાર ઇચ્છવો. વારંવાર મને મારા દોષ માટે એમ લાગે છે. કે જે દોષનું બળ પરમાર્થથી જોતાં મેં કહ્યું છે; પણ બીજા આધુનિક જીવોના દોષ આગળ મારા દોષનું અત્યંત અલ્પપણું લાગે છે; જો કે એમ માનવાની કંઇ બુદ્ધિ નથી, તથાપિ સ્વભાવે એમ કંઇ લાગે છે; છતાં કોઇ વિશેષ અપરાધીની પેઠે જ્યાંસુધી અમે આ વ્યવહાર કરીએ છીએ ત્યાંસુધી અમારા આત્મામાં લાગ્યા કરીશું. તમને અને તમારા સંગમાં વર્તતા કોઇ પણ મુમુક્ષુને કંઇ પણ વિચારવા-જોગ, જરૂર, આ વાત લાગે છે.

૧૦૦૨ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીને વ્યવસાયનું બહોળાપણું છે તે શું આપનાથી ઇચ્છવામાં આવે છે? આપશ્રી તેવા વ્યવસાયને વેદવાયોગ્ય માની વેદો છો? એથી આત્મા આત્માપણે નિઃશંક પરિણામ જેવો પરિણમી ન શકે?

ઉત્તરઃ—મનનો, વચનનો તથા કાયાનો વ્યવસાય ધારીએ તે કરતાં હમણાં વિશેષ વર્ત્યા કરે છે, અને એ જ કારણથી તમને પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી. વ્યવસાયનું બહોળાપણું ઇચ્છવામાં આવતું નથી, તથાપિ પ્રાપ્ત થયા કરે છે, અને એમ જણાય છે કે, કેટલાક પ્રકારે તે વ્યવસાય વેદવાયોગ્ય છે કે, જેના વેદનથી, ફરી તેની ઉત્પત્તિયોગ મટશે;-નિવૃત્ત થશે; કદાપિ બળવાનપણે તેનો નિરોધ કરવામાં આવે, તોપણ તે નિરોધરૂપ ક્લેશને લીધે, આત્મા આત્માપણે નિઃશંક પરિણામ જેવો પરિણમી શકે નહિ, એમ લાગે છે, માટે તે વ્યવસાયની જે પ્રકારે અનિચ્છાપણે પ્રાપ્તિ થાય તે વેદવી; એ કોઇ પ્રકારે વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે.

૧૦૦૩ પ્રશ્નઃ—પરોક્ષ ભાસ્યા આવતા સંત પુરુષને સમ્યગ્દૃષ્ટિપણે ઓળખાય તો તેનું કેવું ફળ છે?

ઉત્તરઃ—કોઇ પ્રકટ કાવ્યને આલંબી-વિચારી-પરોક્ષ ભાસ્યા આવતા સંત પુરુષને માત્ર સમ્યગ્દૃષ્ટિપણે પણ ઓળખાય, તો તેનું મહત્ ફળ છે, અને તેમ ન હોય, તો સંતને સંત કહેવું કંઇ આત્મલાભથી ફળ નથી, એમ અનુભવમાં આવે છે.

૧૦૦૪ પ્રશ્નઃ—પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની પુરુષને પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિએ ન જાણ્યા હોય તો તેનું આત્મપ્રતતી ફળ નથી?

ઉત્તરઃ—પ્રત્યક્ષ પુરુષને પણ કોઇ કારણે-વિચારે-અવલંબને, સમ્યક્દૃષ્ટિસ્વરૂપપણે પણ ન જાણ્યા હોય, તો તેનું આત્મપ્રતતી ફળ નથી.

૧૦૦૫ પ્રશ્નઃ—શા કારણે જ્ઞાની પુરુષો મુમુક્ષુઓની સેવા સ્વીકારતા નથી?

ઉત્તરઃ—પરમાર્થથી તેની સેવા અસેવાથી જીવને કંઇ જાતિ-( )-ભેદ થતો નથી, માટે તે કંઇ સાધનકારસ્વરૂપે જ્ઞાનીપુરુષોએ સ્વીકારી નથી; એમ જણાય છે.

૧૦૦૬ પ્રશ્નઃ—આપ શા કારણે આ કાળને વિષમ કહો છો?

ઉત્તરઃ—ઘણાં પ્રત્યક્ષ વર્તમાનોપરથી એમ પ્રગટ જણાય છે કે, આ કાળ તે વિષમ કે દુષમ કાળ છે, અથવા કળિયુગ છે. કાળચક્રના પરાવર્તનમાં અનંતવાર દુષમકાળ પૂર્વે આવી ગયા છે, તથાપિ આવો દુષમકાળ કોઇક જ વખત આવે છે.

૧૦૦૭ પ્રશ્નઃ—શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમાં આ કાળને કેવો કહ્યો છે? "હુંડ" એટલે શું? તીર્થંકરાદિકે તેમ ગણ્યો છે? આપને તેવો અનુભવ થાય છે?

ઉત્તરઃ—શ્વેતામ્બર-સંપ્રદાયમાં એવી પરંપરાગત વાત ચાલી આવે છે કે, 'અસંયતી-પૂજા' નામે આશ્ચર્યવાળો 'હુંડ'-ચીટ-એવો આ પંચમકાળ અનંતકાળે આશ્ચર્યસ્વરૂપે તીર્થંકરાદિકે ગણ્યો છે; એ વાત અમને બહુ કરી અનુભવમાં આવે છે;—સાક્ષાત્ એમ જાણે ભાસે છે.

૧૦૦૮ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીને હમણાં બાહ્યાભ્યંતર યોગ કેવા વર્તે છે?

ઉત્તરઃ—કાળ એવો છે. ક્ષેત્ર* ઘણું કરી અનાર્યજેવું છે ત્યાં, સ્થિતિ ઇ. પ્રસંગ, દ્રવ્યકાળાદિ કારણથી સરળ છતાં, લોકસંજ્ઞાપણે ગણવા પડે છે. ભાવ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળના આલંબન વિના નિરાધારપણે જેમ આત્માપણું ભજાવ તેમ ભજે છે. બીજો શો ઉપાય?

૧૦૦૯ પ્રશ્નઃ—આપશ્રી અમારા પ્રશ્નોના સમાધાન લખવાનો અનુગ્રહ હાલમાં કેમ કરતા નથી?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનવાર્તાના પ્રસંગમાં ઉપકારી એવાં કેટલાંક પ્રશ્નો તમને થાય છે તે, તમે અમને લખી જણાવો છો; અને તેના સમાધાનની તમારી ઇચ્છા વિશેષ રહે છે તેથી, કોઇ પણ પ્રકારે જો

* આ 'ક્ષેત્ર' 'મુંબઈ' છે. 'મુંબઈ' શ્રીમદ્‌ની દૃષ્ટિમાં 'અનાર્ય જેવું' હતું એ આ ઉપરથી જણાય છે.—સંશોધક.

તમને તે પ્રશ્નોનાં સમાધાન લખાય તો સારૂં, એમ ચિત્તમાં રહ્યા કરતાં, છતાં, ઉદયયોગથી તેમ બનતું નથી. પત્ર લખવામાં ચિત્તની સ્થિરતા ઘણી જ ઓછી રહે છે, અથવા ચિત્ત તે કાર્યમાં અલ્પમાત્ર છાંયાજેવો પ્રવેશ કરી શકે છે, જેથી તમને વિશેષ વિગતથી પત્ર લખવાનું થઈ આવતું નથી. એક કાગળ લખતાં દશ દશ, પાંચ પાંચ વખત બબે ચારચાર લીટી લખી તે કાગળ અધુરા મૂકવાનું ચિત્તની સ્થિતિને લીધે બને છે. ક્રિયાને વિષે રૂચિ નહિ, તેમ પ્રારબ્ધબળ પણ તે ક્રિયામાં હાલ વિશેષ ઉદયમાન નહિ હોવાથી તમને તેમજ બીજા મુમુક્ષુઓને વિશેષપણે કંઈ જ્ઞાનચર્ચા લખી શકાતી નથી. ચિત્તમાં એ વિષે ખેદ રહે છે, તથાપિ તેને હાલ તો ઉપશમ કરવાનુંજ ચિત્ત રહે છે; એવીજ કોઈ આત્મદશાની સ્થિતિ હાલ વર્તે છે. ઘણું કરીને જાણીને કરવામાં આવતું નથી, અર્થાત્ પ્રમાદાદિ દોષે કરી તે ક્રિયા નથી બનતી;—એમ જણાતું નથી.

૧૦૧૦ પ્રશ્નઃ—"સમયસાર" ગ્રંથમાં મુખરસ સંબંધી હકીકત કહી છે તે ઉપમાપણે છે કે વસ્તુપણે છે? શું તે બીજજ્ઞાનને લગતી છે?

ઉત્તરઃ—જે મુખરસ સંબંધી જ્ઞાન વિષે 'સમયસાર ગ્રંથ'ના કવિત્તાદિમાં તમે અર્થ ધારો છો તે તેમજ છે; એમ સર્વત્ર છે, એમ કહેવા યોગ્ય નથી. બનારસીદાસે 'સમયસાર ગ્રંથ' હિંદીભાષામાં કરતાં કેટલાક કવિત, સવૈયા વગેરેમાં તેના જેવીજ વાત કહી છે; અને તે કોઈ રીતે 'બીજજ્ઞાન'ને લગતી જણાય છે, તથાપિ ક્યાંક ક્યાંક તેવા શબ્દો ઉપમાપણે પણ આવે છે. 'સમયસાર', બનારસીદાસે કર્યું છે તેના, તે શબ્દો જ્યાં જ્યાં આવ્યા છે, ત્યાં ત્યાં સર્વ સ્થળે ઉપમાપણું જ એમ જણાતું નથી; પણ કેટલેક સ્થળે વસ્તુપણે કહ્યું છે એમ લાગે છે. જો કે એ વાત કંઈક આગળ ગયે મળતી આવી શકે એમ છે, એટલે તમે જે 'બીજજ્ઞાન'માં કારણ ગણો છો તેથી કંઈક આગળ વધતી આવતી વાત, અથવા તે વાત વિશેષ જ્ઞાને તેમાં અંગીકાર કરી જણાય છે.

૧૦૧૧ પ્રશ્નઃ—મૂળ 'સમયસાર' ગ્રંથ અને બનારસીદાસજીએ તે ઉપરથી હિંદીમાં ઉતારેલ 'સમયસાર' ગ્રંથમાં બીજજ્ઞાન સંબંધી પ્રસંગ છે કે બનારસીદાસે પોતે પોતાને તેવો બોધ થવાથી તે વાત કહી છે?

ઉત્તરઃ—બનારસીદાસને કંઈ તેવો બોધ બન્યો હોય એમ "સમયસાર" ગ્રંથની રચનાપરથી જણાય છે. મૂળ સમયસારમાં એટલી બધી સ્પષ્ટતાથી 'બીજજ્ઞાન' વિષે કહ્યું નથી જણાતું, અને બનારસીદાસનાં તો ઘણે ઠેકાણે વસ્તુપણે અને ઉપમાપણે તે વાત કહી છે.

૧૦૧૨ પ્રશ્નઃ—આપ એમ ધારો છો કે બનારસીદાસજીએ પોતાનો અનુભવ બીજાના હિત અર્થે તેમાં કહ્યો છે ?

ઉત્તરઃ—જે ઉપરથી એમ જણાય છે કે, બનારસીદાસે સાથે પોતાના આત્માના વિષે જે કંઈ અનુભવ થયો છે; તેનો પણ કોઈ તે પ્રકારે પ્રકાશ કર્યો છે, કે કોઇ વિચક્ષણ જીવના અનુભવને તે વાત આધારભૂત થાય,–વિશેષ સ્થિર કરનાર થાય.

૧૦૧૩ પ્રશ્નઃ—આપને એમ લાગે છે કે, બનારસીદાસે જીવનો નિર્ધાર કર્યો હતો અને કર્યો હોય તો કેવા પ્રકારે ?

ઉત્તરઃ—એમ પણ લાગે છે કે, બનારસીદાસે લક્ષણાદિ ભેદથી ' જીવ 'નો વિશેષ નિર્ધાર કર્યો હતો.

૧૦૧૪ પ્રશ્નઃ—બનારસીદાસજીને આત્મસ્વરૂપ તીક્ષ્ણપણે શી રીતે અનુભવમાં આવ્યું હતું ?

ઉત્તરઃ—અને તે તે લક્ષણાદિનું સતત્ મનન થવા કર્યાથી આત્મસ્વરૂપ કંઈક તીક્ષ્ણપણે તેમને અનુભવમાં આવ્યું છે.

૧૦૧૫ પ્રશ્નઃ—શું બનારસીદાસજીને અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો લક્ષ થયો છે ?

ઉત્તરઃ—અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો પણ તેમને લક્ષ થયો છે.

૧૦૧૬ પ્રશ્નઃ—બનારસીદાસજીએ બીજજ્ઞાન કેવા પ્રકારે આવ્યું છે?

ઉત્તરઃ—તે ' અવ્યક્ત લક્ષ 'થી તે ' બીજજ્ઞાન ' તેમણે ગાયું છે.

૧૦૧૭ પ્રશ્નઃ—અવ્યક્ત લક્ષનો અર્થ આપ કેવા પ્રકારે કહો છો ? શું બનારસીદાસજીને દ્રવ્ય આજ છે એમ સ્પષ્ટ જણાયામાં આવ્યું હતું ? જો હોય તો તે શા કારણથી ? તે ગ્રંથ કરતાં તેમની દશા કેવી હતી ?

ઉત્તરઃ—' અવ્યક્ત લક્ષ 'નો અર્થ અત્ર એવો છે કે, ચિત્તવૃત્તિ આત્મવિચારમાં વિશેષપણે લાગી રહેવાથી પરિણામની નિર્મળ ધારા બનારસીદાસને જે અંશે પ્રગટી છે તે નિર્મળધારાને લીધે, પોતાને દ્રવ્ય આ જ છે એમ જો કે સ્પષ્ટ જણાયામાં નથી તોપણ અસ્પષ્ટપણે એટલે સ્વાભાવિકપણે પણ તેમના આત્મામાં તે છાપ ભાસ્યમાન થઈ છે, અને જેને લીધે એ વાત તેમના મુખથી નીકળી શકી છે; અને સહજ આગળ વધતાં તે વાત તેમને સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ થઈ જાય એવી દશા તે ગ્રંથ કરતાં તેમની પાસે રહી છે.

૧૦૧૮ પ્રશ્નઃ—આપ સ્વાર્થે પ્રમાદમાં ઘણું વખત હેવ

માગો છો તેથી શ્રી * * * * ને તથા અમને ખેદ રહે છે. આપ શીઘ્રતાથી તે કાર્ય હાથ નહિ ધરો ?

ઉત્તરઃ—શ્રી * * * * ના અંતરમાં જે ખેદ રહે છે તે, કોઇ રીતે યોગ્ય છે. અને તે ખેદ ઘણું કરી તમને પણ રહે છે, તે જાણવામાં છે. તેમ જ બીજા પણ કેટલાક મુમુક્ષુ જીવોને એ પ્રકારનો ખેદ રહે છે; એ રીતે જાણવામાં છતાં અને તમ સૌનો એ ખેદ દૂર કરાય તો સારૂં એમ મનમાં રહેતાં છતાં, પ્રારબ્ધ વેદીએ છીએ. વળી અમારા ચિત્તમાં એ વિષે અત્યંત બળવાન ખેદ છે;—જે ખેદ એક દિવસ પ્રત્યે ઘણા ઘણા પ્રસંગે સ્ફુર્યા કરે છે, અને તેને ઉપશમાવવાનું કરવું પડે છે; અને ઘણું કરી તમ વગેરેને પણ અમે વિશેષપણે તે ખેદ વિષે લખ્યું નથી, કે જણાવ્યું નથી; પણ હાલ શ્રી * * * * એ જણાવવાથી, પ્રસંગથી જણાવવાનું થયું છે. તમને અને * * * * ને જે ખેદ રહે છે તેથી, તે પ્રકારવિષે અમને અસમાધાન ગુણ વિશેષ ખેદ રહેતો હશે એમ લાગે છે, કારણ કે જે જે પ્રસંગે બધા પ્રદેશ શિથિલ જેવા થઇ જાય છે; અને જીવનો 'નિત્ય સ્વભાવ' હોવાથી જીવ આવો ખેદ રાખતાં છતાં જીવે છે; એવા પ્રકારના ખેદસુધી પ્રાપ્ત થાય છે. વળી પરિણામાંતર થઇ યોગ્ય અવકાશે પણ, તેની તે વાત, પ્રદેશે પ્રદેશે સ્ફુરી નીકળે છે, અને તેવી ને તેવી દશા થઇ આવે છે. તથાપિ આત્માપર અત્યંત દ્રષ્ટિ કરી, તે પ્રકારને હાલ તો ઉપશમાવવાજ ઘટે છે એમ જાણી, ઉપશમાવવામાં આવે છે.

૧૦૧૦ પ્રશ્નઃ—આપ ધર્મપ્રભાવના અર્થે પ્રવૃત્તિ કરતાં નથી અથવા ઢીલ કરો છો તે બાધારૂપ કારણોને લઇને નથી ?

ઉત્તરઃ—શ્રી * * * * ના કે તમારા ચિત્તમાં એમ આવતું હોય કે, બાધારૂપ કારણોને લીધે અમે એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તે, યોગ્ય નથી, એ પ્રકારે જો રહેતું હોય, તો ઘણું કરી તેમ નથી એમ, અમને લાગે છે. નિત્યપ્રત્યે તે વાતનો વિચાર કરતાં જ્યાં બહુ બળવાન કારણોનો તે પ્રત્યે સંબંધ છે એમ જાણી, જે પ્રકારની તમારી ઇચ્છા પ્રભાવના હેતુમાં છે, તે હેતુને ઢીલમાં નાંખવાનું થાય છે, અને તેને આવરોધક એવાં કારણોને ક્ષીણ થવા દેવામાં કંઇ પણ આત્મપ્રીતે પરિણામ થયે વિશેષ વર્તે છે. તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હાલ જે વર્તાતું નથી, તે વિષે જે બળવાન કારણો આવરોધક છે તે, તમને વિશેષપણે જણાવવાનું ચિત્ત થતું નથી, કેમકે હજુ તે વિશેષપણે જણાવવામાં અસમર્થ જેવા હોઇએ તેમ છે.

૧૦૨૦ પ્રશ્નઃ—ધર્મપ્રભાવના હેતુને અવરોધક કારણોમાં કોઇ પ્રકારે આપનો પ્રમાદ નથી ?

ઉત્તરઃ—જે બળવાન કારણો પ્રભાવના હેતુને અવરોધક છે તેમાં, અમારો કંઈ પણ બુદ્ધિપૂર્વક પ્રમાદ હોય એમ, કોઇ રીતે સંભવતું નથી; તેમજ અજ્ઞાનપણે એટલે નહિ જાણવામાં છતાં સહેજે થયા કરતો હોય એવો, પ્રમાદ હોય એમ પણ જણાતું નથી, તથાપિ કોઇ અંશે તે પ્રમાદ સંભવમાં લેખતાં પણ તેથી અવરોધકપણું હોય એમ લાગી શકે એમ નથી, કારણ કે આત્માની નિશ્ચયવૃત્તિ તેથી અસન્મુખ છે.

૧૦૨૧ પ્રશ્નઃ—ધર્મપ્રભાવનું કાર્ય થતાં લોકોમાં આપનું માન ભંગ થવાનો કદાચ્ પ્રસંગ આવે તો તે ના સહન થઇ શકે એમ ધારી પ્રભાવના હેતુની ઉપેક્ષા તો કરતા નથી ?

ઉત્તરઃ—લોકોમાં તે પ્રવૃત્તિ કરતાં માનભંગ થવાનો પ્રસંગ આવે, તો તે માનભંગ પણ સહન ન થઇ શકે એમ હોવાથી પ્રભાવના હેતુની ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હોય એમ પણ લાગતું નથી, કારણ કે, તે માનામાન વિષે ચિત્ત ઘણું ઉદાસીનજેવું છે, અથવા તે પ્રકારમાં ચિત્તને વિશેષ ઉદાસીન કર્યું હોય, તો થઇ શકે એમ છે.

૧૦૨૨ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીને ધર્મપ્રભાવ કરવામાં કોઇ શબ્દાદિ વિષયો સંબંધીનું અવરોધક કારણ છે ? આપશ્રીને શબ્દાદિ વિષયોનો ક્ષાયિકભાવ છે ? ન હોય તો તે સંબંધી કેવા પ્રકારની સ્થિતિ છે ?

ઉત્તરઃ—શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યેનું કોઇ બળવાન કારણ પણ અવરોધક હોય એમ જણાતું નથી. કેવળ તે વિષયોનો ક્ષાયિક-ભાવ છે એમ જોકે કહેવા પ્રસંગ નથી, તથાપિ તેમાં નિરસપણું બહુપણે ભાસી રહ્યું છે. ઉદયથી પણ ક્યારેક મંદરુચિ જન્મતી હોય તો તે પણ વિશેષ અવસ્થા પામ્યા પ્રથમ નાશ પામે છે, અને તે મંદરુચિ વેદતાં પણ આત્મા ખેદમાંજ રહે છે, એટલે તે રુચિ અનાધાર થતી જતી હોવાથી બળવાન કારણરૂપ નથી.

૧૦૨૩ પ્રશ્નઃ—શું બીજા ધર્મપ્રભાવો થયાં છે તે કરતાં આપનામાં વિચારદશાનું બળવાનપણું આપનામાં માનો છો ? તેવા પ્રભાવકો આગળ જરૂર છે ? વિદ્યમાન ઉપદેશકો કેવા છે ? તેમનું વિદ્યમાનપણું આપને માટે કોઇ રીતે અવરોધક લાગે છે ?

ઉત્તરઃ—બીજા કેટલાક પ્રભાવક થયા છે તે કરતાં, કોઇ રીતે વિચારદશાદિનું બળવાનપણું પણ હશે એમ લાગે છે કે, તેવા પ્રભા-

[illegible] આજે જણાતા નથી, અને માત્ર ઉપદેશરૂપણે નામજોગી [illegible] છે, તેમના [illegible] આરોગ્યરૂપનું હોય એમ પણ [illegible]

[illegible]

[illegible] નથી. [illegible]

[illegible]

[illegible] સાધનો. [illegible] કરશો.

[illegible] પ્રશ્ન—ક્યા [illegible] યોગ્યતા મળી શકે ' [illegible] નહીં ? ' તેના સાધનો ક્યા છે ?

ઉત્તર—શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અને અનુકંપા ઇત્યાદિ સદ્‌ગુણોથી [illegible] મેળવવી, અને તેમ કરવા મહાત્માના યોગે તે [illegible]. [illegible], સત્શાસ્ત્ર અને સદ્‌વર્તન એ ઉત્તમ સાધન છે.

[illegible] પ્રશ્ન—જગત્-લોકનું જેમાં યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે તેવાં પુસ્તક [illegible] ' એ ન વાંચવાં તો કેવાં વાંચવાં ?

ઉત્તર — 'સૂયગડાંગ સૂત્ર' નો યોગ હોય, તો તેનું બીજું અધ્યયન, તથા ઉદ્દેશકવાળું અધ્યયન વાંચવાનો પરિચય રાખજો. તેમ જ 'ઉત્તરાધ્યયન' માં કેટલાંક વૈરાગ્યાદિક ચરિત્રવાળાં અધ્યયન [illegible] અને પ્રકરણમાં વર્ણન [illegible] પરિચય રાખજો. [illegible] પરિચય રાખજો. ખાસ એટલે '[illegible]' નું જેમાં યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે, એવાં પુસ્તકો વાંચવા કરતાં

જેમાં સત્પુરુષનાં ચરિત્રો અથવા વૈરાગ્યકથા વિશેષ કરીને રહી છે, તેવાં પુસ્તકોનો ભાવ રાખજો.

૧૦૨૮ પ્રશ્ન:—મતમતાંતરાદિનો જેમાં પ્રસંગ છે તેવું વાંચન કરવાયોગ્ય છે કે નહિ?

ઉત્તર:—જે વડે વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય તે વાંચન વિશેષ કરીને રાખવું. મતમતાંતરનો ત્યાગ કરવો; અને જેથી મતમતાંતરની વૃદ્ધિ થાય તેવું વાંચન લેવું નહિ. અસત્સંગાદિકમાં રૂચી ઉત્પન્ન થતી મટવાનો વિચાર વારંવાર કરવો યોગ્ય છે.

૧૦૨૯ પ્રશ્ન:—આપે એમ કહ્યું હતું કે, શ્રી જિને આત્મપરિણામની સ્વસ્થાને સમાધિ અને આત્મપરિણામની અસ્વસ્થતાને અસમાધિ કહી છે તે આપને આપનાં અનુભવજ્ઞાનથી સત્ય લાગે છે?

ઉત્તર:—શ્રી જિન આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને સમાધિ, અને આત્મપરિણામની અસ્વસ્થતાને અસમાધિ કહે છે તે, અનુભવજ્ઞાને જોતાં પરમ સત્ય છે.

૧૦૩૦ પ્રશ્ન:—અસ્વસ્થ કાર્યની પ્રવૃત્તિ કરવી અને આત્મપરિણામ સ્થિર રાખવાં એમ કોઈ પણ રીતે ન બની શકે?

ઉત્તર:—અસ્વસ્થ કાર્યની પ્રવૃત્તિ કરવી, અને આત્મપરિણામ સ્વસ્થ રાખવાં એવી વિષમ પ્રવૃત્તિ શ્રી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાનીથી બનવી કઠણ કહી છે, તો પછી બીજા જીવને વિષે તે વાત સંભવિત કરવી કઠણ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી.

૧૦૩૧ પ્રશ્ન:—શ્રીજિન આર્તધ્યાન કોને કહે છે?

ઉત્તર:—કોઈ પણ પરપદાર્થને વિષે ઇચ્છાની પ્રવૃત્તિ છે, અને કોઈ પણ પરપદાર્થના વિયોગની ચિંતા છે તેને શ્રી જિન આર્તધ્યાન કહે છે—તેમાં અંદેશો પડતો નથી.

૧૦૩૨ પ્રશ્ન:—હાલમાં આપ ઉપાધિયોગને માટે શું વિચાર રાખો છો?

ઉત્તર:—ઘણું વર્ત્યા ઉપાધિયોગથી ઉદાસ થયો એવો વિશેષ-ભાવ તે ત્યાગવાનો વિચાર વર્તે છે.

૧૦૩૩ પ્રશ્ન:—શું જીવને પ્રવૃત્તિ કલ્યાણ સન્મુખ ન થવા દે?

ઉત્તર:—દઢ વૈરાગ્યવાનના ચિત્તને જે પ્રવૃત્તિ બાધ કરી શકે એવી છે, તે પ્રવૃત્તિ અલ્પ વૈરાગ્યવાન જીવને કલ્યાણ સન્મુખ થવા ન દે એમાં આશ્ચર્ય નથી.

૧૦૩૪ પ્રશ્ન:—શ્રી તીર્થંકરે આત્મજ્ઞાનની ન્યૂનતા શાને કહી છે?

ઉત્તરઃ—જેટલી મનુષ્યને વિષે આત્મપરિણતિ મનાય તેટલી આત્મજ્ઞાનની ન્યૂનતા શ્રી તીર્થંકરે કહી છે.

[illegible] પ્રશ્ન—પરિણામ જડ હોય એમ [illegible] નહિ?

ઉત્તર—પરિણામ જડ હોય એવો સિદ્ધાંત નથી.

[illegible] પ્રશ્ન—ચેતનને ચેતનપરિણામ અને અચેતનને અચેતન [illegible] જિને અનુભવ કર્યો છે એમ આપને લાગે છે?

ઉત્તર—ચેતનને ચેતનપરિણામ હોય અને અચેતનને અચેતન પરિણામ હોય એમ જિને અનુભવ [illegible]

[illegible] પ્રશ્ન—[illegible] પણ પદાર્થ પરિણામ કે પર્યાયવિના [illegible]?

ઉત્તર—[illegible] પદાર્થ પરિણામ કે પર્યાયવિના હોય નહિ એમ [illegible] જિને કહ્યું છે—અને તે સત્ય છે.

[illegible] પ્રશ્ન—[illegible] જિને જે આત્માનુભવ કર્યો છે અને પદાર્થના [illegible] જે નિરૂપણ કર્યું છે તે પરમ [illegible]?

ઉત્તરઃ—શ્રી જિને જે આત્મ-અનુભવ કર્યો છે; અને પદાર્થનાં [illegible] કરી જે નિરૂપણ કર્યુ છે તે, સર્વ મુમુક્ષુ જીવે [illegible] અર્થ નિશ્ચય કરી વિચારવા યોગ્ય છે.

[illegible] પ્રશ્ન—[illegible] જિને કહેલા સર્વ પદાર્થોના ભાવો એક [illegible] અર્થે છે? મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કોની થઈ છે?

ઉત્તર—[illegible] કહેલા સર્વ પદાર્થના ભાવો એક આત્મા પ્રગટ [illegible], અને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ એની થઈ છેઃ એક આત્[illegible] અને એક આત્મજ્ઞાનીના આશ્રયવાનની; એમ શ્રીજિને કહ્યું છે.

[illegible] પ્રશ્ન—પ્રવૃત્તિમાં રહેતાં છતાં આત્મસ્વસ્થતા ન થઈ શકે?

ઉત્તર—'આત્મા સાંભળવો, વિચારવો, નિદિધ્યાસવો, અનુભ[illegible]' એવી એક [illegible] શ્રુતિ છે, અર્થાત્ જો એક એ જ પ્રવૃત્તિ [illegible], તો જીવ તરી પાર પામે એવું લાગે છે. બાકી તે [illegible] તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની વિના સર્વને આ પ્રવૃત્તિ કરતાં [illegible] વિચાર કરવો, અને નિશ્ચય થવો, તથા આત્મસ્વસ્થ થવા [illegible] છે.

(૨૪) પ્રશ્નઃ—કયા સાધનવડે અનંતાનુબંધીય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોળા પડવાનો સંભવ છે? તે કષાયો કઇ રીતે પરિક્ષીણપણાને પામે?

ઉત્તરઃ—જીવને જ્ઞાની પુરૂષનું ઓળખાણ થયે, તથાપ્રકારે

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે.

૧૦૪૨ પ્રશ્નઃ—સત્પુરુષનું ઓળખાણુ જેમ જેમ જીવને થાય છે તેમ તેમ કયા કયા ભાવ મોળા પડવા લાગે?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષનું ઓળખાણુ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે.

૧૦૪૩ પ્રશ્નઃ—બીજું શું શું થાય છે? શું પોતાના દોષો જોવા ભણી ચિત્ત વળગી આવે છે? વિકથાદિ ભાવમાં નિરસપણું કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે? અને શું આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે પ્રથમ રક્ત હતો તેવો રાગ ન રહેતાં તે (જીવ) વૈરાગ્યમાં આવે છે?

ઉત્તરઃ—પોતાના દોષ જોવાભણી ચિત્ત વળી આવે છે, વિકથાદિ ભાવમાં નિરસપણુ લાગે છે, કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે: જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવાપ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણુ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દૃઢ કરે છે; અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે, આ સત્પુરુષ છે, એટલું જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ, રક્ત, ત્યાર પછી, નથી રહેતો: અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે.

૧૦૪૪ પ્રશ્ન—ત્યારે આત્મજ્ઞાન દુર્લભ નથી? ક્યાં સુધી આત્મવિચાર જીવમાં ઉદયમાં આવવા યોગ્ય નથી?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી, તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ—ભક્તિ થાય નહિ ત્યાં સુધી, આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવાયોગ્ય નથી: અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, એવું ખરેખરૂં તે જીવને ભાસ્યું છે એમ પણુ કહેવું કઠણુ છે.

૧૦૪૫ પ્રશ્નઃ—જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે કેવી ભાવના થાય છે?

ઉત્તરઃ—જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે, અત્યાર સુધી જે મારાં પ્રયત્નો કલ્યાણને અર્થે હતાં તે, સૌ નિષ્ફળ હતાં—લક્ષવગરના બાણની પેઠે હતાં, પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે, તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે. લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્ફળ—નિર્લક્ષ—સાધન કર્યાં તે પ્રકારે, હવે સત્પુરુષના યોગે ન કરતાં, જરૂર અંતરાત્મામાં વિચારીને, દૃઢ પરિ-

ઉત્તરઃ—જેટલી સંસારને વિષે સારપરિણતિ મનાય તેટલી આત્મજ્ઞાનની ન્યૂનતા શ્રી તીર્થંકરે કહી છે.

૧૦૩૫ પ્રશ્નઃ—પરિણામ જડ હોય એમ ખરૂં કે નહિ?

ઉત્તરઃ—પરિણામ જડ હોય એવો સિદ્ધાંત નથી.

૧૦૩૬ પ્રશ્નઃ—ચેતનને ચેતનપરિણામ અને અચેતનને અચેતન પરિણામ એવો જિને અનુભવ કર્યો છે એમ આપને લાગે છે?

ઉત્તરઃ—ચેતનને ચેતનપરિણામ હોય અને અચેતનને અચેતન પરિણામ હોય, એવો જિને અનુભવ કર્યો છે.

૧૦૩૭ પ્રશ્નઃ—કોઇ પણ પદાર્થ પરિણામ કે પર્યાયવિના ન હોય?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ પદાર્થ પરિણામ કે પર્યાયવિના હોય નહિ: એમ શ્રી જિને કહ્યું છે;—અને તે સત્ય છે.

૧૦૩૮ પ્રશ્નઃ—શ્રી જિને જે આત્માનુભવ કર્યો છે અને પદાર્થના સ્વરૂપો સાક્ષાત્કાર કહી જે નિરૂપણ કર્યું છે તે પરમ કલ્યાણકારી છે?

ઉત્તરઃ—શ્રી જિને જે આત્મ—અનુભવ કર્યો છે; અને પદાર્થનાં સ્વરૂપો સાક્ષાત્કાર કરી જે નિરૂપણ કર્યું છે તે, સર્વ મુમુક્ષુ જીવે પરમ કલ્યાણને અર્થે નિશ્ચય કરી વિચારવા યોગ્ય છે.

૧૦૩૯ પ્રશ્નઃ—શું શ્રી જિને કહેલા સર્વ પદાર્થોના ભાવો એક આત્મા પ્રગટ કરવાને જ અર્થે છે? મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કોની ઘટે છે?

ઉત્તરઃ—જિને કહેલા સર્વ પદાર્થના ભાવો એક આત્મા પ્રગટ કરવાને અર્થે છે, અને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ બેની ઘટે છેઃ એક આત્મજ્ઞાનીની અને એક આત્મજ્ઞાનીના આશ્રયવાનની; એમ શ્રીજિને કહ્યું છે.

૧૦૪૦ પ્રશ્નઃ—પ્રવૃત્તિમાં રહેતાં છતાં આત્મસ્વસ્થતા ન થઇ શકે?

ઉત્તરઃ—'આત્મા સાંભળવો, વિચારવો, નિદિધ્યાસવો, અનુભવવો' એવી એક વેદની શ્રુતિ છે, અર્થાત્ જો એક એ જ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે, તો જીવ તરી પાર પામે એવું લાગે છે. બાકી તો માત્ર કોઇ શ્રી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની વિના સર્વને આ પ્રવૃત્તિ કરતાં કલ્યાણનો વિચાર કરવો, અને નિશ્ચય થવો, તથા આત્મસ્વસ્થતા થવી દુર્લભ છે.

૧૦૪૧ પ્રશ્નઃ—કયા સાધનવડે અનંતાનુબંધીય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોળાં પડવાનો સંભવ છે? તે કષાયો કઇ રીતે પરિક્ષીપણાને પામે?

ઉત્તરઃ—જીવને જ્ઞાની પુરૂષનું ઓળખાણ થયે, તથાપ્રકારે

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, એમાં પાતળો પ્રકાર અવશ્ય હોય છે, કે જેમ તેની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે.

૧૦૪૨ પ્રશ્નઃ—સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે તેમ તેમ ક્યા ક્યા ભાવ મોળા પડતા જાય?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિનિવેશ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડતા જાય છે.

૧૦૪૩ પ્રશ્નઃ—જીવનું શું શું થાય છે? શું પોતાના દોષો જોવા આપણી ભિન્ન જણાતી આવે છે? વિષયાદિ ભાવમાં નિરસપણું કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે? અને શું આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે પ્રથમ રક્ત હતો તેવો રક્ત ન રહેતા તે (જીવ) વૈરાગ્યમાં આવે છે?

ઉત્તરઃ—પોતાના દોષ જોવાઆપણી ભિન્ન જણાઈ આવે છે, વિષયાદિ ભાવમાં નિરસપણું લાગે છે, કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે; જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવાપણે જણાવીને કહેલા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સમજ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે-પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દૃઢ કરે છે. અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે, આ સત્પુરુષ છે, એટલું જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ, રક્ત, ત્યાર પછી, નથી રહેતો; અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે.

૧૦૪૪ પ્રશ્ન—ક્યારે આત્મજ્ઞાન દુર્લભ નથી? ક્યા સુધી આત્મવિચાર જીવમાં ઉદયમાં આવવા યોગ્ય નથી?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી, તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ-ભક્તિ થાય નહિ ત્યાં સુધી, આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવાયોગ્ય નથી; અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, એવું ખરેખરૂં તે જીવને ભાસ્યું છે એમ પણ કહેવું કઠણ છે.

૧૦૪૫ પ્રશ્નઃ—જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે કેવી ભાવના થાય છે?

ઉત્તરઃ—જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે, અત્યાર સુધી જે મારાં પ્રયત્નો કલ્યાણને અર્થે હતાં તે, સૌ નિષ્ફળ હતાં;—લક્ષ્ય વગરના બાણની પેઠે હતાં, પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે, તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે. લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્ફળ-નિર્બીજ-સાધન કર્યાં તે પ્રકારે, હવે સત્પુરુષના યોગે ન કરતાં, જરૂર અંતરાત્મામાં વિચારીને, દૃઢ પરિ-

લક્ષ રાખીને જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગ્રત થવું યોગ્ય છે-જાગ્રત રહેવું યોગ્ય છે; અને તે તે પ્રકારે ભાવી જીવને દૃઢ કરવો, કે જેથી તેને પ્રાપ્ત-જોગ અફળ ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્દ્ધમાન કરવું કે, આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે તેમાં, અંતરાય કરનાર 'હું જાણું છું' એ મારૂં અભિમાન છે.

૧૦૪૬ પ્રશ્નઃ—અનંતાનુબંધીય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આપ કોને કહો છો? કુળ ધર્મને તેને અનુસરી જે ક્રિયાઓ કરતા આવ્યા હોઇએ તે કેમ ત્યાગી શકાય? એવો લોક ભય તેને? સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિક ભાવ રહે તેને? અથવા જ્ઞાનીના ઉદયને દેખી તેવા ભાવનું પોતાને આરાધવાપણું હોય તેને આપ અનંતાનુબંધીય ક્રોધાદિ કહો છો?

ઉત્તરઃ—કુળ-ધર્મને, અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને, કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિક ભાવ, અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવા ભાવનું પોતે આરાધવાપણું, એ આદિ પ્રકાર છે તે જ, અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવાયોગ્ય છે, તથાપિ અત્યારે જેટલું લખવાનું બન્યું તેટલું લખ્યું છે.

૧૦૪૭ પ્રશ્નઃ—ઉપશમ, ક્ષયોપાશમ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા કહેશો?

ઉત્તરઃ—ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી તેને અનુસરી * * * * ના સ્મરણમાં છે.

૧૦૪૮ પ્રશ્નઃ—લોક આખાની અધિકરણ ક્રિયાનો હેતુ કોને કહ્યો છે?

ઉત્તરઃ—જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે, ત્યાં ત્યાં તથાપ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે;—જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા વિના તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે; એટલે હજુ સુધી તે, જ્ઞાનવિચારે કરી, ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજી એમને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્તી આવે છે; એ જ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે.

૧૦૪૯ પ્રશ્નઃ—મારા આ દેહના વિદ્યમાનપણામાં આપશ્રી ધર્મ-પ્રભાવ કરો તેને માટે મારી જે જિજ્ઞાસા રહે છે અને તેથી મને

અસીમ હર્ષ થવા યોગ્ય છે ત્યાં આપ તે કાર્ય-ધર્મપ્રભાવ-કરવા કેમ કૃપા કરતા નથી? શું આપને જગત્ જીવો માટે કરુણા ફુરતી નથી!

ઉત્તર—તમારા વિદ્યમાનપણામાં પ્રભાવના હેતુની તમને વિશેષ જિજ્ઞાસા છે, અને તે હેતુ ઉત્પન્ન થાય, તો તમારે વિષે જે અસીમ હર્ષ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે તે વિશેષ જિજ્ઞાસા, અને અસીમ હર્ષ સંબંધીની તમારી ચિત્તવૃત્તિ અમને સમજાયામાં છે. અનેક જીવોની અજ્ઞાનદશા જોઇ, વળી તે જીવો કલ્યાણ કરીએ છીએ, અથવા આપણું કલ્યાણ થશે, એવી ભાવનાએ કે ઇચ્છાએ અજ્ઞાનમાર્ગ પામતા જોઇ તે માટે અત્યંત કરુણા છૂટે છે.

૧૦૫૦ પ્રશ્ન—જો આપને, જીવો અજ્ઞાનમાર્ગ પામતા જોઇ અત્યંત કરુણા છૂટે છે, કોઈ પણ પ્રકારે તે મટાડવા યોગ્ય છે એમ થઇ આવે છે તો શા માટે આપ તેવી પ્રવૃત્તિ કરતા નથી? શું આપને એમ લાગે છે કે આપને પણ તેવો કરુણાભાવ ચિંતવતાં ભાવ માહાત્મ્ય ભજવા તરફ આત્મા જાય એવો હજી ભય રહે છે?

ઉત્તર—કોઈ પણ પ્રકારે આ (અજ્ઞાનમાર્ગ) મટાડવા યોગ્ય છે એમ, થઇ આવે છે; અથવા તેવો ભાવ ચિત્તમાં એમને એમ રહ્યા કરે છે; તથાપિ તે થવાયોગ્ય હશે તે પ્રકારે થશે, અને જે સમવસર તે પ્રકાર હોવાયોગ્ય હશે તે સમયે થશે, એવો પણ પ્રકાર ચિત્તમાં રહે છે; કેમકે તે કરુણાભાવ ચિંતવતાં ચિંતવતાં આત્મા બાહ્ય-માહાત્મ્યને ભજે એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી; અને હજુ કંઇક તેવો ભય રાખવો યોગ્ય લાગે છે.

૧૦૫૧ પ્રશ્ન—ત્યારે આપ શું વિચાર રાખો છો તે કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તર—એવા પ્રકારને હાલ તો ઘણું કરી નિત્ય વિચારવામાં આવે છે, તથાપિ ઝડ અપેક્ષામાં તેનું પરિણામ આવવાનો સંભવ જણાતો નહિ હોવાથી, અત્યારસુધી તમને લખ્યું કે કહ્યું નથી. તમારી ઇચ્છા થવાથી વર્તમાન જે સ્થિતિ છે તે, એ સંબંધમાં સહેજે લખી છે; અને તેથી તમને કોઈ પણ પ્રકારે ઉદાસ થવું ઘટતું નથી; કેમકે અમને વર્તમાનમાં તેવો ઉદય નથી; પણ અમારાં અંતરપરિણામ તે ઉદયને અલ્પકાળમાં મટાડવા ભણી છે, એટલે તે ઉદયની કાળસ્થિતિ કોઈ પણ પ્રકારે, વધારે બળવાનપણે વેદવાથી ઘટતી હોય, તો તે ઘટાડવા વિષે વર્તે છે.

લક્ષ રાખીને જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગ્રત થવું યોગ્ય છે-જાગ્રત રહેવું યોગ્ય છે; અને તે તે પ્રકારે ભાવી જીવને દૃઢ કરો, કે જેથી તેને પ્રાપ્ત-યોગ અફળ ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્દ્ધમાન કરવું કે, આ યોગથી જીવને અહીં ફળ થવા યોગ્ય છે તેમાં, અંતરાય કરનાર 'હું જાણું છું' એ માત્ર અભિમાન છે.

૧૦૪૬ પ્રશ્ન:—અનંતાનુબંધીય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આપ કોને કહો છો ? કુળ ધર્મને તેને અનુસરી જે ક્રિયાઓ કરતા આવ્યા લોકોએ તે કેમ ત્યાગી શકાય ? એવા લોક ભય તેને ? સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિક ભાવ રહે તેને ? અથવા જ્ઞાનીના હૃદયને દેખી તેવા ભાવનું પોતાને આરાધવાપણું હોય તેને આપ અનંતાનુબંધીય ક્રોધાદિ કહો છો ?

ઉત્તર:—કુળ-ધર્મને, અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને, કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિક ભાવ, અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને હૃદયના દેખી તેવા ભાવનું પોતે આરાધવાપણું, એ આદિ પ્રકાર છે તે જ, અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવાયોગ્ય છે, તથાપિ અત્યારે જેટલું લખવાનું બન્યું તેટલું લખ્યું છે.

૧૦૪૭ પ્રશ્ન.—ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા કહેશો ?

ઉત્તર:—ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી તેને અનુસરી * * * * ના સ્મરણમાં છે.

૧૦૪૮ પ્રશ્ન:—લોક આખાની અધિકરણ ક્રિયાનો હેતુ શેને કહ્યો છે ?

ઉત્તર:—જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે, ત્યાં ત્યાં તથાપ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે;—જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા વિના તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો જીવે ત્યાગ કર્યો છે; એટલે હજુ સુધી તે, જ્ઞાનવિચારે કરી, ભાવ મૂક્યો નથી, અને તે તે પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજી એમને એમ જીવના અભિમાનમાં વર્ત્યા આવે છે; એ જ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે.

૧૦૪૯ પ્રશ્ન:—મારું આ દેહના વિદ્યમાનપણામાં આપથી ધર્મ-પ્રમાદ હોઈ તેને માટે મારી જે જિજ્ઞાસા રહે છે અને તેથી મને

અસીમ હર્ષ થવા યોગ્ય છે છતાં આપ તે કાર્ય—ધર્મપ્રચાર—કરવા કેમ કૃપા કરતા નથી? શું આપને જગત્ જીવો માટે કરુણા છૂટતી નથી?

ઉત્તર—તમારા વિદ્યમાનપણામાં પ્રચારના હેતુની તમને વિશેષ જિજ્ઞાસા છે, અને તે હેતુ ઉત્પન્ન થાય, તો તમારે વિષે જે અસીમ હર્ષ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે તે વિશેષ જિજ્ઞાસા, અને અસીમ હર્ષ સંબંધીની તમારી ચિત્તવૃત્તિ અમને સમજવામાં છે. અનેક જીવોની અજ્ઞાનદશા જોઇ, વળી તે જીવો કલ્યાણ કરીએ છીએ, અથવા આપણું કલ્યાણ થશે, એવી ભાવનાએ કે ઇચ્છાએ અજ્ઞાનમાર્ગે પામતા જોઇ તે માટે અત્યંત કરુણા છૂટે છે.

૧૦૫૦ પ્રશ્ન—જો આપને, જીવો અજ્ઞાનમાર્ગે પામતા જોઇ અત્યંત કરુણા છૂટે છે, કોઈ પણ પ્રકારે તે મટાડવા યોગ્ય છે એમ થઇ આવે છે તો શા માટે આપ તેવી પ્રવૃત્તિ કરતાં નથી? શું આપને એમ લાગે છે કે આપને પણ તેવો કરુણાભાવ ચિંતવતાં આત્મ માહાત્મ્ય ભજવા તરફ આત્મા જાય એવો હજી ભય રહે છે?

ઉત્તર—કોઈ પણ પ્રકારે આ (અજ્ઞાનમાર્ગ) મટાડવા યોગ્ય છે એમ, થઇ આવે છે; અથવા તેવો ભાવ ચિત્તમાં એમને એમ રહ્યા કરે છે; તથાપિ જે થવાયોગ્ય હશે તે પ્રકારે થશે, અને જે સમયપર તે પ્રકાર હોવાયોગ્ય હશે તે સમયે થશે, એવો પણ પ્રકાર ચિત્તમાં રહે છે; કેમકે તે કરુણાભાવ ચિંતવતાં ચિંતવતાં આત્મા બાહ્ય-માહાત્મ્યને ભજે એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી; અને હજુ કંઇક તેવો ભય રાખવો યોગ્ય લાગે છે.

૧૦૫૧ પ્રશ્ન—ત્યારે આપ શું વિચાર રાખો છો તે કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તર—એવ પ્રકારને હાલ તો ઘણું કરી નિત્ય વિચારવામાં આવે છે, તથાપિ તરત સંજોગમાં તેનું પરિણામ આવવાનો સમય જણાતો નહિ હોવાથી, અત્યારસુધી તમને લખ્યું કે કહ્યું નથી. તમારી ઇચ્છા થવાથી વર્તમાન જે સ્થિતિ છે તે, એ સંબંધમાં સહેજે લખી છે; અને તેથી તમને કોઈ પણ પ્રકારે ઉદાસ થવું ઘટતું નથી; કેમકે અમને વર્તમાનમાં તેવો ઉદય નથી; પણ અમારું આત્મપરિણામ તે ઉદયને અલ્પકાળમાં મટાડવા ભણી છે, એટલે તે ઉદયની કાળસ્થિતિ કોઈ પણ પ્રકારે, વધારે બળવાનપણે વેદવી ઘટતી હોય, તો તે મટાડવા વિષે વર્તે છે.

[illegible] આત્મ માહાત્મ્યની ઇચ્છા કેમ
[illegible] ને અથવા ક્યારે મુક્તપણું થશે ?
[illegible] આત્માને ઘણા વખત થવાં
[illegible] બુદ્ધિ આત્મ-માહાત્મ્ય પામીને
[illegible] તથાપિ આત્મ-માહાત્મ્યથી જીવ સદૈવ
[illegible] માં કંઇક ન્યૂનતા કરે
[illegible] તે રહે છે; જે અથવી
[illegible]

[illegible] જુદા જુદા છે, પણ તે ખારનો
[illegible] મરી જાય, એક સોનું જ
[illegible] જુદા દ્રવ્યપણાને ત્યાગ કરી
[illegible] પણું હોવાથી માત્ર એક
[illegible] શું આત્માની મુક્તિ અને

[illegible] છે, પણ તે ખારનો બે
[illegible] મરી જાય એક સોનું જ
[illegible] દ્રવ્યપણાનો ત્યાગ કરી
[illegible] હોવાથી માત્ર એક
[illegible] લખી, આત્માની
[illegible] છે, તે સંબંધમાં
[illegible] ઉપચારિક કથન છે,
[illegible] અમુકાંશે તે
[illegible] તેના જે બાર બની
[illegible] કરી શકાય છે તે,
[illegible] નિશ્ચયે તો અનંત
[illegible] છે, તે મેં પોતા
[illegible] પોતાનું સ્વરૂપ તજી
[illegible] યોગ્ય નથી; માત્ર
[illegible] હોવાથી તે
[illegible] છે, પણ તે બાકી
[illegible] સ્વરૂપ તજી
[illegible] પાછાને આરંભ
[illegible] રહે છે.
[illegible] તેનું અનંતનો

કોઇ પણ રીતે અનુભવ થઇ શકતો નથી. તે સોનાનાં અનંત પરમાણુ પ્રમાણે સિદ્ધ અનંતની અવગાહના ગણો તો અડચણ નથી, પણ તેથી કંઇ કોઈ પણ જીવે કોઇ પણ બીજાની સાથે કેવળ એકત્વપણે ભળીજવાપણું કર્યું છે એમ છે જ નહિ. સૌ નિજભાવમાં સ્થિતિ કરીને જ વર્તી શકે. જીવે જીવની જાતિ એક હોય તેથી કંઈ એક જીવ છે તે પોતાપણું ત્યાગી બીજા જીવોના સમુદાયમાં ભળી સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી દે એમ બનવાનો શો હેતુ છે? તેનાં પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, કર્મબંધ અને મુક્તાવસ્થા એ અનાદિથી ભિન્ન છે, અને મુક્તાવસ્થામાં પાછાં તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો ત્યાગ કરે, તો પછી તેનું પોતાનું સ્વરૂપ શું રહ્યું? તેને શો અનુભવ રહ્યો? અને પોતાનું સ્વરૂપ જવાથી તેની કર્મથી મુક્તિ થઇ, કે પોતાના સ્વરૂપથી મુક્તિ થઇ, એ પ્રકાર વિચારવાયોગ્ય છે. એ આદિ પ્રકારે કેવળ એકપણું જિને નિષેધ્યું છે. અત્યારે વખત નહિ હોવાથી એટલું લખી પત્ર પૂરું કરવું પડે છે.

૧૦૫૪ પ્રશ્નઃ—અન્યભાવોથી સર્વથા મુક્તપણું કેમ થાય?

ઉત્તરઃ—આ આત્મભાવ છે, અને આ અન્યભાવ છે, એવું બોધબીજ આત્માને વિષે પરિણમિત થવાથી અન્યભાવને વિષે સહેજે ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ઉદાસીનતા અનુક્રમે તે અન્યભાવથી સર્વથા મુક્તપણું કરે છે.

૧૦૫૫ પ્રશ્નઃ—નિજ-પર-ભાવ જેણે જાણ્યા છે એવા જ્ઞાની પુરુષને તેવો ભાવ જાણ્યા પછી પરભાવનાં કાર્યોનો પ્રસંગ હોય? હોય તો તેમાં તેને હિતબુદ્ધિ થાય છે? તેમ જ તેનો પ્રતિબંધ થાય છે?

ઉત્તરઃ—નિજ પરભાવ જેણે જાણ્યા છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને ત્યારપછી પરભાવનાં કાર્યોનો જે કંઇ પ્રસંગ રહે છે, તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તતાં પ્રવર્તતાં પણ તેથી તે જ્ઞાનીનો સંબંધ છૂટયા કરે છે, પણ તેમાં હિતબુદ્ધિ થઇ પ્રતિબંધ થતો નથી. પ્રતિબંધ થતો નથી એ વાત એકાંત નથી, કેમકે જ્ઞાનનું વિશેષ બળવાનપણું જ્યાં હોય નહિ ત્યાં પરભાવનો વિશેષ પરિચય તે પ્રતિબંધરૂપ થઇ આવવો પણ સંભવ છે.

૧૦૫૬ પ્રશ્નઃ—એ પ્રતિબંધ થઇ આવવો સંભવ છે તો જ્ઞાનીને કેમ વર્તવું યોગ્ય ગણવામાં આવ્યું છે?

ઉત્તરઃ—એટલા માટે પણ જ્ઞાનીપુરુષને પણ શ્રી જિને નિજજ્ઞાનના પરિચયથી પુરુષાર્થને વખાણ્યો છે; તેને પણ પ્રમાદ કર્તવ્ય

નથી, અથવા [illegible] પરિચય કરવાયોગ્ય નથી, કેમકે કોઇ અતિ [illegible] આત્મધારાને તે [illegible] કરવાયોગ્ય છે.

[illegible] પ્રશ્ન —[illegible] સમ્યક્ [illegible] એવું પદ [illegible] ચોથે ગુણ- [illegible] હોય એવું પદ આરથી [illegible]

[illegible] —[illegible] [illegible] નથી, એમ જે કે આમા- [illegible] કહ્યું છે. તાણુ તે [illegible] ચાથે ગુણ- [illegible] નથી [illegible] [illegible] છે.

[illegible] પ્રશ્ન —[illegible] શું કર્તવ્ય સમજવા યોગ્ય છે?

[illegible] [illegible] તો અવશ્ય કર્તવ્ય છે કે, [illegible] [illegible] કરવાથી [illegible] -નિવૃત્ત થયું. [illegible] તો એ જ બુદ્ધિ રહે છે, તથાપિ કેઇ [illegible] [illegible] ઉદય હોય ત્યાં, નિજ [illegible] એમ ગણી નિત્યનિવૃત્તબુદ્ધિની [illegible] એમ મારા [illegible] કર્યું છે.

[illegible] પ્રશ્ન [illegible] થવાને માટે [illegible] નિવૃત્ત [illegible] કરવા પડે તો શું કરવું યોગ્ય છે?

[illegible] [illegible] નિવૃત્તિ થવાને અર્થે તો [illegible] [illegible] નિવૃત્તિ જ ઘટે છે, [illegible] કરતા જે પ્રકારે [illegible] [illegible] છે, અને તેમ કરતા [illegible] તો તેને [illegible] પણ પરપરિચયથી [illegible] કરવા યોગ્ય છે. એ વાત [illegible] [illegible] [illegible] થઇ તો જીવને પરમ [illegible] [illegible] નથી, અને તેની નિવૃત્તિ [illegible] કરવા યોગ્ય છે, પણ તેથી [illegible] એવા જીવને તો અવશ્ય પરપરિચયને છોડીને [illegible] અત્યંત [illegible] નિવૃત્તિ [illegible]

[illegible] પ્રશ્ન —[illegible] પણ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] એકાંતે [illegible] પણ [illegible] [illegible] નિરંતર [illegible] છે, કેમકે

જીવને જો આત્માકાર સંબંધિની ઈચ્છા હોય, તો સત્સંગ જેવો કોઈ સરલ ઉપાય નથી. આજ હેતુથી દિનદિનપ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, ઘણી-વાર, ક્ષણે ક્ષણે, સત્સંગ આરાધવાની જ ઈચ્છા વર્ધમાન થયા કરે છે.

૧૦૧૧ પ્રશ્ન:—યોગવાસિષ્ઠાદિ વચનો શા અર્થે પ્રવર્તે છે.

ઉત્તર:—'યોગવાસિષ્ઠાદિ' જે જે સત્પુરુષોનાં વચનો છે, તે તે અહંવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવાપ્રત્યે જ પ્રવર્તે છે.

૧૦૧૨ પ્રશ્ન:—સર્વ તીર્થંકરોનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે?

ઉત્તર:—જે જે પ્રકારે પોતાની ભ્રાંતિ કલ્પાય છે, તે તે પ્રકારે તે ભ્રાંતિ સમજી તે સંબંધી અભિમાન નિવૃત્ત કરવું એજ, સર્વ તીર્થંકરાદિ મહાત્માનું કહેવું છે; અને તે જ વાક્ય ઉપર જીવે વિશેષ કરી સ્થિર થવાનું છે—વિશેષ વિચારવાનું છે;—અને તે જ વાક્ય અનુપ્રેક્ષાયોગ્ય મુખ્યપણે છે. તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે સર્વ સાધન કહ્યાં છે.

૧૦૧૩ પ્રશ્ન:—મહાપુરુષોનો ઉપદેશ શાને માટે હોતો નથી?

ઉત્તર:—અહંતાદિ વધવાને માટે, બાહ્યક્રિયા, કે મતના આગ્રહ માટે, સંપ્રદાય ચલાવવા માટે, કે પૂજાશ્લાઘાદિ પામવા અર્થે, કોઇ મહાપુરુષનો કોઇ ઉપદેશ છે નહિ; અને તે જ કાર્ય કરવાની સર્વથા આજ્ઞા જ્ઞાનીપુરુષની છે.

૧૦૧૪ પ્રશ્ન:—પોતાને વિષે કોઇ મહિમાયોગ્ય ગુણ ઉત્પન્ન થયો હોય તો તેથી ઉત્કર્ષ પામવાનું ઘટે? ન ઘટે તો શું કરવું ઘટે?

ઉત્તર:—પોતાને વિષે ઉત્પન્ન થયેલો હોય એવા મહિમાયોગ્ય ગુણથી ઉત્કર્ષ પામવું ઘટતું નથી; પણ અલ્પ પણ નિજદોષ જોઇને ફરી ફરી પશ્ચાત્તાપમાં પડવું ઘટે છે, અને વિનાપ્રમાદે તેથી પાછું ફરવું ઘટે છે; એ અભિપ્રાય જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોમાં સર્વત્ર રહ્યો છે.

૧૦૧૫ પ્રશ્ન:—આ ભાવ આવવા માટે કયાં સાધનો કહ્યાં છે?

ઉત્તર:—અને તે ભાવ આવવા માટે સત્સંગ સદ્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્રાદિ સાધન કહ્યાં છે;—જે અનન્ય નિમિત્ત છે.

૧૦૧૬ પ્રશ્ન:—તે સાધનોની આરાધના જીવને કયા હેતુપણે છે?

ઉત્તર:—તે સાધનની આરાધના જીવને નિજ સ્વરૂપ કરવાના હેતુપણે જ છે, તથાપિ જીવ જો ત્યાં પણ વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્તે, તો કોઈ દિવસ કલ્યાણ થાય નહિ.

૧૦૧૭ પ્રશ્ન:—વંચનાબુદ્ધિ એટલે શું?

ઉત્તર:—વંચનાબુદ્ધિ એટલે સત્સંગ, સદ્ગુરુ આદિને વિષે ખરા આત્મભાવે માહાત્મ્યબુદ્ધિ ઘટે તે માહાત્મ્યબુદ્ધિ નહિ, અને પોતાના

[illegible] છે, માટે તેની અલ્પજ્ઞતા–લઘુતા– [illegible] આદિને વિષે આશ– [illegible] વચુના ધારણ ન કરે [illegible] નથી ગામતો એમ જ [illegible] તે આ થાય તો [illegible] છે.

[illegible] તે પ્રારબ્ધવેદે છે? [illegible] નથી, અને [illegible] છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષ [illegible] તે પ્રારબ્ધ [illegible] નથી.

[illegible] પણ વ્યામોહ [illegible] સંભારતા [illegible] છે તે? [illegible] વ્યામોહ [illegible] છતે [illegible] એ [illegible] આત્માને [illegible] થતી [illegible] વધુ સ– [illegible] ભાવ, [illegible] મક્ષ– [illegible]

[illegible] નિમિત્ત [illegible]

[illegible] નિમિત્તે [illegible] થી [illegible] આ– [illegible] તો [illegible]

અત્યંત અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલવું એ વાત ન જ ભૂલવા જેવી છે, એમ નિશ્ચય કરી પ્રસંગે પ્રસંગે કાર્યે કાર્યે, અને પરિણામે પરિણામે, તેનો લક્ષ રાખી તેથી મોકળું થવાય તેમ જ કર્યા કરવું: એ શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામીના છદ્મસ્થમુનિચર્યાને દ્રષ્ટાંતે અમે કહ્યું હતું.

૧૦૩૧ પ્રશ્ન—આપની* હાલમાં દશા કેવી રહે છે, તે જણાવવા અનુમત થશો? આ કાળમાં આપનું હોવું આપ કેવું માનો છો?

ઉત્તર—મનમાં વારંવાર વિચારથી નિશ્ચય થઈ રહ્યો છે કે, કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ ફરી, અન્યભાવમાં પોતાપણું થતું નથી; અને અખંડ આત્મધ્યાન રહ્યા કરે છે એવી જે દશા, તેને વિષે વિકટ ઉપાધિજોગનો ઉદય એ આશ્ચર્યકારક છે. હાલમાં તો થોડા ક્ષણની નિવૃત્તિ માંડ રહે છે, અને પ્રવૃત્તિ કરી શકે એવી યોગ્યતાવાળું તો ચિત્ત નથી, અને હાલ તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી એ કર્તવ્ય છે, તો ઉદાસપણે તેમ કરીએ છીએ. મન ક્યાંય બાઝતું નથી, અને કાંઈ ગમતું નથી; તથાપિ હાલ હરિઇચ્છાઆધિન છે. નિરૂપમ એવું જે આત્મધ્યાન તીર્થંકરાદિકે કહ્યું છે એ પરમ આશ્ચર્યકારક છે. તે કાળ પણ આશ્ચર્યકારક હતો. વધારે શું કહેવું? "વનની મારી કોયલ" ના કહેવત પ્રમાણે આ કાળમાં, અને આ પ્રવૃત્તિમાં અમે છીએ.

૧૦૩૨ પ્રશ્ન—ગુણના સમુદાયથી જુદું એવું ગુણીનું સ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે કે કેમ? અર્થાત્ બધા ગુણનો સમુદાય તે જ ગુણી એટલે દ્રવ્ય, કે તે ગુણના સમુદાયને આધારભૂત એવું પણ કોઈ દ્રવ્યનું હોવાપણું છે?

ઉત્તર—એવા પ્રસંગે લખેલા ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તર લખ્યા તે પહોંચ્યા છે. પ્રથમના બે પ્રશ્નના ઉત્તર સંક્ષેપમાં છે, તથાપિ યથાયોગ્ય છે. ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર લખ્યો તે સામાન્યપણે યોગ્ય છે, તથાપિ વિશેષ સૂક્ષ્મ આલોચનથી તે પ્રશ્નનો ઉત્તર લખવા યોગ્ય છે. તે ત્રીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે: "ગુણના સમુદાયથી જુદું એવું ગુણીનું સ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે કે કેમ?" અર્થાત્ "બધા ગુણનો સમુદાય તે જ ગુણી એટલે દ્રવ્ય? કે તે ગુણના સમુદાયને આધારભૂત એવું પણ કોઈ દ્રવ્યનું જુદું હોવાપણું છે?" તેના ઉત્તરમાં એમ લખ્યું છે કે, આત્મા ગુણી છે; તેના ગુણ જ્ઞાનદર્શન વગેરે જુદા છે: એમ ગુણી અને ગુણની વિવક્ષા કરી, તથાપિ ત્યાં વિશેષ કરવી ઘટે છે. જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણથી જુદું એવું બાકીનું આત્મપણું શું? તે પ્રશ્ન છે, માટે યથાશક્તિ તે પ્રશ્નની વિચારણા કરવા યોગ્ય છે.

---

* આ પ્રશ્ન સંવત્ ૧૯૫૦ ની સાલનો છે.—સંશોધક.

[illegible] હોવા યોગ્ય છે કે કેમ?
[illegible]
[illegible] યોગ્ય છે કે કેમ?"
[illegible] હોવાયોગ્ય છે. [illegible]
[illegible] યોગ્ય છે. એ
[illegible] આટલું [illegible]
[illegible] માન્યું છે, અથવા
[illegible] આત્મજ્ઞાન
[illegible] આત્મ[illegible]
[illegible] યોગ્ય છે કે
[illegible] કર્યું છે?
[illegible] છે? તથા
[illegible] યોગ્ય
[illegible] છે.
[illegible] અને તે
[illegible] તે [illegible]
[illegible]
[illegible]

જણાવવાથી તે દેહાદિનું અથવા તેના નિશાનાદિનું કંઈ પણ વિદ્યમાનપણું હોય, તો બીજા જીવને પણ પ્રતીતિનો હેતુ થવો સંભવે, અથવા 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાનવાન' કરતાં જેનું વિશેષજ્ઞાન છે તે જાણે. તેમ જ જેને 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન' છે તેની, પ્રકૃત્યાદિને જાણતો એવો કોઈ વિચારવાન પુરુષ પણ જાણે કે, આ પુરુષને તેવા જ્ઞાનનો કંઈ કંઈ સંભવ છે, અથવા 'જાતિસ્મૃતિ' હોવી સંભવે છે, અથવા જેને 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન' છે, તે પુરુષના સંબંધમાં કોઈ જીવ પૂર્વભવે આવ્યો છે,—વિશેષે કરીને આવ્યો છે, તેને તે સંબંધ જણાવતાં કંઈ પણ સ્મૃતિ થાય તો તેવા જીવને પણ પ્રતીતિ આવે.

૧૦૭૫ પ્રશ્ન:—જીવ સમયે સમયે મરે છે એમ કહેવામાં આવે છે તે શી રીતે સમજવું?

ઉત્તર:—"જીવ સમયે સમયે મરે છે તે કેવી રીતે સમજવું?" તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો:—જેમ આત્માને સ્થૂલ દેહનો વિયોગ થાય છે તેને, મરણ કહેવામાં આવે છે, તેમ સ્થૂલદેહના આયુષ્યાદિ સૂક્ષ્મપર્યાયનો પણ, સમયે સમયે હાનિ પરિણામ થવાથી વિયોગ થઈ રહ્યો છે, તેથી તેનું સમયે સમયે મરણ કહેવાયોગ્ય છે. આ મરણ તે વ્યવહાર નયથી કહેવાય છે; નિશ્ચયથી તો આત્માને સ્વાભાવિક એવા જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણપર્યાયની, વિભાવ-પરિણામના યોગને લીધે હાનિ થયા કરે છે, અને તે હાનિ આત્માના નિત્યપણાદિ સ્વરૂપને પણ ગ્રહી રહે છે; તે સમયે સમયે મરણ છે.

૧૦૭૬ પ્રશ્ન:—કેવળજ્ઞાનદર્શનને વિષે ગયા કાળ અને આવતા કાળના પદાર્થ, વર્તમાનકાળમાં વર્તમાનપણે દેખાય છે તેમ જ દેખાય કે બીજી રીતે?

ઉત્તર:—"કેવળજ્ઞાનદર્શનને વિષે ગયા કાળ અને આવતા કાળના પદાર્થ, વર્તમાનકાળમાં વર્તમાનપણે દેખાય છે તેમ જ દેખાય કે બીજી રીતે?" તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો:—વર્તમાનમાં વર્તમાનપદાર્થ જેમ દેખાય છે, તેમ ગયા કાળના પદાર્થ ગયા કાળમાં જે સ્વરૂપે હતા તે સ્વરૂપે વર્તમાનકાળમાં દેખાય છે; અને આવતા કાળમાં તે પદાર્થ જે સ્વરૂપ પામશે તે સ્વરૂપપણે વર્તમાનકાળમાં દેખાય છે. ભૂતકાળે જે જે પર્યાય પદાર્થે ભજ્યા છે, તે કારણે પણ વર્તમાનમાં પદાર્થને વિષે રહ્યા છે, અને ભવિષ્યકાળમાં જે જે પર્યાય ભજશે, તેની યોગ્યતા વર્તમાનમાં પદાર્થને વિષે રહી છે. તે કારણ અને યોગ્યતાનું જ્ઞાન વર્તમાનકાળમાં પણ કેવળજ્ઞાનીને વિષે યથાર્થ સ્વરૂપે હોય છે. આ પ્રશ્નને ઘણું વિસ્તારે જણાવવા યોગ્ય છે.

મોકલ્યો હતો, કે જે વાંચવા-વિચારવાથી તમને કોઈ પણ અંશે સમાધાન થાય, અને પત્રમાં પણ કાંઈ વિશેષ અંશે સમાધાન થાય, એટલું બની શકે; કેમકે તે સંબંધી અનેક પ્રશ્નો ઉઠવા યોગ્ય છે, કે જે ફરી ફરી સમાધાન પ્રાપ્ત થવાથી, વિચારવાથી, સમાવેશ પામે એવી પ્રાયે સ્થિતિ છે. જ્ઞાનદશામાં—પોતાના સ્વરૂપના યથાર્થબોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં—તે આત્મા નિજભાવનો એટલે જ્ઞાન દર્શન (યથાસ્થિત નિર્ધાર) અને સહજસમાધિ-પરિણામનો કર્તા છે. અજ્ઞાનદશામાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ આદિ પ્રકૃતિનો કર્તા છે, અને તે ભાવનાં ફળનો ભોક્તા થતાં પ્રસંગવશાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થોનો નિમિત્તપણે કર્તા છે; અર્થાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થનાં મૂળ દ્રવ્યોનો તે કર્તા નથી, પણ તેને કોઈ આકારમાં લાવવારૂપ ક્રિયાનો કર્તા છે. એ જે, પાછળ તેની દશા કહી તેને જૈન 'કર્મ' કહે છે; વેદાંત 'ભ્રાંતિ' કહે છે; તથા બીજા પણ, તેને અનુસરતા એવા શબ્દ કહે છે. વાસ્તવ્ય વિચાર કર્યેથી આત્મા ઘટપટાદિનો તથા ક્રોધાદિનો કર્તા થઈ શકતો નથી. માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાન-પરિણામનો જ કર્તા એ સ્પષ્ટ સમજાય છે. (૩) અજ્ઞાનભાવથી કરેલાં કર્મો પ્રારંભકાળે બીજરૂપ હોઈ વખતનો યોગ પામી ફળરૂપ વૃક્ષપરિણામે પરિણમે છે:—અર્થાત્ તે કર્મો આત્માને ભોગવવાં પડે છે.—જેમ અગ્નિના સ્પર્શે ઉષ્ણપણાનો સંબંધ થાય છે, અને તેનું સહેજે વેદના-રૂપ પરિણામ થાય છે. તેથી આત્માને ક્રોધાદિ ભાવના કર્તાપણાએ જન્મ જરા મરણાદિ વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે. આ વિચારને તમે વિશેષપણે વિચારશો, અને તે પરત્વે જે કાંઈ પ્રશ્ન થાય તે લખશો, કેમકે જે પ્રકારની સમજ તેથી નિવૃત્ત થવારૂપ કાર્ય કર્યે જીવને મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૦૭૮ પ્રશ્નઃ—"ઈશ્વર શું છે? તે જગત્કર્તા છે એ ખરું છે?"

ઉત્તરઃ—(૧) અમે તમે કર્મબંધમાં ફસી રહેલા જીવ છીએ. તે જીવનું સહજસ્વરૂપ એટલે કર્મરહિતપણે—માત્ર એક આત્મત્વપણે—જે સ્વરૂપ છે, તે ઈશ્વરપણું છે, જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય જેને વિષે છે, તે ઈશ્વર કહેવાયોગ્ય છે; અને તે ઈશ્વરતા આત્માનું સહજસ્વરૂપ છે. જે સ્વરૂપ કર્મપ્રસંગે જણાતું નથી, પણ તે પ્રસંગ અન્યસ્વરૂપ જાણી જ્યારે આત્માભણી દૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે, અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાદિ ઐશ્વર્યપણું તે જ આત્મામાં જણાય છે; તેથી વિશેષ ઐશ્વર્યવાળો કોઈ પદાર્થ, સમસ્ત પદાર્થો નિરખતાં પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી; જેથી ઈશ્વર છે તે આત્માનું બીજું પર્યાયિક નામ છે; એથી કોઈ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ ઈશ્વર છે એમ નથી; એવા નિશ્ચયમાં મારો

કર્મબંધને જનાવરોમાં અવતરે, પથરો પણ થાય, ઝાડ પણ થાય: આ બરાબર છે?"

ઉત્તર:—દેહ છોડી ઉપાર્જિત કર્મ પ્રમાણે જીવની ગતિ થાય છે, તેથી તે તિર્યંચ (જનાવર) પણ થાય છે, અને પૃથ્વીકાય એટલે પૃથ્વીરૂપ શરીર ધરી બાકીની બીજી ચાર ઇંદ્રિયો વિના કર્મ ભોગવવાનો જીવને પ્રસંગ પણ આવે છે; તથાપિ કેવળ પથ્થર કે પૃથ્વી થઈ જાય છે એવું કંઈ નથી, પથ્થરરૂપ કાયા ધારણ કરે, અને તેમાં પણ અવ્યક્તપણે જીવ, જીવપણે જ હોય છે. બીજી ચાર ઇંદ્રિયોનું ત્યાં અવ્યક્ત-(અપ્રગટ)-પણું હોવાથી તે 'પૃથ્વીકાયરૂપ જીવ' કહેવા યોગ્ય છે, અનુક્રમે તે કર્મ ભોગવી જીવ નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે ફક્ત પથ્થરનું દળ પરમાણુરૂપે રહે છે, પણ જીવ તેના સંબંધથી ચાલ્યો જવાથી આહારાદિ સંજ્ઞા તેને હોતી નથી. અર્થાત્ કેવળ જડ એવો પથ્થર જીવ થાય છે એવું નથી. કર્મના વિષમપણાથી ચાર ઇંદ્રિયોનો પ્રસંગ અવ્યક્ત થઈ ફક્ત એક સ્પર્શેન્દ્રિયપણે દેહનો પ્રસંગ જીવને જે કર્મથી થાય છે, તે કર્મ ભોગવતાં તે પૃથ્વીઆદિમાં જન્મે છે; પણ કેવળ પૃથ્વીરૂપ કે પથ્થરરૂપ થઈ જતો નથી; જનાવર થતાં કેવળ જનાવર પણ થઈ જતો નથી. દેહ છે તે જીવને વેષધારીપણું છે. સ્વરૂપપણું નથી.

૧૦૮૨ પ્રશ્ન:—૬ આ પ્રશ્નનું પણ આમાં સમાધાન આવ્યું છે.

૧૦૮૩ પ્રશ્ન:—૭ આ પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આવ્યું છે કે, કેવળ પથ્થર કે કેવળ પૃથ્વી કંઈ કર્મના કર્તા નથી; તેમાં આવીને ઉત્પન્ન થયેલો એવો જીવ કર્મનો કર્તા છે, અને તે પણ દૂધ અને પાણીની પેઠે છે. જેમ તે બન્નેનો સંયોગ થતાં પણ દૂધ તે દૂધ છે, અને પાણી તે પાણી છે; તેમ એકેંદ્રિયાદિ કર્મબંધે જીવને પથ્થરપણું—જડપણું—જણાય છે, તોપણ તે જીવ અંતર તો જીવપણે જ છે. અને ત્યાં પણ તે આહાર ભયાદિ સંજ્ઞા—(જે અવ્યક્ત જેવી છે તે) પૂર્વક છે.

૧૦૮૪ પ્રશ્ન:—" આર્યધર્મ તે શું? બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી જ છે શું?"

ઉત્તર:—(૧) આર્યધર્મની વ્યાખ્યા કરતાં સૌ પોતાના પક્ષને 'આર્યધર્મ' કહેવા ઇચ્છે છે. જૈન જૈનને, બૌદ્ધ બૌદ્ધને, વેદાંતી વેદાંતને 'આર્યધર્મ' કહે એમ સાધારણ છે, તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષો તો જેથી આત્માને નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એવો જે આર્ય (ઉત્તમ) માર્ગ તેને 'આર્યધર્મ' કહે છે; અને એમ જ યોગ્ય છે. (૨) બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી થવી સંભવતી નથી. વેદમાં જેટલું જ્ઞાન કહ્યું

છે, અનાદિ નથી હોતું. (૨) ગીતા, વેદવ્યાસનું કરેલું પુસ્તક ગ્રન્થ છે, અને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને તેવો બોધ કર્યો હતો, એટલે મુખ્યપણે કર્તા શ્રીકૃષ્ણ કહેવાય છે, જે વાત સંભવિત છે. ગ્રંથ શ્રેષ્ઠ છે. તેવો ભાવાર્થ અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે, પણ તે જ શ્લોકો અનાદિથી ચાલ્યા આવે એમ માનવા યોગ્ય નથી. તેમ અક્રિય ઈશ્વરથી પણ તેની ઉત્પત્તિ હોય એમ માનવા યોગ્ય નથી. સક્રિય એટલે કોઈ દેહધારીથી તે ક્રિયા થવા યોગ્ય છે. માટે સંપૂર્ણ જ્ઞાની તે ઈશ્વર છે, અને તેનાથી બોધવાળા શાસ્ત્ર તે ઈશ્વરીશાસ્ત્ર છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી.

૧૦૮૭ પ્રશ્ન—"પશુઆદિના યજ્ઞથી જરાય પુણ્ય છે ખરું?"

ઉત્તર—પશુના વધથી, હોમથી, કે જરાય તેને દુઃખ આપવાથી પાપ જ છે—તો પછી યજ્ઞમાં કરો, કે ગમે તો ઈશ્વરના ધામમાં બેસીને કરો. પણ યજ્ઞમાં જે દાનાદિ ક્રિયા થાય છે તે કંઈક પુણ્યહેતુ છે, તથાપિ હિંસામિશ્રિત હોવાથી તે પણ અનુમોદન યોગ્ય નથી.

૧૦૮૮ પ્રશ્ન—"જે ધર્મ ઉત્તમ છે એમ કહો, તેનો પુરાવો માગી શકાય કે?"

ઉત્તર—પુરાવો માગતાં ન આવે, અને ઉત્તમ છે એમ, વગર પુરાવે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તો તો અર્થ, અનર્થ, ધર્મ, અધર્મ સૌ ઉત્તમ જ ઠરે. પ્રમાણથી જ ઉત્તમ, અનુત્તમ ઓળખાય છે. જે ધર્મ સંસાર પરિક્ષીણ કરવામાં સર્વથી ઉત્તમ હોય, અને નિજસ્વભાવમાં સ્થિતિ કરાવવાને બળવાન હોય, તે જ ઉત્તમ અને તે જ બળવાન છે.

૧૦૮૯ પ્રશ્ન—"ક્રિશ્ચિયન ધર્મ વિષે આપ કંઈ જાણો છો? જો જાણતા હો તો આપના વિચાર દર્શાવશો?"

ઉત્તર—ક્રિશ્ચિયનધર્મ વિષે સાધારણપણે હું જાણું છું. ભરતખંડના મહાત્માઓએ જેવો ધર્મ શોધ્યો છે—વિચાર્યો છે, તેવો ધર્મ બીજા કોઈ દેશથી વિચારાયો નથી, એમ તો એક અલ્પ અભ્યાસે સમજાય તેવું છે. જીવનું સદા પરવશપણું કહ્યું છે; અને મોક્ષમાં પણ તે દશા તેવી જ રાખી છે; જીવના અનાદિ સ્વરૂપનું વિવેચન જેમાં યથાયોગ્ય નથી; કર્મસંબંધી વ્યવસ્થા અને તેની નિવૃત્તિ પણ યથાયોગ્ય કહી નથી, તે ધર્મ વિષે મારો અભિપ્રાય, "સર્વોત્તમ તે ધર્મ છે" એમ થવાનો સંભવ નથી. ક્રિશ્ચિયનધર્મમાં મેં જે ઉપર કહ્યા તેવા પ્રકારનું યથાયોગ્ય સમાધાન જોવાતું નથી. આ વાક્ય મતભેદથી કહ્યું નથી. વધારે પૂછવાયોગ્ય લાગે તો પૂછશો, તો વિશેષ સમાધાન કરવાનું બની શકશે.

૧૧૧

૧૦૯૩ પ્રશ્નઃ—" આગળ ઉપર શો જન્મ થશે તેની આ ભવમાં ખબર પડે? અથવા અગાઉ શું હતા તેની?

ઉત્તરઃ—તેમ બની શકે. નિર્મળ જ્ઞાન જેનું થયું હોય તેને તેવું બનવું સંભવે છે. વાદળાં વગેરેનાં ચિન્હોપરથી વર્ષાદનું અનુમાન થાય છે, તેમ આ જીવની આ ભવની ચેષ્ટા ઉપરથી તેનાં પૂર્વકારણો કેવાં હોવાં જોઇએ, તે પણ સમજી શકાય;—થોડે અંશે વખતે સમજાય. તેમ જ તે ચેષ્ટા ભવિષ્યમાં કેવું પરિણામ પામશે, તે પણ તેના સ્વરૂપપરથી જાણી શકાય; અને તેને વિશેષ વિચારતાં કેવો ભવ થવો સંભવે છે, તેમ જ કેવો ભવ હતો, તે પણ વિચારમાં સારી રીતે આવી શકવાયોગ્ય છે.

૧૦૯૪ પ્રશ્નઃ—" પછી શકે તો કોને?" આનો ઉત્તર ઉપર આવી ગયો છે.

૧૦૯૫ પ્રશ્નઃ—" મોક્ષ પામેલાનાં નામ આપ આપો છો તે શા આધાર ઉપર?"

ઉત્તરઃ—અમને આ પ્રશ્ન ખાસ સંબોધીને પુછો તો તેના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે, અત્યંત સંસારદશા પરિક્ષીણ જેની થઇ છે તેનાં વચનો આવાં હોય, આવી તેની ચેષ્ટા હોય એ આદિ અંશે પણ પોતાના આત્મામાં અનુભવ થાય છે, અને તેને આશ્રયે તેના મોક્ષપરત્વે કહેવાય: અને ઘણું કરી તે યથાર્થ હોય એમ માનવાનાં પ્રમાણો પણ શાસ્ત્રાદિથી જાણી શકાય.

૧૦૯૬ પ્રશ્નઃ—" બુદ્ધદેવ પણ મોક્ષ નથી પામ્યા એ શા ઉપરથી આપ કહો છો?"

ઉત્તરઃ—તેના શાસ્ત્રસિદ્ધાંતોના આશ્રયે જે પ્રમાણે તેમનાં શાસ્ત્રસિદ્ધાંતો છે, તે જ પ્રમાણે જો તેમનો અભિપ્રાય હોય, તો તે અભિપ્રાય પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ પણ દેખાય છે;—અને તે લક્ષણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાન જ્યાં ન હોય, ત્યાં સંપૂર્ણ રાગદ્વેષ નાશ પામવા સંભવિત નથી. જ્યાં તેમ હોય ત્યાં સંસારનો સંભવ છે, માટે કેવળ મોક્ષ તેને હોય એમ કહેવું બની શકે એવું નથી; અને તેમનાં કહેલાં શાસ્ત્રોમાં જે અભિપ્રાય છે, તે સિવાય બીજો તેમનો અભિપ્રાય હતો, તે બીજી રીતે જાણવું અમને તમને કઠણ પડે તેવું છે, અને તેમ છતાં કહીએ કે, બુદ્ધદેવનો અભિપ્રાય બીજો હતો તો, કારણપૂર્વક કહેવાથી પ્રમાણભૂત ન થાય એમ કંઇ નથી.

૧૦૯૭ પ્રશ્નઃ—" દુનિયાની છેવટ શી સ્થિતિ થશે?"

ઉત્તરઃ—કેવળ મોક્ષરૂપે સર્વ જીવોની સ્થિતિ થાય, કે કેવળ

આ દુનિયાનો નાશ થાય તેવું બનવું મને પ્રમાણરૂપ લાગતું નથી. આવાને આવા પ્રવાહમાં તેની સ્થિતિ સંભવે છે. કોઇ ભાવ, રૂપાંતર પામી ક્ષીણ થાય, તો કોઇ વર્દ્ધમાન થાય; તે એક ક્ષેત્રે વધે, તો બીજે ક્ષેત્રે ઘટે; એ આદિ આ સૃષ્ટિની સ્થિતિ છે. તે પરથી અને ઘણા જ ઉંડા વિચારમાં ગયા પછી એમ જણાવું સંભવિત લાગે છે કે, કેવળ આ સૃષ્ટિ નાશ થાય, કે પ્રલયરૂપ થાય એ ન બનવાયોગ્ય છે. સૃષ્ટિ એટલે એક આજ પૃથ્વી એવો અર્થ નથી.

૧૦૯૮ પ્રશ્નઃ—"આ અનીતિમાંથી સુનીતિ થશે ખરી?"

ઉત્તરઃ—આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળી જે જીવ અનીતિ ઇચ્છે તેને, તે (ઉત્તર) ઉપયોગી થાય એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી. સર્વ ભાવ અનાદિ છેઃ નીતિ—અનીતિ. તથાપિ તમે અમે અનીતિ ત્યાગી નીતિ સ્વીકારીએ, તો તે સ્વીકારી શકાય એવું છે, અને એજ આત્માને કર્ત્તવ્ય છે. સર્વ જીવઆશ્રી અનીતિ મટી નીતિ સ્થપાય એ વચન કહી શકાતું નથી, કેમકે એકાંતે તેવી સ્થિતિ થઇ શકવાયોગ્ય નથી.

૧૦૯૯ પ્રશ્નઃ—"દુનિયાનો પ્રલય છે?"

ઉત્તરઃ—પ્રલય એટલે જો 'કેવળ નાશ' એવો અર્થ કરવામાં આવે, તો તે વાત ઘટતી નથી. કેમકે સર્વ પદાર્થનો કેવળ નાશ થઇ જવો સંભવતોજ નથી. પ્રલય એટલે સર્વ પદાર્થનું ઇશ્વરાદિને વિષે લીનપણું, તો કોઇ અભિપ્રાયમાં તે વાતનો સ્વીકાર છે; પણ મને તે સંભવિત લાગતું નથી, કેમકે સર્વ પદાર્થ-સર્વ જીવ એવાં સમપરિણામ શી રીતે પામે કે એવો યોગ બને? અને જો સમપરિણામનો પ્રસંગ આવે તો પછી ફરી વિષમપણું થવું બને નહિ. અવ્યક્તપણે જીવમાં વિષમપણું અને વ્યક્તપણે સમપણું એ એ રીતે પ્રલય સ્વીકારીએ તોપણ દેહાદિ સંબંધ વિના વિષમપણું શા આશ્રયે રહે? દેહાદિ સંબંધ માનીએ, તો સર્વને એકેંદ્રિયપણું માનવાનો પ્રસંગ આવે,—અને તેમ માનતાં તો વિનાકારણે બીજી ગતિઓનો અસ્વીકાર કર્યો ગણાય, અર્થાત્ ઉંચી ગતિના જીવને તેવા પરિણામનો પ્રસંગ મટવા આવ્યો હોય તે પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે એ આદિ ઘણા વિચાર ઉદ્ભવે છે. સર્વ જીવ આશ્રી પ્રલય સંભવતો નથી.

૧૧૦૦ પ્રશ્નઃ—"અભણને ભક્તિથીજ મોક્ષ મળે ખરો કે?"

ઉત્તરઃ—ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે. જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તેને અભણ કહ્યો હોય, તો તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે એવું કંઇ છે નહિ. જીવમાત્ર જ્ઞાનસ્વભાવિ છે. ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. નિર્મળજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે. સંપૂર્ણ

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા વિના સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી; અને જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય ત્યાં સર્વ ભાષા (લિપિ) જ્ઞાન સમાય એમ કહેવાની પણ જરૂર નથી. ભાષાજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. તે જેને ન હોય તેને આત્મજ્ઞાન ન થાય એવો કંઇ નિયમ સંભવતો નથી.

૧૧૦૧ પ્રશ્ન:—"કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતાર એ ખરી વાત છે? એમ હોય તો તે શું? એ સાક્ષાત્ ઈશ્વર હતા? કે તેના અંશ હતા? તેમને માનીને મોક્ષ ખરો?"

ઉત્તર:—(૧) બન્ને મહાત્મા પુરુષ હતા એવો તો મને પણ નિશ્ચય છે. આત્મા હોવાથી તેઓ ઈશ્વર હતા; સર્વ આવરણ તેમને મટયાં હોય, તો તેનો મોક્ષ પણ સર્વથા માનવામાં વિવાદ નથી. ઈશ્વરનો અંશ કોઈ જીવ છે એમ મને લાગતું નથી, કેમકે તેને વિરોધ આપનાર એવાં હજારો પ્રમાણ દેખવામાં આવે છે. ઈશ્વરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ, મોક્ષ બધા વ્યર્થ થાય, કેમકે ઈશ્વર જ અજ્ઞાનાદિનો કર્તા થયો; અને અજ્ઞાનાદિનો જે કર્તા થાય તે પછી, સહેજે ઈશ્વર હોય તો ઈશ્વરપણું ખોઈ બેસે; અર્થાત્ ઊલટું જીવના સ્વામી થવા જતાં ઈશ્વરને નુકસાન ખમવાનો પ્રસંગ આવે તેવું છે. તેમ જીવને ઈશ્વરનો અંશ માન્યા પછી પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય શી રીતે લાગે? કેમકે તે રીતે તો કંઇ કર્તાહર્તા કરી શકે નહિ; એ આદિ વિરોધથી ઈશ્વરના અંશ તરીકે કોઈ જીવને સ્વીકારવાની પણ મારી બુદ્ધિ થતી નથી; તો પછી શ્રીકૃષ્ણ કે રામ જેવા મહાત્માને તેવા યોગમાં ગણવાની બુદ્ધિ કેમ થાય? તે બન્ને 'અવ્યક્ત-ઈશ્વર' હતા, એમ માનવામાં અડચણ નથી. તથાપિ તેમને વિષે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટયું હતું કે કેમ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે. (૨) 'તેમને માનીને મોક્ષ ખરો કે?' એનો ઉત્તર સહજ છે. જીવને સર્વ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો અભાવ અર્થાત્ તેથી છૂટવું તે મોક્ષ છે. તે જેના ઉપદેશે થઈ શકે તેને માની, અને તેનું પરમાર્થ સ્વરૂપ વિચારી સ્વાત્માને વિષે પણ તેવી જ નિષ્ઠા થઈ, તે જ મહાત્માના આત્માને આકારે (સ્વરૂપે) પ્રતિષ્ઠાન થાય ત્યારે મોક્ષ થવો સંભવે છે. બાકી બીજી ઉપાસના કેવળ મોક્ષનો હેતુ નથી. તેના સાધનનો હેતુ થાય છે. તે પણ નિશ્ચય થાય જ એમ કહેવા યોગ્ય નથી.

૧૧૦૨ પ્રશ્ન:—"બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર તે કોણ?"

ઉત્તર:—સૃષ્ટિના હેતુરૂપ ત્રણ ગુણ ગણી તે આશ્રયે રૂપ આપ્યું હોય, તો તે વાત બંધબેસતી થઈ શકે છે, તથા તેવાં બીજાં કારણોથી તે

બ્રહ્માદિનું સ્વરૂપ સમજાય છે; પણ પુરાણમાં જે પ્રકારે તેમનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે પ્રકારે સ્વરૂપ છે, એમ માનવા વિષેમાં મારું વિશેષ વલણ નથી, કેમકે તેમાં કેટલાંક ઉપદેશાર્થે રૂપક કહ્યાં હોય એમ પણ લાગે છે; તથાપિ આપણે પણ તેનો ઉપદેશ તરીકે લાભ લેવો, અને બ્રહ્માદિના સ્વરૂપનો સિદ્ધાંત કરવાની જંજાળમાં ન પડવું; એ મને વિશેષ ઠીક લાગે છે.

૧૧૦૩ પ્રશ્નઃ—"મને સર્પ કરડવા આવે ત્યારે તેને મારે કરડવા દેવો કે મારી નાંખવો? તેને બીજી રીતે દૂર કરવાની મારામાં શક્તિ ન હોય એમ ધારીએ છીએ."

ઉત્તરઃ—સર્પ તમારે કરડવા દેવો એવું કામ બતાવતાં વિચારમાં પડાય તેવું છે, તથાપિ તમે જો 'દેહ અનિત્ય છે' એમ જાણ્યું હોય, તો પછી અસારભૂત દેહના રક્ષણાર્થે, જેને તેમાં પ્રીતિ રહી છે એવા સર્પને તમારે મારવો કેમ યોગ્ય હોય? જેણે આત્મહિત ઇચ્છવું હોય તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો એ જ યોગ્ય છે. 'આત્મહિત ઇચ્છવું ન હોય તેણે કેમ કરવું?' તો તેનો ઉત્તર એ જ અપાય કે, તેણે નરકાદિને પરિભ્રમણ કરવું; અર્થાત્ સર્પને મારવો એવો ઉપદેશ ક્યાંથી કરી શકીએ? અનાર્યવૃત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય તે તો અમને તમને સ્વપ્ન પણ ન હો એ જ ઇચ્છવાયોગ્ય છે.

હવે સંક્ષેપમાં આ ઉત્તરો લખી પત્ર પૂરું છું. 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય' વિશેષ સમજવાનું યત્ન કરશો. આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં મારા લખાણના સંકોચથી તમને સમજવું વિશેષ મુઝવણવાળું થાય તેવું ક્યાંય પણ હોય તો પણ તે વિશેષતાથી વિચારશો, અને કંઈ પણ પત્રદ્વારાએ પૂછવા જેવું લાગે તે પૂછશો; તો ઘણું કરી તેનો ઉત્તર લખીશ. વિશેષ સમાગમે સમાધાન થાય એ વધારે યોગ્ય લાગે છે.

૧૧૦૪ પ્રશ્નઃ—"*હે હરિ, હે હરિ શું કહું, દીનાનાથ દયાળ" એ વચનોથી પ્રારંભાતા આપના કરેલ પદનો આશય સમજાવવા કૃપા કરશો?

ઉત્તરઃ—આ જીવ અત્યંત માયાના આવરણે દિશામૂઢ થયો છે, અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થ-દૃષ્ટિ ઉદય પ્રકાશતી નથી, અપર

---

* ૧. હે હરિ! હે હરિ! શું કહું, દીનાનાથ દયાળ;
હું તો દોષ અનંતનું, ભાજન છું કરુણાળ.
૨. શુદ્ધ ભાવ મુજમાં નથી, નથી સર્વ તુજ રૂપ,
નથી લઘુતા કે દીનતા, શું કહું પરમસ્વરૂપ?
૩. નથી આજ્ઞા ગુરુદેવની, અચળ કરી ઉરમાંહિ;
આપતણો વિશ્વાસ દૃઢ, ને પરમાદર નાંહિ.

આર્થને વિષે પરમાર્થનો દુઃસહ થયો છે; અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી; એ આદિ દોષની વિષમતા કહી, પ્રભુપ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે કે, 'હે નાથ' વગેરે

---

૪. જોગ નથી સત્સંગનો, નથી સત્સેવા જોગ;
 કેવળ અર્પણતા નથી, નથી આશ્રય અનુયોગ.
૫. 'હું પામર શું કરી શકું,' એવો નથી વિવેક;
 ચરણ, શરણ, ધીરજ નથી, મરણ સુધીની છેક.
૬. અચિંત્ય તુજ માહાત્મ્યનો, નથી પ્રફુલ્લિત ભાવ;
 અંશ ન એકે સ્નેહનો, ન મળે પરમ પ્રભાવ.
૭. અચળરૂપ આસક્તિ નહિ, નહિ વિરહનો તાપ;
 કથા અલભ તુજ પ્રેમની, નહિ તેનો પરિતાપ.
૮. ભક્તિમાર્ગ પ્રવેશ નહિ, નહિ ભજન દ્રઢ ભાન;
 સમજ નહિ નિજ ધર્મની, નહિ શુભ દેશે સ્થાન.
૯. કાળદોષ કળિથી થયો, નહિ મર્યાદા ધર્મ;
 તોય નહિ વ્યાકુળતા, જુઓ પ્રભુ મુજ કર્મ.
૧૦. સેવાને પ્રતિકૂળ જે, તે બંધન નથી ત્યાગ;
 દેહેંદ્રિય માને નહિ, કરે બાહ્યપર રાગ.
૧૧. તુજ વિયોગ સ્ફુરતો નથી, વચન, નયન, યમ નાંહિ;
 નહિ ઉદાસ અનભક્તથી, તેમ ગૃહાદિક માંહિ.
૧૨. અહંભાવથી રહિત નહિ, સ્વધર્મસંચય નાંહિ;
 નથી નિવૃત્તિ નિર્મળપણે, અન્ય ધર્મની કાંઇ
૧૩. એમ અનંત પ્રકારથી, સાધન રહિત હુંય;
 નહિ એક સદ્ગુણ પણ, મુખ બતાવું શુંય!
૧૪. કેવળ કરુણા-મૂર્તિ છો, દીનબંધુ, દીનનાથ;
 પાપી પરમ અનાથ છું, ગ્રહો પ્રભુજી હાથ.
૧૫. અનંતકાળથી આથડ્યો, વિના ભાન ભગવાન,
 સેવ્યા નહિ ગુરુ સંતને, મૂક્યું નહિ અભિમાન.
૧૬. સંતચરણઆશ્રય વિના, સાધન કર્યાં અનેક;
 પાર ન તેથી પામિયો, ઉગ્યો ન અંશ વિવેક.
૧૭. સહુ સાધન બંધન થયા, રહ્યો ન કોઇ ઉપાય;
 સત્ સાધન સમજ્યો નહિ, ત્યાં બંધન શું જાય!
૧૮. પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહિ, પડ્યો ન સદ્ગુરુ પાય;
 દીઠા નહિ નિજ દોષ તો, તરિયે કોણ ઉપાય!
૧૯. અધમાધમ અધિકો પતિત, સકળ જગતમાં હુંય;
 એ નિશ્ચય આવ્યા વિના, સાધન કરશે શુંય!
૨૦. પડી પડી તુજ પદપંકજે, ફરિ ફરિ માગું એજ;
 સદ્ગુરુ, સંત, સ્વરૂપ તુજ, એ દ્રઢતા કરિ દેજ.

મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી, કેમકે સર્વસ્વ [illegible] જેવો યોગ મેં કર્યો છે; અને સહજ ઐશ્વર્ય છતાં પ્રબલ કર્યું છું તે ઐશ્વર્યથી વિપરીત એવા જ માર્ગ મેં આચર્યા છે, તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદુપાય એવો જે સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો શરણભાવ તે ઉત્પન્ન થાય એવી કૃપા કર' એમ ભાવના વીસ દોહરા, કે જેમાં પ્રથમ વાક્ય "હે હરિ! હે હરિ શું કહું, દીનાનાથ દયાળ." છે, તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે, તે દોહરાની વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો તો વિશેષ ગુણવૃત્તિનો હેતુ છે.

૧૧૦૫ પ્રશ્ન:—આપશ્રીએ રચેલાં આઠ ત્રોટક શા અર્થે છે?

ઉત્તર:—બીજા આઠ ત્રોટક છંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે, કે જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યાં તે અત્યારસુધી વૃથા થયાં, ને તે આચરણને વિષે મિથ્યામત છે તે નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કર્યો છે, તે પણ અનુપ્રેક્ષા કરતાં જીવને પુરુષાર્થવિશેષનો હેતુ છે.

૧૧૦૬ પ્રશ્ન:—જૈનનું "ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર" કેવી પ્રકારે વિચારવું?

ઉત્તર:—'યોગવાસિષ્ઠ'ની વાંચના પૂરી થઈ હોય, તો થોડો વખત તેનો અવકાશ રાખી એટલે હમણાં ફરી વાંચવાનું બંધ રાખી, 'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર' વિચારશો, પણ તે કુળ-સંપ્રદાયના આગ્રહાર્થે નિવૃત્ત કરવા વિચારશો, કેમકે જીવને કુળયોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય

*૧ યમ નિયમ સંજમ આપ કિયો, પુનિ ત્યાગ વિરાગ અથાગ લહ્યો;
વનવાસ લિયો મુખ મૌન રહ્યો, દૃઢ આસન પદ્મ લગાય દિયો.
૨ મન પૌન નિરોધ સ્વબોધ કિયો, હઠજોગ પ્રયોગ સુ તાર ભયો;
જપભેદ જપે તપ ત્યૌંહિ તપે, ઉરસેંહિ ઉદાસી લહી સબપેં.
૩ સબ શાસ્ત્રનકે નય ધારિ હિયે, મત મંડન ખંડન ભેદ લિયે,
વહ સાધન બાર અનંત કિયો, તદપિ કછુ હાથ હજૂ ન પર્યો.
૪ અબ ક્યોં ન બિચારત હૈ મનસેં, કછુ ઔર રહા ઉન સાધનસેં?
બિન સદ્ગુરુ કોય ન ભેદ લહે, મુખ આગલ હૈ કહ બાત કહે?
૫ કરુના હમ પાવત હૈ તુમકી, વહ બાત રહી સુગુરુ ગમકી;
પલમેં પ્રગટે મુખ આગલસેં, જબ સદ્ગુરુચર્ન સુપ્રેમ બસેં.
૬ તનસેં, મનસેં, ધનસેં, સબસેં, ગુરુદેવકી આન સ્વઆત્મ બસેં;
તબ કારજ સિદ્ધ બને અપનો, રસ અમૃત પાવહિ પ્રેમ ઘનો.
૭ વહ સત્ય સુધા દરસાવહિંગે, ચતુરાંગુલ હૈ દૃગસેં મિલ હૈ;
રસદેવ નિરંજનકો પિવહી, ગહિ જોગ જુગોજુગ સો જીવહી.
૮ પર પ્રેમ પ્રવાહ બઢે પ્રભુસેં, સબ આગમભેદ સુ ઉર બસેં;
વહ કેવલકો બીજ જ્ઞાનિ કહે, નિજકો અનુભૌ બતલાઈ દિયે.

છે તે પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ? એમ વિચારવાની દૃષ્ટિ આવતી નથી; અને સહેજે તે જ પરમાર્થ માની રાખી, જીવ પરમાર્થથી ચુકે છે. માટે મુમુક્ષુ જીવને તો એમ જ કર્તવ્ય છે કે, જીવને સદ્ગુરુયોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અલ્પકાળમાં થાય તેનાં સાધન, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ અર્થે 'યોગવાસિષ્ઠ' 'ઉત્તરાધ્યયનાદિ' વિચારવા યોગ્ય છે; તેમાંજ પ્રત્યક્ષ–પુરુષનાં વચનોનું પૂર્વાપર અવિરોધપણું જાણવાને અર્થે વિચારવાયોગ્ય છે.

૧૧૦૭ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુ જીવને કયો ભય હોય ? વિચારવાન જીવને શું ઈચ્છા હોય ?

ઉત્તરઃ—મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહિ. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઈચ્છવી એ રૂપ જે ઈચ્છા તે સિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઈચ્છા હોય નહિ; અને પૂર્વ કર્મના બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય તોપણ વિચારવાનના ચિત્તમાં સંસાર કારાગૃહ છે, સમસ્ત લોક દુઃખે કરી આર્ત્ત છે, ભયાકુળ છે, રાગદ્વેષના પ્રાપ્ત–ફળથી બળતો છે એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્તે છે અને 'જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો કંઈ અંતરાય છે માટે તે કારાગૃહરૂપ સંસાર અને ભયનો હેતુ છે, અને લોકનો પ્રસંગ કરવાયોગ્ય નથી,' એ જ એક ભય વિચારવાને ઘટે છે.

૧૧૦૮ પ્રશ્નઃ—શ્રી તીર્થંકરે 'અજ્ઞાનપરિષહ' અને 'દર્શનપરિષહ' શા માટે પ્રતિપાદન કર્યા છે તે સમજાવવા અનુગ્રહ થશે ?

ઉત્તરઃ—મહાત્મા શ્રી તીર્થંકરે 'નિર્ગ્રંથ' ને પ્રાપ્ત–પરિષહ સહન કરવાની ફરી ફરી ભલામણ આપી છે. પરિષહનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં 'અજ્ઞાનપરિષહ,' અને 'દર્શનપરિષહ' એવા બે પરિષહ પ્રતિપાદન કર્યા છે; કે કોઈ ઉદયોનું બળવાનપણું હોય અને સત્સંગ–સત્પુરુષનો યોગ થયા છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામાં હિમ્મત ન ચાલી શકતી હોય, મુંઝવણ આવી જતી હોય, તોપણ ધીરજ રાખવી, સત્સંગ સત્પુરુષનો યોગ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે; કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે; અને જીવને નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે, તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું છતું શી રીતે રહી શકે ? એક માત્ર પૂર્વકર્મયોગ સિવાય ત્યાં કોઈ તેને આધાર નથી. તે તો જે જીવને સત્સંગ–સત્પુરુષનો યોગ થયો છે; અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિપ્રત્યે પ્રયોજન છે તેને, ક્રમે ટળવા જ યોગ્ય છે એમ વિચારી તે અજ્ઞાનથી થતું આકુળવ્યાકુળપણું તે મુમુક્ષુ જીવે ધીરજથી સહન કરવું. એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિષહ કહ્યો

છે. અને અમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિગ્રહનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. આ પરિગ્રહનું સ્વરૂપ જાણી, સત્સંગ સત્પુરુષના યોગે જે અજ્ઞાનથી મુઝવણ થાય છે, તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી, યથા-ઉદય જાણી, ધીરજ રાખવાનું ભગવાન્ તીર્થંકરે કહ્યું છે; પણ તે ધીરજ એવા અર્થમાં કહી નથી, કે સત્સંગ—સત્પુરુષના યોગે પ્રમાદ હેતુએ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે, અને ઉદય છે તે વાત પણ વિચારવાન જીવે સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય છે.

૧૧૦૯ પ્રશ્નઃ—સંસાર શું છે? જીવમાં શું પરિણામ પામે તો તે સર્વવ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટ્યો?

ઉત્તરઃ—શ્રી તીર્થંકરાદિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કર્યો છે, પણ જીવ દિશામૂઢ રહેવા ઇચ્છે છે, ત્યાં ઉપાય પ્રવર્તી શકે નહિ. ફરી ફરી ઠોકી ઠોકીને કહ્યું છે કે, એક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે, નહિ તો અનંત ઉપાયે પણ નથી;—અને તે સમજવું પણ કંઇ વિકટ નથી, કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે, તેજ માત્ર સમજવું છે; અને તે કોઇ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી; કે વખતે ગોપવે, કે ન જણાવે તેથી સમજવી ન બને. પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવાયોગ્ય છે? પણ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવાયોગ્ય એવું, પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે તેમ અજ્ઞાનદશારૂપ સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને, પોતાનાં નહિ એવાં બીજાં દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે; અને એજ માન્યતા તે સંસાર છે; તેજ અજ્ઞાન છે. નરકાદિગતિનો હેતુ તેજ છે; તેજ જન્મ છે, મરણ છે, અને તેજ દેહના વિકાર છે; તેજ પુત્ર, તેજ પિતા, તેજ શત્રુ, તેજ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે; અને તેની નિવૃત્તિ થઇ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે, અને એજ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ—સત્પુરુષાદિ સાધન કહ્યાં છે; અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરુષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા વિનાય પ્રવર્તાવે તોજ સિદ્ધ છે. વધારે શું કહીએ? આટલોજ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે, તો તે સર્વ વ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટ્યો, એમાં કંઇ સંશય નથી.

૧૧૧૦ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુ જીવને કેટલા પ્રકારની દશા વર્તે છે?

ઉત્તરઃ—બે પ્રકારની દશા મુમુક્ષુ જીવને વર્તે છે.

૧૧૧૧ પ્રશ્નઃ—કઇ કઇ?

ઉત્તરઃ—એક 'વિચારદશા' અને બીજી 'સ્થિતપ્રજ્ઞદશા.'

૧૧૧૨ પ્રશ્નઃ—સ્થિતપ્રજ્ઞદશા ક્યારે પ્રગટે છે?

ઉત્તરઃ—સ્થિતપ્રજ્ઞદશા વિચારદશા લગભગ પૂરી થયે અથવા સંપૂર્ણ થયે પ્રગટે છે.

૧૧૧૩ પ્રશ્નઃ—સ્થિતપ્રજ્ઞદશાની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં થાય છે?

ઉત્તરઃ—એ સ્થિતપ્રજ્ઞદશાની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં કઠણ છે.

૧૧૧૪ પ્રશ્નઃ—કઠણ હોવાનું કારણ શું?

ઉત્તરઃ—કેમકે આત્મપરિણામને વ્યાઘાતરૂપ યોગ, આ કાળમાં પ્રધાનપણે વર્તે છે; અને તેથી વિચારદશાનો યોગ પણ સદ્ગુરૂ—સત્સંગના અંતરાયથી પ્રાપ્ત થતો નથી. તેવા કાળમાં * * * * વિચારદશાને ઇચ્છે એ, વિચારદશા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ છે, અને તેવા જીવને ભય, ચિંતા, પરાભવાદિ ભાવમાં નિજબુદ્ધિ કરવી પડે નહિ; તોપણ ધીરજથી તેમને સમાધાન થવા દેવું; અને નિર્ભય ચિત્ત રખાવવું પડે છે.

૧૧૧૫ પ્રશ્નઃ—સર્વ જીવ આત્માપણે સમસ્વભાવિ છે?

ઉત્તરઃ—સર્વ જીવ આત્માપણે સમસ્વભાવિ છે.

૧૧૧૬ પ્રશ્નઃ—શું કરવાથી પરિભ્રમણ દશા પામે છે?

ઉત્તરઃ—બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજબુદ્ધિ કરે તો પરિભ્રમણદશા પામે છે.

૧૧૧૭ પ્રશ્નઃ—પરિભ્રમણદશા કેમ ટળે છે?

ઉત્તરઃ—નિજનેવિષે નિજબુદ્ધિ થાય, તો પરિભ્રમણદશા ટળે છે.

૧૧૧૮ પ્રશ્નઃ—જેના ચિત્તમાં આવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે તેણે શું કરવું પરમ શ્રેય છે?

ઉત્તરઃ—જેના ચિત્તમાં એવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે તેણે, તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે તેની, દાસાનુદાસપણે અનન્યભક્તિ કરવી એ પરમ શ્રેય છે.

૧૧૧૯ પ્રશ્નઃ—ક્યા જ્ઞાનીને આપ ધન્ય ગણો છો?

ઉત્તરઃ—તે દાસાનુદાસ ભક્તિમાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થયે જેમાં કંઈ વિષમતા આવતી નથી, તે જ્ઞાનીને ધન્ય છે.

૧૧૨૦ પ્રશ્નઃ—જ્યાં સુધી તે દાસાનુદાસ ભક્તિમાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થયે જેમાં કંઈ વિષમતા આવતી નથી એવી સર્વોચ્ચ દશા ન પ્રગટી હોય ત્યાં સુધી આત્માને કંઇ ગુરૂપણે આરોપે તો તે શિષ્ય પ્રત્યે કેમ વર્તવું પડે છે?

ઉત્તરઃ—તેટલી સર્વોચ્ચદશા જ્યાં સુધી પ્રગટી ન હોય ત્યાં સુધી, આત્માને કોઈ ગુરૂપણે આરોપે ત્યાં, પ્રથમ તે ગુરૂપણું છોડી તે શિષ્ય વિષે પોતાનું દાસાનુદાસપણું કરવું પડે છે.

૧૧૨૯ પ્રશ્ન:—ક્યા ક્યા ?

ઉત્તર:—એક 'પારમાર્થિક' અને એક 'વ્યાવહારિક.'

૧૧૩૦ પ્રશ્ન:—આ બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય શું છે તે અનુક્રમપૂર્વક જણાવશો ?

ઉત્તર:—તે બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે કે આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી; એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમાં પરિણામ પામ્યું નથી; સત્પુરુષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી; તેવા તેવા જોગે સમર્થ અંતરાયથી જીવને તે પ્રતિબંધ રહ્યો છે.

૧૧૩૧ પ્રશ્ન:—જીવને આવો પ્રતિબંધ રહ્યો છે તેનું સૌથી મોટું કારણ આપ કોને ગણો છો ?

ઉત્તર:—તેનું સૌથી મોટું કારણ અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું એવું નિજેચ્છાપણું, અને અસદ્દર્શનને વિષે સતદર્શનરૂપ ભ્રાંતિ, તે છે.

૧૧૩૨ પ્રશ્ન:—"આત્મા"ના સ્વરૂપ સંબંધમાં કેટલા અને ક્યા ક્યા વિકલ્પો—અભિપ્રાયો છે તે કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તર:—"આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ નથી," એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે; "આત્મા નામનો પદાર્થ સંયોગિક છે" એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે; "આત્મા દેહસ્થિતિરૂપ છે, દેહની સ્થિતિ પછી નથી" એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો છે. "આત્મા અણુ છે," "આત્મા સર્વવ્યાપક છે," "આત્મા શૂન્ય છે," "આત્મા સાકાર છે," "આત્મા પ્રકાશરૂપ છે," "આત્મા કર્તા નથી," "આત્મા કર્તા છે, ભોક્તા નથી," "આત્મા કર્તા નથી, ભોક્તા છે," "આત્મા કર્તા નથી, ભોક્તા નથી," "આત્મા જડ છે," "આત્મા કૃત્રિમ છે."

૧૧૩૩ પ્રશ્ન:—આવા નય કેટલા થઈ શકે છે ? આવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિનું કારણ શું હશે ? શું કરવાથી પૂર્વે જીવે પોતાનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી ?

ઉત્તર:—એ આદિ અનંત નય જેના થઈ શકે છે એવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિનું કારણ એવું અસદ્દર્શન, તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી.

૧૧૩૪ પ્રશ્ન:—ઉપર જણાવેલા અભિપ્રાયો કેવી રીતે જાણીને આત્મા કે ઈશ્વરાદિને વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે ?

ઉત્તર:—તે તે (ઉપર જણાવેલા) એકાંત—અશુદ્ધ દૃષ્ટિએ જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્માને નામે ઈશ્વરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે.

૧૧૩૫ પ્રશ્ન:—આ શાનું પરિણામ છે? આ જીવ કેવો છે? શું તે શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક છે? ક્યાંસુધી જીવ તેવો શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત ન થઈ શકે?

ઉત્તર:—એવું જે અસત્સંગ, નિજેચ્છાપણું, અને મિથ્યાદર્શનનું પરિણામ તે જ્યાંસુધી મટે નહિ ત્યાં સુધી આ જીવ ક્લેશરહિત એવો શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત થવો ઘટતો નથી.

૧૧૩૬ પ્રશ્ન:—આ અસત્સંગાદિ ટાળવાને માટે ક્યા સાધનો જાણવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—તે અસત્સંગાદિ ટાળવાને અર્થે સત્સંગ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું તે જાણવાયોગ્ય છે.

૧૧૩૭ પ્રશ્ન:—પૂર્વે કોઈ પુરુષોએ આ ઉપર કહી તે ભાંતિ શાથી જીવને જીવસ્વરૂપે જાણી શુદ્ધ સ્થિતિ કરી હશે?

ઉત્તર:—પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીપુરુષો તેમણે ઉપર કહ્યા એવા જે ભાંતિ તેનો અત્યંત વિચાર કરી,—અત્યંત એકાગ્રપણે, તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી—જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ-સ્થિતિ કરી છે.

૧૧૩૮ પ્રશ્ન:—આત્મા અને બીજા સર્વ પદાર્થો ભાંતિરહિતપણે જાણવાને તીર્થંકરાદિએ શું કર્યું હતું?

ઉત્તર:—તે આત્મા—અને બીજા સર્વ પદાર્થો, તે શ્રી તીર્થંકરાદિએ મન વચનના ભ્રાંતિરહિતપણાને જાણવાને અર્થે અત્યંત ઉગ્ર એવા પુરુષાર્થ આરાધ્યા છે.

૧૧૩૯ પ્રશ્ન:—તીર્થંકરોએ આત્માને કેવી રીતે જોયો છે? આત્માને એક પણ અણુના આહારપરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે અણાહારી સ્વરૂપથી જીવનાર જોયો હશે?

ઉત્તર:—આત્માને એક પણ અણુના આહાર-પરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવા 'અણાહારી આત્મા' સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે.

૧૧૪૦ પ્રશ્ન:—તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતેજ શુદ્ધાત્મા છે તે ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કેમ ઘટે છે? તે વાત શી રીતે કહી છે?

ઉત્તર:—તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે, તે ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું એ કે ઘટતું નથી, તથાપિ વાણીધર્મે એમ કહ્યું છે.

૧૧૪૧ પ્રશ્ન—જીવ કેવો અને કેટલા પ્રકારે તીર્થંકરે વા માટે કહ્યો છે? શું તે જાણવાથી જીવ પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરી શકે?

ઉત્તર—એવો જે અનંત પ્રકારે વિચારીને પણ જાણવા યોગ્ય 'ચૈતન્યઘન જીવ' તે બે પ્રકારે તીર્થંકરે કહ્યો છે, કે જે સત્પુરુષથી જાણી, વિચારી, સત્કારીને જીવ, પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે.

૧૧૪૨ પ્રશ્ન—તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ અને કયા કયા પદાર્થ માત્ર કેટલા વ્યવહાર ધર્મવાળા માન્યા છે.

ઉત્તર—પદાર્થ માત્ર તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ 'વક્તવ્ય' અને અવક્તવ્ય એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે.

૧૧૪૩ પ્રશ્ન—અવક્તવ્યપણે છે તે અહીં વક્તવ્ય છે કે અવક્તવ્ય?

ઉત્તર—અવક્તવ્યપણે જે છે તે, અહીં 'અવક્તવ્ય' છે.

૧૧૪૪ પ્રશ્ન—વક્તવ્યપણે જે જીવધર્મ છે તે કહેવાને કોઈ સમર્થ છે? તે જીવધર્મ કેવી રીતે જણાય?

ઉત્તર—વક્તવ્યપણે અને અવક્તવ્યપણે જે જીવધર્મ છે તે સર્વ પ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે, અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુરુષે કરી જણાય એવો જીવધર્મ છે, અને તે જ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે દોહાને વિષે કહ્યો છે. અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે; અને તે સમજાય આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ તેનો અર્થ લખ્યો છે.

૧૧૪૫ પ્રશ્ન—જેનું મધ્ય નહિ, અર્ધ નહિ, અચ્છેદ્ય અભેદ્ય એ આદિ પરમાણુની સંખ્યા શ્રી જિને કહી છે, ત્યારે તેને અનંત પર્યાય શી રીતે ઘટે? અથવા પર્યાય તે એક પરમાણુનું બીજું નામ હશે કે શી રીતે?'

ઉત્તર—પ્રત્યેક પદાર્થને અનંત પર્યાય (અવસ્થા) છે: અનંત પર્યાયવિનાનો કોઈ પદાર્થ હોઈ શકે નહિ; એવો શ્રી જિનનો અભિમત છે, અને તે યથાર્થ લાગે છે; કેમકે પ્રત્યેક પદાર્થ સમયે સમયે અવસ્થાંતરતા પામતા હોવા જોઈએ એવું પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ક્ષણે ક્ષણે જેમ આત્માને વિષે સંકલ્પવિકલ્પ-પરિણતિ થઈ અવસ્થાંતર થયા કરે છે તેમ પરમાણુને વિષે વર્ણ, ગંધ, રૂપ અવસ્થાંતરપણું ભજે છે; તેવું અવસ્થાંતરપણું ભજવાથી તે પરમાણુના અનંત ભાગ થવા કહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે પરમાણુ પોતાનું એક પ્રદેશક્ષેત્ર અવગાહીપણું ત્યાગ્યા સિવાય તે અવસ્થાંતર પામે છે. એક પ્રદેશક્ષેત્ર અવગાહીપણાના તે અનંત ભાગ થઈ શકતા નથી. એક સમુદ્ર છતાં

૧૧૪૭ પ્રશ્ન:—આપની સ્થિરતાની વીતરાગ કેવા પ્રકારે રહેવા સંભવ છે? આપ આપની જન્મભૂમિકાપર્યંતે પ્રતિગમન કરવાના છો? આપ આપના વ્યવહારમાં છૂટી શકો તેમ નથી? આપની જન્મભૂમિમાં કેટલો સમય સ્થિતિ થવાનો સંભવ છે? વચમાં આપ નિવૃત્તિ લેશો કે?

ઉત્તર:—અત્રેથી નિવૃત્ત થયા પછી મહુવારી કાઠિયાવાડમાં, એટલે આ ભવના જન્મગામમાં* સાધારણ વ્યાવહારિક પ્રસંગે જવાનું કારણ છે. ચિત્તમાં ઘણા પ્રકારે તે પ્રસંગથી છૂટી શકવાનું વિચારતાં છૂટી શકાય તેમ પણ બને, તથાપિ, કેટલાક જીવોને આપ કારણમાં વિશેષ અનુસંધાન વખતે થવાનો સંભવ રહે છે; જેથી અપ્રતિબદ્ધ-ભાવને વિશેષ દૃઢ કરી જવાનો વિચાર રહે છે. ત્યાં ગયે વખતે એક માસથી વિશેષ વખત જવાનો સંભવ છે. વખતે બે માસ પણ થાય. ત્યાર પછી પાછું ત્યાંથી વળી આ ક્ષેત્ર તરફ આવવાનું કરવું પડે તેમ છે, છતાં બને ત્યાંસુધી વચ્ચે બેએક મહિના એકાંત જેવો નિવૃત્તિ-યોગ બને, તો તેમ કરવાની ઇચ્છા રહે છે, અને તે યોગ અપ્રતિબદ્ધપણે થઈ શકે તે માટે વિચારું છું.

૧૧૪૮ પ્રશ્ન:—આપનું કયા પ્રદેશમાં રહેવું થાય છે? સર્વ વ્યવહારથી નિવૃત્ત થયા રૂપ અપ્રતિબંધ-અસંગભાવને વિષે? આપને કોઈ પ્રકારે પ્રતિબંધ નથી?

ઉત્તર:—સર્વ વ્યવહારથી નિવૃત્ત થયા વિના ચિત્ત કોઈપણે એમ નહિ એવો અપ્રતિબદ્ધ-અસંગભાવ મળે તદ્દુ વિચારો હોવાથી તેજ પ્રદેશમાં રહેવું થાય છે. પણ ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થયે તેમ બની શકે એટલો પ્રતિબંધ પૂર્વકૃત છે.

૧૧૪૯ પ્રશ્ન:—આ પ્રતિબંધ શું આપના પોતાના આત્માની ઇચ્છાનો નથી?

ઉત્તર:—આત્માની ઇચ્છાનો પ્રતિબંધ નથી.

૧૧૫૦ પ્રશ્ન:—સર્વસામાન્ય લોકવ્યવહારની નિવૃત્તિનો વિચાર ક્યારે જણાવશો? મુખથી ક્યારે નિવૃત્તિ થશો?

ઉત્તર:—સર્વસામાન્ય લોકવ્યવહારની નિવૃત્તિસંબંધી પ્રસંગનો વિચાર બીજે પ્રસંગે જણાવશો હશો. આ ક્ષેત્રથી નિવૃત્ત થવા વિષે વિશેષ અભિપ્રાય રહે છે; તે પણ ઉદય આગળ બનતું નથી. તો પણ

* શ્રીમદ્‌નું આ ભવનું જન્મગામ કાઠિયાવાડમાં આવેલ મોરબી કસ્બાનું "વવાણિયા" બંદર નામનું નાનું ગામ છે.—સંશોધક.

અહોનિશ એજ ચિંતન રહે છે, તો તે વખતે થોડા કાળમાં બનશે એમ રહે છે.

૧૧૫૧ પ્રશ્ન:—મુંબઇ ક્ષેત્ર પ્રત્યે આપ હમેશાં અરુચિ બતાવો છો, તો તે પ્રત્યે આપનાં કંઇ દ્વેષ પરિણામ નથી? દ્વેષપરિણામ ન હોય તો શા કારણે આપ તેવી અરુચિ રાખો છો?

ઉત્તર:—આ ક્ષેત્રપ્રત્યે કંઇ દ્વેષપરિણામ નથી, તથાપિ સંગનું વિશેષ કારણ છે.

૧૧૫૨ પ્રશ્ન:—મુંબઇમાં રહેવું આપને કોઇ પ્રકારે લાભનું કારણ જણાતું નથી? શામાટે ત્યાંથી નિવૃત્તવાનો વિચાર રાખો છો? આપને પ્રવૃત્તિ કોઇ પ્રકારે પ્રયોજનભૂત લાગે છે?

ઉત્તર:—નિવૃત્તિના પ્રયોજન વિના અત્રે રહેવું કંઇ આત્માને તેવા લાભનું કારણ નથી એમ જાણી, આ ક્ષેત્રથી નિવૃત્તવાનો વિચાર રહે છે. પ્રવૃત્તિ પણ નિજબુદ્ધિથી પ્રયોજનભૂત કોઇ પણ પ્રકારે લાગતી નથી, તથાપિ ઉદય પ્રમાણે વર્તવાનો જ્ઞાનીનો ઉપદેશ અંગીકાર કરી ઉદય વેદવાના પ્રવૃત્તિજોગ વેઠીએ છીએ.

૧૧૫૩ પ્રશ્ન:—શા કારણે આપ સર્વસંગથી નિવૃત્ત થવાનું એવી ઇચ્છા રાખો છો? સર્વસંગ આપને આશ્રવરૂપ લાગે છે? શું તે નિજભાવને વિસ્મરણ કરાવે છે? આપને તેવું પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવ્યું છે? સર્વસંગથી નિવૃત્તિ થાય એવા પ્રકારની ઇચ્છા આપને કેવી રહે છે?

ઉત્તર:—જ્ઞાને કરીને આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલો એવો નિશ્ચય ભાસતો નથી કે, સર્વસંગ મોટા આશ્રવ છે; ચાલતાં, જોતાં, પ્રસંગ કરતાં, સમયમાત્રમાં નિજભાવને વિસ્મરણ કરાવે છે; અને તે વાત કેવળ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવી છે, આવે છે, અને આવી શકે તેવી છે. તેથી અહોનિશ તે મોટા આશ્રવરૂપ એવા સર્વસંગમાં ઉદાસપણું રહે છે; અને તે, દિવસ દિવસ પ્રત્યે વધતા પરિણામને પામતા કરે છે, તે તેથી વિશેષ પરિણામને પામી સર્વસંગથી નિવૃત્તિ થાય એવી અનન્ય કારણોને ઇચ્છા રહે છે. આ પત્ર પ્રથમથી આવશ્યક આવૃત્તિમાં લખાયો હોય એમ વખતે લાગે, પણ તેમાં તે સહજભાવ નથી. અસંગપણાનો, આત્મભાવનાનો માત્ર આપ વિચાર કર્યો છે.

૧૧૫૪ પ્રશ્ન:—આપની હાલની દશા કેવા પ્રકારે પ્રવર્તે છે? આપના ચિત્તમાં હાલમાં મુખ્ય વિચાર શું વર્તે છે તે કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તર:—ચિત્તમાં કંઇ પણ વિચારવૃત્તિ પરિણામી છે તેમ જણાવીને, હાલમાં આનંદ થયો છે. અક્ષર અને ક્ષેત્રાદિ આરંભપરિગ્રહ

કાર્યમાં વસતાં જો આ જીવ કોઇ પણ નિર્ભય કે અજાગૃત રહે, તો ઘણા વર્ષનો ઉપાસેલો વૈરાગ્ય પણ નિષ્ફળ જાય એવી દશા થઇ આવે છે; એવો નિત્યપ્રત્યે નિશ્ચય સંભારીને નિરુપાય પ્રસંગમાં કંપતા ચિત્તે ન જ છૂટકે પ્રવર્તવું પડે છે; એ વાતનો મુમુક્ષુજીવે કાર્યે કાર્યે, ક્ષણે ક્ષણે અને પ્રસંગે પ્રસંગે લક્ષ રાખ્યા વિના મુમુક્ષુતા રહેવી દુર્લભ છે, અને એવી દશા વેદ્યાવિના મુમુક્ષુપણું પણ સંભવે નહિ. મારા ચિત્તમાં મુખ્ય વિચાર હાલ એ વર્તે છે.

૧૧૫૫ પ્રશ્નઃ—પ્રારબ્ધ જ્ઞાનીને પણ વેદવું પડે છે?

ઉત્તરઃ—જે પ્રારબ્ધ વેદ્યાવિના બીજો કોઈ ઉપાય નથી. તે પ્રારબ્ધ જ્ઞાનીને પણ વેદવું પડે છે.

૧૧૫૬ પ્રશ્નઃ—ત્યારે જ્ઞાની અજ્ઞાનીને વિષે ભિન્નપણું શું?

ઉત્તરઃ—અંત સુધી જ્ઞાની આત્માર્થનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે નહિ; એટલું ભિન્નપણું જ્ઞાનીને વિષે હોય એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે, તે સત્ય છે.

૧૧૫૭ પ્રશ્નઃ—ઉદાસભાવના કઈ રીતે થઈ શકે?

ઉત્તરઃ—તમે પત્રમાં જે કંઈ લખ્યું છે, તે પર વારંવાર વિચાર કરવાથી, જાગૃતિ રાખવાથી, જેમાં પંચવિષયાદિનું અશુચિસ્વરૂપ વર્ણવ્યું હોય એવાં શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષોનાં ચરિત્રો વિચારવાથી, તથા કાર્યે કાર્યે લક્ષ રાખી પ્રવર્તવાથી જે કંઈ ઉદાસભાવના થવી ઘટે તે થશે.

૧૧૫૮ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીને વ્યવહાર વર્તે છે તે પરત્વે કેવા પ્રકારે ભાર રહે છે?

ઉત્તરઃ—અશરણ એવા સંસારને વિષે નિશ્ચિતબુદ્ધિએ વ્યવહાર કરવો જેને યોગ્ય જણાતો ન હોય, અને તે વ્યવહારનો સંબંધ નિવૃત્ત કરતાં, તથા ઓછો કરતાં, વિશેષ કાળ વ્યતીત થયા કરતો હોય, તો તે ક્રમ આત્મમાર્ગમાં કરવા માટે જીવને શું કરવું ઘટે? સમસ્ત સંસાર મૃત્યુ આદિ ભયે અશરણ છે; તે શરણનો હેતુ થાય એવું કરવું તે મૃગજળ જેવું છે. વિચારી વિચારીને શ્રી તીર્થંકર જેવાએ પણ તેથી નિવર્તવું-છૂટવું-એ જ ઉપાય શોધ્યો છે.

૧૧૫૯ પ્રશ્નઃ—સંસારમાં મુખ્ય કારણો જ્ઞાનીઓએ કેટલાં સ્વીકાર્યાં છે અને ક્યાં ક્યાં?

ઉત્તરઃ—તે સંસારનાં મુખ્ય કારણો પ્રેમબંધન તથા દેહબંધન સર્વ જ્ઞાનીએ સ્વીકાર્યાં છે.

૧૧૬૦ પ્રશ્નઃ—શું આપને પણ આ પ્રેમબંધન અને દેહબંધન ના કારણરૂપ કુટુંબાદિથી નિર્વિસ્તર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી એમ આપ માનો છો?

[illegible] ચિંતન રહે છે, તો તે વખતે થોડા કાળમાં મનથી [illegible]

[illegible] પ્રશ્ન—[illegible] આપ હમેશાં અરુચિ બતાવો [illegible], તે તે [illegible] પરિણામ નથી? દ્વેષપરિણામ [illegible] તેની અરુચિ ગણો છો?

[illegible]—[illegible] દ્વેષપરિણામ નથી, તથાપિ એવું [illegible] છે.

[illegible] પ્રશ્ન—[illegible] રહેવું આપને કોઈ પ્રકારે લાભનું કારણ [illegible] નથી? શા માટે [illegible] નિવૃત્તિનો વિચાર રાખો છો? આપને [illegible] પ્રકારે પ્રયોજનભૂત લાગે છે?

[illegible]—નિ[illegible] પ્રયોજન વિના અત્રે રહેવું કંઈ આત્માને [illegible] એમ જાણી, આ ક્ષેત્રથી નિવૃત્તિનો વિચાર [illegible] પ્રયોજનભૂત કોઈ પણ પ્રકારે લાગતી [illegible] ઉપદેશ અંગીકાર કરી [illegible]

[illegible] પ્રશ્ન—[illegible] આપ [illegible] ગથી નિવૃત્ત થવાય એવી [illegible] આશ્રયરૂપ લાગે છે? શું તે નિવ[illegible] આપને તેવું પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવ્યું છે? [illegible] ત્યાગની ઇચ્છા આપને કેવી રહે છે?

[illegible]—[illegible] ઉત્પન્ન થયેલો એવો નિશ્ચય [illegible] આશ્રય છે; ચાલતાં, જોતાં, પ્રસંગ [illegible] સ્મરણ કરાવે છે; અને તે વાત [illegible] આવે છે, અને આવી શકે તેવી છે; [illegible] આશ્રયરૂપ એવા સર્વસંગમાં ઉદાસપણું રહે [illegible] સ્થના પરિણામને પામ્યા કરે છે; [illegible] સર્વસંગથી નિવૃત્તિ થાય એવી [illegible] રહે છે. આ પત્ર પ્રથમથી વ્યાવહારિક [illegible] એમ વખતે લાગે, પણ તેમાં તે સહજભાવ [illegible], આત્મભાવનાનો માત્ર અલ્પ વિચાર લખ્યો છે.

[illegible] પ્રશ્ન—આપની હાલની દશા કેવા પ્રકારે પ્રવર્તે છે? [illegible] મુખ્ય વિચાર શું વર્ત્તે છે તે કૃપા કરી [illegible]

[illegible] પણ વિચારવૃત્તિ પરિણામી છે તેમ જાણીને, [illegible] અસાર અને ક્લેશરૂપ આરંભપરિગ્રહના

કાર્યમાં વસતાં જો આ જીવ કંઈ પણ નિર્ભય કે અજાગૃત રહે, તો ઘણા વર્ષનો ઉપાસેલો વૈરાગ્ય પણ નિષ્ફળ જાય એવી દશા થઇ આવે છે; એવો નિત્યપ્રત્યે નિશ્ચય સંભારીને નિરુપાય પ્રસંગમાં કંપતા ચિત્તે ન જ છૂટકે પ્રવર્તવું પડે છે; એ વાતનો મુમુક્ષુજીવે કાર્યે કાર્યે, ક્ષણે ક્ષણે અને પ્રસંગે પ્રસંગે લક્ષ રાખ્યા વિના મુમુક્ષુતા રહેવી દુર્લભ છે, અને એવી દશા વેદ્યાવિના મુમુક્ષુપણું પણ સંભવે નહિ. મારા ચિત્તમાં મુખ્ય વિચાર હાલ એ વર્તે છે.

૧૧૫૫ પ્રશ્નઃ—પ્રારબ્ધ જ્ઞાનીને પણ વેદવું પડે છે?

ઉત્તરઃ—જે પ્રારબ્ધ વેદ્યાવિના બીજો કોઈ ઉપાય નથી, તે પ્રારબ્ધ જ્ઞાનીને પણ વેદવું પડે છે.

૧૧૫૬ પ્રશ્નઃ—ત્યારે જ્ઞાની અજ્ઞાનીને વિષે ભિન્નપણું શું?

ઉત્તરઃ—અંત સુધી જ્ઞાની આત્માર્થનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે નહિ; એટલું ભિન્નપણું જ્ઞાનીને વિષે હોય એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે, તે સત્ય છે.

૧૧૫૭ પ્રશ્નઃ—ઉદાસભાવના કઈ રીતે થઈ શકે?

ઉત્તરઃ—તમે પત્રમાં જે કંઈ લખ્યું છે, તે પર વારંવાર વિચાર કરવાથી, જાગૃતિ રાખવાથી, જેમાં પંચવિષયાદિનું અશુચિસ્વરૂપ વર્ણવ્યું હોય એવાં શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષોનાં ચરિત્રો વિચારવાથી, તથા કાર્યે કાર્યે લક્ષ રાખી પ્રવર્તવાથી જે કંઈ ઉદાસભાવના થવી ઘટે તે થશે.

૧૧૫૮ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીને વ્યવહાર વર્તે છે તે વખતે કેવા પ્રકારે ભાવ રહે છે?

ઉત્તરઃ—અશરણ્ એવા સંસારને વિષે નિશ્ચિતબુદ્ધિએ વ્યવહાર કરવો જેને યોગ્ય જણાતો ન હોય, અને તે વ્યવહારનો સંબંધ નિવૃત્ત કરતાં, તથા ઓછો કરતાં, વિશેષ કાળ વ્યતીત થયા કરતો હોય, તો તે ક્રમ અલ્પકાળમાં કરવા માટે જીવને શું કરવું ઘટે? સમસ્ત સંસાર મૃત્યુ આદિ ભયે અશરણ્ છે; તે શરણનો હેતુ થાય એવું કરવું તે સુગમ જેવું છે. વિચારી વિચારીને શ્રી તીર્થંકર જેવાએ પણ તેથી નિવર્તવું—છૂટવું—એ જ ઉપાય શોધ્યો છે.

૧૧૫૯ પ્રશ્નઃ—સંસારનાં મુખ્ય કારણો જ્ઞાનીઓએ કેટલાં સ્વીકાર્યાં છે અને ક્યાં ક્યાં?

ઉત્તરઃ—તે સંસારનાં મુખ્ય કારણો પ્રેમબંધન તથા દ્વેષબંધન સર્વ જ્ઞાનીએ સ્વીકાર્યાં છે.

૧૧૬૦ પ્રશ્નઃ—શું આપને પણ આ પ્રેમબંધન અને દ્વેષબંધન ના કારણોરૂપ મુંઝવણથી નિર્વિચાર કરવાને અવકાશ કેમ થતો નથી એમ જ બને છે!

ઉત્તરઃ—તેની મુંઝવણે જીવને નિજ–વિચાર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી.

૧૧૬૧ પ્રશ્નઃ—નિજવિચાર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય એવા યોગે આ બંધનોના કારણથી આપશ્રીને પણ આત્મવીર્ય પ્રવર્તી શકતું નથી? આપ આ સૌને પ્રમાદનો હેતુ માનો છો?

ઉત્તરઃ—અથવા (નિજવિચાર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત) થાય એવા યોગે તે બંધનના કારણથી આત્મવીર્ય પ્રવર્તી શકતું નથી, અને તે સૌ પ્રમાદનો હેતુ છે.

૧૧૬૨ પ્રશ્નઃ—આપશ્રી આપના પોતાને માટે પણ એમ માનો છો કે, આવા પ્રમાદે નિર્ભય રહેવું કે અજાગૃત રહેવું તે મારૂં પોતાનું નિર્બળપણું, અવિવેકતા, ભ્રાંતિ અને મોહ છે?

ઉત્તરઃ—અને તેવા પ્રમાદે લેશમાત્ર સમયકાળ પણ નિર્ભય રહેવું, કે અજાગૃત રહેવું તે આ જીવનું અતિશય નિર્બળપણું છે, અવિવેકતા છે, ભ્રાંતિ છે, અને ટાળતાં અત્યંત કઠણ એવો મોહ છે.

૧૧૬૩ પ્રશ્નઃ—સંસાર કેટલા અને કયા પ્રવાહથી વહે છે?

ઉત્તરઃ—સમસ્ત સંસાર બે પ્રવાહથી વહે છેઃ પ્રેમથી અને દ્વેષથી.

૧૧૬૪ પ્રશ્નઃ—શું કર્યા વિના દ્વેષથી છૂટાય નહિ?

ઉત્તરઃ—પ્રેમથી વિરક્ત થયા વિના દ્વેષથી છૂટાય નહિ.

૧૧૬૫ પ્રશ્નઃ—પ્રેમથી વિરક્ત થાય તેણે સર્વસંગથી વિરક્ત થયા વિના વ્યવહારમાં વર્તી અપ્રેમ દશા રાખવી તે કેવું વ્રત આપ ગણો છો? આ સ્થિતિ આપની પોતાની છે?

ઉત્તરઃ—પ્રેમથી વિરક્ત થાય તેણે, સર્વસંગથી વિરક્ત થયા વિના વ્યવહારમાં વર્તી અપ્રેમ (ઉદાસ) દશા રાખવી તે 'ભયંકર–વ્રત છે.'

૧૧૬૬ પ્રશ્નઃ—આપ એમ માનો છો કે, જો આપ પ્રેમનો કેવળ ત્યાગ કરી વ્યવહારમાં પ્રવર્તવું કરો તો કેટલાક જીવોની દયાનો, ઉપકારનો અને સ્વાર્થનો ભંગ કરવા જેવું છે? અને દયા, ઉપકારાદિ કારણે આપને પ્રેમદશા રાખતાં ક્લેશ થાય છે?

ઉત્તરઃ—જો કેવળ પ્રેમનો ત્યાગ કરી વ્યવહારમાં પ્રવર્તવું કરાય, તો કેટલાક જીવોની દયાનો, ઉપકારનો અને સ્વાર્થનો, ભંગ કરવા જેવું થાય છે; અને તેમ વિચારી જો દયા, ઉપકારાદિ કારણે કંઈ પ્રેમદશા રાખતાં ચિત્તમાં વિવેકીને ક્લેશ પણ થયા વિના રહેવો ન જોઇએ, ત્યારે તેનો વિશેષ વિચાર કયા પ્રકારે કરવો?

૧૧૬૭ પ્રશ્નઃ—શું આપ આત્મજ્ઞાનને સર્વ ક્લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો ઉપાય કહો છો?

ઉત્તરઃ—સર્વ ક્લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાને. ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે.

૧૧૬૮ પ્રશ્નઃ—આત્મજ્ઞાન શાના વિના ન થાય?

ઉત્તરઃ—વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહિ.

૧૧૬૯ પ્રશ્નઃ—શું કારણથી જીવનું વિચારબળ પ્રવર્તતું નથી?

ઉત્તરઃ—અસત્સંગ તથા અસત્-પ્રસંગથી જીવનું વિચારબળ પ્રવર્તતું નથી; એમાં કિંચિતમાત્ર સંશય નથી.

૧૧૭૦ પ્રશ્નઃ—અસત્સંગનું બળ શી રીતે ઘટે છે?

ઉત્તરઃ—આરંભ, પરિગ્રહનું અલ્પત્વ કરવાથી અસત્સંગનું બળ ઘટે છે.

૧૧૭૧ પ્રશ્નઃ—આત્મવિચાર થવાનો અવકાશ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે?

ઉત્તરઃ—અસત્સંગનું બળ ઘટવાથી આત્મવિચાર થવાને અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૧૭૨ પ્રશ્નઃ—આત્મજ્ઞાન શું થવાથી થાય છે?

ઉત્તરઃ—આત્મવિચાર થવાથી આત્મજ્ઞાન થાય છે.

૧૧૭૩ પ્રશ્નઃ—આપ એમ કહો છો કે, આત્મજ્ઞાનથી નિજસ્વભાવરૂપ સર્વ ક્લેશ અને સર્વ દુઃખથી રહિત એવો મોક્ષ થાય છે?

ઉત્તરઃ—આત્મજ્ઞાનથી નિજસ્વભાવસ્વરૂપ સર્વ ક્લેશ અને સર્વ દુઃખથી રહિત એવો મોક્ષ થાય છે; એ વાત કેવળ સત્ય છે.

૧૧૭૪ પ્રશ્નઃ—અમુનિ કોણ છે?

ઉત્તરઃ—જે જીવો મોહનિદ્રામાં સુતા છે તે અમુનિ છે.

૧૧૭૫ પ્રશ્નઃ—મુનિ કેવા પ્રકારે રહે?

ઉત્તરઃ—નિરંતર આત્મવિચારે કરી મુનિ તો જાગૃત રહે.

૧૧૭૬ પ્રશ્નઃ—કોને ભય છે? અને કોને નથી?

ઉત્તરઃ—પ્રમાદીને સર્વથા ભય છે; અપ્રમાદીને કોઈ રીતે ભય નથી, એમ શ્રી જિને કહ્યું છે.

૧૧૭૭ પ્રશ્નઃ—શું સર્વ પદાર્થ જાણવાનો હેતુ માત્ર આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે?

ઉત્તરઃ—સર્વ પદાર્થ જાણવાનો હેતુ માત્ર આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે.

૧૧૭૮ પ્રશ્નઃ—આત્મજ્ઞાન ન થાય તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે?

ઉત્તરઃ—જો આત્મજ્ઞાન ન થાય, તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે.

૧૧૭૯ પ્રશ્નઃ—આત્મજ્ઞાનના પ્રમાણમાં આત્મસમાધિ પ્રગટે?

ઉત્તરઃ—જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય એટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે.

૧૧૮૦ પ્રશ્નઃ—મોક્ષ કોને દૂર નથી?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ તથારૂપ જોગને પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અંતર્ભેદજાગૃતિ થાય, તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી.

૧૧૮૧ પ્રશ્નઃ—જીવથી મોક્ષ કેટલો દૂર છે એવું માપ શી રીતે કાઢી શકાય?

ઉત્તરઃ—અન્ય પરિણામમાં જેટલી તાદાત્મ્યવૃત્તિ છે, તેટલો જીવથી મોક્ષ દૂર છે.

૧૧૮૨ પ્રશ્નઃ—શું આત્મજોગ બને તો જ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઈ શકે એવું છે?

ઉત્તરઃ—જો કોઇ આત્મજોગ બને તો આ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઇ શકે તેવું છે.

૧૧૮૩ પ્રશ્નઃ—મનુષ્યદેહ વિના આત્મજોગ થતો નથી? મનુષ્યદેહ વિના આત્મજોગ થતો નથી એમ જાણી શું કરવું ઘટે?

ઉત્તરઃ—પ્રાયે મનુષ્યદેહ વિના આત્મજોગ બનતો નથી એમ જાણી, અત્યંત નિશ્ચય કરી, આજ દેહમાં આત્મજોગ ઉત્પન્ન કરવો ઘટે.

૧૧૮૪ પ્રશ્નઃ—શું કરવાથી સહજમાં આત્મજોગ પ્રગટે?

ઉત્તરઃ—વિચારની નિર્મળતાએ કરી, જો આ જીવ અન્ય પરિચયથી પાછો વળે, તો સહજમાં હમણાં જ તેને આત્મજોગ પ્રગટે.

૧૧૮૫ પ્રશ્નઃ—જીવ શું કરવાથી વિચારદશાને પામે?

ઉત્તરઃ—અસત્સંગ-પ્રસંગનો ઘેરાવો વિશેષ છે, અને આ જીવ તેથી અનાદિ કાળનો હીનસત્વ થયો હોવાથી તેથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા, તેની નિવૃત્તિ કરવા, જેમ બને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે, તો કોઈ રીતે પુરુષાર્થયોગ્ય થઇ વિચારદશાને પામે.

૧૧૮૬ પ્રશ્નઃ—ક્યા પ્રકારના પ્રમાણમાં આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય?

ઉત્તરઃ—જે પ્રકારે અનિત્યપણું, આ સંસારનું અત્યંતપણે ભાસે, તે પ્રકારે કરી આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય.

૧૧૮૭ પ્રશ્નઃ—આપને આપના ઉપાધિકાર્યથી છૂટવાની વૃત્તિ કેવી રહે છે? આપને ઉપાધિથી છૂટતાં વખત જાય છે તેને આપનું શિથિલપણું માનો છો?

ઉત્તરઃ—હવે આ ઉપાધિકાર્યથી છૂટવાની વિશેષ વિશેષ આર્તિ

થયા કરે છે, અને છૂટવા વિના જે કંઈ પણ કાળ જાય છે તે, આ જીવનું વિચિત્રપણું જ છે, એમ લાગે છે; અથવા એવો નિશ્ચય રહે છે.

૧૧૮૮ પ્રશ્ન—શ્રી જનકાદિ વિદેહી ઉપાધિમાં વસતા રહ્યા છતાં આત્મસ્વભાવમાં વસતા હતા એવું આલંબન લઈ આપ આપનો વ્યવહાર પ્રવર્તાવવા માંગતા નથી?

ઉત્તર—જનકાદિ ઉપાધિમાં રહ્યા છતાં આત્મસ્વભાવમાં વસતા હતા એવા આલંબનપ્રત્યે ક્યારેય બુદ્ધિ થતી નથી.

૧૧૮૯ પ્રશ્ન—શું આપને એમ રહે છે કે આપને પણ શ્રી જિન જેવા જન્મત્યાગી છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભવના હેતુરૂપ ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ કરતાં વખત લાગશે તો અંદેશ થશે?

ઉત્તર—શ્રી જિનજેવા જન્મત્યાગી પણ છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભવના હેતુરૂપ ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ આ પામર જીવ કરતાં કરતાં કાળ વ્યતીત કરશે, તો અશ્રેય થશે, એવો ભય જીવના ઉપયોગ પ્રત્યે પ્રવર્તે છે, કેમકે એમજ કર્તવ્ય છે, જે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ અજ્ઞાન વિના સંભવતાં નથી, તે રાગદ્વેષપરિણામનું પરિક્ષીણપણું જ કર્તવ્ય છે.

૧૧૯૦ પ્રશ્ન—શું હોય ત્યાં અનંત ત્યાગ સંભવે છે? અનંત ત્યાગ વિના અનંત જ્ઞાન ન હોય?

ઉત્તર—અનંત જ્ઞાન હોય ત્યાં અનંત ત્યાગ સંભવે છે. અનંત ત્યાગ પ્રગટ્યા વિના અનંત જ્ઞાન ન હોય એમ, શ્રી તીર્થંકરે સ્વીકાર્યું છે.

૧૧૯૧ પ્રશ્ન—શ્રી જિન ત્યાગ કોને કહે છે?

ઉત્તર—આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય-અધ્યાસ નિવર્ત્યો તેને શ્રી જિન 'ત્યાગ' કહે છે.

૧૧૯૨ પ્રશ્ન—શું બાહ્યત્યાગનો ત્યાગનો અર્થે અંતર્ભાવ કર્યો છે કે આપ બાહ્ય પ્રસંગની નિવૃત્તિને આપને પોતાને માટે ઉપકારી માનો છો?

ઉત્તર—તે તાદાત્મ્ય-અધ્યાસની નિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય-પ્રસંગના ત્યાગને અર્થે અંતર્ભાવ કહ્યો નથી, એમ છે, તોપણ આ જીવે અંતર્ભાવને અર્થે બાહ્યપ્રસંગની નિવૃત્તિને કંઈ પણ ઉપકારી જાણવી યોગ્ય છે.

૧૧૯૩ પ્રશ્ન—શું આપ ઉપાધિ-બાહ્યપ્રસંગથી છૂટવાનો નિત્ય વિચાર કરો છો? તેમ કરવાનો ભાવ ભજો છો?

ઉત્તર—નિત્ય છૂટવાનો વિચાર કરીએ છીએ, અને જેમ તે કાર્ય ત્વરાએ થાય તેમ જાપ જપીએ છીએ.

૧૧૯૪ પ્રશ્નઃ—આપને એમ લાગે છે કે, આપનો તે વિચાર અને જાપ હજુ તથારૂપ નથી? શિથિલ છે? જો શિથિલ હોય તો તેને ઉગ્રપણે આપ આરાધવા માંગો છો?

ઉત્તરઃ—જો કે, એમ લાગે છે કે, તે વિચાર અને જાપ હજુ તથારૂપ નથી, શિથિલ છે; માટે અત્યંત વિચાર, અને તે જાપને ઉગ્રપણે આરાધવાનો અલ્પકાળમાં યોગ કરવો ઘટે છે એમ વર્ત્યા કરે છે. પ્રસંગથી કેટલાક અરસપરસ-સંબંધજેવાં વચનો આ પત્રમાં લખ્યાં છે, તે વિચારમાં સ્ફુરી આવતી સ્વવિચારને અહીં લખ્યાં છે.

૧૧૯૫ પ્રશ્નઃ—જીવ, પ્રદેશ, પર્યાય, તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત અનંત, આદિ, વિષેના પ્રશ્નો તથા રસનાવ્યાપકપણા વિષેનો ખુલાસો ક્યારે ટાળશો?

ઉત્તરઃ—જીવ, પ્રદેશ, પર્યાય તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત, આદિ વિષે તથા રસના વ્યાપકપણાવિષે ક્રમેકરી સમજવું યોગ્ય છે.

૧૧૯૬ પ્રશ્નઃ—સમાધિસુખ કેમ પ્રગટે છે?

ઉત્તરઃ—જેમ જેમ ઉપાધિનો ત્યાગ થાય, તેમ તેમ સમાધિસુખ પ્રગટે છે.

૧૧૯૭ પ્રશ્નઃ—સમાધિસુખ કેમ હાનિ પામે છે?

ઉત્તરઃ—જેમ જેમ ઉપાધિનું ગ્રહણ થાય, તેમ તેમ સમાધિસુખ હાનિ પામે છે.

૧૧૯૮ પ્રશ્નઃ—આ વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ થાય છે?

ઉત્તરઃ—વિચાર કરીએ તો આ વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ થાય છે.

૧૧૯૯ પ્રશ્નઃ—શું કરવાથી સંસારના પદાર્થો પ્રત્યે વૈરાગ્ય આવ્યા વિના ન રહે? શું કારણથી તેમાં મોહબુદ્ધિ રહે છે?

ઉત્તરઃ—જો કંઇ પણ આ સંસારના પદાર્થોનો વિચાર કરવામાં આવે, તો તે પ્રત્યે વૈરાગ્ય આવ્યા વિના રહે નહિ, કેમકે માત્ર અ-વિચારે કરીને તેમાં મોહબુદ્ધિ રહે છે.

૧૨૦૦ પ્રશ્નઃ—કોને 'વિવેકજ્ઞાન' અથવા 'સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ' ગણવાનું શ્રી જિને નિરૂપણ કર્યું છે?

ઉત્તરઃ—"આત્મા છે," "આત્મા નિત્ય છે," "આત્મા કર્મનો કર્તા છે," "આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે," "તેથી તે નિવૃત્ત થઈ શકે છે," "અને નિવૃત્ત થઈ શકવાનાં સાધન છે," એ છ કારણો જેને વિચાર કરીને સિદ્ધ થાય, તેને 'વિવેકજ્ઞાન' અથવા 'સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ' ગણવી એમ શ્રી જિને નિરૂપણ કર્યું છે. એ નિરૂપણ મુમુક્ષુ જીવે વિશેષકરી અભ્યાસ કરવાયોગ્ય છે.

૧૨૦૧ પ્રશ્ન:—(૧) આત્મા છે, (૨) આત્મા નિત્ય છે, (૩) આત્મા કર્મનો કર્તા છે, (૪) આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે, (૫) તેથી તે નિવૃત્ત થઇ શકે છે; (૬) અને નિવૃત્ત થઈ શકવાનાં સાધન છે એ છ કારણોનો વિચાર કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તર:—પૂર્વના કોઈ વિશેષ અભ્યાસબળથી એ છ કારણોનો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા સત્સંગના આશ્રયથી તે વિચાર ઉત્પન્ન થવાનો યોગ બને છે.

૧૨૦૨ પ્રશ્ન:—કયા કારણથી જીવને આત્માનું અસ્તિત્વ, નિત્યત્વ, અને અવ્યાબાધ સમાધિસુખ ભાનમાં આવતાં નથી?

ઉત્તર:—અનિત્ય પદાર્થપ્રત્યે મોહબુદ્ધિ હોવાને લીધે આત્માનું 'અસ્તિત્વ' 'નિત્યત્વ' અને 'અવ્યાબાધ સમાધિસુખ' ભાનમાં આવતું નથી.

૧૨૦૩ પ્રશ્ન:—નિત્ય, શાશ્વત, સુખસ્વરૂપ એવું આત્મજ્ઞાન કઈ રીતે આવિર્ભાવ થઈ શકે છે?

ઉત્તર:—તેની મોહબુદ્ધિમાં જીવને અનાદિથી એવું એકાગ્રપણું ચાલ્યું આવે છે કે, તેનો વિવેક કરતાં જીવને મુંઝાઇને પાછું વળવું પડે છે, અને તે મોહગ્રંથી છેદવાનો વખત આવવા પહેલાં તે વિવેક છોડી દેવાનો યોગ પૂર્વકાળે ઘણીવાર બન્યો છે, કેમકે જેનો અનાદિકાળથી અભ્યાસ છે, તે અત્યંત પુરૂષાર્થ વિના અલ્પકાળમાં છોડી શકાય નહિ; માટે ફરી ફરી સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર અને પોતામાં સરળ વિચારદશા કરી તે વિષયમાં વિશેષ શ્રમ લેવો યોગ્ય છે, કે જેના પરિણામમાં 'નિત્ય,' 'શાશ્વત,' 'સુખસ્વરૂપ' એવું 'આત્મજ્ઞાન' થઈ સ્વરૂપ-આવિર્ભાવ થાય છે.

૧૨૦૪ પ્રશ્ન:—આવો આવિર્ભાવ થવામાં પ્રથમથી ઉત્પન્ન થતાં સંશયનું શું કરવું?

ઉત્તર:—એમાં પ્રથમથી ઉત્પન્ન થતા સંશય ધીરજથી અને વિચારથી શાંત થાય છે. અધીરજથી અથવા આડી કલ્પના કરવાથી માત્ર જીવને પોતાના હિતનો ત્યાગ કરવાનો વખત આવે છે; અને અનિત્ય પદાર્થનો રાગ રહેવાથી તેના કારણે ફરી ફરી સંસારપરિભ્રમણનો યોગ રહ્યા કરે છે.

૧૨૦૫ પ્રશ્ન:—મને આત્મવિચાર કરવાની ઇચ્છા વર્તે છે તેથી આપને કેવા પ્રકારે સંતોષ થાય છે?

ઉત્તર:—કોઇ પણ આત્મવિચાર કરવાની ઇચ્છા તમને વર્તે છે એમ જાણી, ઘણો સંતોષ થયો છે; તે સંતોષમાં મારો કંઇ સ્વાર્થ

નથી. માત્ર તમે સમાધિને રસ્તે ચડવા ઇચ્છો છો તેથી, સંસાર ક્લેશથી નિવર્તવાનો તમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે એવા પ્રકારનો સંભવ દેખી સ્વભાવે સંતોષ થાય છે.

૧૨૦૬ પ્રશ્નઃ—શ્રી જિને તીવ્રજ્ઞાનદશા કોને કહી છે ?

ઉત્તરઃ—સર્વ વિભાવથી ઉદાસીન, અને અત્યંત શુદ્ધ નિજપર્યાયને સહજપણે આત્મા ભજે તેને શ્રી જિને 'તીવ્રજ્ઞાનદશા' કહી છે.

૧૨૦૭ પ્રશ્નઃ—આવી તીવ્રજ્ઞાનદશા આવ્યા વિના કોઈ પણ જીવ બંધનમુક્ત થાય નહિ, એવો સિદ્ધાંત શ્રી જિને પ્રતિપાદન કરેલો છે તેને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—જે દશા આવ્યા વિના કોઈ પણ જીવ બંધનમુક્ત થાય નહિ, એવો સિદ્ધાંત શ્રી જિને પ્રતિપાદન કર્યો છે; જે અખંડ સત્ય છે.

૧૨૦૮ પ્રશ્નઃ—આવી ગહનદશાનો વિચાર સર્વથી થઈ શકવા યોગ્ય નથી ? થઈ શકવા યોગ્ય નથી તો શા કારણથી ?

ઉત્તરઃ—કોઇક જીવથી એ ગહન દશાનો વિચાર થઈ શકવાયોગ્ય છે, કેમકે અનાદિથી અત્યંત અજ્ઞાનદશાએ આ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી છે.

૧૨૦૯ પ્રશ્નઃ—આવી પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય અને અસાર સમજાઇ તેની નિવૃત્તિ સૂઝે ?

ઉત્તરઃ—તે પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય અને અસાર સમજાઇ, તેની નિવૃત્તિ સૂઝે એમ બનવું બહુ કઠણ છે.

૧૨૧૦ પ્રશ્નઃ—તે પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય અને અસાર સમજાઇ તેની તે નિવૃત્તિ સૂઝે એમ બનવું કઠણ છે તો તે માટે કંઈ સાધન નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે ? જ્ઞાનદશા શું કરવાથી સુગમપણે પ્રાપ્ત થાય ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય કરવારૂપ ભક્તિમાર્ગ જિને નિરૂપણ કર્યો છે, કે જે માર્ગ આરાધવાથી સુલભપણે જ્ઞાનદશા ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૨૧૧ પ્રશ્નઃ—એ ભક્તિમાર્ગ શા કારણે સિદ્ધ થતો નથી ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષના ચરણને વિષે મન સ્થાપ્યા વિના એ ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. જેથી ફરી ફરી જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવાનું જિનાગમમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કથન કર્યું છે.

૧૨૧૨ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરુષના ચરણમાં મનનું સ્થાપન થવું કી રીતે સુલભ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષના ચરણમાં મનનું સ્થાપન થવું પ્રથમ કઠણ પડે છે, પણ વચનની અપૂર્વતાથી, તે વચનનો વિચાર કર-

થાથી, તથા જ્ઞાનીપ્રત્યે અપૂર્વદ્રષ્ટિએ જોવાથી, મનનું સ્થાપન થવું સુલભ થાય છે.

૧૨૧૩ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયમાં વિરોધ કરનારા કયા કયા દોષો છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયમાં વિરોધ કરનારા પંચવિષયાદિ દોષો છે. તે દોષ થવાનાં સાધનથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું; અને પ્રાપ્ત-સાધનમાં પણ ઉદાસીનતા રાખવી, અથવા તે તે સાધનોમાંથી અહંબુદ્ધિ છોડી દઇ રોગરૂપ જાણી પ્રવર્તવું ઘટે.

૧૨૧૪ પ્રશ્નઃ—કેવા દોષનો વિરોધ ઉદય હોય છે? આત્મા તે દોષને છેદવા પોતાની સન્મુખ કરે છે ત્યારે તે દોષ શું કરે છે?

ઉત્તરઃ—અનાદિ-દોષનો એવા પ્રસંગમાં વિરોધ ઉદય થાય છે, કેમકે આત્મા તે દોષને છેદવા પોતાની સન્મુખ લાવે છે, કે તે સ્વરૂપાંતર કરી તેને આકર્ષે છે. અને જાગૃતિમાં શિથિલ કરી નાખી પોતાને વિષે એકત્વબુદ્ધિ કરાવી દે છે.

૧૨૧૫ પ્રશ્નઃ—આ એકત્વબુદ્ધિ કેવા પ્રકારની હોય છે?

ઉત્તરઃ—તે એકત્વબુદ્ધિ, એવા પ્રકારની હોય છે કે "મને આ પ્રવૃત્તિથી તેવો વિરોધ બાધ નહિ થાય; હું અનુક્રમે તેને છોડીશ; અને કરતાં જાગૃત રહીશ" એ આદિ ભ્રાંતદશા તે દોષ કરે છે; જેથી તે દોષનો સંબંધ જીવ છોડતો નથી, અથવા તે દોષ વધે છે, તેનો લક્ષ તેને આવી શકતો નથી.

૧૨૧૬ પ્રશ્નઃ—આ વિરોધી સાધનનો કેટલા પ્રકારથી ત્યાગ થઇ શકે છે? એ બન્ને પ્રકારની વ્યાખ્યા કૃપા કરી કહેશો?

ઉત્તરઃ—એ વિરોધી સાધનનો બે પ્રકારથી ત્યાગ થઇ શકે છે: એક તે સાધનના પ્રસંગની નિવૃત્તિ; બીજો પ્રકાર, વિચારથી કરી તેનું તુચ્છપણું સમજવું.

૧૨૧૭ પ્રશ્નઃ—વિચારનો અવકાશ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે?

ઉત્તરઃ—વિચારથી કરી તુચ્છપણું સમજવવા માટે પ્રથમ તે પંચવિષયાદિના સાધનની નિવૃત્તિ કરવી વધારે યોગ્ય છે, કેમકે તેથી વિચારનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૨૧૮ પ્રશ્નઃ—તીર્થંકરાદિ પ્રમાદી જીવ મુક્ત થાય એના સાધનની કેવી ભાવના કર્યા કરશો?

ઉત્તરઃ—તે પંચવિષયાદિ સાધનની નિવૃત્તિ સર્વથા કરવાનું જીવનું બળ ન ચાલતું હોય ત્યારે, ક્રમે ક્રમે, દેશે દેશે તેનો ત્યાગ કરવો ઘટે. પરિગ્રહ તથા ભોગોપભોગ પદાર્થનો અલ્પ પરિચય કરવો

પડે. એમ કરવાથી અનુક્રમે તે દોષ મોળા પડે, અને આશ્રયભક્તિ દૃઢ થાય; તથા જ્ઞાનીનાં વચનોનું આત્મામાં પરિણામ થઇ 'તીવ્રજ્ઞાનદશા' પ્રગટી જીવ મુક્ત થાય.

૧૨૧૯ પ્રશ્નઃ—આશ્રયભક્તિમાર્ગ કેમ સિદ્ધ થાય?

ઉત્તરઃ—જીવ કોઇકવાર આવી વાતનો વિચાર કરે તેથી, અનાદિ–અભ્યાસનું બળ ઘટવું કઠણ પડે, પણ દિન દિન પ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, અને પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિએ, ફરી ફરી વિચાર કરે, તો અનાદિ અભ્યાસનું બળ ઘટી, અપૂર્વઅભ્યાસની સિદ્ધિ થઇ, સુગમ એવો આશ્રયભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થાય.

૧૨૨૦ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરુષનો માર્ગ સમજવાનો સમય સમીપ કેમ પ્રાપ્ત થાય?

ઉત્તરઃ—જે પ્રકારે બંધનથી છૂટાય તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ, હિતકર કાર્ય છે. બાહ્યપરિચયને વિચારીને નિવૃત્ત કરવો એ છૂટવાનો એક પ્રકાર છે. જીવ આ વાત જેટલી વિચારશે તેટલો જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ સમજવાનો સમય સમીપ પ્રાપ્ત થશે.

૧૨૨૧ પ્રશ્નઃ—કોણ નિર્ગ્રંથ થયા છે તથા કોણ આત્મસ્વભાવને પામ્યા છે?

ઉત્તરઃ—જન્મ, જરા મરણાદિ દુઃખે કરી સમસ્ત સંસાર અશરણ છે. સર્વ પ્રકારે જેણે તે સંસારની આશા તજી તે જ નિર્ગ્રંથ થયા છે, અને આત્મસ્વભાવને પામ્યા છે.

૧૨૨૨ પ્રશ્નઃ—આવી સ્થિતિ જીવને શાના વિના પ્રાપ્ત થતી નથી?

ઉત્તરઃ—વિચાર વિના તે સ્થિતિ જીવને પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી.

૧૨૨૩ પ્રશ્નઃ—શું કારણે જીવને વિચાર પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે?

ઉત્તરઃ—સંગના મોહે પરાધીન એવા આ જીવને વિચાર પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે.

૧૨૨૪ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીની ચિત્ત દશા હાલમાં કેમ વર્ત્તે છે તે જણાવવા કૃપા થશે?

ઉત્તરઃ—આજે પત્ર ૧ પહોંચ્યું છે. પત્ર લખતાં લખતાં, અથવા કંઇ કહેતાં કહેતાં વારંવાર ચિત્તની અપ્રવૃત્તિ થાય છેઃ–અને 'કલ્પિતનું આટલું બધું મહાત્મ્ય શું? કહેવું શું? જણાવવું શું? શ્રવણ કરવું શું? પ્રવૃત્તિ શી?' એ આદિ વિક્ષેપથી ચિત્તની તેમાં અપ્રવૃત્તિ થાય છે; અને પરમાર્થસંબંધી કહેતાં, લખતાં, તેથી બીજા પ્રકારના વિક્ષેપની ઉત્પત્તિ

થાય છે. જો વિક્ષેપમાં મુખ્ય અતીવપ્રવૃત્તિના નિરોધ
પરમાર્થસાધનમાં—પણ અપ્રવૃત્તિ હોય કેવળ લાગે છે.
વિષે આત્મા એક પર અવિભ્રમ લખ્યું છે, એટલે વિશેષ
અને નથી; માત્ર ચિત્તમાં અને વિશેષ સ્ફુર્તિ થવાથી
૧૨૨૫ પ્રશ્નઃ—આપશ્રી મોતીના વેપારની પ્રવૃત્તિ
કરવા ધારો છો?
ઉત્તરઃ—મોતીના વેપાર વગેરેની પ્રવૃત્તિ વધારે ન કર
થાય અને તો સારું અને ચિત્તની નિત્ય ઇચ્છા એમ રહ્યા
૧૨૨૬ પ્રશ્નઃ—આપશ્રી મોતીના વેપારની પ્રવૃત્તિ
તો કરતા નથી?
ઉત્તરઃ—લોકહેતુથી તે પ્રવૃત્તિ થાય છે કે કેમ? એમ
રનાં હોમનું નિદાન જણાતું નથી.
૧૨૨૭ પ્રશ્નઃ—મોતીના વેપારની પ્રવૃત્તિ વિષયાદિની
આત્માથી થાય છે?
ઉત્તરઃ—વિષયાદિની ઇચ્છાએ પ્રવૃત્તિ થાય છે એમ
જાતું નથી. તથાપિ પ્રવૃત્તિ થાય છે એમાં સંદેહ નથી.
૧૨૨૮ પ્રશ્નઃ—આપશ્રી જગતની પેઠે આ વેપારની પ્રવૃત્તિ
છો કે શી રીતે?
ઉત્તરઃ—જગત કંઈ લેવાને માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે આ
લેવાને માટે ઘણી વધી એમ લાગે છે. અને એ લાગે છે તે,
થી કે કેમ? તે માટે વિચારવાન પુરુષ જો કહે તે
૧૨૨૯ પ્રશ્નઃ—ચેતનને ચેતનપણું અને જડને જડપણું
જ? શું પદાર્થની સ્થિતિ એમ જ છે?
ઉત્તરઃ—ચેતનને ચેતનપણું છે. અને જડને જડપણું છે.
એ જ પદાર્થની સ્થિતિ છે.
૧૨૩૦ પ્રશ્નઃ—સ્વભાવ એટલે શું?
ઉત્તરઃ—પ્રત્યેક જાતે જે જે પરિણામ થાય છે તે તે સ્વભાવ
છે. વિચાર કરવાથી આ વાત યથાર્થ લાગશે.
૧૨૩૧ પ્રશ્નઃ—શા કારણે સ્વભાવે કરેલું દાન અત્યન્ત
ગણાતું નથી?
ઉત્તરઃ—જગતનું દાન એવું બની શકે છે તેથી, કેવળ
ગણી, અત્યન્ત બની શકતું નથી. તેમ કેવળ વિચારે, ઉત્તમ
કારણ પ્રાપ્તિએ જીવ દેવથી કોઇને સમજણથી કરેલું બની શકતું
નથી. દાન અને એવી નથી ઇત્યાદિ રહેતી નથી. તેમજ

[illegible] સંગ હોવાથી, તથા ક્ષેત્ર[1] ફરસનારૂપ હોવાથી થોડા દિવસ અત્રેથી [illegible] થવાનો વિચાર થાય છે; હવે તે વિષે જે બને તે ખરૂં.

[illegible] ૩૨ પ્રશ્ન—આત્મવીર્ય પ્રવર્તાવવામાં અને સંકોચવામાં કેવી [illegible] રહે છે?

[illegible]—આત્મવીર્ય પ્રવર્તાવવામાં અને સંકોચવામાં બહુ વિચાર [illegible] રહે છે.

[illegible] ૩૩ પ્રશ્ન.—[2]ભાવનગર આવવા માટે કૃપા કરશો?

[illegible]—[illegible] વિનતિ કે, તમારૂં લખેલું પત્ર ૧ પ્રાપ્ત થયું છે. [illegible] આવવા સંબંધીમાં નીચે પ્રમાણે સ્થિતિ છે:—

[illegible] અને અહેંગો પડે એવી જાતનો બાહ્ય-વ્યવહારનો ઉદય છે, અને તેવા [illegible] ભગવાન નિગ્રંથ પુરૂષ જેવો ઉપદેશ કરવો [illegible]—અને તેમ જાણીને, તથા તેના [illegible] વિચારી ઘણું કરીને લોકોને અંદેશાનો [illegible] આવવું થતું નથી. વખતે ક્યારેક કોઇ [illegible] અને [illegible] સ્વાભાવિક કહેવા કરવાનું થાય છે, [illegible] ગતિ નથી. પૂર્વે યથાસ્થિત વિચાર [illegible] તેથી, આવા વ્યવહારનો ઉદય પ્રાપ્ત [illegible] ગૌણ રહે છે; પણ યથાસ્થિત [illegible] એમ જાણી, ઘણું કરી તેવી વૃત્તિ રહે છે. [illegible] જે સંગ થાય છે, તેમાં ઘણું [illegible] થાય છે, કેમકે તેમાં સારભૂતપણું [illegible] વ્યવહારના પ્રસંગમાં આવવું થાય [illegible] નાદિ. તેમ બીજો આશય વિચારી [illegible] સમયપણું હાલ નથી. તેથી તેવા [illegible] થાય છે; અને એ ક્રમ ફેર [illegible] નથી [illegible] તે તરફ આવવાના પ્રસંગમાં [illegible] દેતા, તથાપિ તે ક્રમ ફેરવવાં [illegible] આગળપર વ્યક્ત થશે એમ પ્રત્યક્ષ દેખા[illegible] ચાની વૃત્તિ ઉપશમ કરવી યોગ્ય લાગવાથી [illegible] ચિત્તમાં બીજો આશય પણ તે

---

[1] [illegible]—સંશોધક.

[2] [illegible] ભાવનગરનિવાસી ભાઈ કુંવરજી આણંદજીએ [illegible] આ પ્રમાણે પોતાના વિચારો જણાવેલા. સંશોધક.

નથી હાલ નહિ આવવાના સંબંધમાં છે; પણ કોઈ
કારણથી આવવા વિષેનો વિચાર વિસર્જન કર્યો નથી.
સ્મરણ કરીને આ સ્થિતિ લખી છે. તેપર વિચાર
અમલ જેવું થાશે તો પણ * * * * ને પુછાશો
આવવા, નહિ આવવા વિષે જે કંઈ ધ્યાન નહિ ઉત્
તે તેમ કરવા વિનંતિ છે.

૧૨૩૪ પ્રશ્નઃ—ધન વગેરેથી જીવને તથારૂપ સુ
એમ મને રહે છે તો તે માટે હું પ્રવૃત્તિઓ કર્યા કરું ?

ઉત્તરઃ—એવું કરતાં એમાં અધિક સ્નેહ રહ્યા કરે છે
કર્યા તે, પ્રેમ, જડાદિથી સ્વાત્મને જ દુઃખરૂપ થઇ પડે છે
તેથી દૂર એવાં ધનાદિથી જીવને તથારૂપ (યથાયોગ્ય)
થાય એમ માનતાં વિચારવાનની બુદ્ધિ જરૂર ક્ષોભ પામતી
અને કોઈ બીજા વિચારમાં જતી જોઈએ; એવો જ્ઞાનીપુરુષે
બંધ કર્યો છે તે, યથાર્થ છે.

૧૨૩૫ પ્રશ્નઃ—એવું જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે શાને કહ્યો

ઉત્તરઃ—આત્મા અનંત—સહજ—સ્વસ્થતા પામે એ
જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યો છે.

૧૨૩૬ પ્રશ્નઃ—શા કારણે જીવને સ્વસ્થતા પ્રત્યે આવવું
પડે છે ?

ઉત્તરઃ—અનાદિ કાળથી જીવે અસ્વસ્થતા નિરંતર આરાધી
જેથી સ્વસ્થતા પ્રત્યે આવવું તેને દુર્લભ પડે છે.

૧૨૩૭ પ્રશ્નઃ—શ્રી જિને એમ કહ્યું છે કે, જીવ યથાપ્ર
કરણ સુધી અનંતિ વાર આવ્યો છે, ત્યાં તે સંસારપરિણામી
કર્યો છે ? સંસારપરિણામી થયા કરી છે તો શા કારણે ?

ઉત્તરઃ—શ્રી જિને એમ કહ્યું છે કે, યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી
અનંતિવાર આવ્યો છે, પણ જે સમયે ગ્રંથિભેદ થવા સુધી આ
વવું થાય છે ત્યારે, ક્ષોભ પામી પાછો સંસારપરિણામી થયા કર્યો

૧૨૩૮ પ્રશ્નઃ—ગ્રંથિભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઈએ તે
થવાને માટે જીવે શું કરવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—ગ્રંથિભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઈએ તે થવાને
અર્થે જ જીવે નિત્યપ્રત્યે સત્સમાગમ, સદ્વિચાર અને સદ્ગ્રંથનો પરિ-
ચય નિરંતરપણે કરવો યોગ્ય છે.

૧૨૩૯ પ્રશ્નઃ—આપણું આયુષ્ય ઉપાધિયોગે અધીન થાય છે
તે આપને કેમ લાગે છે ?

નરક હાલ નહિ આવવાના સંબંધમાં છે; પણ કોઈ વ્યવહારકારણ કારણથી આવવા વિષેનો વિચાર વિસર્જન કર્યો નથી. વિસ્તાર વધારે કમાવું કરીને આ સ્થિતિ લખી છે. તેપર વિચાર કરી જો કોઈ અમલ જેવું લાગે તો વખતે * * * * ને ખુલાસો કરીશ. આપ, આવવું, નહિ આવવા વિષે જો કોઈ વાત નહિ ઉચ્ચારવાનું મને. તેમ કરવા વિનંતિ છે.

૧૨૩૪ પ્રશ્નઃ—ધન વગેરેથી જીવને તથારૂપ સુખશાંતિ થાય એમ મને રહે છે તો તે માટે હું પ્રવૃત્તિઓ કરી શકું ?

ઉત્તરઃ—સર્વ કરતાં જેમાં અધિક સ્નેહ રહ્યા કરે છે એવી આ કાયા તે, રોગ, જરાદિથી સ્વાત્મને જ દુઃખરૂપ થઇ પડે છે, તો પછી તેથી દૂર એવાં ધનાદિથી જીવને તથારૂપ (યથાયોગ્ય) સુખશાંતિ થાય એમ માનતાં વિચારવાનની બુદ્ધિ જરૂર ક્ષોભ પામવી જોઇએ; અને કોઈ બીજા વિચારમાં જવી જોઇએ; એવો જ્ઞાનીપુરૂષોએ નિર્ણય કર્યો છે તે, યથાતથ્ય છે.

૧૨૩૫ પ્રશ્નઃ—સર્વ જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે શાને કહ્યો છે?

ઉત્તરઃ—આત્મા અત્યંત-સહજ-સ્વસ્થતા પામે એ જ સર્વ જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યો છે.

૧૨૩૬ પ્રશ્નઃ—શા કારણે જીવને સ્વસ્થતા પ્રત્યે આવવું દુર્ગમ પડે છે?

ઉત્તરઃ—અનાદિ કાળથી જીવે અસ્વસ્થતા નિરંતર આરાધી છે, જેથી સ્વસ્થતા પ્રત્યે આવવુ તેને દુર્ગમ પડે છે.

૧૨૩૭ પ્રશ્નઃ—શું શ્રી જિને એમ કહ્યું છે કે, જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી અનંતિ વાર આવ્યો છે, છતાં તે સંસારપરિણામી થયા કર્યો છે? સંસારપરિણામી થયા કર્યો છે તો શા કારણે?

ઉત્તરઃ—શ્રી જિને એમ કહ્યું છે કે, યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી જીવ અનંતિવાર આવ્યો છે, પણ જે સમયે ગ્રંથીભેદ થવા સુધી આવવાનું થાય છે ત્યારે, ક્ષોભ પામી પાછો સંસારપરિણામી થયા કર્યો છે.

૧૨૩૮ પ્રશ્નઃ—ગ્રંથીભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઇએ તે થવાને માટે જીવે શું કરવું યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—ગ્રંથીભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઇએ તે થવાને અર્થે જ જીવે નિત્યપ્રત્યે સત્સમાગમ, સદ્વિચાર અને સદ્ગ્રંથનો પરિચય નિરંતરપણે કરવો યોગ્ય છે.

૧૨૩૯ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીનું આયુષ્ય ઉપાધિયોગે વ્યતીત થાય છે તે આપને યોગ્ય લાગે છે?

ઉત્તરઃ—આ દેહનું આયુષ્ય પ્રત્યક્ષ ઉપાધિયોગે વ્યતીત ?
જાય છે, એ માટે અત્યંત શોક થાય છે, અને તેનો અલ્પકા
જો ઉપાય ન કર્યો તો અમજેવા અવિચારી પણ થોડા સમજવા.

૧૨૪૦ પ્રશ્નઃ—આપ કયા જ્ઞાનને અત્યંત ભક્તિપૂર્વક ન
સ્કાર કરો?

ઉત્તરઃ—જે જ્ઞાનથી 'કામ' નાશ પામે તે જ્ઞાનને અત્યંત
ક્તિએ નમસ્કાર હો.

૧૨૪૧ પ્રશ્નઃ—એક સમયમાં વધારેમાં વધારે કેટલા
મુક્ત થાય?

ઉત્તરઃ—વધારેમાં વધારે એક સમયે ૧૦૮ જીવ મુક્ત થાય.

૧૨૪૨ પ્રશ્નઃ—૧૦૮ કરતાં વિશેષ ન થાય?

ઉત્તરઃ—એથી વિશેષ ન થાય એવી લોકસ્થિતિ જિનાગમ
સ્વીકારેલી છે.

૧૨૪૩ પ્રશ્નઃ—જો આ પ્રમાણે જીવો મોક્ષપ્રાપ્ત થયા કરે, તે
સંસારનો ઉચ્છેદ ન થઈ જાય? અને થઈ જાય તો બંધ-મોક્ષ વ્યવ
સ્થામાં વિપર્યય ન થાય?

ઉત્તરઃ—અનેક પ્રત્યેક સમયે એકસો આઠ જીવ મુક્ત થયા
કરે છે એમ ગણીએ, તો પરિણામે ત્રણે કાળમાં જેટલા જીવ મોક્ષ
પ્રાપ્ત થાય તેટલા જીવની જ અનંત સંખ્યા થાય, તે કરતાં સંસાર
નિવાસી જીવોની સંખ્યા અનંતપણે જિનાગમમાં નિરૂપી છે; અર્થાત
ત્રણે કાળમાં મુક્તજીવ જેટલા થાય તે કરતાં સંસારમાં અનંતગણ
જીવ રહે, કેમકે તેનું પરિમાણ એટલું વિશેષ છે; અને તેથી મોક્ષ
માર્ગનો પ્રવાહ વહ્યા કરતા છતાં સંસારમાર્ગ ઉચ્છેદ થઇ જવો સંભ
વતો નથી, અને તેથી બંધ-મોક્ષવ્યવસ્થામાં વિપર્યય થતું નથી.
આ વિષે વધારે ચર્ચા સમાગમમાં કરશો તો અડચણ નથી. જીવના
બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા વિષે સંક્ષેપમાં પણું લખ્યું છે.

૧૨૪૪ પ્રશ્નઃ—આપશ્રી એમ ધારો છો કે, આપ ઉપાધિ કરો
છો, છતાં અસંગદશામાં રહી શકો છો? ઉપાધિ કરતાં આત્મપરિ
ણામ ચંચળ ન થાય એમ ન બને? અમારે અને આપે આ સંબં
ધમાં કેવી રીતે વિચારવું ઘટે છે?

ઉત્તરઃ—સૌ કરતાં વિચારવાયોગ્ય વાત તો હાલ એ જ છે કે,
ઉપાધિ કરવામાં આવે, અને કેવળ અસંગદશા રહે એમ બનવું અત્યંત
કઠણ છે; અને ઉપાધિ કરતાં આત્મપરિણામ ચંચળ ન થાય એમ
બનવું અસંભવિત જેવું છે. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનીને બાદ કરતાં આપણે સૌએ

૧૨૫૯ પ્રશ્ન:—આ જે પદથી સિદ્ધ એવું આત્મસ્વરૂપ જેના વચનને અંગીકાર કર્યે સહજમાં પ્રગટવાનું અને તેથી સર્વકાળ જીવ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત થાય છે એમ આપ કહો છો તે સદ્ગુરુના ગુણની વ્યાખ્યા આપ શી રીતે કરો?

ઉત્તર:—જે જે પદથી સિદ્ધ છે એવું આત્મસ્વરૂપ તે જેનાં વચનને અંગીકાર કર્યે સહજમાં પ્રગટે છે, જે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટવાથી સર્વકાળ જીવ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત થઈ નિર્ભય થાય છે, તે સ્વરૂપના કહેનાર એવા સદ્ગુરુના ગુણની વ્યાખ્યા કરવાને અશક્તિ છે.

૧૨૬૦ પ્રશ્ન:—શા કારણે અશક્તિ છે? શું આવા પુરૂષોને "આ મારો શિષ્ય છે," તે "મારી ભક્તિનો કર્તા છે માટે મારો છે" એવો ભાવ ન થાય?

ઉત્તર:—કેમકે જેનો પ્રત્યુપકાર ન થઈ શકે એવો પરમાત્મભાવ તે જેણે કંઈ પણ ઇચ્છ્યા વિના માત્ર નિષ્કારણ-કરુણાશીલપણાથી આપ્યો, એમ છતાં પણ જેણે અન્ય જીવને વિષે 'આ મારો શિષ્ય છે, અથવા ભક્તિનો કર્તા છે, માટે મારો છે,' એમ કદી જોયું નથી. એવા જે સદ્ગુરુ, તેને અત્યંત ભક્તિએ ફરી ફરી નમસ્કાર હો!

૧૨૬૧ પ્રશ્ન:—સદ્ગુરુએ શું હેતુથી સદ્ગુરુની ભક્તિ નિરૂપણ કર્યું છે?

[illegible] સદ્ગુરુની ભક્તિ નિરૂપણ કરી છે, તે [illegible] અર્થે [illegible] ભક્તિને પ્રાપ્ત [illegible] અપૂર્વ ગુણ દૃષ્ટિગોચર [illegible] આત્મબોધ થાય એમ જાણીને [illegible] ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યું છે, તે ભક્તિને અને તે સદ્ગુરુઓને ફરી ફરી [illegible] નમસ્કાર હો.

૧૨૬૨ પ્રશ્ન:—[illegible]

ઉત્તર:—[illegible]

એમ નથી, પણ સામાન્યપણે પીત-પૈશાખાદિ માસમાં કેવળ શ્વે[illegible] કેરીપણાને આદ્રા-નક્ષત્રે વિપરિણામીપણું સંભવે છે.

૧૨૭૮ પ્રશ્ન:—શ્રી જિનપ્રવચનમાં કયા કયા કષાય પરિણામને 'અનંતાનુબંધી'ની સંજ્ઞા કહી છે?

ઉત્તર:—જે કષાય-પરિણામથી અનંત સંસારનો સંબંધ થાય તે કષાય-પરિણામને જિનપ્રવચનમાં "અનંતાનુબંધી" સંજ્ઞા કહી છે.

૧૨૭૯ પ્રશ્ન:—'અનંતાનુબંધી'નો સંભવ ક્યાં થાય છે?

ઉત્તર:—જે કષાયમાં તન્મયપણે, અપ્રશસ્ત (માઠા) ભાવે, તીવ્રોપયોગે, આત્માની પ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં 'અનંતાનુબંધી'નો સંભવ છે.

૧૨૮૦ પ્રશ્ન:—ક્યા ક્યા સ્થાનકે 'અનંતાનુબંધી'નો વિશેષ સંભવ છે? અનંતાનુબંધીની વ્યાખ્યા સંક્ષેપમાં કૃપા કરી જણાવો.

ઉત્તર:—મુખ્યકરીને અહીં કહ્યા છે તે સ્થાનકે તે કષાયનો વિશેષ સંભવ છે. સદ્દેવ, સદ્ગુરુ અને સદ્ધર્મનો જે પ્રકારે દ્રોહ થાય, અવજ્ઞા થાય, તથા વિમુખભાવ થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી, તેમ જ અસદ્દેવ, અસદ્ગુરુ તથા અસદ્ધર્મનો જે પ્રકારે આગ્રહ થાય, તે સંબંધી કૃતકૃત્યતા માન્ય થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તતાં 'અનંતાનુબંધી-કષાય' થાય અથવા જ્ઞાનીના વચનમાં સ્ત્રીપુત્રાદિ ભાવોને જે મર્યાદા પછી ઇચ્છતા નિર્ધ્વંસપરિણામ કહ્યા છે, તે પરિણામે પ્રવર્તતાં પણ 'અનંતાનુબંધી' હોવાયોગ્ય છે. સંક્ષેપમાં 'અનંતાનુબંધી-કષાય'ની વ્યાખ્યા એ પ્રમાણે જણાય છે.

૧૨૮૧ પ્રશ્ન:—[illegible] પુત્રાદિની ઇચ્છા કરે છે અને તેમાં [illegible] ની જિજ્ઞાસા કરે છે. [illegible] શકશે?

ઉત્તર:—જે પુત્રાદિ વસ્તુ લોકસંજ્ઞાએ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, તે વસ્તુ દુઃખદાયક અને અસારભૂત જાણી, [illegible] તેની [illegible] ઉદય થાય છે, અને તેવા અનિત્યભાવ [illegible] તેમ [illegible] એ આદિ [illegible] તે [illegible].

૧૨૮૨ પ્રશ્ન:—[illegible] અને [illegible] કર્મ [illegible] શું થઈ છે?

ઉત્તર:—જે [illegible] વિષે [illegible] છે. [illegible] અનુ[illegible] ઉદય દેય. તે. [illegible] થઈ છે, એમ [illegible] કહ્યું છે, તે [illegible] નથી, અને [illegible]

માસ સુધી મૌનપણે વિચર્યા એ તેઓશ્રીનું પ્રવર્તન
કરે છે ?

ઉત્તરઃ—જન્મથી જેને મતિ, શ્રુત અને અવધિ
હતાં, અને આત્મોપયોગી એવી વૈરાગ્યદશા હતી, અ
કર્મ ક્ષીણ કરી સંયમને ગ્રહણ કરતાં મનઃપર્યવ નામ
હતા, એવા શ્રીમદ્ મહાવીરસ્વામી, તે છતાં પણ
સાડાબાર માસ સુધી મૌનપણે વિચર્યા. આ પ્રકારનું તેમ
ઉપદેશમાર્ગ પ્રવર્તાવતાં કોઈ પણ જીવે અત્યંતપણે વિચ
યોગ્ય છે એવી અખંડ શિક્ષા પ્રતિબોધે છે. તેમ જ નિ
પ્રતિબંધની નિવૃત્તિ માટે પ્રયત્ન કર્યું, તે પ્રતિબંધમાં આ
યોગ્ય કોઈ જીવ ન હોય એમ જણાવ્યું છે; તથા અનંત
તે પ્રવર્તનથી પ્રકાશ કર્યો છે. જેવા પ્રકારપ્રત્યે વિચારનું
સ્વરૂપ વર્તે છે;—વર્તાવું ઘટે છે.

૧૨૯૧ પ્રશ્નઃ—જે પ્રકારનું પૂર્વપ્રારબ્ધ ભોગવ્યે નિ
યોગ્ય છે તે કેવી રીતે વેદવું ઘટે ! અને શામાટે ?

ઉત્તરઃ—જે પ્રકારનું પૂર્વપ્રારબ્ધ ભોગવ્યે નિવૃત્ત થવ
તે પ્રકારનું પ્રારબ્ધ ઉદાસીનપણે વેદવું ઘટે; જેથી તે પ્રકાર
તતાં જે કંઈ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તે તે પ્રસંગમાં જાગૃ
ન હોય, તો જીવને સમાધિવિરાધના થતાં વાર ન લાગે.

૧૨૯૨ પ્રશ્નઃ—આ માટે શું કરવું જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—તે માટે સર્વ સંગભાવને મૂળપણે પરિણામી ક
અભ્યાસવિના ન છૂટી શકે તેવા પ્રસંગપ્રત્યે પ્રવૃત્તિ થવા દેવી પ
પણ તે પ્રકાર કરતાં સર્વોત્ર—અસંગતા જાળવે તે પ્રકાર ભજવો

૧૨૯૩ પ્રશ્નઃ—આપને કઈ કઈ પ્રવૃત્તિ વર્તે છે ?

ઉત્તરઃ—કેટલાક વખત થયા 'સહજ-પ્રવૃત્તિ' અને 'ઉ
પ્રવૃત્તિ' એમ વિભાગે પ્રવૃત્તિ વર્તે છે. મુખ્યપણે સહજ-પ્રવૃત્તિ વ

૧૨૯૪ પ્રશ્નઃ—સહજ-પ્રવૃત્તિ એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—સહજ-પ્રવૃત્તિ એટલે પ્રારબ્ધોદયે ઉદ્ભવ થાય તે,
જેમાં કર્તૃત્વ-પરિણામ નહિ.

૧૨૯૫ પ્રશ્નઃ—ઉદીરણ-પ્રવૃત્તિ એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—ઉદીરણ-પ્રવૃત્તિ જે પરાર્થાદિ યોગે કરવી પડે તે.

૧૨૯૬ પ્રશ્નઃ—બીજા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ હાલમાં આપનાથી થ
શકવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—હાલ બીજી પ્રવૃત્તિ થવામાં આત્મા સંક્ષિપ્ત થાય છે

ઉત્તરઃ—કરવાયોગ્ય કંઈ કર્યું હોય તે, વિસ્મરણયોગ્ય ન હોય એટલો ઉપયોગ કરી, ક્રમે કરીને પણ તેમાં અવશ્ય પરિણતિ કરવી ઘટે. ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, અને ભક્તિ મુમુક્ષુ જીવે સહજભાવરૂપ કરી મૂક્યા વિના આત્મદશા કેમ આવે? પણ શિથિલપણાથી, પ્રમાદથી, એ વાત વિસ્મૃત થઈ જાય છે.

૧૩૦૯ પ્રશ્નઃ—વૈરાગ્ય, ઉપશમાદિ ભાવોની પરિણતિ શા કારણે એકદમ ન થઈ શકે? અથવા થવી કઠણ પડે? શું કરવાથી વૈરાગ્યાદિની પરિણતિની સિદ્ધિ થઇ શકે?

ઉત્તરઃ—અનાદિથી વિપરિત અભ્યાસ છે, તેથી વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ ભાવોની પરિણતિ એકદમ ન થઇ શકે, કિંવા થવી કઠિણ પડે; તથાપિ નિરંતર તે ભાવોપ્રત્યે લક્ષ રાખ્યે અવશ્ય સિદ્ધિ થાય છે.

૧૩૧૦ પ્રશ્નઃ—સત્સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે શું કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—સત્સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે, તે ભાવો જે પ્રકારે વર્દ્ધમાન થાય તે પ્રકારનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્રાદિ ઉપાસવાં, સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે. સૌ કાર્યની પ્રથમભૂમિકા વિકટ હોય છે. તો અનંતકાળથી અનભ્યસ્ત એવી મુમુક્ષુતા માટે તેમ હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. "સમજ્યા તે શમાઇ રહ્યા," તથા "સમજ્યા તે શમાઇ ગયા," એ વાક્યમાં કંઈ અર્થાંતર થાય છે કે કેમ? તથા એમાં કયું વાક્ય વિશેષાર્થવાચક જણાય છે? તેમ જ સમજવા યોગ્ય શું? તથા શમાવું શું? તથા સમુચ્ચય વાક્યનો એક પરમાર્થ શો? તે વિચારવાયોગ્ય છેઃ-વિશેષપણે વિચારવાયોગ્ય છે, અને વિચારમાં હોય તે, તથા વિચારતા તે વાક્યોને વિશેષ પરમાર્થ લક્ષગત થતો હોય તે, લખવાનું બને તો લખશો.

૧૩૧૧ પ્રશ્નઃ—મારૂં સ્વાસ્થ્ય બહુ નિર્બળ હોઇ મને આપ દર્શન આપવા અર્થે પધારો એટલા માટે મેં વિનંતિ કરેલી. આપ પધાર્યા નહિ કે પત્ર પણ ન લખ્યો, તો શું આપે આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિને પણ પ્રતિબંધ તો માન્યો નથી?

ઉત્તરઃ—બે તાર, બે પત્ર તથા બે પત્તાં મળ્યાં છે. શ્રી જિન જેવા પુરૂષે ગૃહવાસમાં જે પ્રતિબંધ કર્યો નથી તે પ્રતિબંધ ન થાય, આવવાનું કે પત્ર લખવાનું થયું નથી તે માટે અત્યંત દીનપણે ક્ષમા ઇચ્છું છું. સંપૂર્ણ વીતરાગતા નહિ હોવાથી આ પ્રમાણે વર્તતાં અંતરમાં વિક્ષેપ થયો છે; જે વિક્ષેપ પણ શમાવવો ઘટે એ મતીએ માર્ગ દીઠો છે.

૧૩૧૨ પ્રશ્ન:—આત્માનો આંતરવ્યાપાર શું છે?

ઉત્તર:—આત્માનો આંતરવ્યાપાર (આંતરપરિણામની ધારા) બંધ અને મોક્ષની (કર્મથી આત્માનું બંધાવું અને તેથી આત્મા છૂટવું) અવસ્થાનો હેતુ છે.

૧૩૧૩ પ્રશ્ન:—શું બંધ મોક્ષની અવસ્થાનો હેતુ શરીરચેષ્ટા નથી?

ઉત્તર:—માત્ર શરીરચેષ્ટા, બંધ-મોક્ષની અવસ્થાનો હેતુ નથી.

૧૩૧૪ પ્રશ્ન:—શું જ્ઞાની પુરુષને વિશેષ રોગાદિ યોગે આત્મવિભ્રમાદિ થાય છે? જ્ઞાની પુરુષ આવી સ્થિતિમાં તે રોગને કેવી રીતે વેદે છે? જ્ઞાની પુરુષની રોગ સમયે ઉન્મત્ત સ્થિતિ હોય તો તેને કર્મબંધ કયા પ્રકારે હોય છે?

ઉત્તર:—વિશેષ રોગાદિ યોગે જ્ઞાનીપુરુષના દેહને વિષે પણ નિર્બળપણું, માંદપણું, મ્લાનતા, કંપ, સ્વેદ, મૂર્છા, બાહ્યવિભ્રમાદિ દૃષ્ટ થાય છે, તથાપિ જેટલું જ્ઞાને કરીને, બોધે કરીને, વૈરાગ્યે કરીને આત્માનું નિર્મળપણું થયું છે, તેટલા નિર્મળપણાએ કરી તે રોગને આંતરપરિણામે જ્ઞાની વેદે છે, અને વેદતાં કદાપિ બાહ્યસ્થિતિ ઉન્મત્ત જોવામાં આવે, તોપણ આંતરપરિણામ પ્રમાણે કર્મબંધ અથવા નિવૃત્તિ થાય છે.

૧૩૧૫ પ્રશ્ન:—આત્મા આત્મપરિણામી થયો છે એવા જ્ઞાની પુરુષને પણ જ્યાં સુધી પ્રારબ્ધ બળવાન છે ત્યાં સુધી જાગૃતિમાં રહેવું યોગ્ય છે એમ આપ કહો છો તેનો હેતુ શું? શું અભ્યાસ ક્રમે અનાદિ વિપર્યાસ ભાસવાનો હેતુ ત્યાં પણ થાય છે?

ઉત્તર:—શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે કે, જેને વિપર્યાસ મટી દેહાદિને વિષે વર્તતી આત્મબુદ્ધિ, અને આત્માને વિષે વર્તતી દેહબુદ્ધિ તે મટી છે; એટલે આત્મા આત્મપરિણામી થયો છે તેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધવ્યવહાર છે ત્યાંસુધી, જાગૃત રહેવું યોગ્ય છે. કેમ કે અભ્યાસ ક્રમે કરી અનાદિ વિપર્યાસ ભાસવાનો હેતુ ત્યાં પણ આવે છે.

૧૩૧૬ પ્રશ્ન:—કોનું દાન અને કોનું [illegible] કેમ ગણાય છે?

ઉત્તર:—'મારા આત્માની [illegible]' એમ ભિન્ન થાય છે એવા [illegible] સ્વરૂપને વિષે તે કોનું દાન અને કોનું [illegible] છે.

૧૩૧૭ પ્રશ્ન:—[illegible] અનાદિ વિપર્યાસ કેવી રીતે [illegible] થઈ શકે? ન થઈ શકે તો [illegible]?

ઉત્તર:—જો ઉપદેશબોધ જીવને અંતઃકરણમાં સ્થિતિમાન થયો ન હોય, તો સિદ્ધાંતબોધનું માત્ર તેને શ્રવણ થાય તે ભલે, પણ પરિણામ થઇ શકે નહિ.

૧૩૨૫ પ્રશ્ન:—સિદ્ધાંતબોધની વ્યાખ્યા કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તર:—' સિદ્ધાંતબોધ ' એટલે પદાર્થનું જે સિદ્ધ થયેલું સ્વરૂપ છે—જ્ઞાનીપુરુષોએ નિષ્કર્ષ કરી જે પ્રકારે છેવટે પદાર્થ જાણ્યો છે, તે પ્રકારથી વાણીદ્વારાએ જણાય તેમ જણાવ્યો છે—તેનો જે બોધ છે તે ' સિદ્ધાંતબોધ ' છે.

૧૩૨૬ પ્રશ્ન:—ઉપદેશબોધની વ્યાખ્યા પણ કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તર:—પદાર્થના નિર્ણયને પામવા જીવને અંતરાયરૂપ તેની અનાદિ વિપર્યાસભાવને પામેલી એવી બુદ્ધિ છે, કે જે વ્યક્તપણે કે અવ્યક્તપણે, વિપર્યાસ પદાર્થસ્વરૂપને નિર્ધારી લે છે. તે વિપર્યાસબુદ્ધિનું બળ ઘટવા, યથાવત્ વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાને વિષે પ્રવેશ થવા જીવને વૈરાગ્ય અને ઉપશમ સાધનો કહ્યાં છે; અને એવાં જે જે સાધનો જીવને સંસારભય દૃઢ કરાવે છે, તે તે સાધનોસંબંધી જે ઉપદેશ કહ્યા છે તે ' ઉપદેશબોધ ' છે.

૧૩૨૭ પ્રશ્ન:—ઉપદેશબોધ કરતાં સિદ્ધાંતબોધનું મુખ્યપણું જણાય છે, કારણ કે ઉપદેશબોધ પણ સિદ્ધાંતબોધને અર્થે છે; જો એમ હોય તો ઉપદેશબોધ કરતાં પ્રથમથી સિદ્ધાંતબોધનું અવગાહન કરવું એ જીવને પ્રથમથી જ ઉન્નતિનો હેતુ ન થાય?

ઉત્તર:—આ ઠેકાણે એવો ભેદ ઉત્પન્ન થાય કે, 'ઉપદેશબોધ' કરતાં "સિદ્ધાંતબોધનું" મુખ્યપણું જણાય છે, કેમકે ' ઉપદેશબોધ ' પણ તેને જ અર્થે છે, તો પછી 'સિદ્ધાંતબોધ'નું જ પ્રથમથી અવગાહન કર્યું હોય, તો જીવને પ્રથમથીજ ઉન્નતિનો હેતુ છે. આ પ્રકારે જો વિચાર ઉદ્ભવે તો તે વિપરીત છે, કેમકે 'સિદ્ધાંતબોધનો જન્મ' 'ઉપદેશબોધથી થાય છે.

૧૩૨૮ પ્રશ્ન:—બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું કોને વર્ત્યા કરે છે?

ઉત્તર:—જેને વૈરાગ્ય-ઉપશમસંબંધી ઉપદેશબોધ થયો નથી, તેને બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું વર્ત્યા કરે છે.

૧૩૨૯ પ્રશ્ન:—બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું હોય ત્યાં સુધી સિદ્ધાંતનું વિચારવું કેવી રીતે થવું સંભવે છે?

ઉત્તર:—જ્યાંસુધી બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું હોય ત્યાંસુધી, સિદ્ધાંતનું વિચારવું પણ વિપર્યાસપણે થવું જ સંભવે છે.

૧૩૩૦ પ્રશ્ન:—શા કારણથી?

ઉત્તરઃ—તે સદ્‌બુદ્ધિ ઉત્પાદ્યત્પાદિ પદાર્થની વ્યવસ્થા જેથી જણાય છે એવા સિદ્ધાંતની વિચારણા કરવાયોગ્ય થાય છે.

૧૩૩૯ પ્રશ્નઃ—કારણ શું? સિદ્ધાંતભાવ—આત્મભાવ—વિચાર મુમુક્ષે શું થવાથી દેખાય છે?

ઉત્તરઃ—કેમકે ચક્ષુને પડળાદિ અંતરાય મટવાથી જેમ પદાર્થ યથાતથ્ય દેખાય છે, તેમ અજ્ઞાનાદિ પડળનું મંદપણું થવાથી જ્ઞાનીપુરુષે કહેલા એવા સિદ્ધાંતભાવ—આત્મભાવ—વિચારચક્ષુએ દેખાય છે.

૧૩૪૦ પ્રશ્નઃ—'વિવેક' ભગવાનપણે ક્યાં હોય છે?

ઉત્તરઃ—જ્યાં વૈરાગ્ય અને ઉપશમ ભગવાન છે ત્યાં વિવેક ભગવાનપણે હોય છે.

૧૩૪૧ પ્રશ્નઃ—'વિવેક' ક્યાં ભગવાનપણે ન હોય અથવા યથાતથ્યપણે ન હોય?

ઉત્તરઃ—વૈરાગ્ય, ઉપશમ ભગવાન ન હોય, ત્યાં વિવેક ભગવાન હોય નહિ—અથવા યથાતથ્ય વિવેક હોય નહિ.

૧૩૪૨ પ્રશ્નઃ—સહજ—આત્મસ્વરૂપ એવું કેવળજ્ઞાન કયા કર્મના ક્ષયાંતરે થાય છે?

ઉત્તરઃ—સહજ આત્મસ્વરૂપ છે એવું કેવળજ્ઞાન તે પણ પ્રથમ મોહનીય કર્મના ક્ષયાંતરે પ્રગટે છે.

૧૩૪૩ પ્રશ્નઃ—સહજ આત્મસ્વરૂપ છે એવું કેવળજ્ઞાન તે પણ પ્રથમ મોહનીયકર્મના ક્ષયાંતરે પ્રગટે છે એમ દર્શાવવામાં આપનો કહેવાનો હેતુ શું છે તે અનુગ્રહપૂર્વક જણાવશો?

ઉત્તરઃ—જે વાતથી ઉપર જણાવ્યો છે તે સિદ્ધાંત, સ્પષ્ટ સમજી શકાશે.

૧૩૪૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરુષની વિશેષ ઉપશમભાવ થાના પ્રત્યે પ્રત્યક્ષની જોવામાં આવે છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષોની વિશેષ ક્ષીણમોહ વૈરાગ્ય, ઉપશમપ્રતિ પ્રત્યક્ષની જોવામાં આવે છે.

૧૩૪૫ પ્રશ્નઃ—જિનના આગમપરથી આ વાત સ્પષ્ટ થશે?

ઉત્તરઃ—જિનના આગમપર દ્રષ્ટિ મૂકવાથી એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ રૂપ થશે.

૧૩૪૬ પ્રશ્નઃ—સિદ્ધાંતબોધ એટલે શું?

ઉત્તરઃ—'સિદ્ધાંતબોધ' એટલે ઉત્પાદ્યત્પાદ પદાર્થનું વિશેષપણે કથન.

૧૩૪૭ પ્રશ્નઃ—આગમમાં સિદ્ધાંતબોધ-ઉત્પાદ્યત્પાદ પદાર્થ વિશેષ કથન કર્યું છે તે કરતાં વિશેષપણે વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું કહ્યું છે?

૩૧૧

જણાવી છે કે, તે આવરણો ત્યાંસુધી હોય કે જ્યાંસુધી, આરંભ અને પરિગ્રહ હોય. આવું આરંભપરિગ્રહનું બળ જણાવી, ફરી અ-સંપત્તિરૂપે પાછું તેનું ત્યાં જ કથન કર્યું છે.

૧. જીવને મતિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્તે.
૨. જીવને શ્રુતજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્તે.
૩. જીવને અવધિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્તે.
૪. જીવને મનઃપર્યવજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્તે.
૫. જીવને કેવળજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્તે.

એમ સત્તર પ્રકાર ફરીથી કહી આરંભ પરિગ્રહની નિવૃત્તિનું ફળ જ્યાં ઉત્કૃષ્ટે કેવળજ્ઞાન છે ત્યાંસુધી કહ્યું છે; અને પ્રવૃત્તિનું ફળ કેવળજ્ઞાનસુધીના આવરણના હેતુપણે કહી તેનું અત્યંત બળવાનપણું કહી જીવને તેથી નિવૃત્ત થવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે. ફરી ફરીને જ્ઞાની-પુરુષોનાં વચનો એ ઉપદેશનો જ નિશ્ચય કરવાની જીવને પ્રેરણા કરવા ઇચ્છે છે; તથાપિ અનાદિ અસત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી દુષ્ટ ઇચ્છાદિ ભાવમાં મૂઢ થયેલો એવો જીવ પ્રતિ બુઝતો નથી, અને તે ભાવોની નિવૃત્તિ કર્યાવિના, અથવા નિવૃત્તિનું પ્રયત્ન કર્યાવિના શ્રેય ઇચ્છે છે, કે જેનો સંભવ ક્યારે પણ થઈ શક્યો નથી, વર્તમાનમાં થતો નથી, અને ભવિષ્યમાં થશે નહિ.

૧૩૫૩ પ્રશ્નઃ—નિકટભવી જીવ આપ કોને જાણો છો?

ઉત્તરઃ—કુટુંબાદિ સંબંધ વિષે લખ્યું તે ખરું છે, તેમાં પણ આ કાળમાં એવા સંબંધમાં જીવે સમપણે પરિણમવું એ મહા વિકટ છે, અને જેઓ એટલું છતાં પણ સમપણે પરિણમે તે નિકટભવી જીવ જાણીએ છીએ.

૧૩૫૪ પ્રશ્નઃ—મારી સ્થિતિ ગરીબ છે, આજીવિકા સંબંધી સ્મૃતિ (આર્તધ્યાન) વારંવાર ન થવા માટે મારે ચાકરી—નોકરી—કરવી પડે છે તે પરમાર્થ માર્ગને ઇચ્છનારને માટે કેવી વસ્તુ છે?

ઉત્તરઃ—આજીવિકાના પ્રપંચ વિષે વારંવાર સ્મૃતિ ન થાય એટલા માટે ચાકરી કરવી પડે તે હિતકારક છે.

૧૩૫૫ પ્રશ્નઃ—ચાકરી કરવી પડે છે એ શાનું ફળ છે? ચાકરનાં સ્વામીની યોગ્યાયોગ્ય આજ્ઞા ઉઠાવવી?

ઉત્તરઃ—જીવે પોતાની ઇચ્છાએ કરેલાં હોય તીવ્રપણે ભોગવવા પડે છે, માટે અમે તે પ્રસંગમાં પણ સ્વેચ્છાએ અશુભપણે પ્રવર્તવું પડે તેમ કરવું.

૧૩૫૬ પ્રશ્નઃ—રાગાદિ શું કારણે ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તરઃ—પૂર્વે ઉત્પન્ન કરેલાં વેદનીય કર્મના ઉદય પ્રમાણે રાગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પ્રમાણે નિર્બળ, મંદ, ગ્લાન, ઉષ્ણશીતાદિ શરીરચેષ્ટા થાય છે.

૧૩૫૭ પ્રશ્નઃ—રાગમાં ભ્રમસન્નિપાતાદિ થાય છે એવી સ્થિતિમાં રાગ કેવા પ્રકારે જીવ વેદે છે?

ઉત્તરઃ—વિશેષ રાગના ઉદયથી અથવા શારીરિક મંદ બળથી જીવને ભ્રમાદિના ઉદય પણ વર્તે છે; તથાપિ જે પ્રમાણે જીવને વિષે બોધ અને વૈરાગ્યની વાસના થઇ હોય છે તે પ્રમાણે તે રાગને તે તે પ્રસંગે ઘણું કરી વેદે છે.

૧૩૫૮ પ્રશ્નઃ—કોને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો થોડો જ અવસર સંભવે છે?

ઉત્તરઃ—સમજીને અલ્પભાવી થનારને (પાછળથી) પશ્ચાત્તાપ કરવાનો થોડો જ અવસર સંભવે છે.

૧૩૫૯ પ્રશ્નઃ—શુકલ હૃદયથી કેવા વિચાર તરત આવી શકવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—ગયેલી એક પળ પાછી મળતી નથી અને તે અમૂલ્ય છે, તો પછી આખી આયુસ્થિતિ—એક પળનો હિત ઉપયોગ તે એક અમૂલ્ય કૌસ્તુભ ખોવા કરતાં પણ વિશેષ હાનિકારક છે, તો તેવી સાઠ પળની એક ઘડીનો હિત ઉપયોગ કરવાથી કેટલી હાનિ થવી જોઇએ? એમજ એક દિન, એક પક્ષ, એક માસ, એક વર્ષ અને અનુક્રમે આખી આયુસ્થિતિનો હિત ઉપયોગ એ કેટલી હાનિ અને કેટલા અશ્રેયનું કારણ થાય—એ વિચાર શુક્લ હૃદયથી તરત આવી શકશે.

૧૩૬૦ પ્રશ્નઃ—સદ્વિચારનો પરિચય થાય તેમ કરવા શું વાત લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય જ્ઞાનીઓએ જાણી છે?

ઉત્તરઃ—જેમ બને તેમ સદ્વિચારનો પરિચય થાય તેમ કરવા, (ઉપાધિમાં મુઝાઈ રહેવાથી) યોગ્યપણે ન વર્તાય તે વાત લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય જ્ઞાનીઓએ જાણી છે.

૧૩૬૧ પ્રશ્નઃ—અન્ય કામમાં પ્રવર્તતાં કેવો અભ્યાસ રાખવો યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—બીજા કામમાં પ્રવર્તતાં પણ અન્યત્વ ભાવનાએ વર્તવાનો અભ્યાસ રાખવો યોગ્ય છે.

૧૩૬૨ પ્રશ્નઃ—'શાંત સુધારસ' આદિ ગ્રંથો કેવા છે?

ઉત્તરઃ—વૈરાગ્ય ભાવનાએ ભૂષિત એવા 'શાંત સુધારસાદિ' ગ્રંથો નિરંતર ચિંતન કરવા યોગ્ય છે.

૧૩૬૩ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુઓએ કેવો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—પ્રમાદમાં વૈરાગ્યની તીવ્રતા—મુમુક્ષુતા મંદ કરવા યોગ્ય નથી એવો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

૧૩૬૪ પ્રશ્નઃ—આ કાળમાં પરમ સત્સંગ અને પરમ અસંગપણાનો યોગ છઇ શકવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—આ દુષમકાળમાં સત્સમાગમ અને અસંગપણું અતિ દુર્લભ છે; ત્યાં પરમ સત્સંગ અને પરમ અસંગપણાનો યોગ ક્યાંથી બને?

૧૩૬૫ પ્રશ્નઃ—જૈનમાનીનના શ્રી કૃષ્ણની ગતિને માટે નરકગતિની છે; આપ તેઓને કેવા પુરૂષ ધારો છો? શું તેઓ આત્મભાવોપયોગી પુરૂષ હતા? શ્રી કૃષ્ણને માટે આપની માનીનતા કેવા પ્રકારે છે?

ઉત્તરઃ—શ્રી કૃષ્ણ ગમે તે ગતિને પ્રાપ્ત થયા હોય, પણ વિચારતાં તે આત્મભાવ ઉપયોગી હતા એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. શ્રી કૃષ્ણે કાંચનની દ્વારિકાનું છપ્પન કોટી યાદવોએ સંગ્રહિત પંચવિષયના અંકરવિંદ કારણેના યોગમાં સ્વામીપણું ભોગવ્યું તે શ્રી કૃષ્ણે જ્યારે દેહ મૂક્યો છે ત્યારે શી સ્થિતિ હતી તે વિચારવા યોગ્ય છે; અને વિચારી આ જીવને જરૂર આકુળપણાથી મુક્ત કરવા યોગ્ય છે. કુળનો સંહાર થયો છે. દ્વારિકાનો દાહ થાય છે તે શોક શોકવાન એકલા વનમાં ભૂમિપર આધાર કરી સુતા છે ત્યાં જરાકુમારે બાણ માર્યું તે સમયે પણ જેણે ધીરજને અવગ્રહી છે તે શ્રી કૃષ્ણની દશા વિચારવા યોગ્ય છે.

૧૩૬૬ પ્રશ્નઃ—સમ્યગ્દૃષ્ટિ અભક્ષ્યનો આહાર કરે? શ્રેણિકના સંબંધમાં એમ હતું એમ કહેવામાં આવે છે તે યથાર્થ છે?

ઉત્તરઃ—સમ્યગ્દૃષ્ટિ અભક્ષ્ય આહાર કરે એ આદિ પ્રશ્નો લખ્યાં. એ પ્રશ્નોના હેતુ વિચારવાથી જણાવવા યોગ્ય છે કે, પ્રથમમાં કોઈ એક દૃષ્ટાંત ગ્રહણ કરી જીવે શુદ્ધ પરિણામની હાનિ કરવા જેવું છે. મતિના અસ્થિરપણાથી જીવ પરિણામનો વિચાર નથી કરી શકતો. શ્રેણિકાદિના સંબંધમાં કોઇ એક સ્થળે એવી વાત કોઈએક ગ્રંથમાં જણાવી છે, પણ તે કોઇએ પ્રવૃત્તિ કરવા અર્થે જણાવી નથી. તેમજ તે વાત યથાર્થજ છે તેમ પણ નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરૂષને અલ્પમાત્ર ત નથી હોતું, તો પણ સમ્યગ્દર્શન આવ્યા પછી નરમે તો યથા-

[illegible] સમ્યગ્દર્શનનું અંગ છે. એવા [illegible] સત્પુરૂષની વાણી [illegible] પોષણથી રહિત [illegible]

[illegible] જાણી શકીએ?

[illegible] લોકાલોકને જાણીએ.

[illegible] જાણવાનું ફળ છે?

[illegible] છે.

[illegible] છે એમ [illegible] જાણવાની [illegible]

[illegible] જાણવાની ચાર- [illegible]

[illegible] જાણવાની [illegible]

[illegible] થશે?

[illegible] થી સમ- [illegible]

[illegible] એવા [illegible] કહ્યું છે? [illegible] પણ આ [illegible]

[illegible] છે?

[illegible] સુધી [illegible]

[illegible] માત્ર [illegible] છે? [illegible] સાથે [illegible]

[illegible] સાથે થવા [illegible]

૧૩૭૬ પ્રશ્ન—ઈશ્વર આપે જે અર્થ કર્યો તેથી શાસ્ત્રમાં યમનિયમાદિ સાધનો કહ્યાં છે તે નિષ્ફળ નથી ઠરે?

ઉત્તર—યમનિયમાદિ જે સાધનો શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે, તે ઉપર કહેલા અર્થથી નિષ્ફળ ઠરે એમ પણ નથી.

૧૩૭૭ પ્રશ્ન—કારણ શું?

ઉત્તર—કેમકે તે પણ કારણને અર્થે છે.

૧૩૭૮ પ્રશ્ન—તે કારણ કહેશો? એ કારણો શું આવવા માટે ઉપદેશ્યાં છે?

ઉત્તર—તે કારણ આ પ્રમાણે છે; આત્મજ્ઞાન રહી શકે એવી પાત્રતા પ્રાપ્ત થવા, તથા તેમાં સ્થિતિ થાય તેવી યોગ્યતા આવવા, એ કારણો ઉપદેશ્યાં છે.

૧૩૭૯ પ્રશ્ન—શું આપ એમ કહેવા માગો છો કે, તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ આ હેતુથી—આત્મજ્ઞાન રહી શકે એવી પાત્રતા થવા, તથા તેમાં સ્થિતિ થાય એવી યોગ્યતા આવવા—કહેલાં સાધનોમાં ઉપર આવી અટકી રહ્યા છે, અથવા આ સાધનો અભિનિવેશપણે મહ્યાં છે? જો સાધનોમાં અટકી રહ્યા છે તો તેનું કારણ શું?

ઉત્તર—તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એવી—એવા હેતુથી—એ સાધનો કહ્યાં છે. પણ જીવની સમજણમાં અપૂર્ણ ફેર હોવાથી તે સાધનોમાં જ અટકી રહ્યો, અથવા તે સાધન પણ અભિનિવેશપરિણામ થતાં [illegible] વ્યવહારમાં આવે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ તત્ત્વનું તત્ત્વ કહ્યું છે.

૧૩૮૦ પ્રશ્ન—કેવો પુરુષ કે મહાત્માથી કેને કહેવાય છે?

ઉત્તર—જે (પોતાના) આત્માનો અંત કરે, પણ પરનો અંત ન કરે, તે કેવો પુરુષ કે મહાત્માથી.

૧૩૮૧ પ્રશ્ન—શા કારણથી કેવો પુરુષ કે મહાત્માથી પરનો અંત ન કરે?

ઉત્તર—કેમકે તેનો તેવો ઉદય અર્થે પ્રવર્તન નથી એવો આશય છે.

૧૩૮૨ પ્રશ્ન—શું એ વાત ખરી છે કે: કેટલાક આત્માનો અંત ન કરી શકે, છતાં તેના ઉપદેશથી બીજા જીવો તેને અંત કરી શકે?

ઉત્તર—જે (પોતાના) આત્માનો અંત ન કરે, તે અન-

જોગવ્યું નથી, શબ્દાદિ વિષયોનો પૂરો વૈભવ પ્રાપ્ત થયો નથી; કો
કોઈ વિશેષ એવા રાજ્યાધિકારે સહિત દિવસ ગાળ્યા નથી; પોતાન
ગણાય છે એવાં કોઈ ધામ, આરામ સેવ્યાં નથી, અને હજુ યુવાવ
સ્થાનો પ્રત્યેક ભાગ વર્તે છે, તથાપિ એ કોઇની આત્મભાવે ઇચ્છા
અમને ઉત્પન્ન થતી નથી એ એક મોટું આશ્ચર્ય જાણી વર્તીએ
છીએ—અને એ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ–અપ્રાપ્તિ બન્ને સમાન થવાં જાણી
ઘણા પ્રકારે અવિકલ્પ સમાધિનો જ અનુભવીએ છીએ.

૧૩૫૦ પ્રશ્નઃ—જો આમ છે તો આપને વનવાસ સાંભરે ખરો? લોક પરિચય રુચિકર થાય છે? સુરતિ કેવા પ્રકારે પ્રવર્તે છે? કેવી રીતે ઉપાધિજોગમાં રહો છો?

ઉત્તરઃ—એમ છતાં વારંવાર વનવાસ સાંભરે છે. કોઇ પ્રકારનો લોકપરિચય રુચિકર થતો નથી; સત્સંગમાં સુરતિ પ્રવાહ કરે છે; અને અવ્યવસ્થિત દશાએ ઉપાધિજોગમાં રહીએ છીએ.

૧૩૫૧ પ્રશ્નઃ—આપને શું સ્મરણ ચિંતન રહે છે?

ઉત્તરઃ—એક અવિકલ્પસમાધિ સિવાય બીજું ખરી રીતે સ્મરણ રહેતું નથી, ચિંતન રહેતું નથી, રુચિ રહેતી નથી, અથવા કંઇ કામ કરાતું નથી.

૧૩૫૨ પ્રશ્નઃ—જ્યોતિષાદિ વિદ્યા કે અણિમાદિ સિદ્ધિને આપ કેવી જાણો છો? તેનું સ્મરણ આપને રહે છે?

ઉત્તરઃ—'જ્યોતિષાદિ વિદ્યા' કે 'અણિમાદિ સિદ્ધિ' એ માયિક પદાર્થો જાણી આત્માને તેનું સ્મરણ પણ ક્વચિત્ જ થાય છે.

૧૩૫૩ પ્રશ્નઃ—આપને ક્વચિત્ જ આ વિદ્યાઓનું સ્મરણ થાય છે ત્યારે પણ કોઇ વાત જાણવાનું કે સિદ્ધ કરવાનું યોગ્ય લાગતું નથી?

ઉત્તરઃ—તે વારે કોઇ વાત જાણવાનું, અથવા સિદ્ધ કરવાનું, ક્યારેય યોગ્ય લાગતું નથી, અને એ વાતમાં કોઇ પ્રકારે હાલ તો ચિત્તપ્રવેશ પણ રહ્યો નથી.

૧૩૫૪ પ્રશ્નઃ—પૂર્વનિબંધન ઉદયમાં આવે તેનું કેમ કરવું? જ્ઞાનીની અવસ્થામાં પ્રવેશ કેમ થાય?

ઉત્તરઃ—પૂર્વનિબંધન જે જે પ્રકારે ઉદય આવે, તે તે પ્રકારે • • • અનુક્રમે કર્યા જતાં એમ કરવું યોગ્ય લાગે છે. તમે પણ તેવા અનુક્રમમાં અમે તેટલા યોગ્ય ખરી પ્રવર્તના તોપણ તેમ પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ રાખજો; અને કોઇ પણ કામના પ્રસંગમાં વધારે ઉદયમાં પાપનો અભ્યાસ ઓછો કરજો. એમ કરવું, અથવા થવું એ જ્ઞાનીની અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે.

ઉત્તરઃ—એથી તે પુરુષ કષાયરહિત-સંપૂર્ણ વીતરાગ—ન હોય એવો અભિપ્રાય વિચારવાન સિદ્ધ કરતા નથી, કેમકે આહારેચ્છા આત્મદશાની સર્વથા સ્થિતિ સમજાઈ શકે એમ ન કહી શકાય.

૧૪૦૧ પ્રશ્નઃ—શ્રી વેદાંતે નિરૂપણ કરેલાં મુમુક્ષુનાં લક્ષણો તથા શ્રી જિને નિરૂપણ કરેલાં સમ્યગ્દષ્ટિનાં લક્ષણો કેવાં છે ?

ઉત્તરઃ—શ્રી વેદાંતે નિરૂપણ કરેલાં એવાં મુમુક્ષુ જીવનાં લક્ષણો તથા શ્રી જિને નિરૂપણ કરેલાં એવાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવનાં લક્ષણો સાંભળવાયોગ્ય છે;—તથારૂપ યોગ ન હોય તો વાંચવાયોગ્ય છે;—વિશેષપણે મનન કરવા યોગ્ય છે;—આત્મામાં પરિણામી કરવાયોગ્ય છે.

૧૪૦૨ પ્રશ્નઃ—પોતાનું ક્ષયોપશમબળ ઓછું હોય તો અહંમમતાદિનો પરાભવ કરવાને શું કરવું ?

ઉત્તરઃ—પોતાનું ક્ષયોપશમબળ ઓછું જાણીને, અહંમમતાદિનો પરાભવ થવાને નિત્ય પોતાનું ન્યૂનપણું દેખવું. વિશેષ સંગપ્રસંગ સંક્ષેપવા યોગ્ય છે.

૧૪૦૩ પ્રશ્નઃ—વ્યવહાર-દ્રવ્ય-સાધુત્વ-શ્રી જિને શા કારણે ઉપદેશ્યું છે?

ઉત્તરઃ—આત્મહેતુભૂત એવા સંગવિના સર્વ સંગ મુમુક્ષુ જીવે મંક્ષિપ્ત કરવા ઘટે છે, કેમકે તે વિના પરમાર્થ આવિર્ભૂત થવો કઠણ છે, અને તે કારણે વ્યવહાર-દ્રવ્ય-સંયમરૂપ સાધુત્વ શ્રી જિને ઉપદેશ્યું છે.

૧૪૦૪ પ્રશ્નઃ—સિદ્ધિજોગથી અથવા કંઈ વેપાર રોજગારાદિથી આપથી આર્ફ દુઃખ ન મટાડો ?

ઉત્તરઃ—અમા પરમ હિતસે લખેલા પત્રમાં જે ગંભીર આશય લખ્યા છે તે વિચારવાન જીવને આત્માના પરમ હિતસિ થાય તેવા આશય છે. એ ઉપદેશ અમે તમને ઘણી વાર સહેજસાજ કર્યો છે, છતાં તે ઉપદેશને આજીવિકાના કષ્ટલેશથી તમને ઘણીવાર વિસર્જન થયો છે, અથવા થઈ જાય છે. અમારાપ્રત્યે માતૃત્વ જેટલો તમારો ભક્તિભાવ છે; એટલે લખવામાં આડચણ નથી એમ જાણીને, તથા દુઃખ સહન કરવાની અસમર્થતાને લીધે અમારી પાસેથી તેવા વહેવા-રની યાચના બે પ્રકારે તમારાથી થઇ છે—એક તો કંઈ સિદ્ધિયોગથી દુઃખ મટાડી શકાય તેવા આશયની, અને બીજી યાચના કંઇ વેપાર રોજગારાદિની. બેમાંની એકે યાચના તમારી અમારી પાસે થાય, તે તમારા આત્માને હિતનું કારણ રોધનાર, અને અનુક્રમે મલિન વાસ-નાનો હેતુ થાય; કેમકે જે ભૂમિકામાં જે ઘટે નહિ તે જીવ તે કરે તો તે ભૂમિકાનો તેને સહેજે ત્યાગ થાય, એમાં કંઇ સંદેહ નથી.

ને ચિત્ત પરમાર્થમાં અસ્થિરવત્ થવાનું કારણ કંઇ પણ જોઇએ. પરમાર્થસંશયનો હેતુ લાગ્યો હોય તો તેમ બને, અથવા કોઇ તથાવિધ આત્મવીર્ય મંદ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયના બળથી તેમ થાય. આ બે હેતુથી પરમાર્થવિચાર કરતાં, લખતાં, કે કહેતાં ચિત્ત અસ્થિરવત્ વર્તે; તેમાં પ્રથમ કહ્યો તે હેતુ વર્તવાનો સંભવ નથી. બીજો હેતુ કહ્યો તે સંભવે છે. આત્મવીર્ય મંદ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદય હોવાથી તે હેતુ ટાળવાનો પુરુષાર્થ છતાં કાળક્ષેપ થયા કરે છે, અને તેના ઉદયસુધી તે અસ્થિરતા ટળવી કઠણ છે; અને તેથી પરમાર્થસ્વરૂપ ચિત્ત વિના તે સંબંધી લખવું, કહેવું એ કલ્પિત જેવું લાગે છે, તોપણ કેટલાક પ્રસંગમાં વિશેષ સ્થિરતા રહે છે.

૧૪૧૦ પ્રશ્ન:—આપથી વ્યવહારસંબંધી કંઇ પણ લખવાનું કે કહેવાનું કરવા નથી?

ઉત્તર—વ્યવહારસંબંધી કંઇ પણ લખતાં તે અસારભૂત અને સ્પષ્ટવત્ ભ્રાંતિરૂપ લાગવાથી તે સંબંધી જે કંઇ લખવું કે કહેવું તે તુચ્છ છે, આત્માને વિકળતાનો હેતુ છે; અને જે કંઇ લખવું કહેવું છે તે ન કહ્યું હોય તોપણ ચાલી શકે એવું છે; માટે જ્યાંસુધી તેમ વર્તે ત્યાંસુધી તો અત્યાર તેમ વર્તવું ઘટે છે એમ જાણી ઘણી આવશ્યક વાત લખવા, કરવા કહેવાની ટેવ નીકળી ગઇ છે.

૧૪૧૧ પ્રશ્ન:—આપ આદિ વ્યવહારમાં લખવા કહેવાની પ્રવૃત્તિ કરો છો?

ઉત્તર—માત્ર જે આવશ્યક વ્યવહારમાં તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયે પ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં કેટલીક પ્રવૃત્તિ થાય છે. જો કે તેનું પણ અસારપણું જણાય છે.

૧૪૧૨ પ્રશ્ન:—શા કારણે શ્રી જિન વીતરાગને આપ નમસ્કાર કરો છો?

ઉત્તર—શ્રી જિન વીતરાગે દ્રવ્યભાવ સંબંધી કરી કરી પ્ર-[illegible]ની અત્યંત કરી છે, અને તે સંબંધે વિક્ષેપ રાખ [illegible] પણ કર્મબંધ નથી, એટલે નિશ્ચય ધર્મ કહ્યો છે તે શ્રી જિન વીતરાગનાં સર્વજ્ઞપણાને વિષે અનંત નય દ્રષ્ટિથી નમસ્કાર છે.

૧૪૧૩ પ્રશ્ન:—કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થ જે પ્રકારનું જ્ઞાન છે એમ જિને કહ્યું છે તે કઇ રીતે સમજ થાય?

ઉત્તર—જે એક અખંડ સ્વરૂપ [illegible] છે તેને [illegible] ઉત્પત્તિ—[illegible] કરીને કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થનું જે પ્રકારનું જ્ઞાન છે એમ કહ્યું છે તે અમારાને [illegible] કહ્યું.

૧૪૧૪ પ્રશ્નઃ—શા કારણથી અમને આપના તરફથી જ્ઞાનવાર્તા જાણવાનો લાભ નથી મળતો ?

ઉત્તરઃ—આપના તરફથી બે પત્ર મળ્યાં છે. અમારાથી હાલ કંઈ વિશેષ લખવાનું થતું નથી. આગળ જે વિસ્તારથી એક પ્રશ્નના સમાધાનમાં ઘણા પ્રકારનાં દૃષ્ટાંત સિદ્ધાંતથી લખવાનું બની શકતું હતું, તેટલું હાલ બની શકતું નથી; એટલું જ નહિં પણ ચાર લીટી જેટલું લખવું હોય તો પણ કઠણ પડે છે; કેમકે અંતર્વિચારમાં ચિત્તની હાલ પ્રવૃત્તિ રહે છે; અને લખવા વગેરેની પ્રવૃત્તિથી ચિત્ત સંક્ષિપ્ત રહે છે. વળી ઉદય પણ તથારૂપ વર્તે છે. આગળ કરતાં બોલવાના સંબંધમાં પણ આ જ પ્રકારે ઘણું કરી ઉદય વર્તે છે. તે પણ લખવા કરતાં કેટલીક વાર બોલવાનું કંઇક વિશેષ બની શકે છે. જેથી સમાગમે કંઈ જાણવા યોગ્ય પૂછવું હોય તો સ્મરણ રાખશો. અહોરાત્ર ઘણું કરી વિચારદશા રહ્યા કરે છે; જે સંક્ષેપમાં પણ લખવાનું બની શકતું નથી. સમાગમમાં કંઇ પ્રસંગોપાત કહી શકાશે તો તેમ કરવા ઇચ્છા રહે છે, કેમકે તેથી અમને પણ હિતકારક સ્થિરતા થશે.

૧૪૧૫ પ્રશ્નઃ—અહીં કબીરપંથી આવ્યા છે. તેમનો સમાગમ કરવામાં બાધ છે ? તેમની કોઇ પ્રવૃત્તિ યથાયોગ્ય ન હોય તો ! કોનો સમાગમ આત્મભાવની ઉન્નતિ કરે છે ?

ઉત્તરઃ—કબીરપંથી ત્યાં આવ્યા છે; તેમનો સમાગમ કરવામાં બાધ બનવાનો નથી, તેમ જ કોઇ તેમની પ્રવૃત્તિ યથાયોગ્ય ન લાગતી હોય તો તે વાતપર વધારે લક્ષ ન દેતાં કંઈ તેમના વિચારનું અનુકરણ કરવા યોગ્ય લાગે તે વિચારવું. વૈરાગ્યવાન હોય તેનો સમાગમ કેટલાક પ્રકારે આત્મભાવની ઉન્નતિ કરે છે.

૧૪૧૬ પ્રશ્નઃ—આપ ઉપદેશ સંબંધી પ્રવૃત્તિ કરવા કૃપા નહિ કરો !

ઉત્તરઃ—લોક સંબંધી સમાગમથી ઉદાસભાવ વિશેષ રહે છે. તેમ જ એકાંત જેવા યોગ વિના કેટલીક પ્રવૃત્તિનો રોધ કરી શકાતો નથી. જેથી આપે લખેલી ઇચ્છા માટે પ્રવૃત્તિ થઇ શકવી અશક્ય છે.

૧૪૧૭ પ્રશ્નઃ—મારે તથા શ્રી * * * * એ કેવા વિચાર પ્રત્યે વિચારપરિણતિ કરવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—વિવેકના બોધો પ્રત્યે તમારે તથા * * * એ વિશેષ વિચાર પરિણતિ કરવા યોગ્ય છે. કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે ઘટે છે ? આ જન્મક્ષેત્રમાં આ કાળે તેનો સંભવ હોય શકે કે કેમ ? કે-

યગજ્ઞાનીને વિષે કેવા પ્રકારની આત્મસ્થિતિ હોય ? સમ્યગ્દર્શન, સ-મ્યગ્જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપમાં કેવા પ્રકારે ભેદ હોવાયોગ્ય છે ? સમ્યગ્દર્શનવાન પુરુષની આત્મસ્થિતિ કેવી હોય ? તમારે તથા શ્રી * * * એ ઉપર જણાવેલા બોલપર યથાશક્તિ વિશેષ વિચાર કરવા યોગ્ય છે; તે સંબંધી પત્રવાટે તમારાથી લખાવા યોગ્ય લખશો. હાલ અત્રે ઉપાધિનું કેટલુંક ઓછાપણું છે.

૧૪૧૮ પ્રશ્ન:—સત્પુરુષોનો મહાન્ બોધ શું છે ?

ઉત્તર:—ઉદય આવેલાં કર્મોને ભોગવતાં નવાં કર્મો ન બંધાય તે માટે આત્માને સચેત રાખવો એ સત્પુરુષોનો મહાન્ બોધ છે.

૧૪૧૯ પ્રશ્ન:—મારે હાલ શું કરવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—જે ત્યાં તમને વખત મળતો હોય તો જિનભક્તિમાં વિશેષ વિશેષ ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરતા રહેશો; અને એક ઘડી પણ સત્સંગ કે સદ્વાચનનું સંશોધન કરતા રહેશો.

૧૪૨૦ પ્રશ્ન:—શુભાશુભ કર્મના ઉદય સમયે કેમ વર્તવું ?

ઉત્તર:—(કોઇ વેળા) શુભાશુભ કર્મના ઉદય સમયે હર્ષ શોકમાં નહિ પડતાં "ભોગવ્યે છુટકો છે; અને આ વસ્તુ તે મારી નથી" એમ ગણી સમભાવની શ્રેણીને વધારતા રહેશો. વિશેષ લખતાં અત્યારે અટકું છું.

૧૪૨૧ પ્રશ્ન:—પરમાર્થના માર્ગની પ્રાપ્તિ શા કારણે અસુલભ છે ?

ઉત્તર:—આત્મામાંજ એકતાન થયા વિના પરમાર્થના માર્ગની પ્રાપ્તિ બહુજ અસુલભ છે. એકતાન થવું પણ બહુજ અસુલભ છે.

૧૪૨૨ પ્રશ્ન:—શું પ્રેમરૂપ ભક્તિ વિના જ્ઞાન શૂન્યજ છે ?

ઉત્તર:—તમને જેવી જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા છે તેવી ભક્તિની નથી. ભક્તિ પ્રેમરૂપ વિના શૂન્યજ છે. તો પછી તેને પ્રાપ્ત કરીને શું કરવું છે ?

૧૪૨૩ પ્રશ્ન:—શા કારણથી જીવનું કલ્યાણ અટક્યું છે ? જ્ઞાની પાસેથી જ્ઞાન ઇચ્છવું કે જ્ઞાનીની ભક્તિ ઇચ્છવી ?

ઉત્તર:—જે અટક્યું તે યોગ્યતાની કચાશને લીધે અને જ્ઞાની કરતાં જ્ઞાનમાં વધારે પ્રેમ રાખો છો તેને લીધે. જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન ઇચ્છવું તે કરતાં બોધસ્વરૂપ સમજી ભક્તિ ઇચ્છવી એ પરમ ફળ છે વધારે શું કહીએ ! ઉધિરૂપ કરે તેને કલિયુગમાં એ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાવી—મહા વિકટ છે.

૧૪૨૪ પ્રશ્ન:—મને લાંબો વખત થયાં ઉપવૃત્તિઓનો વિરોધ છે તો મારી ધર્મવૃત્તિને કાંઈ હાનિ પહોંચવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—સરલ વાટ મળ્યા છતાં ઉપાધિના કારણથી તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર સ્નેહ ઉભરાતો નથી.

૧૪૬૧ પ્રશ્નઃ—જો આપ એમ કહો છો કે, આપને તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર સ્નેહ ઉભરાતો નથી તો તેથી આપને કંઈ લાગે છે?

ઉત્તરઃ—આથી ખેદ રહ્યા કરે છે, અને વારંવાર વનવાસની ઇચ્છા થયા કરે છે; જો કે વૈરાગ્ય તો એવો રહે છે કે, ઘર અને વનમાં ઘણું કરીને આત્માને ભેદ રહ્યો નથી.

૧૪૬૨ પ્રશ્નઃ—આપને વારંવાર વનવાસની ઇચ્છા થયા કરે છે એમ આપ કહો છો, તો શું હજુ આપને તથારૂપ વૈરાગ્યની જરૂર છે?

૧૪૬૩ પ્રશ્નઃ—જો આપને ઘર અને વનમાં ઘણું કરીને ભેદ રહ્યો નથી એવો વૈરાગ્ય છે તો પછી વનવાસની ઇચ્છા કેમ થાય છે?

ઉત્તરઃ—ઉપાધિના પ્રસંગને લીધે તેમાં ઉપયોગ રાખવાની વારંવાર જરૂર રહે છે; કે જેથી પરમ સ્નેહપર તે વેળા આવરણ આણવું પડે.

૧૪૬૪ પ્રશ્નઃ—આપને એમ લાગે છે કે, આપ આ દેહે તેવી પરમસ્નેહતા પ્રાપ્ત કરી શકશો?

ઉત્તરઃ—એવી પરમ સ્નેહતા અને અનન્ય પ્રેમભક્તિ આવ્યા વિના દેહત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી; કદાચ્ સ્વાત્માની એવી જ ઇચ્છા હશે; તો ગમે તેવી દીનતાથી પણ તે ઇચ્છા ફેરવશે; પણ પ્રેમભક્તિની પરિપૂર્ણ લય આવ્યા વિના દેહત્યાગ નહિ કરી શકાય એમ રહે છે; અને વારંવાર એ જ રટના રહેવાથી "વનમાં જઇએ" "વનમાં જઇએ" એમ થઇ આવે છે. આપનો નિરંતર સત્સંગ હોય તો અમને ઘર પણ વનવાસ જ છે.

૧૪૬૫ પ્રશ્નઃ—શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ગોપાંગનાની આવેલી આખ્યાયિકા પ્રત્યે આપ કેવી દૃષ્ટિએ જુઓ છો?

ઉત્તરઃ—ગોપાંગનાની શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સુંદર આખ્યાયિકા આપી છે; એ દશા વારંવાર સાંભરી આવે છે.

૧૪૬૬ પ્રશ્નઃ—શું એવું ઉન્મત્તપણું આપ ઇચ્છવાયોગ્ય ગણો છો? શું એ દશા વિદેહી હતી?

ઉત્તરઃ—એવું ઉન્મત્તપણું પરમાત્માને પામવાનું દ્વાર છે. એ દશા વિદેહી હતી.

૧૪૬૭ પ્રશ્નઃ—ભરતજી જડભરતના ભવમાં અસંગ શા માટે રહ્યા હતા?

ઉત્તર:—મારૂં અંતરનું અંગ એવું છે કે પરમાર્થ પ્રસંગથી કોઈ મુમુક્ષુને મારો પ્રસંગ થાય તો જરૂર તેને મારા પ્રત્યે પરમાર્થના હેતુનીજ કલ્પના રહે તો જ તેનું શ્રેય થાય; પણ દ્રવ્યાદિ કારણની કાંઈ પણ વાંછના રહે; અથવા તેવા વ્યવસાયનું મને તેનાથી જણાવવું થાય, તો પછી અનુક્રમે તે જીવ મલિનવાસનાને પામી, મુમુક્ષુતાનો નાશ કરે; એમ મને નિશ્ચય રહે છે; અને તે જ કારણથી તમને ઘણીવાર તમારા તરફથી વ્યાવહારિક પ્રસંગ લખાઈ આવ્યો હોય ત્યારે ઠપકો આપી જણાવ્યું પણ હતું કે, મારા પ્રત્યે તમે આવો વ્યવસાય જણાવવાનું જેમ ન થાય તેમ જરૂર કરી કરો; અને મારી સ્મૃતિ-પ્રમાણે આપે તે વાત મંજૂર કરી હતી; તથાપિ તે પ્રમાણે પોતે વખત બની પાછું વ્યવસાય વિષે લખવાનું બને છે; તો આજના મારા પત્રને વિચારી જરૂર તે વાત તમે વિસર્જન કરશો; અને નિત્ય તેવી વૃત્તિ રાખશો; તો અવશ્ય હિતકારી થશે; અને મારી આંતર વૃત્તિને અવશ્ય ઉલ્લાસનું કારણ આપ્યું છે એમ મને થશે. કોઈ પણ સત્સંગપ્રસંગમાં એમ કરે તો મારૂં ચિત્ત બહુ વિચારમાં પડી જાય છે, કે અસમાધ્ય છે; કેમકે પરમાર્થને નાશ કરનારી આ ભાવના આ જીવને ઉદયમાં આવી એમ તને જ્યારે જ્યારે વ્યવસાય વિષે લખ્યું હશે, ત્યારે ત્યારે મને ઘણું કરીને થયું હશે; તથાપિ આપની વૃત્તિ વિશેષ ફેર હોવાને લીધે કંઈક ઉપકાર ચિત્તમાં ઓછો થયો હશે. પણ હાલ તરત તેવા પ્રસંગ પરથી આપે પણ તે ઉપકારની સમજણમાં મન-ચારનું કારણ આપ્યું છે એમ ચિત્તમાં રહે છે. આ વાતનો વિશેષ નિશ્ચય રાખજો.

૧૪૮૪ પ્રશ્ન:—પોતે-એક મુમુક્ષુ-મારે વ્યવસાય કરવામાં આપને અન્ય ભાવ આવે છે?

ઉત્તર:—*વ્યવહારસંબંધિ કુટુંબને માટે જેમ વ્યવસાય મારે કરવો પડે છે તેમ તમારે માટે મારે કરવું હોય; તો પણ મારા ચિત્તમાં અન્યભાવ આવે નહિ.

૧૪૮૬ પ્રશ્ન:—માનરૈખાનો અધિકાર ક્યાં છે?

ઉત્તર:—માનરૈખાનો અધિકાર ઉત્તરાધ્યયનના નવમા અધ્યયનને ઉપરિયાગ સાચિનું ચરિત્ર આપ્યું છે તેની ટીકામાં છે.

૧૪૮૭ પ્રશ્ન:—ઋષિભદ્ર પુત્રનો અધિકાર કયા સ્થાનમાં છે?

ઉત્તર:—ઋષિભદ્રપુત્રનો અધિકાર ભગવતિસૂત્રમાં આવેલો છે.

૧૪૮૮ પ્રશ્ન:—મહાવેષધારી પુરુષ પ્રત્યે વંદનાદિ વિષયક કરવાનું

* દ્રવ્યાદિ વિશેષ સંયોગ.

આવાં બીજાં દૃષ્ટાંતો છે? મારા સમુદાયમાં આવી ચર્ચા કરવામાં આવે છે? આવી ચર્ચા કરવી યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—આ બન્ને અધિકાર અથવા બીજા તેવા ઘણા અધિકાર આત્મોપકારી પુરૂષપ્રત્યે વંદનાદિ ભક્તિનું નિરૂપણ કરે છે; પણ જનમંડળના કલ્યાણનો વિચાર કરતાં તેવો વિષય ચર્ચવાથી તમારે દૂર રહેવું યોગ્ય છે. અવસર પણ તેવો જ છે; માટે તમારે એ અધિકારાદિ ચર્ચવામાં તદ્દન શાન્ત રહેવું; પણ બીજી રીતે જેમ તે લોકોની તમારાપ્રત્યે ઉત્તમ લાગણી કિંવા ભાવના થાય તેમ વર્તવું, કે જે પૂર્વાપર ઘણા જીવોના હિતનો જ હેતુ થાય.

૧૪૮૯ પ્રશ્ન:—શાસ્ત્રપ્રમાણ આદિ કયાં ચર્ચવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—જ્યાં પરમાર્થના જિજ્ઞાસુ પુરૂષોનું મંડળ હોય ત્યાં, શાસ્ત્રપ્રમાણ આદિ ચર્ચવા યોગ્ય છે; નહિ તો ઘણું કરી તેમાંથી શ્રેય થતું નથી.

૧૪૯૦ પ્રશ્ન:—આપને વંદન કરવા સંબંધમાં અમારા સમુદાયમાં ચર્ચા કરવામાં આવી. અમારે કેમ વર્તવું?

ઉત્તરઃ—આ માત્ર એક નાનો પરિષહ છે. યોગ્ય ઉપાયથી પ્રવર્તવું, પણ ઉદ્વેગવાળું ચિત્ત ન રાખવું.

૧૪૯૧ પ્રશ્ન:—'સત્ય'ની વ્યાખ્યા કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તરઃ—વસ્તુનુ યથાર્થસ્વરૂપ જેવું જાણ્યું, અનુભવ્યું તેવુંજ કહેવું તે સત્ય.

૧૪૯૨ પ્રશ્ન:—તેના કેટલા પ્રકાર છે? અને કયા કયા?

ઉત્તરઃ—તેના બે પ્રકાર છે; **પરમાર્થ સત્ય અને વ્યવહારસત્ય.**

૧૪૯૩ પ્રશ્ન:—' પરમાર્થ સત્ય ' એટલે શું?

ઉત્તરઃ—**પરમાર્થસત્ય** એટલે આત્મા સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ આત્માનો થઇ શકતો નથી એમ નિશ્ચય જાણી ભાષા બોલવામાં વ્યવહારથી દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધન, ધાન્ય, ગૃહ આદિ વસ્તુઓના પ્રસંગમાં બોલતાં પહેલાં એક આત્મા સિવાય બીજું કાંઈ મારૂં નથી; એ ઉપયોગ રહેવો જોઇએ.

૧૪૯૪ પ્રશ્ન:—પારમાર્થિક ભાષા કઈ કહેવાય?

ઉત્તરઃ—અન્ય આત્માના સંબંધી બોલતાં આત્મામાં જાતિ, લિંગ, અને તેવા ઉપચારિક ભેદવાળો તે આત્મા ન છતાં માત્ર વ્યવહારનયથી કાર્યને માટે બોલાવવામાં આવે છે; એવા ઉપયોગપૂર્વક બોલાય તો તે પારમાર્થિક ભાષા છે એમ સમજવાનું છે.

૧૪૯૫ પ્રશ્નઃ—'સત્ય'નું દૃષ્ટાંત આપશો ?

ઉત્તરઃ—૧. દૃષ્ટાંતઃ એક માણસ પોતાના આરોપીત દેહ પરની, સ્ત્રીની, પુત્રની, કે અન્ય પદાર્થની વાત કરતો હોય તે વખત સ્પષ્ટપણે તે તે પદાર્થની વક્તા હું ભિન્ન છું, અને તે મારા નથી; એમ સ્પષ્ટપણે બોલનારાને ભાન હોય તો તે સત્ય કહેવાય.

૧૪૯૬ પ્રશ્નઃ—બીજું દૃષ્ટાંત આપશો ?

ઉત્તરઃ—૨. દૃષ્ટાંતઃ જે કોઇ ગ્રંથકાર શ્રેણિક રાજા અને ચેલણા રાણીનું વર્ણન કરતા હોય, તો તેઓ બન્ને આત્મા હતા અને માત્ર શ્રેણિકના ભવ આશ્રયી તેમનો સંબંધ, અગર સ્ત્રી, પુત્ર, ધન રાજ્ય વગેરેનો સંબંધ હતો; તે વાત લક્ષમાં રાખ્યા પછી બોલવાની પ્રવૃત્તિ કરે એ જ પરમાર્થસત્ય.

૧૪૯૭ પ્રશ્નઃ—વ્યવહારસત્ય આવ્યા વિના પરમાર્થસત્ય વચન બોલવાનું બની શકે? વ્યવહાર સત્યની વ્યાખ્યા અનુક્રમપૂર્વક જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહારસત્ય આવ્યા વિના પરમાર્થસત્ય વચન બોલવાનું બને તેમ ન હોવાથી વ્યવહારસત્ય નીચે પ્રમાણે જાણવાનું છેઃ વ્યવહારસત્ય જેવા પ્રકારે વસ્તુનું સ્વરૂપ જોવાથી, અનુભવવાથી, શ્રવણથી અથવા વાંચવાથી આપણને અનુભવવામાં આવ્યું હોય તેવા જ પ્રકારે યથાતથ્યપણે વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવું, અને તે પ્રસંગે વચન બોલવું તેનું નામ વ્યવહાર સત્ય.

૧૪૯૮ પ્રશ્નઃ—વ્યવહાર સત્યનું દૃષ્ટાંત આપશો ?

ઉત્તરઃ—અમુક માણસનો લાલ અશ્વ જંગલમાં દિવસે બાર વાગે દીઠો હોય, અને કોઇના પૂછવાથી તે જ પ્રમાણે યથાતથ્ય વચન બોલવું તે વ્યવહારસત્ય.

૧૪૯૯ પ્રશ્નઃ—આવી રીતે બોલતાં કોઇ પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ થાય અથવા વચન ઉન્મત્તતાથી બોલાય તો તેને સત્ય કહેવાય ખરૂં ?

ઉત્તરઃ—આમાં પણ કોઈ પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ થતો હોય, અગર ઉન્મત્તતાથી વચન બોલાયું હોય, યદ્યપિ ખરૂં હોય તો પણ અસત્ય તુલ્ય જ છે એમ જાણી પ્રવર્તવું.

૧૫૦૦ પ્રશ્નઃ—અસત્ય એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—સત્યથી વિપરીત તેને અસત્ય કહેવાય છે."

૧૫૦૧ પ્રશ્નઃ—સત્ય બોલવું કઠણ નથી ?

ઉત્તરઃ—આત્મા ધારે તો સત્ય બોલવું કંઈ કઠણ નથી.

૧૫૦૨ પ્રશ્નઃ—સત્ય ભાષા શું નથી બોલવામાં આવતી કે જેવું પરિભ્રમણ મટતું નથી ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહારસત્યમાયા ઘણીવાર બોલવામાં આવે છે પણ પરમાર્થસત્ય બોલવામાં આવ્યું નથી; માટે આ જીવનું ભવભ્રમણ મટતું નથી.

૧૫૦૩ પ્રશ્નઃ—પરમાર્થસત્ય બોલવાનું ક્યારે અને કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્ત્વ થયા બાદ અભ્યાસથી પરમાર્થ સત્ય બોલવાનું થઇ શકે છે; અને પછી વિશેષ અભ્યાસે સહજ ઉપયોગ રહ્યા કરે છે.

૧૫૦૪ પ્રશ્નઃ—શું અસત્ય બોલ્યાવિના માયા નજ થઇ શકે ?

ઉત્તરઃ—અસત્ય બોલ્યાવિના માયા થઇ શકતી નથી.

૧૫૦૫ પ્રશ્નઃ—વિશ્વાસઘાત કરવો તેનો પણ અસત્યમાં સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તરઃ-વિશ્વાસઘાત કરવો તેનો પણ અસત્યમાં સમાવેશ થાય છે.

૧૫૦૬ પ્રશ્નઃ—તપ કરનાર માણસથી ખોટા દસ્તાવેજ થઇ શકે ? તેનો તપ આત્મહિતાર્થે ન ગણાય ?

ઉત્તરઃ—ખોટા દસ્તાવેજો કરવા તે પણ અસત્ય જાણવું; પછી તપ પ્રમુખ માનાદિની ભાવનાથી કરી આત્મહિતાર્થે કરવા જેવો દેખાવ તે અસત્ય હોય એમ જાણવું.

૧૫૦૭ પ્રશ્નઃ—સંપૂર્ણપણે પરમાર્થસત્યવચન ક્યારે બોલાય ? દૃષ્ટાંત ઘટાવશો ?

ઉત્તરઃ—અખંડ સમ્યક્ દર્શન આવે તો જ સંપૂર્ણપણે પરમાર્થસત્ય વચન બોલી શકાય; એટલે કે તો જ આત્મામાંથી અન્યપણે પદાર્થ ભિન્નપણે ઉપયોગ લઇ વચનની પ્રવૃત્તિ થઇ શકે. (દૃષ્ટાંત) કોઈ પૂછે કે લોક શાશ્વત કેમ કહેવામાં આવ્યો, તેનું કારણ ધ્યાનમાં રાખી તે બોલે તો તે સત્ય ગણાય.

૧૫૦૮ પ્રશ્નઃ—વ્યવહાર સત્યના વિભાગ થઈ શકે છે ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહારસત્યના પણ બે વિભાગ થઈ શકે છે.

૧૫૦૯ પ્રશ્નઃ—કયા કયા ?

ઉત્તરઃ—એક સર્વથા પ્રકારે અને બીજો દેશથી.

૧૫૧૦ પ્રશ્નઃ—નિશ્ચય સત્ય કોણ બોલી શકે છે ? શું માત્ર સર્વવિરતિ મુનિરાજ બોલી શકે ?

ઉત્તરઃ—નિશ્ચય સત્યપર ઉપયોગ રાખી પ્રિય એટલે જે વચન અન્યના અથવા જેના સંબંધમાં બોલાયું હોય તેને પ્રીતિકારી હોય; અને ગુણકારી હોય એવું જ સત્ય વચન બોલનાર સર્વવિરતિ મુનિરાજ પ્રાયે હોઇ શકે છે.

૧૫૧૧ પ્રશ્નઃ—દેશથી સત્ય વચન બોલવાનો નિયમ કોણ રાખવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—સંસાર ઉપર અભાવ રાખનાર હોવા છતાં પૂર્વ કર્મથી, અથવા બીજા કારણથી સંસારમાં રહેનાર દેશથી સત્ય વચન બોલવાનો નિયમ રાખવા યોગ્ય છે.

૧૫૧૨ પ્રશ્નઃ—અસત્ય કેટલા અને કયા કયા પ્રકારે ગણાય?

ઉત્તરઃ—મનુષ્યસંબંધી (કન્યાલિક) પશુસંબંધી (ગોવાલિક) ભૂમિસંબંધી (ભોમાલિક) ખોટી સાક્ષી અને થાપણ, મૂકેલા એટલે વિશ્વાસથી રાખવા યોગ્ય આપેલા દ્રવ્યાદિ પદાર્થ તે પાછા માંગતાં, તે સંબંધી ઇનકાર જવું તે. આ પાંચ સ્થૂલ પ્રકાર છે.

૧૫૧૩ પ્રશ્નઃ—દેશથી સત્યવ્રત ધારણ કરનારે આ પાંચ પ્રકારનાં અસત્યો અવશ્ય ત્યાગવાં જોઇએ?

ઉત્તરઃ—આ વચન બોલતાં પરમાર્થસત્ય ઉપર ધ્યાન રાખી, યથાસ્થિત એટલે જેવે પ્રકારે સમ્યક્ વસ્તુઓનાં સ્વરૂપ હોય તેવા પ્રકારે જ કરવાનો નિયમ તેને દેશથી વ્રત ધારણ કરનારે અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે. આ કહેલા સત્ય વિષે ઉપદેશ વિચારી તે ક્રમમાં આવવું એ જ ફળદાયક છે.

૧૫૧૪ પ્રશ્નઃ—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, દુર્ગંછા શાનાથી બોલાય છે?

ઉત્તરઃ—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, દુર્ગંછા અજ્ઞાનાદિથી બોલાય છે.

૧૫૧૫ પ્રશ્નઃ—મોહનીય કર્મની સ્થિતિ કેટલી છે? બીજાં પ્રકારના કર્મો જેટલી જ છે કે વધારે? વધારે હોય તો શા કારણથી?

ઉત્તરઃ—ક્રોધાદિ મોહનીયના અંગભૂત છે તેથી સ્થિતિ બીજા બધા કર્મથી વધારે એટલે (૭૦) સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમની છે.

૧૫૧૬ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ મોહનીય કર્મના ક્ષયવિના ક્ષય થઈ શકે?

ઉત્તરઃ—આ કર્મ ક્ષય થયા વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ સંપૂર્ણપણે ક્ષય થઈ શકતાં નથી.

૧૫૧૭ પ્રશ્નઃ—કર્મ ગણીતમાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો પ્રથમ કહ્યાં છે છતાં મોહનીય કર્મની આટલી મહત્વતા શું?

ઉત્તરઃ—જો કે ગણીતમાં પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો કહ્યાં છે; પણ આ કર્મની ઘણી મહત્વતા છે, કેમકે સંસારના મૂળભૂત, રાગદ્વેષનું આ મૂળ સ્થાન હોવાથી ભવભ્રમણ કરવામાં આ કર્મની મુખ્યતા છે.

૧૫૧૮ પ્રશ્ન:—મોહનીય કર્મ બળવાન કે વેદનીય કર્મ? વેદનીય કર્મની પેઠે મોહનીય કર્મ વેદવું જોઇએ?

ઉત્તર:—આયું મોહનીય કર્મનું બળવાનપણું છે. છતાં પણ તેનો ક્ષય કરવો સહેલ છે: એટલે કે જેમ વેદનીયકર્મ વેદ્યા વિના નિષ્ફળ થતું નથી તેમ આ કર્મને માટે નથી.

૧૫૧૯ પ્રશ્ન:—ક્રોધાદિ કષાયો નિષ્ફળ થઈ શકે છે? થઈ શકે છે તો કેવા ઉપાયે?

ઉત્તર:—વિચાર ભાવનાથી મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિરૂપ, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભાદિ કષાય તથા નોકષાયના અનુક્રમે ક્ષમા, નમ્રતા, નિરાભિમાનપણું, સરળપણું, નિર્દંભતા, અને સંતોષાદિની વિચાર ભાવનાથી એટલે માત્ર વિચાર કરવાથી ઉપર કહેલા કષાયો નિષ્ફળ કરી શકાય છે. નોકષાય પણ વિચારથી ક્ષય પમાડી શકાય છે. એટલે કે તેને માટે બાહ્ય કાંઇ કરવું પડતું નથી.

૧૫૨૦ પ્રશ્ન:—મુનિપણું-મૌનપણું-કોનું નામ?

ઉત્તર:—'મુનિ' એ નામ પણ આ પૂર્વોક્ત રીતે વિચારીને વચન બોલવાથી સત્ય છે. ઘણું કરીને પ્રયોજન વિના બોલવું જ નહીં તેનું નામ મુનિપણું.

૧૫૨૧ પ્રશ્ન:—બીજી કઈ રીતે મૌનપણું કહી શકે છે?

ઉત્તર:—રાગ દ્વેષ ને અજ્ઞાનવિના યથાસ્થિત વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેતા બોલતાં છતાં પણ મુનિપણું-મૌનપણું-જાણવું.

૧૫૨૨ પ્રશ્ન:—પૂર્વના તીર્થંકરોએ આવુંજ મૌનપણું ધારણ કર્યું?

ઉત્તર:—પૂર્વે તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ આમ જ વિચારી મૌનપણું ધારણ કરેલું.

૧૫૨૩ પ્રશ્ન:—ઋષભદેવને કેટલાં વર્ષ મૌનપણું ધારણ કરી, કઇ રીતે અને ક્યા કર્મનો સંબંધ દૂર કરી, કેવળ જ્ઞાન દર્શન પ્રગટ કર્યું?

ઉત્તર:—એક હજાર વર્ષ લગભગ મૌનપણું ધારણ કરીને [illegible] ઉત્કૃષ્ટ વિચારે કરી ભાવનાથી [illegible] કર્મનો ક્ષય કરી નાખી કેવળજ્ઞાનદર્શન પ્રગટ કર્યું હતું.

૧૫૨૪ પ્રશ્ન:—આપણી [illegible] ક્યારે [illegible] [illegible] પ્રગટ ન કરી શકે? [illegible] [illegible]?

ઉત્તર:—[illegible]

સંભવ નથી. સુદ પંચમ પર નીકળાય તેવો સંભવ છે. વચ્ચે ત્રણ દિવસ થવાના છે, તે ન આવતાં રોકાવાનું કારણ છે. વળી ફરી સુદ ૯ નાં લગ્ન* છે; તો અત્રેથી મહા સુદ ૫ મે નિકળ થઈ સુદ ૮ વવાણિયે પહોંચાય શકાય તેમ છે; એટલે ખાસ કારણ જોતાં આવવાનું ન બની શકે તેવું છે; તોપણ કદાપિ એક દિવસ વધતું અવકાશ મેળવ્યો હોય તો બની શકે, પણ અંતઃકરણ જુદું હોવાથી તેમ કરવાનું હાલ કોઈ પણ પ્રકારે ચિત્તમાં આવતું નથી.

૧૫૨૫ પ્રશ્ન—જો આપ એક દિવસ પણ ઉતારી ન શકો તો હું તથા * * * * રેટને દર્શનાર્થે આવી શકીએ ?

ઉત્તર—રેટને * * * * ની કે તમારી મને મળવાની ઇચ્છા હોય તે અટકાવતાં મન અસંતોષ પામે છે; તોપણ હાલ અટકાવવાનું જ ચિત્ત રહે છે.

૧૫૨૬ પ્રશ્ન—શા કારણે રેટને દર્શને આવીએ તે પણ અટકાવવાનું રહે છે ?

ઉત્તર—ચિત્તની અવસ્થા યથાયોગ્ય નહીં હોવાથી ઉદયપ્રારબ્ધ વિના બીજા સર્વ પ્રકારમાં અસંગપણું રાખવું યોગ્ય લાગે છે.

૧૫૨૭ પ્રશ્ન—આપ એમ કહો છો કે, ઉદયપ્રારબ્ધ વિના બીજા સર્વ પ્રકારમાં અસંગપણું રાખવું યોગ્ય લાગે છે તો કેટલે સુધી?

ઉત્તર—તે એટલે સુધી કે જેમનો ઓળખાણ પ્રસંગ છે તેઓ પણ હાલ ભૂલી જાય તો સારું. કેમકે સંગથી ઉપાધિ નિષ્કારણ વધ્યા કરે છે, અને તેવી ઉપાધિ સહન કરવા યોગ્ય એવું હાલ મારું ચિત્ત નથી.

૧૫૨૮ પ્રશ્ન—આપ જે વ્યવહાર કરો છો તે કેવી ચિત્તસ્થિતિપૂર્વક કરો છો ?

ઉત્તર—નિરૂપાયતા સિવાય કંઈ પણ વ્યવહાર કરવાનું હાલ ચિત્ત હોય એમ જણાતું નથી.

૧૫૨૯ પ્રશ્ન—વ્યાપાર વ્યવહાર કેમ કરો છો?

ઉત્તર—વ્યાપાર વ્યવહારની નિરૂપાયતા છે, તેથી પણ નિવૃત્ત થવાની ચિંતના રહ્યા કરે છે.

૧૫૩૦ પ્રશ્ન—બીજાને બોધ કરવાની ઇચ્છા હાલમાં આપને કેવી વર્તે છે ?

ઉત્તર—ચિત્તમાં બીજાને બોધ કરવા યોગ્ય એટલી હજી યોગ્યતા હાલ મને લાગતી નથી.

---

* શ્રીમદ્‌ની ચાર બહેનોમાં સૌથી નાની બહેનના લગ્નનો આ પ્રસંગ છે.—સંશોધક.

૧૫૩૧ પ્રશ્ન:—ક્યાંસુધી યથાર્થ આત્મજ્ઞાન ન કહી શકાય ?

ઉત્તર:—જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારનાં વિષમ સ્થાનકોમાં સમવૃત્તિ ન થાય ત્યાં સુધી યથાર્થ આત્મજ્ઞાન કહ્યું જતું નથી.

૧૫૩૨ પ્રશ્ન:—ક્યાં સુધી નિજ અભ્યાસની રક્ષા કરવી ઘટે છે ?

ઉત્તર:—જ્યાં સુધી તેમ હોય (ઉપર કહ્યું તેમ) ત્યાં સુધી તો નિજ અભ્યાસની રક્ષા કરવી ઘટે છે.

૧૫૩૩ પ્રશ્ન:—આપની તે પ્રકારની સ્થિતિ છે ? તેથી આપ તેમ વર્તો છો ?

ઉત્તર:—હાલ તે પ્રકારની મારી સ્થિતિ હોવાથી હું આમ વર્તું છું, તે ક્ષમા યોગ્ય છે, કેમકે મારા ચિત્તમાં અન્ય કોઈ હેતુ નથી.

૧૫૩૪ પ્રશ્ન:—વળાજીએથી વળતી વખતે સમાગમનો લાભ આપી શકશો ?

ઉત્તર.—વળતી વખતે * * * * સમાગમ કરવાનું થઈ શકે તેવું બનવા બની શકે તેમ હશે, તો આગળથી તમને લખીશ.

૧૫૩૫ પ્રશ્ન:—આપના સમાગમમાં મારૂં આવવું થાય તેની ના આપ શા કારણથી પાડો છો ?

ઉત્તર:—મારા સમાગમમાં તમે આવવાથી મારૂં આવવું * * * થયું હતું એમ લોકોના જાણવામાં તે પ્રસંગને લઈને આવે, તો તે મને યોગ્ય લાગતું નથી.

૧૫૩૬ પ્રશ્ન:—પારમાર્થિક નહીં, પણ વ્યાવહારિક કારણથી મેં સમાગમ કર્યો છે એમ જણાવું તો ?

ઉત્તર:—વ્યાવહારિક કારણથી તમે સમાગમ કર્યો છે એમ જણાવવું તે યથાર્થ છે; જેથી મને સમાગમ થયાનું લખવાનું આપથી બને, તો જેમ વાત અપ્રસિદ્ધ રહે તેમ કરશો એમ વિનતિ છે.[1]

૧૫૩૭ પ્રશ્ન:—મનથી વ્યતિરિક્તપણું કેવું છે ?

ઉત્તર:—વિચારવાનને મનથી વ્યતિરિક્તપણું પરમ શ્રેયરૂપ છે.

૧૫૩૮ પ્રશ્ન:—આપના આત્મજ્ઞાનની જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરવા કાં અનુગ્રહ થતો નથી.

ઉત્તર:—મન તથા બોલ કોઈ આત્મજ્ઞાનની [illegible] લોકોને સમાન સમાગમ [illegible] જિજ્ઞાસા રહે છે તે પ્રકાર [illegible] રહે છે, પણ તે [illegible] અમુક કારણો વિષે વિચાર કરતાં પ્રવૃત્તિ થતી

૧. આ [illegible] ઇચ્છા થઈ હતી. [illegible] સુધી તે [illegible] તેવું [illegible]

૧૫૪૪ પ્રશ્નઃ—શા માટે આપ તેટલો પણ પ્રતિબંધ થવા દેવા માંગતા નથી? શું આપ એમ માનો છો કે તેમ થવા દેવાનો અધિકાર આપનો નથી?

ઉત્તરઃ—વર્તમાન આત્મદશા જોતાં તેટલો પ્રતિબંધ થવા દેવા યોગ્ય અધિકાર મને સંભવતો નથી.

૧૫૪૫ પ્રશ્નઃ—આપના પ્રત્યે અમો મુમુક્ષુ ભાઈઓની ભક્તિ વર્તતી હોય છતાં આપ સમાગમનો લાભ કેમ અટકાવો છો? શું આપ એમ માનો છો કે, આપ પ્રત્યેની અમો મુમુક્ષુ ભાઈઓની ભક્તિના સ્વીકારની યોગ્યતા આપનામાં સંભવતી નથી?

ઉત્તરઃ—અત્રે કંઇક પ્રસંગથી સ્પષ્ટાર્થ જણાવવા યોગ્ય છે. આ આત્માને વિષે ગુણનું વિશેષ વ્યક્તત્વ જાણી તમ વિગેરે કોઇ મુમુક્ષુ ભાઈઓની ભક્તિ વર્તતી હોય તો પણ તેથી તે ભક્તિની યોગ્યતા મારે વિષે સંભવે છે એમ સમજવાને યોગ્યતા મારી નથી.

૧૫૪૬ પ્રશ્નઃ—શું વર્તમાનમાં પણ તેવો સંભવ છે?

ઉત્તરઃ—બહુ વિચાર કરતાં વર્તમાનમાં તો તેવો સંભવ થાય છે.

૧૫૪૭ પ્રશ્નઃ—આ કારણથી જ સમાગમથી દૂર રહેવાનું ચિત્ત રાખો છો?

ઉત્તરઃ—અને તે કારણથી સમાગમથી કેટલોક વખત દૂર રહેવાનું ચિત્ત રહ્યા કરે છે.

૧૫૪૮ પ્રશ્નઃ—પત્રાદિદ્વારા સમાગમનો લાભ આપવામાં કાંઇ અડચણ છે?

ઉત્તરઃ—પત્રાદિદ્વારા પ્રતિબંધની પણ નિરિચ્છા રહ્યા કરે છે. આ વાત પ્રત્યે યથાશક્તિ વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

૧૫૪૯ પ્રશ્નઃ—અમોને જૂદા જૂદા વિષયો પરત્વે ઉદ્‌ભવતા પ્રશ્નોના સમાધાનાદિ તો કૃપા કરી અપાશે ને?

ઉત્તરઃ—પ્રશ્ન સમાધાનાદિ લખવાનો ઉદય પણ અલ્પ વર્તતો હોવાથી પ્રવૃત્તિ થઇ શકતી નથી;

૧૫૫૦ પ્રશ્નઃ—શા કારણથી આપ આમ સંક્ષેપે વર્તો છો? વ્યાપારરૂપ ઉદયને વેદવામાં લક્ષ વિશેષ રહે છે?

ઉત્તરઃ— વ્યાપારરૂપ ઉદયને વેદવામાં લક્ષ વિશેષ રાખ્યાથી પણ તેનો આ કાળમાં ઘણો ભાર ઓછો થઇ શકે; એમ વિચારથી પણ બીજા પ્રકાર તેની સાથે આવતાં જાણીને પણ સંક્ષેપે પ્રવર્તાય છે. આગળ જણાવ્યું તે પ્રમાણે વગની વખતે ઘણું કરી સમાગમ થવાનો લક્ષ રાખીશ.

૧૫૬૦ પ્રશ્નઃ—સાતા, અસાતામાં જ્ઞાનીને કંઈ પણ રાગદ્વેષાદિ કારણ હોય કે ?

ઉત્તરઃ—તેને સાતા અસાતામાં કંઈ કોઇ પ્રકારે રાગદ્વેષાદિ કારણ નથી.

૧૫૬૧ પ્રશ્નઃ—સાતા, અસાતામાં જ્ઞાની કેવા હોય છે ?

ઉત્તરઃ—તે બન્નેમાં ઉદાસીન છે.

૧૫૬૨ પ્રશ્નઃ—ઉદાસીન છે તે મૂળસ્વરૂપે કેવા હોય છે ?

ઉત્તરઃ—જે ઉદાસીન છે તે મૂળ સ્વરૂપે નિરાલંબન છે.

૧૫૬૩ પ્રશ્નઃ—નિરાલંબન ઉદાસીનપણું બળવાન છે કે ઇશ્વરેચ્છા?

ઉત્તરઃ—નિરાલંબન એવું જેનું ઉદાસીનપણું એ ઇશ્વરેચ્છાથી પણ બળવાન જાણીએ છીએ.

૧૫૬૪ પ્રશ્નઃ—' ઇશ્વરેચ્છા ' શબ્દ કેવા અર્થપૂર્વક જાણવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—'ઇશ્વરેચ્છા' એ શબ્દ પણ અર્થાંતરે જાણવાયોગ્ય છે.

૧૫૬૫ પ્રશ્નઃ—ઇશ્વરેચ્છારૂપ આલંબન કોને માટે યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—ઇશ્વરેચ્છારૂપ આલંબન એ આશ્રયરૂપ એવી ભક્તિને યોગ્ય છે.

૧૫૬૬ પ્રશ્નઃ—નિરાશ્રય જ્ઞાનીને માટે સ્થિતિ કેવા પ્રકારે છે ?

ઉત્તરઃ—નિરાશ્રય એવા જ્ઞાનીને બધુંએ સમ છે, અથવા જ્ઞાની સહજ પરિણામી છે, સહજ સ્વરૂપી છે; સહજપણે સ્થિત છે; સહજપણે પ્રાપ્ત ઉદય ભોગવે છે; સહજપણે જે કંઈ થાય તે થાય છે; જે ન થાય તે ન થાય છે.

૧૫૬૭ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીને કર્ત્તવ્યભાવ ઘટે છે ?

ઉત્તરઃ—તે કર્ત્તવ્ય રહિત છે. કર્ત્તવ્ય ભાવ તેને વિષે વિલય પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેમને–તે જ્ઞાનીના સ્વરૂપને–વિષે પ્રારબ્ધનું ઉદયનું સહજ પ્રાપ્તપણું તે વધારે યોગ્ય છે એમ જાણવું યોગ્ય છે.

૧૫૬૮ પ્રશ્નઃ—ઇશ્વરને વિષે ઇચ્છા સ્થાપીત કરનારને આપ શું કહો ?

ઉત્તરઃ—ઇશ્વરને વિષે કોઇ પ્રકારે ઇચ્છા સ્થાપીત કરી તે ઇચ્છાવાન્ કહેવા યોગ્ય છે.

૧૫૬૯ પ્રશ્નઃ—ઇચ્છારહિત તેજ જ્ઞાની ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની ઇચ્છારહિત છે. ઇચ્છા સહિત એમ કહેવું બનતું નથી. તે સહજ સ્વરૂપ છે.

રમાં તો એટલુંજ કહેવું યોગ્ય છે કે "તમે અમે સૌ આત્મહિતની કામનાએ નીકળ્યા છીએ, અને કરવાયોગ્ય પણ તેજ છે. તે પુરૂષના સમાગમમાં અમે આવ્યા છીએ; તેમના સમાગમમાં તમે આવીને પ્રતીતિ કરી જોશો કે તેમના આત્માની દશા કેમ છે? અને તેઓ આપણને કેવા ઉપકારના કર્તા છે.

૧૫૭૮ પ્રશ્નઃ—આપ ગૃહસ્થદશાએ છતાં આપ મને–એક મુનિને–વંદ્ય છો, તો આપને વંદના કરવા આજ્ઞા છે? મુનિપણાનો વ્યવહાર શું છે? બાહ્ય અવિરતિ પુરૂષ પ્રત્યે તેવા વ્યવહારો ન કરી શકાય?

ઉત્તરઃ—તમારો મુનિપણાનો સામાન્ય વ્યવહાર એવો છે કે, બાહ્ય અવિરતિ પુરૂષ પ્રત્યે વંદનાદિ વ્યવહાર કર્ત્તવ્ય નહિ. તે વ્યવહાર તમારે પણ સાચવવો.

૧૫૭૯ પ્રશ્નઃ—હું આપને વંદનાદિ ન કરૂં તે મારો અવિનય નથી? હું આપને વંદનાદિ ન કરૂં તેથી શું પરિણામ છે?

ઉત્તરઃ—તે વ્યવહાર (અવિરતિ પુરૂષપ્રત્યે વંદનાદિ ન કરવારૂપ વ્યવહાર) તમે રાખો તેમાં તમારો સ્વચ્છંદ નથી, માટે (તે વ્યવહાર) રાખવા યોગ્ય છે. તેથી ઘણા જીવોને સંશયનો હેતુ નહિ થાય.

૧૫૮૦ પ્રશ્નઃ—વંદનાદિ વિનય હું ન સાચવું તેથી આપને મારો અવિનય ભાવ નહિ લાગે?

ઉત્તરઃ—અમને કાંઇ વંદનાદિની અપેક્ષા નથી.

૧૫૮૧ પ્રશ્નઃ—સમુદાયના લોકો સમાગમમાં આવે ત્યારે તેઓની જોડે કાંઇ ખુલાસો કરવો? તેઓના પ્રત્યે કેમ વર્તવું?

ઉત્તરઃ—"બીજાું, કંઇ સન્માર્ગરૂપ આચાર વિચારમાં અમારી શિથિલતા થઇ હોય તો તેમ કહો, કેમકે તેની શિથિલતાને ટાળ્યા વિના હિતકારી માર્ગ પમાય નહિ, એમ અમારી દૃષ્ટિ છે" એ આદિ પ્રસંગે કહેવું ઘટે તો કહેવું; અને તેમના પ્રત્યે અદ્વેષભાવ છે એવું બધું તેમના ધ્યાનમાં આવે તેવી વૃત્તિઓ તથા રીતિએ વર્તવું તેમાં સંશય કર્ત્તવ્ય નથી.

૧૫૮૨ પ્રશ્નઃ—રાજકાજમાં સંબંધ કરવા વિષેમાં આપની સલાહ શું છે?

ઉત્તરઃ—* * * વગેરેને જે ઉપાધિ કાર્ય કરવા વિષે અધીરજથી આર્ત્ત જેવાં પરિણામથી પરની આજીવિકાનો ભંગ થાય છે તે જાણ્યા છતાં *રાજકાજમાં અલ્પ કારણમાં વિશેષ સંબંધ કરવાયોગ્ય

* આ ૧૫૮૨ અને ૧૫૮૩ પ્રશ્ન એવા છે કે ગૃહસ્થ પોતાના કુટુંબને અર્થે ચોક્કસ રાજસ્થાને રાજકાજમાં ચિત્ત આપતા હતા તેથી

પુરુષોની ઓળખ આત્મ જ્ઞાન ઉપાસે, તો પછી સ્નેહથી થતું રાગ સદ્‌ગુરુમાં પ્રાપ્ત થાય.

૧૧૨૬ પ્રશ્ન—આત્માર્થીએ કેવી બોધિપૂર્વક વિચારણા કરવી જોઈએ?

ઉત્તર—આ જીવને ઉત્પન્નતાનો મૂળ હેતુ શું છે? તથા તેની કેમ નિવૃત્તિ થાય અને કેમ થતી નથી? એ પ્રશ્ન વિશેષ કરી વિચારવાયોગ્ય છે. અંતરમાં ઉતારીને વિચારવાયોગ્ય છે.

૧૧૨૭ પ્રશ્ન—અબોધપણા માટે આપ આપને માટે શું ઉપાય માનો છો?

ઉત્તર—મિથ્યા જગત્ વેદાન્ત કહે છે તે ખોટું શું છે? અવિષમભાવ વિના અમને પણ અબોધપણા માટે બીજો કોઈ અધિકાર નથી. મૌનપણું ભજવાયોગ્ય માર્ગ છે.

૧૧૨૮ પ્રશ્ન—મને બાહ્યકાર સ્થિતિનું બહુ આકરાપણું છે. તે માટે આપ કોઈ ઉપાય નહીં સૂચવો?

ઉત્તર—અનુક્રમે શું થાય છે તે જોવું યોગ્ય છે. "અજરવત્ અમરવત્નું સંભારશો, પણ જીવ જ્યારે પોતાપણું મૂકશે ત્યારે" એવું જે મહાજનોનું વચન તે પણ વિચારવાં હિતકારી છે.

૧૧૨૯ પ્રશ્ન—આપ આ વિષય પરત્વે-મારી સ્થિતિ પરત્વે-પૂરા મનથી ખુલાસો નહીં આપો?

ઉત્તર—પૂરા મનથી ખુલાસો આપી શકાય એવી તમારી ઇચ્છા રહે છે, તે ઇચ્છા હોવાને લીધે પૂરા મનથી ખુલાસો આપવાનું બન્યું નથી; અને હવે પણ તે ઇચ્છા નિરોધ્યા સિવાય તમને બીજું વિશેષ કર્તવ્ય નથી. અમે પુરુષાર્થથી ખુલાસો આપીશું એમ જાણી તે ઇચ્છા નિરોધવી ઘટે નહિ, પણ સત્પુરુષોના સંગનું માહાત્મ્ય જાણ્યાથી તે ઇચ્છા શમાવવી ઘટે છે; એમ વિચારીને શમાવવી ઘટે છે.

૧૧૩૦ પ્રશ્ન—સત્સંગની ઇચ્છાપૂર્વક સંસાર પ્રતિબંધ ટાળવાને મારી બાહ્યકાર સ્થિતિ સુધારવાની મને ઇચ્છા રહે છે, તો આપ તે માટે કંઈ નહીં સૂચવો?

ઉત્તર—સત્સંગની ઇચ્છાપૂર્વક જો સંસારપ્રતિબંધ ટાળવાને સ્થિતિ સુધારવાની ઇચ્છા રહેતી હોય, તોપણ હાલ જતી કરવી યોગ્ય છે.

૧૧૩૧ પ્રશ્ન—શામાટે સત્સંગની ઇચ્છાપૂર્વક જો સંસાર પ્રતિબંધ ટાળવાને સ્થિતિ સુધારવાની ઇચ્છા હાલ જતી કરવાનું આપ કહો છો?

ઉત્તર—અમને એમ લાગે છે કે, વારંવાર તમે લખો છો તે

ઉત્તરઃ—શુભેચ્છાથી માંડી કેવળ પર્યંતની ભૂમિકાએ પહોંચતાં ઠામઠામ તે અંતરાયો જોવામાં આવે છે.

૧૬૧૮ પ્રશ્નઃ—આ અંતરાયો પરમાર્થથી ડગાવે છે ખરા?

ઉત્તરઃ—જીવને વારંવાર તે અંતરાયો પરમાર્થ પ્રત્યે પાડે છે.

૧૬૧૯ પ્રશ્નઃ—કેવળજ્ઞાન પર્યંતની ભૂમિકાએ નિર્વિકલ્પપણે કેમ સંયોગોપૂર્વક પહોંચી શકાય છે?

ઉત્તરઃ—જીવને મહત્વપુણ્યના ઉદયથી જો સત્સમાગમનો અપૂર્વ લાભ રહ્યા કરે, તો તે નિર્વિકલ્પપણે કેવળ પર્યંતની ભૂમિકાએ પહોંચી જાય છે.

૧૬૨૦ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરુષના સત્સમાગમના વિયોગે કેમ વર્તવું યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—સત્સમાગમના વિયોગમાં જીવે આત્મજાગને વિશેષ જાગ્રત રાખી સત્શાસ્ત્ર અને શુભેચ્છાસંપન્ન પુરુષોના સમાગમમાં રહેવાયોગ્ય છે.

૧૬૨૧ પ્રશ્નઃ—વિચારવાનને કેવા કેવા પ્રશ્નો હિતકારી છે?

ઉત્તરઃ—"કયા કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી માર્ગાનુસારીપણું તથારૂપે કહેવાય?", "કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી સમ્યક્દ્રષ્ટિપણું તથારૂપે કહેવાય?", "કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી શ્રુતકેવલજ્ઞાન થાય, અને કેવી દશા આવવાથી કેવલજ્ઞાન તથારૂપપણે થાય, અથવા કહી શકાય?" વિચારવાનને આ પ્રશ્નો હિતકારી છે.

૧૬૨૨ પ્રશ્નઃ—પરમપુરુષની મુખ્ય ભક્તિ કઇ રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે છે?

ઉત્તરઃ—પરમપુરુષની મુખ્ય ભક્તિ ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થાય એવા સદ્વર્તનથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૬૨૩ પ્રશ્નઃ—કેવા પ્રકારના સદ્વર્તનની જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે?

ઉત્તરઃ—ચરણપ્રતિપતી શુદ્ધ આચરણની ઉપાસનારૂપ સદ્વર્તન જ્ઞાનીની મુખ્ય આજ્ઞા છે; જે આજ્ઞા પરમ પુરુષની મુખ્ય આજ્ઞા છે.

૧૬૨૪ પ્રશ્નઃ—ગૃહવાસી જનોએ ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થવા માટે કેવા પ્રકારનું પ્રવર્તન કરવું જોઇએ?

ઉત્તરઃ—ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થવામાં ગૃહવાસી જનોએ સર્વ્યંઘાદરૂપ આજીવિકાદિ વ્યવહાર સહિત પ્રવર્તન કરવું યોગ્ય છે.

૧૬૨૫ પ્રશ્નઃ—ઘણા શાસ્ત્રોથી થતું ફળ સહજમાં શી રીતે પ્રાપ્ત થાય? શાસ્ત્રાભ્યાસથી કે જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞાથી?

ઉત્તરઃ—ઘણા શાસ્ત્રો અને વાક્યોના અભ્યાસ કરતાં જો જ્ઞાની

પુરુષોની ઓળખ આટલી છાપ ઉપાડે, તો ઘણા કાળેથી થતું કામ સહજમાં પ્રાપ્ત થાય.

૧૧૨૬ પ્રશ્ન—આત્માર્થીએ કેવી એકનિષ્ઠાએ વિચારણા કરવી જોઈએ?

ઉત્તર—આ જગતને ઉત્પન્ન થવાનો મૂળ હેતુ શું છે? તથા તેની કેમ નિવૃત્તિ થાય અને કેમ થતી નથી? એ પ્રશ્ન વિશેષ કરી વિચારવાયોગ્ય છે. અંતરમાં ઉતરીને વિચારવાયોગ્ય છે.

૧૧૨૭ પ્રશ્ન—અમારાપણા માટે આપ આપને માટે શું ઉપાય માનો છો?

ઉત્તર—મિથ્યા જગત વેદાન્ત કહે છે તે ખોટું શું છે? અનિ-યમભાવ વિના અમને પણ અમારાપણા માટે બીજો કોઈ અધિકાર નથી. મૌનપણું અનુસરવાયોગ્ય માને છે.

૧૧૨૮ પ્રશ્ન—મને આત્માર સ્થિતિનું ભાન આવ્યાનું છે. તે માટે આપ કોઈ ઉપાય નહીં સમજો?

ઉત્તર—અનુક્રમે શું થાય છે તે જોવું એમ છે. "જગત જગતનું સંભાળશે, પણ જીવ જ્યારે પોતાનું સંભાળે ત્યારે" એવું જે કાવ્યનું વચન તે પણ વિચારવાં હિતકારી છે.

૧૧૨૯ પ્રશ્ન—આપ આ વિષય પરત્વે—મારી સ્થિતિ પરત્વે—પૂરા મનથી ખુલાસો નથી આપો?

ઉત્તર—પૂરા મનથી ખુલાસો આપી શકાય એવી તમારી ઇચ્છા રહે છે, તે ઇચ્છા હોવાને લીધેજ પૂરા મનથી ખુલાસો આપવાનું બન્યું નથી; અને હવે પણ તે ઇચ્છા નિરોધ્યા સિવાય તમને બીજું વિશેષ કહેવા નથી. અમે પુરુષોત્તમ પુરુષો આપીશું એમ બન્યું તે ઇચ્છા નિરોધથી થશે નહિ, પણ અનુક્રમે એવું સ્વાત્મ લક્ષ પર તે ઇચ્છા અવરાતી જશે એમ વિચારીને સમજાવી જશે છે.

૧૧૩૦ પ્રશ્ન—આત્માની ઇચ્છાદિક એવાં પરિણામ વરતને ફરી આત્માર સ્થિતિ સુધારવાની મને ઇચ્છા રહે છે, તે આપ તે માટે કંઈ નહીં કહો?

ઉત્તર—આત્માની ઇચ્છાદિક એ સંસારપરિણામ વરતને સ્થિતિ સુધારવાની ઇચ્છા રહેતી હોય, તેવા પણ ભલી કરવી એમ છે.

૧૧૩૧ પ્રશ્ન—હવે આત્માની ઇચ્છાદિક એ સંસાર પરિણામ વરતને સ્થિતિ સુધારવાની ઇચ્છા પણ ભલી કરવું આપ કહો છો?

ઉત્તર—અમને એમ લાગે છે કે, વારંવાર તને વાંચ્યું છે તે

ઉત્તર—" મનઃપર્યવજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રગટે ?" — [illegible]
એક જ્ઞાનને મનિરોધ હોય છે તેને આધારે રહેલ [illegible]
[illegible] ને મનિરોધનું [illegible] છે. એમ અનુમાને મનિરોધ [illegible]
[illegible] હોય છે, ને [illegible]
મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રગટે છે.

૧૧૩૮ પ્રશ્ન—મનઃપર્યવજ્ઞાનવાળા બીજાના શું જાણી શકે ?

ઉત્તર—બીજાના મનના અભિપ્રાય જાણી શકે છે.

૧૧૩૯ પ્રશ્ન—ચિહ્ન, ચેષ્ટા ઉપરથી બીજાના [illegible] જાણી શકાય છે તે કયા જ્ઞાનનો વિષય છે ?

ઉત્તર—ચિહ્ન ચેષ્ટા ઉપરથી બીજાના [illegible] જાણી શકાય છે તે મતિજ્ઞાનનો વિષય છે.

૧૧૪૦ પ્રશ્ન—ત્યારે મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય શું છે ?

ઉત્તર—તેવા ચેષ્ટાને આધારે જે મન જાણી શકાય તે [illegible] મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય છે.

૧૧૪૧ પ્રશ્ન—એકેન્દ્રિય [illegible] ત્યાગ [illegible] ત્યારે [illegible] થઈ શકે [illegible]

ઉત્તર—જો જ્ઞાનને એકેન્દ્રિય [illegible] ત્યાગ કરવો [illegible] છે ? તે [illegible] ત્યાગ કરવા [illegible] ત્યારે [illegible] તેવા વિચાર [illegible] ત્યાગ કરવાનો અભિપ્રાય નથી કરતો. તે [illegible] આપણે એકેન્દ્રિય કર્મના [illegible] થતો નથી.

૧૧૪૨ પ્રશ્ન—કારણ શું ?

ઉત્તર—કારણ કર્મબંધ [illegible] ધીરે ધીરે નિર્જરા [illegible] બને છે.

૧૧૪૩ પ્રશ્ન—શું કારણથી આત્મા ઉપર [illegible] છે ?

ઉત્તર—આત્માના નિર્મળસ્વરૂપને ઢાંકી તેના ઉપર મેલનું [illegible] છે.

૧૧૪૪ પ્રશ્ન—મેલનું જોર ઓછું કરવા આત્મા [illegible] કરે તો તેમાં [illegible] છે ?

ઉત્તર—તેનું જોર ઓછું કરવાને આત્મા પ્રયત્ન કરે, તો એવી [illegible] તેના ઉપર [illegible] તે [illegible] છે.

૧૧૪૫ પ્રશ્ન—આત્મા [illegible] ન થઈ શકે ?

૧૧૫૨ પ્રશ્ન—નિજ સ્વરૂપનાં નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર થવાને શું આધાર છે? અને તે આધાર ક્યાં સુધી જોઈએ?

ઉત્તર—જેમ છે તેમ નિજસ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશે ત્યાંસુધી નિજસ્વરૂપનાં નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર રહેવાને જ્ઞાનીપુરૂષનાં વચનો આધારભૂત છે.

૧૧૫૩ પ્રશ્ન—આપ પોતાના અનુભવ ભાગરૂપે કહો છો કે એમ જ છે?

ઉત્તર—એમ પરમ પુરૂષ શ્રી તીર્થંકરે કહ્યું છે—તે સત્ય છે.

૧૧૫૪ પ્રશ્ન—શ્રુતજ્ઞાન ક્યાં સુધી આધારભૂત છે?

ઉત્તર—બારમે ગુણસ્થાનકે વર્તતા આત્માને નિદિધ્યાસનરૂપ ધ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે મુખ્ય એવાં જ્ઞાનીનાં વચનોનો આશ્રય ત્યાં આધારભૂત છે, એવું પ્રત્યક્ષ જિનાગમને વિષે વારંવાર કહ્યું છે.

૧૧૫૫ પ્રશ્ન—શું મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ નિર્ગ્રંથમાર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયા પછી તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ રહેવા માટે મુખ્ય સાધન છે?

ઉત્તર—મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થયે-નિર્ગ્રંથમાર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાનીપુરૂષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે.

૧૧૫૬ પ્રશ્ન—ક્યાં સુધી તે સાધનરૂપ છે?

ઉત્તર—તે કેવળ પૂર્ણ દશા થતાં સુધી છે; નહીં તો જીવને પતીત થવાનો ભય છે એમ બન્યું છે.

૧૧૫૭ પ્રશ્ન—આત્મજ્ઞાન નિજ સ્વરૂપનું ભાન કરાવનાર છે, વિના પોતાની મેળે ન થઈ શકે?

ઉત્તર—(મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થયે-નિર્ગ્રંથ માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાનીપુરૂષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે, અને તે કેવળ પૂર્ણ થતાં સુધી છે; નહીં તો જીવને પતીત થવાનો ભય છે એમ કહ્યું છે) તો પછી પોતાની મેળે અનાદિથી ભ્રાંત એવા જીવને સદ્ગુરૂના યોગ વિના નિજ સ્વરૂપનું ભાન થવું અશક્ય છે; એમાં સંશય કેમ હોય?

૧૧૫૮ પ્રશ્ન—બાહ્ય આચાર અત્યંતરને બાધક છે? ... તો તે શા માટે? નિગ્રંથોને ૯૯ નિમિત્ત વર્જ્યાં છે એમ કહ્યું ... ને અત્યંતરરૂપ ગ્રાહી રહ્યા છે?

ઉત્તર—નિગ્રંથોને ૯૯ નિમિત્ત વર્જ્યાં છે તેમ કહેવાને ... બાહ્ય આચાર ગ્રાહી રહે એમ પ્રવર્તાવે છે, તે પછી તેવી ... અંતરમાં ગ્રાહી ... એવું આવ્યું શું છે?

૧૬૫૨ પ્રશ્નઃ—નિજ સ્વરૂપનાં નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર થવાને શું આધાર છે? અને તે આધાર ક્યાં સુધી જોઈએ?

ઉત્તરઃ—જેમ છે તેમ નિજસ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશે ત્યાંસુધી નિજસ્વરૂપનાં નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર રહેવાને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો આધારભૂત છે.

૧૬૫૩ પ્રશ્નઃ—આપ પોતાના અનુભવ બળવડે કહો છો કે એમ જ છે?

ઉત્તરઃ—એમ પરમ પુરુષ શ્રી તીર્થંકરે કહ્યું છે—તે સત્ય છે.

૧૬૫૪ પ્રશ્નઃ—શ્રુતજ્ઞાન ક્યાં સુધી આધારભૂત છે?

ઉત્તરઃ—બારમે ગુણ સ્થાનકે વર્તતા આત્માને નિદિધ્યાસનરૂપ ધ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે મુખ્ય એવાં જ્ઞાનીના વચનોનો આશય ત્યાં આધારભૂત છે, એવું પ્રમાણ જિનમાર્ગને વિષે વારંવાર કહ્યું છે.

૧૬૫૫ પ્રશ્નઃ—શું બોધબીજની પ્રાપ્તિ નિર્વાણમાર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયા પછી તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ રહેવા માટે મુખ્ય સાધન છે?

ઉત્તરઃ—બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયે—નિર્વાણમાર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે.

૧૬૫૬ પ્રશ્નઃ—ક્યાં સુધી તે સાધનરૂપ છે?

ઉત્તરઃ—તે તો પૂર્ણ દશા થતાં સુધી છે; નહીં તો જીવને પતીત થવાનો ભય છે એમ માન્યું છે.

૧૬૫૭ પ્રશ્નઃ—સામાન્યતઃ નિજ સ્વરૂપનુ ભાન સદ્‌ગુરુના યોગવિના પોતાની મેળે ન થઇ શકે?

ઉત્તરઃ—(બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયે—નિર્વાણ માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે. અને તે તો પૂર્ણ થતાં સુધી છે; નહીં તો જીવને પતીત થવાનો ભય છે એમ કહ્યું છે) તો પછી પોતાની મેળે અનાદિથી ભ્રાંત એવા જીવને સદ્‌ગુરુના યોગવિના નિજસ્વરૂપનું ભાન થવું અશક્ય છે; એમાં સંશય કેમ હોય?

૧૬૫૮ પ્રશ્નઃ—જબર બળવાન આત્માર્થીને આધાર છે? જો હોય તો શા માટે? નિજસ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચય વર્તે છે એવા પુરુષને—આપને પણ—તે આત્મદશા ચૂકાવી દેનાર છે?

ઉત્તર—નિજસ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચય વર્તે છે તેવા પુરુષને પણ જબર બળવાન ચૂકાવી દે એવા પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તો પછી તે ન્યૂન દશામાં ચૂકી જવાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે?

ઉત્તરઃ—કાળના વખતમાં મનુષ્યોનું કેટલુંક આયુષ્ય સ્ત્રી પાસે જાય, કેટલુંક નિદ્રામાં જાય, કેટલુંક ધંધામાં જાય, અને શરીર રહે તે કેટલું થોડું રહે.

૧૧૭૯ પ્રશ્નઃ—આનું પરિણામ શું?

ઉત્તરઃ—મનુષ્યભવ નિરર્થક ચાલ્યો જાય.

૧૧૮૦ પ્રશ્નઃ—કેવળ જ્ઞાનીએ સિદ્ધાંતો (તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો અથવા તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોની રચનાઓ, જેમાં આવે તેવા શાસ્ત્રો) પ્રરૂપ્યાં તે 'પરરૂપયોગ' કે 'સ્વરૂપયોગ'? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, કેવળ જ્ઞાની સ્વરૂપયોગમાંજ વર્તે?

ઉત્તરઃ—તીર્થંકર કોઈને ઉપદેશ દે તેથી કરી 'પરરૂપયોગ' કહેવાય નહીં.

૧૧૮૧ પ્રશ્નઃ—'પરરૂપયોગ' કોને કહેવાય?

ઉત્તરઃ—રતિ, અરતિ થાય તે 'પરરૂપયોગ' કહેવાય.

૧૧૮૨ પ્રશ્નઃ—'પરરૂપયોગ' કોને કહેવાય?

ઉત્તરઃ—'પરરૂપયોગ' તેને કહેવાય કે જે ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ, હર્ષ, અહંકાર થતાં હોય.

૧૧૮૩ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરુષને ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ થાય? ના થાય તો શા કારણે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરુષને તો તાદાત્મ્યસંબંધ હોતો નથી જેથી ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ ન થાય.

૧૧૮૪ પ્રશ્નઃ—જો એમ જ માનીએ કે, તે પરરૂપયોગ કહેવાય, તો કોઈ બીજા સિદ્ધાંતને હાનિ પહોંચે છે?

ઉત્તરઃ—જો એમ હોય તો કેવળી લોકાલોક જાણે છે-દેખે છે તે પણ 'પરરૂપયોગ' કહેવાય. પણ તેમ નથી, કારણ તેને વિષે રતિપણું, અરતિપણું નથી.

૧૧૮૫ પ્રશ્નઃ—જિન સિદ્ધાંતના બાંધા વિષે શું સમજવું? કેટલેક સ્થળે સિદ્ધાંતોમાં પરસ્પર વિરોધાભાસ દેતાં વિચારો છે એમ શ્રીયશોવિજયજીએ બતાવ્યું છે?

ઉત્તરઃ—સિદ્ધાંતના બાંધાવિષે એમ સમજવું કે, આપણી બુદ્ધિ ન પહોંચે તેથી તે વચનો અસત્ય છે એમ ન કહેવું.

૧૧૮૬ પ્રશ્નઃ—શા કારણે?

ઉત્તરઃ—કારણ કે જેને તમે અસત્ય કહો છો, તે શાસ્ત્રથી જ પ્રથમ તો તમે જીવ, અજીવ એવું કહેતા શીખ્યા છો, અર્થાત્ તે શાસ્ત્રોને આધારે જ તમે જે કાંઈ જાણો છો તે જાણ્યું છે; તો

પછી તેને અસત્ય કહેવાં તે ઉપકારને બદલે દોષ કરવા બરાબર ગણાય. વળી શાસ્ત્રના લખનારાઓ પણ વિચારવાન હતા. તેથી તે (સિદ્ધાંત) વિષે જાણતા હતા.

૧૬૮૭ પ્રશ્નઃ—મહાવીર સ્વામી પછી ઘણા વર્ષે તે લખાયાં છે તેથી એમ ન કહેવાય?

ઉત્તરઃ—મહાવીરસ્વામી પછી ઘણે વર્ષે લખાણાં છે માટે અસત્ય કહેવાં તે દોષ ગણાય.

૧૬૮૮ પ્રશ્નઃ—જૈન સિદ્ધાંતોનો બાંધો હાલ જે અક્ષરોમાં જોવામાં આવે છે તેજ અક્ષરોમાં અનુક્રમે તીર્થંકરે કહેલ હશે?

ઉત્તરઃ—હાલ સિદ્ધાંતોનો બાંધો (જે અક્ષરોમાં) જોવામાં આવે છે તે જ અક્ષરોમાં અનુક્રમે તીર્થંકરે કહેલ હોય એમ કંઇ નથી. પણ જેમ કોઇ વખતે કોઇએ વાચના, પ્રચ્છણા, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા સંબંધી પૂછયું તો તે વખતે તે સંબંધી વાત કહી. વળી કોઈએ પૂછયું કે, ધર્મકથા કેટલા પ્રકારે? તો કહ્યું (હોય) કે ચાર પ્રકારેઃ—અક્ષેપણી, વિક્ષેપણી, નિર્વેગણી, સંવેગણી. આવા આવા પ્રકારની વાત થતી હોય તે તેમની પાસે જે ગણધરો હોય તે ધ્યાનમાં રાખી લે, અને અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે. જેમ અહીં કોઈ વાત કરવાથી કોઈ ધ્યાનમાં રાખી અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે તેમ. બાકી તીર્થંકર જેટલું કહે તેટલું કાંઈ ધ્યાનમાં ન રહે, અભિપ્રાય ધ્યાનમાં રહે. વળી ગણધરો પણ બુદ્ધિમાન હતા એટલે તે (તીર્થંકરે કહેલાં) વાક્યો કાંઇ તેમાં આવ્યાં નથી, એમ પણ નથી.

૧૬૮૯ પ્રશ્નઃ—શું સિદ્ધાંતોના બંધારણમાં કાંઇ એવો અવકાશ રહી જવા પામ્યો છે કે, ત્યાગીઓ શિથિલતાવશ વારંવાર થયા છે અને તેથી વારંવાર ક્રિયાઉદ્ધારો થયા છે?

ઉત્તરઃ—સિદ્ધાંતોનો બાંધો એટલો બધો સખત છે છતાં યતિ- લોકોને તેથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરતા દેખીએ છીએ. દાખલા તરીકે, કહ્યું છે કે, સાધુઓએ ધુપેલ નાંખવું નહીં, છતાં તે લોકો નાંખે છે. આથી કાંઇ જ્ઞાનીની વાણીનો દોષ નથી. પણ જીવની સમજણ- શક્તિનો દોષ છે. જીવમાં સદ્‌બુદ્ધિ ન હોય તો પ્રત્યક્ષયોગે પણ તેને અવળું જ પરિણમે છે, અને જીવમાં સદ્‌બુદ્ધિ હોય તો સવળું ભાસે છે.

૧૬૯૦ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્તતા એવા ભદ્રિક મુમુક્ષુ જીવ બ્રહ્મચર્યાદિ વિશેષ દૃઢપણે સેવી શકે છે કે, જેઓએ માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રાદિક વાંચી મુમુક્ષુતા થઈ હોય તે જીવો સેવી શકે છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્તાય એવા અહિંક કેટેલ ઉત્તરને "અક્રમવર્ત પણું એટલે સ્ત્રિયાદિના પ્રસંગમાં ન જવું" એવી આજ્ઞા ગ્રહણ કરી હોય તો તે વચનપર દૃઢ વિશ્વાસ કરી તે તે સ્થાનકે ન જાય; જ્યારે જેને માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રાદિક વાંચી કેટેલ્ય થઈ હોય, તેને એમ અહંકાર રહ્યા કરે કે, "એમાં તે શું જવું છે?" આવી પ્રકારના કારણથી તે તેવા (સ્ત્રિયાદિના) પ્રસંગમાં જાય. કદાચ તે પ્રસંગથી એકવાર બેવાર બચે, પણ પછી તે પદાર્થપ્રત્યે દૃષ્ટિ દેતાં 'આ ઠીક છે' એમ કરતાં તેને તેમાં આનંદ થાય, અને તેથી સ્ત્રિયો સેવે.

૧૧૬૧ પ્રશ્નઃ—ખરા જ્ઞાની વિચાર બીજાથી અક્રમવર્ત થવ ન વરત એમ આપ કહો છો?

ઉત્તરઃ—ખરા જ્ઞાની છે તે વિચારને તો અક્રમવર્તત્વ ન થવાય એમ કહેવમાત્ર છે.

૧૧૬૨ પ્રશ્નઃ—શુષ્કજ્ઞાની કેવી રીતે આ દોષમાં લેપાઈ જાય છે?

ઉત્તરઃ—શુષ્કજ્ઞાનીઓને પ્રથમ તો એમ અભિમાન રહ્યા કરે કે, એમાં શું જવું છે? પણ પછી ધીમે ધીમે સ્ત્રિયાદિ પદાર્થોમાં લેપાઈ જાય છે; જ્યારે ખરા જ્ઞાનીને તેમ થતું નથી.

૧૧૬૩ પ્રશ્નઃ—"એમાં તે શું જવું છે?" એવી માન્યતાને લઈને શું પરિણામ આવે છે?

ઉત્તરઃ—આવી માન્યતાને લઈને આ જીવ પડી જાય છે.

૧૧૬૪ પ્રશ્નઃ—બીજું શું પરિણામ આવે છે?

ઉત્તરઃ—આગળ વધી શકે નહીં.

૧૧૬૫ પ્રશ્નઃ—નિવૃત્તિરૂપ ક્ષેત્ર કોને નિવૃત્તિનું કારણભૂત થાય છે?

ઉત્તરઃ—(કેટલાક એમ કહે છે કે,) આ ક્ષેત્ર છે તે નિવૃત્તિરૂપ છે, પણ જેને નિવૃત્તિ થઈ હોય તેને તેમ છે.

૧૧૬૬ પ્રશ્નઃ—નિવૃત્તિરૂપ ક્ષેત્રો, જેને નિવૃત્તિ થઈ નથી તેને કેવા આકારે પરિણમે છે?

ઉત્તરઃ—જેને નિવૃત્તિ થઈ નથી તેને પ્રથમ તો એમ થાય છે કે "આ ક્ષેત્ર સારું છે. અહીં રહેવા જેવું છે," પણ પછી એમ એમ કરતાં વિશેષ પ્રેરણા થવાથી સેવાકારવૃત્તિ થઈ જાય.

૧૧૬૭ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીની વૃત્તિ સેવાકાર ન થાય? ન થાય તો શાં કારણથી?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીની ગતિ ગજાકાર ન થાય, કારણ કે, ક્ષેત્ર નિર[illegible], અને પોતે પણ નિ[illegible]ભાવ પામેલા છે એટલે બન્ને [illegible] છે.

[illegible] પ્રશ્ન:—આપ્ત અને આપ્ત પુરુષ એ બેના અર્થમાં ભેદ [illegible]?

ઉત્તર:—આપ્ત=જ્ઞાન પામેલો પુરુષ આપ્ત=વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય પુરુષ.

[illegible] પ્રશ્ન:—મુમુક્ષુ એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ?

ઉત્તર:—મુમુક્ષુ એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સમજવા નહીં.

[illegible] પ્રશ્ન:—આપે કહ્યું છે કે, જીવને ભૂલવણીનાં સ્થાનક [illegible] છે તે [illegible] કહેશો [illegible]?

ઉત્તર:—જીવને ભૂલવણીનાં સ્થાનક ઘણાં છે માટે વિશેષ વિશેષ [illegible] મમતા ન કરવી, પુરુષાર્થધર્મે વર્દ્ધમાન [illegible] દુર્લભ છે.

[illegible] પ્રશ્ન.—અપારમાર્થિક ગુરુને પોતાનો શિષ્ય બીજા ધર્મમાં [illegible] થાય છે તે આપના ધ્યાનમાં છે?

ઉત્તર:—અપારમાર્થિક ગુરુને જો પોતાનો શિષ્ય બીજા ધર્મમાં [illegible] છે.

[illegible] પ્રશ્ન:—પારમાર્થિક ગુરુને માટે કેમ?

ઉત્તર:—પારમાર્થિક ગુરુને " આ મારો શિષ્ય છે " એવો ભાવ [illegible]

૧૭૦૬ પ્રશ્નઃ—આત્મા કોણે અનુભવ્યો કહેવાય?

ઉત્તરઃ—તલવાર મ્યાનમાંથી કાઢવાથી જેમ જૂદી માલમ પડે છે, તેમ દેહથી આત્મા સ્પષ્ટ જૂદો જણાવે છે તેણે આત્મા અનુભવ્યો કહેવાય.

૧૭૦૭ પ્રશ્નઃ—આત્મા અને દેહ કેવી રીતે રહેલાં છે?

ઉત્તરઃ—દૂધ ને પાણી ભેળાં છે તેવી રીતે આત્મા અને દેહ રહેલા છે.

૧૭૦૮ પ્રશ્નઃ—કેવી રીતે આત્મા અને દેહ જૂદા કહેવાય?

ઉત્તરઃ—દૂધ અને પાણી ક્રિયા કરવાથી જૂદાં પડે ત્યારે જૂદાં કહેવાય, તેવી રીતે આત્મા અને દેહ ક્રિયાથી જૂદા પડે ત્યારે જૂદા કહેવાય.

૧૭૦૯ પ્રશ્નઃ—ક્યાં સુધી ક્રિયા કહેવી?

ઉત્તરઃ—દૂધ દૂધના અને પાણી પાણીના પરિણામ પામે ત્યાં સુધી ક્રિયા કહેવી.

૧૭૧૦ પ્રશ્નઃ—એક પર્યાયથી માંડી આખા સ્વરૂપ સુધીની ભ્રાંતિ કેમ ન થાય?

ઉત્તરઃ—આત્મા જાણ્યો હોય તો પછી એક પર્યાયથી માંડી આખા સ્વરૂપસુધીની ભ્રાંતિ થાય નહિ.

૧૭૧૧ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીનાં વચનો સાચાં છે એમ શી રીતે જાણું?

ઉત્તરઃ—પોતાના દોષ ઘટે, આવરણ ટળે તો જ જાણવું જ્ઞાનીનાં વચનો સાચાં છે.

૧૭૧૨ પ્રશ્નઃ—શાસ્ત્રોમાં ભવ્ય—અભવ્ય સંબંધી વિચારો તેને માટે ચર્ચા કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—આપણે ભવ્ય અભવ્યની ચિંતા ન રાખતાં, હાલ ઉપકાર થાય તેવો લાભનો ધર્મવ્યાપાર કરવો.

૧૭૧૩ પ્રશ્નઃ—'જ્ઞાન' કોનું નામ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાન તેનું નામ કે જે હર્ષ શોક વખતે હાજર થ અર્થાત્ હર્ષ શોક થાય નહીં.

૧૭૧૪ પ્રશ્નઃ—સમ્યગ્દષ્ટિ કેવાં ચિન્હોથી અંકિત હોય?

ઉત્તરઃ—સમ્યગ્દષ્ટિ હર્ષ શોકાદિ પ્રસંગમાં એકાકાર થાય ન તેમનાં નિર્ધ્વંસ પરિણામ થાય નહીં. અજ્ઞાન ઉભું થાય કે જ વામાં આવ્યે તરત જ દાબી દે, બહુ જ જાગૃતિ હોય.

૧૭૧૫ પ્રશ્નઃ—પૌદ્ગલિક ભય શાનો છે?

ઉત્તરઃ—સર્વ દેખી આત્માદિમાં જ્યારે દૃઢ થાય ત્યારે તદા-ત્મ્યપણું કહેવાય.

૧૦૨૮ પ્રશ્નઃ—દર્શનીક કોને હોય છે ?

ઉત્તરઃ—(જેને) તન્મયપણું થાય તેને જ કહું, ઠીક થાય છે.

૧૦૨૯ પ્રશ્નઃ—નિમિત્ત નિષ્ક્રિય હોય ?

ઉત્તરઃ—નિમિત્ત છે તે તેનું કાર્ય કર્યાવગર રહે નહીં.

૧૦૩૦ પ્રશ્નઃ—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને જ્ઞાનીની વચમાં ભેદ શું છે ?

ઉત્તરઃ—મિથ્યાદૃષ્ટિને વચમાં સાક્ષી નથી. જ્ઞાનીને વચમાં સાક્ષી છે.

૧૦૩૧ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાન નિમિત્તને પાછું વાળી શકે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાન, જાગૃતિ હોય તો જ્ઞાનના જોરે કરી, જે જે નિ-મિત્તો મળે તેને પાછું વાળી શકે.

૧૦૩૨ પ્રશ્નઃ—દેહ અને આત્માનો ભેદ જ્ઞાનીને કેવા પ્રકારે હોય ?

ઉત્તરઃ—દેહને આત્મા બન્ને જુદા છે એવો જ્ઞાનીને ભેદ પડ્યો છે.

૧૦૩૩ પ્રશ્નઃ—કેવાં પરિણામમાં વર્તે જીવ કર્મ બાંધે ?

ઉત્તરઃ—જીવ વિભાવ પરિણામમાં વર્તે તે વખતે કર્મ બાંધે.

૧૦૩૪ પ્રશ્નઃ—જીવ ક્યારે કર્મ બાંધે નહીં ?

ઉત્તરઃ—સ્વભાવ પરિણામમાં વર્તે તે વખતે કર્મ બાંધે નહીં.

૧૦૩૫ પ્રશ્નઃ—શું હવે શુદ્ધકને મોક્ષ થાય ?

ઉત્તરઃ—સ્વછંદ ટળે તો જ મોક્ષ થાય.

૧૦૩૬ પ્રશ્નઃ—આત્માર્થી જીવ જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં કેવા પ્રકારે વર્તે ?

ઉત્તરઃ—સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાવિના આત્માર્થી જીવનાં શ્વાસોશ્વાસ સિવાય બીજું ન ચાલે એવી જિનની આજ્ઞા છે.

૧૦૩૭ પ્રશ્નઃ—પાંચે ઇંદ્રિયો શી રીતે વશ થાય ?

ઉત્તરઃ—વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છભાવ લાવવાથી.

૧૦૩૮ પ્રશ્નઃ—ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં શું કરવાથી લુબ્ધતા થતી નથી ?

ઉત્તરઃ—ફૂલ સુકાવાથી તેની સુગંધી થોડીવાર રહી નાશ પામે છે, ફૂલ કરમાઈ જાય છે, અને તેથી કાંઈ સંતોષ થતો નથી તેવી રીતે તુચ્છભાવ આવવાથી ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં લુબ્ધતા થતી નથી.

૧૦૩૯ પ્રશ્નઃ—પાંચે ઇંદ્રિયોમાં પ્રથમ કઈ ઇંદ્રિય વશ કરવાથી બીજી ઇંદ્રિયો વશ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—પાંચે ઇંદ્રિયોમાં જિહ્વાઇંદ્રિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઇંદ્રિયો વશ થાય છે.

૧૦૪૦ પ્રશ્નઃ—ચાર ઉપાંગ તો બહુ મહત્ત્વ છે, અને તેથી મા-રાથી સમજી શકાય તેમ નથી, માટે ઉપાંગનો જે સારાંશ બતાવો કે

ઉત્તર:—(પૌદ્ગલિક ભય) ભય અજ્ઞાનનો છે.

૧૭૧૬ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીને પૌદ્ગલિક સંયોગનો ભય હોય છે ?

ઉત્તર:—જેમ સિંહણને સિંહ ચાલ્યો આવતો હોય અને ભય લાગતો નથી; પણ તેને (સિંહણને) જાણે તે કૂતરો ચાલ્યો આવતો હોય તેમ લાગે છે; તેવી રીતે જ્ઞાની પૌદ્ગલિક સંયોગ સમજે છે. અજ્ઞાની પૌદ્ગલિક સંયોગના હર્ષનો પત્ર વાંચે તો તેનું મોઢું ખુશીમાં દેખાય, અને ભયનો કાગળ આવે તો તે ઉદાસ થઇ જાય.

૧૭૧૭ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીને રાજ મળ્યે આનંદ થાય તો તે જ્ઞાન હોય ?

ઉત્તર:—રાજ મળ્યે આનંદ થાય તો તે અજ્ઞાન.

૧૭૧૮ પ્રશ્ન:—યથાર્થ્ય કલ્યાણ સમજાયું નથી તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર:—યથાતથ્ય કલ્યાણ સમજાયું નથી તેનું કારણ વચનને આવરણ કરનાર દુરાગ્રહભાવ-કષાય-રહ્યા છે.

૧૭૧૯ પ્રશ્ન:—મિથ્યાત્વ એટલે શું ?

ઉત્તર:—કલ્યાણને અકલ્યાણ અને અકલ્યાણને કલ્યાણ સમજે તે મિથ્યાત્વ.

૧૭૨૦ પ્રશ્ન:—મિથ્યાત્વ શુ છે તે શા કારણે સમજાય નહીં ?

ઉત્તર:—દુરાગ્રહભાવને લીધે મિથ્યાત્વ શું છે તે સમજાય નહીં.

૧૭૨૧ પ્રશ્ન:—મિથ્યાત્વ દૂર શી રીતે થઇ શકે ?

ઉત્તર:—દુરાગ્રહને મૂકે તો મિથ્યાત્વ દૂર ખસવા માંડે.

૧૭૨૨ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીએ કલ્યાણનુ સ્વરૂપ સમજાવ્યા છતાં શા કારણે સમજાય નહિ ?

ઉત્તર:—દુરાગ્રહ ભાવને લીધે (જ્ઞાનીએ) જીવને કલ્યાણનું સ્વરૂપ બતાવ્યા છતા સમજાય નહિ.

૧૭૨૩ પ્રશ્ન:—કષાય વિશેષ પ્રકારે ક્યારે પીડે છે ?

ઉત્તર:—કષાય દુરાગ્રહાદિ મૂકાય નહીં તો પછી તે વિશેષ પ્રકારે પીડે છે.

૧૭૨૪ પ્રશ્ન:—કષાય કેવા પ્રકારે રહેલ છે ?

ઉત્તર:—કષાય સત્તાપણે છે.

૧૭૨૫ પ્રશ્ન:—કષાય ક્યારે ઉભા થાય છે ?

ઉત્તર:—નિમિત્ત આવે ત્યારે ઉભા થાય છે. ત્યાંસુધી ઉભા થાય નહીં.

૧૭૨૬ પ્રશ્ન:—વિચારવાનને પુદ્ગલ સુખમાં કેવો ભાવ હોય છે?

ઉત્તર:—વિચારવાનને પુદ્ગલમાં તન્મયપણું-તાદાત્મ્યપણું-થતું નથી.

૧૭૨૭ પ્રશ્ન:—દેહને વિષે તાદાત્મ્યપણું કેમ હોય તેનું દષ્ટાંત આપશો ?

ઉત્તરઃ—સર્પ દેખી આત્મવૃત્તિમાં ભયનો હેતુ થાય ત્યારે તાદા-ત્મ્યપણું કહેવાય.

૧૭૨૮ પ્રશ્નઃ—હર્ષશોક કોને હોય છે ?

ઉત્તરઃ—(જેને) તન્મયપણું થાય તેને જ હર્ષ, શોક થાય છે.

૧૭૨૯ પ્રશ્નઃ—નિમિત્ત નિષ્ક્રિય હોય ?

ઉત્તરઃ—નિમિત્ત છે તે તેનું કાર્ય કર્યાવિના રહે નહીં.

૧૭૩૦ પ્રશ્નઃ—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને જ્ઞાનીની વચમાં ભેદ શું છે ?

ઉત્તરઃ—મિથ્યાદૃષ્ટિને વચમાં સાક્ષી નથી. જ્ઞાનીને વચમાં સાક્ષી છે.

૧૭૩૧ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાન નિમિત્તને પાછું વાળી શકે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાન, જાગૃતિ હોય તો જ્ઞાનના વેગે કરી, જે જે નિમિત્તો મળે તેને પાછું વાળી શકે.

૧૭૩૨ પ્રશ્નઃ—દેહ અને આત્માનો ભેદ જ્ઞાનીને કેવા પ્રકારે હોય ?

ઉત્તરઃ—દેહને આત્મા બન્ને જુદા છે એવો જ્ઞાનીને ભેદ પડયો છે.

૧૭૩૩ પ્રશ્નઃ—કેવાં પરિણામમાં વર્ત્તે જીવ કર્મ બાંધે ?

ઉત્તરઃ—જીવ વિભાવ પરિણામમાં વર્ત્તે તે વખતે કર્મ બાંધે.

૧૭૩૪ પ્રશ્નઃ—જીવ ક્યારે કર્મ બાંધે નહીં ?

ઉત્તરઃ—સ્વભાવ પરિણામમાં વર્ત્તે તે વખતે કર્મ બાંધે નહીં.

૧૭૩૫ પ્રશ્નઃ—શું ટળ્યે મુમુક્ષુને મોક્ષ થાય ?

ઉત્તરઃ—સ્વછંદ ટળે તો જ મોક્ષ થાય.

૧૭૩૬ પ્રશ્નઃ—આત્માર્થી જીવ જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં કેવા પ્રકારે વર્ત્તે ?

ઉત્તરઃ—સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞાવિના આત્માર્થી જીવનાં શ્વાસોશ્વાસ સિવાય બીજું ન ચાલે એવી જિનની આજ્ઞા છે.

૧૭૩૭ પ્રશ્નઃ—પાંચે ઇંદ્રિયો શી રીતે વશ થાય ?

ઉત્તરઃ—વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છભાવ લાવવાથી.

૧૭૩૮ પ્રશ્નઃ—ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં શું કરવાથી લુબ્ધતા થતી નથી ?

ઉત્તરઃ—ફુલ સુંઘવાથી તેની સુગંધી થોડીવાર રહી નાશ પામે છે, ફુલ કરમાઈ જાય છે, અને તેથી કાંઈ સંતોષ થતો નથી તેની પેરે તુચ્છ ભાવ આવવાથી ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં લુબ્ધતા થતી નથી.

૧૭૩૯ પ્રશ્નઃ—પાંચે ઇંદ્રિયોમાં પ્રથમ કઈ ઇંદ્રિય વશ કરવાથી બીજી ઇંદ્રિયો વશ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—પાંચ ઇંદ્રિયોમાં જિહ્વાઇંદ્રિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઇંદ્રિયો વશ થાય છે.

૧૭૪૦ પ્રશ્નઃ—બાર ઉપાંગ તો બહુ ગહન છે, અને તેથી મા-રાથી સમજી શકાય તેમ નથી, માટે ઉપાંગનો જે સારજ બતાવો કે

જે પ્રમાણે વર્તુ તો મારૂં કલ્યાણ થાય?

ઉત્તરઃ—બાર ઉપાંગનો સાર તમને કહીએ છીએ કે વૃત્તિઓને ક્ષય કરવી.

૧૭૪૧ પ્રશ્નઃ—વૃત્તિઓ કેટલા પ્રકારની કહી છે?

ઉત્તરઃ—આ વૃત્તિઓ બે પ્રકારની કહી છે.

૧૭૪૨ પ્રશ્નઃ—કઈ કઈ?

ઉત્તરઃ—એક બાહ્ય અને બીજી આંતર.

૧૭૪૩ પ્રશ્નઃ—બાહ્યવૃત્તિ એટલે શું?

ઉત્તરઃ—બાહ્યવૃત્તિ એટલે આત્માથી બહાર વર્તવું તે.

૧૭૪૪ પ્રશ્નઃ—અંતર્ વૃત્તિ કોનું નામ?

ઉત્તરઃ—આત્માની અંદર પરિણમવું–તેમાં સમાવું–તે અંતરવૃત્તિ.

૧૭૪૫ પ્રશ્નઃ—શું થયું હોય તો અંતરવૃત્તિ રહે?

ઉત્તરઃ—પદાર્થનું તુચ્છપણું ભાસ્યમાન થયું હોય તો અંતરવૃત્તિ રહે. જેમ અલ્પ કિંમતનો એવો જે માટીનો ઘડો તે ફુટી ગયો અને પછી તેનો ત્યાગ કરતાં આત્માની વૃત્તિ ક્ષોભ પામતી નથી, કારણ કે તેમાં તુચ્છપણું સમજાયું છે.

૧૭૪૬ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીને જગતના સર્વ પદાર્થ કેવા જણાય છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીને જગતના સર્વ પદાર્થ તુચ્છ ભાસ્યમાન છે. જ્ઞાનીને એક રૂપિયાથી માંડી સુવર્ણ ઇત્યાદિક પદાર્થમાં સાવ માટીપણું જ ભાસે છે.

૧૭૪૭ પ્રશ્નઃ—વિચારવાનની સ્વદેહ પ્રત્યે શા કારણે વૃત્તિ ક્ષોભ પામતી નથી

ઉત્તરઃ—સ્ત્રી એ હાડમાંસનું પૂતળું છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે તેથી વિચારવાનની વૃત્તિ ત્યાં ક્ષોભ પામતી નથી.

૧૭૪૮ પ્રશ્નઃ—શાસ્ત્રોને વિષે સાધુને એવી આજ્ઞા કરેલી સાંભળી છે કે, હજારો દેવાંગનાથી ન ચળી શકે તેવા મુનિએ પણ નાક કાન છેદેલી એવી સો વર્ષની વૃદ્ધ સ્ત્રીની સમીપમાં રહેવું નહીં. આમ કહેવાનું કારણ શું?

ઉત્તરઃ—સાધુને એવી આજ્ઞા કરી છે કે, હજારો દેવાંગનાથી ન ચળી શકે તેવા મુનિએ પણ નાક કાન છેદેલી એવી જે સો વરસની વૃદ્ધ સ્ત્રી તેની સમીપ પણ રહેવું નહીં; કારણ કે તે વૃત્તિને ક્ષોભ પમાડે જ એવું જ્ઞાનીએ જાણ્યું છે. સાધુને તેટલું જ્ઞાન નથી કે તેનાથી ન જ ચળી શકે એમ ધારી તેની સમીપ રહેવાની આજ્ઞા કરી નથી. એ વચન ઉપર જ્ઞાનીએ પોતે વિશેષ ભાર મૂક્યો છે.

૧૭૪૯ પ્રશ્ન:—જો વૃત્તિઓ જગતના પદાર્થોમાં ક્ષોભ પામે તો શું કરવું ?

ઉત્તર:—જો વૃત્તિઓ પદાર્થોમાં ક્ષોભ પામે તો તરત ખેંચી લઈ તેવી ભાવવૃત્તિઓ ક્ષય કરવી.

૧૭૫૦ પ્રશ્ન:—નિર્ગ્રંથશાસ્ત્રોમાં જે ચૌદ ગુણ સ્થાનકો બતાવ્યા છે તે શું છે ?

ઉત્તર:—ચૌદ ગુણસ્થાનક છે તે આત્માના અંશે–અંશે ગુણ બતાવ્યા છે, અને છેવટે તે કેવા છે તે જણાવ્યું છે. જેમ એક હીરો છે તેને એક એક કરતાં ચૌદ પહેલ પાડો તો અનુક્રમે વિશેષ વિશેષ કાન્તિ પ્રગટે, અને ચૌદે પહેલ પાડતાં છેવટે હીરાની સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ કાન્તિ પ્રગટે. આ જ રીતે સંપૂર્ણ ગુણ પ્રગટવાથી આત્મા સંપૂર્ણપણે પ્રગટે.

૧૭૫૧ પ્રશ્ન:—શાસ્ત્રોમાં એમ કહેલું સાંભળ્યું છે કે ચૌદપૂર્વધારી પણ પાછો પડે છે તેનું કારણ શું ? ચૌદપૂર્વધારી પાછો પડી કયા ગુણસ્થાનક સુધી પાછો આવી જાય છે ?

ઉત્તર:—ચૌદપૂર્વધારી પાછો પડે છે તેનું કારણ પ્રમાદ છે. પ્રમાદના કારણથી તે એમ જાણે કે "હવે મને ગુણ પ્રગટ્યો." આવા અભિમાનથી પહેલે ગુણસ્થાનકે જઈ પડે છે, અને અનંત કાળનું ભ્રમણ કરવું પડે છે.

૧૭૫૨ પ્રશ્ન:—ચૌદપૂર્વધારીની આ પ્રકારની સ્થિતિ ઉપરથી બીજાઓએ કેમ વર્તવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—જીવે અવશ્ય જાગૃત રહેવું, કારણ કે વૃત્તિઓનું પ્રાબલ્ય એવું છે કે, તે હરેક પ્રકારે છેતરે છે.

૧૭૫૩ પ્રશ્ન:—જીવ અગીઆરમા ગુણસ્થાનકેથી પડે છે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર:—અગીઆરમા ગુણસ્થાનકેથી જીવ પડે છે તેનું કારણ એ કે, વૃત્તિઓ પ્રથમ જાણે છે કે "હમણા આ ચેતનમાં છે એટલે આપણું બળ ચાલવાનું નથી;" અને તેથી ચુપ થઈ બધી દબાઈ રહે છે. "ક્રોધથી છેતરાશે નહીં, માનથી પણ છેતરાશે નહીં; તેમ માયાનું બળ ચાલે તેવું નથી" એમ વૃત્તિએ જાણ્યું કે તરત ત્યાં લોભ ઉદયમાન થાય છે. "મારામાં કેવાં રિદ્ધિ, સિદ્ધિ, અને ઐશ્વર્ય પ્રગટ થયાં" એવી વૃત્તિ ત્યાં આગળ થતાં તેનો લોભ થવાથી ત્યાંથી જીવ પડે છે, અને પહેલે ગુણસ્થાનકે આવે છે.

૧૭૫૪ પ્રશ્ન:—આ કારણથી વૃત્તિઓને માટે શું કરવું ?

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૧૦૬૦ પ્રશ્નઃ—આત્માને કર્મે આવરી નાંખેલ નથી કે જેથી તે પુરૂષાર્થ ન કરી શકે?

ઉત્તરઃ—આત્માને કર્મે કાંઈ સાવ આવરી નાંખ્યો નથી. આત્માના પુરૂષાર્થધર્મનો માર્ગ સાવ ખુલ્લો છે.

૧૦૬૧ પ્રશ્નઃ—કયા સાધનોનો યોગ ન મળે તો આત્મગુણ પ્રગટ થતો નથી?

ઉત્તરઃ—બાજરા અથવા ઘઉંનો એક દાણો લાખ વર્ષ સુધી રાખી મૂકેલો હોય (સડી જાય તે વાત અમારા ધ્યાનમાં છે) પણ જો તેને પાણી, માટી આદિનો સંયોગ ન મળે તો, ઉગવાનો સંભવ નથી, તેમ સત્સંગ અને વિચારનો યોગ ન મળે તો આત્મગુણ પ્રગટ થતો નથી.

૧૦૬૨ પ્રશ્નઃ—શું શ્રેણિકરાજા નરકમાં છે? તેને ત્યાં દુઃખ હશે?

ઉત્તરઃ—શ્રેણિકરાજા નરકમાં છે, પણ સમભાવે છે. સમકિતિ છે માટે તેને દુઃખ નથી.

૧૦૬૩ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરૂષનું ઓળખાણ થયે જીવનું કલ્યાણ થાયજ?

ઉત્તરઃ—એક વન છે. તેમાં મહાત્મ્યવાળા પદાર્થો છે. તેનું જે પ્રકારે ઓળખાણ થાય તેટલું મહાત્મ્ય લાગે, અને તે પ્રમાણમાં તે મેળે. આ રીતે જ્ઞાનીપુરૂષરૂપી વન છે. તે જ્ઞાની પુરૂષનું અગમ્ય અગોચર મહાત્મ્ય છે. તેનું જેટલું ઓળખાણ થાય તેટલું મહાત્મ્ય લાગે; અને તે તે પ્રમાણમાં તેનું કલ્યાણ થાય.

૧૦૬૪ પ્રશ્નઃ—વૈરાગ્ય પ્રતિ જીવની કેવી પ્રવૃત્તિ છે?

ઉત્તરઃ—સાંસારિક ખેદનાં કારણો જોઈ, જીવને કડવાશ લાગતાં જ્યાં તે વૈરાગ્ય ઉપર પગ દઈ ચાલ્યો જાય છે, પણ વૈરાગ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.

૧૦૬૫ પ્રશ્નઃ—ક્રોધ જ્ઞાનીને શા કારણે ઉપજે નહિ?

ઉત્તરઃ—ક્રોધ જ્ઞાનીને ચારિત્રિએ રોકે તો ઉપજે નહિ.

૧૦૬૬ પ્રશ્નઃ—ઇંદ્રિઓના સંબંધમાં જ્ઞાનીની શી આજ્ઞા છે?

ઉત્તરઃ—૧૮ નિશ્ચય કરવો કે, ઇંદ્રિઓ ભધર જતી દૂર કરવી; એ જ જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે.

૧૦૬૭ પ્રશ્નઃ—જીવને જ્ઞાની ઓળખ્યો પ્રતિબંધ થયા પછી સંસાર કરવાની ઈચ્છા હોય? હોય ઈચ્છા થતી હોય તો શું સમજવું?

ઉત્તરઃ—એવી સ્થિતિથી સંસાર કરવાની ઈચ્છા થતી હોય તો સમજવું કે, જ્ઞાનીપુરૂષને જોયા નથી.

ઉત્તરઃ—આખા શરીરનું ભગ્ન-ઉપર નીચેનું ભગ્ને-કમર ઉપર છે. જેની કમર ભાંગી ગઇ છે તેનું બધું ભગ્ન થયું. વિષયાદિ જીવની તૃષ્ણા છે. સંસારરૂપી શરીરનું ભગ્ન આ વિષયાદિરૂપ કેડ-કમર-ઉપર છે. જ્ઞાનીપુરુષોનો બોધ લાગવાથી વિષયાદિરૂપ કેડનો ભંગ થાય છે.

૧૭૭૮ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરુષના બોધમાં કેવા પ્રકારનું સામર્થ્ય છે?

ઉત્તરઃ—વિષયાદિનું તુચ્છપણું લાગે છે, અને તે પ્રકારે સંસારનું ભગ્ન પડે છે; જ્ઞાનીપુરુષના બોધમાં આવું સામર્થ્ય છે.

૧૭૭૯ પ્રશ્નઃ—શ્રી મહાવીર સ્વામીને સંગમ નામે દેવતાએ પરિષહ દીધા ત્યારે મહાવીર સ્વામીએ શું કર્યું હતું?

ઉત્તરઃ—શ્રી મહાવીર સ્વામીને સંગમ નામે દેવતાએ બહુ જ (પ્રાણત્યાગ થતાં વાર ન લાગે તેવા) પરિષહ દીધા ત્યારે તેઓએ વિચાર્યું કે જેનાં દર્શન કરવાથી કલ્યાણ થાય, નામ સ્મરવાથી કલ્યાણ થાય તેના સંગમાં આવીને અનંત સંસાર વધવાનું આ જીવને કારણ થાય છે. આવી અનુકંપા આવવાથી આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. કેવી અદ્ભુત સમતા! પારકી દયા કેવી રીતે ઉગી નીકળી હતી!

૧૭૮૦ પ્રશ્નઃ—આ વખતે તેઓને શરીરનો મોહ થયો હોત તો શું પરિણામ આવત?

ઉત્તરઃ—તે વખતે જો મોહરાજાએ જરા ધક્કો માર્યો હોત તો તરતજ તીર્થંકરપણું સંભવત નહિ; જો કે તે દેવતા તો ભાગી જાત.

૧૭૮૧ પ્રશ્નઃ—તેઓએ શરીરપર કેમ મોહ ન કર્યો?

ઉત્તરઃ—મોહનીયના મૂળને મૂળથી નાશ કર્યો છે—અર્થાત્ મોહને ઉખેડ્યો છે તે મોહ કેમ કરે!

૧૭૮૨ પ્રશ્નઃ—ગોવાળાએ શ્રી મહાવીરસ્વામીની સમીપે આવીને સ્પુને ખાગી નાંખ્યા ત્યારે (તેઓએ) જો ઐશ્વર્યપણું કર્યું હોત તો તેઓ પોતાને આંમત રત શું મગત?

ઉત્તરઃ—શ્રી મહાવીરસ્વામી સમીપે આવીને ગોવાળાએ સ્પુને ખાગી નાંખ્યા ત્યારે (તેઓએ) જો જરા ઐશ્વર્યપણું કરીને સ્વરૂપની રક્ષા કરી હોત તો તીર્થંકરપણું ફરી કરવું પડત.

૧૭૮૩ પ્રશ્નઃ—શ્રી મહાવીર સ્વામીએ ઐશ્વર્યપણું કેમ ન કર્યું?

ઉત્તરઃ—જેને "હું શરીર છું. મારું શિષ્ય છે" એવી ભાવના નથી તેને તેવે કેમ પ્રકાર કરવો પાલવે નહીં. તીર્થંકર એમ (સ્વરૂપમાં) કરે જ નહિ.

૧૭૮૪ પ્રશ્નઃ—તેઓએ આ વેળાએ શું વિચાર્યું?

ઉત્ત

૧૭૫૨ પ્રશ્નઃ—આ કાળમાં આરાધકપણાના કે વિરાધકપણાના કારણો છે ?

ઉત્તરઃ—આ કાળમાં આરાધકપણાનાં કારણો ઘટતાં જાય છે, અને વિરાધકપણાનાં લક્ષણો વર્દ્ધમાનના પામતાં જાય છે.

૧૭૫૩ પ્રશ્નઃ—કોઇ સાધુ જેણે પ્રથમ આચાર્યપણે અજ્ઞાન અવસ્થાએ ઉપદેશ કર્યો હોય અને પછી તેને જ્ઞાનીપુરૂષનો સમાગમ થતાં જો તે જ્ઞાનીપુરૂષ આજ્ઞા કરે કે, જે સ્થલે આચાર્યપણે ઉપદેશ કર્યો હોય ત્યાં જઇ એક ખુણે છેવાડે બેસી બધા લોકોને એમ કહે કે, 'મેં અજ્ઞાનપણે ઉપદેશ આપ્યો છે માટે તમે ભૂલ ખાશો નહિ' તો તેણે તે પ્રમાણે કરવું જ જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—તે પ્રમાણે સાધુને કર્યા વિના છુટકો નહિ.

૧૭૫૪ પ્રશ્નઃ—જો તે સાધુ એમ કહે કે, 'મારાથી એમ નહિ થાય. એને બદલે આપ કહો તો પહાડ ઉપરથી પડતું મૂકું અથવા બીજું ગમે તે કહો તે કરૂં, પણ મારાથી ત્યાં નહિ જવાય' તો તેને જ્ઞાની શું કહે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની કહે કે "કદાપિ તું લાખ વાર પર્વતથી પડે તોપણ કામનું નથી. તેમ કરશે તો જ મોક્ષ મળશે. તેમ કર્યા વિના મોક્ષ નથી, (આટલા) માટે જઇને ક્ષમાપના માગે તો જ કલ્યાણ થાય."

૧૭૫૫ પ્રશ્નઃ—ગૌતમસ્વામી કેટલા જ્ઞાનના ધર્તા હતા ?

ઉત્તરઃ—ગૌતમસ્વામી ચાર [1]જ્ઞાનના ધર્તા હતા.

૧૭૫૬ પ્રશ્નઃ—ગૌતમ ચાર જ્ઞાનના ધર્તા હતા, ત્યાં તેઓ શ્રાવક એવા આનંદ પાસે ગયા હતા ?

ઉત્તરઃ—શ્રાવક એવા આનંદ પાસે ગયા હતા.

૧૭૫૭ પ્રશ્નઃ—ગૌતમસ્વામીએ જ્યારે એવી ગોચરીમાં સાંભળ્યું કે આનંદ શ્રાવકને કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યું છે ત્યારે તેઓ આનંદ શ્રાવક પાસે ગયાની દાખોમાં ખીના આવે છે. આ વેળાએ આનંદ શ્રાવકે તેઓને શું કહ્યું ?

ઉત્તરઃ—આનંદશ્રાવકે કહ્યું કે "મને જ્ઞાન ઉપજ્યું છે."

૧૭૫૮ પ્રશ્નઃ—જ્યારે આનંદ શ્રાવકે કહ્યું કે, મને જ્ઞાન ઉપજ્યું ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ શું કહ્યું ?

ઉત્તરઃ—ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું "ના, એટલું બધું હોય નહિ, માટે તમે ક્ષમાપના કરો."

---

૧ મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાન—સંશોધક.

ઉત્તરઃ—કેશીસ્વામી પાર્શ્વનાથસ્વામીના શિષ્ય હતા.

૧૮૦૭ પ્રશ્નઃ—પાર્શ્વનાથસ્વામીના સમયમાં ચાર મહાવ્રત અંગીકાર કરવાની પ્રણાલિકા હતી તે પ્રણાલિકા, જ્યારે તેઓ મહાવીર સ્વામીના તીર્થમાં દાખલ થયા તે વેળાએ, બદલી ચારને સ્થાને પાંચ મહાવ્રતો ગૌતમ પાસે પુનઃ દીક્ષા લઈ અંગીકાર કર્યાં હતાં?

ઉત્તરઃ—પાંચ મહાવ્રત (ગૌતમ પાસે પુનઃ દીક્ષા લઈ) અંગીકાર કર્યાં હતાં.

૧૮૦૮ પ્રશ્નઃ—કેશીસ્વામી ગૌતમ કરતાં મોટા હતા, વળી તેઓ પાર્શ્વનાથ સ્વામીના શિષ્ય હતા. છતાં તેણે ગૌતમ સ્વામી પાસે પુનઃ ચારિત્ર લીધું ત્યારે તેઓએ ગૌતમને એમ ન કહ્યું કે, દીક્ષાએ હું મોટો છું માટે તમે મારી પાસે ચારિત્ર લ્યો?

ઉત્તરઃ—વિચારવાન અને સરળ જીવ જેને તરત કલ્યાણયુક્ત થઈ જવું છે તેને આવી વાતનો આગ્રહ હોય નહીં.

૧૮૦૯ પ્રશ્નઃ—એમ સાંભળ્યું છે કે, કુળધર્મમાં રઢિયારાએ આગ્રહ કદાગ્રહ આણ્યા હોય છે તેથી તે—કુળધર્મ—કલ્યાણકારક થવો સંભવિત નથી હોતો. કુળધર્મ કોઈ પ્રયોગે શુદ્ધતા ન પામી શકે?

ઉત્તરઃ—સમુદ્ર છે તે ખારો છે. એકદમ તો તેની ખારાશ નીકળે નહીં. તેને માટે આ પ્રકારે ઉપાય છે કે, તે સમુદ્રમાંથી એક વહેળો લેવો, તે વહેળામાં જેથી તે પાણીની ખારાશ મટે, એવો ખાર નાખવો; તે પાણી સૂકવવાના બે પ્રકાર છે એક તો સૂર્યનો તાપ, અને બીજી જમીન. માટે પ્રથમ જમીન તૈયાર કરી, પછી નીક દ્વારાએ પાણી લઈ જવું; પછી તે ખાર નાંખવો તેથી ખારાશ મટી જશે. આ જ રીતે મિથ્યાત્વરૂપી સમુદ્ર છે, તેમાં કદાગ્રહાદિરૂપ ખારાશ છે; કુળધર્મરૂપી વહેળાને યોગ્યતારૂપ જમીનમાં લઈ સદ્બોધરૂપી ખાર નાંખવો એટલે સત્પુરુષરૂપી તાપથી ખારાશ મટી જશે.

૧૮૧૦ પ્રશ્નઃ—જીવને સૌથી મોટો રોગ કયો?

ઉત્તરઃ—સૌથી મોટો રોગ મિથ્યાત્વ.

૧૮૧૧ પ્રશ્નઃ—તપશ્ચર્યા કરવી તે કેવા ભાવથી ન કરવી?

ઉત્તરઃ—જે જે વખતે તપશ્ચર્યા કરવી, તે તે વખતે સ્વચ્છંદથી ન કરવી; અહંકારથી ન કરવી; લોકોને લીધે ન કરવી; જીવે જે કાંઈ કરવું તે સ્વચ્છંદે ન કરવું.

૧૮૧૨ પ્રશ્નઃ—જીવના કલ્યાણ માટે મુખ્યમાં મુખ્ય વિઘ્ન કયું છે?

ઉત્તરઃ—મુખ્યમાં મુખ્ય વિઘ્ન સ્વચ્છંદ છે.